Α.Ε. 1639

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ
ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑι

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΕΤΟΣ
1940

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΑΡΧΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

«Στέφανος Ν. Ταρουσόπουλος»
Ἐργαστήριον Γραφικῶν Τεχνῶν

Η ΛΑΪΚΗ ΟΙΚΟΔΟΜΙΑ ΤΗΣ ΛΗΜΝΟΥ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Ἡ Λῆμνος κατὰ τὴν μορφὴν τοῦ ἐδάφους διαφέρει ἀπὸ τὰς ἄλλας βορείας νήσους τοῦ Αἰγαίου. Οὔτε τὰ ὑψηλὰ βουνὰ τῆς Ἴμβρου καὶ τῆς Σαμοθράκης ἔχει οὔτε τὴν πλουσίαν βλάστησιν τῆς Θάσου. Τὰ βουνὰ τῆς Λήμνου εἶναι χαμηλὰ καὶ γυμνὰ καὶ μόνον χόρτον ἔχουν ἀρκετὸν διὰ τὴν βοσκὴν τῶν ποιμνίων. Περὶ τὸ μέσον δὲ τῆς νήσου, ὅπου εἰσχωρεῖ βαθὺς ὁ κόλπος τοῦ Μούδρου, ἁπλώνεται εὐρεῖα πεδινὴ ἔκτασις, τῆς ὁποίας τὰ χαμηλότερα μὲν μέρη κατέχονται ἀπὸ λιμνάζοντα νερά, τὰ δὲ ὑψηλότερα ἔχουν ἔδαφος κατάλληλον εἰς τὴν γεωργίαν. Δι᾽ αὐτὸ καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου, κατανεμημένος εἰς τριάκοντα ἓξ χωρία, εἶναι κατ᾽ ἐξοχὴν γεωργικὸς καὶ κτηνοτροφικός. Ὑπάρχουν μάλιστα χωρία, ὡς ἡ Φυσίνη καὶ ἡ Σκανδάλη, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εὑρίσκεις οὔτε ἕνα ἄνθρωπον καταγινόμενον εἰς τὴν ἁλιείαν, ἂν καὶ ταῦτα δὲν ἀπέχουν οὐδὲ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας ἀπὸ τὴν παραλίαν. Ἔτσι ἡ ζωὴ τῶν Λημνίων χωρικῶν περνᾷ ὅλη εἰς τὴν ξηρὰν καὶ σχεδὸν ὅλοι ἀποζοῦν ἀπὸ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν.

Ἡ οἰκονομικὴ ὅμως κατάστασις ἐν τῇ νήσῳ πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ἦτο πολὺ δυσμενὴς διὰ τοὺς ἀγρότας. Ἡ γῆ ἀνῆκε κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς Τούρκους ἀγάδες ἢ χριστιανοὺς γαιοκτήμονας, ἐγκατεστημένους εἰς τὸ Κάστρον. Οὗτοι ἐξεμίσθωνον τὰ κτήματά των ὑπὸ βαρυτάτους ὅρους εἰς τοὺς ἀγρότας, οἱ ὁποῖοι σύμφωνα μὲ τὸ ἐπικρατῆσαν ἐν τῇ νήσῳ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς φραγκοκρατίας δίκαιον ὑπέκειντο καὶ εἰς προσθέτους ἀγγαρείας. Ποίου εἴδους ἦσαν αἱ ἀγγαρεῖαι αὐταὶ καὶ πόσον ὑπῆρξαν καταθλιπτικαί, καταφαίνεται ἀπὸ τοὺς λόγους τῶν χωρικῶν, τοὺς ὁποίους παραθέτω, ὅπως τοὺς κατέγραψα πρὸ διετίας εἰς τὸ χωρίον Σβέρδια:

«*᾽Απ᾽ ὅσα χουράφια εἶχι τ᾽ ἀφεντ᾽κὸ καὶ τά ᾽σπιρνιν οὑ κιαχαγιᾶς τημσάρκα* [1]), *κρατοῦσιν ἕνα χουράφ᾽ τ᾽ ἀφεντ᾽κὸ καὶ τό ᾽βαζι παρασπόρ᾽, ἐντελῶς θκό τ᾽. Οὑ κιαχαγιᾶς ἤθιλι νὰ τοῦ τὸ σπείρ᾽, νὰ τοῦ τὸ θερίσ᾽ — ἡ κιαχαγιάδινα μαζὶ — νὰ*

[1]) Περὶ τῆς λέξεως βλ. *Κ. ᾽Αμάντου,* Συμβολὴ εἰς τὸ Χιακὸν γλωσσάριον 1926 σελ. 67 καὶ *Στ. Ξανθουδίδου,* Γλωσσικαὶ ἐκλογαὶ ἐν Λεξικογρ. ᾽Αρχείῳ 3, 142.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ — ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

τοῦ τ᾽ ἁλουνίσ᾽ μὲ τὰ θκά τ᾽ τὰ ζῷα, νὰ τοῦ τὸ πάῃ ἔτ᾽μον. Καμιὰ βουλὰ τ᾽ ἀφεντ᾽κὸ ἔβαζι παρασπόρ᾽ τοὺ μιγαλύτιρού τ᾽ τοὺ χουράφ᾽. (Ἕνας ἀγᾶς στοὺ Κουντουβράκ᾽ εἶχι δεκατέσσιρα ζοβγάρια, δεκατέσσιρ᾽ κιαχαγιάδις· καὶ γοί δεκατέσσιρ᾽ τὸν βάζαν οὗ καθένας ἕνα παρασπόρ᾽ ξιχουρστά. Τ᾽ ἁλών᾽ζιν αὐτὸς ὅλα μαζὶ — οἱ κιαχαγιάδις πάλι τ᾽ ἁλών᾽ζαν — κ᾽ ἔκανι πιντακόσια πνάκια ροβίθια, θκά τ᾽, τοὺ πνάκ᾽ δώδικα οὐκάδις). Κι᾽ ὅταν πάλι ἕνας κιαχαγιᾶς πάει καὶ ƀαρεστήσ᾽[1]) μ᾽ ἕνα ἀφεντ᾽κὸ νὰ πάῃ σύντροφος κ᾽ ἔχ᾽ μόνε οὗ κιαχαγιᾶς πρόβατα, τ᾽ ἀφεντ᾽κὸ δὲν ἔχ᾽, οὗ μιρᾶς ποὺ γυρίζουν τὰ πρόβατα εἶνι τ᾽ ἀφεντ᾽κοῦ ὅμως, συμφωνοῦν νὰ τοὺν πάῃ διαταμένα ἕνα ɗενεκὲ τυρί, ἕνα ἀρνὶ τ᾽ Λαƀριγιὰ[2]) κ᾽ ἕνα στοὺ παναγύρ᾽· τὸν πάει κ᾽ εἴκουσ᾽ τυργιὰ ξερὰ καὶ στς δεκαπέντι μέρις πό ᾽να ταγίν᾽: ἕνα κουρούπ᾽ γάλα καὶ δγυὸ τυργιὰ φρέσκα κι ἀπό ᾽να γουμάρ᾽ ξύλα. Κι ἀγγαρειὲς πουλλὲς εἶχαν πρῶτα. Ἅμα πήγαινε τ᾽ ἀφεντ᾽κοῦ του τὸ ταγίν᾽, στοὺ Κάστρου, θὰ τοὺν ἔστερνι νὰ πὰ νὰ τοὺν φέρ᾽ ἓξ βαρέλια νιρὸ ἀπ᾽ τοὺν Αὐλῶνα[3]), νὰ γιμώσ᾽ οὗλις τὶς σφίδις κὶ τὰ πθάρια, γιὰ νὰ πιράσ᾽ τς δεκαπέντι μέρις, ὅσου νὰ ξανάρθ᾽ οὗ κιαχαγιᾶς νὰ τοὺν νιροκουβανήσ᾽. Νυχτῶνταν κόσμους, βρέγɗαν. Σκλάβ᾽, νὰ σκλάβ᾽[4]! Ἀφοῦ τέλειωναν οἱ δ᾽λειὲς κὶ τοὺν ἔβαζι νὰ φάῃ ἕνα κουμμάτ᾽ ψουμί, οὗ κιαχαγιᾶς, ὅπους ἦταν κατάκουπους, ἤθιλι μισὸ ψουμὶ στὴν καθισιά τ᾽. Τ᾽ ἀφεντ᾽κὸ ποὺ τό ᾽γλεπι, τοὺν φαῖνταν δύσκουλου καὶ τοὺν ἔλιγι: πιτοῦν οἱ πέρτκις, δηλ. φεύγουν τὰ φελιά . . .».

Ἔτσι ἐξηγεῖται διατί οἱ Λήμνιοι ἐξενιτεύοντο ἄλλοτε τόσον πολύ. Κατά τινα χωρικὸν *«τὰ προυτ᾽νὰ τὰ χρόνια τὰ ζοβγάρια ἦταν ἄχρ᾽στα. Τὰ χουράφια τά χαν οἱ Τοῦρκ᾽ κ᾽ οἱ χριστιανοὶ ἔφιβγαν στὴν Ἀνατουλὴ ἀποὺ μ᾽κροί. Μόν᾽ γέρ᾽ εὕρισκις ἰδῶ»*. Δι᾽ αὐτὸ καὶ κατ᾽ αὐτὴν τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1928 εἰς 1000 ἄνδρας ἀντεστοίχουν ἐν Λήμνῳ 1161 γυναῖκες· ἡ διαφορὰ δηλαδὴ τοῦ θήλεος ἀπὸ τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ ὑπερέβαινεν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἐν Κίνᾳ παρατηρουμένην μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἀριθμητικὴν δυσαναλογίαν. Ἕνεκα τούτου ἐπὶ μακρὸν ἡ καλλιέργεια ἐν τῇ νήσῳ εἶχεν ἀφεθῆ εἰς τὰς χεῖρας τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι περιωρίζοντο νὰ καλλιεργοῦν τὴν κριθὴν καὶ τὰ ὄσπρια, ἰδίᾳ τὸν *ἄφκον*, ἐνῷ ἡ γῆ τῆς νήσου, ὡς ἀπέδειξεν ἡ δενδροκομία καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ βάμβακος, εἶναι δεκτικὴ ποικίλης καὶ προσοδοφόρου καλλιεργείας. Οἱ ἄνδρες, οἱ ἀπο-

---

[1]) Πρβλ. τὰς φράσεις: *θὰ πὰ νὰ ƀαρεστήσουμ᾽* (= νὰ συμφωνήσουμε). *Πῆγα καὶ ƀαρίστσα. ƀαρεστήσ᾽τε μὲ τοὺν κιαχαγιά σ᾽;· – ƀαρεστήσαμ᾽. – Σὲ δῶκε καὶ πέγ᾽; (= καπάρο, ƀαξίσ᾽) – Μὲ δῶκε.*

[2]) Τὸ Πάσχα.

[3]) Ρυάκιον *(ρυάκ᾽)* εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τὸ Κάστρο.

[4]) Πρβλ. *Δ. Φωκᾶ*, Ὁ στόλος τοῦ Αἰγαίου 1912 - 1913. Ἀθῆναι 1940, σ. 42 καὶ 56: βαρυτέρα, φαίνεται, ἐν Λήμνῳ ἡ δουλεία εἶχε πολὺ ταπεινώσει τὸ φρόνημα.

μένοντες εἰς τὴν νῆσον, ἠσχολοῦντο κυρίως εἰς τὴν βοσκὴν τῶν ποιμνίων. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν δ᾿ αὐτῆς ὀφείλεται, ὡς νομίζω, ἡ καταστροφὴ τῶν δασῶν καὶ ἡ παντελὴς ἔλλειψις δένδρων ἐν τῇ Λήμνῳ.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1938 μεταβὰς κατ᾿ ἐντολὴν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διὰ λαογραφικοὺς σκοποὺς εἰς τὴν Λῆμνον περιῆλθον μερικὰ ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀπομακρυσμένα χωρία τῆς νήσου, ὡς τὰ Σβέρδια, τὸν Κατάλακκον, τὸ Βάρος, τὰ Καμίνια, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, Φυσίνην, Σκανδάλην κ. ἄ. Οὕτω μοῦ ἐδόθη ἡ

Εἰκ. 1. – Ἡ Λῆμνος.

εὐκαιρία νὰ ἐξετάσω τὰς μορφὰς τῶν παλαιῶν οἰκήσεων τῆς νήσου καὶ νὰ μελετήσω τὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν αὗται παρουσιάζουν. Τὰ πορίσματα τῆς μελέτης ταύτης θὰ ἐκθέσω κατωτέρω.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι αἱ ἀγροτικαὶ οἰκίαι τῆς Λήμνου εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον διώροφοι καὶ ἔχουν τὴν στέγην ἀμφικλινῆ. Ἐπίπεδον στέγην ἤτοι δῶμα εὑρίσκομεν μόνον εἰς τὰς μάνδρας καὶ τὰ *χαγιάτια*, ὅπου μανδρίζονται τὰ πρόβατα, καὶ εἰς τὴν λεγομένην *ἀξάταν* ἤτοι τὸν στάβλον, ὅστις ἐν εἴδει προθαλάμου εἶναι προσηρτημένος εἰς τὴν προσθίαν πλευρὰν τοῦ σπιτιοῦ (βλ. πίν. Δ′ εἰκ. 2). Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐπικλινῆ στέγην ἐφαρμόζεται ἐν μέρει ἡ τεχνικὴ τῆς διὰ δώματος στεγάσεως· καὶ εἰς αὐτὴν δηλαδὴ ἐπάνω εἰς

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

τὰ ξύλα καὶ τὰ καλάμια, μὲ τὰ ὁποῖα στεγάζεται ἡ οἰκία, ἐπιστρώνονται κατὰ πρῶτον ξηρὰ θαλάσσια φύκη *(κουμ'διὰ)* καὶ ἔπειτα παχὺ στρῶμα λάσπης [1]), ἐπάνω δ' εἰς αὐτὸ τοποθετοῦνται οἱ στρωτῆρες κέραμοι [2]). Εἰς τὴν ἐργασίαν δ' αὐτήν, προπάντων εἰς τὸ *δέσιμο* τῶν καλαμιῶν, βοηθοῦν τὰ κορίτσια τοῦ χωρίου, προσφέροντα ἀμισθὶ τὴν βοήθειάν των, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἀφήγησις χωρικῆς, καταγομένης ἐκ Πλάκας τῆς Λήμνου: *Ἅμα θέλ' ἕνας νὰ σκιπάσ' τοὺ σπίτι τ', φουνάζ' κουρίτσια κι αὐτὰ ἀνιβαίν'ν ἀπάν' στὰ καπρούλια, κάθουντι καὶ δέν'ν τὰ καλάμια. Τὰ δέν'ν μὶ βοῦρλα. Κατόπ' ἡ νοικουκυρὰ τὰ μαγερεύ' μακαρόνια ἢ φλουμάρια καὶ τὰ φ'λεύ'. Ἡ πληρουμὴ εἶν' αὐτή. Μετὰ θὰ ρήξουν κουμ'διές, πουλλὲς πουλλές, τὶς πατοῦν καλὰ στὰ καλάμια κὶ τὶς στρών'ν, γιὰ νά 'ναι ἴσια. Ὕστιρα κουβαλοῦν λάσπ' ἀνακατεμέν' μὲ ἄχιρα κὶ κουμ'διὲς κι ἀφοῦ ξιραθῇ καλά, τότις θὰ βάλουν τὰ κιραμίδια. Τὴ λάσπ' τὴ βάζουν γιὰ τοὺ κρύου· τὰ καλάμια, γλέπ'ς, εἶνι ψιλὰ κὶ χουρὶς ταβάν' τοὺ σπίτ' θὰ ἦταν κρύου τοὺ χειμῶνα κὶ ζιστὸ τοὺ καλουκαίρ'. Κὶ τὰ κιραμίδια δὲν τὰ βάζουν μὶ λάσπ', ἀλλὰ τὰ πετρώνουν, βάζουν πέτρις ἀπάν'.* Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπιτυγχάνεται καὶ ἡ ἀσφάλισις τῶν ἐνοίκων ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τοῦ καιροῦ· διότι τὰ φύκη, πιεζόμενα ἀπὸ τὸ ὑπερκείμενον βάρος, σχηματίζουν μαζὶ μὲ τὸ χῶμα ἄριστον ἀπομονωτικὸν καὶ κατὰ τοῦ ψύχους καὶ κατὰ τῆς ζέστης.

Εἶναι προφανές, ὅτι τὴν πεῖραν ταύτην οἱ χωρικοὶ τῆς Λήμνου ἀπέκτησαν ἐκ τῆς ἐπιπεδοστέγου κατασκευῆς, τὴν ὁποίαν σήμερον, ὡς εἴπομεν, ἐφαρμόζουν μόνον εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς *ἀξάτας* καὶ τῶν *χαγιατιῶν*.

Ἄλλο γενικὸν γνώρισμα τῶν ἀγροτικῶν οἰκιῶν τῆς Λήμνου, ὀφειλόμενον εἰς τὰς τοπικὰς οἰκοδομικὰς συνθήκας, εἶναι ὅτι εἰς τὴν τοιχοποιίαν δὲν γίνεται χρῆσις ἀσβέστου· διότι ἡ νῆσος στερεῖται ἀσβεστολιθικῶν πετρωμάτων, τὴν δὲ ἄσβεστον ἀναγκάζονται νὰ εἰσάγουν, ὡς καὶ τὴν ξυλείαν, ἔξωθεν, ἐκ Σαμοθράκης, Ἁγίου Ὄρους καὶ Μυτιλήνης. Ἕνεκα τούτου ἡ χρῆσις τῆς ἀσβέστου εἰς τὰς οἰκοδομὰς εἶναι δαπανηρά. Καὶ μεταχειρίζονται μὲν οἱ Λήμνιοι χωρικοὶ εἰς τὰ κτισίματά των ἁπλοῦν χῶμα, *σκέτη λάσπη,* ἀλλ' αὕτη εὐκόλως ἐκπλύνεται ὑπὸ τῆς βροχῆς, ἡ ὁποία εἰς τὰς νήσους συνοδεύεται μὲ βιαίας ριπὰς τοῦ ἀνέμου. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ γεῖσον τῆς στέγης, ἡ λεγομένη *παραφτέρωση,* εἶναι πολὺ στενή, σχηματιζομένη

---

[1]) Πρβλ. τὴν ὁμοίαν κατασκευὴν τῆς ἐπιπέδου στέγης ἐν Σκύρῳ, Σάμῳ, Καρπάθῳ κ. ἀ. *Ἀγγ. Χατζημιχάλη,* Ἑλλην. λαϊκὴ τέχνη. Σκῦρος. Ἀθ. 1925 σ. 41. Σάμος. (Ἑλλ. Γράμματα τ. 3 (1928) σ. 92). *Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου,* Λαογρ. Σύμμεικτα Καρπάθου, Β', Ἀθῆναι 1934 σ. 357 κέ. Πρβλ. καὶ τὴν ἀρχαίαν δόρωσιν τῶν στεγῶν· βλ. *Ἀ. Κεραμοπούλλου,* Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1932 σ. 116 καὶ Πρακτ. Ἀρχ. Ἑταιρείας 1933 σ. 80.

[2]) Ὁ τρόπος οὗτος τῆς στεγάσεως φαίνεται εἰς τὸ ἀκάλυπτον μέρος τῆς στέγης τοῦ ναΐσκου τοῦ πίνακος Α, εἰκ. 2, τὸ δὲ *δέσιμο* τῶν καλαμιῶν εἰς τὸν πίν. Γ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

μὲ σειρὰν πλακῶν, ὀλίγον μόνον ἐξεχουσῶν τοῦ τοίχου, καὶ δὲν ἀρκεῖ νὰ προφυλάξῃ τοὺς τοίχους ἀπὸ τὴν βροχήν, διὰ τοῦτο οὗτοι φαίνονται ὡς νὰ κατεσκευάσθησαν ἄνευ συνδετικῆς ὕλης, ὡς *ξερολιθιά*. Ἐκ τούτου τὰ χωρία τῆς Λήμνου ἐξωτερικῶς δὲν παρέχουν τὴν λευκὴν ὄψιν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ «ἄσπρα» νησιὰ τοῦ Αἰγαίου. Διὰ τὴν ἔλλειψιν δὲ τῶν ξύλων καὶ «*ξυλοδέματα*»[1]) δὲν μεταχειρίζονται εἰς τὸ κτίσιμον. Δι' αὐτὸ κατασκευάζουν τοὺς τοίχους, προπάντων τοῦ κάτω ὀρόφου, πολὺ παχεῖς (0,65 - 0,70 μ.).

Ὡς εἴπομεν, ἡ συνήθης μορφὴ τῆς ἀγροτικῆς οἰκίας ἐν Λήμνῳ εἶναι ἡ τῆς διωρόφου οἰκίας· ἀλλ' ἀπαντᾶται πολλαχοῦ καὶ ἡ μονώροφος οἰκία, τὸ λεγόμενον *καλύβι* ἢ *χαμόγειο σπίτι*, τὸ ὁποῖον προφανῶς ἀποτελεῖ τὴν ἁπλουστέραν καὶ παλαιοτέραν τῆς κατοικίας μορφὴν ἐν Λήμνῳ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ (πίν. Α, 3)[2]). Τοιαύτη εἶναι ἡ οἰκία τοῦ Γεώργη Γεωργαλᾶ εἰς τὸ χωρίον Φυσίνη[3]), τῆς ὁποίας κάτοψιν παρέχω κατωτέρω (εἰκ. 2)[4]). Κατὰ τὴν νοικοκυρὰν εἶναι *σπίτ' τρακόσια χρονοῦ, παλιό, γενοβέζ'κο*. Εἰσερχόμεθα διὰ θύρας χαμηλῆς, ὕψους 1,65 μ., εὑρισκομένης εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς τῆς οἰκίας· καὶ γενικῶς *τὴ μπόρτα τὰ καλύβια τὴν ἔχουν στὴ στενὴ μεριά*, κλείεται δ' αὕτη ἔσωθεν διὰ χονδροῦ ξυλίνου *σύρτου*, ὅστις χωνεύεται ἐντὸς ὀπῆς τοῦ τοίχου. Εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς αὐτῆς πλευρᾶς, εἰς τὴν γωνίαν, τὴν σχηματιζομένην μεταξὺ τοῦ νοτίου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, εὑρίσκεται ἡ ἑστία, κοινῶς λεγομένη *γουνιά*. Αὕτη εἶναι ἐκτισμένη *μὲ θόλο* καὶ ἀχιβάδες καί, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰς παρατιθεμένας

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

---

[1]) Βλ. *Δ. Λουκοπούλου*, Αἰτωλικαὶ Οἰκήσεις, ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 42.

[2]) Πρὸς ταῦτα συμφωνεῖ καὶ ἡ μαρτυρία τῶν χωρικῶν: *Τὰ προυτνὰ τὰ σπίτια ἦταν καλύβια. Πρὶν τὰ σπίτια ἦταν χαμόγεια κ' ὕστερα τά 'φκιαξαν ἀνώγεια. Παππούζιμ κάδαν σὲ καλύβ', σὲ χαμόγειο*». (Κωνστ. Ἀτταλειώτης, Φυσίνη). Βλ. καὶ Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. 1939 σ. 36 καὶ ***Ad. Helbok***, Haus u. Siedlung im Wandel der Jahrtausende, Berlin 1937, σ. 29.

[3]) Τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου εἰς τὸ Λήμνιον ἰδίωμα εἶναι *Φσίν'*, ἀλλ' οἱ κάτοικοι λέγονται *Σφνάδις*, τὸ δὲ ἐπίθετον εἶναι *σφνάδκους*, πχ. *σφνάδκα οὐνόματα*, ὑπάρχει δὲ καὶ ῥ. *σφνίζ'* σημαῖνον φυσᾷ μὲ συριγμὸν ἐπὶ ἀνέμου διερχομένου διὰ στενοῦ ἀνοίγματος κλπ. Αἱ λέξεις αὗται ἔχουν προφανῶς σχέσιν πρὸς τὸ *σούφνας*, ὡς λέγεται ἐκεῖ ὁ *σίφουνας*, μὲ τὴν λέξιν δ' αὐτὴν πρέπει νὰ συνδεθῇ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου. Καὶ πράγματι ἡ πέριξ τοῦ χωρίου περιοχὴ εἰς μεγάλην ἔκτασιν σκεπάζεται ἀπὸ παχὺ στρῶμα λεπτοτάτης ἄμμου, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνεμος, πνέων ἐξ Α. μετακινεῖ ἐκ τῆς παραλίας, μεταβάλλων τὴν ὅλην περιοχὴν εἰς μικρὰν Σαχάραν. Χωρικὸς ἐκ Φυσίνης μοῦ ἔλεγε: *Νὰ δῇς λίχνος, χαλασμός! Ὅταν λιχνᾷ, σκών' ἄμμου, γίνιτι σύννεφου.* Ὅθεν εἶναι πιθανόν, ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου ἦτο ἀρχικῶς **Σουφίν'*, *Σφίν'* καὶ κατ' ἀντιμετάθεσιν τῶν συμφώνων σ καὶ φ ἔγινε *Φσίν'*, μεθ' ὃ κατὰ παρετυμολογίαν ἐγράφη *Φυσίνη* ἐκ τοῦ φυσῶ. Πρβλ. *φίσουνας* ἀντὶ *σίφουνας* ἐν Χίῳ, Ἀθηνᾶ, τ. 29, σ. 223, Λεξικογρ. Δελτίον Α' 132.

[4]) Τὰ δημοσιευόμενα κατωτέρω σχέδια συνετάχθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, ἀντεγράφησαν δ' ἁπλῶς διὰ μελάνης ὑπὸ τοῦ κ. Πέτρου Βαλαβανίδη.

φωτογραφίας ἄλλων σπιτιῶν τῆς Φυσίνης καὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας (πίν. Β καὶ Γ), παρέχει ὡραίαν καὶ ἁρμονικὴν ὄψιν. Σκεύη μαγειρικῆς καὶ ἄλλα χρειώδη, τοποθετημένα εὐρύθμως εἰς τὸ *ράφι* καὶ τὰς ἑκατέρωθεν τοῦ *καπνοδούχου* θέσεις, δεικνύουν, ὅτι ἡ *γωνιὰ* χρησιμεύει καὶ εἰς τὸ μαγείρευμα. Διὸ καὶ πλησίον αὐτῆς

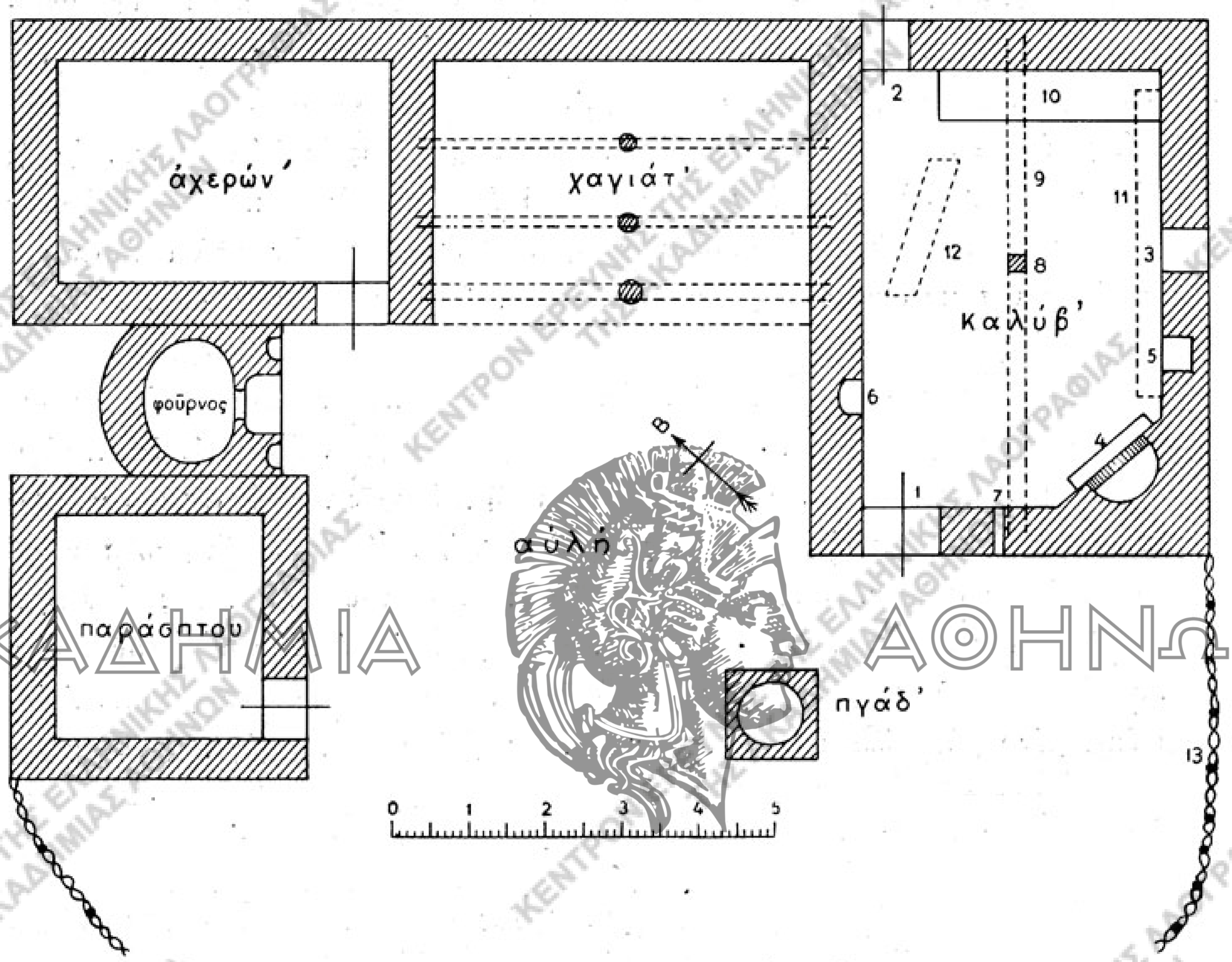

Εἰκ. 2. -- Κάτοψις οἰκίας καὶ αὐλῆς Γεωργίου Γεωργαλᾶ τοῦ χωρίου Φυσίνης.

1 πόρτα, 2 πορτάκ' ἢ πανάθ'ρου, 3 πανάθ'ρου, 4 γουνιά, 5 dουλάπ', 6 λαηνουστάτ's, 7 κατοθυρίδα, 8 στύλους, 9 μισουδόκ', 10 γιοῦκερ, 11 ράφ', 12 κανιά, 13 πέργιορας.

ὑπάρχει ἕνα ντουλάπι, κατεσκευασμένον ἐντὸς ἀνοίγματος τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἔχει πάχος 0,65 μ. Εἰς μικρὰν δ' ἀπὸ τῆς θύρας ἀπόστασιν ὑπάρχει ἄλλη κόγχη, ἀνοιγμένη εἰς τὸν τοῖχον μὲ *καμάρα*, (πλάτ. 0,45 καὶ ὕψ. 0,52), χρησιμεύουσα διὰ νὰ τοποθετοῦν *λαγήνια* καὶ *κουμάρια (λαηνουστάτ's)* [1]. Διὰ τὴν τοποθέτησιν

---

[1]) Πρβλ. τὸν *σταμνοστάτη* ἢ *λαηνοστάτη* τῆς Σκύρου καὶ τῶν ἄλλων νήσων (*Ἀγγ. Χατζημιχάλη*, Σκῦρος Ἀθ. 1925 σ. 44 κέ.), τὴν *σταμνοθούκα* τῆς Καρπάθου (*Μιχαηλίδου Νουάρου,*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

πιάτων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων χρησιμεύουν τὰ *ράφια*, ἐνῷ ἡ λεγομένη *κανιά*, μία πλατεῖα σανὶς κρεμαμένη διὰ σχοινίων ἀπὸ τὰ *καπρούλια* τῆς στέγης, χρησιμεύει διὰ νὰ τοποθετοῦν ψωμιά, τυριὰ καὶ ἄλλα φαγώσιμα. Διὰ τὴν φύλαξιν δὲ στρωμάτων καὶ φορεμάτων ὑπάρχει εἰς τὸ βάθος τοῦ σπιτιοῦ τὸ λεγόμενον *γιοῦκερ* ἢ *θέση*, ἡ ὁποία ἐδῶ μὲν ἀποτελεῖ πρόχειρον ἐκ σανίδων χώρισμα, εἰς ἄλλα ὅμως σπίτια ὁμοιάζει μὲ μεγάλο ξύλινον ἑρμάριον *(μεσάντρα)*. Ἀκριβῶς δ' ἀπέναντι τῆς θύρας, εἰς τὸ ἄκρον τοῦ βορείου τοίχου ὑπάρχει μικρὰ θυρὶς *(πανάθρο μὲ κανάτ')* ὕψ. 0,87 μ., διὰ τῆς ὁποίας οἱ ἔνοικοι ἠδύναντο ἐν ὥρᾳ κινδύνου νὰ ἔχουν διέξοδον εἰς τὰ ἔξω. Τὸ παράθυρον ὅμως, τὸ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἠνοίχθη εἰς ὑστερωτέρους χρόνους· τοὐναντίον παλαιὰ εἶναι ἡ *κατο-*

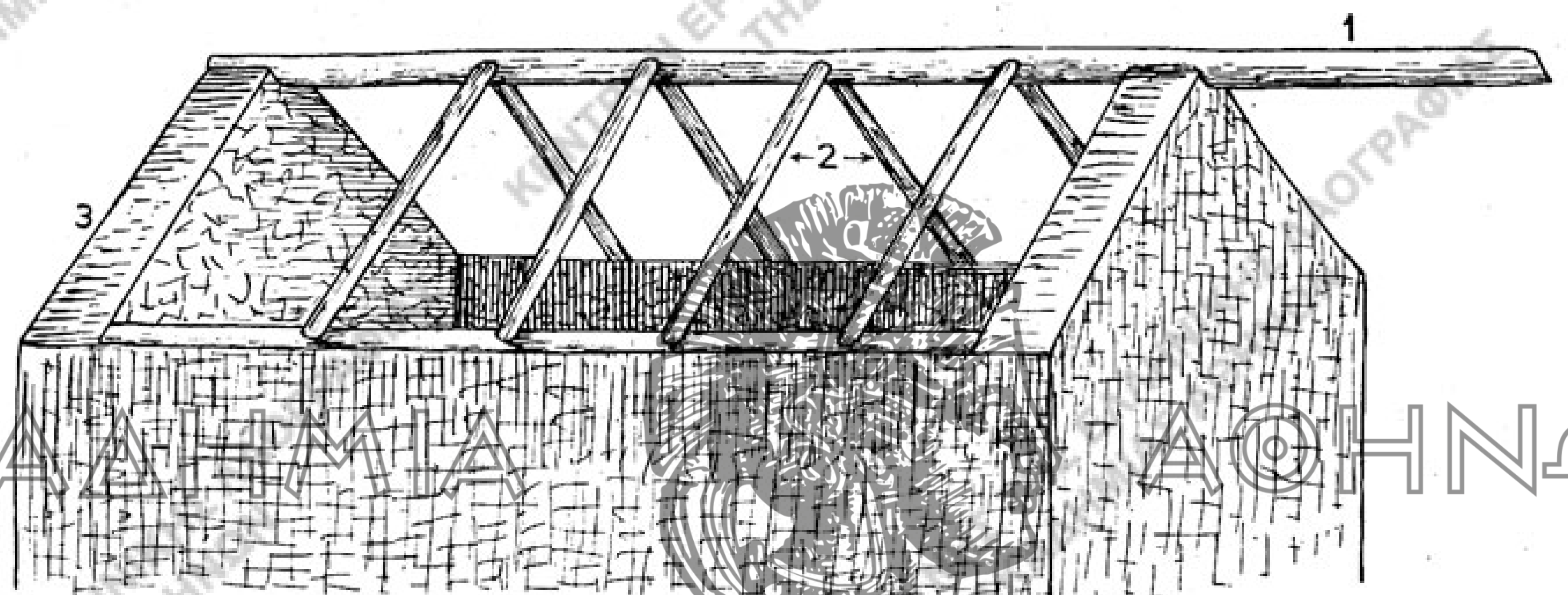

Εἰκ. 3. – Στέγη καλυβιοῦ.

1 μισουδόκ' *2 καπρούλια* *3 καλκάν'.*

θυρίδα, δηλ. ἡ μικρὰ ὀπή, ἡ ὑπάρχουσα χαμηλὰ εἰς τὸν πρόσθιον τοῖχον *γιὰ τὸν κάτο* (τ. ἔ. γάτο).

Ὀροφὴν τὸ σπίτι δὲν ἔχει, ὥστε εἶναι κάτωθεν ὁρατὴ ἡ *μισουδόκ'*, ἡ μεγάλη δοκός, ἡ ὁποία διήκει παραλλήλως πρὸς τὰς μακρὰς πλευρὰς τῆς οἰκίας καὶ κατὰ μὲν τὰ ἄκρα αὐτῆς στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀετωμάτων τῶν στενῶν πλευρῶν (κοινῶς *καλκάνια)*, κατὰ δὲ τὸ μέσον ἐπὶ ξυλίνου στύλου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι τοποθετημένον τεμάχιον ξύλου δίκην κιονοκράνου *(ντάκος)*. Ὅθεν ἡ μεσοδόκη ἀποτελεῖ ἐδῶ τὸ κορυφαῖον τῆς στέγης ξύλον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀκκουμβοῦν τὰ ἐγκάρσια ξύλα, τὰ λεγόμενα *καπρούλια*, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν τὰ κεκλιμένα ἐπίπεδα τῆς στέγης (*σκέπα μὲ δυὸ ἀκιντιά*, δηλ. κλίσεις), (εἰκ. 3). Εἶναι δ' οὗτος ὁ ἁπλούστερος τῆς τοιαύ-

Λαογρ. Σύμμ. Καρπάθου, Β' 1934 σ. 359), τὴν *λαγηνοκάμαρα* τῆς Θρᾴκης (*Γ. Μέγα*, Θρᾳκ. οἰκήσεις ἐν Ἐπ. Λαογρ. Ἀρχείου 1939 σ. 12), τὸν *σταμνολόγο* τῆς Θεσσαλίας κλπ.

της στεγάσεως τρόπος [1]), διότι ἐπιτυγχάνεται διὰ μιᾶς μόνης μεγάλης δοκοῦ, ἔχει δὲ καὶ τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἀφίνει ἐλεύθερον τὸν μεταξὺ τῶν πλευρῶν τῆς στέγης χῶρον καὶ οὕτω δίδει ὕψος μεγαλύτερον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπιτιοῦ. Διὰ τοῦτο, ἐνῷ τὸ ὕψος αὐτοῦ κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τῶν τοίχων εἶναι 1,80 μ., εἰς τὸ μέσον μέχρι τῆς μεσοδόκης εἶναι 2,46 μ. Ὡς δ᾽ εἴπομεν ἐν ἀρχῇ, ἐπάνω εἰς τὰ καπρούλια δένονται τὰ *καλάμια*, ἡ *στέγωσ᾽*, ἡ ὁποία συμπληρώνεται μὲ κουμιδιὲς καὶ λάσπη καὶ κεραμίδια. Οὕτω τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπιτιοῦ διαμορφοῦται ἐκ μόνων τῶν κατασκευαστικῶν στοιχείων καὶ μὲ τὴν ἀραιὰν ἐπίπλωσιν παρέχει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ λιτοῦ καὶ ἀπερίττου.

Εἰς τὴν αὐλὴν ὑπάρχουν διάφορα ἄλλα κτίσματα: τὸ *χαγιάτ᾽*, *τ᾽ ἀχερών᾽*, τὸ *ψωμαδιὸ* καὶ τὸ *παράσπτο*.

Τὸ *χαγιάτ᾽* ἀποτελεῖ ἀνοικτὸν ὑπόστεγον καὶ χρησιμεύει *γιὰ νὰ βάζουν τὰ πρόβατα. Μέσ᾽ στὸν πέργιορα ἔχ᾽ καὶ μιὰ μαντρούδα γιὰ τ᾽ ἀρνιά·* διότι τὸ σπίτι ἀνήκει εἰς κτηνοτροφικὴν οἰκογένειαν.

Τ᾽ *ἀχερών᾽* χρησιμεύει διὰ τὴν ἀποθήκευσιν ἀχύρου καὶ τροφῶν διὰ τὰ κτήνη, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν φύλαξιν κριθῆς, σίτου κ. ἄ. δημητριακῶν. Γίνεται δ᾽ ἡ ἀποθήκευσις αὐτῶν κατὰ ὅλως ἴδιον τρόπον, τὸν ὁποῖον γνωρίζω ἐκ περιγραφῆς χωρικῆς τῆς Πλάκας: *Ἅμα βάλ᾽ν τ᾽ ἄχερο στ᾽ ἀχερών᾽, τὸ πατοῦν πουλὺ πουλὺ καὶ κάνουν μιὰ γούβα μέσ᾽ στ᾽ ἄχερο — ἀνεβαίν᾽ ἕνας ἀπάν᾽ καὶ μ᾽ ἕνα διρμόν᾽ βγάζ᾽ ἄχερο καὶ κάν᾽ τὴ γούβα· τὸ χτυπάει τ᾽ ἄχερο γύρου γύρου κι ὅλα τὰ ψιλὰ πέφτ᾽ν καὶ μνήσκ᾽ τὸ χοντρὸ τ᾽ ἄχερο καὶ δὲν πέφτ᾽ — Ἀφοῦ γίν᾽ ἡ γούβα, στρών᾽ν κάτου κάτου φύλλα συκιᾶς καὶ μετὰ ρήχτουν μέσα στάρ᾽, κθάρ᾽, ρόβ᾽, ὅ,τ᾽ καρπὸ ἔχουν, ἴσαμε πενήντα, ἑξήντα πνάκια. Ἀφοῦ γεμίσ᾽ ἡ γούβα, τότες παίρ᾽ν ἀγδούρ᾽ καὶ τὴ σκεπάζουν· βάζουν κ᾽ ἕνα δυὸ ξύλα σὰ σταυρό, γιὰ νὰ σταθοῦν αὐτοὶ οἱ ἀγδούρ. — Αὐτὸς ἀγούδουρας εἶναι ἕνα ψιλὸ ψιλὸ χόρτο μὲ κόκκινα λουλουδάκια. Ἔχ᾽ ἕνα γάλα κι ἂν πάῃ στοὺ μάτ᾽ μπουρεῖ νὰ στραβουθῇ ἄνθρουπος· καὶ στὰ πόδια σ᾽ κάν᾽ φουσκάλες. Τὸ τρῶν τὰ ζῷα, ἅμα ἔχ᾽ ὅμως γάλα, μπουρεῖ νὰ στραβουθῇ ἡ αἶγα. Ἔχ᾽ σπιρτάδα καὶ γιὰ δαῦτο δὲν περνάει τὸ σκουλήκ᾽· ψουφάει. — Μετὰ ρήχτουν ἄχερο ἀπουπάν. Αὐτὸ τοὺ κάν᾽ν, γιὰ νὰ μὴ πιάσ᾽ ψεῖρα τοὺ στάρ᾽, τοὺ κθάρ᾽. Ἅμα τοὺ χρειαστῇ, τοὺ βγάζ᾽ ἀπουπάν᾽· κι ἅμα θελήσ᾽ νὰ τοὺ πάρ᾽ ὅλου, τότες κάν᾽ μιὰ τρύπα στοὺ πλάγ᾽ κι αὐτὸ πέφτ᾽. Ὅσο κι ἂν εἶναι ὅμως, τὸ στάρ᾽ ἀνακατεύεται μὲ τ᾽ ἄχερο καὶ τότες τὸ λιχνίζουν μὶ τοὺ διρμόν᾽ κὶ τοὺ ξεχωρίζουν.*

---

[1]) Ὅτι εἶναι οὗτος καὶ ὁ μᾶλλον ἀρχέγονος τρόπος κατασκευῆς τῆς ἀετοειδοῦς στέγης βλ. *Fr. Oelmann,* Haus und Hof im Altertum, τ. 1, Berlin 1927, σ. 48.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Τὸ *ψωμαδιὸ* ἢ ὁ *φοῦρνος* εἶναι συνήθως κατασκεύασμα τῶν γυναικῶν, ὡς εἶναι καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἰδικόν των ἔργον. *Τὸ gouβὲ τὸν φκιάν'ν οἱ γυναῖκες ὄχι μὲ τοῦβλα, ἀλλὰ μὲ κομμάτια ἀπὸ κεραμίδια· ἀπάν' στὰ κεραμίδια βάζουν κουμιδιὰ κι' ἀποπάν' λάσπ' ὡς εἰκοσπέντε πόντ' καὶ τίποτε ἄλλο.* Ὡς καύσιμος δ' ὕλη χρησιμεύουν πλὴν τῆς βοείου κόπρου *(βοϊδόξ'λα)* οἱ ἀκανθωτοὶ θάμνοι καὶ τὰ ἄλλα ἀκανθώδη χόρτα, τὰ ὁποῖα κοινῶς λέγονται *ξύλα*. Εὐτυχῶς τοιαῦτα χόρτα [1]) φύονται εἰς τὴν νῆσον πολλὰ καὶ μὲ αὐτὰ οἱ χωρικοὶ μαγειρεύουν καὶ καίουν τοὺς φούρνους.

Παραπλεύρως τοῦ φούρνου εὑρίσκεται τὸ *παράσπτο*, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει διὰ τὰ *ξύλα (ἀστιβιές, κατσνουπόδια* κλπ.) καὶ ἄλλα χρειώδη τοῦ φούρνου *(πάννα, φκυάρ', κουντάρ'* κλπ.). *Ἐκεῖ βάν'ν καὶ τὶς πνακουτὲς μὶ τὰ ψουμιὰ καὶ κάθουντι οἱ γυναῖκις, ὅσου νὰ γέν' τοὺ ψουμί.*

Τὰ κτίσματα αὐτὰ εἰς οὐδεμίαν συνοχὴν εὑρίσκονται πρὸς τὸ σπίτι· προσετέθησαν δηλ. βραδύτερον εἰς αὐτό, ὅταν ἡ οἰκονομία τοῦ οἰκοδεσπότου αὐξηθεῖσα ἀπῄτει τὴν δημιουργίαν ἰδιαιτέρων χώρων διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν καρπῶν καὶ διὰ τὸν σταβλισμὸν τῶν ζῴων. Ἦτο δὲ τοῦτο εὔκολον, διότι τὸ σπίτι αὐτό, εὑρισκόμενον εἰς μίαν ἄκραν τοῦ χωρίου, διέθετε παρ' αὐτὸ τὴν ἀπαιτουμένην ἔκτασιν. Ὅπου ὅμως — καὶ τοῦτο ἦτο ἡ συνηθεστέρα ἐν τῇ νήσῳ περίπτωσις — ἡ ἐπάρκεια αὕτη δὲν ὑπῆρχεν, ἐκεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπαυξήσεως τῆς κατοικίας ἐθεραπεύθη διὰ τῆς δημιουργίας κατωγείου ὑπὸ τὴν κατοικίαν [2]). Ἐκ τούτου ὁ τύπος τοῦ μονόσπιτου, τοῦ συγκειμένου ἐξ ἀνωγείου καὶ κατωγείου, ὁ τόσον συνήθης εἰς ὀρεινοὺς ἰδίᾳ συνοικισμούς, ὡς εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἤπειρον, τὴν Δυτ. Μακεδονίαν, τὴν Πελοπόννησον, ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὴν Λῆμνον, παρουσιάζει δὲ ἁπλᾶς καὶ συνθέτους μορφάς.

Δεῖγμα ἁπλῆς διωρόφου οἰκίας *(μονόσπιτο μὲ μιὰ κάμαρα χωρὶς μεσοχωρίσματα)* ἀποτελεῖ ἡ ὄπισθεν εἰκονιζομένη οἰκία τῆς Λίζας Κατραμάδα τοῦ χωρίου Κάσπακα, τῆς ὁποίας κάτοψιν καὶ κάθετον τομὴν παρέχω ἐν σελίδι 13. Αὕτη εἶναι ἐκτισμένη εἰς ἀπότομον καὶ βραχώδη πλαγιὰν τοῦ βουνοῦ καὶ διὰ τοῦτο αἱ διαστάσεις αὐτῆς εἶναι μικραὶ (4,05×3,80 ἐσωτερ.). Τὸ ἀνώγειον ἀποτελεῖ, ὡς συνήθως, τὸν κύριον τῆς κατοικίας χῶρον, τὸν προωρισμένον διὰ τὴν διαμονὴν τῆς οἰκογενείας, εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν αὐτὴν ἡ εἴσο-

---

[1]) Παραθέτω ὀνόματά τινα τοιούτων χόρτων: *ἀγούδουρας, ἀκονιζὲς καὶ νερακόνιζες, ἀμιλτάκ', ἀνανίδα, ἀντραγίδα, ἄραμνος, ἀσπόρδολας, ἀσπράγαθα, ἀστιβιές, γαϊδαράγαθα, θυμαράκια, κατσνουπόδια, μοσκοβούλ' ἢ μοσκογούλ', χαμουλιοί, βλισκούν', ἀσαμακιές,* κλπ.

[2]) Περὶ τῆς εἰς ὕψος ἐπαυξήσεως τοῦ χώρου τῆς οἰκίας βλ. *Fr. Oelmann,* Haus und Hof im Altertum, I. Berlin 1927, σ. 36.

δος καὶ ἡ ἑστία διετήρησαν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς θέσιν, τὴν ὁποίαν εἴδομεν εἰς τὴν μονώροφον οἰκίαν, δηλ. κατασκευάζονται ἀμφότεραι ἐπὶ τῆς νοτίας (ἢ ΝΔ.) στενῆς πλευρᾶς τῆς οἰκίας. Ἡ ἄνοδος εἰς τὸ ἀνώγειον γίνεται δι᾽ ἐξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος, ἐκτισμένης ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ θύρα τοῦ κατωγείου εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς καὶ ἀκριβῶς κάτωθεν τῆς θύρας τοῦ ἀνωγείου, ὁ πρὸ αὐτῆς χῶρος μένει κενός, ἡ δ᾽ εἴσοδος εἰς τὸ ἀνώγειον γίνεται μὲ μιὰ *πεζούλα σανιδένια,* δηλ. μὲ ξύλινον πλατύσκαλον, κατεσκευασμένον πρὸ τῆς θύρας

Εἰκ. 4. – Οἰκία Λίζας Κατραμάδα τοῦ χωρίου Κάσπακα.

τοῦ ἀνωγείου [1]). Τούτου τὰ ξύλα ἀπὸ τῆς μιᾶς μὲν πλευρᾶς στηρίζονται ἐπὶ τῆς τελευταίας βαθμίδος τῆς κλίμακος, ἀπὸ δὲ τῆς ἑτέρας πλευρᾶς ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τῆς οἰκίας τοίχου, ὅστις προεκτείνεται μέχρι τῆς προσθίας πλευρᾶς τῆς κλίμακος. Οὕτω τὸ πλατύσκαλον τοῦτο εἶναι ἀπὸ τῆς ΒΔ. πλευρᾶς κλειστόν, ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ στέγη τῆς οἰκίας προεκτεινομένη ἄνωθεν αὐτοῦ τὸ σκεπάζει, σχηματίζεται πρὸ τῆς θύρας τοῦ ἀνωγείου ἐστεγασμένος ἐξώστης, ὁ ὁποῖος λέγεται *σκεπαστὴ* καὶ παρὰ τὴν στενότητά του εἶναι πολλαχῶς χρήσιμος εἰς τοὺς ἐνοίκους· ἐκεῖ αἱ γυναῖκες κάθηνται καὶ *γνέθουν καὶ παίρνουν τὸν ἀέρα τους.* Ὁμοίως ὁ κάτωθεν

[1]) Εἰς ἄλλας οἰκίας τοῦ τύπου τούτου (πίν. Δ εἰκ. 1) ἡ δυσχέρεια αὕτη παρεκάμφθη, ἀνοιγείσης τῆς θύρας τοῦ κατωγείου ἐπὶ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τῆς οἰκίας.

αὐτοῦ σχηματιζόμενος ὑπόστεγος χῶρος χρησιμεύει τὸ καλοκαίρι, διὰ νὰ δένουν τὸ ζῷον κτλ.

Μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς οἰκίας φαίνεται εἰς τὴν ἄνω εἰκόνα τοῦ πίνακος Β. Καὶ ἐδῶ ἡ *γωνιὰ* εἶναι θολωτή, ἀλλὰ πολὺ πτωχική, χωρὶς τὰς ἑκατέ-

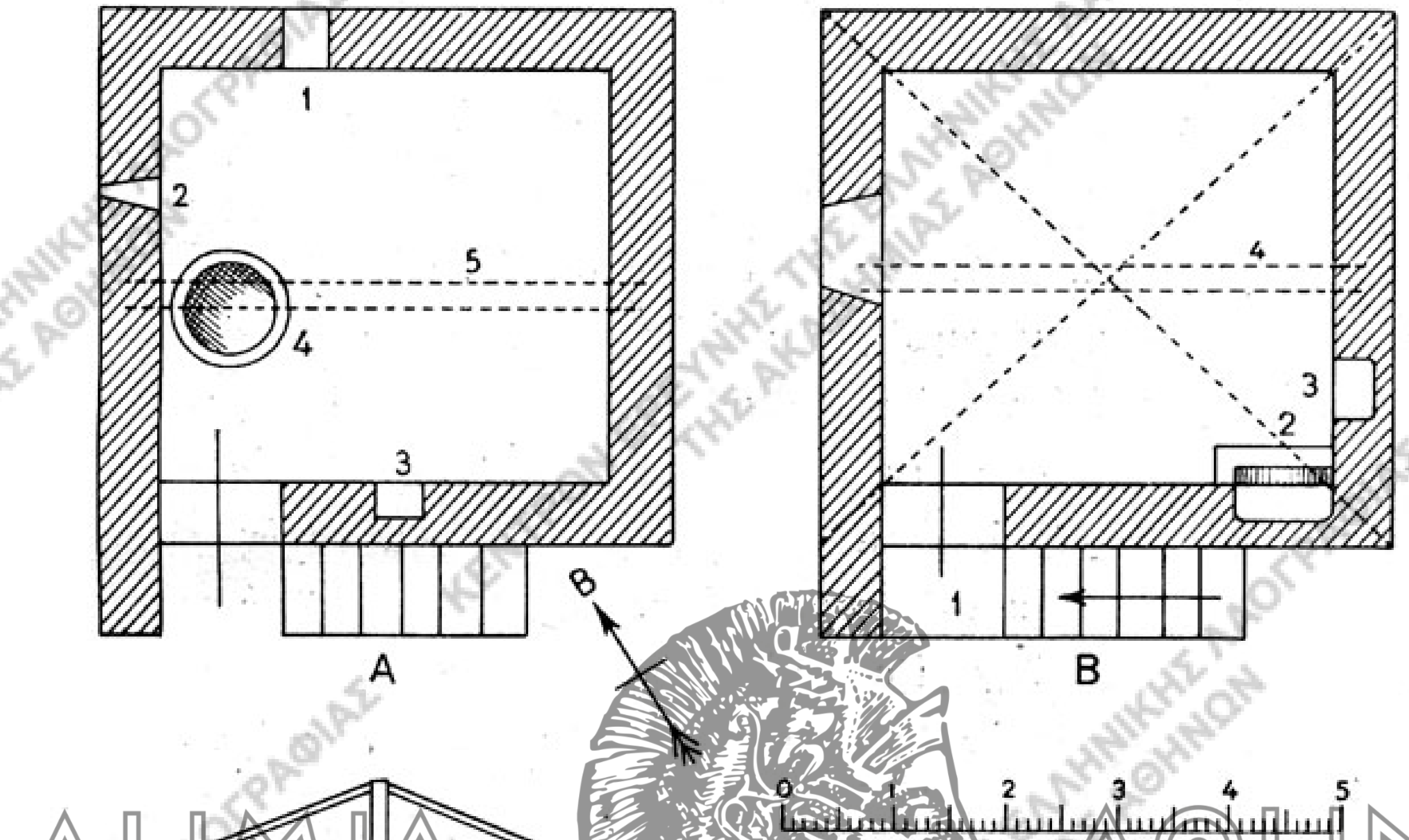

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

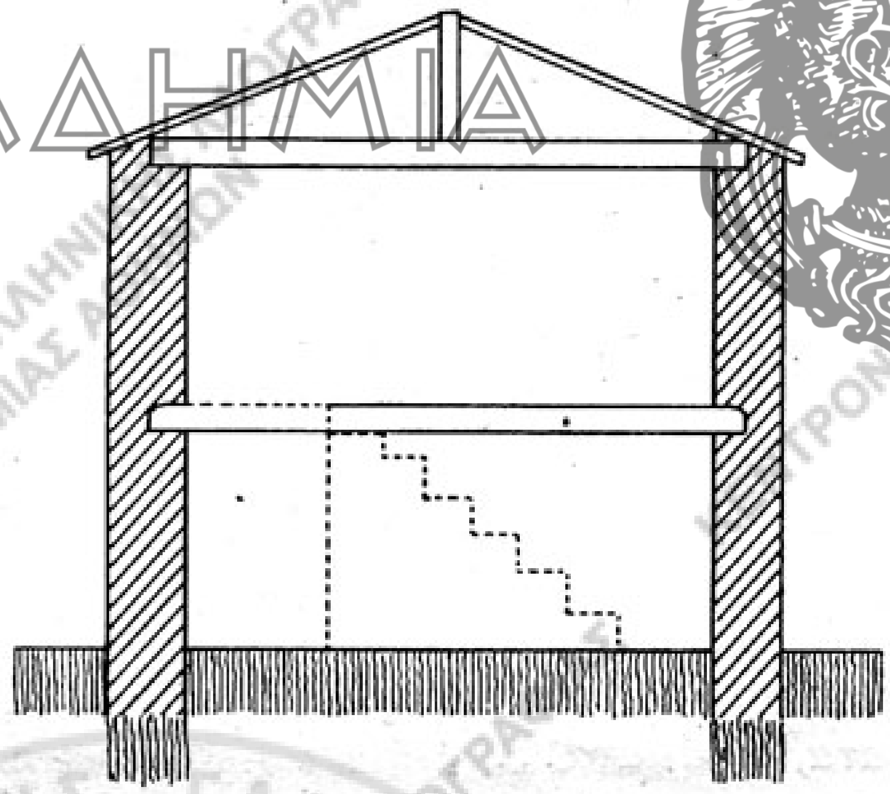

Εἰκ. 5. - Κάτοψις καὶ κατὰ μῆκος τομὴ τῆς οἰκίας Λίζας Κατραμάδα τοῦ χωρίου Κάσπακα.

Α κατώι	*1 παράθυρο,* *2 γυαλοφεγγίτ'ς,*	*3 φωλιὰ γιὰ τὶς ὄρνιθες,* *4 π'θάρ',*	*5 μισουδόκ'.*
Β ἀνώι	*1 πιζούλα,* *2 γουνιά,*	*3 ντουλάπ',* *4 μισουδόκ'.*	

ρωθεν τοῦ *καπνοδούχου* θέσεις, ποὺ προσδίδουν εὐρυθμίαν καὶ γραφικότητα εἰς τὸ τζάκι. Τὰ ὀλίγα μαγειρικὰ σκεύη εἶναι ἀνηρτημένα ἄνωθεν τῆς γωνιᾶς, μεταξὺ δ' αὐτῶν διακρίνονται ἡ *χλιαροθήκ'*, ἡ *κατρακάζα* (τρίφτης τυριοῦ καὶ κολοκυθιοῦ), ἡ *κρατούνα* (νεροκολοκύνθη μὲ ὀπάς, χρησιμεύουσα εἰς τὸ στράγγισμα τῶν μακαρονίων) κτλ. Καὶ παράθυρον ὑπάρχει ἕν, ὕψ. 1,23 μ. ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Καὶ ἐν γένει τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χωρικοῦ σπιτιοῦ εἰς τὴν Λῆμνον δὲν

παρουσιάζει τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐπίπλων καὶ τῶν σκευῶν, τῶν ὁποίων ἡ τόσον εὔρυθμος καὶ καλαίσθητος διάταξις εἰς τοὺς τοίχους καὶ τὰ ράφια ἀποτελεῖ τὴν *στολὴ τοῦ σπιτιοῦ* εἰς τὴν Σκῦρον καὶ τὰ ἄλλα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου.

Ἐπειδὴ τὸ ἐμβαδὸν τῆς οἰκίας εἶναι σχεδὸν τετράγωνον (4,05 × 3,80), καὶ ἡ στέγη αὐτῆς κατεσκευάσθη τετρακλινὴς μὲ τὰς τέσσαρας αὐτῆς πλευρὰς συγκλινούσας εἰς ἓν σημεῖον *(σκέπα μὲ τέσσερα ἀκιντιὰ* (= κλίσεις) *καὶ μὲ ἕναν μπαμπᾶ)*· ὁλόκληρος δηλ. ἡ στέγη στηρίζεται ἐπὶ ἑνὸς καθέτου στύλου *(μπαμπᾶ)*, ἐπικαθημένου εἰς τὸ μέσον τῆς μεσοδόκης. Καὶ ἐδῶ δὲ τὸ γεῖσον *(ἡ παραφτέρωση)* σχηματίζεται διὰ σειρᾶς πλακῶν καὶ εἶναι πολὺ στενόν.

Τέλος τὸ *κατώι*, χρησιμεῦον διὰ τὸν σταβλισμὸν τῶν ζώων, τὴν φύλαξιν τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων καὶ τὴν ἀποθήκευσιν νομῆς καὶ καρπῶν, ἔχει εἰς ἱκανὸν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ὕψος ἓν στενὸν παράθυρον καὶ ἕνα φεγγίτην, ἕνεκα δὲ πτωχείας τῆς νοικοκυρᾶς ἐλάχιστα πράγματα περιέχει. Καὶ τὸ ὕψος τοῦ κατωγείου εἶναι τὸ ἐπιβαλλόμενον ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἀναστήματος τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι 1,80 μ. Μερικοὶ εἰς τὸ *κατώι* ξεχωρίζουν μὲ *ντουβάρι* ὕψους 1 - 1 ½ μ. τὸ *ἀμπάρ᾿* καὶ βάζουν μέσα τὸν *καρπό*· τὸν ξεχωρίζουν μὲ *πλίθ᾿· ἀλλοῦ τὸ στάρ᾿, ἀλλοῦ τὸ κθάρ᾿, ἀλλοῦ τὸ μγάδ᾿*.

Ἡ ἁπλῆ αὕτη διώροφος οἰκία ἀποτελεῖ εἰς πολλὰ τῶν χωρίων τῆς νήσου τὴν συνηθεστέραν τῆς κατοικίας μορφήν. Π. χ. εἰς τὰ Σβέρδια, τὸν Κατάλακκον, τὰ Καμίνια τὰ περισσότερα σπίτια εἶναι *μονόσπιτα ἀνώγεια* μὲ σκάλα ἐξωτερικὴ πέτρινη. Πολλαχοῦ, ὡς εἰς τὰ Σβέρδια, ὑπάρχουν δύο ἢ καὶ τρία σπίτια ἐκτισμένα ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν στέγην. Κατὰ τὴν φράσιν τῶν χωρικῶν, *μιὰ σκέπα τρίγια σπίτια, τέσσερα σπίτια! ἔκαμνε καθένας μονάχα τρεῖς τοῖχ᾽. Εἶχαν καὶ θυρίδες κ᾿ ἔδινεν ἡ μιὰ τὴν ἄλλ᾽ κ σ τ ε λ ι ά τ᾿ κ ο*[1]). *Μονοιασμένος κόσμος (ὄχ᾽ πὼς ἦταν ἀδέρφια). Εἶχαν καὶ κ ρ υ β τ σ ά ν ε ς μέσ᾿ στὸν τοῖχο, στὴν πόρτα ποπίσ᾿, στὸ παχνὶ ποκάτ, γιὰ νὰ βάζουν χρήματα, πράματα . . . . .*

Μειονέκτημα σπουδαῖον τῆς διμεροῦς ταύτης κατοικίας εἶναι προφανῶς τὸ ὅτι ὁ χῶρος, ὁ χρησιμεύων διὰ σταβλισμὸν τῶν ζώων εὑρίσκεται κάτωθεν τοῦ τόπου τῆς διαμονῆς τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ δ᾿ ἡ τήρησις καθαριότητος εἰς στάβλον δὲν εἶναι πάντοτε κατορθωτή, ἡ τοιαύτη διάταξις τῶν χώρων ὑστερεῖ ἀπὸ ὑγιεινῆς ἀπόψεως. Ἔπειτα καὶ χῶρον ἰδιαίτερον διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν δημητριακῶν καρπῶν καὶ τῆς νομῆς τῶν ζώων ἡ κατοικία αὕτη δὲν ἔχει.

---

[1]) *Κστέλ᾿* = σκουτέλι. *Κστελιάτ᾿κο*, τὸ φαγητὸν ποὺ στέλλεται ὡς δῶρον εἰς συγγενεῖς ἢ γείτονας, τὸ *σκουτελικὸ* ἢ *ἀποδοσίμι*, ἡ *πέτσα* ἢ ὁ *δίσκος*. (Βλ. Ἐπ. Λαογρ. Ἀρχ. 1939, σ. 104). Πρβλ. *θὰ τὸν κστελιάσω*: θὰ τὸν φιλέψω (Λῆμνος).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

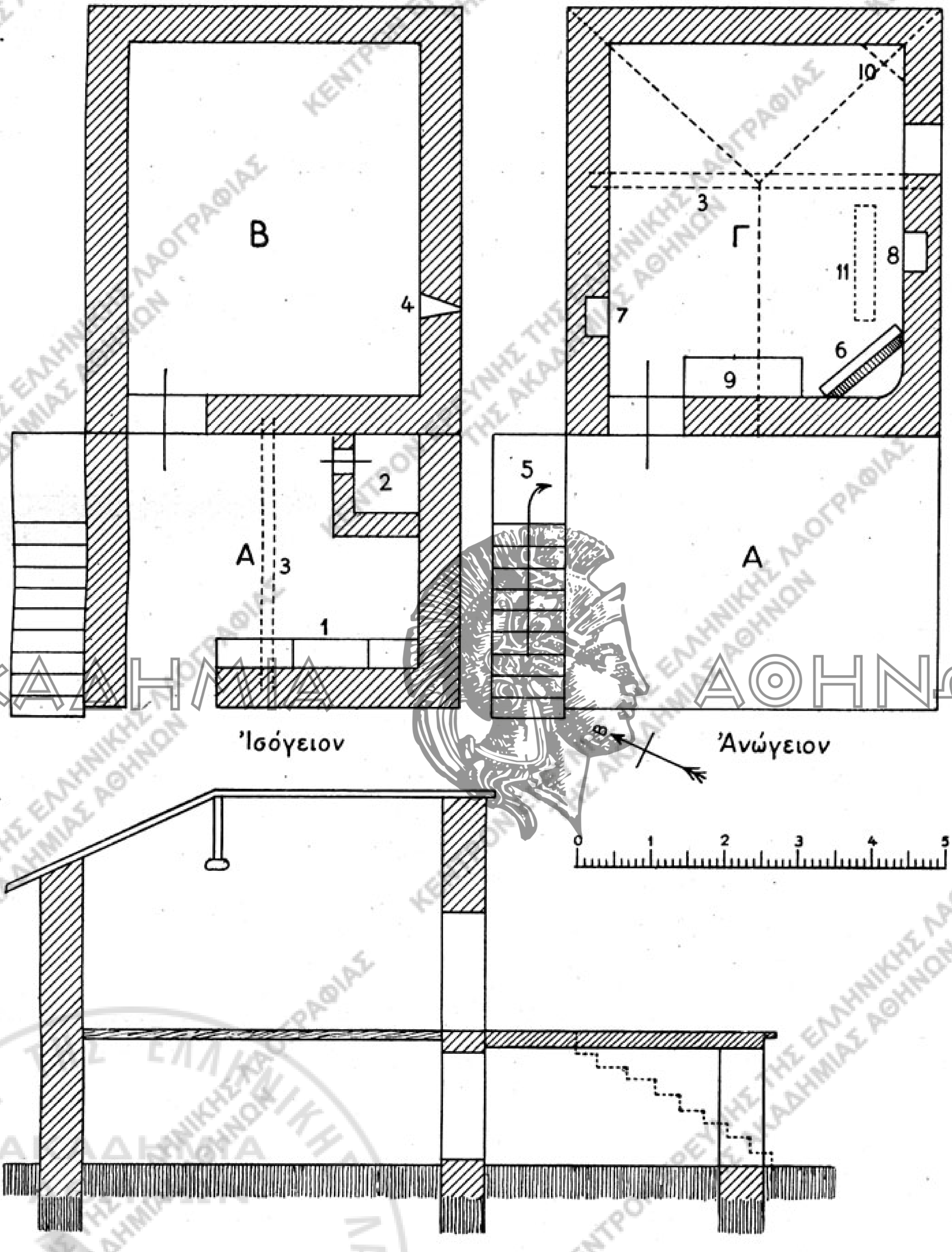

Εἰκ. 6.– Κάτοψις καὶ κατὰ πλάτος τομὴ τῆς οἰκίας Ν. Κόκκ'ναρου τοῦ χωρίου Βάρος.

Α ἀξάτα,
Β κατώι,
Γ ἀνώι.

1 παχνιά,
2 κ'μάσ' γιὰ τς ὄρνιθες,
3 μισουδόκ',
4 φιγγίτ'ς,

5 μπιζούλα,
6 γουνιά,
7 λαηνουστάτ'ς,
8 ντουλάπ',

9 γιοῦκερ,
10 τὰ 'κουνίσματα.
11 κανιὰ (ψωμοσάνιδο).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Τὰ μειονεκτήματα ταῦτα ἤρθησαν διὰ τῆς προσθήκης τρίτου χώρου, τῆς λεγομένης *ἀξάτας*[1]). Αὕτη κτίζεται γενικῶς ἐπὶ τῆς προσόψεως τῆς ἁπλῆς διωρόφου οἰκίας, ἀποτελοῦσα κλειστὸν πρὸ αὐτῆς προστῷον, ἀλλὰ φθάνει μόνον εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἰσογείου, χρησιμεύει δὲ διὰ τὴν στάβλισιν τῶν ζῴων ἤτοι τῶν βοῶν καὶ τῶν ὑποζυγίων τοῦ ἀγρότου (πίν. Δ εἰκ. 2, πίν. Ε εἰκ. 1 καὶ 2). Ἐπειδὴ δὲ ἡ στέγη τῆς ἀξάτας, ὡς εἴπομεν, κατασκευάζεται ἐπίπεδος (δῶμα) καὶ εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος μὲ τὸ δάπεδον τοῦ ἀνωγείου, αὕτη χρησιμεύει ὡς πλατὺς ἐξώστης, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέρχονται δι᾿ ἐξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος. Ἡ θέσις ὅμως τῆς κλίμακος δὲν εἶναι παντοῦ ἡ αὐτή, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τοποθεσίαν καὶ ἄλλοτε μὲν πίπτει ἐντὸς τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, ἄλλοτε δὲ ἐξέχει αὐτῆς κατὰ διαφόρους διευθύνσεις καὶ οὕτω συντελεῖ εἰς τὴν ποικιλίαν καὶ γραφικότητα τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῆς οἰκίας. Εἰς τὴν ἀξάταν ὁ χωρικὸς ἐκθέτει τοὺς χλωροὺς καρπούς του εἰς τὸν ἥλιον πρὸς ἀποξήρανσιν, ἐπ᾿ αὐτῆς καὶ ἡ οἰκογένεια δειπνεῖ καὶ κατακλίνεται κατὰ τὸ θέρος. Εἶναι δ᾿ ἡ ἀξάτα καὶ ἄλλως χρήσιμος εἰς τὸν ἀγρότην· διότι πλὴν τῆς φάτνης διὰ τὰ ζῷα περιλαμβάνει καὶ τὸ *κουμάσι γιὰ τὶς ὄρνιθες* (εἰκ. 6), συνήθως δὲ καὶ τὸν φοῦρνον *(ψωμαδιό)*, ὁ ὁποῖος κτίζεται εἰς μίαν τῶν πλευρῶν τῆς ἀξάτας, σχηματίζων ἐξωτερικῶς ἡμικυκλικὴν κόγχην, τὸ λεγόμενον *κουβούκλ᾿* ἢ *κβούκλ᾿* (κουβούκλιον. Βλ. εἰκ. 7, καὶ πίν. Ε, 1 καὶ Η, 1). Οὕτως ὁ κάτωθεν τοῦ *σπιτιοῦ* χῶρος ἤτοι τὸ *κατώι* ἀπομένει ἐλεύθερον καὶ διατίθεται διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν ξηρῶν καὶ ὑγρῶν καρπῶν καὶ τοῦ ἀχύρου, ὡς καὶ διὰ τὴν φύλαξιν τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων *(ἀλέτιρ, ζγός, δουκάν᾿, φκέντρ᾿)*. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀπαρτίζεται ἓν ἑνιαῖον καὶ ἁρμονικὸν σύνολον, τὸ ὁποῖον συγκεντρώνει κατὰ τὸν μᾶλλον πρόσφορον τρόπον ὅλους τοὺς ἀπαραιτήτους εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ἀγρότου χώρους· ἡ τοιαύτη δ᾿ αὐτῶν διάταξις πληροῖ καὶ τοὺς ὅρους τῆς ὑγιεινῆς καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ δύναται ὁ χωρικὸς εὐχερῶς νὰ ἐπιβλέπῃ κατὰ τὴν νύκτα τὰ κτήνη του καὶ νὰ τοὺς παραθέτῃ τροφήν[2]). Ἐννοεῖται δ᾿ ὅτι πολλαχοῦ παρὰ τὸ σπίτι μὲ τὴν ἀξάτα ὑπάρχει καὶ τὸ *καλύβ᾿* ἢ *παράσπτο* καὶ πολλάκις ὁ φοῦρνος εἶναι κτισμένος εἰς μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καθ᾿ ὃν τρόπον καὶ εἰς τὴν *ἀξάτα*.

Ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς τῆς οἰκίας, διακρινόμενος γενικῶς διὰ τῆς λ. *ἀξάτα*, προῆλθε διὰ προσθήκης ἐκ τῆς ἁπλῆς διωρόφου οἰκίας, τοῦ λεγομένου *ἀνωγοκάτωγου σπιτιοῦ*, συνάγω ἐκ τοῦ ὅτι οὐδαμοῦ τῆς Λήμνου εἶδον παλαιὰν μονώροφον οἰκίαν μὲ ἀξάταν καὶ ὅτι ἡ διάταξις τῶν χώρων καὶ τῶν μερῶν παρέμεινε

---

[1]) Περὶ τῶν λ. *ἀξάτα* καὶ *ἀξάιτο* καὶ τῆς ἐκ τοῦ τοξάτου ἑρμηνείας αὐτῶν βλ. *Κ. Ἄμαντον* ἐν Ἀθηνᾶς τ. 23 (1911) σ. 490.

[2]) Ὁμοίαν γειτνίασιν τοῦ στάβλου μὲ τὴν κατοικίαν παρὰ Γερμανοῖς βλ. ἐν *A. Helbok*, ἔνθ᾿ ἀν. σ. 29 κέ. Πρβλ. Ἐπ. Λαογρ. Ἀρχ. 1939 σ. 16.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

1. Σπίτι μὲ *ἀξάτα* καὶ *κουβούκλι* Παν. Ἀχιλλιᾶ τοῦ χωρίου Ἁγίας Σοφίας.

2. Παλαιὸ *μονόσπιτο* μὲ τὴν *ἀξάταν* ὑψουμένην ἀνωτέρω τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνωγείου καὶ προεκτεινομένην πλαγίως ἐν Φυσίνῃ. Βλέπε τὴν μεσοδόκην τῆς στέγης προεκβαλλομένην ἔξω τοῦ προσθίου τοίχου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ Ϛ.

1. Σπίτι μὲ *ἀξάιτο* Γ. Πανταζῆ ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

2. Σπίτι μὲ *ἀξάιτο* καὶ *ἀξάτα* Τριανταφύλλου Κλειδῆ ἐν Φυσίνῃ.
Δεξιὰ ἡ λιθίνη κλῖμαξ μὲ τὸν *λαηνοστάτη* εἰς τὸ βάθος.

ΠΙΝΑΞ Ζ.

Παλαιὸ σπίτι μὲ ἀξάιτο εἰς τὸν Κατάλακκον.

ΠΙΝΑΞ Η.

1. Οἰκία Γ. Κομνηνάκη τῆς Σκανδάλης μὲ τὴν ἀξάταν καὶ τὸν φοῦρνον ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς. Τὸ σκιαζόμενον κτίριον πρὸ τῆς ἀξάτας εἶναι *κουμάσι* διὰ τὸν χοῖρον καὶ τὰς ὄρνιθας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

2. Οἰκία *μὲ κάγκελλα* Δημ. Λούκη εἰς τὸν Κάσπακα.

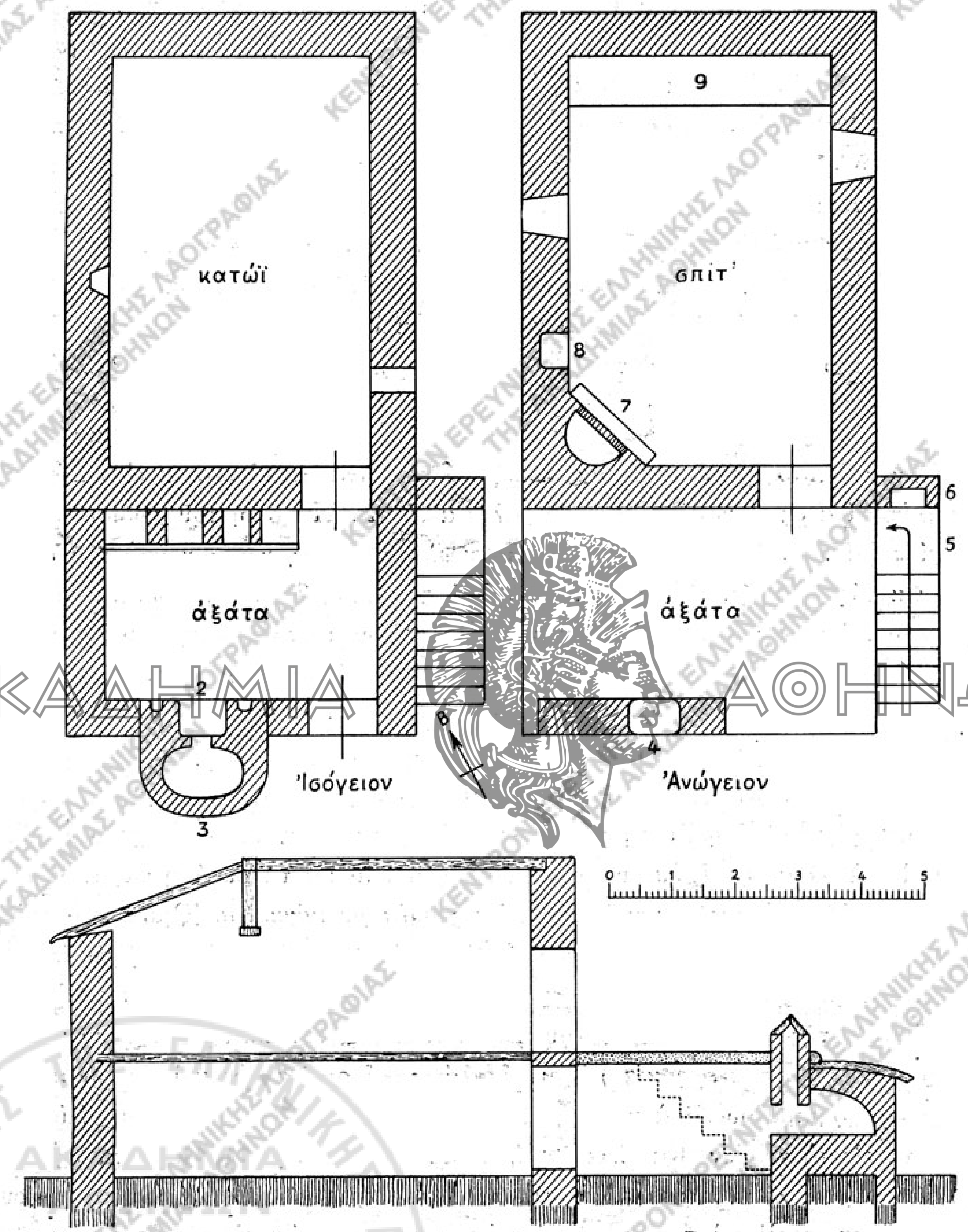

Εἰκ. 7. – Κάτοψις καὶ κατὰ πλάτος τομὴ τῆς οἰκίας Παν. Ἀχιλλιᾶ τοῦ χωρίου Ἁγίας Σοφίας (Βλ. πίν. Ε' εἰκ. 1).

1 παχνιά,	*4 καπνοδοῦχος,*	*7 γουνιά,*
2 ψωμαδιό,	*5 μπιζοῦλα,*	*8 ντουλάπ',*
3 κουβούκλ',	*6 λαηνουστάτ'ς*	*9 γιοῦκερ.*

καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην οἵα καὶ ἐν τῇ ἁπλῇ διωρόφῳ οἰκίᾳ.

Γενικὸν γνώρισμα τῶν οἰκιῶν τούτων εἶναι καὶ ἡ τρικλινὴς στέγη *(σκέπα μὲ τρία ἀκιντιά)*, ἡ ὁποία προσαρμόζεται καὶ πρὸς τὸ παραλληλόγραμμον σχῆμα αὐτῶν καὶ πρὸς τὴν ἀνάγκην, ὅπως τὰ ἐκ τῆς στέγης ῥέοντα ὕδατα μὴ πλημμυρῶσι τὸ δῶμα τῆς ἀξάτας, ἀλλὰ παροχετεύωνται πρὸς τὰς μακρὰς αὐτῆς πλευράς· διὰ τοῦτο ὁ πρόσθιος τοῖχος τοῦ σπιτιοῦ ὑψώνεται ἀετοειδῶς, σχηματίζων τὸ λεγόμενον *καλκάνι* καὶ δίδων ῥοὴν πλαγίαν εἰς τὰ ὄμβρια ὕδατα.

Τὸ ὕψος τοῦ μὲν κατωγείου εἶναι συνήθως 1,80 - 2 μ. τῆς δὲ ἀξάτας 1,60 - 1,80 μ. διότι ἡ στέγη αὐτῆς εἶναι *χωματερὴ* καὶ διὰ τοῦτο παχυτέρα τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνωγείου. Τὸ ὕψος τοῦ ἀνωγείου εἶναι κατά τι μεγαλύτερον (2 - 2,30 μ.).

Περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ τύπου τούτου τῆς Λημνίας οἰκίας εὑρίσκομεν εἰς τὸ λεγόμενον *ἀξάιτο* ἢ *σπίτι μὲ κάγκελλα*. Τοιαῦται εἶναι αἱ οἰκίαι, αἱ εἰκονιζόμεναι εἰς τοὺς πίνακας Ϛ καὶ Ζ. Ἡ οἰκία μάλιστα τοῦ Γ. Πανταζῆ τοῦ χωρίου Ἁγίας Σοφίας (πίν. Ϛ, 1) προέρχεται ἀπὸ διασκευὴν ἀξάτας, γενομένην ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ κατόχου αὐτῆς. Οὗτος δηλ. θέλων νὰ προσθέσῃ ἓν ἀκόμη δωμάτιον εἰς τὸ ἀνώγειον, ἐπεξέτεινε τὴν στέγην κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κορυφαίου ξύλου καὶ τὸ μὲν μεγαλύτερον μέρος τοῦ οὕτω στεγασθέντος ἄνωθεν τῆς ἀξάτας χώρου περιέφραξε διὰ τοίχων καὶ διερρύθμισεν εἰς *νοdᾶν* ἢ *μαγερειό*, ἀφοῦ μετέφερεν εἰς αὐτὸ τὴν ἑστίαν ἀπὸ τὸ *σπίτι*, τὸ δὲ μικρότερον μέρος ἀφῆκεν ἀνοικτὸν ὡς ὑπόστεγον *(χαγιάτι)*, διὰ νὰ χρησιμεύῃ καὶ ὡς σκεπαστὴ εἴσοδος διὰ τὰ δύο δωμάτια καὶ ὡς ἐξώστης· χάριν δὲ ἀσφαλείας, *γιὰ νὰ μὴ πέφτουν τὰ παιδιά*, ἔκτισε χαμηλὸν τοιχίον εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ἐξώστου, ἐνῷ ἄλλοι ἀρκοῦνται εἰς τὰ συνήθη κάγκελλα· διὰ τοῦτο καὶ ἡ οἰκία αὐτὴ διακρίνεται καὶ ὡς *σπίτι μὲ κάγκελλα*. Ὁμοίως τὸ σπίτι τοῦ Κ. Ἀτταλειώτη ἐν Φυσίνῃ, τοῦ ὁποίου κάτοψιν καὶ τομὴν παρέχω ἔναντι, ἐκτίσθη ἀρχικῶς ὡς *ἀξάτα*, ἀλλὰ πρὸ 50 ἐτῶν διεσκευάσθη εἰς *ἀξάιτο*· δι' αὐτὸ καὶ ἄνωθεν τῆς θύρας τοῦ μεγάλου δωματίου πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ χαγιατιοῦ ὑπάρχουν ἀκόμη τ' *ἀνεφράκια* [1]) ἤτοι αἱ πλάκες, αἱ ὁποῖαι, ὡς καὶ εἰς τὴν *παραφτέρωση*, χρησιμεύουν, διὰ νὰ στηρίζωνται αἱ κεραμίδες. Τοὐναντίον ἡ οἰκία Γ. Μπαλτᾶ εἰς τὸ χωρίον Κατάλακκον, ἡ ὁποία ἐκτίσθη πρὸ 60 ἐτῶν ἐπὶ σχεδίου ὡς ἀξάιτο (πίν. Ζ, κάτοψις ἐν σελ. 20), ἔχει τὸν διαχωριστικὸν τοῖχον τοῦ ἀνωγείου λεπτὸν *(μπαγντατὶ)* καὶ παρουσιάζει μεγαλυτέραν συμμετρίαν εἰς τὰς ἀναλογίας τῶν χώρων. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ σύνθεσις τῆς οἰκίας παρέμεινεν ἡ αὐτὴ μὲ τὴν λιθίνην κλίμακα ἄγουσαν ἔξωθεν εἰς τὸ χαγιάτι ἢ τὰ κάγκελλα.

Ἐννοεῖται δ' ὅτι καὶ παρεκκλίσεις ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ τύπου δὲν λείπουν,

---

[1]) Περὶ τῆς λέξεως βλ. Ἱστ. Λεξικὸν Νέας Ἑλληνικῆς, τ. 2 σ. 158, λ. *ἀναφράγια*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

1

2

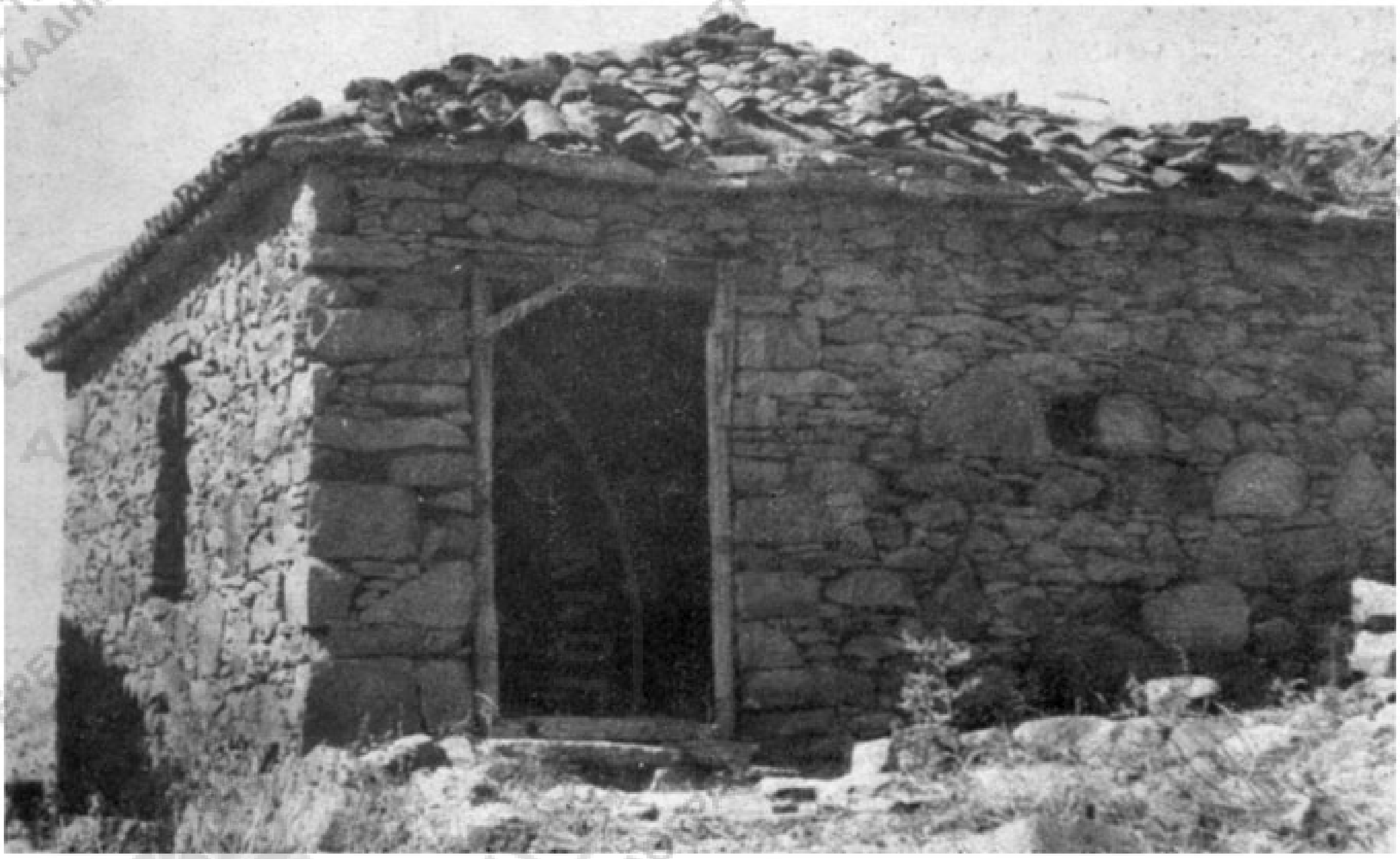

3

1. Κτίσιμο σπιτιοῦ εἰς τὸ χωρίον Πλάκα (φωτογραφία ἔτ. 1938).
2. Λειτουργία εἰς τὸ ἐκκλησάκι τοῦ *Ἁηγιάννη* εἰς τὸ Παλιόκαστρο τῆς Πλάκας.
3. Μονώροφος οἰκία τοῦ χωρίου Κατάλακκου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ Β.

1. *Γωνιὰ* καὶ *ντουλάπι* τῆς οἰκίας Κατραμάδα τοῦ χωρίου Κάσπακα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

2. *Γωνιὰ* τῆς οἰκίας Κ. Ἀτταλειώτη ἐν Φυσίνῃ.

ΠΙΝΑΞ Γ.

Γωνιὰ τῆς οἰκίας Δημητρίου Νικολῆ τοῦ χωρίου Ἁγίας Σοφίας
μὲ τὸ ντουλάπι καὶ τὴν πιατοθήκην.

ΠΙΝΑΞ Δ.

1. *Μονόσπιτο* τοῦ χωρίου Βάρος.

2. Σπίτι μὲ ἀξάτα τοῦ χωρίου Σκανδάλης.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

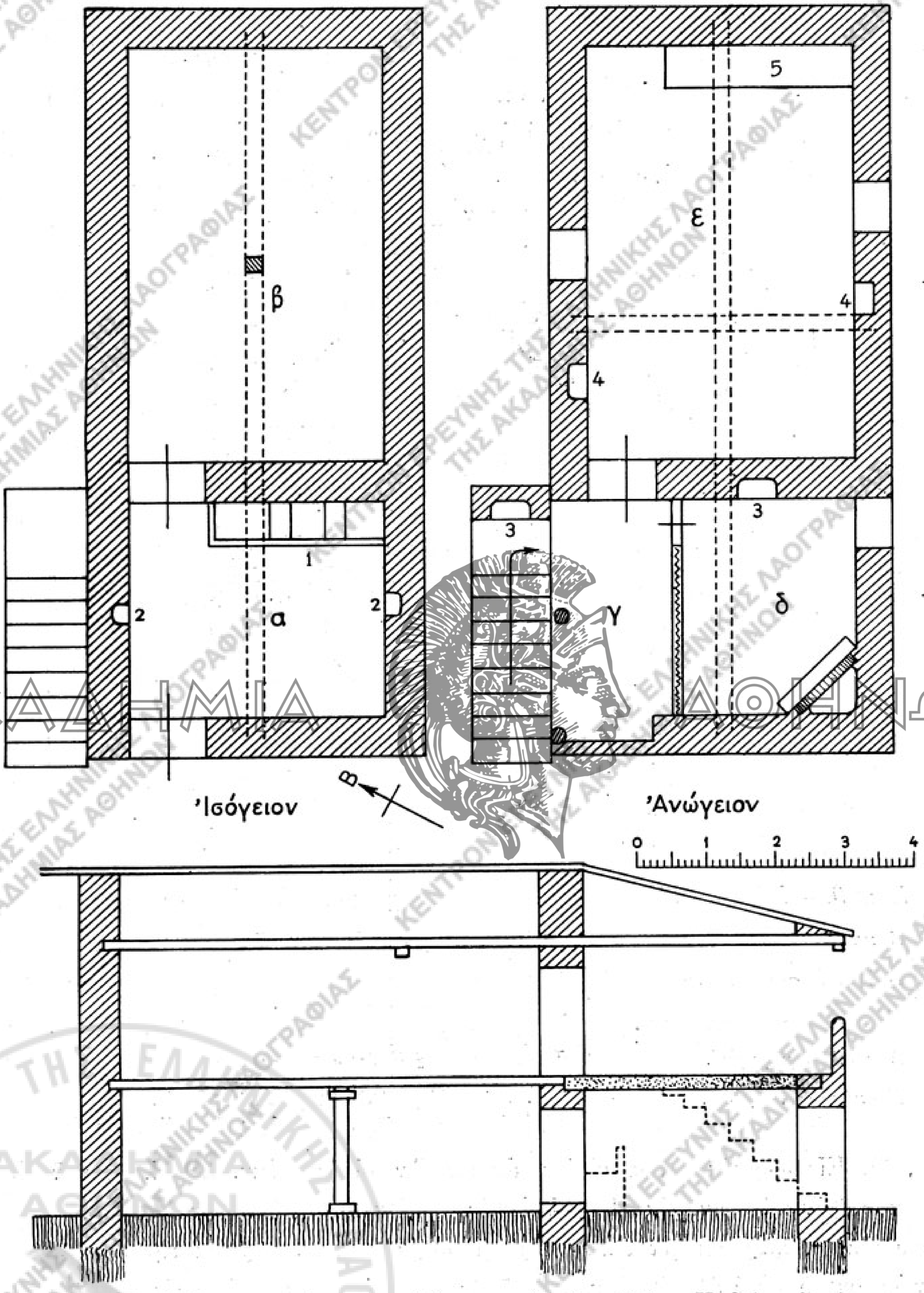

Εἰκ. 8. – Κάτοψις καὶ κατὰ πλάτος τομὴ τῆς οἰκίας Κ. 'Ατταλειώτη τοῦ χωρίου Φυσίνης.

α στάβλος (σκεπαστή), β κατώι, γ ἀξάιτο, δ μαγερειό, ε ἀνώι, σπίτ'. 1 παχνιά, 2 φωλιὰ γιὰ τὶς ὄρνιθες, 3 λαηνουστάτ'ς, 4 ντουλάπ', 5 γιοῦκερ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

προσδίδουσαι ποικιλίαν καὶ γραφικότητα εἰς τὴν μορφήν, ὡς εἶναι ἡ οἰκία Τριανταφύλλου Κλειδῆ τῆς Φυσίνης, ὅπου εἰς τὸ ἀξάιτο προσετέθη καὶ ἀξάτα πρὸ τοῦ ἔξω κατωγιοῦ (πίν. ϛ, 2), καὶ ἡ οἰκία Γεωργίου Κομνηνάκη τῆς Σκανδάλης, ὅπου ἡ ἀξάτα μὲ τὸν φοῦρνον κατεσκευάσθη ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς, τὸ δὲ χαγιάτι περιωρίσθη εἰς στενὸν διάδρομον χωρὶς τοὺς στύλους τῆς στηρίξεως (πίν.

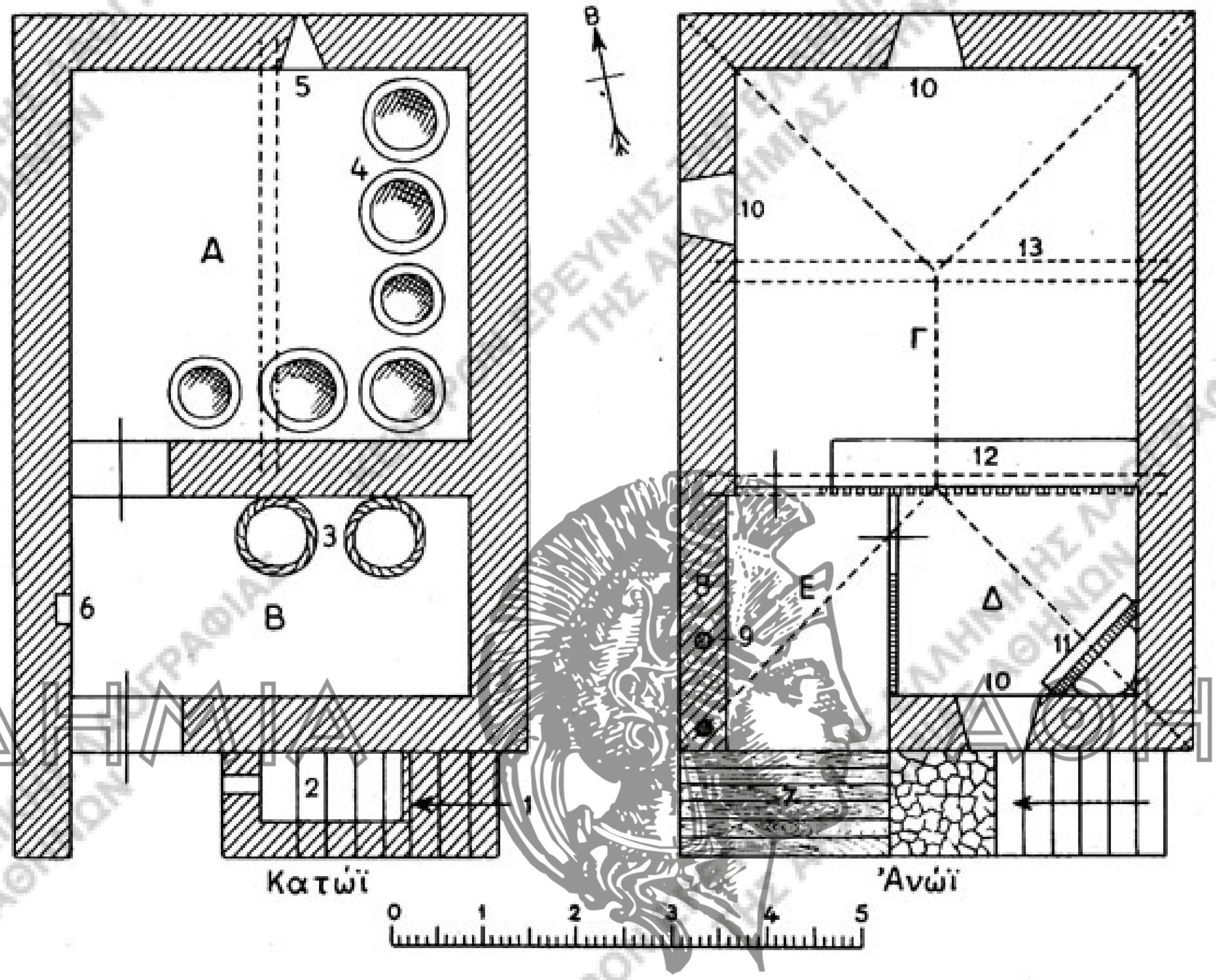

Εἰκ. 9. – Κάτοψις οἰκίας Γ. Μπαλτᾶ τοῦ χωρίου Κατάλακκου (βλ. πίν. Ζ').

Α κατώι,
Β ὄξω κατώι (στάβλος)
Γ σπίτ'
Δ νουδᾶς, μαγερειό,
Ε σκεπαστή, ἀξάιτο.

1 σκάλα,
2 κουμάσ' γιὰ τὶς ὄρνιθες,
3 κοφίνια μὲ ἄχερο (ἀντὶ παχνιῶν),
4 πιθάρια γιὰ τ's καρποί,
5 γυαλοφεγγίτ's,
6 φωλιά,

7 σκεπαστή, σανίδωμα,
8 πεζούλα πέτρινη ὕψ. 0,73,
9 στῦλος,
10 παράθυρο,
11 γωνιά,
12 γιοῦκερ,
13 μισουδόκ'.

Η, 1). Εἰς μερικὰς ὅμως οἰκίας, ὡς εἰς τὴν οἰκίαν Παν. Σουγλέρη τοῦ Κατάλακκου (βλ. κάτοψιν, εἰκ. 10), ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ διασκευὴν ἁπλῆς διωρόφου οἰκίας, παρουσιάζεται καὶ ἑτέρα μεταρρύθμισις, ἀφορῶσα τὴν ἄνοδον εἰς τὸ ἀνώγειον· ἡ σκάλα δηλ. ἔγινεν ἐδῶ ξυλίνη καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ ἔξω *κατώι*, ὁδηγοῦσα ἔσωθεν εἰς τὸ ὑπόστεγον τοῦ ἀνωγείου. Μὲ τὴν μεταρρύθμισιν δ' αὐτὴν τὸ ἀξάιτο ἀπέβαλε μὲν κάτι ἀπὸ τὴν γραφικότητα τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς, ἀπέκτησεν ὅμως μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν, δημιουργηθείσης μιᾶς μόνης κλειστῆς εἰσόδου διὰ τὴν ὅλην οἰκίαν.

Ὡς βλέπομεν, ἡ κυρία μεταρρύθμισις εἰς τὸ ἀξάιτο ἀπέβλεπεν ἀρχικῶς εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ὅρων τῆς διαβιώσεως διὰ τῆς δημιουργίας ἰδιαιτέρου μαγειρείου, ὥστε τὸ *ἀνώι* ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἑστίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμαγείρευον, καὶ νὰ καταστῇ ἀποκλειστικῶς χῶρος διαμονῆς καὶ ὕπνου, πρὸς δὲ αἴθουσα ὑποδοχῆς *(σάλα)*. Τόσον δ' ἀναγκαία καὶ ἐπιβεβλημένη ἐκρίθη σὺν τῷ χρόνῳ ἡ μεταρρύθμισις αὕτη, ὥστε εἰσήχθη καὶ εἰς παλαιὰ μονόσπιτα· εἰς μικρὰν δηλ. ἀπό-

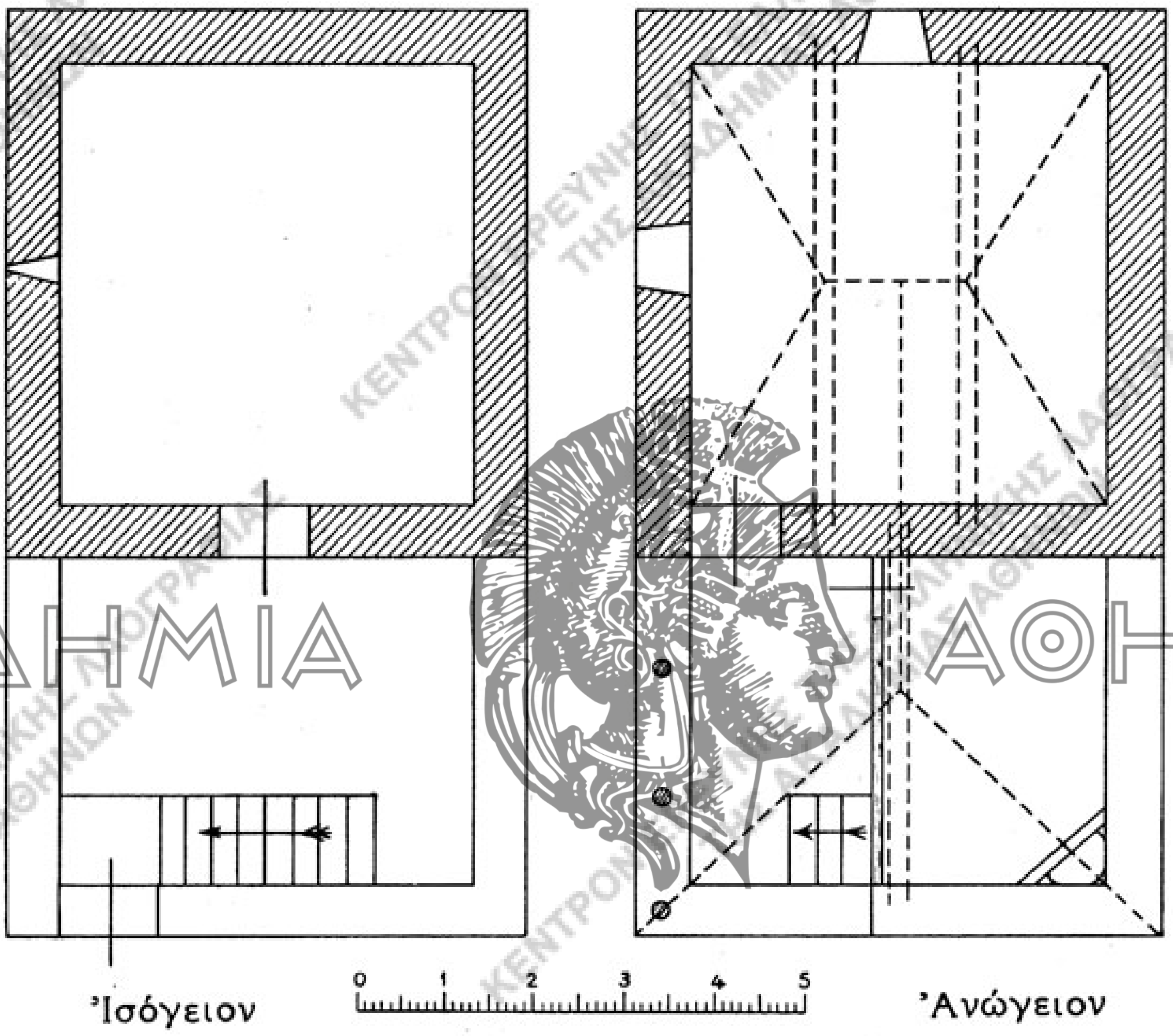

Εἰκ. 10. – Κάτοψις τῆς οἰκίας Παν. Σουγλέρη τοῦ Κατάλακκου.

(Τὰ λευκὰ μέρη δηλοῦν τὴν προσθήκην. Ἡ κλῖμαξ εἶναι ἐσωτερική).

στασιν ἀπὸ τῆς θύρας ἔκτισαν εἰς αὐτὰ λεπτὸν τοῖχον *(μπαγντατί)* καὶ δι' αὐτοῦ ἀπεχώρισαν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ δωματίου τὸν περὶ τὴν ἑστίαν χῶρον, κατασκευάσαντες οὕτω καὶ εἰς αὐτὰ *μαγερειό*. Δεῖγμα τῆς εὐκολίας, μὲ τὴν ὁποίαν οἱ χωρικοὶ ἐπιφέρουν μεταβολὰς καὶ τροποποιήσεις εἰς τὴν κατοικίαν των, ἀποτελεῖ τὸ σπίτι τοῦ Παντελῆ Παραθυρᾶ εἰς τὰ Σβέρδια (εἰκ. 11), εἰς τὸ ὁποῖον, χωρὶς κὰν νὰ μετατοπισθῇ ἡ ὑπάρχουσα λιθίνη κλῖμαξ, προσετέθη ἀξάτα καὶ διὰ λεπτοῦ τοίχου *(τσατμᾶ)* διηρέθη τὸ ἀνώι εἰς δύο δωμάτια, δηλ. εἰς *σάλαν* καὶ *μαγερειό*.

Πρὸς τούτοις διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης τῆς ἀξάτας οἱ χωρικοὶ ἀπηλλάγησαν καὶ ἀπὸ τὰς ἐνοχλήσεις τῶν συχνῶν ἐπισκευῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ προβαίνουν μεθ' ἑκάστην περίοδον βροχῶν· διότι ἡ σκεπαστὴ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ἦταν μὲ χῶμα, *ἔμπαζε νερὸ καὶ σακάτευε τὸ ζῶο. Τὸ χῶμα τοῦτο δῶ,* κατὰ τοὺς λόγους χωρικοῦ τοῦ Κατάλακκου, *δὲ bιάν', ὅτ' καὶ νὰ κάν'ς, ὅσο καὶ νὰ βάλ'ς. Ὄχ' κύλιντρο νὰ βάλ'ς, δὲ bιάν'. Ὕστερα βρῆκαν ἐφεύρεσ' τὰ κεραμίδια.*

Τέλος καὶ αὐτὸ τὸ ἀπομεῖναν ἀνοικτὸν ὑπόστεγον, τὸ *ἀξάιτο*, ἐκλείσθη διὰ τοίχου καὶ μέρος μὲν αὐτοῦ, ὑψωθὲν μέχρι 0,90 - 1 μ. ἀπὸ τοῦ λοιποῦ δαπέδου,

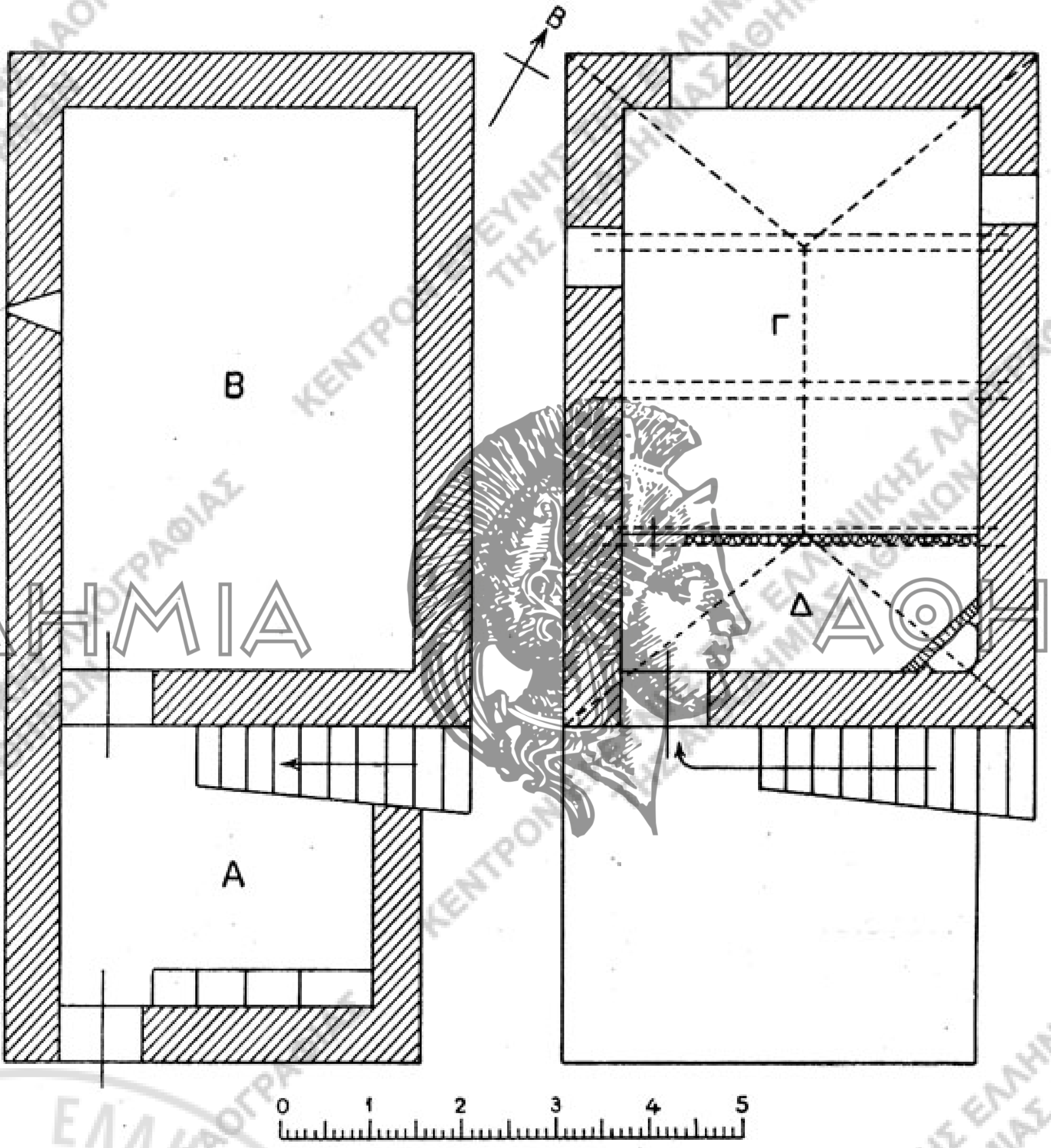

Ἰσόγειον Ἀνώγειον

Εἰκ. 11. – Κάτοψις ἰσογείου καὶ ἀνωγείου τῆς οἰκίας Παντελῆ Παραθυρᾶ τοῦ χωρίου Σβέρδια.

Α ἀξάτα Β κατώι Γ σάλα (ἀνώι) Δ μαγερειό.

ἀπετέλεσε τὸν *σοφᾶν*, ἕνα ὑψηλὸν μεντέρι, *πατωμένο*, κατάλληλον διὰ τὰς γυναικείας ἐργασίας καὶ διὰ νὰ κοιμᾶται ἡ οἰκογένεια κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας [1]), μέρος δ' αὐτοῦ, μεταξὺ τοῦ μαγειρείου καὶ τοῦ σοφᾶ εὑρισκόμενον, ἐσχημάτισε

[1]) Πρβλ. τὸν σοφᾶν τοῦ Σκυριανοῦ καὶ τῶν ἄλλων νησιώτικων σπιτιῶν (*Ἀγγ. Χατζημιχάλη*, Ἑλλην. λαϊκὴ τέχνη. Σκῦρος. 1925, σ. 31 κέ.).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

στενὸν διάδρομον, τὴν λεγομένην *περασά*. Ἕνεκα τούτου καὶ ἡ *σκάλα* καὶ ἐν γένει ἡ εἴσοδος εἰς τὸ ἀνώγειον μετετοπίσθη εἰς τὸ μέσον τῆς προσόψεως, ὡς φαίνεται εἰς τὴν φωτογραφίαν (πίν. Η, 2) καὶ τὴν κάτοψιν τῆς οἰκίας Δημ. Λούκη τοῦ χωρίου Κάσπακα (εἰκ. 12). Οὕτως ἡ Λημνία οἰκία ἀπέκτησε κλειστήν, τετραγωνισμένην μορφήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔφθασαν εἰς χωρία τινὰ καὶ δι᾽ ἀμέσου μετατροπῆς τοῦ τύπου τῆς ἀξάτας. Ἡ οἰκία πχ. τῆς Κυριακούλας Κασσίδη τοῦ χωρίου Σβέρδια (βλ. κάτοψιν, εἰκ. 13), ἡ ὁποία ἦτο μία τῶν μεγαλυτέρων τοῦ χωρίου

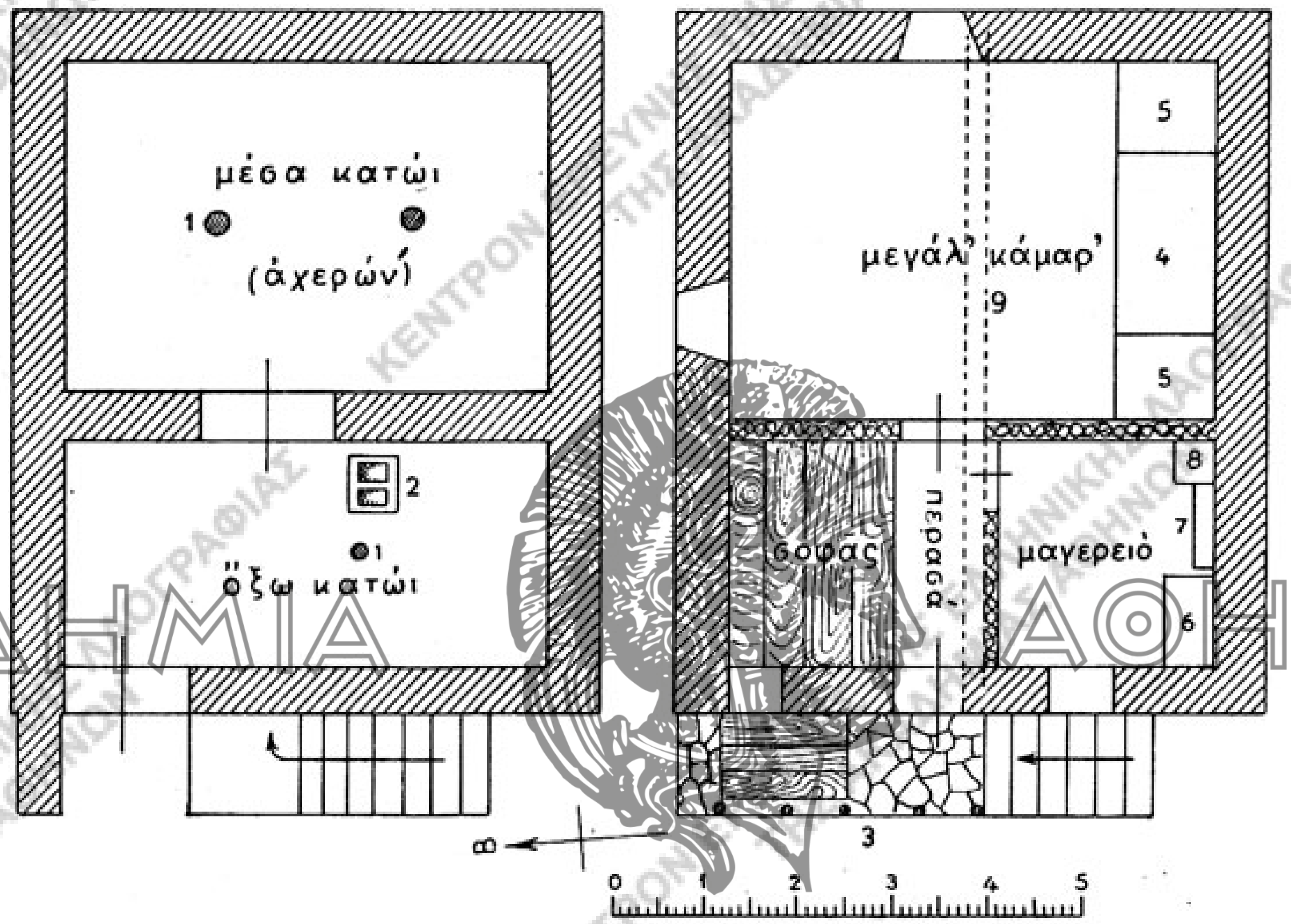

Εἰκ. 12. – Κάτοψις τῆς οἰκίας Δημ. Λούκη τοῦ χωρίου Κάσπακα (βλ. πίν. Η′ εἰκ. 2).

1 στῦλοι ξύλινοι, ὕψ. 2 μ.
2 γούρνα γιὰ τὸ γκορτζελούδ',
3 κάγκελλα,
4 γιοῦκερ,
5 ντουλάπια,
6 γουνιά,
7 πιατοθήκ',
8 νεροχύτης
9 μισουδόκ'.

καί, ὡς μοῦ εἶπον, *ἐδῶ μαζεύουνταν τὸ χειμῶνα καὶ χόρευαν*, ἀρχικῶς ἦτο ἀνοικτὴ ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ἀνωγείου, κλεισθείσης δ᾽ ἀργότερον καὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης διὰ τοίχου, ἐσχηματίσθη εἷς εὐρὺς προθάλαμος, τοῦ ὁποίου τὸ μὲν ἓν τμῆμα διερρυθμίσθη εἰς μαγειρεῖον, τὸ δὲ ἕτερον, ὑψωθὲν κατὰ 0,33 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, ἀπετέλεσε *σοφᾶν*.

Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἀνώγειον ἀπέκτησεν εἰς τὴν πλευρὰν τῆς προσόψεως τρεῖς διακεκριμένους χώρους (εἴσοδον, μαγειρεῖον, σοφᾶν), διὰ τὴν ἀνετωτέραν δ᾽ αὐτῶν ἀνάπτυξιν ἐδέησε νὰ δοθῇ εἰς τὴν οἰκίαν τὸ ἀπαραίτητον μῆκος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ἕνεκα τούτου, ἐνῷ εἰς ὅλας τὰς μέχρι τοῦδε ἐξετασθείσας οἰκίας ἔχομεν τὴν στενομέτωπον μορφήν, αἱ οἰκίαι τοῦ τελευταίου τύπου ἐξέκλιναν πρὸς τὴν πλατυμέτωπον. Μὲ τὴν διαρρύθμισιν δ᾽ αὐτὴν ἔχομεν καὶ τὴν τελειοτέραν ἐσωτερικὴν διαμόρφωσιν τῆς λημνίας οἰκίας, ἥτις πληροῖ τὰς ἀξιώσεις ἀνετωτέρου βίου· διὸ καὶ ὁ τύπος τῆς τετραγωνισθείσης οἰκίας ἐπικρατεῖ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους συνοικισμοὺς καὶ ἀποτελεῖ τὴν νεωτέραν μορφὴν τῆς οἰκίας ἐν Λήμνῳ. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἀστικὴ οἰκία τοῦ Κάστρου, τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου, εἶναι θεμελιωμένη

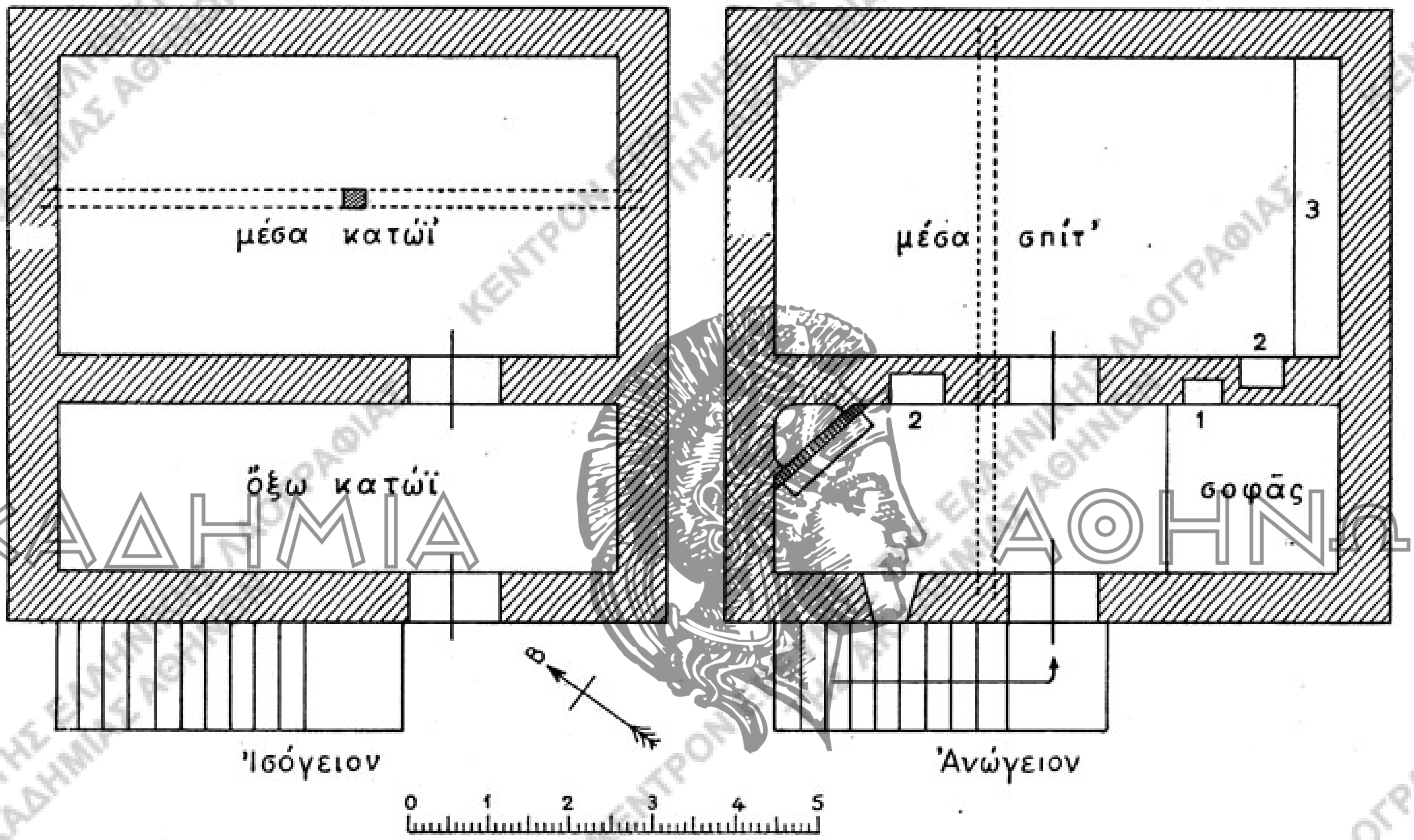

Εἰκ. 13. – Κάτοψις τῆς οἰκίας Κυριακούλας Κασσίδη τοῦ χωρίου Σβέρδια.

1 λαηνουστάτ᾽ς, 2 ντουλάπια, 3 γιοῦκερ.

ἐπὶ τοῦ σχεδίου τούτου, μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι χάριν μείζονος ἀσφαλείας ἔχει τὴν κλίμακα ἐσωτερικήν, ὡς εἴδομεν καὶ εἰς τὴν χωρικὴν οἰκίαν τοῦ Κατάλακκου (εἰκ. 10), καὶ ὅτι ἐπὶ τῆς προσόψεως εἶναι πλατυτέρα, ἔχουσα ἐπ᾽ αὐτῆς τρία ἀντὶ ἑνὸς κύρια δωμάτια. Ἐννοεῖται δ᾽ ὅτι καὶ τὸ ὕψος οὐ μόνον τοῦ ἀνωγείου, ἀλλὰ καὶ τοῦ κατωγείου, εἶναι ἐδῶ μεγαλύτερον καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸ *μέσα* κατώγι κατεσκευάσθη *μεσιανὸ πάτωμα* ὡς *πατάρι*, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει διὰ τὰς οἰκιακὰς ἐργασίας καὶ τὴν ἀποθήκευσιν διαφόρων πραγμάτων, ἐνίοτε δὲ καὶ πρὸς κατοικίαν. Ἕνεκα δ᾽ ἀκριβῶς τοῦ μεγαλυτέρου ὕψους, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐδῶ ἡ κλῖμαξ, ὁ προθάλαμος *(σάλα)*, εἰς τὸν ὁποῖον αὐτὴ καταλήγει, ἐσχηματίσθη εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ ἀνωγείου, τὰ δὲ δωμάτια εἰς τὴν προσθίαν (εἰκ. 14).

Ἀνασκοποῦντες τ' ἀνωτέρω βλέπομεν, ὅτι ἐν Λήμνῳ παρὰ τὰς νεωτέρας καὶ συνθετωτέρας διατηροῦνται καὶ αἱ ἁπλούστεραι καὶ παλαιότεραι μορφαὶ τῆς λαϊκῆς οἰκίας, αἱ προσαρμοζόμεναι πρὸς τὴν οἰκονομίαν τῆς ἀπορωτέρας τάξεως τῶν χωρικῶν. Ἔτσι δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἐξέλιξιν τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν τῇ νήσῳ, ὡς αὕτη ἐμφαίνεται εἰς τοὺς ἐν χρήσει τύπους τῆς λαϊκῆς οἰκοδομίας. Κανὲν χάσμα εἰς τὴν παρακολούθησιν αὐτήν. Τὸ ἁπλοῦν *καλύβι* ἤτοι τὸ *χαμόγειο* σπίτι, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶται σποραδικῶς μόνον εἰς πτωχοὺς συνοικισμούς, ἀποτελεῖ ἐν Λήμνῳ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, τὴν ἀρχικὴν τῆς οἰκίας μορφήν. Ἐφ' ὅσον ὅμως αἱ βιοτικαὶ ἀνάγκαι αὐξάνουν καὶ προάγεται ἡ

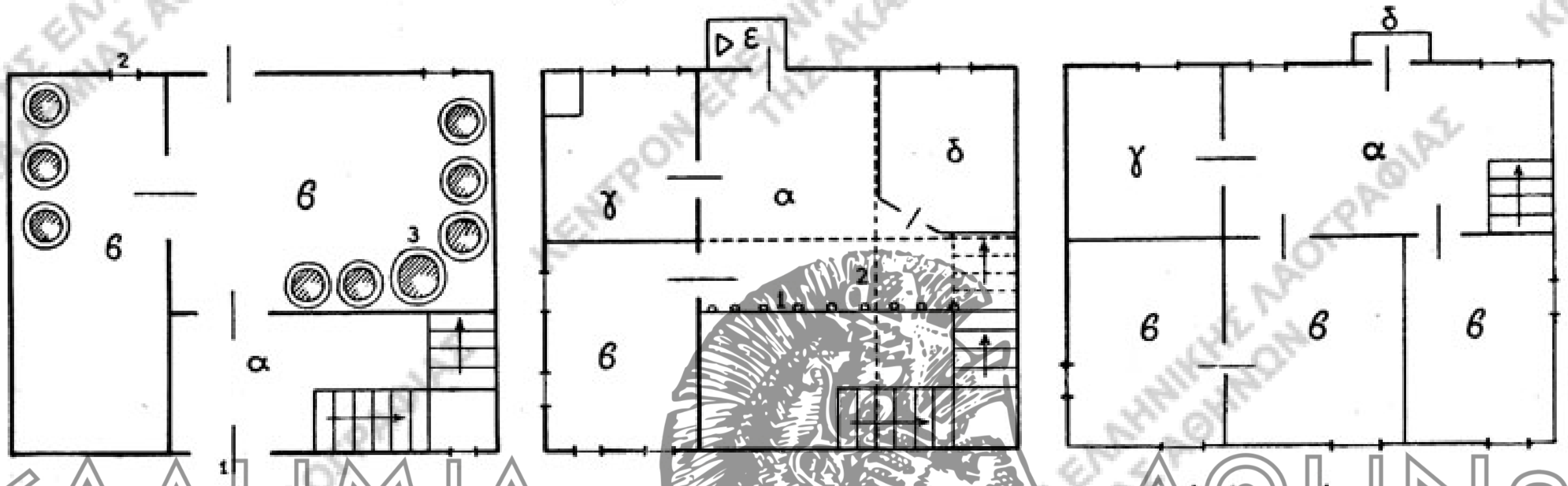

Ἰσόγειον	μεσιανὸ πάτωμα	ἐπάνω πάτωμα
α αὐλὴ πλακόστρωτος,	*α πατάρι,*	*α σάλα,*
β κατώι,	*β κάμαρα,*	*β δωμάτια,*
1 πόρτα,	*γ κουζίνα,*	*γ κουζίνα,*
2 παράθυρον,	*δ καμαρούλα,*	*δ μπαλκόνι.*
3 πιθάρια.	*ε ἀπόπατος,*	*Τοῖχοι ἀριστερᾶς καὶ ὀπισθίας*
	1 κάγκελλα,	*πλευρᾶς ἄνω πατώματος πέτρι-*
	2 μεσοδόκια.	*νοι. Οἱ λοιποὶ λεπτοὶ (τσατμᾶς).*

Εἰκ. 14. – Παλαιὰ οἰκία τοῦ Κάστρου τῆς Λήμνου.

εὐπορία καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ τῶν στοιχειωδῶν ὅρων τῆς ἀνέτου καὶ ὑγιεινῆς διαβιώσεως, μεταβάλλεται καὶ ἡ σύστασις τῆς λαϊκῆς οἰκίας καὶ γίνεται συνθετωτέρα. Ἔτσι φθάνομεν πρῶτον εἰς τὸ ἁπλοῦν διώροφον, τὸ *μονόσπιτο μὲ ἀνώι καὶ κατώι* καὶ κατόπιν εἰς τὸ *σπίτι μὲ τὴν ἀξάτα*· αὐτὸ μὲ τὴν τριμερῆ του σύστασιν καὶ τὸν εὐρύχωρον ἐξώστην ἀνταποκρίνεται ἐπαρκῶς εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγροτικοῦ βίου. Ἀλλ' ὁ πόθος διὰ τὴν καλυτέραν διάταξιν τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν Σκῦρον καὶ τὰ ἄλλα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου ἐπέβαλε τὸν χωρισμὸν τοῦ μαγειρείου ἀπὸ τῆς κοινῆς ἑστίας, ὡδήγησε τοὺς Λημνίους εἰς τὴν προσθήκην χωριστοῦ μαγειρείου καὶ τὴν δημιουργίαν σκεπαστοῦ ἐξώστου, τοῦ λεγομένου *ἀξάιτου*, κατόπιν δὲ εἰς τὴν κλειστὴν μορφὴν τῆς τετραγωνισμένης οἰκίας, εἰς τὴν ὁποίαν χάριν τῆς ἀσφαλείας ἐθυσιάσθη τὸ ἀνοικτὸν ὑπόστεγον, τὸ *ἀξάιτο*, τὸ τόσον χρήσιμον εἰς τὸν ἀγρότην.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπαυξήσεως τῆς οἰκίας διὰ τὴν αὔξησιν τῆς οἰκογενείας καὶ κυρίως διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ *παντρεμένου γιοῦ,* ποὺ γίνεται ἡ αἰτία τῆς διαιρέσεως τῆς οἰκίας ἢ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν δωματίων εἰς τὴν Θράκην, Μακεδονίαν καὶ λοιπὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα [1]), εἰς τὴν Λῆμνον δὲν παρουσιάζεται· διότι κατὰ τὸ ἀπὸ μακρῶν χρόνων ἐπικρατοῦν ἐν τῇ νήσῳ ἔθιμον τὸ σπίτι εἶναι στοιχεῖον τῆς προικὸς ἀπαραίτητον, οἱ δὲ γονεῖς τῆς νύμφης εἶναι ὑποχρεωμένοι, ὅταν δὲν διαθέτουν ἄλλο σπίτι διὰ τὸν προικισμὸν αὐτῆς, νὰ ἐκχωρήσουν αὐτὸ ὅπου κατοικοῦν, οἱ ἴδιοι δὲ μὲ τὴν λοιπὴν οἰκογένειαν νὰ ἐγκατασταθοῦν *εἴτε εἰς τὸ καλύβι ἢ τὸ παράσπιτο* εἴτε εἰς ξένην οἰκίαν ἐπὶ ἐνοικίῳ, ἕως ὅτου δυνηθοῦν νὰ κτίσουν ἄλλην οἰκίαν [2]). Ἐκ τούτου τὰ παιδιὰ τῆς οἰκογενείας, ἅμα ἐνηλικιωθοῦν καὶ νυμφευθοῦν, τὰ μὲν θήλεα λαμβάνουν πλήρη κατοχὴν τῆς πατρικῆς οἰκίας, τὰ δὲ ἄρρενα ἀπομακρύνονται ἐγκαθιστάμενα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθεροῦ [3]).

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι καὶ ὅτι καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἐξελικτικὴν πορείαν ἡ Λημνία οἰκία διετήρησε μὲ θαυμαστὴν συντηρητικότητα τὴν ἀρχικὴν στενομέτωπον μορφὴν μὲ τὴν θύραν καὶ τὴν ἑστίαν κατεχούσας τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς θέσεις ἐπὶ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς τῆς οἰκίας [4]). Πρὸς τὴν τοιαύτην μορφὴν συμφωνεῖ καὶ τὸ εἶδος τῆς στεγάσεως καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐν γένει οἰκονομία τῆς Λημνίας οἰκίας, καθ' ὅσον εἰς τὰς οἰκίας τῆς στενομετώπου μορφῆς προσιδιάζει ἡ σαμαρωτὴ στέγη, ἡ δὲ περαιτέρω ἀνάπτυξις αὐτῶν βάσιν ἔχει τὴν διὰ προσθηκῶν ἐπαύξησιν τοῦ χώρου, ἥτις, ὡς εἴδομεν καὶ εἰς τὴν Λημνίαν οἰκίαν καὶ ἐν τῷ ἰσογείῳ καὶ ἐν τῷ ἀνωγείῳ αὐτῆς, γίνεται ἐπὶ τῆς στενῆς ἤτοι τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀετώματος [5]).

---

[1]) Βλ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου Α' (1939) σ. 17.

[2]) Εἰς τὸ Βάρος εὗρον ζεῦγος γερόντων ἐγκατεστημένον εἰς τὸ ὑπόστεγον τοῦ φούρνου, ἐνῷ εἰς τὸ σπίτι των διέμενεν ἡ κόρη μὲ τὸν γαμβρόν. Ἄλλη, χήρα μὲ τρία παιδιά, διέμενεν ἐπ' ἐνοικίῳ εἰς μίαν ἑτοιμόρροπον ἀξάταν, διότι τὸ σπίτι της εἶχε δώσει προῖκα εἰς τὴν μεγαλυτέραν της κόρην. – Οἰκοδόμησις ἑτέρου ὀρόφου διὰ προικοδότησιν, οἷα ἐν Σκύρῳ, Μυκόνῳ, Κύθνῳ, Σίφνῳ κ. ἀ. (*Ἀγγ. Χατζημιχάλη,* Σκῦρος 1925 σ. 24) εἰς τὴν Λῆμνον δὲν παρατηρεῖται.

[3]) *Πηγαίνοντας γιὰ τὰ στεφανώματα, ἡ μητέρα τῆς νύφ'ς κλειδών' τὸ σπίτ' καί, ὅταν γυρίσουν ἀπ' τὴν ἐκκλησία, δίν' τὸ κλειδὶ στὸ γαμπρὸ ν' ἀνοίξ'. Εἶναι πιὰ δικό τ'. Τὸ παραδίν'.* Κατ' ἀνακοίνωσιν χωρικῆς τῆς Πλάκας.

[4]) Περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν οἰκήσεων τῆς στενομετώπου μορφῆς καὶ περὶ τῶν τόπων, ὅπου αὗται ἐπιχωριάζουν βλ. *Fr. Oelmann,* ἔνθ' ἀνωτ. σ. 53 κέ. καὶ Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 1939 σ. 29. Ὅτι δ' αὗται διετήρησαν καλύτερον τὴν ἀρχέτυπον μορφὴν τῆς ἰνδογερμανικῆς οἰκίας βλ. παρὰ *Ad. Helbok,* ἔνθ' ἀν. σ. 41.

[5]) *Fr. Oelmann,* ἔνθ' ἀν. σ. 55 καὶ 67.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Κατὰ ταῦτα ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς τῶν ἄλλων νήσων τοῦ Αἰγαίου. Διότι τὰ παλαιὰ λαϊκὰ σπίτια τῶν νήσων τούτων, ἀπὸ τῆς Κρήτης καὶ Κύπρου πρὸς νότον μέχρι τοῦ Ἁγίου Εὐστρατίου καὶ τῆς Σαμοθράκης πρὸς βορρᾶν, καθ᾽ ὅσον ἔχομεν περὶ αὐτῶν εἰδήσεις [1]), τὴν μὲν στέγην ἔχουν ἐπίπεδον *(δῶμα)*, τὴν δὲ εἴσοδον ἐπὶ τῆς πλαγίας ἤτοι τῆς πλευρᾶς τῆς ὑδρορρόης, τὴν δὲ ἀρχιτεκτονικήν των διάρθρωσιν ἀπήρτισαν δι᾽ εὐρύθμου διαιρέσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ (σπίτι, σοφᾶς, μαγερειό, ἀποθήκη ἢ ἀποκρέββατος) [2]). Ὅτι δ᾽ ἐν Λήμνῳ καὶ ἡ διὰ δώματος στέγασις [3]) εἶναι ἐν χρήσει εἴς τινα δευτερευούσης σημασίας κτίσματα, ὡς μάνδρας καὶ στάβλους (ἀξάτα) καὶ ὅτι ἡ τεχνικὴ τῆς τοιαύτης στεγάσεως, ὡς εἴδομεν, ἐφαρμόζεται ἔν τινι μέτρῳ καὶ εἰς τὴν κα-

---

[1]) Βλ. *Magda Ohnefalsch - Richter*, Griech. Sitten und Gebräuche auf Cypern, Berlin 1913 σ. 201 κέ. *Ἐ. Σταματιάδου*, Σαμιακά, 5, 191 κέ. *Ἀγγ. Χατζημιχάλη*, Ἑλλην. λαϊκὴ τέχνη. Σκῦρος 1925 σ. 21 κέ. Ρουμλούκι, Τρίκερι, Ἰκαρία 1931 σ. 175 κέ. Σάμος, ἐν περιοδ. Ἑλλην. Γράμματα τ. 3 (1928) σ. 86 κέ. ἄρθρ. ἐν Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. τ. 10 σ. 826, Ἑλλάς, λαϊκὴ τέχνη. *Β. Χανιώτη*, Νησιώτικη λαϊκὴ τέχνη. Κάρπαθος, Ἀθῆναι 1933. *Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου*, Λαογραφ. Σύμμεικτα Καρπάθου, Β΄ Ἀθῆναι 1934 σ. 342 κέ., 50 κέ. *Ἀντ. Σώχου*, Ἡ λαϊκὴ τέχνη στὴν Τῆνο, Ἀθήνα 1930 σ. 17. *Η. Hampe*, Δύο ἑλληνικαὶ νησιωτικαὶ κωμοπόλεις (Μετάφρ.) εἰς Τεχνικὰ Χρονικά, ἔτ. Ζ (1938) σ. 971 κέ. ἔνθα κάτοψις σπιτιοῦ Αἰγίνης. – Περὶ τῶν νήσων Ἁγίου Εὐστρατίου τόσον μόνον γνωρίζω ἀκούσας παρὰ χωρικῶν ἐν Λήμνῳ: *Στὸν Ἀηστράτ᾽ ὅλα τὰ παλιὰ τὰ σπίτια ἔχουν λιακό· ἐκεῖ λιάζουν τὰ σῦκα, τὰ κουκιά, τὰ βαλανίδια. Καὶ στὴ Σαμαθράκ᾽ τὰ σπίτια εἶναι μὲ δῶμα· τά ᾽χουν καὶ γιὰ λιάστρες. Τὰ σπίτια δὲν ἔχουν αὐλές· τὸ λιακὸ τοῦ ἑνὸς σπιτιοῦ εἶναι αὐλὴ τοῦ ἄλλου, ποὺ εἶναι παραπάνω.*

[2]) Ἐξαίρεσιν ἐν προκειμένῳ ἀποτελεῖ ἡ νῆσος Σκῦρος, ὡς δὲ μὲ πληροφορεῖ ἡ κ. Ἀγγ. Χατζημιχάλη, καὶ ἡ Ἀμοργὸς καὶ ἡ Κύθνος, τῶν ὁποίων τὰ σπίτια στεγάζονται μὲν μὲ δῶμα καὶ ἔχουν τὴν γνωστὴν ὡραίαν διαρρύθμισιν τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἀλλ᾽ εἴσοδον καὶ πρόσοψιν ἔχουν ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς (*Ἀγγ. Χατζημιχάλη*, Σκῦρος σ. 22). Ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ἔχουν τὴν εἴσοδον καὶ τὰ σπίτια ἄλλων τινῶν νήσων, ὡς τῆς Κιμώλου, τῆς Θήρας, τῆς Ἀντιπάρου (*A. Wace*, The towns and houses of the archipelago, ἐν Burlington Magazine 26, 1914/15, 99 κέ.), ταῦτα ὅμως δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν γνήσιον ἐπιπεδόστεγον ρυθμόν, ἀλλ᾽ ἔχουν τὴν προέλευσίν των ἐκ τῆς θολοσκεπάστου οἰκίας, ἥτις ἔχει ὀροφὴν ἐκ κυλινδρικοῦ θόλου καὶ εἶναι ἐκ κατασκευῆς στενομέτωπος (βλ. *Fr. Oelmann*, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 64). Ὅτι δ᾽ ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τοῦ χώρου εἶναι μικροτέρας σημασίας διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκοδομίας καὶ ἀπαντᾶται σπανιώτερον τῆς διὰ προσθηκῶν ἐπαυξήσεως τῆς οἰκίας βλ. *Oelmann*, σελ. 80 κέ. Σημειωτέον δ᾽ ὅτι εἰς μερικὰς νήσους, ὡς τὴν Κάρπαθον, πλὴν τῆς ἐσωτερικῆς διαιρέσεως εὑρίσκομεν καὶ τὴν προσθήκην χώρου διὰ τῆς προσαρτήσεως εἰς τὸ *μεγάλο σπίτι* τοῦ λεγομένου *παράσπιτου*, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ὡς μαγειρεῖον (*Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου*, ἔνθ᾽ ἀν. 346 κέ. *Β. Χανιώτη*, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 9. Πρβλ. *Ἀγγ. Χατζημιχάλη*, Ἰκαρία σ. 182 κέ.). Ὅτι δὲ καὶ ἡ προσθήκη ἑνὸς προστῴου ἢ προθαλάμου κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν τῆς οἰκίας ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας δεικνύει ἡ παρατιθεμένη κάτοψις Ἀμοργινοῦ σπιτιοῦ, τὴν ὁποίαν ὀφείλω εἰς τὴν εὐγενῆ παραχώρησιν τῆς κ. Ἀγγ. Χατζημιχάλη (εἰκ. 15).

[3]) Περὶ τῆς γενέσεως καὶ τῶν γνωρισμάτων τῆς ἐπιπεδοστέγου οἰκίας, ὡς καὶ περὶ τῶν τύπων ἐξαπλώσεως αὐτῆς, βλ. *Fr. Oelmann*, αὐτ. σ. 61 κέ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

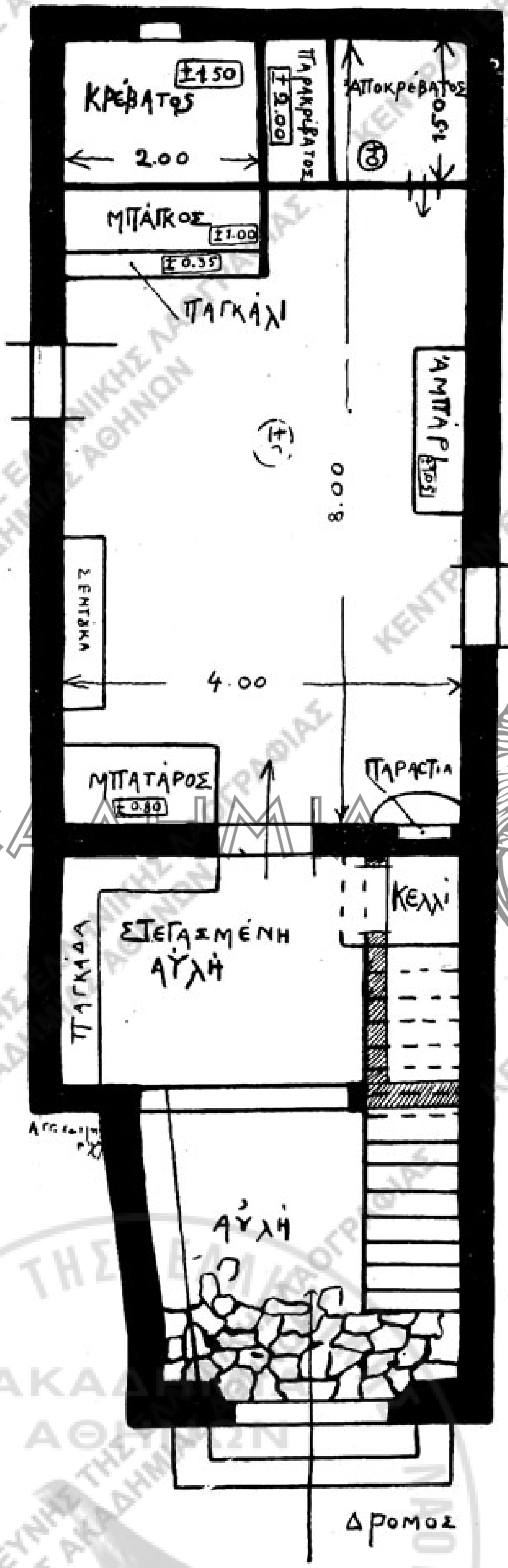

Εἰκ. 15. – Κάτοψις λαϊκοῦ σπιτιοῦ τῆς Ἀμοργοῦ.

(Ἐξ ἀνεκδότου ἐργασίας τῆς Κας Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη).

τασκευὴν τῆς κεραμιδωτῆς στέγης, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐξ ἐπιδράσεως τῆς εἰς τὰς γειτονικὰς νήσους ἀσκουμένης οἰκοδομίας, ἀφ' οὗ καὶ ἐν τῇ νήσῳ Ἴμβρῳ, ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ σύστημα τῆς πλατυμετώπου καὶ ἐσωτερικῶς διῃρημένης, ἀλλὰ μὲ κεράμους ἐστεγασμένης οἰκήσεως, τὰ *ντάμια* ἤτοι αἱ ἐξοχικαὶ καλύβαι στεγάζονται ὁμοίως μὲ δῶμα [1]).

Ὅθεν ἡ Λῆμνος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς λαϊκῆς οἰκοδομίας κατέχει ἰδιάζουσαν θέσιν ἐν τῇ λεκάνῃ τοῦ Αἰγαίου καὶ τὸ πρᾶγμα πρέπει ἴσως νὰ σχετισθῇ πρὸς παλαιὰν ἐν τῇ νήσῳ ἐποίκησιν λαοῦ εἰθισμένου εἰς οἰκοδομικοὺς τρόπους ἔξω τῆς περιοχῆς τοῦ Αἰγαίου ἀσκουμένους. Ἂν λάβωμεν δ' ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ οἰκία τῆς στενομετώπου μορφῆς ἢ τοῦ λεγομένου μεγάρου καὶ ἐπὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος σήμερον μόνον εἰς τὰ παρὰ τὴν Μεσημβρίαν χωρία τοῦ Μικροῦ Αἵμου ἀπαντᾶται [2]), δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἡ ἐποίκησις αὐτὴ ἀνάγεται εἰς χρόνους, καθ' οὓς ὁ τύπος τῆς στενομετώπου οἰκίας ἦτο εὐρύτερον διαδεδομένος ἀνὰ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, ἤτοι εἰς χρόνους παλαιοτάτους.

Τέλος ἀπὸ ἀπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς τὸ σπίτι τῆς Λήμνου καὶ ἰδίᾳ οἱ τύποι τῆς λεγομένης ἀξάτας καὶ τοῦ ἀξάιτου, οἱ ὁποῖοι συγκεντρώνουν ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ κατὰ τόσον πρακτικὸν

---

[1]) Τὰς πληροφορίας αὐτὰς ὀφείλω εἰς τὸν συνάδελφον κ. Ν. Ἀνδριώτην.

[2]) Ἐπ. Λαογρ. Ἀρχείου 1939 σ. 27 κέ. καὶ 44 κέ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

καὶ εὔρυθμον τρόπον ὅλους τοὺς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας τοῦ ἀγρότου χώρους, ἐνέχουν μεγάλην ἀξίαν καὶ ἀποτελοῦν στοιχεῖα πολύτιμα τοῦ λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ, ἐξαίρετον κληροδότημα τῶν παλαιῶν γενεῶν εἰς τοὺς ἐπιγινομένους. Διὰ τοῦτο εἶναι λυπηρόν, ὅτι ἡ σημερινὴ γενεὰ τῶν Λημνίων, παρασυρομένη ἀπὸ τὴν μανίαν τοῦ νεωτερισμοῦ, ἀρχίζει νὰ ἐγκαταλείπῃ τὰ παλαιὰ καὶ πατροπαράδοτα πρότυπα καὶ νὰ τ' ἀντικαθιστᾷ μὲ νέα καὶ ἀταίριαστα κατασκευάσματα, ὡς εἶναι τὸ λεγόμενον *σμυρναίικο σπίτι,* τὸ ὁποῖον σύγκειται ἐκ στενοῦ διαδρόμου (χὼλ) καὶ δύο ἑκατέρωθεν δωματίων καὶ εἶναι κατάλληλον δι' ἀστικήν, ἀλλ' ὄχι δι' ἀγροτικὴν οἰκογένειαν. Δυστυχῶς δὲν κατενοήθη ἀκόμη παρ' ἡμῖν, πόση σοφία περικλείεται εἰς τὰ ἐκ παραδόσεως δημιουργήματα τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ, καὶ εἶναι καθῆκον τῆς ἰθυνούσης τάξεως νὰ διαφωτίσῃ καὶ καθοδηγήσῃ καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὸν λαόν. Πρέπει δὲ νὰ τονισθῇ, ὅτι τὰ παλαιά, ἀλλὰ στερεὰ εἰς τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος θεμελιωμένα ἔργα τῆς λαϊκῆς μας οἰκοδομίας, θ' ἀποτελέσουν ἀργὰ ἢ γρήγορα τὴν βάσιν διὰ τὴν δημιουργίαν γνησίως ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

21 - 7 - 1940.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΕΛΕΥΤΗΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΠΑΡΑ ΙΩΑΝΝΗι ΤΩι ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΩι

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

Οἱ χρόνοι τοῦ Χρυσοστόμου ἀνήκουσιν, ὡς γνωστόν, εἰς ἐποχὴν τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρουσαν ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως. Αἱ ἐπιδράσεις τοῦ ἀρχαίου βίου παραμένουσιν εἰσέτι ἰσχυραὶ ἐπὶ τῆς ἐγκαινιαζομένης νέας θρησκευτικῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ ἀντιδράσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἶναι βιαιόταται καὶ ἀμείλικτοι.

Ὁ Χρυσόστομος, εἷς τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἐκπροσώπων τῆς πάλης ταύτης, ἀγωνίζεται καθ᾽ ἡμέραν ἀπὸ τοῦ βήματος νὰ ἐκκαθάρῃ τὸν χριστιανικὸν βίον ἀπὸ πάσης θύραθεν ἐπιδράσεως, ἀντιδιαστέλλων κατὰ τρόπον ἀπόλυτον τὰς τάσεις, τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν δύο κόσμων. Οὕτως οἱ λόγοι αὐτοῦ καθίστανται μία τῶν πλουσιωτέρων καὶ σπουδαιοτέρων πηγῶν διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ βίου τῶν συγχρόνων αὐτοῦ [1]).

Ὁμιλῶν ἐπὶ ποικίλης φύσεως ζητημάτων καὶ ἀπευθυνόμενος πρὸς ἀκροατήριον παντοίας μορφώσεως, ζῶν δ᾽ εἰς ἐποχὴν στενώτατα εἰσέτι συνδεδεμένην μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ αὐτὸς ὢν πλήρης γνώσεως καὶ σοφίας, καταρτίζει μὲν τοὺς λόγους αὐτοῦ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς κλασσικῆς ρητορικῆς τέχνης, διανθίζει δ᾽ ἅμα καὶ πλουτίζει αὐτοὺς δι᾽ ἀξιολογωτάτων εἰδήσεων ἱστορικοῦ, κοινωνικοῦ ἢ καὶ ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου. Διὸ ὁ μελετῶν τὸν Χρυσόστομον καταπλήσσεται διὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰδήσεων, ἃς παρέχει ἐπὶ πάσης ἐκδηλώσεως ψυχικῆς καὶ κοινωνικῆς τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του [2]). Ἰδίᾳ αἱ ἐξ ἀφορμῆς τῆς καταπολεμήσεως τῶν εἰδωλολατρικῶν ἐθίμων καὶ προλήψεων τοῦ λαοῦ γινόμεναι παρατηρή-

---

[1]) Ὡς γνωστόν, τοὺς λόγους αὐτοῦ ὁ Χρυσόστομος ἐξεφώνησε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 385 καὶ 407.

[2]) Παράβαλε ὅσα γράφει σχετικῶς περὶ τοῦ Χρυσοστόμου ὁ καθηγητὴς Δ. Σ. Μπαλᾶνος ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας» (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Νέας Σιών). Ἐν Ἱεροσολύμοις 1922, σ. 4 κέ.

σεις αὐτοῦ μαρτυροῦσι βαθυτάτην τοῦ λαϊκοῦ βίου γνῶσιν καὶ ψυχολογίαν ἀλάθητον. Διὸ καὶ μετὰ πάροδον δέκα πέντε αἰώνων τὰ κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου καὶ αἱ ἐν αὐτοῖς εἰδήσεις ἀποβαίνουσι πολυτιμότατα στοιχεῖα διὰ τὴν καθόλου γνῶσιν καὶ μελέτην τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ δὲ Λαογραφία ἀντλεῖ μετὰ μεγίστης ὠφελείας ἀπὸ τῆς πηγῆς ταύτης [1]).

Ἐνταῦθα θ' ἀπασχολήσωσιν ἡμᾶς αἱ εἰς τὴν τελευτήν, τὰς ταφὰς καὶ τὰ πένθη ἀναφερόμεναι εἰδήσεις, αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς τοὺς λόγους τοῦ Χρυσοστόμου.

Ὁ λαὸς τῶν χρόνων ἐκείνων, νεωστὶ κατηχηθεὶς εἰς τὸν Χριστιανισμόν, δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποσπασθῇ τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ συνηθειῶν. Ἰδιαιτέρως τὸ γεγονὸς τοῦ θανάτου, συγκινοῦν αὐτὸν βαθύτατα, διετήρει ἀναλλοίωτον τὴν ἐξ ἀπωτάτης παραδόσεως ψυχολογικὴν αὐτοῦ σημασίαν, αἱ δὲ νεώτεραι περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαι τῆς Ἐκκλησίας δὲν κατώρθουν νὰ καταργήσωσι τὰς περὶ τὸ νεκρὸν σῶμα εἰδωλολατρικὰς καὶ πρωτογόνους τοῦ λαοῦ ἐκδηλώσεις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολεμικὴ τοῦ Χρυσοστόμου ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἶναι συχνοτάτη καὶ σφοδρά.

Ὁ ρήτωρ δὲν θέλει ν' ἀνεχθῇ τοὺς ὑπερμέτρους θρήνους καὶ τοὺς κοπετοὺς ἐπὶ τῶν νεκρῶν. Καταγγέλλει τούτους ὡς εἰδωλολατρικούς καὶ ἀξιοῖ παρὰ τῶν χριστιανῶν, ὅπως ἀντιμετωπίζωσι τὸν θάνατον ἀπαθῶς καὶ ἠρέμως, ἐφ' ὅσον οὗτος διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ἀπέβη ἁπλοῦς ὕπνος ἢ εὐτυχὴς μετάβασις πρὸς τὴν ἀληθῆ ζωήν. Τὰς περὶ τοῦ θανάτου καὶ τῶν νεκρῶν λαϊκὰς δοξασίας θεωρεῖ ὡς ἐκδηλώσεις ἀπιστίας καὶ συνέργειαν σατανικήν. Πλήρης ὀργῆς πολλάκις κατα-

---

[1]) Εἶναι γνωστὴ ἡ σημασία, ἥτις ἐδόθη εἰς τὰς τοιούτου εἴδους ἐργασίας ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1912 συνελθόντος ἐν Ἀθήναις ΙϚ' Συνεδρίου τῶν Ἀνατολιστῶν, ὅτε τῇ εἰσηγήσει τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου ἐξεφράσθη ἡ εὐχὴ πρὸς περισυναγωγὴν τῶν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς ἀπαντωμένων εἰδήσεων περὶ τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας. «Ἡ μελέτη γενικῶς τῆς Λαογραφίας τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου», εἶπεν ὁ Πολίτης, «ἐνδιαφέρει ἰδιαίτατα ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, τοῦτο μὲν διευκρινοῦσα τὴν ἀρχὴν πολλῶν φαινομένων τοῦ βίου τοῦ σημερινοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦτο δὲ διαπιστοῦσα τὴν ἀδιάσπαστον συνέχειαν τοῦ ἐθνικοῦ βίου διὰ τῆς βεβαιώσεως περὶ ὑπάρξεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους δοξασιῶν καὶ συνηθειῶν, αἵτινες καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μαρτυροῦνται, διατηροῦνται δὲ καὶ νῦν». (Λαογραφ. Γ' σ. 605). Ἔκτοτε ἱκαναὶ ἐργασίαι τοιαύτης φύσεως ἐγένοντο. Ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰς κυριωτέρας ἐξ αὐτῶν: *Σωκρ. Β. Κουγέα,* Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογρ. Δ' σελ. 236 - 270. *Ν. Γ. Πολίτου,* Λαογραφικαὶ ἐνδείξεις ἐν τῷ Α' καὶ Β' κατηχητικῷ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Λαογραφ. Η' σ. 5 - 12. *Φ. Κουκουλέ,* Λαογραφικαὶ εἰδήσεις παρὰ τῷ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίῳ, Ἐπετηρὶς Βυζ. Σπουδῶν Α' σ. 5 - 40, Αἱ παρὰ τῷ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίῳ δημώδεις παροιμίαι καὶ παροιμ. φράσεις, αὐτ. τόμ. Η' σ. 3 - 29, Συμβολὴ εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν Ἑλλην. Λαογραφίαν, Ἀθηνᾶ 26, 136 κέ. Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας, Ἐπ. Κρητ. Σπουδῶν τ. 3 σ. 1 κέ - Περὶ τοῦ Χρυσοστόμου ὡς λαογράφου ἔγραψεν ὁ καθηγ. Στ. Κυριακίδης εἰδικὴν πραγματείαν ἐν τῇ Λαογραφίᾳ, τ. ΙΑ' σ. 634 - 641.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

δεικνύει ἀπὸ τοῦ βήματος τὴν ἀντίθεσιν ὡρισμένων ἐθίμων πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἀπαγορεύει εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν ἄσκησιν αὐτῶν.

Ἡ πολεμικὴ αὕτη ἄγει τὸν Χρυσόστομον εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀναφέρῃ τὰ ὑπὸ ἔλεγχον ἔθιμα, ν' ἀναλύσῃ καὶ περιγράψῃ ταῦτα, ἵνα τὰ ἀνασκευάσῃ ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτῶν. Οὕτω παρέχει ἡμῖν πλήρεις πολλάκις καὶ πολυτιμοτάτας εἰδήσεις περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευτὴν παρὰ τῷ λαῷ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐθιζομένων. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων ἀφορμῶν παρέχει ἡμῖν στοιχεῖα διὰ τὴν τοιαύτην ἔρευναν ὁ θεῖος Πατήρ. Πολλάκις, θέλων νὰ σωφρονίσῃ τοὺς ἀπίστους, τοὺς ἁμαρτωλούς, τοὺς φιλαργύρους, ἐπισείει πρὸ αὐτῶν φοβερὸν τὸ φάσμα τοῦ θανάτου, ὑπομιμνήσκει τοῦ τάφου τὸν ἐπίλογον, ἀναπαριστᾷ ἐν ζωηρᾷ περιγραφῇ τοὺς παρὰ τῶν τυμβωρύχων ἐξευτελισμούς. Εἰς τοὺς μεγαλομανεῖς καὶ κενοδόξους ὑποδεικνύει τὴν ταπείνωσιν τοῦ νεκροῦ σώματος, τὴν ματαιότητα τῶν μετὰ θάνατον, τὴν ἐν τοῖς τάφοις ἐγκατάλειψιν καὶ λήθην. Ἐν γένει χρησιμοποιεῖ συχνότατα εἰκόνας, περιγραφὰς καὶ παρομοιώσεις, εἰλημμένας ἀπὸ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν περὶ αὐτοὺς τελετῶν.

Διεξῆλθον τοὺς δέκα τρεῖς τόμους τῆς Πατρολογίας τοῦ Migne, τοὺς περιλαμβάνοντας τὰς ὁμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου [1]) καὶ περισυνέλεξα πᾶν ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὴν τελευτὴν καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἀπὸ λαογραφικῆς ἀπόψεως [2]). Προσεπάθησα, ὅπως ἡ ἐργασία μου γίνῃ μετὰ τῆς δεούσης ἀκριβείας καὶ προσοχῆς, ἐν τῇ ἀναπτύξει δ' αὐτῆς, ὅπου ἦτο ἀναγκαῖον, παρέθεσα τὰς ἀναλόγους συνηθείας, τὰς γνωστὰς ἡμῖν ἐκ τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Τὴν οὕτω συλλεγεῖσαν ὕλην κατέταξα κατὰ τρόπον ἐξελικτικόν, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἐπιθανατίους στιγμὰς καὶ περαίνων διὰ τῶν περὶ τῶν νεκρῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν [3]).

Πρὸς συνοπτικὴν παράστασιν τῆς ἀκολουθουμένης σειρᾶς ἐν τῇ καταγραφῇ τῶν παρὰ τῷ Χρυσοστόμῳ εἰδήσεων τούτων καὶ οἱονεὶ ὡς πίνακα περιεχομένων, προτάσσω ἐνταῦθα τὸ κατὰ τὰ ἀντληθέντα στοιχεῖα καταρτισθὲν διάγραμμα.

---

[1]) Patrologia Graeca τόμοι 47 - 64.

[2]) Τὴν ἐκλογὴν τοῦ θέματος τῆς ἐργασίας μου ταύτης ὀφείλω εἰς τὰς σχετικὰς ὑποδείξεις τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κ. Γεωργίου Ἀ. Μέγα, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ δι' ἄλλον λόγον ἐκφράζω ἀπὸ τῶν γραμμῶν τούτων τὰς εὐχαριστίας μου, ὅτι μετὰ στοργῆς καὶ ἐνδιαφέροντος παρηκολούθησε τὴν ἐργασίαν μου, καθοδηγῶν ἅμα καὶ ἐνθαρρύνων με εἰς τὴν ἀνάπτυξίν της.

[3]) Εἰς τὴν τοιαύτην κατάταξιν εἶχον ὑπ' ὄψιν μου τὴν ἐξελικτικῶς ἐπίσης συντεταγμένην πραγματείαν τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, εἰς ἣν καὶ συχνάκις παραπέμπω: Τὰ κατὰ τὴν τελευτήν, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τόμ. Γ' σ. 323 - 362.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Α΄. Τὰ πρὸ τῆς τελευτῆς.

α΄. Αἱ ὕστατοι στιγμαί.

1. – Τελευταῖαι θελήσεις καὶ ὑποθῆκαι τοῦ ἀποθνήσκοντος.
2. – Βάπτισμα καὶ μετάληψις τῶν ἑτοιμοθανάτων.
3. – Οἱ οἰκεῖοι περὶ τὴν κλίνην τοῦ τελευτῶντος.

β΄. Τὸ ψυχορράγημα.

Β΄. Τὰ μετὰ τὴν τελευτήν.

α΄. Φροντίδες περὶ τοῦ νεκροῦ.

1. – Αἱ πρῶται περιποιήσεις.
2. – Λοῦσις, ἄλειψις, σαβάνωμα.
3. – Ἔνδυσις καὶ στολισμός.
4. – Πρόθεσις.

β΄. Ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ.

1. – Οἱ συμπενθοῦντες περὶ τὸν νεκρόν.
2. – Θρῆνοι καὶ κοπετοὶ τῶν οἰκείων.
3. – Μοιρολόγια.
4. – Γυναῖκες θρηνῳδοί.

Γ΄. Ταφή.

α΄. Ἡ ἐκφορά.

1. – Τὸ φέρετρον καὶ ἡ πρὸς τὴν κηδείαν δαπάνη.
2. – Ἡ νεκρώσιμος πομπή.
3. – Ἡ περιφορὰ διὰ τῶν ὁδῶν.
4. – Αἱ θρησκευτικαὶ τιμαί.

β΄. Ὁ ἐνταφιασμός.

1. – Ἡ πομπὴ πρὸς τὸν τάφον.
2. – Ἡ τοποθέτησις τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ.
3. – Αἱ ἐπὶ τοῦ τάφου διαδραματιζόμεναι σκηναί.
4. – Περὶ κοιμητηρίων καὶ τάφων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

5. – Περὶ τυμβωρύχων.
6. – Ἡ σημασία τῆς ταφῆς.

Δ΄. Τὰ μετὰ τὴν ταφήν.

1. – Ὁ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ καθαρμός.
2. – Περίδειπνα.

Ε΄. Μνημόσυνα.

1. – Κατ᾽ ἰδίαν μνημόσυνα ἐν ἐκκλησίαις.
2. – Δεήσεις ἐπὶ τῶν τάφων.
3. – Κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους.
4. – Κοιναὶ δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων.
5. – Μνημόσυνα εὐεργετῶν.
6. – Ἐλεημοσύναι καὶ ἀγαθοεργίαι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν.
7. – Εἰκόνες καὶ ἐνδύματα τῶν προσφιλῶν νεκρῶν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ϛ΄. Πένθη.

1. – Τὸ πενθεῖν ὡς ἔθιμον καὶ ὡς καθῆκον.
2. – Ἐκδηλώσεις πένθους.
3. – Διάρκεια πένθους.
4. – Ἡ συμμετοχὴ τῶν φίλων εἰς τὸ πένθος. Ἐπισκέψεις, εὐχαί.

Ζ΄. Ὁ θάνατος ἐπὶ ξένης.

1. – Αἱ παρὰ τῷ λαῷ δοξασίαι.
2. – Ἡ μετακομιδὴ εἰς τὴν πατρῴαν γῆν.

Η΄. Δοξασίαι καὶ προλήψεις περὶ τῶν νεκρῶν.

1. – Οἱ βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντες.
2. – Οἱ αὐτόχειρες.
3. – Οἱ μὴ βαπτισθέντες.
4. – Πλανώμεναι ψυχαί, φαντάσματα.
5. – Νεκρομαντεῖαι.

Α΄. ΤΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΗΣ

α΄. **Αἱ ὕσταται στιγμαί.**

1. Τελευταῖαι θελήσεις καὶ ὑποθῆκαι τοῦ ἀποθνήσκοντος.

1. Ὁμιλία κζ΄ εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Α΄ Ἐπιστ. Migne τ. **61** σ. 229.—*Ὥσπερ γὰρ ἐκείνων μάλιστα μεμνήμεθα τῶν ρημάτων, ὧν ἂν τελευταῖον παρὰ τῶν ἀπιόντων ἀκούσωμεν, καὶ πρὸς τοὺς κληρονόμους τοὺς ἐκείνων, εἰ τολμήσαιεν αὐτῶν παραβῆναι τὰς ἐντολάς, ἐντρέποντες αὐτοὺς λέγομεν: ἐννοήσατε ὅτι ταύτην ὑστέραν ἀφῆκε πρὸς ὑμᾶς τὴν φωνὴν ὁ πατὴρ καὶ μέχρι τῆς ἑσπέρας, ἧς ἔμελλεν ἐκπνεῖν, ταῦτα ἐπέσκηπτεν...*

2. Αὐτ. σ. 236. — *Οὐδὲ παρόντος οὐδὲ παρακαθημένου, ἵνα κἂν ἐσχάτων ἀκούσας ρημάτων ἔχῃ τινὰ παραμυθίαν τῆς οὕτω πικρᾶς τελευτῆς.*

3. Εἰς νεωτ. χηρεύσασαν, Migne 48,605. — *Σὺ μὲν γάρ, ὦ θαυμασία, καὶ κείμενον ἐπὶ τῆς κλίνης εἶδες τὸν καλὸν ἐκεῖνον, καὶ ἐσχάτης ἤκουσας φωνῆς, καὶ τίνα χρὴ πρᾶξαι ὑπὲρ τῶν πραγμάτων τῆς οἰκίας ἔμαθες ἐπισκήπτοντος, καὶ διὰ τῶν διαθηκῶν ἅπασαν τοῖς πλεονέκταις καὶ συκοφάνταις ἀποτειχίζοντος ἔφοδον.*

4. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας ὁμιλ. α΄, Migne 49,217. — *Καὶ καθάπερ οἱ πρὸς τὰς ἐσχάτας ὄντες ἀναπνοάς, περὶ τῶν οἰκείων ἕκαστος ἐπέσκηψε τῶν ἑαυτοῦ...*

5. Εἰς τὸν Ἰωάννην ὁμιλ. πε΄, Migne 59,467. — *Ὅταν οὖν τις μέλλῃ τελευτᾶν, ὁ οἰκεῖος... πειθέτω τὸν ἀπιόντα τοῖς δεομένοις τι καταλιμπάνειν.*

6. Ὁμιλία η΄, Ὅτι ἡ κατὰ ψυχὴν ἀρετὴ προτιμοτέρα, Migne 64,477. — *Ψυχαγωγούμεθα δὲ ταῖς διαθήκαις οἱ κτήτορες, ἃ λαβεῖν οὐκ ἰσχύομεν, χαριζόμενοι γράμμασιν*[1]*, ἃ κατέχειν οὐκ ἔστιν, ἀφιέναι δοκοῦντες, ὡς, εἴ γε κατέχειν ἦν, οὐκ ἂν ἐξέστημεν ἄλλῳ. Καὶ δηλοῖ τὴν γνώμην τῆς διαθήκης ὁ πρόλογος· εἴη μέν με, φησίν, ζῆν καὶ κυριεύειν με τῶν ἐμῶν.... ἂν δέ τι, φησίν, τῶν κατ᾿ ἄνθρωπον πάθω, βούλομαι εἶναι κληρονόμους.*

7. Εἰς τὰς Πράξεις ὁμιλ. α΄, Migne 60,24. — *Διὰ γάρ τοι τοῦτο καὶ προτάττουσι ταυτὶ τὰ ρήματα, λέγοντες, ὅτι ζῶν καὶ φρονῶν καὶ ὑγιαίνων ἐπισκήπτω περὶ τῶν ἐμαυτοῦ.*

---

[1]) τ. ἔ. ἐγγράφοις διαθήκαις. Πρβλ. καὶ συγχρόνους φράσεις, π. χ. *τοὺς ἔκανε γραφὴ* (= διαθήκη) ἐν Κεφαλληνίᾳ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Αἱ ἔσχαται ἐντολαὶ τῶν τελευτώντων πρὸς τοὺς οἰκείους αὐτῶν, ὡς καὶ αἱ προσπάθειαι τούτων, ὅπως ἀποσπάσωσι παρὰ τοῦ τελευτῶντος ἀγαθοεργίας τινάς, οἷαι περιγράφονται ἐνταῦθα παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου, φέρουσιν εἰς τὸν νοῦν ἀναλόγους σκηνὰς τοῦ συγχρόνου οἰκογενειακοῦ βίου. *«Τὸν ρωτοῦν, ἂν θέλῃ τίποτε· τί παραγγελιὰ θ' ἀφήσῃ· ποιὰ εἶναι ἡ πιθυμιά του»* [1]). *«Ἅμα ἀρχίσῃ τὸ ψυχομαχητό, οἱ δικοί του τοῦ δίνουνε λεπτά, νὰ τὰ μοιράσῃ στοὺς φτωχούς. Καλοῦνε τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς τὰ μοιράζει»* [2]).

Εἰς τὰ δύο τελευταῖα τῶν παρατιθεμένων χωρίων παρέχονται ἡμῖν καὶ μέρη ἐκ τοῦ προλόγου τῶν ἐγγράφων διαθηκῶν τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀνάλογοι εἶναι περίπου καὶ αἱ φράσεις, αἱ περιλαμβανόμεναι ἐν διαθήκαις νεωτέρων χρόνων, οἷαι: Ἐπειδὴ φοβερώτερον οὐδὲ ἀδηλότερον οὐκ ἔστι ἢ τὸ τοῦ θανάτου μυστήριον, καὶ οὐκ οἴδαμεν τὴν ὥραν οὐδὲ τὴν ἡμέραν, ποίᾳ ὥρᾳ ἔρχεται ὁ ἄωρος θάνατος, φοβηθεὶς ἐγώ .... [3]).

2. Βάπτισμα καὶ μετάληψις τῶν ἑτοιμοθανάτων.

1. Περὶ πρεσβυτέρου (ἐκ τῶν νόθων), Migne 61,786. — *Ἐὰν δὲ γένηται ἀνάγκη καὶ εὑρεθῇ παιδίον ἀβάπτιστον καὶ μέλλῃ τελευτᾶν, ἐξὸν τὸν διάκονον βαπτίσαι· καὶ εἰ μὲν ἀπέθανε τὸ παιδίον, ἐλογίσθη αὐτῷ βάπτισμα. Ἐὰν δὲ παιδίον τῇ ἀμελείᾳ τοῦ πρεσβυτέρου ἀποθάνῃ ἀβάπτιστον, οὐαί ἐστι τῷ πρεσβυτέρῳ ἐκείνῳ! Ἐὰν δὲ τῇ ἀμελείᾳ τῶν γονέων ἀποθάνῃ ἀβάπτιστον, οὐαί ἐστι τοῖς γονεῦσι τοῦ παιδίου!*

Τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τῆς βαπτίσεως τοῦ ἑτοιμοθανάτου βρέφους αἰσθάνεται καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ὁ λαός. Τοῦτο καταδεικνύουσιν αἱ περὶ τῶν ἀβαπτίστων παίδων προλήψεις καὶ τὰ περὶ τὴν βάπτισιν τούτων προχείρως τελούμενα. Ἐν Κεφαλληνίᾳ παρηκολούθησα τοιαύτην βάπτισιν. Ἦτο ἀδύνατον νὰ προσκληθῇ ἱερεὺς ἢ προσκαλούμενος νὰ προφθάσῃ. Τότε ὁ πατὴρ ἥρπασε τὸ βρέφος γυμνὸν εἰς τὰς χεῖρας του, ἤνοιξε τὸ πρὸς ἀνατολὰς παράθυρον καὶ ἤρχισε νὰ κινῇ τοῦτο σταυροειδῶς πρὸς τὰς τέσσαρας διευθύνσεις, ἐκφωνῶν τρίς: *Βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ* κ.λ.π. [4]) Μετ' ὀλίγον τὸ βρέφος ἐξέπνευσεν, ἀλλ' ὁ πατὴρ ἀνεκου-

---

[1]) *Σ. Συγκολίτου,* Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν Ἀνασελίτσα, Λαογραφ. ΙΑ' σ. 388.

[2]) *Μ. Λιουδάκη,* Λαογρ. Ἀρχεῖον, ἀρ. χειρ. 1358 σ. 198, Κυδωνίαι. Κατωτέρω τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον δηλοῦται διὰ ΛΑ.

[3]) Διαθήκη ἐκ Κρήτης τοῦ 1486 ἐν *Σάθα,* Μεσ. Βιβλ. τόμ. Ϛ' σ. 654.

[4]) Πρβλ. *Νικηφόρου Ὁμολογητοῦ*: «Εἰ βαπτίσει δὲ καὶ ὁ ἴδιος πατὴρ ἢ οἱοσδήποτε ἄνθρωπος, μόνον ἵνα ἐστὶ χριστιανός, οὐκ ἔστιν ἁμαρτία» *(Ράλλη καὶ Ποτλῆ,* Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τ. Δ' σ. 431).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ — ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

φίσθη, διότι ἀπέθανε βαπτισμένον. Τὸ *οὐαὶ* τοῦ Χρυσοστόμου δὲν ἠπείλει πλέον τὴν ψυχήν του. Ὁ λαὸς πιστεύει διὰ τὰ ἀβάπτιστα βρέφη, ὅτι γίνονται τελώνια, σμερδάκια ἢ δαίμονες μὲ μαῦρα φτερά, *«κ' ἐκεῖ ποὺ πετοῦν στὸν ἀγέρα, καταρειῶνται τὸν παπᾶ, ποὺ τ' ἀφῆκε ἀβάφτιστα, καὶ πετροβολοῦν τοὺς διαβάτες»* [1]).

2. Εἰς τὰς Πράξεις Α', Migne 60,24. — *..ἀλλ' οὐδεὶς ψυχορραγῶν λουτρὸν λαμβανέτω. Οὐ γὰρ ἐκεῖνος τῶν μυστηρίων ὁ καιρός, ἀλλὰ τῶν διαθηκῶν.*

3. Α' Κατηχητικός, Migne 49,224. — *Οὐ μακαρίζω δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπαινῶ τὴν εὐγνωμοσύνην, ὅτι μὴ καθάπερ οἱ ῥαθυμότεροι τῶν ἀνθρώπων ἐν ἐσχάταις ἀναπνοαῖς τῷ φωτίσματι προσήλθετε ...... Εἰ γὰρ καὶ τὰ τῆς χάριτος ἴσα ὑμῖν καὶ τοῖς ἐν τῇ τελευτῇ μυσταγωγουμένοις, ἀλλὰ τὰ τῆς προαιρέσεως οὐκ ἴσα, οὐδὲ τὰ τῆς παρασκευῆς τῶν πραγμάτων. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ ἐν τῇ κλίνῃ λαμβάνουσιν... ὀδυρόμενοι καὶ δακρύοντες... στένοντες... πολλῷ κεκαρωμένοι τῷ πυρετῷ... Ὅθεν ἐνταῦθα μὲν* [2]) *ἅπαντα σύμφωνα τῇ δωρεᾷ, ἐκεῖ δὲ* [3]) *πάντα ἐναντία τῇ δωρεᾷ. Καὶ γὰρ θρῆνος καὶ ὀδυρμὸς πολὺς τῶν μυσταγωγουμένων. Εἶτα μεταξὺ τῶν θορύβων καὶ τῆς ταραχῆς αὐτῆς ἐπεισέρχεται ὁ ἱερεύς, αὐτοῦ τοῦ πυρετοῦ φοβερώτερος ὢν καὶ τοῦ θανάτου τοῖς τοῦ κάμνοντος προσήκουσιν ἀπηνέστερος· τῆς γὰρ τοῦ ἰατροῦ φωνῆς, τῆς ἀπογινωσκούσης τὴν ζωὴν τὴν ἐκείνου μείζων ἀπόγνωσις εἶναι νομίζεται ἡ τοῦ πρεσβυτέρου εἴσοδος καὶ θανάτου σύμβολον εἶναι δοκεῖ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἡ ὑπόθεσις.*

4. Εἰς τὰς Πράξεις Α', Migne 60,25. — *Πῶς οἴεσθε ὀδυνῶμαι, ὅταν ἀκούσω ὅτι ἀμύητός τις ἀπηνέχθη ἐντεῦθεν..... Πῶς δάκνομαι πάλιν, ὅταν ἑτέρους ἴδω πρὸς τὰς ἐσχάτας φθάνοντας ἀναπνοάς, καὶ μηδὲ ἐντεῦθεν σωφρονιζομένους; Διά τοι τοῦτο πολλὰ τῆς δωρεᾶς ταύτης ἀνάξια γίνεται. Δέον γὰρ εὐφραίνεσθαι καὶ χορεύειν καὶ χαίρειν καὶ στεφανοῦσθαι, ἑτέρου μυσταγωγουμένου, ὅταν ἀκούσῃ τοῦ κάμνοντος ἡ γυνή, ὅτι τοῦτο ἐπέσκηψεν ὁ ἰατρός, ὡς ἐπὶ κακῷ τινι κατακόπτεται καὶ θρηνεῖ καὶ κωκυτοὶ καὶ οἰμωγαὶ πανταχοῦ τῆς οἰκίας ὡς ἐπὶ καταδίκων, τῶν τὴν ἐσχάτην ἀπαγομένων ὁδόν. Καὶ ἐκεῖνος δὲ πάλιν τότε ὀδυνᾶται πλέον.....*

Ἡ διδασκαλία τῆς διὰ τοῦ βαπτίσματος σωτηρίας ἠνάγκαζε τοὺς χριστια-

---

1) *Ν. Γ. Πολίτου* Παραδόσεις τ. Α' σ. 326. Βλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ*, Τὰ κατὰ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐν Ἐπ. Ἑτ. Βυζ. Σπουδῶν τ. ΙΔ' σ. 120 κέ. Ἄλλα ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν βάπτισιν ἑτοιμοθανάτων βρεφῶν βλ. ἐν Ἐπ. ΛΑ. 1939 σ. 136 κέ.

2) Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅπου οἱ κατηχούμενοι φωτίζονται.

3) Ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ἑτοιμοθανάτου κατηχουμένου ἢ ἀφωτίστου.

νοὺς τῆς ἐποχῆς τοῦ Χρυσοστόμου, ἐφ᾿ ὅσον δὲν εἶχον εἰσέτι βαπτισθῆ, νὰ ἐπιζητῶσι τοῦτο ψυχορραγοῦντες [1]). *Μύησιν* ὀνομάζει τοῦτο ὁ Χρυσόστομος καὶ *ὀδυνᾶται,* ὅταν ἀκούῃ, ὅτι *ἀμύητός τις ἀπηνέχθη ἐντεῦθεν,* ὥς ἀκριβῶς ἡ σύγχρονος Ἐκκλησία ὀδυνᾶται, ὅταν ἀποθνήσκῃ τις μὴ μεταλαβὼν τῶν ἀχράντων μυστηρίων [2])· διότι τοιαύτην ἀκριβῶς θέσιν ἐπεῖχε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τέλεσις τοῦ βαπτίσματος. Τὸ ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὥς γίνεται σήμερον, βάπτισμα δὲν εἶχε καταστῆ εἰσέτι ὑποχρεωτικόν, ὑπῆρχε δὲ πλῆθος κατηχουμένων χριστιανῶν ὑπερηλίκων, μὴ δεχθέντων τὸ χρῖσμα τοῦ βαπτίσματος. Τοῦτο ἠνάγκασε τὴν Ἐκκλησίαν οὐ μόνον νὰ ἐπιτρέψῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν κατὰ τὰς ἐπιθανατίους στιγμὰς βάπτισιν τῶν ἀφωτίστων [3]).

Τοῦ βαπτίσματος τούτου πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι προηγεῖτο ἡ καὶ σήμερον πρὸ τῆς μεταλήψεως ἀπαραιτήτως γινομένη ἐξομολόγησις τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ θνήσκοντος, ἀμέσως δ᾿ εἵπετο καὶ ἡ θεία μετάληψις. Αὐτὸς ὁ Χρυσόστομος μαρτυρεῖ: *ἔθος τοῖς βαπτιζομένοις ἐξομολογεῖσθαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν* [4]).

Αἱ ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις τοῦ Χρυσοστόμου ἐκτιθέμεναι σκηναί, αἱ λαμβάνουσαι χώραν ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ μελλοθανάτου, φέρουσιν εἰς τὸν νοῦν ἀναλόγους σκηνὰς τοῦ σημερινοῦ βίου. Καὶ παρ᾿ ἡμῖν ἐπίσης ὁ ἰατρός, ὡς τεκμήριον τοῦ ὅτι ἀπέλιπε πᾶσα ἐλπὶς, «*ἐπισκήπτει*» τὴν πρόσκλησιν τοῦ ἱερέως [5]), ὁ δὲ λαός, θέλων νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ ἀσθενοῦς, λέγει ὅτι *ἔφτασε στοῦ παπᾶ τὸ χουλιάρι* [6]).

Ὁ ἱερεὺς «*ἐπεισέρχεται*» καὶ παρ᾿ ἡμῖν κεκαλυμμένος καὶ σιωπηλός, εἰσκομίζων τὴν θείαν μετάληψιν, συνοδευόμενος ὑπὸ λαμπάδων, λιβανωτοῦ, ἐνιαχοῦ δὲ, ὥς ἐν Κρήτῃ, καὶ ὑπὸ κωδωνοκρουσιῶν [7]), ἵνα μεταλάβῃ τὸν θνήσκοντα [8]).

---

[1]) Πρβλ. Ἐπ. Βυζ. Σπουδ. ΙΔ′ σ. 123.

[2]) Ἐν Μάνῃ θεωρεῖται δυστύχημα νὰ ἀποθάνῃ τις *ἀμεταλάβητος* (Νεστορίδης, ΛΑ ἀρ. 334). Ἐν δὲ τοῖς Κοτυώροις τοῦ Πόντου, ἂν δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ παρουσία τοῦ ἱερέως, μετελάμβανον τὸν ἑτοιμοθάνατον οἱ οἰκεῖοι δι᾿ ὕδατος ἁγιασμοῦ, ὃ διετήρουν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῶν Φώτων. (*Ξεν. Ἄκογλου,* Λαογραφικὰ Κοτυώρων, Ἀθ. 1939, σ. 222).

[3]) «Ἐὰν δὲ... μέλλωσι τελευτᾶν, κατηχούμενοι ὄντες, *βαπτιζέσθωσαν* καὶ μὴ ἀποδημήτωσαν τῶν ἀνθρωπίνων ἀμέτοχοι τῆς χάριτος, ἤγουν ἀκοινώνητοι». Κυρίλλου Ἀλεξ. Κανὼν Ε′, *Ράλλη καὶ Ποτλῆ,* Σύνταγμα Καν. τ. Δ′ σ. 362.

[4]) Ὁμιλία εἰς τὰ Θεοφάνεια, Migne 61,762.

[5]) Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουν: *Τσοὺ ᾽πε ὁ γιατρὸς νὰν τόνε κοινωνήσουνε.*

[6]) *Ν. Γ. Πολίτου,* Παροιμίαι (ἀνέκδ. συλλογή) λ. φτάνω 7.

[7]) Βλ. *Φ. Κουκουλὲν* ἐν Ἐπ. Κρητ. Σπουδ. Γ′ σ. 25. Ὁμοίως ἐν Κεφαλληνίᾳ παλαιότερον.

[8]) Ὁ Χρυσόστομος κατηγορεῖ τὴν τοιαύτην εἴσοδον τοῦ ἱερέως ὡς *φοβερὰν* διὰ τοὺς οἰκείους, *ἀπηνεστέραν* αὐτοῦ τοῦ θανάτου. Ἰδοὺ πῶς ὁμιλεῖ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς ζητήματος

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Αἱ διάφοροι αἱρέσεις, αἱ ἀναπτυχθεῖσαι περὶ τὰ δόγματα ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, ἐδημιούργησαν καὶ διάφορα ἤθη ἢ πράξεις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἀντιβαινούσας εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τῶν ἀκολουθούντων χωρίων τοῦ Χρυσοστόμου πληροφορούμεθα περιεργότατα πράγματα, τελούμενα παρά τισιν αἱρετικοῖς κατὰ τὴν ἐπιθανάτιον βάπτισιν.

5. Εἰς τὰς Πράξεις Α΄, Migne 60, 26. — *Τίς ἡ ἀνωμαλία αὕτη; Οὔπω γὰρ λέγω, ὅτι καὶ νεκροῖς ἐπεχύθη ὕδωρ καὶ τὰ ἅγια ἐρρίφη εἰς γῆν.*

6. Εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθ. ὁμιλ. μ΄, Migne 61,347. — *Ἢ βούλεσθε πρῶτον εἴπω, πῶς παραποιοῦσι τὴν ῥῆσιν ταύτην*[1]) *οἱ τὰ Μαρκίωνος*[2]) *νοσοῦντες;... Ἐπειδὰν γάρ τις κατηχούμενος ἀπέλθῃ παρ' αὐτοῖς, τὸν ζῶντα ὑπὸ τὴν κλίνην τοῦ τετελευτηκότος κρύψαντες, προσίασι τῷ νεκρῷ καὶ διαλέγονται καὶ πυνθάνονται, εἰ βούλοιτο λαβεῖν τὸ βάπτισμα· εἶτα ἐκείνου μηδὲν ἀποκρινομένου, ὁ κεκρυμμένος κάτωθεν ἀντ' ἐκείνου φησίν, ὅτι δὴ βούλοιτο βαπτισθῆναι· καὶ οὕτω βαπτίζουσιν αὐτὸν ἀντὶ τοῦ ἀπελθόντος, καθάπερ ἐπὶ τῆς σκηνῆς παίζοντες... Εἶτα ἐγκαλούμενοι, τουτὶ παράγουσι τὸ ῥῆμα λέγοντες, ὅτι καὶ ὁ Ἀπόστολος εἴρηκεν: «οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν».*

Τὰς ἀνωτέρω περὶ τοὺς νεκροὺς αἱρετικὰς συνηθείας γνωρίζομεν καὶ ἐξ ἄλλων μεταγενεστέρων μαρτυριῶν. Ὁ Ζωναρᾶς ἑρμηνεύων τὸν ΠΓ΄ κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνελθούσης ϛ΄ οἰκουμενικῆς Συνόδου σημειοῖ: «Ἔθος ἦν παλαιὸν *μεταδίδοσθαι τοῖς νεκροῖς σώμασι τῶν τελευτησάντων* τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου»[3]). Καὶ ἀλλαχοῦ, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ΙΗ΄ κανόνος τῆς ἐν Καρθαγένῃ

διὰ τὰ ἐν Κεφαλληνίᾳ συμβαίνοντα ὁ Λασκαρᾶτος: «Μόλις ὁ γιατρὸς δώσῃ τὸ σημεῖο τοῦ κινδύνου... ὁ ξεμολόγος φθάνει. Ἀκολουθάει ἡ κοινωνία. Ὁ παπᾶς μὲ μεγάλη ἱερατικὴ στολή, κρατώντας μὲ τὰ χέρια του τ' Ἅγια ἀπάνου στὸ κεφάλι του, μὲ ἀναμμένες τὲς λαμπάδες καὶ μὲ μιὰ καμπάνα, ποὺ τὴν κουβαλοῦν μαζί καὶ τὴ σημαίνουν νεκρώσιμα, *προχωρεῖ τρομερὸς* ἀπάνου ἀπὸ τὸ κρεββάτι τοῦ ἀδυνατισμένου ἑτοιμοθανάτου». (*Ἀ. Λασκαράτου,* Αὐτοβιογραφία. Μετάφρ. Χ. Ἀντωνάτου, Ἀθήνα ἔκδ. Δημητράκου, σελ. 62).

[1]) Ἐννοεῖ τὴν ἐν τῇ Α΄ πρὸς Κορινθίους, κεφ. 15 στ. 29, φράσιν τοῦ Παύλου: *Τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται;*

[2]) Ὁ Μαρκίων, ἀρχηγὸς γνωστικῆς αἱρέσεως, ἐκ Πόντου, ζήσας τὸν Β΄ αἰῶνα μ. Χ. παρεδέχετο δύο ἀρχάς, τὸν δίκαιον δημιουργὸν Θεὸν καὶ τὸν Ὕψιστον ἀγαθὸν Θεόν. Ὁ πρῶτος ἐτιμώρει τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς κολάσεως, ἀλλ' ὁ δεύτερος τοὺς ηὐσπλαγχνίσθη καὶ ἔστειλεν εἰς τὴν γῆν τὸν υἱόν του. Ὁ Μαρκίων ἀπέρριπτε τὴν Παλ. Διαθήκην. Μαρκιωνισταὶ ὑπῆρχον ἐν Αἰγύπτῳ μέχρι τοῦ ϛ΄ αἰῶνος. Ἔπειτα συνεχωνεύθησαν μὲ τοὺς Μανιχαίους. Πλείονα βλέπε: *Ad. v. Harnack.,* Marcion, Leipzig 1921 σ. 135 - 181.

[3]) *Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ,* Σύνταγμα Καν. Β΄, 495.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Συνόδου, γράφει: «Καὶ ἵνα μὴ *νεκροῖς σώμασι διδῶται εὐχαριστία,* ἤγουν ἅγια δῶρα, ἐπράττετο γὰρ τοῦτο, ἀλλὰ μηδὲ βαπτίζωνται τελευτήσαντες, καὶ τοῦτο γὰρ ἐγίνετο, τινῶν μὲν *αὐτοὺς τοὺς νεκροὺς βαπτιζόντων,* τινῶν δὲ καὶ *ἄλλους ὑπὲρ τῶν νεκρῶν*»[1]). Ὁ Κ. Καλλίνικος ἐν τῇ μελέτῃ αὐτοῦ «Ἡ φροντὶς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ» ἀναφέρει σχετικῶς, ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τινῶν «εἰς τοὺς ἐν χριστιανικοῖς τάφοις ἀνευρεθέντας ἀμφορεῖς ἐνετίθετο τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, *παρατιθέμενον ἐν τῷ φερέτρῳ*»[2]). Πιθανῶς ἡ συνήθεια τῆς βαπτίσεως καὶ τῆς μεταλήψεως τῶν νεκρῶν ἐπεξετάθη ἀπὸ τῶν αἱρετικῶν καὶ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ἢ τοὐλάχιστον ἐπέδρασεν εἰς τὰς συνηθείας των. Σήμερον ἐκτὸς τῆς ἐπισήμου καθιερώσεως τοῦ δι᾿ ἡγιασμένου ὕδατος ραντισμοῦ τοῦ νεκροῦ παρὰ τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, διατηροῦνται παρ᾿ ἡμῖν, ὡς λαϊκὸν ἔθιμον, ἀνάλογοι συνήθειαι. Π. χ. ἐν Μ. Ἀσίᾳ «ἂν ἡ ἀγωνία τοῦ θανάτου παρετείνετο, *ἐρράντιζον τὸν ψυχορραγοῦντα δι' ὕδατος τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ,* ὅπερ οἱ κατὰ καιροὺς προσκυνηταὶ τοῦ παναγίου Τάφου ἔφερον μεθ᾿ ἑαυτῶν»[3]). Ἐν Θράκῃ «*τὰ λουλούδια ποὺ πᾶνε στὸ νεκρό, τὰ βρέχουν μὲ νερό, νὰ ραντίσουν τὸν πεθαμένο, γιὰ νὰ ἔχ' δροσιὰ ἡ ψυχή του*»[4]). Ἐν Κρήτῃ «*ὅταν πεθάνῃ κάποιος καὶ δὲν προφθάσουν νὰ τὸν μεταλάβουν, ἅμα τὸν θάψουν, παίρνουν ἕνα καντῆλι ἀπὸ τὴν εἰκόνα μπροστὰ καὶ τὸ χύνουνε σταυρωτὰ ἐπάνω του*»[5]). Ἐν Βιθυνίᾳ «*ἔχυνεν ὁ παπᾶς κρασὶ ἐπάνω στὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ*»[6]). Ἐν Αἰτωλίᾳ τέλος «*τρία βράδια στὴν ἀράδα ποτίζουν τὸ μνῆμα τοῦ νεκροῦ*»[7]).

Κατὰ τὸν Πολίτην σκοπὸς τοῦ ραντίσματος τούτου, καθὼς καὶ πάσης ἐκχύσεως ὕδατος ἐν τῇ τελευτῇ, εἶναι ὁ καθαρμὸς τοῦ ἄγους τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἀποτροπὴ τῆς κακοποιοῦ ἐνεργείας τῶν δαιμονικῶν δυνάμεων, τῶν συνημμένων πρὸς τὸ μίασμα[8]). Ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπολείμματα τῶν ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου καταγγελλομένων αἱρετικῶν πράξεων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰς ἐν λόγῳ συνηθείας, μεταπεσούσας ἴσως ἀπὸ τελετουργικῶν πράξεων εἰς ἁπλᾶς συμβολικὰς ἐνεργείας.

---

[1]) Αὐτόθι τ. Γ', 352.

[2]) Ἐκκλ. Κῆρυξ τ. Δ' (1914) σ. 362.

[3]) *Κ. Ἰατρίδου,* Ἔθιμα Ἀνατολῆς, Ξενοφάνης τ. Γ' σ. 335.

[4]) *Ἐ. Σαραντῆ,* Ἔθιμα Θράκης, Θρᾳκικὰ τ. Β' σ. 134.

[5]) *Μ. Λιουδάκη,* ΛΑ ἀρ. 1162 Α' σ. 54.

[6]) *Μ. Λιουδάκη,* ΛΑ ἀρ. 1148 σ. 127.

[7]) *Δ. Λουκόπουλος,* ΛΑ ἀρ. 867 σ. 392.

[8]) *Ν. Γ. Πολίτου,* Τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως ἀγγείων κατὰ τὴν κηδείαν, Λαογραφ. Σύμμεικτα τ. Β' σ. 275. Περὶ τῆς κατὰ διαφόρους στιγμὰς τῆς κηδείας καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς ἀπαντωμένης ἐκχύσεως ὕδατος βλ. αὐτόθι σ. 270 κέ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

3. *Οἱ οἰκεῖοι περὶ τὴν κλίνην τοῦ τελευτῶντος.*

1. Περὶ μετανοίας, Migne 60,767. — *Ἔνιδε τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν τῆς ἐξόδου, οἷος ἐθέλεις εἶναι ἐπὶ κλίνης βεβλημένος καὶ ἀδύνατος, μὴ ἔχων ἑαυτῷ τινα βοηθῆσαι· ὅρα τοὺς κύκλῳ σου περιεστῶτας φίλους, γείτονας, συγγενεῖς, ἀδελφούς, οἰκέτας· πάντες ὁμοθυμαδὸν ὀλοφυρόμενοι, δακρύοντες, ἀπαρηγόρητοι, ὀδυρόμενοι διὰ σέ· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ τέκνα, ἑκατέρωθεν ἑστηκότα..... κλαυθμηρίζοντα καὶ μὴ ἀκούοντά σου· ἡ γυνή σου πάλιν κατώδυνος, τὸν θάνατον γλιχομένη πρὸ σοῦ διὰ σέ....*

2. Περὶ μετανοίας, Migne 48,342. — *Ὅταν γὰρ ἴδῃ ὁ ἰατρὸς τὸν νοσοῦντα οὐκ ἔχοντα σωτηρίας ἐλπίδα, δακρύει καὶ οἱ οἰκεῖοι καὶ οἱ προσήκοντες ὀλοφυρόμενοι στενάζουσιν.*

3. Εἰς τὸν Ἰὼβ α', Migne 56,567. — *Οἱ κατὰ σάρκα γονεῖς, ὅταν ἔχωσιν υἱὸν ταῖς ἐσχάταις ἀναπνοαῖς συνεχόμενον, περικαθέζονται, λόγων τελευταίων ἀκροῶνται, χεῖρας αὐτοῦ περιπτύσσονται, συνταγὰς περὶ τῶν ἀδοκήτων συνάπτουσι*[1]*, στόμα φιλοῦσι, τὰ τελευταῖα τῶν πατέρων φιλήματα.*

4. Α' Κατηχητ. Migne 49,224. — *Καὶ γὰρ θρῆνος καὶ ὀδυρμὸς πολύς... καὶ παιδία περιΐστανται κλαίοντα καὶ γυνὴ τὰς παρειὰς καταξαίνουσα καὶ φίλοι κατηφεῖς καὶ οἰκέται δακρύων γέμοντες, ὅλον τὸ τῆς οἰκίας σχῆμα χειμερινήν τινα καὶ ζοφώδη μιμεῖται ἡμέραν.*

5. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας ὁμιλ. κα', Migne 49,212. — *Τί τοῦτο; ἡ μόνη περιλειφθεῖσα ἡμῖν ἀδελφή..... πρὸς ἐσχάτας ἐστὶν νῦν ἀναπνοάς· ἡμεῖς δὲ αὐτὴν καταλείψαντες ἀπελευσόμεθα καὶ οὐκ ὀψόμεθα ἐκπνέουσαν καὶ τὰς τελευταίας ἀφεῖσαν φωνάς;... Νυνὶ δὲ.... ἀφιεῖσα τὴν ψυχὴν οὐκ ὄψεται τὸν πάντων αὐτῇ ποθεινότερον; Καὶ πόσων οὐκ ἔσται θανάτων αὐτῇ τοῦτο βαρύτερον;*[2]).

6. Πρὸς Σταγείριον β', Migne 47,465. — *Ὅτε δὲ ἔμελλε τελευτᾶν ἐκείνη,*

---

[1]) Τὴν φράσιν ταύτην δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἑρμηνεύσωμεν ἱκανῶς. Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν, ἣν εὐηρεστήθη νὰ μᾶς δώσῃ ὁ καθηγητὴς Φ. Κουκουλές, *ἀδόκητα* ἐνταῦθα εἶναι τὰ ἀπίθανα, δι' ὧν οἱ γονεῖς προσπαθοῦσι νὰ ἐγκαρδιώσωσι τὸν υἱόν των· οἷον, *θὰ δῇς ποὺ θὰ γίνῃς καλά, θὰ πᾶμε ταξίδι, θὰ ἀνέβῃς στὸ ἄλογο* κ.τ.ὅ. Ὁ καθηγητὴς Ἀ. Κεραμόπουλος ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι *συνταγαὶ περὶ τῶν ἀδοκήτων* εἶναι αἱ συμφωνίαι ἢ τὰ σχέδια, ποὺ κάμνουν μετὰ τοῦ ἀσθενοῦς οἱ οἰκεῖοι περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα γνωρίζουν κατὰ βάθος, ὅτι δὲν θὰ ἐκπληρωθοῦν, ἐπειδὴ ὁ νοσῶν θ' ἀποθάνῃ. Ἀλλ' ὅμως σχεδιάζουν νὰ κάμουν τοῦτο καὶ ἐκεῖνο, διὰ νὰ ἐγκαρδιωθῇ ὁ νοσῶν.

[2]) Βλ. τὰ αὐτὰ χωρία καὶ παρὰ *Ν. Γ. Πολίτῃ* ἐν Λαογρ. Η' 10.

τί ἄρα οὐκ εἶπε.... οὐχ ὁρῶσα τὸν παῖδα παρεστῶτα καὶ δακρύοντα... καὶ τἆλλα πάντα ἐπιμελούμενον, ἅπερ αὐτοῦ τοῦ θανάτου πικρότερα τοῖς γεγεννηκόσιν εἶναι δοκεῖ;

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐθεωρεῖτο εὐτύχημα νὰ ἔχῃ ὁ θνήσκων περὶ αὑτὸν τοὺς φιλτάτους, δυστύχημα δὲ δι' ἐκείνους ἡ κατὰ τὰς στιγμὰς ταύτας ἀπουσία. Παρ' Ὁμήρῳ ἡ Ἀνδρομάχη, κλαίουσα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ Ἕκτορος, θρηνεῖ:

«Ἕκτορ, ἐμοὶ δὲ μάλιστα λελείψεται ἄλγεα λυγρά·
οὐ γάρ μοι θνήσκων λεχέων ἐκ χεῖρας ὄρεξας
οὐδέ τί μοι εἶπες πυκινὸν ἔπος, οὗ τέ κεν αἰεὶ
μεμνήμην νύκτας τε καὶ ἤματα δάκρυ χέουσα [1]).

Ὁ Περικλῆς ἀποθνήσκων ἔχει περὶ αὑτὸν τοὺς φίλους, οἵτινες ἔσπευσαν ν' ἀκούσωσι τοὺς τελευταίους αὐτοῦ λόγους [2]), ὁμοίως δ' ὁ Σωκράτης ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ [3]). Καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν θεωρεῖται ἱερὸν καθῆκον ἡ συγκέντρωσις τῶν οἰκείων περὶ τὴν κλίνην τοῦ θνήσκοντος [4]). Εἰς τοὺς ἐρήμους, τοὺς ἄνευ οἰκογενείας, σπεύδουσιν οἱ γείτονες νὰ παραστῶσι [5]). *«Πόνος μεγάλος, βάσανο τρανό, ὅταν δὲν ἔχουν ἀποκτήσει παιδιά, γιὰ νὰ σταθοῦν κοντά τους καὶ νὰ τοὺς κλείσουν τὰ μάτια»* [6]).

Ἐκ τῆς περικοπῆς *«ὅλον τὸ τῆς οἰκίας σχῆμα χειμερινήν τινα καὶ ζοφώδη μιμεῖται ἡμέραν»* [7]) πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ θνήσκοντος αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα τῆς οἰκίας ἐκρατοῦντο ἡμίκλειστα. Τοῦτο γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον. Σκοπὸς τῆς τοιαύτης ἐνεργείας εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἡ ἐκδήλωσις πένθους καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐπιβολὴ τῆς σιγῆς καὶ τῆς γαλήνης, στοιχείων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἀτάραχον ἐκπνοὴν τοῦ θνήσκοντος. Μόνον μετὰ τὴν

---

[1]) Ἰλιάδ. Ω 742 - 745.

[2]) Πλουτάρχου Περικλῆς 38.

[3]) Πλάτωνος Φαίδων 59 - 60. Καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἔχομεν ἐν τῇ Γραφῇ τὸν Ἰακὼβ καλοῦντα τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ περὶ τὴν κλίνην καὶ παρέχοντα αὐτοῖς τὰς τελευταίας του θελήσεις (Γενέσ. 49,28 - 33).

[4]) *«Ὕστερα, ἂν εἶναι γέρος ἢ γριὰ καὶ ἔχῃ παιδιὰ κι' ἀγγόνια, θὰ τὰ μαζώξῃ ὅλα γύρω του νὰ τὰ συχωρέσῃ καὶ νὰ τοὺς δώκῃ τὴν εὐχή. Ἂν εἶναι καὶ τίποτε συγγενεῖς ἢ γειτόνοι, ἔρχονται κ' ἐκεῖνοι νὰ σχωρεθοῦνε καὶ νὰ σχωρέσουνε». Γ. Ταρσούλη*, ΛΑ ἀρ. 1378 Β' σ. 70 Μεσσηνία. Πρβλ. καὶ *B. Schmidt*, Totengebräuche und Gräberkultus im heutigen Griechenland ἐν Archiv für Religionswissenschaft τ. 24 (1926) σ. 284.

[5]) *«Πᾶμε δὲν κάνει νὰν τὸν ἀφήκουμε νὰ πεθάνῃ χωρὶς συντροφιά»* λέγουν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οἱ γείτονες ἐν Κεφαλληνίᾳ.

[6]) *Σ. Συγκολίτου*, Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν Ἀνασελίτσα, Λαογρ. ΙΑ' σ. 388.

[7]) Βλ. ἀνωτ. χωρίον 4.

ἐκπνοὴν ἀνοίγονται παρ᾽ ἡμῖν αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα καὶ τοῦτο ἵνα οἱ ψυχοπομποὶ ἄγγελοι «ἀκωλύτως εἰσέρχωνται καὶ ἐξέρχωνται» [1]).

β΄. Τὸ ψυχορράγημα.

1. Εἰς τὸν Ἰωάννην ὁμιλ. λδ΄, Migne 59,198. — *Καθάπερ γὰρ σῶμα ψυχορραγοῦν καὶ ἐγγὺς ὂν τῆς τελευτῆς, μυρίας ἐπισπᾶται κακώσεις....*

2. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,726. — *Ὁ κείμενος τρέμει καὶ σὺ παίζεις;... ὅλος θορυβεῖται, ὁρῶν ἅπερ οὐδέποτε εἶδε. Διὸ καὶ ἱδροῖ, ὡς οἱ ἐν ἀγρῷ θερίζοντες καὶ πᾶσιν ἡμῖν συντάσσεται* [2]) *καὶ πάντας ἀσπάζεται, ἕως οὗ ἡ γλῶττα φθέγγεσθαι δύναται. «Ἔρρωσθε, φησίν, ἔρρωσθε* [3]) *ἀδελφοί, καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ εὔξασθε»* [4]).

3. Αὐτ. 60,727. — *Οἱ μὲν ἐν τῇ κλίνῃ κείμενοι ἀναπηδῶσι, φυγεῖν μὲν βουλόμενοι, οὐ δυνάμενοι δέ. Οἱ δὲ τοὺς ὀδόντας βρύχουσιν, ἄλλοι τὰς σιαγόνας κόπτουσιν, ἕτεροι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐλεεινῶς περιστρέφουσιν, ὡς ὁρῶσι .... τὰς δυνάμεις τὰς ἐναντίας παρισταμένας, λογοθετούσας, κατηγορούσας, ἁρπάσαι ἐπιχειρούσας.... Πολλῶν ἡμῖν δεῖ τότε τῶν εὐχῶν, πολλῶν τῶν πράξεων τῶν ἀγαθῶν, πολλῆς ἡμῖν τότε τῆς τῶν ἀγγέλων προστασίας, πολλῆς ἡμῖν τῆς ἐν τῇ τοῦ ἀέρος ἀναβάσει χειραγωγίας.*

4. Εἰς τὸν Ματθ. ὁμ. νγ΄, Migne 58,532. — *Διὰ δὴ τοῦτο καὶ δείματα τῶν πολλῶν τότε ἐστὶν ἀκούειν διηγουμένων καὶ ὄψεις φοβεράς, ὧν οὐδὲ τὴν θεωρίαν λοιπὸν φέροντες οἱ ἀπιόντες, καὶ τὴν κλίνην αὐτὴν μετὰ πολλῆς τῆς ῥύμης τινάσσουσι κείμενοι καὶ φοβερὸν ἐνορῶσι τοῖς παροῦσι, τῆς ψυχῆς ἔνδον ἑαυτὴν εἰσωθούσης καὶ ὀκνούσης ἀπορραγῆναι τοῦ σώματος* [5]) *καὶ τὴν ὄψιν τῶν ἐρχομένων ἀγγέλων οὐ φερούσης.*

5. Περὶ μετανοίας, Migne 60,767. — .... *Ἀγγέλους φοβερούς, τὸ δάνειον τῆς ψυχῆς σου ἀπαιτοῦντας....*

---

[1]) *Ν. Γ. Πολίτου*, Τὰ κατὰ τὴν τελευτήν, Λαογρ. Σύμμ. Γ΄ σ. 324,5.

[2]) Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ καθηγ. Φ. Κουκουλέ: «καὶ φαίνεται τρυφερός, περιποιητικὸς πρὸς ἡμᾶς».

[3]) Εἶναι τὸ νεοελληνικὸν *ἔχετε γειά*, τὸ τόσον σύνηθες εἰς τὰ δημοτικά μας τραγούδια, ὅταν ἥρως τις ἀποχαιρετᾷ τὴν ζωήν.

[4]) Πρβλ. καὶ τὰ παρ᾽ ἡμῖν: «Πρὸ πάντων δέον νὰ ἀπέλθῃ ἐν εἰρήνῃ, *νὰ συγχωρήσῃ καὶ νὰ συγχωρηθῇ*. Διὰ τοῦτο ἅπασα *ἡ οἰκογένεια* προσκαλεῖται, ὅπως συγχωρηθῇ καὶ συγχωρήσῃ τὸν μεθιστάμενον». *Κ. Κουρτίδης*, ΛΑ 34, 119 (Ἀδριανούπολις).

[5]) Πρβλ. καὶ τὴν φράσιν τοῦ Δαμασκηνοῦ. «*Οἴμοι, οἷον ἀγῶνα ἔχει ἡ ψυχὴ χωριζομένη ἐκ τοῦ σώματος*». (Νεκρώσ. ἀκολουθία εἰς κοσμικούς).

Τ' ἀνωτέρω σχετίζονται πρὸς ζήτημα τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρον τὴν λαογραφικὴν ἔρευναν: ποίαν δηλ. σχέσιν ἔχουσιν αἱ κατὰ καιροὺς δημιουργηθεῖσαι προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν ἑκάστοτε διδασκαλίαν καὶ τὰ σχετικὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας [1]). Ὁ Χρυσόστομος ἐνταῦθα ὁμιλῶν περὶ τῶν φοβερῶν ὄψεων τῶν δαιμόνων, ἃς βλέπει ὁ ψυχορραγῶν, περὶ τῶν ἐναντίων δυνάμεων, αἵτινες «*παριστάμεναι κατηγοροῦσι καὶ τὸ δάνειον τῆς ψυχῆς ἀπαιτοῦσι*», παρακελευόμενος δὲ διὰ τὰς στιγμὰς ταύτας εὐχὰς καὶ πράξεις ἀγαθὰς πρὸς εὐχερεστέραν τῆς ψυχῆς ἔξοδον, δημιουργεῖ ἢ τοὐλάχιστον ἐνισχύει τὰς ὑπαρχούσας παρὰ τῷ λαῷ ὁμοίας δοξασίας. Πεποιθότως πληροφορεῖ τοὺς ἀκροατάς του περὶ ἀοράτων σκηνῶν, αἵτινες συμβαίνουσι περὶ τὴν κλίνην τοῦ θνήσκοντος καὶ εἰσηγεῖται τὴν ἐνέργειαν ὡρισμένων πράξεων κατὰ τὰς ὥρας ἐκείνας.

Ὡς γνωστόν, ἅπαντα τὰ ἐν τοῖς παροῦσι χωρίοις ἐκτιθέμενα καὶ πιστεύονται καὶ τελοῦνται παρὰ τῷ λαῷ [2]). Ὁ θνήσκων κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν *ἀγγελοθωριάζεται* ἢ *ἀγγελίζεται* ἤτοι βλέπει τὸν ἄγγελον, ποὺ ἔρχεται νὰ τοῦ πάρῃ τὴν ψυχήν [3]), οἱ δὲ διάβολοι διεκδικοῦντες τὴν ψυχήν του συνάπτουσι πάλην πρὸς τοὺς ἀγγέλους, προσπαθοῦντες νὰ τὴν ἀποσπάσωσι τῶν χειρῶν αὐτῶν [4]). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κατωτέρω περιγραφὴ διὰ τὰ ἐν Κρήτῃ πιστευόμενα: «*Ὁ ἄρρωστος ἀγγελοσκιάζεται καὶ στένει τὸ μάτι. Ἄγγελος Κυρίου κατεβαίνει νὰ τοῦ πάρῃ τὴν ψυχή. Ὁ ἄρρωστος τόνε θωρεῖ καὶ σταματᾷ τὸ βλέμμα του σ' ἕνα ὡρισμένο σημεῖο. Κι' ἂν ἤτονε καλὸς σ' ὅλη του τὴ ζωή... θωρεῖ ἥμερον ἄγγελο καὶ τοῦ χαμογελᾷ κι' αὐτός. Μ' ἂν ἤτονε βλαστημιάρης, κλέφτης... ἐτότες θωρεῖ ἄγριο τὸν ἄγγελο Κυρίου καὶ κοντά του τὸ διάβολο μὲ τὰ κέρατα καὶ μὲ τὴ μακρὰ ὀρά... Τρομάσσει τότε ὁ ἀρρωστάρης καὶ τὸ ξάνοισμάν του εἶναι ἄγριο*» [5]).

Ὁμοίως τὰς περὶ τοῦ ἀγωνιώδους ψυχορραγήματος περιγραφὰς τοῦ Χρυσοστόμου δυνάμεθα νὰ παραλληλίσωμεν πρὸς ἀφηγήσεις καὶ ἀπεικονίσεις τῶν

---

[1]) Ζήτημα σχέσεως Λαογραφίας καὶ Ἐκκλησ. Ἱστορίας θίγει ὁ καθ. Γ. Κονιδάρης ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Συμβολὴ εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς Ἐκκλησ. Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος», Ἀθῆναι 1939 σ. 92-94. Ἐκεῖ ὅμως δὲν ἐξετάζεται ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τὴν Λαογραφίαν, ἀλλ' ἡ σημασία, ἣν ἔδωκε καὶ πρέπει νὰ δίδῃ ἡ Ἐκκλησία εἰς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ λαοῦ.

[2]) Περὶ τῶν κατὰ τὸ ψυχορράγημα δοξασιῶν βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Νεοελλην. Μυθολογία, Β', 1874 σ. 306 κ. ἑ.

[3]) Πρβλ. δημοτ. στίχον: «*Βρὲ Μιχαὴλ Ἀρχάγγελε, μὴν παίρνῃς τὴν ψυχή μου* (Θρᾳκικὰ Β' σ. 134) καὶ τοῦ Σολωμοῦ: *Ὁ ἄγγελος ἴσως ποὺ παίρνει τὸ μίλημα τοῦ πῆρε μὲ φίλημα γλυκὸ τὴν ψυχή.* (Τὰ δυὸ ἀδέρφια, στροφ. 18).

[4]) Βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, αὐτ. σ. 315.

[5]) *Μαρία Λιουδάκη* ἐν Ἐπετ. Κρητ. Σπουδῶν Β' σ. 404. Πρβλ. καὶ τὰς κυκλοφορούσας λιθογραφημένας εἰκόνας «ὁ θάνατος τοῦ δικαίου», «ὁ θάνατος τοῦ ἁμαρτωλοῦ», ὡς καὶ τὰς σχετικὰς εἰκονογραφήσεις εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ναῶν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

κατόπιν χρόνων. Οὕτω «*διηγοῦνται πῶς εἶδαν πολλὲς φορὲς πολλοὺς ἑτοιμοθανάτους νὰ ὁρμοῦν, γιὰ νὰ παλέψουν μὲ τὸ Χάρο, ποὺ πηγαίνει μὲ τὸ σπαθὶ στὰ χέρια νὰ τοὺς πάρῃ τὴν ψυχή, πῶς κουνοῦν τὰ χέρια τους, μιλοῦν μὲ τὸ Χάρο, φωνάζουν κ. τ. λ.*» [1]). Ἐν δὲ τῇ Βυζαντινῇ ζωγραφικῇ ὁ ἀποθνήσκων ἁμαρτωλὸς ἀπεικονίζεται στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω καὶ κάτω καὶ σφαδάζων τῷ σώματι, τὰς δὲ χεῖρας ἐκτείνων ἀτάκτως πρὸς τὰ ὄπισθεν, εἰς ἔνδειξιν τῆς μεγάλης ἀγωνίας καὶ ὀδύνης, ἣν ὑποφέρει [2]). Ἀπὸ τῆς ὀδύνης ταύτης σπεύδουσιν οἱ οἰκεῖοι νὰ λυτρώσωσι τὸν ψυχορραγοῦντα, καλοῦντες τὸν ἱερέα καὶ προβαίνοντες, ὡς ἀκριβῶς ὁ Χρυσόστομος συνιστᾷ, εἰς «*πολλὰς εὐχάς*». «*Κι' ἂν ψυχομαχῇ πολλὲς μέρες, ἂν βασανίζεται, φέρνουνε τὸν παπᾶ νὰ τοῦ διαβάσῃ τὸ παραστάσιμο* [3]). *Παραστάσιμο δὲ ἢ ἀναπαψιμάρι, ψυχορραοῦσα ἢ ψυχολαλοῦσα κ. ἄ.* ὀνομάζονται αἱ κατὰ τὴν ἐπιθανάτιον ἀγωνίαν ἀναγινωσκόμεναι εὐχαί. Εἶναι δὲ αὗται ἢ ειδικαὶ εὐχαὶ τοῦ Ἁγιασματαρίου, καθιερωθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἢ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ κείμενα, χρησιμοποιούμενα κατὰ τόπους [4]). Ὁμοίου προορισμοῦ εὐχὰς πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὰς παρ' ἀρχαίοις «*ἐξιτηρίους*», αἵτινες ἀνεπέμποντο πρὸς τὸν ψυχοπομπὸν Ἑρμῆν [5]).

Αἱ εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ θνήσκοντος ἀναφερόμεναι δοξασίαι καὶ πράξεις τοῦ λαοῦ συμφωνοῦσιν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐκτεθέντων δείκνυται, πρὸς ὅσα ἐδίδαξε καὶ παρέστησε σχετικῶς ὁ Χρυσόστομος [6]) Ὅθεν εἶναι πρόδηλος ἡ ἐπὶ τὴν γένεσιν τούτων ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ λαὸς ἐπίστευσεν εἰς ὅ,τι ἐδίδαξεν αὐτὸν ἡ Ἐκκλησία, ἰδίᾳ δὲ ἂν εἶχε τοῦτο μεταφυσικὸν χαρακτῆρα. Προσήρμοσε τὰς περὶ ψυχῆς καὶ δαιμόνων καὶ κολάσεως ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς δεισιδαιμονικὰς αὐτοῦ τάσεις καὶ ἐδέχθη ὅ,τι ἐδίδαξαν αὐτὸν ὡς θρησκευτικὸν καθῆκον. Ἡ Ἐκκλησία ἀφ' ἑτέρου, ἀπευθυνομένη εἰς τὴν δεισιδαίμονα καὶ εὐφάνταστον τοῦ λαοῦ φύσιν, ἔδωκεν εἰς πολλὰς τῶν διδασκαλιῶν αὐτῆς διὰ λόγους σκοπιμότητος ὑλικωτέραν μορφήν, οὕτω δὲ μόνον ἐξηγοῦνται αἱ τρομεραὶ περιγραφαὶ τῶν μετὰ θάνατον δαιμονιακῶν σκηνῶν, τῶν φοβερῶν ὄψεων καὶ τῶν φρικαλεοτήτων τῆς κολάσεως.

---

[1]) *Σ. Συγκολίτου,* Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν Ἀνασελίτσα, Λαογρ. ΙΑ' σ. 389.

[2]) *Ν. Γ. Πολίτου,* ἔνθ' ἀν. σ. 314.

[3]) *Μ. Λιουδάκη,* ἔνθ' ἀν. σ. 404.

[4]) Ἐν Κυδωνίαις «*μόνο σὰν διαβάσουν δώδεκα φορὲς τὸ χτωῆχι, ἀναπαύεται*» (*Ἀ. Γκράβαλη,* Σπασμένες κολῶνες, Μυτιλήνη 1930, σ. 114).

[5]) *Σουΐδας,* ἐν λ. ἐξιτήριοι εὐχαί: «*ἐφόδια τοῖς πρὸς ἔξοδον ἰοῦσιν ἢ πρὸς θάνατον*».

[6]) Περὶ τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ θνήσκοντος καὶ τῶν κατ' αὐτὰς τελουμένων βλ. *Ν. Γ. Πολίτην* ἐν Λαογρ. Συμμ. Γ' σ. 324 κ. ἑ. ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ *Β. Schmidt,* ἔνθ' ἀν. σ. 284.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Β΄. ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΗΝ

α΄. Φροντίδες περὶ τοῦ νεκροῦ.

1. Αἱ πρῶται περιποιήσεις.

1. Εἰς τὸν Ἰὼβ α΄, Migne 56,567. — *Εἶτα ἀποδέδωκε τὴν ψυχὴν ὁ παῖς, ὡς ὁ δεδωκὼς ἐκέλευσεν, οἱ γονεῖς σχηματίζουσι, χεῖρας ἀποτείνουσιν, ὀφθαλμοὺς ἀποκλείουσι, τὴν κεφαλὴν διορθοῦσι, τοὺς πόδας ἀποτείνουσιν...*

2. Πρὸς Σταγείριον β΄, Migne 47,456 — *Ὅτε δὲ ἔμελλε τελευτᾶν ἐκείνη, τί ἆρα οὐκ εἶπε... οὐχ ὁρῶσα τὸν παῖδα... καθαιροῦντα ὀφθαλμοὺς καὶ συλλαμβάνοντα στόμα καὶ περιστέλλοντα;*

3. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας κα΄, Migne 49,212. — ... *Ὀφθαλμοὺς καθελεῖν καὶ στόμα συνελεῖν καὶ περιστεῖλαι.*

Ἡ ἐπιθυμία τῆς ὑπὸ φιλτάτων χειρῶν παροχῆς τῶν πρώτων μετὰ τὴν ἐκπνοὴν περιποιήσεων εἰς τὸ νεκρὸν σῶμα εἶναι ζωηρὰ παρὰ τῷ λαῷ. Ἰδιαιτέρως διὰ τὸ κλείσιμον τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ συνήθως λεγόμενον ὑπὸ τῶν γονέων, ὅτι ἀπέκτησαν τέκνα *«γιὰ νὰ 'χουν κάποιο, ποὺ νὰ τοὺς κλείσῃ τὰ μάτια»*, δεικνύει ὅτι, ἡ δι' αἰσθητικοὺς λόγους τὸ πρῶτον καθιερωθεῖσα πρᾶξις αὕτη, κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ ἐκδήλωσις ὑψίστης στοργῆς, χρέος ἱερὸν ἔναντι τῶν ἀπερχομένων φιλτάτων. Διὸ ὁ ἐν τῇ ξένῃ ἀποθνήσκων εἶναι δυστυχὴς ἐκτὸς τῶν ἄλλων, διότι *«συγγενεῖς δὲν κλείουσι τὸ στόμα καὶ τοὺς ὀφθαλμούς του»* [1]). Καθῆκον ἐθεώρουν τὰς περιποιήσεις ταύτας καὶ δυστύχημα μέγα τὴν στέρησίν των οἱ Ἕλληνες ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων. Παρ' Ὁμήρῳ ἡ σκιὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος παραπονεῖται, διότι ἡ Κλυταιμνήστρα δὲν ἠθέλησε «χερσὶ κατ' ὀφθαλμοὺς ἑλέειν, σύν τε στόμ' ἐρεῖσαι» [2]). Παρὰ Πλάτωνι ὁ Κρίτων, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκπνοὴν τοῦ Σωκράτους, «ξυνέλαβε τὸ στόμα τε καὶ τοὺς ὀφθαλμούς» [3]). Ὁμοίως παρὰ τοῖς Ρωμαίοις καὶ ἐν συνεχείᾳ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὁ διὰ τῶν ἐπὶ μέρους τούτων πράξεων «σχηματισμὸς» τοῦ νεκροῦ ἦτο τὸ πρώτιστον μέλημα τῶν περικυκλούντων τὸν ἐκπνεύσαντα οἰκεῖον [4]).

---

[1]) *Νεστορίδης,* ΛΑ 334,5, Μάνη.

[2]) Ὀδύσσ. λ, 426.

[3]) Πλάτ. Φαίδων, 118.

[4]) Βλ. σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ *Ν. Γ. Πολίτῃ,* Λαογρ. Σύμμ. Γ΄ σ. 325 κ. ἑ. σημ. 7-9, προσέτι *B. Schmidt* ἔνθ' ἀν. σ. 285.

Παρ' ἡμῖν ἐπίσης, ἀφοῦ κλεισθῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ, ἄμεσος μέριμνα εἶναι νὰ *«τεντωθῇ»* ὁ νεκρός, ἐφ' ὅσον εἶναι ζεστός, νὰ ἰσιώσουν τὰ πόδια του, νὰ σταυρωθοῦν τὰ χέρια του, *«νὰ πάρῃ τὸ σχῆμα του τὸ λείψανο»* [1]). Χαρακτηριστικὸν εἶναι καὶ τὸ δίστιχον μοιρολόγι:

Ματάκια μου, σφαλήξετε, πόδια μου, ξαπλωθῆτε,
καὶ χέρια μου, σταυρώσετε, στὴ μαύρη γῆς νὰ μπῆτε [2]).

2. Λοῦσις, ἄλειψις, σαβάνωμα.

1. Εἰς τὸν Ἰὼβ α', Migne 56,567. — *Εἶτα ἀποδέδωκε τὴν ψυχὴν ὁ παῖς,... οἱ γονεῖς σχηματίζουσιν.... ἀπολούουσι, τοῖς ἀξίοις ἀμφιάζουσιν ἐνταφίοις καὶ τὴν ἰδίαν συμφορὰν παραμυθοῦνται.*

2. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725. — *Μύρον καὶ ἔλαιον ἐπιχέομεν καὶ χρῖσμα τοῦ βαπτίσματος συμπορευόμενον αὐτοῖς εἰς ἐφόδιον πιστεύοντες.*

3. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. λα', Migne 60,667-8. — *Τελευτήσαντες δέ, ἵνα μὴ γυμνὸν κέηται τὸ σῶμα, δεόμεθα τῶν ἐνταφίων.*

4. Εἰς τὸν Ἰωάννην πε', Migne 59,467. — *Ὅταν οὖν τις μέλλῃ τελευτᾶν, ὁ οἰκεῖος τῷ τελευτῶντι κατασκευαζέτω τὰ ἐντάφια.*

5. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57,350. — *καθάπερ οἱ νεκροί, τοῖς πολλοῖς ἐπιβλήμασιν ἐκείνοις καὶ ταῖς κειρίαις....*

6. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57, 350. — *Εἰ δὲ βούλει καὶ τὰς χεῖρας ἰδεῖν, ὄψει καὶ ταύτας τῇ γαστρὶ προσδεδεμένας, καθάπερ τῶν οἰχομένων καὶ περιεσφιγμένας οὐ κειρίαις, ἀλλὰ τοῖς τῆς πλεονεξίας δεσμοῖς* [3])... *Βούλει καὶ τοὺς πόδας ἰδεῖν συνδεδεμένους; Ὅρα αὐτοὺς πάλιν περιεσφιγμένους φροντίσιν... Εἶδες τὸν νεκρόν; βλέπε καὶ τὸν ἐνταφιαστήν.* [4]). *Τίς οὖν ἐστιν ὁ ἐνταφιαστὴς τούτων; Ὁ διάβολος, ὁ ἀκριβῶς αὐτοὺς περισφίγγων καὶ οὐκ ἀφιεὶς λοιπὸν τὸν ἄνθρωπον φαίνεσθαι, ἀλλὰ ξύλον ξηρόν. Ὅπου γὰρ οὐκ ὀφθαλμός* [5]),

[1]) Ἐν Κεφαλληνίᾳ.

[2]) *Μ. Λιουδάκη,* ἔνθ' ἀν. σ. 421, 5.

[3]) Ὁμιλεῖ περὶ τῶν πλεονεκτῶν καὶ φιλαργύρων.

[4]) Ἐκ τῶν ἀκολουθούντων φαίνεται, ὅτι *ἐνταφιαστὴς* ἐνταῦθα εἶναι ὁ σαβανωτής, ὁ κατασκευάζων τὰ *ἐντάφια* ἤτοι τὰ σάβανα.

[5]) Ἡ φράσις ἄγει ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ πλήρους σπαργανώσεως, καλυπτούσης καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπον. Ἐνταῦθα ὅμως πρόκειται περὶ ὑπερβολῆς τῆς παρομοιώσεως, καθόσον καὶ ἄλλοθεν εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου ἀλλαχοῦ δείκνυται, ὅτι ἡ ὄψις τοὐλάχιστον τοῦ νεκροῦ ἦτο ἐλευθέρα καὶ ἀκάλυπτος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

οὐ χεῖρες, οὐ πόδες, οὐκ ἄλλο τι τῶν τοιούτων οὐδέν, πῶς ἂν ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος φανείη; Οὕτω καὶ τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἐσπαργανωμένην ἐστὶν ἰδεῖν.

7. Περὶ νηστείας γ', Migne 60,715. — *Ὁ τήμερον σοβῶν, αὔριον σπάργανα περικείμενος ἐπιτάφια καὶ δεσμά.*

8. Ὁμιλία ε', Migne. 64,457. — *Τεχθὲν γὰρ* (τὸ βρέφος) *χεῖρας εὐθέως σπαργανοῦται καὶ πόδας, καὶ δεσμοῖς ἐνειλημένον τῆς θηλῆς ἀπολαύει... Ἄρτι τὸ βρέφος εἰς ζωὴν παρελήλυθεν καὶ νεκρῶν εὐθέως αὐτῷ στολισμὸς προσηνέχθη.*

9. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne. 57,348. — *Μὴ γάρ μοι τοῦτο εἴπῃς, ὅτι... οὐδὲ ἀπέκλεισε τοὺς ὀφθαλμούς, οὐδὲ κειρίαις δέδεται.*

Τὴν λοῦσιν τοῦ νεκροῦ σώματος καὶ τὴν διὰ μύρου ἄλειψιν ἐθεώρουν ἀπαραίτητον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Παρ' Ὁμήρῳ ὁ Ἀχιλλεὺς «δμωὰς δ' ἐκκαλέσας, λοῦσαι κέλετ' ἀμφὶ τ' ἀλεῖψαι» [1]) τὸ σῶμα τοῦ θανόντος Πατρόκλου, ὁ δὲ Λουκιανός, ἀναφερόμενος εἰς τὰς περὶ τὴν τελευτὴν συνηθείας τῶν συγχρόνων του, λέγει: «μετὰ ταῦτα δὲ λούσαντες αὐτούς... καὶ μύρῳ τῷ καλλίστῳ χρίσαντες τὸ σῶμα»... [2]) Τοὺς νεκροὺς ἔλουον ἐπίσης οἱ Ρωμαῖοι, οἱ Ἑβραῖοι [3]) καὶ πλεῖστοι ἄλλοι λαοί [4]).

Διὰ τὰ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τελούμενα ἐκτὸς τῆς μαρτυρίας τοῦ Χρυσοστόμου *(ἀπολούουσι)* ἔχομεν ρητὰς μαρτυρίας περὶ πλήρους δι' ὕδατος λουτροῦ τοῦ νεκροῦ σώματος. Ὁ Ἐπιφάνιος ἐν ἀποστροφῇ πρὸς τὸν δίκαιον Ἰωσήφ, ἔχων βεβαίως ὑπ' ὄψει του σύγχρονα ἤθη, λέγει «ἄρα δὲ καὶ *ὕδατι καταπλύνεις* σῶμα Θεοῦ τοῦ πάντας ἐκπλύναντος;» [5]). Παρ' ἡμῖν ἡ λοῦσις τοῦ νεκροῦ γίνεται μὲν ἀπαραιτήτως μετὰ τὴν ἐκπνοήν, ἀλλ' ἔχει λάβει μᾶλλον εἰκονικὴν μορφήν. Ἀρκεῖ ἁπλῆ διὰ βάμβακος πλύσις ἢ ἐπίχρισις ὡρισμένων μερῶν τοῦ σώματος, οὐχὶ δὲ πάντοτε δι' ὕδατος, διὰ νὰ θεωρῆται *ἀπολουσθεὶς* ὁ νεκρός. Ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἡ *ἀλλάχτρια* [6]) «*ξεγυμνωμένον τοῦ ἔπλενε τὸ σῶμα μὲ κρασί, βουτῶντας σ' αὐτὸ ἕνα μπαμπάκι*» [7]). Ἐν Κρήτῃ «*τὸν πλύνουνε μὲ κρασί, ποὺ ἔχουνε βάλει μέσα καὶ μερικὲς στάλες λάδι*» [8]). Ὕδωρ χρησιμοποιοῦσι μόνον διὰ τὸν πραγματικὸν κα-

---

[1]) Ἰλιαδ. Ω, 582.

[2]) Περὶ πένθους, 11. Πρβλ. *Ἰσαίου,* περὶ τοῦ Κίρ. κλήρου 209. Περὶ τῆς συνηθείας ταύτης βλ. *Hermann-Blümner,* Lehrbuch der Griechischen Privataltertümer 1882, σ. 362.

[3]) Πράξεις Θ' 37.

[4]) Βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ *Ν. Γ. Πολίτῃ,* Λαογρ. Σύμμ. Γ'. σ. 326, 3-4.

[5]) Migne P. G. 43, 448-9.

[6]) *ἢ σαβανώτρα.*

[7]) *Α. Γκράβαλη,* ἔνθ' ἀν. σ. 114 (Κυδωνίαι).

[8]) *Μ. Λιουδάκη,* ἔνθ' ἀν. σ. 406.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

θαρμόν. «*Βάνουν χλιαρὸ νερό, ἂν ἀκαθαρσία τις ἐκ τῆς ἀσθενείας ἔμεινεν*» [1]).

Τὴν θέσιν τοῦ μύρου τῶν παλαιοτέρων χρόνων ἔλαβε σήμερον τὸ κοινὸν ἔλαιον, δι' οὗ ἀλείφονται προχείρως οἱ νεκροί, καὶ τὰ μυρωδικὰ ὑγρὰ (κολώνιαι, ἀνθόνερα κλπ.), δι' ὧν μυρίζονται.

Παρατηρητέα ἐνταῦθα ἡ χρῆσις τῶν ὅρων *ἐντάφιον* καὶ *ἐνταφιαστὴς* ἀντὶ τοῦ σάβανον καὶ σαβανωτής [2]). Τὸ σάβανον κατὰ τὸν Χρυσόστομον κατεσκευάζετο ὑπὸ τῶν οἰκείων [3]). Καὶ παρ' ἡμῖν παρασκευάζεται τοῦτο ὑπὸ τῶν συγγενῶν, προκειμένου δὲ μάλιστα περὶ γερόντων, ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων [4]). Ἀλλὰ τὸ σαβάνωμα τοῦ νεκροῦ γίνεται παρὰ ξένων γυναικῶν· «*Οἱ πολὺ δικοὶ τοῦ πεθαμένου δὲν πρέπει νὰ τὸν δοῦν γυμνό*» [5]).

Πῶς ἐγίνετο τὸ σαβάνωμα τοῦτο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χρυσοστόμου, μᾶς πληροφοροῦσι κατὰ τρόπον ἐπαρκῆ τ' ἀνωτέρω χωρία: Ἐσπαργανοῦτο ὁ νεκρὸς καὶ περιεσφίγγετο, προσεδένοντο δ' αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σώματος. Ἡ περίσφιγξις ἐγένετο *ἀκριβῶς* εἰς τρόπον, ὥστε τὸ πτῶμα νὰ φαίνεται *ξύλον ξηρόν*, ἐχρησιμοποιοῦντο δὲ διὰ τὴν πρόσδεσιν ταύτην *κειρίαι* ἤτοι ταινίαι ἐν σχήματι ἱμάντος, ὅπως τὰς ἐχρησιμοποίουν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἱ Ρωμαῖοι καὶ οἱ Ἑβραῖοι [6]). Ἡ τοιαύτη σφιγκτὴ περιτύλιξις τοῦ νεκροῦ, ἰδίως μετὰ τὴν λοῦσιν καὶ ἄλειψιν αὐτοῦ, ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ νεκροῦ ἀσήπτου, καθόσον οἱ πλούσιοι διετηροῦντο ἐν προθέσει ἐπὶ περισσοτέρας ἡμέρας [7]).

Πληροφορίαν περὶ συστηματικῆς ταριχεύσεως δὲν ἔχομεν παρὰ Χρυσοστόμῳ, εἰμὴ ἐν τῇ φράσει, «*Σὺ δὲ τοσούτοις ὁρῶν τεταριχευμένον κακοῖς...*» [8]), ὅπου ἡ λέξις ἐτέθη ὑπὸ μεταφορικὴν ἔννοιαν. Πρέπει ὅμως νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ ταριχευτικαὶ μέθοδοι, οὖσαι ἐν χρήσει ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς

---

[1]) *Ἰ. Πρωτοδίκου*, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς, Ἀθ. 1860 σ. 11. Περὶ τῶν διαφόρων ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα τρόπων πλυσίματος τοῦ νεκροῦ βλ. *Σακελλαρίου*, Κυπριακὰ τ. Α' Ἀθ. 1890 σ. 737, *Ε. Σαραντῆ* ἐν Θρακικ. Β' σ. 132, *Σ. Συγκολίτου*, ἔνθ' ἀν. σ. 391 καὶ *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. σ. 285.

[2]) Πρβλ. καὶ τὸ τῆς Γραφῆς: «Προσέταξεν Ἰωσὴφ τοῖς παισὶν αὐτοῦ *τοῖς ἐνταφιασταῖς* ἐνταφιάσαι τὸν πατέρα αὐτοῦ» (Γενέσ. σ. 50, 2). Διὰ τὴν λέξιν *σάβανον* καὶ τὴν προέλευσιν αὐτῆς βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 326 σ. 5.

[3]) Ἀνωτ. χωρίον 4.

[4]) «*Οἱ γέροι τό 'χουν τὸ σάβανό τους ἕτοιμο στὴν κασέλα τους*» *Γ. Ταρσούλη*, ΛΑ 1378 Γ' σ. 57, Κορώνη. Ἐπίσης *ὅσοι πᾶνε στοὺς Ἁγίους τόπους φέρνουν ἀπὸ κεῖ τὸ σάβανό τους*, Χρυσαλλὶς Β', σ. 164 (Ψαρὰ) καὶ *Ξ. Ἄκογλου*, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, Ἀθ. 1939 σ. 223.

[5]) Θρακικὰ Β' σ. 131.

[6]) Βλ. σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ *Ν. Γ. Πολίτη*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 327, 2.

[7]) Πρβλ. καὶ *C. Giussani*, La vita dei Greci e dei Romani, Β', 479.

[8]) Migne PG 60,608.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

λαοῖς [1]), ἦσαν γνωσταὶ καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινούς [2]), οἵτινες προέβαινον εἰς πολυημέρους προθέσεις τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἁγίων. Ἰδίᾳ διὰ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Αἰγύπτου ὁ Μ. Ἀθανάσιος μαρτυρεῖ, ὅτι «τὰ τῶν τελευτώντων *σπουδαίων* σώματα καὶ μάλιστα τῶν ἁγίων μαρτύρων φιλοῦσι... μὴ κρύπτειν ὑπὸ γῆν, ἀλλ' *ἐπὶ σκιμποδίων τιθέναι καὶ φυλάττειν παρ' ἑαυτοῖς*» [3]).

Σήμερον τὸ σαβάνωμα γίνεται κατὰ τρόπον ἁπλούστερον: ὕφασμα μονοκόμματον, τριῶν πήχεων, ἀπὸ *ἄσπρο ἄπλυτο παννὶ* ἢ *χασέ*, περᾶται εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ νεκροῦ *κατάσαρκα* [4]). Τοῦτο εἶναι τὸ *σάβανον* ἢ *ἀνεβόλι*. Περίσφιγξις ἀκριβὴς δὲν γίνεται, περιεσώθη ὅμως, ὑπόλειμμα ἴσως τῶν παλαιοτέρων χρόνων, ὑποτυπώδης τις περίδεσις. Ἐν Κρήτῃ «*στὴ μέση τόνε δένουνε μὲ λουρίδες, ποὺ σκίζουνε ἀπὸ τὰ ἄκρα ἀπὸ τ' ἀνεβόλι. Ἀπὸ αὐτὸ κόβουνε λουρίδες καὶ δένουνε τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Τώρα οἱ πιὸ πολλοὶ τὰ δένουνε μὲ κορδέλλες*» [5]). Ἐν Κύπρῳ «*ἀνασταυροῦσι τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ, δένοντες αὐτοὺς διὰ καννάβιδος*» [6]). Ἐν Χίῳ τὴν διὰ τοῦ σαβάνου περιτύλιξιν ὀνομάζουσι *λαζάρωμα* [7]).

3. Ἔνδυσις καὶ στολισμός.

1. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725 — *καὶ καινοῖς ἱματίοις αὐτοὺς ἀμφιέζομεν, τὸ καινὸν ἔνδυμα τῆς ἀφθαρσίας ἡμῶν προμηνύοντες.*

2. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. ια', Migne 63,94 — *Σῶμα μὲν πολλάκις νεκρὸν καὶ ἀναίσθητον... μυρίοις καὶ ποικίλοις καὶ διαχρύσοις ἱματίοις περιστέλλεις.*

3. Περὶ τῆς Ἄννης ε', Migne 54,675. — *Ἀλλὰ τὰ τῶν ἐνταφίων οὐ κοινά, φησί. Καὶ τί τὸ ὄφελος; Ὅταν γὰρ πολλὴν ἐπιστοιβάσῃς τῷ πλουσίῳ στολὴν καὶ πολυτελῆ καὶ διάχρυσον,.. πλέον αὐτῷ προξενεῖς τὸ μῖσος.*

4. Ὁμιλ. ἐγκωμιαστική, Migne 50,582. — *Χρυσοῖς μὲν ἱματίοις τὸ σῶμά τις καλλωπίσας.... πολλοὺς ἐπεσπάσατο κατηγόρους, ὡς οὐδὲ ἐν τελευτῇ κενοδοξίας ἀφιστάμενος.*

---

[1]) Βλ. Ξενοφ. Ἑλληνικὰ 5,3,19. Κορνηλ. Νέπ. Ἀγησ. 8,7. *Hermann-Blümner,* Griech. Privataltertümer³ σ. 362-5.

[2]) Βλ. *Φ. Κουκουλέ,* Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων ἐν Ἐπ. Βυζ. Σπουδῶν, τ. ΙΕ' σ. 54.

[3]) Migne PG 26,968.

[4]) *Β. Πρωτόδικος,* ἔνθ' ἀν. σ. 12.

[5]) *Μ. Λιουδάκη* ἔνθ' ἀν. σ. 406.

[6]) *Γ. Λουκᾶ,* Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τ. Α', Ἀθ. 1874 σ. 96. Πρβλ. καὶ Λαογρ. ΙΑ', 391.

[7]) *Κανελλάκης,* ΛΑ 411 σ. 1 καὶ Χιακὰ Ἀνάλεκτα, 1890 σ. 335.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

5. Εἰς τὴν μάρτ. Δροσίδα, Migne 50,692. — *Μὴ γάρ μοι τοῦτον εἴπῃς... τὸν ἱμάτια σηρικὰ καὶ διάχρυσα μετὰ πολλῆς ἔχοντα ἐπεστοιβασμένα τῆς ἀφθονίας...*

6. Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. α', Migne 62,569. — *Ὥσπερ γὰρ τοῦ σώματος κειμένου νεκροῦ εὐανθὲς ἱμάτιον περιβεβλημένον οὐδὲν ὀνίνησιν...*

7. Περὶ θανάτου, Migne 63,811. — *Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κλίνης κείμενος, φησίν, ὁ τεθνηκὼς φέρει τοῦ τύφου καὶ τοῦ πλούτου τὰ σύμβολα· ἐσθῆτος λαμπρᾶς ἐπικειμένης...*

Καινὰ ἱμάτια, ποικίλα καὶ εὐανθῆ, σηρικὰ καὶ διάχρυσα περιεβάλλετο κατὰ τὸν Χρυσόστομον ὁ νεκρός, προτιθέμενος ἐπὶ τῆς κλίνης. Βεβαίως ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῶν πλουσίων, τοὺς ὁποίους ὁ θεῖος Πατὴρ κατηγορεῖ ὡς κενοδόξους, πρέπει ὅμως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἀνάλογος θὰ ἦτο ἡ ἐπιδίωξις καὶ τῶν λαϊκωτέρων τάξεων, καθόσον ἡ τοιαύτη περὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ νεκροῦ μέριμνα δὲν ἦτο μόνον κενοδοξίας, ἀλλὰ καὶ τιμῆς δεῖγμα πρὸς τὸν ἀπελθόντα.

Οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν πτωχοὶ καὶ πλούσιοι *«στολίζουσι τὸν νεκρὸν μὲ τὰ καλύτερά του ἐνδύματα, πρὸ πάντων μὲ ὅσα δὲν εἶχε φορέσει»* [1]). Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας πιστεύουν, ὅτι τὰ καινούργια ροῦχα χρειάζονται *«γιὰ νὰ ταξιδέψῃ μὲ δαῦτα ὁ νεκρὸς στὸν Κάτω κόσμο. Γι' αὐτὸ οἱ γέροι κ' οἱ γριὲς ἔχουν ἀφόρηγη ἀλλαξά, ποὺ τὴ φυλᾶνε γι' αὐτὴν τὴ δουλειά»* [2]). Ὁ στολισμὸς τῶν πλουσίων ἐν Πόντῳ ἐγίνετο οὕτω βαρύτιμος, ὥστε μετεχειρίζοντο περὶ αὐτοῦ τὴν φράσιν: *«ἐρμάτωσαν τὸν ἀποθαμένον»* [3]). Ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲ τὰ *στολίδια* ἐπετίθεντο δαψιλῶς ἐπὶ τῶν πλουσιωτέρων νεκρῶν, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν στίχων τοῦ Λασκαράτου:

«Τὸ φτωχὸ λείψανό μου μὴν τὸ κάμετε
κουτσουνόξυλο [4]) *ντυῶντες το στολίδια*
μὲ ρολόγια χρυσά, μὲ πουνταπέτα [5]),
μὲ δαχτυλίδια, μὲ γλασὲ χειρόχτια...» [6]),

ὅπου ὁ ποιητὴς μετὰ τῆς αὐτῆς, ὡς ὁ Χρυσόστομος, πολεμικότητος ἐπιτίθεται

---

[1]) *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 327, ἔνθα καὶ ἀναγραφὴ τῶν κατὰ τόπους ἐθιζομένων. Πρβλ. *Hermann - Blümner* ἔνθ' ἀν. σ. 362. Ὁμοίας συνηθείας παρ' ἄλλοις λαοῖς βλ. παρὰ *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. σ. 286.

[2]) *Γ. Ταρσούλη*, ΛΑ 1378, 70.

[3]) = ἀρμάτωσαν. *Ξ. Ἄκογλου*, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, σ. 223.

[4]) = κουκλόξυλο, ξύλινον ὁμοίωμα ἀνθρώπου.

[5]) = χρυσὲς ἀνδρικὲς καρφίτσες τοῦ στήθους.

[6]) *Ἀ. Λασκαράτου*, Ἡ Διαθήκη μου, Ποιητ. Ἀνθὼν Ζακύνθου Α, 1 (1886) σ. 1-2.

κατὰ τῆς κενοδοξίας τῶν τοιούτων συνηθειῶν. Χρῆσις καινουργῶν καὶ λαμπρῶν ἐνδυμάτων διὰ τοὺς νεκροὺς ἐγίνετο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι [1]). Περισσότερον ὅμως πάντων οἱ Ρωμαῖοι, ἐν τῇ ὅλῃ πολυτελείᾳ τῶν ταφῶν αὐτῶν, ἐνέδυον καὶ ἐστόλιζον τοὺς νεκρούς των κατὰ τρόπον πομπώδη καὶ ἐπιδεικτικόν [2]). Ἡ ἀρχικὴ δηλ. ἁπλῆ ἀπότισις τιμῆς πρὸς τὸ νεκρὸν σῶμα περιέπεσε σὺν τῷ χρόνῳ ἕνεκα τοῦ κοσμικοῦ χαρακτῆρος, ὃν ἔλαβον ἐν Ρώμῃ καὶ Βυζαντίῳ αἱ κηδεῖαι, εἰς ἐπίδειξιν τοῦ πλούτου τῆς οἰκογενείας. Ἐκ τούτου καὶ τὸ δριμὺ κατηγορητήριον τοῦ Χρυσοστόμου.

4. Πρόθεσις τοῦ νεκροῦ.

1. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας ιε', Migne 49,155. — *Ἅμα γὰρ ἂν τις ἐπιβῇ τῶν προθύρων τῆς οἰκίας, τῆς νεκρὸν ἐχούσης, καὶ τὸν τετελευτηκότα ἴδῃ ἄφωνον κείμενον...*

2. Εἰς τὸν ψαλμὸν μη', Migne 55,512. — *Εἶτα ἀπέθανε καὶ κεῖται γυμνὸς ἐπὶ τοῦ βάθρου καὶ οἱ οἰκέται ἀπέρχονται καὶ ἔρχονται καὶ οὐδεὶς αὐτοῦ φροντίζει.*

3. Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. α', Migne 62,568. — *Ἀλλ' ὥσπερ ἐκεῖνος ὁ τεταμένος ἐπὶ τῆς κλίνης, τοὺς ὀφθαλμοὺς μύσας καὶ τὰ ὄμματα συνειλημμένος, τῶν ὄντων οὐδενὸς ἐπαισθάνεται...*

4. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725. — *Πρὸς ἀνατολὰς τὴν σορὸν κειμένην σχηματίζομεν, τὴν ἀνάστασιν αὐτῷ διὰ τοῦ σχήματος προσημαίνοντες.*

Ἡ ἀνάγκη ἴσως τῆς ἐξοικονομήσεως χώρου διὰ τοὺς συρρέοντας ἐδημιούργησεν ἀρχικῶς τὴν συνήθειαν νὰ προτίθεται ὁ νεκρὸς ἐν τοῖς προθύροις (ad portam) παρά τε τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ τοῖς Ρωμαίοις [3]). Τοῦτο δύναται ἴσως νὰ συναχθῇ ἐκ τοῦ πρώτου τῶν ἀνωτέρω χωρίων καὶ περὶ τῶν Βυζαντινῶν. Καὶ παρ' αὐτοῖς ὁ νεκρὸς προυτίθετο πιθανῶς εἰς τὰ πρόθυρα τῆς οἰκίας, τεταμένος ἐπὶ τῆς κλίνης, ὑψουμένης ἐπὶ βάθρου, καὶ ἐστραμμένος πρὸς ἀνατολάς. Ὁμοίως παρ' ἡμῖν ὁ νεκρὸς τοποθετεῖται συνήθως εἰς τὸ πρῶτον μετὰ τὴν θύραν ἢ εἰς τὸ μεγαλύτερον τῆς οἰκίας δωμάτιον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἔχῃ ἀνοικτὰς τὰς θύρας [4]). Εἴς τι δημοτικὸν ᾆσμα ὁ θνήσκων παραγγέλλει:

---

[1]) Βλ. Λουκιανοῦ, Περὶ πένθους 11. Αἰλιαν. Ποικ. Ἱστορ. Α, 16.

[2]) *C. Giussani*, ἔνθ' ἀν. σ. 479.

[3]) Περὶ τούτου βλ. *Hermann-Blümner* ἔνθ' ἀν. σ. 363-4 καὶ *Ν. Γ. Πολίτην*, Λαογρ. Σύμμ. Γ', 328.

[4]) *Σακελλαρίου*, Κυπριακά, τ. Α', 737. *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. σ. 286 κ.ἑ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ὅταν θέλω ν' ἀποθάνω,
μιὰ παραγγελιὰ θὰ κάνω:
νὰ μὲ βάλουν στὸ κρεββάτι,
νὰ μὲ βάλουν στὸ χαγιάτι,
νἄρτουν ὅλοι νὰ μὲ ἰδοῦνε [1]).

Ὁ ἀρχαῖος σχολιαστὴς ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τοῦ Ὁμηρικοῦ «κεῖται ἀνὰ πρόθυρον τετραμμένος» [2]) ἐξηγεῖ: «κεῖται ἐπὶ θύραν ὁρῶν, ὅ ἐστι τετραμμένος, ἐν αὐτῇ ἔχων τοὺς πόδας· οὕτω γὰρ τίθενται οἱ νεκροί, διὰ τὸ ἐξερχομένους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, μηκέτι ἀναστρέφειν εἰς τοὺς οἴκους». Παρομοίαν δεισιδαίμονα ἐξήγησιν δίδουσι καὶ νῦν πολλαχοῦ διὰ τὴν πρὸς τὴν θύραν πρόθεσιν τοῦ νεκροῦ. Οὕτως ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσιν «*ὅσο πιὸ κατὰ ὄξου βάνουμε τὸν πεθαμένο, τόσο δὲ μένει τὸ κακὸ στὸ σπίτι*».

Διὰ τὸν πρὸς ἀνατολὰς σχηματισμὸν τῆς σοροῦ, καθ' ὃν τρόπον ἐπεδίωκον τοῦτον οἱ Βυζαντινοί, φροντίζει καὶ παρ' ἡμῖν ὁ λαός. «*Μόλις συγυρίσουνε τὸν πεθαμένο, θὰ στρώσουνε χάμω καὶ θὰ τόνε βάλουνε μὲ τὸ κεφάλι κατὰ λιακοῦ*» [3]). Τὴν θεολογικὴν ὅμως περὶ ἀναστάσεως ἐξήγησιν, ἣν δίδει διὰ τὴν συνήθειαν ταύτην ὁ Χρυσόστομος, δὲν γνωρίζει ὁ λαός: «*τόνε βάνουνε κατὰ λιακοῦ, γιατὶ ἀπὸ κεῖ βγαίνει ὁ ἥλιος*» ἢ «*γιατὶ ἀπὸ κεῖ κάνουμε τὸ σταυρό μας*» [4]) ἢ «*γιατὶ ἀπὸ κεῖ εἶναι ὁ Ἅγιος Τάφος*» [5]). Προσπαθεῖ δηλαδὴ νὰ δώσῃ θρησκευτικήν τινα ἐξήγησιν, οἵαν καὶ ὁ Χρυσόστομος, ἀλλ' ἐντελῶς προχείρως. Ἡ συνήθεια πάντως ἔχει δεισιδαιμονεστέραν τὴν προέλευσιν, σχετιζομένη εἴτε πρὸς τὴν παρὰ τῷ σχολιαστῇ τοῦ Ὁμήρου ὑπεμφαινομένην δοξασίαν περὶ ἀποτροπῆς δαιμόνων, εἴτε πρὸς τὰς περὶ ἡλίου, φωτὸς καὶ θανάτου λαϊκὰς προλήψεις. Ἐκτὸς τούτου οὐχὶ μόνον ἐν τῇ προθέσει, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ψυχορράγημα καὶ κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν φροντίζουσιν, ὥστε ὁ νεκρὸς νὰ εἶναι ἐστραμμένος πρὸς ἀνατολάς [6]).

Τὴν χρῆσιν τοῦ βάθρου, ἐφ' οὗ ἐπετίθετο ἡ κλίνη, ἐπέβαλλον λόγοι πρακτικοί· διότι ὁ νεκρὸς ἔπρεπε νὰ ἐκτεθῇ εἰς κοινὴν θέαν καὶ προσκύνησιν. Παρὰ

---

[1]) Λιανοτράγουδα ἔκδ. *Τεφαρίκη*, 1868 σ. 299.

[2]) Ἰλιάδ. Τ, 212.

[3]) =πρὸς τὸν ἥλιο. *Γεωργία Ταρσούλη*, ἔνθ' ἀν. σ. 4.

[4]) *Γ. Ταρσούλη*, αὐτόθι.

[5]) Κρήτη. Κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Λιουδάκη.

[6]) Ἐν Αἰτωλίᾳ «*ὅταν πρόκειται νὰ ξεψυχήσῃ ἄνθρωπος, τὸν γυρίζουν κατὰ τὸν ἥλιο, νὰ βγῇ εὔκολα ἡ ψυχή του*» *Δ. Λουκόπουλος*, ΛΑ 916, 175. – «*Στὸν τάφο μέσα πρέπει τὸ κεφάλι νἆναι στὴ δύση, βλέποντας πρὸς τὸν ἥλιο*» *Σ. Συγκολίτης*, ἔνθ' ἀν. σ. 401. – Πρβλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ. σ. 329, 5 καὶ *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. σ. 285.

τοῖς ἀρχαίοις, κατὰ τὸν Λουκιανόν, ὁ νεκρὸς «εὐσχήμων καὶ καλός, ὑψηλὸς πρόκειται καὶ μετέωρος» [1]). Παρ' ἡμῖν τοποθετοῦσι τὸ φέρετρον ἢ τὸ νεκροκρέββατον ἐπὶ καθισμάτων [2]) ἢ ἐπὶ κλινοδιπόδων [3]), εἶναι γνωστὰ δὲ τὰ ἐν τοῖς ναοῖς ἀναμένοντα ὑψηλότατα βάθρα διὰ τὴν ἐναπόθεσιν τοῦ φερέτρου. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἐν Ἑλλάδι τόποι, ὅπου ἀντιθέτως ἡ σορὸς ἀποτίθεται κατὰ γῆς [4]) ἢ ἐπὶ χαμηλῆς κλίνης, διὰ νὰ εἶναι ἴσως ὁ νεκρὸς προχειρότερος εἰς τὰς μοιρολογούσας ἢ δι' ἄλλον ἰσχυρότερον λόγον. Οὕτως ἐν Βιθυνίᾳ, ὅπου ἀποθέτουν ἐπίσης τὸν νεκρὸν κατὰ γῆς, λέγουν, ὅτι τὸ κάμνουν *«γιὰ νὰ δροσιστῇ ἡ ψυχή του»* [5]).

β'. Ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ.

1. Οἱ συμπενθοῦντες περὶ τὸν νεκρόν.

1. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους κγ', Migne 63, 166. — *Ἀλλ' ἐὰν μὲν τὸ σῶμα κέηται νεκρόν, πάντας παρακαλεῖς συναλγεῖν καὶ ἀσυμπαθεῖς ἡγῇ τοὺς μὴ πενθοῦντας.*

2. Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. Β', Migne 62,605. — *Νῦν δὲ τῶν μὲν οἰκείων ἡμῖν τινος τετελευτηκότος, πολλοὶ οἱ παρακαθήμενοι, πολλοὶ οἱ παραμυθούμενοι.*

3. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξγ', Migne 59,349. — *Καὶ γὰρ πάντων παρακαθημένων πενθούσῃ καὶ κοπτομένῃ...*

4. Εἰς τὸν ρι' ψαλμόν, Migne 55,280-1. — *Οὐχ ὁρᾷς, ὅτι πολλάκις ἐν ἐκφορᾷ παραγενόμενοι οἱ πλουτοῦντες,... ὅταν ἴδωσι τὸ σῶμα κείμενον.. καὶ παιδία ἐν ὀρφανίᾳ καὶ γυναῖκα ἐν χηρείᾳ καὶ φίλους ἐν κατηφείᾳ καὶ οἰκέτας μελανειμονοῦντας καὶ ἅπαν τῆς οἰκίας σκυθρωπὸν τὸ σχῆμα, πῶς συστέλλονται;*

5. Εἰς τοὺς ἀνδριάντ. ιε', Migne 49,155. — *Ἅμα γὰρ ἂν τις ἐπιβῇ τῶν προθύρων τῆς οἰκίας τῆς νεκρὸν ἐχούσης καὶ τὸν τετελευτηκότα ἴδῃ ἄφωνον κεί-*

---

[1]) Περὶ πένθους 12.

[2]) Οὕτω πχ. ἐν Κεφαλληνίᾳ.

[3]) *Μαρία Ἰωαννίδου*, ΛΑ 1153 σ. 39 (Ἀράχοβα). *«Θὰ ψάξουν νὰ βροῦν καβαλέττα, σανίδες· θὰ χαλάσουν τὴν πόρτα ἢ ὅ,τι ἔχουν πρόχειρο. Πάντως θὰ στήσουν κρεββάτι».*

[4]) Βλ. *Γ. Ν. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' 328 καὶ *Σ. Συγκολίτην*, ἔνθ' ἀν. σ. 391. Θρᾳκικὰ Β' 136 καὶ *Μ. Λιουδάκη*, ΛΑ 1148, 55, Κίος.

[5]) *Μ. Λιουδάκη*, ΛΑ 1148, 129. [Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐνεργείας ταύτης βλ. *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. σ. 284 σημ. 2 μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας Σ. τ. Δ.].

μενον... καταστέλλεται, σκυθρωπάζει, καὶ τῶν συγκαθημένων ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον οὐδὲν ἕτερον φθέγγεται, ἀλλ' ἤ, ὅτι «οὐδὲν ἐσμὲν καὶ ἡ κακία ἡμῶν ἄφατος».

6. Εἰς τὰς Πράξεις μβ', Migne 60,301. — *Ἀλλ' οὐκ ἐκεῖ, ἔνθα τὸ πένθος, ἀλλὰ πάντα εὔτακτα· πολλὴ γὰρ ἡ σιγή, πολλὴ ἡ ἡσυχία, πολλὴ ἡ καταστολή, οὐδὲν ἄτακτον, οὐδὲν ἄρρυθμον -- Εἴ τίς τι καὶ ἐφθέγξατο, πάντα φιλοσοφίας γέμοντα ῥήματα ἐφθέγξατο· καὶ τὸ δὴ θαυμαστόν, ὅτι παρ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν οὐκ ἄνδρες μόνον, ἀλλὰ καὶ οἰκεῖοι καὶ γυναῖκες φιλοσοφοῦσι...*

7. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Α' λε', Migne 61, 305. — *Καίτοι γε τίς πρὸς τὸν ἀπελθόντα οὐ καταλλάττεται;... Διὰ τοι τοῦτο, ὅταν τις ἴδῃ νεκρόν, κἂν ἐχθρὸν ἴδῃ, μετὰ τῶν φιλτάτων δακρύει... Καὶ οὐκ ἄν τις ἐπὶ κήδους καὶ ἐκφορᾶς διαγνοίη τὸν ἐχθρὸν καὶ τὸν οὐ τοιοῦτον.*

Τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει καὶ παρ' ἡμῖν ἡ προσέλευσις τῶν φίλων εἰς τὸν οἶκον τοῦ θανόντος καὶ ἡ ἐπὶ μακρὸν παραμονὴ των ἐν αὐτῷ, δεικνύουσι τὰ γνωστὰ παρ' ἡμῖν *ξενύχτια*. «*Τὸν ξενυχτᾶνε τὸν πεθαμένο*», «*τὸ συντροφεύουνε*», «*Σὲ τέθοιες ὧρες φαίνουνται οἱ συγγενεῖς κ' οἱ φίλοι*», λέγουσιν ἐν Κρήτῃ διὰ τὰς τοιαύτας περιστάσεις [1]. Τοῦτο ἐν Κρήτῃ, Θράκῃ, Λέσβῳ κ. ἀ. λέγεται *παραμονὴ* [2]), εἶναι δὲ μία τῶν αὐστηρότερον τηρουμένων κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων. Καὶ ἐν Θράκῃ «*τοὺς λυπημένους δὲν ἀφίνουν μοναχούς*:

Τὸ ξόδι θέλει συντροφιά, θέλει γενιὰ μεγάλη,
νὰ τ' ἀρχινᾷ ἡ μιὰ μεριά, νὰ τὸ ἀφίν' ἡ ἄλλη» [3]).

Συγκεντρωμένοι ἐκεῖ πρὸ τοῦ νεκροῦ οἱ συγγενεῖς, οἱ φίλοι καὶ οἱ γείτονες, κατηφεῖς καὶ συνεσταλμένοι ὑπὸ τὸ «σκυθρωπὸν σχῆμα» [4]) τῆς οἰκίας, ὁμιλοῦσι χαμηλοφώνως καὶ φιλοσοφοῦσι περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων. «*Τίποτα δὲν εἶν' ὁ ἄνθρωπος· κάνει, ῥάνει καὶ στὸ τέλος ἡ κακία τοῦ μένει!*» [5]). Πρβλ. καὶ τὸ δίστιχον:

Ποιὸς πλούσιος ἀπέθανε καὶ πῆρε βιὸ μαζί του;

---

[1]) *Μ. Λιουδάκη*, Ἡ τελευτὴ στὴν Κρήτη, ἔνθ' ἀν. σ. 403.

[2]) *Μ. Λιουδάκη*, αὐτόθι, *Ε. Σαραντῆ* ἐν Θρᾳκικ. τ. Β' σ. 136. *Δ. Λουκᾶτος*, ΛΑ 1446 Α' σ. 366 Λέσβος.

[3]) *Ε. Σαραντῆ*, αὐτ. σ. 141.

[4]) Παράθυρα ἡμίκλειστα, ἐπίπλωσις ἀδιακόσμητος, οἰκεῖοι μελανειμονοῦντες· «πενθηφορεῖ καὶ ἡ οἰκία διὰ μαύρων περιβλημάτων ὅλων τῶν ἐπίπλων». *Ἰ. Βογιατζίδης*, ΛΑ 771 Β' σ. 189, Ἄνδρος.

[5]) Συνήθεις φράσεις ἐν Κεφαλληνίᾳ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Τρεῖς πῆχες ἅπλυτο πανὶ τύλιξαν τὸ κορμί του [1]).

Ἡ μετὰ τοῦ νεκροῦ καταλλαγὴ τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ ἐχθρῶν, στηριζομένη εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα «ὁ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας», τὸ ὁποῖον μάλιστα ὁ λαὸς χρησιμοποιεῖ ὡς παροιμίαν, θεωρεῖται καὶ παρ' ἡμῖν ὡς καθῆκον θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικόν. Συνήθως αἱ συμφιλιώσεις πρὸς τοὺς ἀποθνήσκοντας γίνονται κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ψυχορραγήματος. «*Κι' ἂν ἔχῃ μαλωμένα μὲ κανένα, τόνε φέρνουνε νὰ συχωρεθοῦνε, γιατὶ τὸ βάρος τῆς ψυχῆς ἐκείνου δὲν τὸν ἀφίνει νὰ ξεψυχήσῃ*» [2]). «*Λένε: ἐδῶ στὴ ζωὴ δὲ μιλάγαμε· τώρα σχώρα με κι' ὁ Θεὸς σχωρέσῃ σε*» [3]). Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐκπνοὴν ὑπάρχει καιρὸς πρὸς συμφιλίωσιν· οἱ ἐχθροὶ ἐπισκέπτονται τὸν νεκρὸν προτεθειμένον ἐν τῷ οἴκῳ ἢ παρακολουθοῦσι τὴν κηδείαν, τοῦτο δὲ συνήθως γίνεται καὶ ἀφορμὴ γενικωτέρας συμφιλιώσεως δύο οἰκογενειῶν [4]).

2. Θρῆνοι καὶ κοπετοὶ τῶν οἰκείων.

1. Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθ. Migne 61,479. — *Οὐχ ὁρᾶτε τοὺς ἀποβαλόντας παῖδας γνησίους, ὅτι διὰ τοῦτο καὶ κόπτονται καὶ τρίχας τίλλουσιν, ἐπειδὴ παραμυθίαν ἔχει τὸ κολάζειν ἑαυτοὺς ὑπὲρ τῶν φιλουμένων;*

2. Εἰς νεωτ. χηρ. Migne 48,605 κἑ. — *Σὺ μὲν γάρ, ὦ θαυμασία... καὶ νεκρῷ ἔτι κειμένῳ πολλάκις ἐπέπεσες καὶ κατεφίλησας ὀφθαλμοὺς καὶ περιεχύθης καὶ ἐκώκυσας...*

3. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,346-7. — *Ἀλλὰ νῦν μετὰ τῶν ἄλλων κακῶν καὶ τοῦτο τῶν γυναικῶν τὸ νόσημα κρατεῖ: ἐπίδειξιν γὰρ ἐν τοῖς θρήνοις ποιοῦνται καὶ τοῖς κωκυτοῖς, γυμνοῦσαι βραχίονας, σπαράττουσαι τρίχας, χαράδρας ποιοῦσαι κατὰ τῶν παρειῶν...*

4. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne 62,203. — *Κλαίωμεν τοὺς οὕτως ἀπερχομένους, οὐ κωλύω, κλαίωμεν, ἀλλὰ μὴ ἀσχημόνως, μὴ τρίχας τίλλοντες, μὴ βραχίονας γυμνοῦντες, μὴ ὄψιν σπαράττοντες...*

5. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,726. — *Μὴ οὕτως ἀσχημονῶμεν ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις, παρακαλῶ... μὴ τοὺς χιτῶνας ἡμῶν διαρρήξωμεν... Μὴ τοὺς*

---

[1]) *Κωνσταντινίδης*, ΛΑ 151, 67, Ἀλμαλὶ Μαλγάρων.

[2]) *Μ. Λιουδάκη*, ἔνθ' ἀν. σ. 404. Πρβλ. καὶ *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 324.

[3]) *Γ. Ταρσούλη*, ΛΑ 1378 Γ, 57, Κορώνη.

[4]) Ἐν Κεφαλληνίᾳ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

βραχίονας τύψωμεν, ἵνα μὴ τοὺς Ἕλληνας ζηλώσωμεν... μὴ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς γυμνώσωμεν...

6. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,467. — *Ἂν δὲ κατακαμπτομένους, (ἡμᾶς ἴδωσιν οἱ Ἕλληνες) γυναικιζομένους... γελάσονται καὶ κωμῳδήσουσι.*

7. Εἰς τὴν Α' πρὸς Θεσσαλον. ὁμιλ. στ', Migne 62,430. — *Ἀκούσατε τῶν γυναικῶν ὅσαι φιλόθρηνοι, ὅσαι πρὸς τὰ πένθη ἀφορήτως φέρεσθε, ὅτι τὰ τῶν ἐθνικῶν πράττετε Εἰ δὲ τὸ ἀλγεῖν ἐπὶ τοῖς ἀπελθοῦσιν ἐθνικῶν, τὸ κατακόπτεσθαι καὶ καταξαίνειν παρειάς, τίνων ἄρα ἐστί;*

8. Πρὸς τὴν Ὀλυμπιάδα γ', Migne 52,576. — *... καὶ μυρίων κωκυόντων, καὶ τῶν φιλτάτων κατακοπτομένων καὶ τῆς γυναικὸς καταθρυπτομένης, παρειὰς ξαινούσης, πλοκάμους λυούσης...*

9. Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne 61,792. — Τί ἰδών; χήραν ἄτεκνον, ἄνανδρον, γηραλέαν, κυρτίζουσαν, γοεράν, *κόμην ἑλκύσασαν, κεφαλὴν καταπάσσουσαν... τὸ πολυστένακτον στῆθος τύπτουσαν...*

10. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,43. — *ὅταν δέ τις ἢ γυνὴ ἢ ἀνὴρ... ὁ μὲν τρίχας τίλλῃ, ἡ δὲ κωκύῃ μεγάλα, τί τούτου ἀσχημονέστερον;*

11. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,347. — *Πολλοὶ καὶ ὁ διὰ Θεὸν οὐ ποιοῦσι, τοῦτο δι' ἀνθρώπων αἰδῶ πράττουσι πολλάκις. Αἱ γὰρ εὐπορώτεραι τῶν γυναικῶν τρίχας οὐ τίλλουσιν, οὐ βραχίονας γυμνοῦσιν,... διὰ τὸ μὴ δόξαι καταισχύνειν ἑαυτάς.*

Ἡ πολεμικὴ τοῦ Χρυσοστόμου στρέφεται ἐνταῦθα κατὰ τῶν ὑπερβολῶν. Τὴν ψυχολογικὴν ἀνάγκην τῶν θρήνων καὶ τῶν ἀντιστοίχων ἐκδηλώσεων οὐδόλως ὑποτιμᾷ. Αὐτὸς ἀλλαχοῦ λέγει· «*πολλαὶ πολλάκις γυναῖκες, ἀποβαλοῦσαι παῖδας, ἂν μὲν κωλυθῶσι θρηνῆσαι καὶ ὀλοφύρασθαι διαρρήγνυνται καὶ ἀπόλλυνται, ἂν δὲ τὰ τῶν ἀθυμούντων ποιήσωσιν ἅπαντα, κουφίζονται καὶ παραμυθίαν λαμβάνουσι*»[1]). Καὶ ἀλλαχοῦ: «*Οὐ τοῦτο λέγω, ἄνθρωπε, οὐδὲ τοῦτο νομοθετῶ, μηδὲ ὅλως δακρύειν ἐπὶ τοῖς τέκνοις· κἂν γὰρ εἴπω, ἀδύνατον λέγω. Καὶ γὰρ κἀγὼ νόμοις τῆς φύσεως πείθομαι... ἐπεὶ κἀγὼ ἐκ μητρὸς γεγένημαι*»[2]). Ἀλλὰ δὲν ἀνέχεται τὰς ἀσχημοσύνας τῶν κοπετῶν, ἃς καταγγέλλει ὡς ἐπιδεικτικὰς καὶ ὡς ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων, μὴ χριστιανικά. Καὶ ἀναφέρει ἐν λεπτομερείᾳ τὰς ὑπερβολὰς ταύτας, ἐξ ὧν πλεῖστα περὶ τῶν πρὸ τοῦ νεκροῦ διαδραματιζομένων μανθάνομεν.

Ὁμοίως ὁ Λουκιανός, περιγράφων τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατὰ τὴν τελευ-

[1]) Πρὸς Ἀντιοχεῖς ιη', Migne 49,184.

[2]) Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,729.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

τὴν τελούμενα, λέγει: «οἰμωγαὶ δ' ἐπὶ τούτοις καὶ κωκυτὸς γυναικῶν καὶ παρὰ πάντων δάκρυα καὶ *στέρνα τυπτόμενα* καὶ *σπαραττομένη κόμη* καὶ *φοινισσόμεναι παρειαί·* καί που καὶ *ἐσθὴς καταρρήγνυται.* Εἶθ' ἡ μήτηρ ἢ καὶ νὴ Δί' ὁ πατὴρ ἐκ μέσων τῶν συγγενῶν προελθὼν καὶ περιχυθεὶς αὐτῷ, φωνὰς ἀλλοκότους καὶ ματαίας ἀφίησι . . .» [1]).

Παρὰ τὰς προσπαθείας τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐξαλείψῃ τὰ τοιαῦτα τῶν ἐθνικῶν ἔθη, διετηρήθησαν ταῦτα ἀναλλοίωτα κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους παρὰ τῷ χριστιανικῷ Ἑλληνισμῷ μέχρι τῆς σήμερον. Οὕτως ἐν Χίῳ «ἀμέσως μετὰ τὸ ξεψύχημα, πρώτη ἡ σύζυγος ἢ ἡ θυγάτηρ ἢ ἡ ἀδελφὴ ἢ ἡ μήτηρ ὀφείλει νὰ *μοιριολογήσῃ* καὶ νὰ φωνάξῃ μεγαλοφώνως, εἰς σημεῖον ὅτι ἀπέθανε» [2]). Ἐν Σύμῃ «αἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ παρευρεθεῖσαι συγγενεῖς καὶ φίλαι γυναῖκες, *λυσίκομοι καὶ τὰ στήθη τύπτουσαι* ἐξέρχονται ἐπὶ τοῦ δώματος ἢ τοῦ ἐξώστου τῆς οἰκίας καὶ διὰ *γοερῶν θρηνολογιῶν* διαδίδουσι τὴν εἴδησιν τοῦ δυστυχήματος» [3]). Ἐν Κρήτῃ παλαιότερον «τόσον ἦτο τὸ πάθος καὶ μετὰ τόσης βίας (αἱ γυναῖκες) *ἐκόπτοντο,* ὥστε *καὶ θάνατοι* πολλάκις ἐκ τῶν πληγῶν προήρχοντο» [4]). Σήμερον πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος διατηροῦνται τὰ ἔθιμα ταῦτα καὶ οἱ κοπετοὶ συνοδεύουσι τοὺς θρήνους ἀκριβῶς, καθ' ὃν τρόπον ἀναφέρουσι καὶ ὁ Λουκιανὸς καὶ ὁ Χρυσόστομος. Οὕτως ἐν Καρπάθῳ «ὅλαι αἱ γυναῖκες, αἱ στενὴν συγγένειαν μετὰ τοῦ ἀποθανόντος ἔχουσαι, κάθηνται κύκλῳ τοῦ λειψάνου καὶ ἀσκεπεῖς καὶ λυσίκομοι *τίλλουν ρυθμικῶς τὴν περὶ τὸ πρόσωπον κατερχομένην κόμην των,* κτυποῦσαι συγχρόνως μὲ τὰς δύο παλάμας τὰ γόνατα ἢ τὸ στῆθος των, *σχίζουσαι τὰς παρειάς* των καὶ *καταρρακώνουσαι* πολλάκις τὰ *ἐνδύματά* των» [5]). Ἐν Ἠπείρῳ «οὔτε περιορίζεται ὁ κοπετὸς τῶν συγγενῶν γυναικῶν εἰς τὸ δακρύειν καὶ ὀδύρεσθαι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ *ἀνασπᾶν τὰς τρίχας* τῆς κόμης, *τύπτειν τὰ γόνατα,* τὰ *στήθη καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ διὰ τῶν ὀνύχων διατέμνειν τὰς παρειάς, τὸν λαιμὸν καὶ τὸ στῆθος»* [6]). Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία δηλ. δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν λαόν, ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι τι φοβερόν.

---

[1]) Περὶ πένθους 12 - 13. Πρβλ. καὶ τὰ παρ' Ὁμήρῳ, Ἰλιάδ. Τ, 283 Κ, 13 Σ, 30 καὶ παρ' Εὐριπίδι, Ἱκετ. 82 - 76. Προσέτι βλ. *Hermann - Blümner* ἔνθ' ἀν. σ. 366.

[2]) *Κανελλάκης,* ΛΑ 411, 109, Χίος.

[3]) *Μ. Γρηγοροπούλου,* Ἡ νῆσος Σύμη, Ἀθ. 1877 σ. 68. Ἐν Καρπάθῳ «*σύρνου τὸ μονόφωνο,* δηλ. ἐκβάλλουν ὀξείας γοερὰς κραυγὰς καὶ ὁ κόσμος λαμβάνων εἴδησιν τρέχει εἰς τὸ σπίτι τοῦ πένθους» *(Μιχαηλίδου - Νουάρου* Σύμμ. Καρπάθου 1932 σ. 121).

[4]) *Φ. Κουκουλέ,* Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητ. Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐν Ἐπ. Κρητ. Σπουδῶν Γ' σ. 27.

[5]) *Μιχαηλίδου - Νουάρου,* ἔνθ' ἀν. σ. 121.

[6]) *Π. Ἀραβαντινοῦ,* Τὰ Ἠπειρωτ. μοιρολόγια ἐν ἐφημ. «Βραδυνὴ» 25 - 1 - 29. Πρβλ. *B. Schmidt,* ἔνθ' ἀν. σ. 303.

3. *Μοιρολόγια.*

1. Περὶ ἀκακίας, ἀνεξικακίας καὶ μνησικακίας, Migne 63,785. — ... *καὶ θρῆνον ἐθρήνησεν, ὃν ἄν τις θρηνήσειε παῖδα μονογενῆ καὶ γνήσιον ἀποβαλών, συνεχῶς αὐτοῦ τὸ ὄνομα ἀνακαλῶν... καὶ ἐγκώμια συντιθείς... καὶ πικρὰν ἀφιεὶς φωνήν...*

2. Εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθ. κη', Migne 61,236. — *Καὶ οὐκ εἶπεν οὐδὲν τοιοῦτον, οἷον εἰκός τινας τῶν ἀσθενεστέρων εἰπεῖν: «Ἐπὶ τούτοις ἔθρεψα τοὺς παῖδας καὶ μετὰ ἀκριβείας ἤσκησα ἁπάσης; Ἐπὶ τούτοις ἠνέωξα τὴν οἰκίαν τοῖς παριοῦσι, ἵνα... ταύτας ἀπολάβω τὰς ἀμοιβάς;»*

3. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,347. — *εἰ γὰρ ἐπίστευον, ὅτι ὁ τετελευτηκώς... ἐπὶ βελτίονα ζωὴν μετέστη... οὐκ ἂν τοιαύτας ἀφῆκαν φωνάς, ἀπιστίας γεμούσας: Οὐκ ἔτι σε ὄψομαι· οὐκ ἔτι σε ἀπολήψομαι.*

4. Εἰς τὸν Ἡρώδ. καὶ νήπια, Migne 61,702. — *Τοὺς χιτῶνας διερρήγνυον, ... τὸν οὐρανὸν ὡς σιωπῶντα κριτὴν ἐμαρτύροντο...*

5. Περὶ παρθενίας, Migne 48,560. — ... *καὶ πολλὰ πολλάκις μετὰ δακρύων πρὸς τοὺς παρακαλοῦντας ἐγκώμια τῆς ἀπελθούσης διελθών, καὶ τὸν βίον ἀβίωτον*[1]) *εἶναι φήσας αὐτῷ...*

6. Περὶ μετανοίας, Migne 60,767. — ... *πάντες ὁμοθυμαδὸν ὀλοφυρόμενοι... διὰ σέ· ἡ γυνὴ πάλιν κατώδυνος, τὸν θάνατον γλιχομένη πρὸ σοῦ, διὰ σέ.*

7. Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne 61,791. — *Μόνον γὰρ τέθνηκεν ὁ μονογενὴς υἱὸς τῆς μνημονευθείσης χήρας... ἤρξατο προπετῆ φθέγγεσθαι ῥήματα... βλασφήμους λόγους προσάγουσα: Ἆρα ὁ υἱός μου μόνος τὸν κόσμον ἐβάρησεν;.. Ἐγὼ ἡ ἄτονος ζῶ καὶ ὁ ἀνὴρ τέθνηκεν ἅμα καὶ ὁ υἱός... Τίς δέ με περιβλέψεται; Ἐδόκουν κἂν μικρὰν παρρησίαν δι' αὐτὸν κεκτῆσθαι· ἤρκει γάρ μοι μόνον μητέρα ἀκούειν. Ὑπομάζιόν μοι αὐτὸν ὁ πατήρ, ἄνευ χρημάτων ἐγκατέλιπε· κἀγὼ ἡ ἀπροστάτευτος χήρα, χεῖρας εἰς ἔργον ἐρείσασα, τοῦτον ἐπιμελῶς ἔθρεψα· διπλᾶς καὶ τριπλᾶς αὐτῷ στολὰς πεποίηκα, μισθοὺς τοῖς παιδεύσασιν αὐτὸν ἁπλῶς ἐχορήγησα· καὶ νῦν, ὅτε τὸν τρυγητὸν τῶν ἀγαθῶν προσεδόκησα, τότε τὴν χάλαζαν τῶν πειρασμῶν δέδεγμαι. Ὢ τῆς ὀδύνης! Ἀλλ' εὗρον τί πράξω! συνθάπτομαι τῷ υἱῷ μου... ἐμοὶ γὰρ λοιπὸν τὸ ζῆν καταγέλαστον.*

8. Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne 61,792. — *Τὸν υἱόν μου οἱ ξένοι πεν-*

---

[1]) Ἡ φράσις περιεσώθη μέχρις ἡμῶν ὡς παροιμιώδης.

θοῦσι, κἀγὼ μὴ κλαύσω; ... Ἐθέρισέ μου τὴν προσδοκίαν ὁ θάνατος... ἐμὲ κατέλιπε, κακεῖνον μεθώδευσεν... Οὐκ ἔχω τίνα θεάσωμαι. Εἰ μὲν γὰρ ἕτερον εἶχον υἱόν, ἐδυνάμην τὸ πένθος ζυγοστατεῖν καὶ τῇ ὄψει τοῦ ζῶντος τοῦ θανόντος τὸν πόνον ἀποκουφίζειν...Ἔβλεπον τὴν εἰκόνα τοῦ παιδὸς καὶ ἐθεώρουν τὸν ἀρχαιότυπον αὐτοῦ πατέρα. Καὶ περιπτυσσόμενος, καταφιλῶν, λόγοις παιδικοῖς τέρπων με τὴν νεφέλην τῆς ἀθυμίας ἠφάνιζε...

Βεβαίως τ' ἀνωτέρω χωρία δὲν περιλαμβάνουσι κείμενα μοιρολογίων, ἀλλὰ διαγράφουσι κατὰ προσέγγισιν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν.

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων τὰ μοιρολόγια ἦσαν ἐν χρήσει, ἐφ' ὅσον οἱ ἐπὶ τοῖς νεκροῖς θρῆνοι πάντοτε συνωδεύοντο ὑπὸ ἀποχαιρετιστηρίων καὶ στοργικῶν πρὸς αὐτοὺς λόγων [1]). Ἀνάλογα θὰ ἦσαν προφανῶς καὶ τὰ θρηνῳδούμενα παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐπὶ τῶν νεκρῶν συζύγων καὶ τέκνων των [2]). Τὴν γνώμην ταύτην ἐνισχύει τὸ γεγονός, ὅτι ἐκφράσεις ὁμοίας ἢ ἀντιστοίχους πρὸς τὰς τῶν παρατεθέντων χωρίων συναντῶμεν εἰς τὰ νεοελληνικὰ λαϊκὰ μοιρολόγια. Ἰδοὺ τί λέγει θρηνοῦσα ἐν Μάνῃ χήρα τις, ἀπολέσασα τὸν μονογενῆ της υἱόν, ὡς ἐκείνη τοῦ Χρυσοστόμου:

Τί, ὄντας *ὅπου ἐχήρευα*,
ἤμουνα εἰκοσιτρῶ χρονοῦ
μία φτωχὴ νοικοκυρά
κ' ἔτρεξα ἐπά, κ' ἔτρεξα ἐκεῖ,
στὸ Ἕλος καὶ στοῦ Ντουραλῆ,
σὲ ξένα *μεροκάματα,*
γιὰ ν' ἀναστήσου τὸ παιδὶ
καὶ νὰ τελειώσῃ τὴ σπουδή,
νὰ γίνῃ ἐπιστήμονας,
νὰ ἰδοῦ καὶ γὼ γεράματα.
Καὶ τώρα ποὺ τὸ σπούδασα,

[1]) Διδακτικὰ σχετικῶς εἶναι τὰ ἐν Ἰλιάδι χωρία Ω 725 - 745, 748 - 759 καὶ 767 - 775, ἔνθα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ Ἕκτορος θρηνοῦσιν ἐπαλλήλως ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Ἑκάβη καὶ ἡ Ἑλένη. Πρβλ. καὶ ὅσα ἐν τῇ μελέτῃ αὐτῆς περὶ μοιρολογίων γράφει σχετικῶς ἡ συνάδελφος Μ. Ἰωαννίδου: Untersuchungen zur Form der neugriechischen Klagelieder, 1938 σ. 11 καὶ *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. σ. 299 κ. ἑ.

[2]) Ὁμοίως δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀπηχούσας τὰ παρὰ τῷ λαῷ θρηνῳδούμενα τὰς ἐν τροπαρίοις τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας περιλαμβανομένας φράσεις, οἷον «Δεῦτε οἱ φίλοι μου, συγγενεῖς τε καὶ γείτονες, ἅμα ἐμοί, τοῦτο ἀσπασώμεθα, τάφῳ ἐκπέμποντες... (Νεκρ. ἀκολουθία νηπίων).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

καὶ ἔπαιρνε τὸ δίπλωμα,
μοῦ τὸ ἀφαίρεσ' ὁ Θεός [1]).

Ὁμοίως τὰς παρὰ Χρυσοστόμῳ ἀναφερομένας ἀποστροφὰς τῶν θρηνουσῶν πρὸς τὸν *οὐρανὸν* συναντῶμεν καὶ εἰς τὰ σύγχρονα μοιρολόγια:

Ὦ Οὐρανέ, πού εἶσαι ψηλὰ κι' ὅλον τὸν κόσμ' ὁρίζεις,
τὴ μάννα ἀπ' τὰ παιδάκια της γιατὶ τ' ἀποχωρίζεις; [2])

καὶ ἀλλαχοῦ:

Ὦ Οὐρανέ, πού 'σαι ψηλά, κατέβα, κάμε κρίση,
ὁνοῦ χρονοῦ ἀντρόγυνο γιατὶ νὰ τὸ χωρίσῃς; [3]).

Ἡ συνεχὴς *ἀνάκλησις* τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ, ὡς κύριον στοιχεῖον μοιρολογίου, ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Παρ' Ὁμήρῳ ὁ Ἀχιλλεὺς «*ᾤμωξεν τ' ἄρ ἔπειτα, φίλον τ' ὀνόμηνεν ἑταῖρον*» [4]). Ἡ συνήθεια αὕτη, σκοπὸν ἔχουσα ἀρχικῶς τὴν παρὰ τῶν οἰκείων διαπίστωσιν τοῦ θανάτου τοῦ προσφωνουμένου, μετέπεσε σὺν τῷ χρόνῳ εἰς θρηνητικὴν ἐκδήλωσιν πόνου καὶ στοργῆς. Χρησιμοποιηθεῖσα κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους διετηρήθη μέχρι σήμερον παρὰ τῷ λαῷ [5]).

Παρ' ἡμῖν ἡ πρώτη συνήθως λέξις τῶν θρήνων εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ φιλτάτου ἢ ἀντίστοιχος προσαγόρευσις:

«*Ἀφέντη, γλυκαφέντη μου, καλέ, καλέ μ' ἀφέντη*»
ἤ: «*παιδάκι μου, παιδάκι μου, μονάκριβο παιδί μου*» [6]).

Ἐν Μάνῃ τῶν θρήνων προηγεῖται ἡ ἐκφώνησις: «*ἀδέρφι, ἀδέρφι!*» ἢ «*ἀδέρφι, ἀδερφούλα μου!*» ἢ «*ἀδέρφι, κόρη μου!*» κλπ. [7])

Τὰ *ἐγκώμια* τοῦ ἀποθανόντος κατὰ τὸ μοιρολόγημα εἶναι καὶ παρ' ἡμῖν τοσοῦτον ἀπαραίτητα, ὥστε εἴς τινας τόπους αἱ λέξεις *γκωμνιάζω* καὶ *μοιρολογῶ*

---

[1]) *Β. Πετρούνια,* Μανιάτικα Μοιρολόγια, Ἀθήνα 1934 σ. 58. (Τὰ διὰ κυρτῶν δηλούμενα ἀντιστοιχοῦσιν εἰς φράσεις τῶν ἀνωτέρω χωρίων τοῦ Χρυσοστόμου). Μοιρολόγια ὁμοίου περιεχομένου βλ. καὶ παρὰ *Μ. Λιουδάκῃ,* Ἡ τελευτὴ στὴν Κρήτη, ἔνθ' ἀν. σ. 415 - 416.

[2]) *Μ. Λελέκου,* Δημώδης Ἀνθολογία, Ἀθῆναι 1868 σ. 155.

[3]) *Σ. Βίος,* ΛΑ 117, 116, 3, Καρδάμυλα Χίου.

[4]) Ἰλιάδ. Ψ, 178.

[5]) Περὶ τῆς ἀνακλήσεως τῶν νεκρῶν ἄλλοτε καὶ νῦν, ὡς καὶ περὶ τῶν σχετικῶν λέξεων: *ἀνάκλημα, ἀνακαλεστὴς κ.λ.π.* βλ. *Φ. Κουκουλέ,* Ἐπιβίωσις ἐθίμων τινῶν περὶ τὴν ταφὴν ἐν Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλάδος 1929, σελ. 375.

[6]) *Μ. Λιουδάκῃ,* ἔνθ' ἀν. σ. 407. Σχετικὰ παραδείγματα βλ. παρὰ *M. Joannidu,* ἔνθ' ἀν. σ. 26 κ. ἑ.

[7]) *Νεστορίδης,* ΛΑ 334, 56.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ἔχουσι τὴν αὐτὴν σημασίαν. Τοῦτο π. χ. συμβαίνει ἐν Θράκῃ[1]), Παξοῖς κ. ἄ. «*Τοῦ ἤλεε κ' ἡ ἀδελφή του τὰ γκώμνια του καὶ ὀληνῶν ἐτρέχανε τὰ μάτια*»[2]). — Ἐν Κρήτῃ. . . «γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ ἄρχονται τῶν μοιρολογίων. . . διηγούμεναι τὰ πλεονεκτήματα, τὰ κατορθώματα, τὴν ἐπισημότητα καὶ πάσας τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ»[3]). Τῶν προχείρων τούτων ἐγκωμίων τελειοτέραν μορφὴν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τοὺς ῥητορικοὺς ἐπικηδείους ἢ ἐπιταφίους λόγους, τοὺς ἐκφωνουμένους δημοσίᾳ.

4. Γυναῖκες θρηνῳδοί.

1. Εἰς τὸν Ματθ. λα', Migne 57,374. — *Σὺ δέ, ὥσπερ αὐξῆσαι τὸ ἔγκλημα σπεύδων, καὶ θρηνῳδοὺς ἡμῖν ἄγεις Ἑλληνίδας γυναῖκας, ἐξάπτων τὸ πάθος . . .*

2. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,726. — *Μὴ τὰς θρηνούσας συγκαλέσωμεν . . .*

3. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,44. — *Εἰ οὖν οὗτος (ὁ θάνατος) συμβαίη, καί τινες τὰς θρηνούσας ταύτας μισθώσαιντο . . . πολὺν αὐτὸν χρόνον τῆς ἐκκλησίας ἀπείρξω, ὡς τὸν εἰδωλολάτρην.*

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,44. — . . . *ἡμεῖς δὲ οὐκ ἀνεχόμεθα ἔθη τοιαῦτα ὀλέθρια τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπεισαγαγεῖν . . . Κἀκείναις δὲ ταῖς ταλαιπώροις καὶ ἀθλίαις δι' ὑμῶν ἀπαγορεύομεν, μηδέποτε ταῖς τῶν πιστῶν ἐκφοραῖς ἐπεισιέναι, ἵνα μὴ ὄντως τὰ οἰκεῖα αὐτὰς ἀναγκάσωμεν θρηνεῖν κακά . . . μήτε ὑμᾶς καλεῖν τὰς τοιαύτας, μήτε ἐκείνας παραγίνεσθαι.*

5. Περὶ θανάτου, Migne 63,811. — *Ποῦ δὲ αἱ λαμπάδες, ποῦ δὲ οἱ χοροὶ τῶν γυναικῶν;*

6. Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθ. ὁμιλ. α', Migne 61,390. — *Κἂν τοὺς κωκυτοὺς τῶν γυναικῶν παύσας καὶ τοὺς χοροὺς τῶν θρηνουσῶν διαλύσας . . .*

7. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,467. — *Ἂν δὲ κατακαμπτομένους (ἡμᾶς ἴδωσιν οἱ Ἕλληνες), χοροὺς περιϊστῶντας θρηνουσῶν γυναικῶν, γελάσονται . . .*

8. Πρὸς τὴν Ὀλυμπιάδα, Migne 52,576. — . . . *καὶ τῆς γυναικὸς καταθρυπτομένης, χοροὺς περιϊστάσης θεραπαινίδων μετὰ πολλῆς τῆς ὀλολυγῆς . . .*

9. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. ὁμιλ. γ', Migne 62,203. — *Καὶ γὰρ οὐ συμπαθείας ἐκεῖνοι οἱ κοπετοί, ἀλλ' ἐπιδείξεως εἰσί· πολλαὶ διὰ τέχνην τοῦτο ποιοῦνται.*

10. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,348. — *Ἐγὼ δὲ καὶ ἕτερον ἤκουσα χα-*

---

[1]) *Ἀ. Χρηστίδης*, ΛΑ 155, 27 καὶ *Χατζόπουλος* ΛΑ, 311.

[2]) *Δένδιας*, ΛΑ 682 σ. 63, Παξοί.

[3]) *Γ. Παπαδοπετράκη*, Ἱστορία τῶν Σφακίων, Ἀθ. 1888 σ. 70.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

λεπόν, ὅτι δὴ πολλαὶ καὶ ἐραστὰς ἐπισπῶνται διὰ τῶν θρήνων, τῇ θερμότητι τῶν κοπετῶν φιλανδρίας δόξαν ἑαυταῖς κατασκευάζουσαι.

11. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ΄, Migne 59,346. — *Ἀλλὰ ... καὶ τοῦτο τῶν γυναικῶν τὸ νόσημα κρατεῖ. Ἐπίδειξιν γὰρ ἐν τοῖς θρήνοις ποιοῦνται καὶ τοῖς κωκυτοῖς ... Καὶ τοῦτο ποιοῦσιν αἱ μὲν ὑπὸ πένθους, αἱ δὲ ὑπὸ ἐπιδείξεως καὶ φιλοτιμίας, αἱ δὲ ὑπὸ ἀσωτίας· καὶ τοὺς βραχίονας γυμνοῦσιν, ἐν ὄψεσι καὶ ταῦτα ἀνδρῶν.*

Ἡ ἀντίληψις, ὅτι οἱ πολλοὶ θρῆνοι ἀνακουφίζουσι τοὺς νεκρούς, ἐδημιούργησε παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς τὴν συνήθειαν νὰ καλῶσι καὶ θρηνῳδοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος, οἵτινες τεχνικώτερον καὶ θεατρικώτερον κλαίοντες ἐξῆρχον τοῦ θρήνου. Κατ' ἀρχὰς ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἀδιακρίτως ἀνελάμβανον τὸ ἔργον τοῦτο. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἡ ἰδιότης τοῦ θρηνῳδοῦ περιωρίσθη εἰς μόνας τὰς γυναῖκας, ὡς συναισθηματικωτέρας. Ἰδίως γυναῖκες ἐκ Καρίας, αἱ Καρῖναι [1]), ἀνελάμβανον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι τὸ ἔργον τῆς μοιρολογιστρίας. Αἱ ὁμάδες τῶν γυναικῶν εἴτε ἐν τῷ οἴκῳ πρὸ τοῦ φερέτρου εἴτε καθ' ὁδὸν ἐν τῇ ἐκφορᾷ θρηνοῦσι τὸν νεκρὸν κατ' ἐναλλασσόμενα ἡμιχόρια, προεξαρχουσῶν τῶν κορυφαίων μεταξὺ τούτων. Οὕτω παρ' Ὁμήρῳ, «*οἱ μὲν ἄρα* (θρήνων ἔξαρχοι) *ἐθρήνεον, ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες*» [2]). Ὁ Εὐριπίδης τὸ σύνολον τῶν θρηνουσῶν χαρακτηρίζει ὡς «*χορόν, τὸν Ἅδας σέβει*» [3]). Ὡς χορικὴν ὁμοίως δρᾶσιν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὰ παρὰ Λουκιανῷ ἀναφερόμενα περὶ τοῦ «*ἐξάρχοντος*» καὶ τῶν «*ἐπαιαζόντων*» [4]).

Παρὰ Ρωμαίοις συνώδευον τὸν νεκρὸν καὶ ἐθρήνουν ἐπαγγελματικῶς αἱ praeficae, ἀπαγγέλλουσαι τὰ mortualia [5]). Ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ ἔχομεν μαρτυρίαν τοῦ Ἱερεμίου, καθ' ἣν καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἐκαλοῦντο θρηνῳδοὶ γυναῖκες, χωρὶς μάλιστα τοῦτο νὰ ἀπαρέσκῃ εἰς τὸν Ἰεχωβᾶ: «Τάδε λέγει Κύριος: *Καλέσατε τὰς θρηνούσας,* καὶ ἐλθέτωσαν ... *Ὅτι ἀνέβη* θάνατος διὰ τῶν θυρίδων ὑμῶν [6]).

«*Ἔθη ὀλέθρια*» ἀποκαλεῖ τὴν μίσθωσιν ἢ πρόσκλησιν θρηνῳδῶν γυναικῶν, *μοιρολογιστριῶν*, ὁ Χρυσόστομος, τοὺς τεχνητοὺς αὐτῶν θρήνους καὶ ἐν γένει τὰς ὑπερβολὰς τοῦ μοιρολογήματος τῶν νεκρῶν καὶ ἀγωνίζεται, ὅπως ταῦτα μὴ «*ἐπεισαχθῶσι τῇ ἐκκλησίᾳ*». Καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους πολλάκις ἡ Ἐκκλη-

---

[1]) Βλ. λέξιν παρ' Ἡσυχίῳ. Πρβλ. *B. Schmidt,* ἔνθ' ἀν. σ. 294 κ.ἑ. 307 σημ. 1.

[2]) Ἰλ. Ω, 720 - 722.

[3]) Εὐρ. Ἱκέτιδ. 72.

[4]) Περὶ πένθ. 20. «μεταστειλάμενοί τινα θρήνων σοφιστήν ... τούτῳ συναγωνιστῇ καταχρῶνται, ὁποῖ' ἂν ἐκεῖνος ἐξάρχῃ πρὸς τὸ μέλος ἐπαιάζοντες». Περὶ χορῶν γυναικῶν παρ' ἀρχαίοις βλ. *Hermann - Blümner,* ἔνθ' ἀν. σ. 365 κ.ἑ. 368.

[5]) *C. Giussani,* ἔνθ' ἀν. σ. 480.

[6]) Ἱερεμ. Θ΄ 17. 21.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

σία ἐπενέβη ζητοῦσα κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Χρυσοστόμου νὰ ἐξαλείψῃ τὰς ἀντιχριστιανικὰς ταύτας συνηθείας [1]), εἶναι ὅμως γνωστόν, πόσον ἰσχυρότερον εἶναι τὸ ἔθιμον ἀπὸ οἱασδήποτε ἀπαγορεύσεις.

Τὸ ἔθιμον τῆς μισθώσεως μοιρολογιστριῶν διετηρήθη ἀναλλοίωτον μέχρις ἡμῶν. Οὕτω πχ. ἐν Ἴμβρῳ *«ὅταν ἀπέθνησκέ τις ἐμίσθουν γυναῖκας, ἵνα κλαύσωσιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ· φαίνεται δ' ὅτι ἐκ Σαμοθράκης προήρχοντο ἐπιτήδειαι κλαύστριαι νεκρῶν, διότι εἰσέτι ἐν Αἴνῳ πρὸς τοὺς ἐλεεινολογοῦντας ἀτόπως ἑαυτούς, λέγουσι παροιμιωδῶς: «Σαμοθρακιώτισσες θέλεις νὰ σὲ κλάψουν!»* [2]). Ὁμοίως ἐν Κυδωνίαις *«ἔπαιρναν γυναῖκα μοιρολογίστρα, τὴν πλήρωναν καὶ τραγουδοῦσε μὲ ξέπλεκα μαλλιά»* [3]). Ἐν Σύρῳ ἀποκαλοῦσιν αὐτὰς *πλερωματιτσὲς μοιριολογίστρες* [4]), ἐν Μάνῃ δὲ ἀπαιτεῖ εἰδικὴν πεῖραν καὶ τέχνην τὸ μοιρολογεῖν καὶ συνοδεύεται ὑπὸ θεατρικῶν κινήσεων [5]).

Καὶ οἱ χοροὶ τῶν θρηνουσῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ἐν τοῖς προκειμένοις χωρίοις ὁ Χρυσόστομος, εἶναι παρεμφερεῖς πρὸς τοὺς τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων. Πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ ὠργανωμένου ἐπικηδείου θρήνου, ὃν ἐκτελοῦσιν ὁμάδες γυναικῶν.

Παρ' ἡμῖν ὁ χορὸς καὶ ὁ καθ' ἡμιχόρια θρῆνος διετηρήθη καὶ σῴζεται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακωνικῆς *«αἱ μέλλουσαι νὰ μετάσχωσι τοῦ θρήνου, διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχόρια, ὧν ἑκάτερον ἔχει καὶ μίαν θρήνου ἔξαρχον* οὐδέποτε ἐπ' ἀμοιβῇ θρηνοῦσαν. *Τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τοῦ θρήνου δίδει ἡ τοῦ ἑτέρου ἡμιχορίου ἔξαρχος, ἥτις λέγει μίαν στροφήν, ἐπαναλαμβανομένην πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν γυναικῶν τοῦ ἡμιχορίου της ἔπειτα δὲ ὑπὸ πασῶν ὁμοῦ τῶν τοῦ ἑτέρου ἡμιχορίου* [6]). Ἐν Πυλίᾳ *«τὸ ἴδιο μοιρολόγι τὸ λένε ὅλοι. Πιάνει πρῶτα μιὰ καὶ τὸ λέει κ' ὕστερα τὸ πιάνουν κι' ὅλοι οἱ ἄλλοι μαζί. Ὕστερα πιάνει ἄλλος καὶ λέει ἄλλο, καθένας μὲ τὴ σειρά του, ὅπως γίνεται καὶ μὲ τὰ τραγούδια τῆς τάβλας»* [7]).

---

[1]) Βλ. ἀπαγορεύσεις ἀρχιερέων ἐν ΛΑ ἀρ. 935, 27 (Σινώπη) καὶ ΛΑ, 1136, 77 (Ἀλαγονία).

[2]) *Σ. Μανασσείδης*, ΛΑ 290, 109. Βλ. καὶ Θρακ. Ἐπετ. 1897 σ. 196.

[3]) *Μ. Λιουδάκη*, ΛΑ 1358, 63.

[4]) *Βογιατζίδης*, ΛΑ 771 Β'. Πρβλ. *G. Abbott*, Maced. Folklore, Cambridge 1903, σ. 194.

[5]) *Νεστορίδης*, ΛΑ 334, 7. Πρβλ. *Δ. Ζαφειρακόπουλον* ἐν Λαογρ. Γ' 474 κ. ἑ. *Β. Πετρούνια*, Μανιάτικα μοιρολόγια σ. 6 κ. ἑ. *Μιχαηλίδου Νουάρου*, Σύμμ. Καρπάθου 1932 σ. 121: *«... κατὰ τὸ τέλος ἑκάστου διστίχου-μοιρολογίου ὀλολύζουν ὅλαι αἱ πενθοῦσαι καὶ αἱ παριστάμεναι»*.

[6]) *Φ. Κουκουλέ*, Οἰνουντιακά, Χανιά, 1908 σ. 103.

[7]) *Γ. Ταρσούλη*, ΛΑ 1378, 70 (Γρίζι Πυλίας). Πρβλ. ἀνωτ. σ. 55: *νὰ τ' ἀρχινᾷ ἡ μιὰ μεριά, νὰ τὸ ἀφίν' ἡ ἄλλη*. Βλ. καὶ *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. σ. 297. *M. Joannidu*, ἔνθ' ἀν. σ. 47 κ. ἑ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Γ΄. ΤΑΦΗ

α΄. Ἡ ἐκφορά.

1. Τὸ φέρετρον καὶ ἡ πρὸς τὴν κηδείαν δαπάνη.

1. Εἰς τὴν Δροσίδα, Migne 50,692. — *Μὴ γάρ μοι τοῦτον εἴπῃς, τὸν ἐπὶ τῆς κλίνης τῆς διαχρύσου φερόμενον... τὸν ἱμάτια σηρικὰ καὶ διάχρυσα μετὰ πολλῆς ἔχοντα ἐπεστοιβασμένα τῆς ἀφθονίας.*

2. Νόθα Χρυσοστόμου, Migne 61,787. — *Ὡς γὰρ ἡ κλίνη τῆς ἐκφορᾶς*[1]) *ἄλλα τε ἄλλα δέχεται σώματα...*

3. Εἰς τὸν Ματθ. κζ΄, Migne 57,349. — *Ἀλλ' ἐφ' ἵππου φέρεται;* (ὡς ὁ νεκρός).

4. Εἰς τὸν μη΄ ψαλμόν, Migne 55,239. — *Ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς τελευτῆς τὰ πρὸς κηδείαν αὐτῷ λαμπρὰ καὶ περιφανῆ.*

5. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε΄, Migne 59,465. — *Σὺ δέ, ὅταν ἀκούσῃς, ὅτι γυμνὸς ὁ Δεσπότης ἀνέστη, παῦσαι τῆς πρὸς τὴν κηδείαν μανίας. Τί γὰρ βούλεται ἡ περιττὴ αὕτη δαπάνη καὶ ἀνόνητος, πολλὴν μὲν φέρουσα τοῖς κηδεύουσι ζημίαν, τῷ δὲ ἀπελθόντι κέρδος οὐδέν;...*

Κλίνην ὠνόμαζον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὸ φέρετρον τοῦ νεκροῦ[2]), ἐπίσης δὲ καὶ οἱ Ρωμαῖοι lectus, ἐξ ἐκείνων λαβόντες[3]). Οἱ Βυζαντινοὶ διετήρησαν τὸν ὅρον, ἐφ' ὅσον μάλιστα σχῆμα κλίνης εἶχε τὸ ἐφ' οὗ ἐξεκομίζετο ὁ νεκρὸς φορεῖον[4]). Παρ' ἡμῖν ἀπαντῶνται αἱ λέξεις «*νεκροκρέββατο, λεττέρα*[5]), *κριββάτ'*[6]),

[1]) *Ἐκφορὰν* (61,787) καὶ *κηδείαν* (55,239) καὶ *ἐξόδιον* (61,792) καὶ *ἐκκομιδὴν* (61,792) ὀνομάζει ἐναλλὰξ ὁ Χρυσόστομος τὴν ἀπὸ τῆς οἰκίας ἐν πομπῇ πρὸς τὸν ναὸν μεταφορὰν τοῦ νεκροῦ. Τῶν ὅρων τούτων νῦν τοὺς μὲν *ἐκφορὰ* καὶ *ἐκκομιδὴ* χρησιμοποιεῖ ὁ λαὸς ἐν δημώδη μορφῇ, «*βγάλσιμο, πάρσιμο τοῦ πεθαμένου· τὸν ἔβγαλαν, τὸν ἐσήκωσαν*», τοὺς δὲ ἄλλους, ὡς ἔχουσι. Τὸ ἐξόδιον ὅμως δὲν εἶναι μόνον ἡ παρὰ τῷ λαῷ νῦν ἐκφορά. *Ξόδι* παρ' ἡμῖν ἀλλαχοῦ μὲν σημαίνει τὴν κηδείαν (Ἤπειρος), ἀλλαχοῦ δὲ τὸν θρῆνον (Σάμος), ἀλλαχοῦ δὲ τὸ μνημόσυνον (Μῆλος). Πρβλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ,* Ἐπ. Κρητ. Σπουδῶν Γ΄ σ. 28, 5. Ὁμοίως ἐν Ἡμ. Μ. Ἑλλάδος 1929, σ. 374.

[2]) Θουκυδ. Β΄ 34, 3.

[3]) *C. Giussani,* La vita dei Greci e dei Romani Β΄ σ. 479.

[4]) Ἄλλας ὀνομασίας τοῦ φερέτρου παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς βλ. παρὰ *Καλλινίκῳ,* Ἡ φροντὶς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, Ἐκκλ. Κῆρυξ Δ, 204.

[5]) Ἐκ τοῦ ἰταλ. letto, ΛΑ ἀρ. 771, β΄ σ. 849 Σμύρνη, *λαττέρα,* ΛΑ 680, 36 (Μεσσην.), 753, 263 (Σάμος), *Πασπάτη,* Χιακ. γλωσσάριον σ. 209 (Χίος).

[6]) Ἐν Χαλκιδικῇ, ΛΑ 769 α΄ σ. 225, καὶ Φιλιππουπόλει ΛΑ 700, 11.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

κράββατος [1]), καὶ ὅπου δὲν πρόκειται πλέον περὶ κλίνης· διότι ἀρχικῶς καὶ παρ' ἡμῖν τὸ φέρετρον εἶχε σχῆμα ἁπλῆς κλίνης ἢ προχείρως κατεσκευασμένου φορείου. Οὕτως εἰς τὴν Ἀρτοτίναν «*παλιότερα ἔπαιρναν τοὺς ἀνθρώπους στὴν τέμπλα*» δηλ. φορεῖον ἐκ ξύλων [2]).

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Χρυσοστόμου, καθ' ἣν ἡ κλίνη τῆς ἐκφορᾶς ἐχρησιμοποιεῖτο κοινῶς διὰ πλείονας τοῦ ἑνὸς νεκρούς, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει πολλαχοῦ παρ' ἡμῖν σήμερον, ἰδίως διὰ τὰς πτωχοτέρας τάξεις. Εἶναι γνωστόν, ὅτι κοινόχρηστα φέρετρα διατίθενται εἰς τοὺς διαφόρους ναοὺς διὰ τοὺς πτωχοὺς τῆς ἐνορίας, ἅτινα φιλοξενοῦσιν, ὡς καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, «*ἄλλα τε ἄλλα σώματα*» [3]). Ἀσφαλῶς διὰ πτωχοὺς θὰ πρόκειται καὶ ἐν τῷ σχετικῷ χωρίῳ τοῦ Χρυσοστόμου, καθόσον οἱ «*ἐπὶ διαχρύσου κλίνης φερόμενοι, οἱ ἱμάτια σηρικὰ καὶ διάχρυσα φέροντες*» δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ διαθέτωσιν ἰδιαιτέραν κλίνην.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς πρὸς τὴν κηδείαν δαπάνας, τὴν πολυτέλειαν περὶ τὴν ταφὴν καὶ τὰς πομπώδεις ἐκφοράς, εἶναι γνωστὴ ἡ ταύτας δημιουργοῦσα ματαιοδοξία τῶν ἐπιζώντων. Κατὰ ταύτης ἀκριβῶς καταφέρεται ὁ Χρυσόστομος [4]).

Τὴν ὀργάνωσιν μεγαλοπρεπῶν κηδειῶν συνήθιζον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων [5]). Ἀλλ' ἐκεῖνοι, οἵτινες ὑπερέβαλον πάντας κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δαπάνην εἰς τὰς κηδείας, καταστήσαντες ταύτας δημόσιον θέαμα διὰ τὸν λαόν, εἶναι οἱ Ρωμαῖοι. Τόσον μεγάλη ἦτο ἡ πρὸς τὰς μεγαλοπρεπεῖς κηδείας τάσις αὐτῶν, ὥστε οἱ νομοθέται ἠναγκάσθησαν νὰ ὁρίσωσιν ἀνώτατον ποσὸν δαπάνης εἰς τὰς ἰδιωτικὰς κηδείας. Εἰδικοὶ ἐργολάβοι κηδειῶν, οἱ *libinarii* ἀνελάμβανον, ὡς σήμερον, τὴν ὀργάνωσιν κηδείας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον θεαματικῆς. Ἐθεωρεῖτο δὲ τοσοῦτον ἀπαραίτητος ἡ ὁπωσδήποτε δαπανηρὰ κηδεία, ὥστε διὰ τὰς πτωχοτέρας τάξεις ἐλάμβανον πρόνοιαν αἱ συντεχνίαι, τῶν ὁποίων τὰ μέλη ἐπλήρωνον εἰδικὴν πρὸς τοῦτο ἐτησίαν συνδρομήν [6]).

Τὰ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐθιζόμενα πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐξη-

---

[1]) Ἐν Μάνῃ, ΛΑ 768 σ. 6.

[2]) *Δ. Λουκόπουλος*, ΛΑ 916, 3. Περὶ τοῦ φερέτρου παρ' ἡμῖν βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 333, 8.

[3]) Πρβλ. τὴν παροιμίαν: *Τὸ ξυλοκρέββατο ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ εὔκαιρο ἔρχεται*, *Ν. Γ. Πολίτου*, Παροιμίαι τ. Β' σ. 94, 1. Ἐπίσης ΛΑ 771, β' καὶ *Ξ. Ἄκογλου*, Λαογρ. Κοτυώρων σ. 224.

[4]) Βλ. *Δ. Μπαλάνου*, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας σ. 27 - 28.

[5]) Πρβλ. τὸν «Πατρόκλου τάφον» παρ' Ὁμήρῳ, τὴν Ἡφαιστίωνος ταφὴν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κλπ.

[6]) *C. Giussani* ἐνθ' ἀν. Β' σ. 478.

κολούθησαν καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινούς [1]). Ὁ Χρυσόστομος τοιαύτας ματαιοδόξους ἐκδηλώσεις ἔχει ὑπ' ὄψει ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις.

Αἱ κηδεῖαι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐτελοῦντο μεγαλοπρεπεῖς καὶ καταπλήσσουσαι, ὁ νεκρὸς ἐφέρετο ἐπὶ ἵππου, λαμπρῶς καὶ πολυτελῶς ἐνδεδυμένος, ἡ δὲ τοῦτον παρακολουθοῦσα πομπὴ περιελάμβανεν ὅ,τι πλουσιώτερον καὶ τιμητικώτερον ἐφιλοδόξει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ ἐκφέρουσα οἰκογένεια. Ἰδιαιτέρως αἱ κηδεῖαι τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἀπήτουν τεραστίας δαπάνας, ὠργανοῦντο δὲ κατὰ τρόπον ἐπιβλητικὸν καὶ ἀποθεωτικόν [2]). Παρ' ἡμῖν ἡ περὶ τὴν κηδείαν δαπάνη ἐπιδιώκεται ἐπίσης ὡς δεῖγμα ὑψίστης τιμῆς πρὸς τὸν ἀπελθόντα. Οἱ πλουσιώτεροι τελοῦσι μεγαλοπρεπεῖς κηδείας, οἱ δὲ ἐργολάβοι κηδειῶν ἢ οἱ ἐνοριακοὶ ναοὶ ὀργανοῦσιν ἐπὶ μείζονι ἀμοιβῇ πλουσιωτέρας κηδείας. Ἐν Μ. Ἀσίᾳ *«οἱ πλούσιοι πλέρωναν στὴ Μητρόπολη 6.000 γρόσια καὶ νοίκιαζαν τὸ πέπλο* (= ἕνα μαῦρο βελοῦδο) *καὶ τὶς ντόλτσες* (= μεγάλες λαμπάδες) [3]).

2. Ἡ νεκρώσιμος πομπή.

1. Εἰς τὸν Λάζαρ. ε', Migne 48,1020. — *Αἰσχύνθητι τὸ σχῆμα τῆς ἐκφορᾶς· ψαλμῳδίαι καὶ εὐχαὶ καὶ πατέρων σύλλογος καὶ πλῆθος ἀδελφῶν τοσοῦτον ...*

2. Εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλονικεῖς Β', ὁμιλ. β', Migne 62,471. — *Ὅταν ἴδῃς νεκρὸν ἐπ' ἀγορᾶς φερόμενον, παῖδας ὀρφανοὺς ἀκολουθοῦντας, χήραν γυναῖκα κατακοπτομένην, οἰκέτας ὀδυρομένους, φίλους κατηφιῶντας, λόγισαι τὸ οὐδαμινὸν τῶν παρόντων πραγμάτων ...*

3. Εἰς τὴν Δροσίδα, Migne 50,692. — ... *τὸν ἐπὶ τῆς κλίνης τῆς διαχρύσου φερόμενον, τὸν τῆς πόλεως προπεμπούσης ἁπάσης, τὸν τῶν δήμων εὐφημούντων ...*

4. Περὶ θανάτου, Migne 63,811. — *Ποῦ πορεύεται ὁ πολὺς ὄχλος ἐκεῖνος; τί γέγονεν ἡ κραυγὴ καὶ ὁ θόρυβος; ποῦ δὲ αἱ λαμπάδες; ποῦ δὲ οἱ χοροὶ τῶν γυναικῶν;*

5. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας γ', Migne 49,52. — *Καθάπερ γάρ, εὐπόρου τινὸς*

---

[1]) Ὅσον ἀφορᾷ τὰς κηδείας τῶν πενήτων ἡ Βυζαντινὴ πολιτεία ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἶχε φροντίσει νὰ διαθέτῃ τὴν σχετικὴν δαπάνην ἐκ τῶν πόρων τῶν ἐργαστηρίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας· βλ. Βασιλικῶν 59, 4, 1, Νεαρὰν Λέοντος ἀρ. 12.

[2]) Πρβλ. *Φ. Κουκουλέ*, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζαντινῶν βασιλέων, ἐν Ἐπ. Βυζ. Σπουδ. ΙΕ' σ. 62. κ.ἑ.

[3]) *Μ. Λιουδάκη*, ΛΑ 1358, 368, Κυδωνίαι.

τελευτήσαντος, οὐκ οἰκέτας μόνον οὐδὲ θεραπαινίδας, ἀλλὰ καὶ ἵππους οἱ προσήκοντες σάκκῳ περιβάλλοντες καὶ τοῖς ἱπποκόμοις αὐτοὺς ἐγχειρίσαντες, ἀκολουθεῖν ἐπὶ τὸ μνῆμα κελεύουσι...

6. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,724. — ... *οἱ σήμερον φιλικῶς ἡμᾶς ἀσπαζόμενοι, αὔριον ἐλεεινῶς ὑφ' ἡμῶν προπεμπόμενοι...*

7. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,348. — *Ἐκεῖνος μὲν γὰρ* (ὁ ἐν ἀρετῇ βιοὺς) *ἀπελθών, μετ' ἀγγέλων ἀπελεύσεται, κἂν μηδεὶς παρατύχῃ τῷ λειψάνῳ* [1]· *ὁ δὲ διεφθαρμένος, κἂν τὴν πόλιν ἔχῃ προπέμπουσαν, οὐδὲν καρπώσεται.*

8. Ἐγκωμιαστική, Migne 50,582. — *Εἰ γὰρ δεσπόται τοὺς ἐπιεικεστέρους τῶν οἰκετῶν τελευτῶντας προπέμπουσι καὶ οὐκ ἐπαισχύνονται...*

9. Ὁμιλία γ', Migne 63,475. — .. *ἀλλὰ... καὶ οἱ ἐπὶ τῶν μεγάλων ὄντες ἀξιωμάτων... εἰ παραγίνονται ἐπ' ἐκφορᾷ καὶ τοῦ τυχόντος νεκροῦ τῇ ὄψει συστέλλονται καὶ γίνονται παντὸς ταπεινότεροι...*

Θεαματικὰς κηδείας ὠργάνουν, ὡς εἴπομεν, οἱ Ρωμαῖοι, οἵτινες ἐπίτηδες ἐξέφερον τοὺς νεκρούς των κατὰ τὰς προμεσημβρινὰς ὥρας, ὅτε αἱ ἀγοραὶ καὶ αἱ ὁδοὶ ἦσαν κατάμεστοι ἀνθρώπων. Ὁ καταρτισμὸς τῆς πομπῆς ἐγίνετο πολλάκις μετὰ σκηνοθετικῆς ἐπιμελείας, εἰς δὲ τὰς πλουσίας καὶ ἐπισήμους κηδείας ἐκαλεῖτο διὰ κηρύκων ὁ λαός, ὅπως παραστῇ καὶ παρακολουθήσῃ τὸ θέαμα [2]).

Ἡ ἀριστοκρατία τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου, ἐναντίον τῆς ὁποίας καὶ στρέφεται ἡ πολεμικὴ αὐτοῦ, διετήρησε μετὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ματαιοδοξίας καὶ τὰς περὶ τὴν ἐπίδειξιν τέχνας αὐτῆς. Ἡ πομπὴ τῶν κηδειῶν ἐξηκολούθει νὰ εἶναι θεαματικὴ καὶ πλουσία [3]).

Κατὰ τὰ παρατιθέμενα ἀνωτέρω χωρία, τὴν πομπὴν τῆς ἐκφορᾶς ἀπετέλουν ὁ κλῆρος, οἱ οἰκεῖοι καὶ ὁ λαός. Προπορεύονται οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ψάλλοντες μὲ λαμπάδας ἀνὰ χεῖρας καὶ θυμιάματα, ἀκολουθεῖ τὸ φέρετρον φερόμενον ἐφ' ἵππου ἢ βασταζόμενον, οἱ οἰκεῖοι ὀδυρόμενοι βαδίζουσιν ὄπισθεν αὐτῶν, ἕπεται χορὸς θρηνουσῶν γυναικῶν, κατακοπτομένων καὶ κραυγαζουσῶν καὶ ἡ πομπὴ

---

[1]) Ἡ λέξις εὕρηται καὶ παρ' ἀρχαίοις μετὰ τῆς αὐτῆς σημασίας· πρβλ. Σοφ. Ἠλέκτρα. 1113 «θανόντος λείψανα», ὡς καὶ παρ' ἡμῖν: *τί ὥρα θὰ βγάλουνε τὸ λείψανο;*

[2]) *C. Giussani*, ἔνθ' ἀν. Β' σ. 479-480.

[3]) Πρβλ. *Φ. Κουκουλέ*, ἔνθ' ἀν. Σεμνοτέρα, ἀλλ' οὐχ ἧττον θεαματικὴ εἶναι ἡ ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης περιγραφομένη ἐκφορὰ τοῦ λειψάνου τῆς Ὁσίας Μακρίνης. «Προηγεῖτο καθ' ἑκάτερον μέρος διακόνων τε καὶ ὑπηρετῶν οὐκ ὀλίγον πλῆθος, στοιχηδὸν τοῦ σκηνώματος πομπεῦον, τὰς ἐκ κηροῦ λαμπάδας ἔχοντες πάντες. Καὶ ἦν τις μυστικὴ πομπὴ τὸ γινόμενον, ὁμοφώνως τῆς ψαλμῳδίας ἀπ' ἄκρων ἐπ' ἐσχάτοις μελῳδουμένης».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

κλείεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς θέσεως ἢ τῆς ἀξίας τοῦ ἀποθανόντος συρρέει περισσότερος ἢ ὀλιγώτερος. Ὁ Χρυσόστομος δὲν μᾶς δίδει λεπτομερείας τῶν συνοδευόντων τὴν πομπὴν συμβόλων, ἐσθήτων, τιμητικῶν συνοδειῶν ἢ μουσικῶν ὀργάνων. Πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅμως ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ πομπὴ αὕτη διήρχετο διὰ τῶν κεντρικωτέρων ὁδῶν τῆς πόλεως, θὰ ἐλάμβανε χαρακτῆρα θεαματικόν. «Ὁ χριστιανὸς κηδευόμενος προεπέμπετο μὲν ὑπὸ συγγενῶν καὶ φίλων δι' ᾀσμάτων χαρμοσύνων, περιεκυκλοῦτο ὑπὸ λαμπάδων . . . ἠκολουθεῖτο δὲ ὑπὸ φοινικοφόρων, ἐνῷ ἦχουν σήμαντρα καὶ κώδωνες» [1]). Ἐπίσης πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι προηγεῖτο τῆς πομπῆς ὁ σταυρός, εἰσηγμένος ἤδη ἐπὶ Χρυσοστόμου ὡς σύμβολον εἰς τὰς λατρευτικὰς ἐκδηλώσεις [2])

Παρ' ἡμῖν αἱ μεγαλοπρεπεῖς κηδεῖαι δὲν εἶναι ἐπίσης ἀσυνήθεις, ὡς αἱ τῶν βασιλέων, τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν καὶ κυβερνητῶν, αἱ ὀργανούμεναι ὑπὸ τοῦ κράτους, καθ' ἃς ὁ ἵππος τοῦ νεκροῦ συνοδεύει ὁμοίως τὴν ἐκφοράν, ὁ δὲ νεκρὸς φέρεται ἐπὶ κιλλίβαντος.

Ἡ συμμετοχὴ περισσοτέρου λαοῦ παρέχει καὶ παρ' ἡμῖν ἱκανοποίησιν ὡς δεῖγμα τῆς ἀξίας τοῦ μεταστάντος καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης τῆς κοινωνίας [3]).

Ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν καὶ δὴ τῶν οἰκείων εἰς τὴν πομπὴν καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν παρακολούθησις τοῦ νεκροῦ μέχρι τοῦ τάφου ἀπησχόλησε καὶ νομικῶς τὰς διαφόρους κοινωνίας, ποικίλλει δὲ κατὰ τόπους. Νόμος τοῦ Σόλωνος ὥριζε «γυναῖκα μὴ ἀκολουθεῖν ἀποθανόντι, ὅταν εἰς τὰ σήματα ἄγηται, ἐντὸς ἑξήκοντα ἐτῶν γεγονυῖαν, πλὴν ὅσαι ἐντὸς ἀνεψιαδῶν εἰσι» [4]). Κατὰ τὰ ὑπ' ὄψιν χωρία τοῦ Χρυσοστόμου δὲν φαίνεται ὑπάρχουσα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς περιοριστική τις διάταξις. Ἀντιθέτως αἱ γυναῖκες παρηκολούθουν ἐλευθέρως τὸν νεκρόν. Κατὰ τοὺς νεωτέρους ὅμως χρόνους ἔχομεν ἐν Χίῳ τὸν περιορισμόν, καθ' ὃν εἰς χωρία τινὰ αἱ γυναῖκες δὲν παρακολουθοῦσι τὴν κηδείαν, ἀλλὰ *«περιμένουσιν ἔν τινι μέρει, ὁπόθεν μετὰ τὴν κηδείαν διέρχεται ἡ πομπή, ἵνα καὶ πάλιν ἀσπασθῶσιν αἱ οἰκεῖαι διὰ τελευταίαν φοράν»* [5]). Ἐπίσης ἐν Μάνῃ *«παραμένουσιν ἐκτὸς τοῦ*

---

[1]) *Κ. Καλλινίκου,* Ἡ φροντὶς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, Ἐκκλ. Κηρ. Δ' σ. 240.

[2]) Ὁ Χρυσόστομος οὐδαμοῦ ἀναφέρει ρητῶς τὴν χρῆσιν τοῦ σταυροῦ ἐν τῇ τελευτῇ, δικαίωμα ὅμως τοιαύτης ὑποθέσεως παρέχει ἡμῖν τὸ χωρίον: *«Καὶ γὰρ πάντα δι' αὐτοῦ τελεῖται τὰ καθ' ἡμᾶς· κἂν ἀναγεννηθῆναι δέῃ., σταυρὸς παραγίνεται· κἂν τραφῆναι τὴν μυστικὴν ἐκείνην τροφὴν . . . κἂν ὁτιοῦν ἕτερον ποιῆσαι, πανταχοῦ τὸ τῆς νίκης ἡμῖν παρίσταται σύμβολον»* Migne 63, 849. Πρβλ. καὶ 62, 277.

[3]) Πρβλ. περιγραφὴν ἐκφορᾶς ἐν Κρήτῃ, *Ἀντωνιάδου* «Κρητηΐς», σελ. 353 - 354, Χανιὰ 1899, ὡς καὶ ὅσα σχετικῶς γράφει ὁ *Ν. Γ. Πολίτης* ἐν Λαογρ. Συμμ. Γ' 335, 5.

[4]) *Δημοσθ.* 43, 62. (Πρὸς Μακάρτατον).

[5]) *Κανελλάκη,* Χιακὰ Ἀνάλεκτα σ. 338.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ναοῦ μοιρολογοῦσαι, καθ' ὃν χρόνον ἐντὸς αὐτοῦ ψάλλεται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία» [1]). Ἐν Κεφαλληνίᾳ μέχρι πρό τινων ἐτῶν οὐδεμία γυνή, τοὐλάχιστον ἐν Ἀργοστολίῳ, παρηκολούθει τὴν ἐκφοράν. Ἡ πομπὴ καὶ τὸ ἐκκλησίασμα ἀπηρτίζοντο ἀποκλειστικῶς ἐξ ἀνδρῶν.

3. Ἡ περιφορὰ διὰ τῶν ὁδῶν.

1. Περὶ θανάτου, Migne 63,809. — *Πάλιν δέ, ὅταν ἴδῃς νεκρὸν ἐπ' ἀγορᾶς φερόμενον...*

2. Περὶ θανάτου, Migne 63,807. — *Εἰ γὰρ τούς... καὶ ἀγνῶτας ὄντας καὶ οὐδὲ ὀφθέντας ἡμῖν ποτε, τούτους ἐξαίφνης ὁρῶντες ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπαγομένους, συστελλόμεθα καὶ ἀλγοῦμεν, πολλάκις δὲ καὶ δακρύομεν.*

3. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. Migne 62,203. — *Καὶ γὰρ οὐ συμπαθείας ἐκεῖνοι οἱ κοπετοί, οἱ ἐπ' ἀγορᾶς, ἀλλ' ἐπιδείξεως καὶ φιλοτιμίας καὶ κενοδοξίας εἰσί.*

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,42. — *Ὅταν γὰρ ἴδω τοὺς κοπετούς, τοὺς κατὰ τὴν ἀγοράν, τὰς οἰμωγάς, ἃς ἐπὶ τοῖς ἐξερχομένοις ποιοῦνται τοῦ βίου, τὰς ὀλολυγάς, τὰς ἀσχημοσύνας τὰς ἄλλας, πιστεύσατε, αἰσχύνομαι τοὺς Ἕλληνας καὶ Ἰουδαίους καὶ αἱρετικούς...*

5. Εἰς τὸν Λάζαρον ε', Migne 48,1020. — *Αἰσχύνομαι, πιστεύσατε, καὶ ἐρυθριῶ διὰ τῆς ἀγορᾶς χοροὺς γυναικῶν ὁρῶν ἀσχημονοῦντας, τρίχας τιλλομένας, βραχίονας τεμνομένους, παρειὰς σπαραττομένας, ὑπὸ τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν Ἑλλήνων ταῦτα γιγνόμενα.*

6. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,346. — *Τί ποιεῖς, ὦ γύναι; γυμνοῖς σεαυτὴν ἀσχημόνως, εἰπέ μοι, ἐπὶ μέσης τῆς ἀγορᾶς;... ἀνδρῶν παρόντων κατὰ τὴν ἀγοράν; καὶ τρίχας τίλλεις καὶ διασχίζεις ἐσθῆτα καὶ μέγα κωκύεις καὶ χορὸν περιϊστᾷς καὶ μαινάδων γυναικῶν εἰκόνα διασῴζεις...*

7. Εἰς τὸ «Ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι...», Migne 61,707. — *...ὅτε οἰμωγαὶ καὶ κοπετοὶ ἀνδρογύνων ἐν ταῖς τῆς πόλεως πλατείαις καὶ ῥύμαις ἠκούοντο, ἐκεῖ πατέρων λυσιφρένων καὶ μητέρων λυσικόμων, δεινῶς ὀλοφυρομένων ἐπὶ τῇ τῶν ἀώρων τέκνων ἀδίκῳ σφαγῇ;* [2]) *... ὅτε τρίχωμα γυναικῶν τοῖς αὐτῶν ὄνυξιν... κατεξαίνετο καὶ οὓς ἔδει κρύπτειν πλοκάμους, τούτοις τῇ μέθῃ τῆς λύπης ἐπόμπευον;*

---

[1]) *Δ. Ζαφειρακοπούλου*, Ἔθιμα τῆς κηδείας ἐν Μάνῃ, Λαογρ. Γ' 475. Πρβλ. *Ν. Γ. Πολίτην*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' 335, 3.

[2]) Ἐννοεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡρῴδου σφαγὴν τῶν νηπίων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ἕκτορα ἔξω τῶν πυλῶν [1]), κατὰ δὲ τὰς δημοσίας ταφὰς τῶν Ἀθηναίων «γυναῖκες πάρεισιν αἱ προσήκουσαι ἐπὶ τὸν τάφον *ὀλοφυρόμεναι*» [2]). Κατὰ τὸν νόμον ὅμως τῆς πόλεως Ἰουλίδος τῆς Κέω «περὶ τῶν καταφθιμένων» ἐπεβλήθη «τὸν θανόντα φέρειν κατακεκαλυμμένον *σιωπῇ* μέχρι ἐπὶ τὸ σῆμα» [3]), ὅπερ δηλοῖ ἀπαγόρευσιν πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τοῦ ἐκ τῶν θρήνων θορύβου κατὰ τὴν ἐκφοράν [4]).

Καὶ παρ' ἡμῖν συναντῶνται σκηναὶ κοπετῶν καὶ θρήνων κατὰ τὴν περιφοράν, ὁσάκις αἱ γυναῖκες συμμετέχουσιν εἰς τὴν πομπήν. Ἐν Μάνῃ «*τὴν κηδείαν παρακολουθοῦσι πλὴν τῶν συγγενῶν καὶ φίλων καὶ αἱ γυναῖκες, αἵτινες κραυγάζουσι γοερῶς, θρηνοῦσι διατόρως, ὀλολύζουσι, τίλλουσι τὰς τρίχας τῆς κόμης των ἀνοικτιρμόνως*» [5]). Καὶ ἐν Θράκῃ «*αἱ συγγενεῖς γυναῖκες στηριζόμεναι ἐπὶ τοῦ νεκρικοῦ κραββάτου ἐκβάλλουσι γοερωτάτας φωνάς*» [6]).

Πλὴν ὅμως τῶν θρήνων καὶ τῆς ἀραιᾶς κωδωνοκρουσίας οὐδεὶς ἄλλος θόρυβος ταράσσει τὴν ἠρεμίαν τῆς πομπῆς. Ἡ ψαλμῳδία τῶν ἱερέων γίνεται ἐλαφρῶς καὶ ἐν κατανύξει. Ὁ λαὸς ἀκολουθεῖ σιγῶν. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ὁ ἐν Αἰτωλίᾳ προκαλούμενος ἐκ πυροβολισμῶν θόρυβος κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐκφορᾶς, ἰδίως εἰς κηδείας ἀγάμων νέων [7]).

Ὁ νεκρὸς παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς περιεφέρετο ἀκάλυπτος, ἐκτεθειμένος οὕτω εἰς κοινὴν θέαν. Τὸ ἀκάλυπτον τοῦ νεκροῦ ἐπεδιώχθη πάντοτε παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς καὶ μόνον ὅπου ἐπενέβησαν ἀστυνομικαὶ διατάξεις δὲν ἐτηρήθη τοῦτο [8]).

Ἡ συνάντησις μετὰ ἐκφερομένου νεκροῦ προκαλεῖ καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον, ὡς καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ποικίλας ἐκδηλώσεις σεβασμοῦ, οἷαι καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου ἀναγραφόμεναι. «*Συστελλόμεθα καὶ ἀλγοῦμεν, πολλάκις δὲ καὶ δακρύομεν*». Ἀπαραίτητον θεωροῦμεν νὰ σταθῶμεν ἐπὶ τόπου, ν' ἀποκαλυφθῶμεν καὶ νὰ ποιήσωμεν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Εἶναι καὶ τοῦτο τρόπος τις συμ-

---

[1]) Ἰλιάδος Ω, 710 - 714.

[2]) *Θουκυδ.* Β' 34.

[3]) Leges Graecorum sacrae, *L. Ziehen*, II, 93A Lipsiae 1906, σελ. 260.

[4]) Περὶ τῶν ἐν ὑπαίθρῳ θρήνων καὶ κοπετῶν τῶν γυναικῶν παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ Ρωμαίοις βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ, 335, 3 καὶ *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. σ. 307, σημ. 3.

[5]) *Δ. Ζαφειρακοπούλου*, Ἔθιμα τῆς κηδείας ἐν Μάνῃ, Λαογρ. Γ, 475.

[6]) *Ν. Κωνσταντινίδης*, ΛΑ 151, 67, (Μάλγαρα). Ὁμοίως ἐν Κύθνῳ: *Βάλληνδα* Κυθνιακὰ σελ. 114.

[7]) *Δ. Λουκόπουλος*, ΛΑ 916, 22.

[8]) Περὶ τοῦ ἀκαλύπτου τῶν νεκρῶν ἐξ ἀφορμῆς ἀπαγορευτικῆς διαταγῆς βλ. *Ν. Γ. Πολίτην*, Λαογρ. Σύμμ. Γ, 329, 4 καὶ *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. σ. 305 σημ. 4.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

μετοχῆς εἰς τὸ πένθος. «*Τὸ φέρετρο μεταφέρεται ἀκάλυπτο καὶ ὅσοι τὸ συναντοῦν στὸ δρόμο, στέκουν μ' εὐλάβεια*» [1]).

4. *Αἱ θρησκευτικαὶ τιμαί.*

1. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,44. — *Τίνος γὰρ ἕνεκεν, εἰπέ μοι, πρεσβυτέρους καλεῖς καὶ τοὺς ψάλλοντας; οὐχ ὥστε παραμυθήσασθαι, οὐχ ὥστε τιμῆσαι τὸν ἀπελθόντα;*

2. Εἰς τὸν Λάζαρον ε', Migne 48,1020. — *Αἰσχύνθητι τὸ σχῆμα τῆς ἐκφορᾶς· ψαλμῳδίαι καὶ εὐχαὶ καὶ πατέρων σύλλογος καὶ πλῆθος ἀδελφῶν τοσοῦτον...*

3. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725. — *Οὐχ ὁρᾷς τί ἐπὶ τοῖς προλαβοῦσι πράττομεν; Ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις αὐτοὺς προπέμπομεν, τὴν πρὸς τὸν Δεσπότην εὐχαριστίαν σημαίνοντες... θυμιάμασι καὶ κηρίοις αὐτοὺς συνοδεύομεν, δεικνύντες, ὅτι τοῦ σκοτεινοῦ βίου λυθέντες πρὸς τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἐπορεύθησαν...*

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,43. — *Εἰπὲ γάρ μοι, τί βούλονται αἱ λαμπάδες αἱ φαιδραί; οὐχ ὡς ἀθλητὰς αὐτοὺς προπέμπομεν; τί δὲ οἱ ὕμνοι; οὐχὶ τὸν Θεὸν δοξάζομεν καὶ εὐχαριστοῦμεν;... Οὐ διὰ τοῦτο ὕμνοι; οὐ διὰ τοῦτο ψαλμῳδίαι;*

5. Εἰς τὰς Ἁγίας μάρτυρας, Migne 50,634. — *Νυνὶ δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ ὑμνῳδίαι καὶ εὐχαὶ καὶ ψαλμοί, δηλούντων ἁπάντων, ὅτι ἡδονὴν ἔχει τὸ πρᾶγμα... Διὰ τοῦτο ψάλλομεν ἐπὶ τοῖς νεκροῖς ψαλμούς, θαρρεῖν ὑπὲρ τῆς τελευτῆς παρακελευομένους. «Ἐπίστρεψον γάρ, φησί, ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε».*

6. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,43. — *Ἐννόησον τί ψάλλεις κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον: «Ἐπίστρεψον, ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε»· καὶ πάλιν «Οὐ φοβηθήσομαι κακά, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ»· καὶ πάλιν «Σύ μου εἶ καταφυγὴ ἀπὸ θλίψεως τῆς περιεχούσης με».*

Ἡ πρόσκλησις ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρων ἱερέων καὶ ψαλτῶν εἰς τὰς κηδείας θεωρεῖται καὶ παρ' ἡμῖν ὡς ἐξαιρετικὴ *τιμὴ πρὸς τὸν ἀπελθόντα*. Συνήθως τὰς πρὸς τὸν νεκρὸν ἀπονεμομένας τιμὰς κρίνομεν ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συν-

---

[1]) *Δ. Λουκᾶτος*, **ΛΑ 1154, 35, Στενήμαχος.**

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

οδευόντων τὴν ἐκφορὰν ἱερέων. Διὸ αἱ οἰκογένειαι φροντίζουσιν ἐνιαχοῦ, ὅπως καὶ ἐκ τῶν πλέον ἀπομεμακρυσμένων χωρίων προσκαλέσωσιν ἱερεῖς, εἰ δυνατὸν δὲ καὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἐπαρχίας [1]). Ἐν Κρήτῃ θαυμάζοντες τὸν πλοῦτον μιᾶς κηδείας λέγουσιν: *Εἶδες παπαδοβρόχι στὴν κηδεία τοῦ τάδε;* [2]). Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ψάλλοντες κρατοῦσι καὶ παρ᾽ ἡμῖν ἀνημμένας λαμπάδας [3]), πολλαχοῦ δὲ καὶ ἅπας ὁ παρακολουθῶν λαός. «*Μοιράζουνε σ᾽ ὅλους κεριά, τ᾽ ἀνάβουνε καὶ παρακολουθοῦνε τὴν ἀκολουθία*» [4]). Τὴν χρῆσιν λαμπάδων ὁ Χρυσόστομος δικαιολογεῖ κατὰ τρόπον θεολογικόν, «*ὅτι πρὸς τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν*» οἱ νεκροὶ πορεύονται. Ἐν τῇ πράξει ὅμως πρόκειται περὶ ἐθίμου, ὀφειλομένου εἰς τὰς περὶ φωτὸς καὶ ψυχῶν λαϊκὰς δοξασίας. Τὸ θυμίαμα ἐπίσης, ἀπαραίτητος ἀναίμακτος θυσία πασῶν τῶν χριστιανικῶν τελετῶν, χρησιμοποιεῖται ἀφθονώτερον καὶ παρ᾽ ἡμῖν κατὰ τὰς κηδείας [5]). «*Στὶς πόρτες, ποὺ περνᾶ τὸ λείψανο, ἔχουνε λιβάνι καὶ θυμιάζεται ὁ νεκρός*» [6]). Ὅσον ἀφορᾷ τὰ κείμενα τῶν ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου ἀναφερομένων ὕμνων, τῶν ψαλλομένων ἐν τῷ ναῷ κατὰ τὰς κηδείας, ἔχομεν πλὴν τούτων καὶ τὰς ἀποστολικὰς διαταγὰς ἐπιμαρτυρούσας: «*Ἐν ταῖς ἐξόδοις τῶν κεκοιμημένων ψάλλοντες προπέμπετε αὐτούς, ἐὰν ὦσι πιστοὶ ἐν Κυρίῳ. Τίμιος γὰρ ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τοῦ ὁσίου αὐτοῦ.* Καὶ πάλιν: *Ἐπίστρεψον, ὦ ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε.* Καί: *Δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ*» [7]).

Αἱ νεκρώσιμοι ἀκολουθίαι σήμερον περιλαμβάνουσι τοὺς ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰδικῶς συντεθέντας ὕμνους. Αἱ παρὰ Χρυσοστόμῳ ἀπαντώμεναι φράσεις δὲν εἶναι πλέον ἐν χρήσει. Ὁ Κ. Καλλίνικος σχετικῶς λέγει: «Σήμερον ἀντὶ τῶν γραφικῶν τούτων καὶ ἀρχαιοπινεστάτων ἐξοδιαστικῶν ψαλμῶν... ψάλλομεν τὸν τρισάγιον, πρὸς ὁμολογίαν ἴσως τῆς πίστεως τοῦ ἀποθανόντος» [8]). Τοὺς ὕμνους ἐκείνους ἔψαλλον κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἅπαντες οἱ παρακολουθοῦντες

---

[1]) Ἐν Κεφαλληνίᾳ.

[2]) *Μ. Λιουδάκη*, Ἡ τελευτὴ στὴν Κρήτη, Ἐπ. Κρητ. Σπ. Β, 422.

[3]) Ἐν Κεφαλληνίᾳ αἱ διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ ψάλτας προοριζόμεναι λαμπάδες ἔχουσι μεγαλύτερον ἢ μικρότερον βάρος, ἀναλόγως τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῆς κηδευούσης οἰκογενείας.

[4]) *Μ. Λιουδάκη* ἔνθ᾽ ἀν. σ. 423. Πρβλ. καὶ *Μ. Ἰωαννίδου*, ΛΑ 1153 Α, 70, Ἀράχοβα, *Γ. Ταρσούλη* ΛΑ 1378, Πυλία.

[5]) Ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν μέριμναν τῆς οἰκογενείας ἡ προσκομιδὴ εἰς τὸν ναὸν μεγάλου ποσοῦ λιβανωτοῦ.

[6]) *Μ. Λιουδάκη* ἔνθ᾽ ἀν. σ. 422. Πρβλ. καὶ Ξεν. Ἄκογλου ἔνθ᾽ ἄν. σ. 227.

[7]) Ἀποστ. Διατ. ΣΤ΄, 30, Migne PG 1, 988.

[8]) Ἡ φροντὶς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, Ἐκκλ. Κῆρυξ Δ΄ σ. 242.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

«ὁμοφώνως» [1]), ὠνόμαζον δὲ αὐτοὺς *«ἐξοδίους»* ἢ *«ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ»* [2]), ἐκ τῶν ὅρων δὲ τούτων ἀσφαλῶς προῆλθε καὶ ἡ παρ᾿ ἡμῖν ἔννοια: *ξόδι.*

Ὁπόσην σημασίαν ἀποδίδει καὶ παρ᾿ ἡμῖν σήμερον ὁ λαὸς εἰς τὰς θρησκευτικὰς τιμὰς καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας προπομπὴν τοῦ νεκροῦ μέχρι τοῦ τάφου δεικνύουσιν οἱ στίχοι:

«Ἐγὼ εἶδα μὲ τὰ μάτια μου τοὺς ξένους πῶς τοὺς θάφτουν·
δίχως λιβάνι καὶ κερί, χωρὶς παπᾶ καὶ ψάλτη,
ἀλάργ᾿ ἀπὸ τὶς ἐκκλησιές, ἀλάργ᾿ ἀπὸ τοὺς ἅγιους [3]),

ὅπερ μόνον ὡς ποινὴ [4]) ἢ ὡς συμφορὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ δι᾿ ἕνα νεκρόν.

β΄. Ὁ ἐνταφιασμός.

1. *Ἡ πομπὴ πρὸς τὸν τάφον.*

1. Περὶ θανάτου, Migne 63,812. — *..κἂν οἱ ἐπὶ τὸ σῆμα ἀκολουθοῦντες ἀκουέτωσαν...*

2. Εἰς τὸν Ματθαῖον κζ΄, Migne 57,348 — *Ἐννόησον, ὅτι πολλοὶ τοὺς κακῶς ἔχοντας, κἂν πατήρ, κἂν μήτηρ ᾖ καὶ παιδίον, κἂν ἄλλος ὁστισοῦν τῶν προσηκόντων ὁ τετελευτηκώς, οὐκ ἀφιᾶσι μαθεῖν, οὐδὲ ἐπὶ τὸ μνῆμα ἀκολουθῆσαι.*

3. Εἰς τὴν πρὸς Κολοσσ. θ΄, Migne 62,359. — *Σὺ μέν... καὶ ταφῇ παραδίδως* (τὸ παιδίον) *καὶ εἰς τὸ σῆμα ἄπει.*

4. Περὶ θανάτου, Migne 63,803-4. — *Ἐν τῷ τάφῳ πρὸς τὸν πλησίον ἕκαστος ὧδέ πῃ φθέγγεται: Ὢ τῆς ταλαιπωρίας! Ὢ τῆς οἰκτρᾶς ἡμῶν ζωῆς! Ἆρα τί γινόμεθα;*

5. Περὶ πίστεως, Migne 48,1084. — *.. Καὶ φιλοσοῦμεν περὶ τὰ μνήματα, ὅταν ἴδωμεν ὀστέα γυμνά... εὐθέως πρὸς ἀλλήλους φιλοσοφοῦμεν: Ἴδε τί γινόμεθα καὶ ποῦ ἀπερχόμεθα! Καὶ φλυαροῦμεν...*

Τὸ συνοδεύειν τὸν νεκρὸν μέχρι τοῦ τάφου ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν οὐ μόνον δεῖγμα σεβασμοῦ πρὸς ἐκεῖνον, ἀλλὰ καὶ ἐκδήλωσις εἰλικρινοῦς συμμετοχῆς εἰς τὸ πένθος. Οὕτω καὶ παρ᾿ ἡμῖν: *«Ὅλοι ὀφείλουσι νὰ παρακολουθήσωσι τὴν ἐκφορὰν*

---

[1]) Migne PG 46, 993.

[2]) Πρβλ. καὶ τὰς φράσεις τῶν τροπαρίων «Κύριε Θεέ μου, ἐξόδιον ὕμνον καὶ ἐπιτάφιον» καί: «Ἢ ποῖα ᾄσματα μέλψω τῇ σῇ ἐξόδῳ, οἰκτίρμον».

[3]) *Λάσκαρης,* Λάστα σ. 534.

[4]) Βλ. κατωτέρω τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς αὐτόχειρας (κεφ. Η΄, 2).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

μέχρι τοῦ νεκροταφείου καὶ νὰ παραμείνωσιν ἐκεῖ, ἕως ὅτου τελειώσῃ ὁ ἐνταφιασμός» [1]). Καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν: *Τὸν πεθαμένο ἴσιαμε τὸν τάφο τὸν πᾶνε* [2]).

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς οἰκείους, ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων φαίνεται, ὅτι μόνον ἐὰν ἦσαν ἀσθενεῖς ἢ γέροντες συνεκρατοῦντο ἐν τῷ οἴκῳ [3]).

1. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. ὁμιλ. ιδ', Migne 60,523. — *Οὐχ ὁρᾷς τοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπὶ τὰ μνήματα φερομένους, πῶς γυμνοὶ καὶ πάντων ἔρημοι πρὸς τοὺς τάφους ἐκείνους ἀπάγονται, οὐδὲν τῶν οἴκοθεν λαβεῖν δυνάμενοι, ἀλλὰ καὶ αὐτά, ἃ περιβάλλονται, τῷ σκώληκι φέροντες;*

2. Εἰς τὸν μη' ψαλμόν, Migne 55,512. — *Πάντες ταπεινοί, οἰνοχόοι, κρατῆρες.. Λαβεῖν τι ἐξ ἐκείνων τῶν σκευῶν καὶ ἀπελθεῖν οὐ δύναται. Ἀλλὰ τί; Ἀποφέρεται μόνος... ἀπέρχεται εἰς τὸν τάφον.*

3. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,465. — *Πολλοὶ γοῦν, ἵνα μὴ τοῦτο γένηται* (ἡ ἀπὸ τῶν τυμβωρύχων σύλησις) *τὰς λεπτὰς ἐκείνας ὀθόνας διατεμόντες καὶ πολλῶν τῶν ἀρωμάτων ἐμπλήσαντες, ὥστε διπλῇ γενέσθαι τοῖς ἐπηρεάζουσιν ἄχρηστα, οὕτω τῇ γῇ παραδεδώκασι.*

4. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57,348. — *Μὴ γάρ μοι τοῦτο εἴπῃς, ὅτι ὑπὸ σκωλήκων οὐ κατεσθίεται, οὐδὲ ἐν λάρνακι κεῖται.*

5. Εἰς τὴν α' πρὸς Θεσσαλ., ὁμιλ. ζ', Migne 62,436. — .. *ἀλλὰ κηδευθεὶς ἐν λάρνακι ὁ ἀνὴρ τεθῇ καὶ μήτε σκώληκες μήτε ἄλλο τι διενοχλήσῃ...*

6. Ὁμιλ. ἐγκωμιαστική, Migne 50.582. — *Καὶ τούτου μάρτυρες ὑμεῖς, οἱ τὰς μὲν θήκας τῶν πλουσίων, καίτοι χρυσᾶ ἐχούσας ἱμάτια, καθάπερ σπήλαια παρατρέχοντες...*

7. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57,349. — .. *πολὺ βέλτιον ἐν τάφῳ κεῖσθαι δεδεμένον... καὶ λίθον ἔχειν ἐπικείμενον ἢ τὸ βαρὺ τῆς ἀναισθησίας πῶμα.*

8. Εἰς τὸν μη' ψαλμόν, Migne 55,512. — .. *εἰς τρεῖς πήχεις θάπτεται καὶ πλέον οὐδέν· καὶ γῆ ἐπάνω τῆς ὄψεως καὶ τὸ κάλυμμα τῆς θήκης. Καὶ ἀναχωρεῖ ἡ γυνή.*

9. Εἰς τὸν μακάρ. Βαβύλαν, Migne. 50,550. — *Μέλλων τοίνυν ὁ μακάριος ἀποσφάττεσθαι ἐκεῖνος, μετὰ τοῦ σιδήρου* (= τῶν ἁλύσεων) *τὸ σῶμα ταφῆναι ἐπέσκηψε, δεικνὺς ὅτι τὰ δοκοῦντα ἐπονείδιστα εἶναι, ταῦτα, ὅταν διὰ τὸν*

---

[1]) *Α. Τσίριμπας*, ΛΑ ἀρ. 299, 19, Ἀρκαδία.

[2]) *Τ. Κανδηλῶρος*, ΛΑ 489, 148, Γορτυνία.

[3]) Βλ. *Ξεν. Ἄκογλου*, Λαογραφικὰ Κοτυώρων σ. 227.

Χριστὸν γένηται, σεμνά τέ ἐστι καὶ λαμπρά. Καὶ κεῖνται νῦν μετὰ τῆς τέφρας αἱ πέδαι.

10. Εἰς τὸν μη' ψαλμόν, Migne 55,231. — *Τάφους οἰκοδομοῦντες καὶ λαμπρὰ σήματα ποιοῦντες καὶ χρυσίον κατορύττοντες...*

Τὸ ἔθιμον τῆς μετὰ τοῦ νεκροῦ συνταφῆς οἰκιακῶν σκευῶν καὶ ἄλλων κτερισμάτων, ἀγαπητῶν αὐτῷ κατὰ τὸν βίον, τοσοῦτον ἐν χρήσει ὂν κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους, φαίνεται ὅτι ἐξέλιπε βαθμιαίως κατὰ τοὺς χριστιανικούς. Τοῦτο ἦτο ἑπόμενον, ἐφ' ὅσον ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἔδωσεν εἰς τὸν μετὰ θάνατον βίον ἐντελῶς πνευματικὴν καὶ ἄϋλον ὑπόστασιν. Διὰ τοὺς πρώτους ὅμως χριστιανικοὺς χρόνους ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρχαιολόγου Bolbetti, καθ' ἣν «εἰς τοὺς μονοσωμάτους τάφους τῶν κατακομβῶν ἀνευρέθησαν ἀθύρματα παιδικά, κωδωνίσκοι, πλαγγόνες, χρηματοκιβωτίδια κ.τ.τ. ἅτινα στοργικαὶ μητέρων χεῖρες ἐναπέθετον ἐν τῷ τάφῳ τῶν προσφιλῶν αὐτῶν παιδίων» [1]). Ὁμοίως εἰς τοὺς τάφους τῶν πρώτων μαρτύρων ἔρριπτον, ἵνα συνταφῶσι μετ' ἐκείνων, καὶ τὰ ὄργανα τοῦ μαρτυρίου των, ὡς ἀναμνηστικά [2]). Κατὰ τοὺς μετέπειτα ὅμως χρόνους ἡ συνήθεια τῆς παραθέσεως σκευῶν ἢ κτερισμάτων ἐν τῷ τάφῳ ἐξέλιπε [3]).

---

[1]) *Κ. Καλλίνικος,* ἔνθ. ἀν. σ. 362.

[2]) «Κατὰ τὸν Ἅγιον Ἀμβρόσιον, ἐν Βολωνίᾳ ἐν τῷ τάφῳ τοῦ μάρτυρος Ἀγρικόλα εὑρέθη ὁ σταυρὸς καὶ οἱ ἦλοι, δι' ὧν ἐμαρτύρησε» (τὸ 303 μ. Χ.) *Κ. Καλλίνικος,* ἔνθ' ἀν. σ. 361.

[3]) Λείψανον ἴσως τῆς παλαιᾶς ταύτης συνηθείας ἀποτελεῖ νῦν ἡ παρ' ἡμῖν γινομένη θραῦσις ἀγγείων ἐν τῷ τάφῳ, ὧν τὰ τεμάχια συνθάπτονται μετὰ τοῦ νεκροῦ. Βλ. περὶ τούτου: *Ν. Γ. Πολίτου,* Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 269, 1. [Ἡ συνήθεια τῆς παραθέσεως σκευῶν καὶ κτερισμάτων ἐν τῷ τάφῳ ἀπαντᾶται καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ. Οὕτως ἐν Θράκῃ *«συνθάπτουσιν ἐν τῷ τάφῳ τὸ σταμνίον τοῦ ὕδατος πλῆρες, ἵνα πίνῃ ὁ νεκρὸς κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ὁδοιπορίαν* (*Σ. Μανασσείδης,* ΛΑ 215, 215, Μουσταφᾶ Πασᾶ)· ἐν Κύπρῳ «ρίπτουν μετὰ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον καὶ τὸ *πινάκιον* ἐκεῖνο *μετὰ τοῦ σίτου,* ὅπερ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἔφερον ὡς προσφορὰν εἰς τὸν νεκρὸν» (*Ἀ. Σακελλαρίου* Κυπρ. Α' 738). Ἐπίσης ἐν Λέσβῳ «*ἅμα εἶναι γριά, βάζουν* (μέσα στὸν τάφο) *ἀδράχτ', γιὰ νὰ κάν' καὶ κεῖ ἀδράχτ'*» (*Δ. Λουκᾶτος,* ΛΑ 1446 Γ' σ. 142, Ἁγιάσος), εἰς τὰ χωρία δὲ τῆς Πυλίας «*τὰ παλιὰ χρόνια, ἂν τύχαινε νὰ πεθάνῃ κανεὶς μεγάλος, τοῦ βάνανε στὰ χέρια του τὸ δερπάνι, πὼς εἶναι ζευγολάτης, γιὰ νὰ πάῃ νὰ θερίσῃ στὸν κάτω κόσμο. Σήμερα δὲν τὸ κάνουν πλιό*» (*Γ. Ταρσούλη,* ΛΑ 1378 Β' σ. 73, Γρίζι). Καὶ ἀντικείμενα δέ, τὰ ὁποῖα ἦσαν προσφιλῆ εἰς τὸν ἀποθανόντα, συνθάπτονται πολλαχοῦ μετ' αὐτοῦ. Οὕτως ἐν Ἀραχόβῃ Παρνασσίδος «*σὲ νέες γυναῖκες βάζουν τσατσάρα καὶ γυαλί, σκουλαρίκια, δαχτυλίδια*» (*Μ. Ἰωαννίδου,* ΛΑ 1153 Α' σ. 137), ἐν δὲ Μακεδονίᾳ τὰ παιγνιδάκια ἑνὸς παιδιοῦ, βιβλία καὶ τὸ μελανοδοχεῖον ἑνὸς νεαροῦ μαθητοῦ ἢ τὰ στολίδια ἑνὸς κοριτσιοῦ τοποθετοῦνται εἰς τὸ φέρετρον, ἵνα ἐνταφιασθῶσι μετὰ τοῦ νεκροῦ (*Abbott,* Maced. Folklore, 1903, 197). Πρβλ. *B. Schmidt,* ἐνθ' ἀν. σ. 288 κ.ἑ. Σ. τ. Δ].

῞Ο,τι ὅμως δὲν ἐγίνετο εἰς σκεύη καὶ ἄλλα οἰκιακὰ ἀντικείμενα, ἐγίνετο εἰς στολισμὸν τοῦ νεκροῦ, εἰς ἐνδύματα χρυσᾶ, εἰς κοσμήματα, εἰς φορητὸν πλοῦτον, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς νομίσματα. Πλὴν τῶν παρὰ τῷ Χρυσοστόμῳ σχετικῶν εἰδήσεων, ἔχομεν καὶ ἄλλας μαρτυρίας. ᾿Αναφέρεται, ὅτι ἐν τῷ κατὰ τὸ ἔτος 1544 ἀνευρεθέντι τάφῳ τῆς αὐτοκρατείρας Μαρίας, συζύγου τοῦ ῾Ονωρίου, ἐν Ρώμῃ εὑρέθησαν τοσαῦτα πολύτιμα φορέματα καὶ κοσμήματα, ὥστε ἐκ τῆς ἀναχωνεύσεως αὐτῶν προέκυψαν 36 λίτραι χρυσοῦ καθαροῦ [1]). ῞Οτι συνεθάπτοντο μετὰ τῶν νεκρῶν καὶ χρήματα πληροφορούμεθα ἐξ αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος, καθ᾿ ὃ «οὐκ ἔξεστι θάπτειν χρήματα. ῞Οθεν τὰ ἐν τάφοις εὑρισκόμενα χρήματα οὐ γίνονται ὅσια» [2]). Καὶ ἀλλαχοῦ: «Οὔτε δὲ κόσμια οὔτε τι τοιοῦτον δεῖ συνθάπτειν, ὅπερ οἱ ἁπλούστεροι ποιοῦσι» [3]). Τὴν μετὰ πολυτελῶν ἐνταφίων καὶ ἐνδυμάτων ταφὴν τοῦ νεκροῦ συνήθιζον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, θεωροῦσι δὲ καὶ παρ᾿ ἡμῖν ταύτην εὐτύχημα διὰ τὸν νεκρόν [4]). ᾿Εντύπωσιν κάμνει εἰς τὸν λαόν μας ἡ ταφὴ τῶν ἀρχιερέων, καταβιβαζομένων εἰς τὸν τάφον μεθ᾿ ὁλοκλήρου τῆς χρυσοκεντήτου ἐκείνης στολῆς καὶ πολλῶν ἄλλων κοσμημάτων. ᾿Εν Θράκῃ οἱ νεκροὶ θάπτονται μετὰ χρυσοῦ δακτυλίου [5]), ἀλλαχοῦ δὲ ρίπτουσιν εἰσέτι νομίσματα εἰς τὸν τάφον [6]).

Πρὶν ἐνταφιασθῇ ὁ νεκρός, συνήθιζον κατὰ τὸν Χρυσόστομον νὰ «*διατέμνωσι τὰς λεπτὰς ἐκείνας ὀθόνας*» καὶ νὰ πληρῶσι ταύτας «*πολλῶν τῶν ἀρωμάτων*», ὅπως μὴ ἔχωσι διὰ τοὺς τυμβωρύχους ἀξίαν καὶ ὡς ἐκ τούτου προλαμβάνηται ἡ σύλησις. Λεπτὰς ὀθόνας ἐνταῦθα πρέπει νὰ θεωρήσωμεν οὐχὶ τὰς ταινίας τοῦ σαβάνου, ἀλλὰ πλῆρες τι ὕφασμα, ὡς ἦτο ἡ *σινδὼν* παρ᾿ ῾Εβραίοις [7]) ἢ τὸ *φᾶρος ταφήϊον* τοῦ ῾Ομήρου [8]) ἢ τὸ *ἀνεβόλι* τῶν νεωτέρων χρόνων [9]).

Πράξεις πρὸς ἀποσόβησιν τυμβωρυχίας ἢ ἐνέργειαι προληπτικαὶ τελοῦνται καὶ παρ᾿ ἡμῖν σήμερον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ [10]). ᾿Εν ᾿Ανασελίτσῃ

---

[1]) ῾Ομοίως διὰ παλαιοχριστιανικοὺς τάφους βλ. *᾿Α. Κεραμοπούλλου*, Παλαιαὶ χριστιανικαὶ καὶ βυζαντιακαὶ ταφαὶ ἐν Θήβαις, ᾿Αρχ. Δελτ. τ. 10 (1926) σ. 126 κ. ἑ.

[2]) *Κ. Καλλινίκου*, ἔνθ᾿ ἀν. σ. 204.

[3]) Βασιλικῶν 59, 1, 10.

[4]) Βλ. ἀνωτ. κεφ. Β΄, α, 3, σ. 51.

[5]) Θρακικὴ ᾿Επετηρὶς 1897 σ. 196.

[6]) *«Καμπόσοι τοῦ ρίχνουν καὶ λεφτά, γιὰ νὰ πληρώσῃ τὸ ταξίδι του στὸν Κάτω Κόσμο»*. *Γ. Ταρσούλη*, ΛΑ 1378 Β΄ σ. 5, Πυλία. – *«Βάζουν στὴν τσέπη τοῦ νεκροῦ ἕνα μαντῆλι μὲ λεφτά· ἴσως χρωστάει κάπου, νὰ πληρώνῃ»*, *Γ. Μέγας* ΛΑ 1160 Γ σ. 83, Λῆμνος. Περὶ τούτου βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ΄ σ. 330 κ. ἑ. καὶ *B. Schmidt*, ἔνθ᾿ ἀν. σ. 292 κ. ἑ.

[7]) Ματθ. κζ΄ 59, Μάρκ. ΙΕ΄ 46.

[8]) ᾿Οδύσσ. β, 97.

[9]) ᾿Εν Κρήτῃ, *Μ. Λιουδάκη*, ἔνθ᾿ ἀν. σ. 406.

[10]) ῾Ο ᾿Εμμ. Λυκούδης ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Κίμων ᾿Ανδρεάδης», σ. 157, περιγράφων τὴν

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

«σχίζουν λίγο καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη, ἀπὸ τὸ κεφάλι δηλαδὴ καὶ ἀπὸ τὰ πόδια, τὸ σάβανο» [1]). Ἐν Βιθυνίᾳ *«ἅμα ἔφταναν στὸν τάφο, τοῦ βγαζαν τὰ σκοῦρα ροῦχα καὶ τὸν ἄφιναν μὲ τ' ἄσπρα»* [2]). Ἐν Κεφαλληνίᾳ παρέστην πολλάκις εἰς ἀφαίρεσιν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ τῶν καινουργῶν ἐνδυμάτων καὶ ὑποδημάτων, ἰδίως εἰς πτωχὰς κηδείας, μὲ τὴν δικαιολογίαν *«νὰ μὴν τὸν ξεχώσουν καὶ τοῦ τὰ κλέψουνε»* [3]). Ἐπίσης ἡ θραῦσις ἀγγείων ἐπὶ τοῦ τάφου κατὰ τὴν ὥραν τῆς ταφῆς ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Πολίτου εἰς τὸν ἀπὸ τῶν τυμβωρύχων φόβον [4]). Καὶ ἡ ἀνεύρεσις ἐντὸς ἀρχαίων ἑλληνικῶν τάφων κτερισμάτων ἐπίτηδες λελωβημένων καὶ ληκυθίων ἐπίτηδες τεθραυσμένων δεικνύει κατ' αὐτὸν τὴν ἰδίαν καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους πρόνοιαν, «ὅπως ἐξασφαλίζηται τῆς ἀφιερώσεως ὁ σκοπός, ὅστις θὰ ἐματαιοῦτο, ἂν ἐγίνετο ἄλλη τις χρῆσις αὐτῶν» [5]).

Ὁ νεκρὸς κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 χωρίον ἐτίθετο *δεδεμένος* ἐν τῷ τάφῳ. Οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις [6]). Παρ' ἡμῖν ἀντιθέτως *«ἀφοῦ τὸν κατεβάσουν στὸ μνῆμα, τοῦ λύνουν τὰ χέρια, τὰ πόδια καὶ τὰ κατωσάγωνα, γιὰ νὰ λειώσῃ καὶ γιὰ νὰ εἶναι ἐλεύθερος στὸν ἄλλον κόσμο»* [7]). Μετὰ τὴν καταβίβασιν τοῦ φερέτρου ἢ τῆς θήκης εἰς τὸν τάφον καὶ πρὶν σκεπασθῇ διὰ χώματος ὁ λάκκος, ἐρρίπτετο κατὰ τὸν Χρυσόστομον *«γῆ ἐπάνω τῆς ὄψεως»* ἤτοι χῶμα ἐπὶ τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον μετὰ ταῦτα ἐκλείετο διὰ τοῦ καλύμματος τῆς θήκης. Τοῦτο γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον. Καὶ κεκλεισμένον ἐὰν εἶναι τὸ φέρετρον, ἀνοίγεται ἐπίτηδες κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν καὶ οἱ παριστάμενοι ρίπτουσιν ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ δρᾶκα χώματος [8]).

3. Αἱ ἐπὶ τοῦ τάφου διαδραματιζόμεναι σκηναί.

1. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,466. — *Γέλωτος γὰρ ἄξια οὐ ταῦτα, ἀλλ'*

ταφὴν τοῦ ἥρωος του λέγει: «Τὰ γυναικάρια διαπληκτίζονται ἤδη ποία νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ ξίφος, τὸ πηλήκιον, τὰ ἐπώμια, ποία νὰ σχίσῃ εἰς ράκη τὴν στολὴν καὶ τὴν σκελέαν. Καὶ κατὰ τὴν ἀγρίαν ταύτην βεβήλωσιν, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ ἑτέρας βεβηλώσεως, τῆς τυμβωρυχίας, ὁ τρόμος, ἐνῷ συρίζουν αἱ σχιζόμεναι ὀθόναι συνταράσσεται ὁ νεκρὸς καὶ κλονίζεται ἀγρίως ἐν τῷ φερέτρῳ».

[1]) *Σ. Συγκολίτου,* Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτσῃ, Λαογρ. ΙΑ' σ. 402.

[2]) *Μ. Λιουδάκη,* ΛΑ 1148,129.

[3]) Ὁμοίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ Α. Κεραμοπούλλου.

[4]) *Ν. Γ. Πολίτου,* Λαογρ. Σύμμ. Β' 282 κ. ἑ.

[5]) Αὐτ. σελ. 283. Βλ. καὶ *B. Schmidt* ἔνθ' ἀν. σ. 311 κ. ἑ. καὶ Ἀρχ. Ἐφημ. 1910 σ. 186.

[6]) «Ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο», Ἰωάνν. 11, 44.

[7]) *Σ. Συγκολίτου,* ἔνθ' ἀν. σ. 402 (Ἀνασελίτσα).

[8]) Ὁμοίαν συνήθειαν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ ἄλλοις λαοῖς βλ. παρὰ *Ν. Γ. Πολίτῃ,* Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 336, 2, ἔνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ἃ ποιοῦμεν νῦν, ὀδυρόμενοι, πενθοῦντες, συγκατορύττοντες ἑαυτοὺς τοῖς ἀπελθοῦσι».

2. Περὶ παρθενίας, Migne 48,560. — *ὁ πρῴην περὶ τὸν τάφον ἐγκαλινδούμενος... ὁ τὰς τρίχας τίλλων...*

3. Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne 61,791. — *Ὦ τῆς ὀδύνης! Ἀλλ᾽ εὗρον τί πράξω· συνθάπτομαι τῷ υἱῷ μου... Ἤδη γὰρ ἐγὼ τοῦ γνησίου μου παιδὸς προκαταλαμβάνω τὸν τάφον.*

Αἱ λέξεις «*συγκατορύττοντες ἑαυτοὺς*» καὶ «*συνθάπτομαι*» τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἀναφέρονται προφανῶς εἰς ἀποπείρας συνταφιασμοῦ καὶ εἶναι δηλωτικαὶ τῆς ὑψίστης πρὸς τὸν ἐνταφιαζόμενον στοργῆς.

Ἡ συγκατόρυξις ζώντων μετὰ τῶν νεκρῶν ἢ ἡ κατάσφαξις ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ τάφου πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ, γινόμεναι κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους[1]), ἐξέλιπον παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐνωρίς. Ἀλλ᾽ ὁ θρηνῶν προσφιλῆ νεκρόν, ὡς προχειροτέραν ἐκδήλωσιν τῆς πρὸς αὐτὸν ἀφοσιώσεως καὶ τοῦ βαθυτάτου πόνου, παρέσχε τὴν ἐπιθυμίαν συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὸν θάνατον. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ σχετικαὶ φράσεις τῶν μοιρολογίων καὶ αἱ ἐπὶ τῶν τάφων πράξεις ὑπερτάτης ἀπογνώσεως, αἱ ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου μαρτυρούμεναι, ὡς καὶ τὸ «*περὶ τὸν τάφον ἐγκαλινδεῖσθαι*», ὅπερ καὶ σήμερον βλέπομεν γινόμενον εἰς τὰς ταφάς[2]). Παρ᾽ ἡμῖν περιεσώθη μερική τις συνταφή, συμβολικὸν λαβοῦσα χαρακτῆρα· εἶναι ἡ ἀποκοπὴ τῆς κόμης καὶ ἡ κατάθεσις αὐτῆς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ. Ἐν Σφακίοις «*ἡ σύζυγος καὶ ἡ μήτηρ τοῦ ἐνταφιαζομένου κόπτουσι ριζηδὸν τὴν κόμην των καὶ ἐπιθέτουσιν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ νεκροῦ*»[3]). Καὶ αὐτὴ ἡ θραῦσις ἀγγείων ἐπὶ τοῦ τάφου κατὰ τὴν ὥραν τῆς ταφῆς ἢ παλαιότερον ἡ καῦσις ἀντικειμένων[4])

---

[1]) Βλ. *Α. Κεραμοπούλλου,* Θηβαϊκά, σελ. 137, 205, 265, 331. Πρβλ. Ἰλιάδ. Ψ, 175, ἔνθα ὁ Ἀχιλλεὺς θάπτων τὸν Πάτροκλον σφάζει ἐπὶ τοῦ τάφου δώδεκα Τρῶας· προσέτι Λουκιανοῦ, Περὶ πένθ. 14: «*Πόσοι γὰρ καὶ ἵππους καὶ παλλακίδας, οἱ δὲ καὶ οἰνοχόους ἐπικατέσφαξαν*». Εἶναι γνωστόν, ὅτι πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἡ χήρα τοῦ ἀποθανόντος συζύγου οὐ μόνον προσεφέρετο, ἀλλὰ καὶ ὑπεχρεοῦτο ν᾽ ἀκολουθήσῃ τὸν νεκρὸν σύζυγον εἰς τὸν τάφον συγκαιομένη ἢ συνθαπτομένη μετ᾽ αὐτοῦ.

[2]) *Φ. Κουκουλέ,* Ἐπιβιώσεις ἐθίμων τινῶν περὶ τὴν ταφὴν ἐν Ἡμερ. Μεγ. Ἑλλάδος 1929 σ. 676-8. Πρβλ. Ἰλ. Σ, 26-27 «*ἐν κονίῃσι μέγας μεγαλωστὶ τανυσθεὶς κεῖτο*» (ὁ Ἀχιλλεὺς) καὶ Λουκιανοῦ, Περὶ πένθ. 12 «*Οἱ μὲν γὰρ χαμαὶ καλινδοῦνται πολλάκις καὶ τὰς κεφαλὰς ἀράττουσι πρὸς τὸ ἔδαφος*».

[3]) *Παπαδοπετράκη,* Ἱστορία τῶν Σφακίων, σελ. 70. Πρβλ. Ἰλιάδος Ψ, 144, Αἰσχύλου, Χοηφ. 7, Σοφοκλέους Ἠλέκτρα, 52.

[4]) Πρβλ. *Ι. Χρυσοστόμου,* Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ΄, Migne 59,348. «*Εἰ γὰρ βάρβαροι συγκατακαίουσι τοῖς ἀπελθοῦσι τὰ ὄντα ...*»

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ἐπέχουσι πιθανώτερον θέσιν συνταφῆς μιᾶς ὑπάρξεως, ἔστω καὶ ἀψύχου, μετὰ τοῦ νεκροῦ [1]).

4. *Περὶ κοιμητηρίων καὶ τάφων.*

1. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κοιμητηρίου, Migne 49,393. — *Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ τόπος κοιμητήριον ὠνόμασται, ἵνα μάθῃς, ὅτι οἱ τετελευτηκότες καὶ ἐνταῦθα κείμενοι οὐ τεθνήκασιν, ἀλλὰ κοιμῶνται καὶ καθεύδουσιν.*

2. Περὶ πίστεως, Migne 48,1085. — *Διὸ πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη πρὸ τῶν εἰσόδων τάφους ἔχει. Τάφοι πρὸ τῶν πόλεων, τάφοι πρὸ τῶν ἀγρῶν.*

3. Περὶ θανάτου, Migne 63,803. — *Διὰ τοῦτο τάφοι πρὸ τῶν πόλεων, τάφοι πρὸ τῶν ἀγρῶν καὶ πανταχοῦ τὸ διδασκάλιον τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν πρόκειται...*

4. Εἰς τὸν Ματθ. ογ', Migne 58,676. — *Ἐννόησον, ὅτι οὐδεὶς τάφος ἐν πόλει κατασκευάζεται.*

5. Εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν, Migne 50,556. — *Καὶ χειροτέχνης δὲ ἕκαστος ἀνεμποδίστως τὰ τῆς οἰκείας ἐπιστήμης πάντα ἐργάσεται καὶ παρέξει τοῖς δεομένοις αὐτοῦ, οὐ πλησίον νεκρῶν καθήμενος μόνον, ἀλλὰ κἂν αὐτὰ τὰ μνήματα τῶν κατοιχομένων οἰκοδομῆσαι δέῃ, καὶ ὁ ζωγράφος, καὶ ὁ λιθοξόος, καὶ ὁ τέκτων, καὶ ὁ χαλκοτύπος.*

6. Εἰς τὴν μάρτ. Δροσίδα, Migne 50,685. — *Ὅταν γὰρ τὰς ἄλλας παραδραμόντες λάρνακας ἐπὶ τὰς τῶν μαρτύρων θήκας ἔλθωμεν...*

7. Αὐτόθι σελ. 683. — *Ἕκαστον μὲν οὖν τῶν μαρτυρίων παρέχει τοῖς συλλεγομένοις κέρδος οὐ μικρόν. Ὁμοῦ τε γὰρ ἐπέβη τις τῶν προθύρων καὶ πλῆθος εὐθέως τάφων πανταχόθεν προσπίπτει τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ ὅπου περ ἂν ἴδῃ, λάρνακας καὶ μνήματα καὶ θήκας ὁρᾷ τῶν κατοιχομένων.*

8. Αὐτόθι σ. 683. — *... ἀλλ' ἡ πρὸς τοὺς ἁγίους ἔξοδος τούτους* [2]) *ἔχει τινὰ καὶ ψυχαγωγίαν... οὐκ ἐπειδὴ καθαρὸν τὸν ἀέρα ἀναπνέομεν, ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς τὰ τῶν γενναίων τούτων κατορθώματα βλέπομεν... Οὐχὶ γῆν ὁρῶντες καλλωπιζομένην ἄνθεσιν, ἀλλὰ σώματα βλέποντες χαρίσμασι βρύοντα πνευματικοῖς.*

Τὰ κοιμητήρια τῶν πρώτων χριστιανῶν ὠνομάζοντο καὶ *μαρτύρια* ἕνεκα

---

[1]) [Ἑρμηνείαν τοῦ ἐθίμου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνιμιστικῆς θεωρίας βλ. παρὰ *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. σ. 312 κ.ἑ. Σ. τ. Δ.].

[2]) Ἡ ὁμιλία αὕτη ἐξεφωνήθη ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἔξω τῆς πόλεως, ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

τοῦ μαρτυρικοῦ συνήθως θανάτου τῶν εἰς αὐτὰ ἐνταφιαζομένων ἁγίων [1]). Βραδύτερον, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 6 χωρίου, ἐν τοῖς μεγάλοις κοιμητηρίοις ἀπεχωρίζετο ἴδιος χῶρος διὰ τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς ἁγίους.

Τὰ βυζαντινὰ κοιμητήρια ἦσαν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν παρατιθεμένων χωρίων, μέγιστα εἰς ἔκτασιν, πλήθοντα τάφων, λαρνάκων, θηκῶν καὶ μνημείων λαμπρῶν, μὲ κεντρικὰς ὁδοὺς καὶ παρόδους, κεχωρισμένα εἰς τομεῖς καὶ «*κεκαλλωπισμένα ἄνθεσιν*» [2]). Εἰδικοὶ χειροτέχναι, λιθοξόοι, ζωγράφοι καὶ χαλκοτύποι εἶχον ἔξωθι τῶν κοιμητηρίων ἐγκαταστήσει τὰ ἐργαστήριά των, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἡμέτερα νεκροταφεῖα [3]). Τὴν λέξιν «κοιμητήριον» δὲν χρησιμοποιεῖ κοινῶς παρ' ἡμῖν ὁ λαός. Ἀντ' αὐτῆς λέγει: τὸ *νεκροταφεῖον*, τὰ *μνήματα*, τὰ *ταφεῖα* [4]), τὸ *θαφτήργιο* [5]) ἢ τοπωνυμικήν τινα λέξιν [6]).

Τὰ χωριστὰ κοιμητήρια ἀπαντῶνται σήμερον πανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Καὶ εὑρίσκονται μὲν εἰσέτι παρ' ἡμῖν εἴς τινα χωρία κοιμητήρια ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν ναῶν, ἡ συνήθεια ὅμως αὕτη τείνει νὰ ἐκλείψῃ διὰ τῆς προσπαθείας τῶν κοινοτήτων νὰ ἱδρύσωσι ἔξωθι τῆς κώμης εὐρύχωρον νεκροταφεῖον. Οὕτως ἐν Κρήτῃ «*οἱ τάφοι πρωτύτερα ἦσαν στὸ χωριὸ μέσα. Καθένα τὸν ἔθαφταν στὴν ἐκκλησία τῆς ἐνορίας του. Τώρα εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ χωριά*» [7]). Ἀλλὰ καὶ ἀστυνομικὰς διατάξεις κατὰ καιροὺς ἔχομεν, ἐπιβαλλούσας τὴν ἔξω τῶν συνοικισμῶν εἰς ἴδιον νεκροταφεῖον ταφὴν τῶν νεκρῶν [8]).

9. Εἰς τὸν ρια' ψαλμόν, Migne 55,297. — *Ποῦ τοίνυν εἰσὶν οἱ τοὺς τάφους τοὺς πολυτελεῖς οἰκοδομοῦντες;...*

[1]) Πρβλ. τὸν Θ' κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου: «*περὶ τοῦ μὴ συγχωρεῖν εἰς τὰ κοιμητήρια ἢ εἰς τὰ λεγόμενα μαρτύρια*», *Ράλλη καὶ Ποτλῆ* Σύνταγμα τ. Γ' σ. 179.

[2]) Περὶ τῆς διακοσμήσεως τῶν τάφων καὶ τῶν κοιμητηρίων μὲ ἄνθη παρ' ἡμῖν βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 339, 5.

[3]) Πρβλ. καὶ *Α. Κεραμοπούλλου*, Παλαιαὶ χριστιανικαὶ καὶ βυζαντιακαὶ ταφαὶ ἐν Θήβαις, Ἀρχαιολ. Δελτίον 1926 σ. 124 κ. ἑ., ἔνθα γίνεται ἡ περιγραφὴ ἀποκαλυφθέντος νεκροταφείου τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων.

[4]) *Ξ. Ἄκογλου*, ἔνθ. ἀν. σ. 229.

[5]) *Δ. Λουκόπουλος*, ΛΑ 785, 48, Αἰτωλία.

[6]) Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσι: *Στὸ Δράπανο* (= νεκροταφεῖον). Πρβλ. καὶ *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 339, σημ. 1 καὶ 2.

[7]) *Μ. Λιουδάκη*, Ἡ τελευτὴ στὴν Κρήτη, ἔνθ' ἀν. σ. 422.

[8]) Πρβλ. *Φ. Κουκουλέ*, Ἐπ. Κρητ. Σπουδ. Γ' σ. 31 (Δουκικὸν διάταγμα τοῦ 1365 ἐν Κρήτῃ). Περίεργον εἶναι, ὅτι ἐν Κων/πόλει ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἐδόθη ἄδεια ταφῆς καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς πόλεως: «*Καὶ πᾶς ὃς ἂν βούληται εἴτε τειχῶν ἔξωθεν εἴτε τῆς πόλεως ἐντὸς τοὺς τελευτῶντας τιμᾶν τῇ ταφῇ, ἄδειαν ἐχέτω περαίνειν τὸ βούλημα*». (53η Νεαρά), βλ. Βασιλικῶν 59, 3, 10. Περὶ τῶν χρησιμοποιουμένων ποικίλων χώρων ταφῆς βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 338 καὶ 338,5.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

10. Εἰς τὸν Ἰωάνν. π', Migne 59,436. — *Μέχρι τίνος ...λαμπροὺς μὲν οἰκοδομοῦμεν τάφους;...*

11. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. κ', Migne 60,598. — *... οἱ μεγάλους ἑαυτοὺς εἶναι νομίζοντες, ὅταν... τάφους πολυτελεῖς πρίωνται.*

12. Εἰς τὰς Πράξεις ιη', Migne 60,147. — *Οἷόν ἐστιν εἰς θαῦμα μεῖζον τοῦ τάφους μὲν ἑτέρους οἰκοδομῆσαι λαμπρούς, ἵνα οἱ μετὰ ταῦτα ἀκούωσιν, ἅτι ὁ δεῖνα ᾠκοδόμησε...*

13. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. ιζ', Migne 60,568. — *Ὅταν γὰρ σήματα λαμπρὰ καὶ πᾶσαν αὐτῶν ἀναλίσκοντα τὴν οὐσίαν ἐπισκήπτωσι τελευτῶντες αὐτοῖς ἀνιστᾶν, καὶ ἐν ταφῇ ἀσωτίαν πολλὴν σπουδάζωσι προαποτίθεσθαι...*

14. Εἰς τὸν Ματθ. πα', Migne 58,735. — *Τί γὰρ ἐστι μνημεῖον; Λίθος, σῶμα νεκρὸν ἔχων ἐγκείμενον.*

15. Περὶ ἱερωσύνης α', Migne 48,625. — *Ὅταν οὖν με τῇ γῇ παραδῷς καὶ τοῖς ὀστέοις τοῦ πατρὸς ἀναμείξῃς τοῦ σοῦ...*

16. Εἰς τὸν Ματθ. λα', Migne 57,369. — *... Οὐδὲ κεκονιαμένας παρειὰς κατὰ τοὺς τοίχους τῶν τάφων.*

17. Περὶ τῆς Ἄννης ε', Migne 54,675. — *Τὸ μὲν γὰρ σῶμα τοῦ πένητος οὐκ ἂν τις ἕλοιτο γυμνῶσαι... Ἐνταῦθα δὲ* (ἐν τῷ τάφῳ τοῦ πλουσίου) *κλεῖθρα καὶ μοχλοὶ καὶ θύραι καὶ φύλακες καὶ πάντα εἰκῇ καὶ μάτην, τῆς τῶν χρημάτων ἐπιθυμίας... πάντα τολμᾶν ἀναπειθούσης.*

18. Εἰς τὸν Ἅγ. Βαβύλαν, Migne 50,551. — *... εἰς νοῦν τοὺς πενθοῦντας λαβών, οἳ ἅμα τε τοῖς τῶν τεθνηκότων τάφοις ἐφίστανται, καὶ ὥσπερ ἀντὶ τῆς θήκης τοὺς ἐν τῇ θήκῃ κειμένους ἑστῶτας ἰδόντες, οὕτως αὐτοὺς ἀπὸ τῶν προθύρων εὐθέως ἀνακαλοῦσι.*

Ἡ ἐν τῷ βίῳ ματαιοδοξία συνοδεύει τὸν ἄνθρωπον καὶ πέραν τοῦ τάφου. Καὶ ἑτοιμοθάνατος ζητεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς ἑαυτὸν μεταθανάτιον δόξαν, ἐπισκήπτων τὴν κατασκευὴν περιφανοῦς τάφου, λαμπροῦ σήματος, ὅπερ θὰ ἐπισύρῃ τὸν θαυμασμὸν τῶν μεταγενεστέρων. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἔχῃ ζητήσει τοῦτο ὁ νεκρός, οἱ οἰκεῖοι αὐτοῦ, τιμῶντες ἐκεῖνον καὶ ἑαυτούς, οἰκοδομοῦσι τάφον λαμπρόν, μνημεῖον ἐς ἀεί. Εἰς τὴν ματαιοδοξίαν ταύτην ὀφείλομεν πλεῖστα τῶν περισωθέντων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἔργων τέχνης, οἷον ἐπιτυμβίους στήλας, ἀναγλύφους σαρκοφάγους, ληκύθους, τοιχογραφίας κ. ἄ. Τὰ μαυσωλεῖα τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ τὰ μουσειακὰ σύγχρονα νεκροταφεῖα, εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀδυναμίαν ὀφείλονται.

Κατὰ τ᾽ ἀνωτέρω χωρία τάφος εἶναι γενικῶς ὁ περιέχων τὸ νεκρὸν σῶμα χῶρος μετὰ τῶν ἐπ᾽ αὐτοῦ ἐπιτεθειμένων ἢ ᾠκοδομημένων διακοσμητικῶν συμπληρωμάτων. Ὁ ὅρος δηλ. ἔχει τὴν αὐτήν, ὡς σήμερον, ἔννοιαν [1]). Τὸ σῶμα ἢ ἐθάπτετο ἀπ᾽ εὐθείας εἰς τὸ σκαφὲν ἔδαφος ἢ ἐτίθετο ἐντὸς λιθίνης λάρνακος [2]). Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν, ἥτις ἦτο συνήθης παρὰ τοῖς πλουσιωτέροις, ἡ λάρναξ ἢ ἐθάπτετο ὑπὸ τὴν γῆν ἢ ἐνεκλείετο ἐντὸς κτιριακῶν τάφων, μεγάλων καὶ πολυτελῶν, μὲ θύρας καὶ πρόθυρα, ἐχόντων τοὺς τοίχους κεκονιαμένους ἐσωτερικῶς καὶ ἐζωγραφημένους, ἠσφαλισμένων δὲ διὰ μοχλῶν καὶ κλείθρων, ὡς ἀναφέρει ὁ Χρυσόστομος. Ἡ λάρναξ ἦτο δυνατὸν καὶ ἁπλῶς νὰ ἐπιτεθῇ ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ τάφου καὶ νὰ κεῖται ἐκεῖ ἐλευθέρα ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων τάφων [3]).

Ὁπωσδήποτε πάντες οἱ τάφοι, πολυτελεῖς καὶ πενιχροί, ἔφερον σῆμα τι, οἷον στήλην, λήκυθον, ἀνδριάντα ἢ ἀνάγλυφον πρὸς διάκρισιν. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, τὰ νεκροταφεῖα ὠνομάζοντο *σήματα* [4]) καὶ *μνημεῖα: Μνημεῖον δέ ἐστι τὸ διὰ τὴν μνήμην φαινόμενον* [5]). Καὶ ἀλλαχοῦ «*Δύναται ὁ κτίζων τάφον στήλην ἐπιθεῖναι ἢ ἕτερον, ὃν βούλεται, κόσμον*» [6]).

Χρῆσις σημάτων ἐν τοῖς τάφοις γίνεται καὶ παρ᾽ ἡμῖν σήμερον. Πρὸς δήλωσιν τῆς θέσεως τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ τίθεται συνήθως λίθος ἄνωθεν αὐτῆς. Οὗτος ἐν Κρήτῃ λέγεται «μαρτοῦρι» [7]). Μὲ σήματα ἐπίσης ἐπὶ τῶν τάφων καθορίζουσιν εἰς πολλὰ μέρη τὸ φῦλον ἢ τὴν ἡλικίαν τῶν ἀποθανόντων: Οὕτως ἐν Ἀρκαδίᾳ «*βάνουν στοὺς τάφους τῶν νέων κόκκινο μαντῆλι, στοὺς τάφους τῶν γερόντων σκοῦρο καὶ τῶν κοριτσιῶν ἄσπρο, σὰ σημαῖες* [8]). Καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ «*ἀπάνω στὸ μνῆμα στένουν φλάμπουρα μαῦρο, ἅμα ὁ νεκρὸς εἶναι λεύτερος*» [9]).

Σῆμα τάφου δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὁ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὀρθούμενος ἢ ἐμπηγνύμενος σταυρός, ὅστις φέρει ἐνεπίγραφα τὸ ὄνομα καὶ ἔτος γεννήσεως καὶ

---

[1]) Καὶ ἐν Βασιλικοῖς (ἔκδοσις Ἰ. Ζέπου, Ἀθῆναι 1912) βιβλ. 59, τίτλ. 1, 2: «*Τάφος ἐστίν, ἐν ᾧ σῶμα ἢ ὀστέα ἀπετέθη· οὐ πᾶς ὁ ταφῇ ἀφορισθείς, ἀλλ᾽ ὅσον ἐστὶ τὸ σῶμα*».

[2]) Βασιλικά, 59, 1, 39 «*Τὸν ταφέντα ἐν γῇ ἢ σορῷ*». (*Σορὸς* = θήκη, λάρναξ).

[3]) Βλέπε ἀνωτ. χωρίον 6. Πρβλ. *Hermann - Blümner*, Griech. Privatalt. σ. 376 κἑ.

[4]) «*Μηδ᾽ ἀκολουθεῖν ἀποθανόντι, ὅταν εἰς σήματα ἄγηται*» Δημοσθ. πρὸς Μακάρ. 62.

[5]) Βασιλικ. 59, τίτλ. 1, 2.

[6]) Βασιλικ. 59, τίτλ. 3, 7. Ἀφθονώτατα στοιχεῖα διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ τάφου τῶν Βυζαντινῶν παρέχονται ἐν τοῖς Βασιλικοῖς, βιβλ. 59 τίτλοις 1 - 4 καὶ βιβλ. 60, τίτλ. 23.

[7]) *Γ. Δουλάκης*, ΛΑ 749, 272.

[8]) *Τσίριμπας*, ΛΑ 767, 329.

[9]) *Δ. Λουκόπουλος*, ΛΑ 867, 399, Αἰτωλία. Ἐν Λέσβῳ δηλοῦται τοῦτο διὰ λευκῶν ἢ μελανῶν σταυρῶν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

θανάτου τοῦ ἐνταφιασμένου, ὡς καὶ τὰ ἐπὶ τῶν τάφων χαρασσόμενα σύμβολα, ἐργαλεῖα ἢ ἐμβλήματα τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ νεκροῦ [1]).

Αἱ λίθιναι λάρνακες ἢ σαρκοφάγοι ἢ θῆκαι ἐχρησιμοποιήθησαν πολὺ ἀπὸ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ παρὰ τοῦ Πλινίου ἀναφερομένη εὕρεσις ἐν Τροίᾳ τοῦ σαρκοφάγου λίθου, ὅστις εἶχε διαβρωτικὴν ἰδιότητα [2]) καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποσυνέθετε τάχιστα τὸ σῶμα, διέδωκε τὴν χρῆσιν τοιούτων λαρνάκων· αὗται ὅμως βραδύτερον κατεσκευάζοντο παρά τε τοῖς Ρωμαίοις καὶ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐκ κοινοῦ λίθου ἢ ἀργίλλου ἢ καὶ ἐκ ξύλου [3]). Προορισμός των ἀπέβη τελικῶς ἡ ἀπομόνωσις τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς μὲ τὸ ὑγρὸν χῶμα, ὡς ἀκριβῶς γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν μὲ τὰ ἐνταφιαζόμενα φέρετρα [4]).

Λείψανα παρ' ἡμῖν τῆς χρήσεως λιθίνων λαρνάκων δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἑξῆς συνήθειαι: Ἐν Καππαδοκίᾳ, ὅταν ὁ νεκρὸς τίθεται ἄνευ κιβωτίου ἐντὸς τοῦ τάφου, «*σχηματίζουσι πέριξ τῆς κεφαλῆς του διὰ πλακωτῶν λίθων προφυλακτῆρα εἰς σχῆμα* ⊓ *ἵνα μὴ κτυπήσωσι τὰ ῥιφθησόμενα χώματα ἀμέσως εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ*» [5]), εἰς δὲ τὴν Ταταρναν Ἀγράφων «*μπήχνουν πλάκες ἀπ' τὶς τέσσερες πλευρὲς τοῦ τάφου, τὶς φυλάχτρες· ἀπὸ πάνω ὕστερα πλακοστρώνεται ὁ τάφος, σὰν ἁλῶνι*» [6]). Ἐπίσης πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος θέτουσι περὶ τοὺς τάφους πέτρας, «*αἷς περιστέλλουσιν ἐν κιβωτίου σχήματι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς ἐν τοῖς τάφοις*» [7]).

Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 15 τῶν ἀνωτέρω παρατιθεμένων χωρίων διδασκόμεθα, ὅτι ὑπῆρχον οἰκογενειακοὶ τάφοι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς. Τοῦτο ἀναφέρεται καὶ ἐν τοῖς Βασιλικοῖς, ἔνθα «*φαμιλιάροι τάφοι* λέγονται, οὓς τις ἑαυτῷ καὶ τῇ *φαμιλίᾳ* αὐτοῦ ποιεῖ» [8]). Οἰκογενειακοὺς τάφους εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι [9]), εἶναι γνωστὸν δέ, πόσον καὶ σήμερον εἶναι οὗτοι ἐν χρήσει.

---

[1]) Περὶ τούτων βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ σ. 339.

[2]) Hist. Nat. II, 98.

[3]) *C. Giussani*, ἔνθ' ἀν. Β' σ. 481. Πρβλ. *Φ. Κουκουλέ*, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων, Ἐπ. Βυζ. Σπ. ΙΕ' σ. 67 κ. ἑ.

[4]) Διὰ τοῦτο καὶ «οἱ πτωχότεροι τάφοι ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ κεράμων μεγάλων συγκλινόντων ὑπὲρ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ καὶ ἐντελῶς περιλαμβανόντων αὐτό». *Α. Κεραμοπούλλου*, ἔνθ' ἀν. σ. 125.

[5]) *Θ. Ἀνθόπουλος*, ΛΑ 1361 Β, 20, Φλογητὰ Καππαδοκίας.

[6]) *Δ. Λουκόπουλος*, ΛΑ 916, 50.

[7]) *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Συμμ. Γ' σ. 338, ἔνθα γενικά τινα περὶ τῶν τάφων παρ' ἡμῖν μετὰ τῶν σχετικῶν συνηθειῶν.

[8]) Βασιλικά, 59, τίτλ. 1, 2.

[9]) Βλ. Σοφοκλ. Ἠλέκτρα 1135 «*τύμβου πατρῴου κοινὸν εἰληχὼς μέρος*».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

5. *Περὶ τυμβωρύχων.*

1. Περὶ πλούτου καὶ πενίας ὁμιλ. ια', Migne 63,642. — ... *οὗτοι δὲ* (οἱ πλούσιοι), *ὅταν παραδοθῶσι τῇ γῇ, τότε παρὰ τῶν τυμβωρύχων γυμνοῦνται καὶ καθυβρίζονται.*

2. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,465. — *Ἡ γὰρ πολυτέλεια τῆς ταφῆς τυμβωρυχίας αἰτία γέγονε πολλάκις καὶ γυμνὸν καὶ ἄταφον ἐποίησεν ἐρρῖφθαι τὸν ἐπιμελῶς ταφέντα...*

3. Εἰς τὸν μη' ψαλμόν, Migne 55,239. — *Καὶ γὰρ ὅσῳπερ ἂν λαμπρὰ περικέηται, τοσούτῳ ... πλείονα τοῖς τυμβωρύχοις ἐπιθυμίαν* (παρασκευάζει)... *τὰς χεῖρας τῶν ἀνορυττόντων τὰς θήκας ἐφ' ἑαυτὸν ὁπλίζων καὶ καλῶν.*

4. Περὶ πλούτου καὶ πενίας, ια', Migne 63,642. — ... *ἀλλὰ τὸ δείλαιον σῶμα ἐκείνου, οὐδὲ τῆς ζωῆς ἀποστερηθέν, ἀπήλλακται τῶν ἐν τῇ ζωῇ κακῶν, ληστευόμενον καὶ συλούμενον ὑπὸ κακούργων καὶ τυμβωρύχων...*

5. Αὐτόθι. — ... *ἀλλὰ κινοῦσιν αὐτὸ* (τὸ σῶμα) *καὶ περιστρέφουσι καὶ μετὰ πολλῆς ὠμότητος ἐνυβρίζουσι. Μετὰ γὰρ τὸ παραδοθῆναι τῇ γῇ, γυμνὸν καὶ τῆς ἐκεῖθεν περιβολῆς καὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἱματίων ποιήσαντες, οὕτως ἀφιᾶσιν ἐρρῖφθαι ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ.*

6. Εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθ. λδ', Migne 61,293. — *Καὶ γὰρ ὁρῶμεν... καὶ ἀπὸ τῆς περὶ τάφους κακουργίας ... πολὺν πολλοῖς συναγόμενον πλοῦτον.*

7. Αὐτόθι. — ... *καὶ ὁ τυμβωρύχος τοὺς τάφους ἀναρρήξας, συνήγαγε πλοῦτον...*

8. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,465. — *Πολλοὶ γοῦν, ἵνα μὴ τοῦτο γένηται* (ἡ σύλησις), *τὰς λεπτὰς ἐκείνας ὀθόνας διατεμόντες καὶ πολλῶν τῶν ἀρωμάτων ἐμπλήσαντες, ὥστε διπλῇ γενέσθαι τοῖς ἐπηρεάζουσιν ἄχρηστα, οὕτω τῇ γῇ παραδεδώκασι.*

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων δείκνυται, ὅτι ἡ τυμβωρυχία κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χρυσοστόμου ἠσκεῖτο συστηματικῶς καὶ κατὰ τρόπον ληστρικώτατον. Ἡ περὶ τὴν ταφὴν πολυτέλεια, ὁ ἐν τοῖς τάφοις συνθαπτόμενος πλοῦτος ἦτο ἑπόμενον νὰ κινῇ τοὺς κλέπτας, οἵτινες ἐν τῇ τυμβωρυχίᾳ εὕρισκον εὔκολον τρόπον, ὅπως συγκομίσωσι, ὡς καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγει, πολὺν πλοῦτον.

Ἡ Βυζαντινὴ πολιτεία ἠναγκάσθη ἐπανειλημμένως ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὴν περὶ τοὺς τάφους κακουργίαν ταύτην, ἔχομεν δὲ διάταξιν, καθ' ἣν «*οἱ τυμβωρυχοῦντες καὶ γυμνοῦντες τὰ τῶν τελευτώντων σώματα, εἰ μὲν μετὰ ὅπλων, κεφαλικῶς τι-*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

μωροῦνται, εἰ δὲ χωρὶς ὅπλων, μέχρι μετάλλου» [1]). Ὁμοίως ἡ ἐκκλησία ἐζήτησε ν' ἀπαλείψῃ δι' ἀπαγορευτικῶν διατάξεων τὸ ἔγκλημα τοῦτο. Οὕτω κατὰ τὸν κανόνα Ζ΄ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης «*τὸ διερευνᾶσθαι τὴν κόνιν ἀπὸ τῆς γαιωθείσης σαρκὸς καὶ ἀνακινεῖν τὰ ὀστᾶ, ἐλπίδι τοῦ κόσμου τινὰ τῶν συγκατορυχθέντων κερδᾶναι, τοῦτο τῷ αὐτῷ κρίματι κατεδικάσθη, ᾧ καὶ ἡ ψιλὴ πορνεία*» [2]). Τυμβωρύχος, κατὰ τὸν Ζωναρᾶν, ἦτο «*ὁ τοὺς τάφους ἀνοίγων καὶ συλῶν τὰ τοῖς νεκροῖς συνθαπτόμενα, εἴη δ' ἂν καὶ ὁ τοὺς λίθους τῶν τάφων ἀφαιρούμενος*» [3]).

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ τυμβωρυχία ἔχει περιορισθῆ, τοῦτο μὲν διότι σήμερον δὲν συνθάπτεται μετὰ τῶν νεκρῶν ἀξιόλογος κόσμος, τοῦτο δὲ διότι ἡ ἐπίχωσις, ἥτις ἀντικατέστησε τὰς λιθίνας λάρνακας, δὲν παρέχει εὐχέρειαν συλήσεως τοῦ νεκροῦ σώματος. Ἐν τούτοις καὶ σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος «σχίζουσι τὰ συνθαπτόμενα τῷ νεκρῷ ἐνδύματα καὶ ὑφάσματα», ἵνα τὰ προφυλάξωσιν ἀπὸ τῆς τυμβωρυχίας [4]). Τυμβωρύχοι δὲ τῆς σήμερον εἶναι συνήθως αὐτοὶ οἱ νεκροθάπται ἢ νεκροφύλακες, τοὺς ὁποίους καὶ ὑποπτεύουσιν οἱ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ. «*Στεκόμαστε νὰ βεβαιωθοῦμε, πὼς δὲ θὰ τοῦ πάρουν οἱ νεκροθάφτες τὰ παπούτσια*» [5]). Καὶ ἀλλαχοῦ: «*Λένε πὼς ξέχωνε ὁ νεκροθάφτης τὴ νύχτα τοὺς πεθαμένους κ' ἔκλεβε ὅ,τι εἶχαν ἀπάνω τους. Μιὰ φορὰ... βρήκανε μιὰ νειαροθαμμένη νεκρὴ μὲ κομμένο τὸ δαχτύλι ποὺ φοροῦσε δαχτυλίδι*» [6]). Οὐχ ἧττον ἔχομεν καὶ συστηματικῆς τυμβωρυχίας περιπτώσεις. Προσφάτως ἀνεγράφη, ὅτι «*εἰς τὸ χωρίον Μύτικα τῆς Εὐβοίας ἄγνωστοι, εἰσελθόντες τὴν νύκτα εἰς τὸ νεκροταφεῖον, ἐξέθαψαν τὸ πτῶμα τοῦ πρὸ δεκαημέρου θανόντος Ν. Κ., ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ ἀφήρεσαν τοὺς χρυσοῦς ὀδόντας καὶ δύο δακτυλίδια*» [7]).

Πλὴν τῆς συλήσεως τοῦ νεκροῦ οἱ τυμβωρύχοι διέπραττον καὶ ἕτερον κακούργημα, δηλ. ἐξέθαπτον ἢ μετετόπιζον τὸ νεκρὸν σῶμα, ὅπερ πολλάκις ἄφινον «*ἐρρῖφθαι ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ*». Δὲν εἶναι μόνον ἡ στέρησις ταφῆς, ἥτις θεωρεῖται, ὡς εἴδομεν, ἀτυχία καὶ συμφορὰ διὰ τὸν θανόντα, ἀλλὰ καὶ ἡ μετακίνησις τοῦ νεκροῦ σώματος, ἡ ἄτακτος θέσις αὐτοῦ ἐν τῷ τάφῳ. Παρ' ἡμῖν νῦν πιστεύεται, ὅτι «*εἶναι κακὸ νά' ναι κακὰ βαλμένος ὁ νεκρὸς στὸν τάφο. Φέρνει θανατικὸ στὸ σπίτι. Γι' αὐτὸ κάνουν ἀνασκαφὲς καὶ τὸν σιάζουν νὰ κεῖται καλά* [8]).

---

[1]) Βασιλικῶν 60, 23, 3, σελ. 612.

[2]) *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα. Κανόνων Δ΄ σ. 222.

[3]) Αὐτόθι (Ἑρμηνεία εἰς τὸν ΞϚ΄ κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου).

[4]) *Ν. Γ. Πολίτης* ἐν Παρνασσῷ, τ. 17 (1894) σ. 81, 5. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Λαογρ. Σύμμ. Β΄ 283 καὶ *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. 24, 311, 5.

[5]) *Μ. Λιουδάκη*, ΛΑ 1148, 131, Βιθυνία.

[6]) *Α. Γκράβαλη*, Σπασμένες κολῶνες σ. 115 (Κυδωνίαι).

[7]) Ἐφημερὶς Βραδυνὴ 4ης Νοεμβρίου 1939.

[8]) *Παπανανιάδης*, ΛΑ 242, Ἀμισὸς Πόντου.

6. *Ἡ σημασία τῆς ταφῆς.*

1. Ἀποσπ. εἰς τὸν Ἱερεμίαν, κεφ. ζ', Migne 64,844. — *Ὡς οὐδὲ ταφῆς ἀξιωθησομένων· ὃ χείρονα τὴν συμφορὰν ἐδείκνυεν.*

2. Περὶ πλούτου καὶ πενίας, Migne 63,642.—... *μετὰ θάνατον πικροτάτην ἀπαιτεῖ δίκην, γυμνοὺς προτιθεὶς καὶ ἀτάφους, θέαμα δεινὸν καὶ ἐλεεινόν.*

3. Αὐτόθι. — ... *καὶ μετὰ πολλῆς ὠμότητος ἐνυβρίζουσι... Μετὰ γὰρ τὸ παραδοθῆναι τῇ γῇ, γυμνὸν καὶ τῆς ἐκεῖθεν περιβολῆς καὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἱματίων ποιήσαντες, οὕτως ἀφιᾶσιν ἐρρῖφθαι ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ.*

4. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Α', λε', Migne 61,305. — ... *τὸ νεκρὸν σῶμα γυμνοῦν τῶν σφόδρα ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ἐστί.*

5. Εἰς νεωτ. χηρ. Migne 48,605 κ. ἑ. — ... *καὶ τὰ πρὸς τὴν ταφὴν πάντα ἔπραξας, ὡς προσῆκον ἦν.*

6. Κατὰ Ἰουδαίων, Migne 48,928. — *Ἀλλ' ὅπερ οἱ στρατιῶται ποιοῦσιν ... οὐκ εὐθέως ἐπὶ τὰς σκηνὰς τρέχουσιν, ἀλλὰ πρότερον ἐπὶ τὸν τόπον τῆς συμβολῆς ἐλθόντες, τοὺς μὲν ἀποθανόντας τῇ γῇ κρύπτουσιν.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Τὴν σημασίαν, ἣν ἔδωσαν ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν ταφὴν τοῦ νεκροῦ σώματος, μαρτυροῦσιν αἱ παρ' αὐτοῖς δοξασίαι περὶ τῶν ἀτάφων, αἱ σχετικαὶ παραδόσεις καὶ οἱ μῦθοι [1]). Εἶναι γνωστὴ ἡ αὐστηρότης, μεθ' ἧς ἐπεβάλλετο ἡ μετὰ τὴν μάχην περισυλλογὴ καὶ ταφὴ τῶν νεκρῶν οὐ μόνον τοῦ ἰδίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ πολεμίου στρατεύματος [2]). Ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ, ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν ἐθάπτετο, ἐβασανίζετο περιπλανωμένη, ὕψιστος δὲ πόθος αὐτῆς ἦτο ἡ διὰ τῆς ταφῆς ἀνακούφισις. «*Θάπτε μ' ὅ,τι τάχιστα, πύλας Ἀΐδαο περήσω*» ἱκετεύει ὁ Πάτροκλος τὸν Ἀχιλλέα παρ' Ὁμήρῳ [3])· καὶ ἡ ἐλαχίστη ἐπίρριψις χώματος ἐπὶ τοῦ νεκροῦ θὰ τὸν ἀνεκούφιζε. Παρ' ἡμῖν ἡ ταφὴ τοῦ νεκροῦ θεωρεῖται ἄκρως ἐπιβεβλημένη. Κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ «*οἱ ἐπὶ πολὺ μένοντες ἄταφοι γίνονται βρικόλακες*» [4]). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κοινὴ παροιμιώδης φράσις «*πεθαμένος κι ἄθαφτος*», ἥτις λέγεται μεταφορικῶς διὰ τοὺς τελείως ἐγκαταλελειμμένους ἢ τοὺς εἰς ἀθλιότητα μεγάλην εὑρισκομένους.

---

[1]) *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 323.

[2]) «Τοὺς δὲ Μήδους Ἀθηναῖοι μὲν θάψαι λέγουσιν, ὡς πάντως ὅσιον ἀνθρώπου νεκρὸν γῇ κρύψαι». Παυσαν. 4, 32, 4.

[3]) Ἰλιάδ. Ψ, 71.

[4]) *Β. Βήκα*, Ἔθιμα Βλαχοφώνων, Λαογρ. Ϛ' 187. Πρβλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Παραδόσεις Α' σ. 587 ἀρ. 954.

Δ΄. ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΑΦΗΝ

α΄. **Ὁ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ καθαρμός.**

1. Εἰς τὸν Ματθ. λζ΄, Migne 57,426. — *Πολλοὶ γοῦν ἀπὸ μὲν τάφων ἐπανελθόντες ἐλούσαντο... καίτοι γε ὁ νεκρὸς οὐκ ἀκάθαρτον.*

Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ συνηθείας ἀπαντωμένης εἴς τε τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας, ὡς καὶ τοὺς ἄλλους λαούς [1]). Οἱ ἀπὸ τοῦ τάφου ἐπανερχόμενοι πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ καθαρθῶσι δι᾿ ὕδατος, καθόσον ἐμιάνθησαν ἀπὸ τοῦ νεκροῦ σώματος.

Ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἔχομεν ρητὴν διάταξιν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου: «*Πᾶς ὁ ἁπτόμενος τοῦ τεθνηκότος ἀπὸ ψυχῆς ἀνθρώπου, ἐὰν ἀποθάνῃ καὶ μὴ ἀφαγνισθῇ, τὴν σκηνὴν Κυρίου ἐμίανεν· ἐκτριβήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐξ Ἰσραήλ, ὅτι ὕδωρ ραντισμοῦ οὐ περιερραντίσθη ἐπ᾿ αὐτόν· ἀκάθαρτός ἐστιν*» [2]). Ἀντιθέτως πρὸς τὴν Μωσαϊκὴν διδασκαλίαν ὁ Χρυσόστομος διδάσκει, ὅτι «*ὁ νεκρὸς οὐκ ἀκάθαρτον*». Οἱ Βυζαντινοὶ ὅμως παραλαβόντες τὴν σχετικὴν ἀντίληψιν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα «*ἐθεώρουν μεμολυσμένους τοὺς νεκρούς, διὸ καί, ἂν τούτους ἤγγιζον, ἀναγκαῖον ἔκρινον νὰ καθαρθῶσιν*» [3]). Ὁ καθαρμὸς οὗτος ἐπετυγχάνετο ὄχι μόνον δι᾿ ἁπλοῦ ραντισμοῦ, ὡς παρ᾿ Ἑβραίοις, ἢ δι᾿ ἀπονίψεως τῶν χειρῶν, ὡς παρ᾿ ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ διὰ πλήρους λουτροῦ· «*παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν οἱ οἰκεῖοι τοῦ νεκροῦ μετὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ σώματος ἐλούοντο*» [4]). Περὶ λουτροῦ ἀσφαλῶς πρόκειται καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρω μαρτυρίᾳ τοῦ Χρυσοστόμου [5]). Χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν σχετικὴν νεοελληνικὴν συνήθειαν εἶναι ὅτι ἐν Ζαγορίῳ «*νίπτονται οὐ μόνον τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον*» [6]). Πανταχοῦ ἀλλοῦ ὅμως παρ᾿ ἡμῖν ἡ κάθαρσις τελεῖται δι᾿ ἁπλῆς ἀπονίψεως τῶν χειρῶν. Οἱ συνοδεύσαντες τὸν νεκρὸν νίπτουσι τὰς χεῖρας εἴτε ἀμέσως ἐπὶ τοῦ καλυφθέντος

---

[1]) Βλ. *Ν. Γ. Πολίτην,* Λαογρ. Συμμ. Β΄ σ. 273 κ. ἑ. καὶ Γ΄ σ. 341 - 342.

[2]) Ἀριθμῶν ιθ, 13.

[3]) *Φ. Κουκουλέ,* Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐν Ἐπ. Κρητ. Σπ. τ. Γ΄ σ. 32.

[4]) *Ν. Γ. Πολίτου,* Λαογρ. Σύμμ. Β΄ σ. 273 καὶ *B. Schmidt,* ἔνθ᾿ ἀν. τ. 25 σ. 60 κέ.

[5]) Πρβλ. καὶ σχετικὴν Ἀποστολ. διαταγήν: «*Μηδὲ ἐπιζητεῖτε συνεχῆ βαπτίσματα ἢ καθαρισμοὺς ἐπὶ θίξει νεκροῦ*» (Migne P. G. I. 988).

[6]) *Ι. Λαμπρίδου,* Ζαγοριακὰ σ. 193.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

τάφου [1]) εἴτε εἰς τὴν πλησιεστέραν πηγὴν [2]) εἴτε, ὅπερ καὶ τὸ συνηθέστερον, ἔξωθι τῆς οἰκίας τοῦ τεθνεῶτος. «*Στὴν πόρτα στέκεται ἕνα παιδὶ καὶ γέρνει νερὸ ἀπὸ μιὰ ποτίστρα, καθένας ποὺ μπαίνει ν' ἁπλώνη τὸ χέρι του νὰ τὸ βρέχη μιὰ ψιχούλα*» [3]).

Κατὰ τὸν Πολίτην αἱ τοιαῦται συνήθειαι δύνανται νὰ θεωρηθῶσι παγκόσμιοι, παρατηρούμεναι καὶ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν σημερινῶν λαῶν [4]).

β΄. **Περίδειπνα.**

1. Εἰς τὸν Λάζαρον, Migne 48,1038. — *Διὰ τοῦτο πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς ἐπικηδείοις, ὅταν τις παιδίον ἢ γυναῖκα ἀποβάλῃ, ἐπειδὴ τὸ πάθος τυραννεῖ... λαμβάνει φίλους εἰς τὴν οἰκίαν τὴν ἑαυτοῦ καὶ συμπόσιον δαψιλὲς ποιεῖ καὶ οἶνος ἄκρατος δίδοται τῷ λυπουμένῳ, ἵνα παραμυθήσηται τὸ ἕλκος.*

2. Περὶ τοῦ μονάζειν, Migne 47,343. — *...καὶ τῶν συνδείπνων καὶ περιδείπνων πολλῷ μᾶλλον τὰ τούτου ῥήματα... ῥᾷον τὸν παθόντα διαθεῖναι δυνήσεται.*

3. Εἰς τὰς Πράξεις κα΄, Migne 61,235. — *Κἂν μὲν εἰς περίδειπνόν σέ τις καλέσῃ μετὰ τὸ πένθος οὐδεὶς ὁ ἀντερῶν, ἐπειδὴ νόμος ἀνθρώπων ἐστὶν ὁ ταῦτα κελεύων*».

Ἡ «*ἐπὶ τῷ πένθει σύνοδος*» ἤτοι ἡ ἀμέσως μετὰ τὴν ταφὴν συγκέντρωσις τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ τελευτήσαντος καὶ ἡ παράθεσις δείπνου εἰς αὐτοὺς [5]) ἦτο ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων [6]). Φαίνεται μάλιστα, ὅτι πολλὴ εὐωχία ἐλάμβανε χώραν κατὰ τὰ συμπόσια ταῦτα.

---

[1]) Ἐν Ἀνασελίτσῃ (Λαογρ. ΙΑ΄ σ. 402), ἐν Κύπρῳ (Κυπριακὰ Α΄ σ. 738), ἐν Κρήτῃ (κατ' ἀνακοίν. Μ. Λιουδάκη), ἐν Αἰτωλίᾳ (ΛΑ 867, 399) κ. ἀ.

[2]) Ἐν Θράκῃ (Θρᾳκικὰ Β΄ σ. 138), ἐν Λήμνῳ (ΛΑ 1160 Γ΄ *Γ. Μέγας*), Ἀν. Κρήτῃ (ΛΑ 1105 287) κ. ἀ.

[3]) *Δ. Λουκόπουλος*, ΛΑ 784, 48, Αἰτωλία· ὁμοίως ἐν Κοζάνῃ ΛΑ 180, 148, 14, ἐν Ἠπείρῳ ΛΑ 419, 1, ἐν Οἰνόῃ Πόντου ΛΑ 242, 137, 63 κ. ἀ.

[4]) Λαογρ. Σύμμ. Β΄ σ. 274.

[5]) Πολυδεύκους, Ὀνομαστικόν, λ. περίδειπνον. 8, 65.

[6]) Πρβλ. Ἰλιάδ. Ω, 801 - 803, Δημοσθ. περὶ τοῦ στεφ. δ, 288. Τὸ ἔθιμον ἀναφέρει καὶ ὁ Λουκιανός, περὶ πένθ. 24, ὅστις μὲ τὸ φιλοσκῶμμον αὐτοῦ ὕφος καταδεικνύει καὶ τὴν φυσιολογικὴν ἀπαίτησιν τοῦ δείπνου. «*Ἐπὶ πᾶσι τούτοις*, γράφει, *τὸ περίδειπνον· καὶ πάρεισιν οἱ προσήκοντες καὶ τοὺς γονέας παραμυθοῦνται τοῦ τετελευτηκότος καὶ πείθουσι γεύσασθαι οὐκ ἀηδῶς, μὰ Δί' οὐδ' αὐτοὺς ἀναγκαζομένους, ἀλλὰ ἤδη ὑπὸ λιμοῦ τριῶν ἑξῆς ἡμερῶν ἀπηυδηκότας*. Πρβλ. *Hermann - Blümner*, ἔνθ' ἀν. σ. 271.

Ὁμοίως καὶ οἱ Ἑβραῖοι «*ἀθροιζόμενοι μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν ἤσθιον τὸν ἄρτον τῆς θλίψεως καὶ ἔπινον τὴν κύλικα τῆς παρηγορίας*» [1]).

Ὅτι τὸ συμπόσιον κατὰ τὰ περίδειπνα ἐγίνετο «*δαψιλὲς*» καὶ ὁ ἄκρατος οἶνος ἔρρεεν ἀφθόνως κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, μαρτυρεῖται καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν. Ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς διαταγαῖς προστάσσεται τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνοις: «*Ἐν δὲ ταῖς μνείαις αὐτῶν καλούμενοι, μετὰ εὐταξίας ἑστιᾶσθε... Τοῦτο δέ φαμεν, οὐχ ἵνα μὴ πίνωσιν... ἀλλ' ἵνα μὴ παροινῶσι*» [2]).

Καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους «*Τὸ τραπέζι γίνεται πάντοτε πλούσιο. Πολλοί, πρὶν πεθάνουν, δίνουν παραγγελίες στοὺς δικούς τους νὰ κάνουν ἀρχοντικὴ μακαρία: Θέλω στὸ θάνατό μου νὰ σφάξετε μιὰ προβατίνα...*» [3]). «*Ἐν Ἀλαγονίᾳ τῆς Μεσσηνίας μέχρι πρό τινων ἐτῶν ὑπῆρχον τὰ περίδειπνα, τὰ ὁποῖα κατώρθωσε νὰ καταργήσῃ ὁ ποτὲ ἱερεὺς Π. Βουτσῆς διὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ θεωρηθέντα ὡς συμβαίνοντα ἔκτροπα. Ἀποθνήσκοντος σημαίνοντος μάλιστα ἐν τῷ χωρίῳ προσώπου, ἔπρεπε νὰ σφαγῶσι χοῖροι, τράγοι καὶ μόσχοι ἐνίοτε. Μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν παρετίθετο τράπεζα μεγάλη καί, ἐκ τοῦ οἴνου ἴσως εἶτα, ἔρριπτον τὸ λιθάρι καὶ ἠγωνίζοντο τὶς νὰ συλλάβῃ τὸν ἄλλον καὶ ποῖος νὰ προσπεράσῃ*» [4]). Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, πολλαχοῦ μετὰ τὰς μακαρίας καὶ ᾄσματα ἀκούονται καὶ εὐθυμία ἐνίοτε ἐπικρατεῖ [5]).

Ἡ λέξις «περίδειπνον» δὲν εἶναι σήμερον ἐν χρήσει. Ἀντ' αὐτῆς ἔχομεν τὰς λέξεις: *παρηγοριά, νεκρόδειπνο* [6]), *τάφος* [7]), *κοινό* [8]), *πορθιάτικο, τραπέζι, συχώριο, μακαρία* κ. ἄ. [9]).

---

[1]) *Καλλίνικος*, ἔνθ' ἀν. σ. 398.

[2]) Migne PG 1, 1148 κ. ἑ. Διαταγ. Η', μδ'.

[3]) Δυτ. Μακεδονία, *Σ. Συγκολίτης*, ἐν Λαογρ. ΙΑ' 403.

[4]) *Γ. Τζανετάκης*, ΛΑ 1136, 77, Ἀλαγονία, (1908).

[5]) Βλ. *Κεραμόπουλλον*, Ἀρχαιολ. Δελτ. 1926 σελ. 131 κ. ἑ. [Τὸ λεγόμενον ὅμως ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου «*καὶ ἄκρατος οἶνος δίδοται τῷ λυπουμένῳ*» πρέπει ἴσως νὰ σχετισθῇ πρὸς ἔθιμον ἐπιχωριάζον ἐν Ἀνασελίτσῃ: «*Πάνω στὸ τραπέζι* (γιὰ τὴ μακαρία) *βάζουν ἕνα ποτήρι κρασί, ἕνα καρβέλι ψωμὶ ἀλάκερο, ἕνα πιάτο βρασμένο σιτάρι καὶ κηριά... Ἀφοῦ μαζευτοῦν ὅλοι..., ἕνας ἀπὸ τοὺς σπιτικούς, τοὺς πιὸ κοντινοὺς τοῦ πεθαμένου, πίνει τὸ ποτήρι τὸ κρασί. Ἂν εἶναι παιδὶ ἢ κορίτσι ἀνύπαντρο, πίνει τὸ κρασὶ ἡ μάννα, ἂν ἄντρας, ἡ γυναῖκα του*. Πρβλ. «*πικρὸ πουτήρ' ἤπια ἡ μαύρη μ'*» *Σπ. Συγκολίτης*, ἔνθ' ἀν. σ. 403. Σ. τ. Δ.].

[6]) Ρόδος.

[7]) Κρήτη.

[8]) Ἤπειρος.

[9]) Περὶ τῶν λέξεων τούτων καὶ γενικῶς περὶ περιδείπνων παρ' ἡμῖν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Συμμ. Γ' σ. 342-345 καὶ *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. τ. 25 σ. 62-67.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Ε΄. ΜΝΗΜΟΣΥΝΑ

α΄. Κατ' ἰδίαν μνημόσυνα ἐν ἐκκλησίαις.

1. Εἰς τὸν Ματθαῖον λα΄, Migne 57,374 κ. ἑ. — *Μᾶλλον δὲ τί μετὰ ταῦτα ... παρακαλεῖς ἱερέας εὔξασθαι; Ἵνα εἰς ἀνάπαυσιν ἀπέλθῃ, φησίν, ὁ τετελευτηκώς, ἵνα ἵλεων σχῇ τὸν δικαστήν.*

2. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ΄, Migne 59,348. — *Βούλει τιμῆσαι τὸν ἀπελθόντα: Ἑτέρως τίμησον, ἐλεημοσύνας ποιῶν... λειτουργίας.*

3. Εἰς τὸν Ἰώβ, Migne 64,544. — *Βοήθησον τοῖς ἀπελθοῦσι, μνείαν ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελῶν.*

4. Ὁμιλία με΄, Migne 63,892. — *Οὐκ εἰκῇ προσφοραὶ ὑπὲρ τῶν ἀπελθόντων γίνονται, οὐκ εἰκῇ ἱκετηρίαι.*

5. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. α΄, Migne 61,229. — *Ἀλλ' εἰ μὲν υἱοῦ ἢ ἀδελφοῦ τετελευτηκότος ἀνάμνησιν ἐποίεις...*

Δὲν ἀναφέρει ἐνταῦθα ὁ Χρυσόστομος καὶ τὰς χρονικὰς περιόδους, καθ' ἃς ἐτελοῦντο παρὰ τῆς οἰκογενείας τὰ μνημόσυνα ὑπὲρ τοῦ τελευτήσαντος. Εἶναι ὅμως γνωστόν, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χρόνων ἡ τρίτη ἡμέρα, ἡ ἐνάτη, ἡ τριακοστὴ καὶ ἡ ἐπέτειος ἀφιεροῦντο συνήθως εἰς τὴν μνήμην τοῦ νεκροῦ [1]). Διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ τῶν μνημοσύνων ἐρρυθμίζοντο παρὰ τοῦ κατωτέρω Ἀποστολικοῦ κανόνος: «*Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κεκοιμημένων ἐν ψαλμοῖς καὶ ἀναγνώσεσι καὶ προσευχαῖς, διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἐγερθέντα· καὶ ἔνατα εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων· καὶ τεσσαρακοστὰ κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον. Μωσῆν γὰρ οὕτως ὁ λαὸς ἐπένθησε· καὶ ἐνιαύσια, ὑπὲρ μνείας αὐτοῦ*» [2]). Παρὰ τῷ λαῷ τὴν τέλεσιν τῶν μνημοσύνων ἐπιβάλλουσιν οὐ μόνον λόγοι θρησκευτικοί, ἀλλὰ καὶ αἱ περὶ ψυχῆς δοξασίαι [3]), ὡς καὶ αἱ περὶ τῶν νεκρῶν δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις. Οἱ ἄνευ μνημοσύνων νεκροὶ βασανίζονται, ὡς οἱ ἄταφοι τῶν ἀρχαίων, πολλάκις δ' ἐμφανιζόμενοι καθ' ὕπνους ἱκετεύουσι τὴν τέλεσιν μνημοσύνου, ὅπως ἀνακουφισθῶσι. Διὰ τοῦτο

---

[1]) Πρβλ. Ἰσαίου, Περὶ Μενεκλ. κλήρου, 37, Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 613. Βλ. καὶ *Ν. Γ. Πολίτου,* Λαογρ. Σύμμ. Γ΄ σ. 348.

[2]) Διαταγῶν Η, μγ΄ Migne PG 1,1145, κ. ἑ.

[3]) Πρβλ. *Ν. Κεφαλᾶ,* Μελέτη περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῶν ἱερῶν μνημοσύνων, Ἀθῆναι 1901. Βλ. καὶ *Μ. Λιουδάκη,* ἔνθ' ἀν. σ. 426.

ἱερώτατον καθῆκον θεωροῦσιν οἱ οἰκεῖοι νὰ τελέσωσι κατὰ τὰς τακτὰς προθεσμίας ἰδιωτικὰ μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν νεκρῶν αὐτῶν. Ἡ κατὰ τὰ μνημόσυνα πρόσκλησις περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς ἱερέων θεωρεῖται, ὡς καὶ κατὰ τὴν κηδείαν, συντελεστικωτέρα εἰς τὴν «*ἀνάπαυσιν*» τοῦ ἀποθανόντος. Οὕτως ἐτέθησαν ἐν χρήσει τὰ λεγόμενα «*συλλείτουργα*», καθ᾽ ἃ ἀπαιτεῖται ἡ σύμπραξις τριῶν τοὐλάχιστον ἱερέων, προσκαλουμένων ἀκόμη καὶ ἐκ μακρῶν ἀποστάσεων, διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μνημοσύνου.

Περὶ τῶν μνημοσύνων γενικῶς παρά τε τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, Ρωμαίοις, Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἕλλησι βλ. ὅσα ὁ *Ν. Γ. Πολίτης* καὶ ὁ *B. Schmidt* ἐν ταῖς σχετικαῖς αὐτῶν μελέταις γράφουσι [1]).

β'. **Δέησις ἐπὶ τῶν τάφων.**

1. Εἰς νεωτ. χηρ. Migne 48,606. — . . . *καὶ πρὸς τὸν τάφον πολλάκις ἐρχομένη τὸν ἐκείνου, παραμυθίαν ἔχεις τῆς ὀδύνης οὐ μικράν.*

2. Εἰς τὸν μακ. Βαβύλαν, Migne 50,551. — *Μάθοι δ᾽ ἄν τις καλῶς, ὡς ἡ φαντασία τῶν ἀπελθόντων ἀπὸ τῶν τόπων ἐγγίνεται ταῖς τῶν ζώντων ψυχαῖς, εἰς νοῦν τοὺς πενθοῦντας λαβών, οἳ ἅμα τε τοῖς τῶν τεθνηκότων τάφοις ἐφίστανται, καὶ ὥσπερ ἀντὶ τῆς θήκης, τοὺς ἐν τῇ θήκῃ κειμένους ἑστῶτας ἰδόντες, οὕτως αὐτοὺς ἀπὸ τῶν προθύρων εὐθέως ἀνακαλοῦσι.*

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων δὲν συνάγεται μέν, ὅτι ἐτελοῦντο ἐπὶ τῶν τάφων ἐκκλησιαστικὰ μνημόσυνα ἢ δεήσεις, ἀλλ᾽ ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἄλλα χωρία δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι αἱ ἐπὶ τοὺς τάφους ἔξοδοι τῶν οἰκείων συνωδεύοντο πολλάκις ὑπὸ ἱερέων, οἵτινες ἀνέπεμπον ἐκεῖ εὐχὰς ἐπὶ τοῦ τεθαμμένου, ὡς ἀκριβῶς γίνεται καὶ παρ᾽ ἡμῖν σήμερον. Ὑπάρχει ὅμως ἔν τινι περὶ ταφῆς βυζαντινῇ διατάξει ἡ μαρτυρία: «*διὰ τὸ μὴ τοὺς ταφέντας ἐκεῖ συγγενεῖς τοῦ πωλήσαντος στερίσκεσθαι τῶν ἐπὶ τοῖς μνημείοις τῶν ἀποβιωσάντων τελουμένων μνημοσύνων* [2]). Καὶ κατά τινα τῶν Ἀποστολικῶν διαταγῶν: «*Ἀπαρατηρήτως δὲ συναθροΐζεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις... ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, τῶν ἐν Κυρίῳ κεκοιμημένων*» [3]). Οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὰ μνημόσυνα τῶν νεκρῶν ἐτέλουν οἱ οἰκεῖοι ἐπὶ τῶν τάφων, ἐπισκεπτόμενοι τούτους καὶ προσκομίζοντες ἐναγίσματα καὶ χοὰς [4]).

---

[1]) *Ν. Γ. Πολίτου* Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 345-9, *B. Schmidt*, ἔνθ᾽ ἀν. 25, 70 κέ.

[2]) Βασιλικῶν 60,23,5.

[3]) Migne PG 1, 988, 9, λ'.

[4]) Πρβλ. *Δ. Ἠλιακοπούλου*, Νεκρικαὶ τελεταὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις

γ΄. Κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους.

1. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κοιμητηρ. Migne 49,393. — *Πολλάκις ἐζήτησα πρὸς ἐμαυτόν, τίνος ἕνεκεν οἱ πατέρες ἡμῶν τοὺς οἴκους τοὺς εὐκτηρίους, τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι παραδραμόντες, ἔξω τῆς πόλεως ἡμᾶς σήμερον καὶ ἐνταῦθα ἐκκλησιάζειν ἐνομοθέτησαν.*

2. Αὐτόθι. — *Τίνος οὖν ἕνεκεν ἐνταῦθα καὶ οὐκ ἐν ἄλλῳ μαρτυρίῳ συνάγεσθαι ἡμᾶς ἐκέλευσαν οἱ πατέρες; Ὅτι ἐνταῦθα τῶν νεκρῶν κεῖται πλῆθος. Ἐπεὶ οὖν σήμερον Ἰησοῦς πρὸς τοὺς νεκροὺς κατέβη, διὰ τοῦτο ἐνταῦθα συλλεγόμεθα.*

3. Αὐτόθι, 394. — *Σήμερον γὰρ τὰ ἐν Ἅδου, περιπολεῖ πάντα ὁ Δεσπότης ἡμῶν· σήμερον τὰς χαλκᾶς πύλας συνέκλασε.*

4. Εἰς τὴν μάρτ. Δροσίδα, Migne 50,685. — *Διὰ δὴ τοῦτο μάλιστα πάντων τουτὶ φιλῶ τὸ χωρίον, ὅτι οὐκ ἐν συνάξει μόνον, ἀλλὰ καὶ συνάξεως χωρὶς πολλάκις ἐνταῦθα ἀφικνούμενος, τούτων συνεχῶς ἐμνήσθην τῶν λόγων, τῶν ὀφθαλμῶν μου τοὺς τάφους ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ μεθ' ἡσυχίας περισκοπούντων.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Τὰ τρία πρῶτα τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἀναφέρονται εἰς κοινήν τινα τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔξοδον ἐπὶ τοὺς τάφους τῆς πόλεως, ἔνθα καὶ ἐξεφώνησε τὸν σχετικὸν λόγον ὁ Χρυσόστομος. Κατὰ τὸν σχολιαστὴν [1]) ὁ λόγος οὗτος ἐξεφωνήθη τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν τοῦ ἔτους 386 ἢ 387.

Φαίνεται ὅτι τοιαῦται «*συνάξεις*» ἐγίνοντο τακτικῶς ἑκάστην Μ. Παρασκευὴν εἰς τὸ Κοιμητήριον. Ἦτο φυσικόν, ὡς καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐξηγεῖ, ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ Σωτῆρος νὰ ὁδηγῇ τοὺς Χριστιανοὺς πλησίον τῶν νεκρῶν [2]).

Ὁ συναγερμὸς οὗτος τῶν Βυζαντινῶν εἰς τοὺς τάφους ἐνθυμίζει τὰς συγκεντρώσεις τῶν νεκροταφείων κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ παρ' ἡμῖν. Ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῶν Ἀθηνῶν ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς Μ. Παρασκευῆς ὁ Ἐπιτάφιος περιφέρεται ἀνὰ τοὺς δρομίσκους τοῦ νεκροταφείου, πλῆθος δ' ἐχόντων οἰκείους των τεθαμμένους παρακολουθοῦσιν αὐτὸν ἢ ἀναμένουσι

Ἕλλησι, Παρνασσὸς ΙΕ΄ (1892) σ. 851 καὶ *Hermann - Blümner*, ἔνθ' ἀν. σ. 372 κέ.

[1]) Migne PG 49,391.

[2]) Καὶ σήμερον ἔτι τελοῦνται μεγάλαι συνάξεις τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ Ἑπταπυργίου, οὐχὶ μὲν τὴν ἡμέραν τῆς Μ. Παρασκευῆς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰσοδυνάμου σημασίας ἡμέραν τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ. Εἶναι περίεργα τὰ κατὰ τὰς συγκεντρώσεις αὐτὰς λαμβάνοντα χώραν, ἅτινα ἐνθυμίζουν μᾶλλον πανηγύρεις εἰς τὴν ὕπαιθρον ἢ μνημόσυνα νεκροταφείων. Περὶ τούτου βλ. *Α. Κεραμόπουλλον*, ἐν Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ 1926 σ. 131 - 133.

πρὸ τῶν τάφων, καίοντες κηρία καὶ λιβανωτὸν καὶ ἔχοντες τούτους δι᾽ ἀνθέων ἐστολισμένους. Ὁμοίως ἐν Πόντῳ κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν *«αἱ γυναῖκες συνέρρεον εἰς τοὺς τάφους, ἥναπτον κηρία καὶ ἐθρήνουν τοὺς νεκρούς των»* [1]. Ἐν Νισύρῳ κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Ἐπιταφίου *«τοποθετοῦσιν αἱ συγγενεῖς ἐν τῇ ὁδῷ τὰ ἐνδύματα τοῦ πνιγέντος καὶ θρηνολογοῦσι, συνθάπτουσαι οἱονεὶ τὸν νεκρόν των»* [2]. Ἐν Μάνῃ τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα γίνονται τὰ λεγόμενα *παραστασίματα*. *«Οἱ ἱερεῖς ἐνδεδυμένοι τὰς ἱερατικὰς στολάς, προηγουμένων σταυρῶν καὶ σημαιῶν καὶ πλήθους παρακολουθοῦντος, πορεύονται εἰς τὰ νεκροταφεῖα καὶ ποιοῦνται δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων»* [3]. Ἴσως ἡ τοιαύτη κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν ἀνάμνησις τῶν νεκρῶν νὰ ἐδημιούργησε καὶ τὰ κατὰ τὰς ἄλλας Παρασκευὰς τοῦ ἔτους μνημόσυνα τῶν νεκρῶν, τὰ ἄλλως *Ψυχοπαράσκευα* καλούμενα [4]. Εἶναι γνωστὴ καὶ ἡ κατὰ τὴν Παρασκευὴν τῆς Πεντηκοστῆς μεγάλη συγκέντρωσις τοῦ λαοῦ εἰς τὰ νεκροταφεῖα, ὅπου τελοῦνται πάνδημα μνημόσυνα τῶν νεκρῶν.

δ'. Κοιναὶ δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων.

1. Ὁμιλία με', Migne 63,888. — *Οὐ γὰρ ἁπλῶς ταῦτα ἐπινενόηται, οὐδὲ εἰκῇ μνήμην ποιούμεθα τῶν ἀπελθόντων ἐπὶ τῶν θείων μυστηρίων... Οὐδὲ μάτην ὁ παρεστὼς τῷ θυσιαστηρίῳ, τῶν φρικτῶν μυστηρίων τελουμένων, βοᾷ ὑπὲρ πάντων τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελούντων.*

2. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne, 62,204. — *Ὅταν γὰρ ἑστήκῃ λαὸς ὁλόκληρος χεῖρας ἀνατείνοντες, πλήρωμα ἱερατικόν, καὶ προκέηται ἡ φρικτὴ θυσία, πῶς οὐ δυσωπήσομεν ὑπὲρ τούτων (τῶν νεκρῶν) τὸν Θεὸν παρακαλοῦντες;*

3. Εἰς Πράξεις κα'. Migne 60,170. — *Οὐχ ἁπλῶς ὁ διάκονος βοᾷ «ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελουμένων».*

Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῶν καθιερωθεισῶν παρὰ τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ τελετουργικῷ αὐτῆς δεήσεων ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τῶν «ἐν Χριστῷ» κεκοιμημένων. Πλήρη τὴν διατύπωσιν καὶ τὸ κείμενον τῶν δεήσεων τούτων περιλαμ-

---

[1] *Ι. Βαλαβάνης,* ΛΑ 686,26, Κερασοῦς.

[2] *Φ. Κουκουλέ,* Ἐπιβίωσις ἐθίμων τινῶν κατὰ τὴν ταφήν, Ἡμερ. Μ. Ἑλλ. 1929 σελ. 373.

[3] *Νεστορίδης,* ΛΑ 334,32.

[4] Πρβλ. *Ν. Γ. Πολίτου,* Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 347.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

βάνουσιν αἱ Ἀποστολικαὶ Διατάξεις τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων [1]). Καὶ σήμερον ἔτι κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς λειτουργίας εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑπὲρ τῶν νεκρῶν γενικὴ δέησις.

ε΄. Μνημόσυνα εὐεργετῶν.

1. Εἰς τὰς Πράξεις ιη΄, Migne 60,147. — *Οὕτω σοι* (τῷ ἐκκλησίαν ἱδρυσαμένῳ) *εὐλογίας τὸ χωρίον πληρωθήσεται... Εὐχαὶ ἐκεῖ διηνεκεῖς διὰ σέ, ὕμνοι καὶ συνάξεις διὰ σέ, προσφορὰ καθ' ἑκάστην Κυριακήν.*

2. Αὐτόθι σελ. 148. — *Μικρόν ἐστιν, εἰπέ μοι, τὸ καὶ ἐν ταῖς ἁγίαις ἀναφοραῖς ἀεὶ τὸ ὄνομά σου ἐγκεῖσθαι...*

Ἡ ἐκκλησία μνημονεύει ἰδιαιτέρως ἐν ταῖς ἀκολουθίαις αὐτῆς τοὺς κτίτορας καὶ ἀνακαινιστὰς ἢ δωρητὰς τῶν ναῶν, εἶναι γνωστὰ δὲ καὶ τὰ ἐτήσια μνημόσυνα, ἅτινα ὀργανοῦσιν ὑπὲρ τῶν εὐεργετῶν αὐτῶν τὰ διάφορα ἱδρύματα. Πολλοὶ τῶν πλουσίων ἀποθνήσκοντες καταλείπουσιν μέρος τῆς περιουσίας αὐτῶν εἰς ναοὺς ἢ ἱδρύματα διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν. Πολλάκις δωρούμενοι ἀπαιτοῦσιν αὐτοὶ ὡς ἀντάλλαγμα τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματός των ἐν ταῖς ἁγίαις ἀναφοραῖς καὶ τὴν τέλεσιν μνημοσύνων. Ἐν διαθήκῃ ἐκ Μήλου, γραφείσῃ τὸ 1748, ἔχομεν ὡς ἑξῆς τὴν θέλησιν τοῦ διαθέτου: *«Ἀφίνει εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας τὰς ἐνοριακὰς τῆς χώρας πέντε γρόσια εἰς κάθε μίαν, διὰ ἕνα ἱερὸν σαρανταλείτουργον»* [2]).

Ὁμοίως ἐν τῇ Διατάξει Μιχαὴλ τοῦ Ἀτταλειάτου ἐκφράζεται ἡ ἐπιθυμία *«ἵνα ἐγγράψωσιν ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις τὸ ὄνομά μου καὶ μνημονεύωμαι ἐν αὐτοῖς διηνεκῶς. Ποιῶσι δὲ καὶ τρισάγιον καθ' ἑκάστην μετὰ τὴν ἑωθινὴν δοξολογίαν ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ»* [3]).

Ἁγίας ἀναφορὰς ἐννοεῖ ὁ Χρυσόστομος τὰ ἄλλως *δίπτυχα* λεγόμενα ἤτοι τοὺς ἱεροὺς πίνακας, οἵτινες ὄντες καὶ σήμερον ἐν χρήσει παρὰ τῇ ἐκκλησίᾳ, περιλαμβάνουσι τὰ κατ' ἐκλογὴν μνημονευτέα ὀνόματα ἐπισήμων προσώπων, εὐεργετῶν, κτιτόρων, δωρητῶν, ἀρχιερέων κ. λ. π. καὶ εἶναι ἀνηρτημένοι ἐν τῇ Ἱερᾷ προθέσει οὕτως, ὥστε νὰ εἶναι πρόχειρα εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἱερέως. Τούτους ὁ λαὸς ὀνομάζει *«μερίδες»* [4]) ἢ *«μεριδοχάρτια»* [5]), θεωροῦσι δὲ ἐξαιρετικὴν τύχην νὰ *«γραφτῇ στὴν πρόθεση τ' ὄνομά τους»*.

---

[1]) Migne PG 1,1144 (Η΄, μα΄).

[2]) *Σ. Λάμπρου*, Νέος Ἑλληνομνήμων Ε΄ σ. 446.

[3]) *Σάθα*, Μεσαιων. βιβλιοθήκη Α΄ σ. 20. Πρβλ. καὶ Λαογρ. Ἀρχεῖον (Λαϊκὸν δίκαιον - δωρεαί).

[4]) Σύλατα Καππαδοκίας, *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ σ. 347.

[5]) *Κανελλάκης*, ΛΑ 400, Χίος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ς΄. Ἐλεημοσύναι καὶ ἀγαθοεργίαι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν.

1. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ΄, Migne 59,348. — *Βούλει τιμῆσαι τὸν ἀπελθόντα; ἑτέρως τίμησον, ἐλεημοσύνας ποιῶν, εὐεργεσίας...*

2. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ΄, Migne 62,204. — *Κλαίωμεν οὖν τούτους, βοηθῶμεν αὐτοῖς κατὰ δύναμιν. Πῶς καί τίνι τρόπῳ;... πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόντες συνεχῶς.*

3. Εἰς τὰς Πράξ. κα΄, Migne 60,169. — *Περίστησον χήρας· τοῦτο ἐντάφιον μέγιστον. Εἰπὲ τοὔνομα· πάσας κέλευσον ὑπὲρ αὐτοῦ ποιεῖσθαι τὰς δεήσεις καὶ τὰς ἱκετηρίας.*

4. Αὐτόθι. — *Ἔστι γάρ, ἔστιν, ἐὰν θέλωμεν, κούφην αὐτῷ γενέσθαι τὴν κόλασιν. Ἂν οὖν εὐχὰς ὑπὲρ αὐτοῦ ποιῶμεν συνεχεῖς, ἂν ἐλεημοσύνην διδῶμεν.*

5. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ΄, Migne 62,204. — *Οἱ δὲ κατηχούμενοι οὐδὲ ταύτης καταξιοῦνται τῆς παραμυθίας* [1]), *ἀλλ' ἀπεστέρηνται πάσης τῆς τοιαύτης βοηθείας, πλὴν μιᾶς τινος. Ποίας δὴ ταύτης; Ἔνεστι πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόναι.*

6. Ὁμιλία με΄, Migne 63,892. — *Οὐκ εἰκῇ προσφοραὶ ὑπὲρ τῶν ἀπελθόντων γίνονται, οὐκ εἰκῇ ἐλεημοσύναι.*

7. Αὐτόθι σ. 891. — *Πολλοὶ καὶ τῶν ὑφ' ἑτέρων δι' αὐτοὺς γεγενημένων ἐλεημοσυνῶν ἀπώναντο...*

8. Εἰς τὴν πρὸς Κορ. Α΄, κζ΄ Migne 61,229-230. — *Ἀλλ' εἰ μὲν υἱοῦ ἢ ἀδελφοῦ τετελευτηκότος ἀνάμνησιν ἐποίεις, ἐπλήγης ἂν ὑπὸ τοῦ συνειδότος, εἰ μὴ τὸ ἔθος ἐπλήρωσας καὶ πένητας ἐκάλεσας.*

Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ παρετηρήσαμεν, αἱ περιλαμβανόμεναι καὶ ἐνταῦθα εἰδήσεις δὲν ἀποτελοῦν μὲν περιγραφὰς ἐθίμων ἀσκουμένων παρὰ τῷ λαῷ, διδάσκουσιν ὅμως ἡμᾶς πῶς αἱ συναφεῖς μὲ αὐτὰς πράξεις ὑπεκινήθησαν παρὰ τῆς ἐκκλησίας, κατασταθεῖσαι σὺν τῷ χρόνῳ ἀπαίτησις θρησκευτικὴ ἅμα καὶ λαϊκή. Ἐν προκειμένῳ ἡ πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος ἀσκουμένη ἀγαθοεργία, ἥτις τοσαύτην ἔχει σημασίαν παρὰ τῷ λαῷ, φαίνεται διδαχθεῖσα ἐπιμόνως παρὰ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ὑπῆρχε μὲν καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἡ συνήθεια νὰ διανέμωνται ἐπὶ τοῖς μνημοσύνοις ἄρτος καὶ κρέας καὶ χρήματα εἰς τὸν λαόν [2]), ᾐσκεῖτο

[1]) ἤτοι τῆς ἐπὶ τῶν φρικτῶν μυστηρίων ἀναπομπῆς δεήσεων ὑπὲρ αὐτῶν.

[2]) *C. Giussani*, La vita dei Greci e dei Romani Β΄ σ. 483.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

δ' ἡ ἀγαθοεργία κατὰ τὰς κηδείας καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, ἀλλ' αἱ τοιαῦται πράξεις παρ' αὐτοῖς δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὴν μετὰ θάνατον ἀνταπόδοσιν. Ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐδίδαξε πρώτη καὶ δὴ διὰ τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι «*εἰ μὲν ἁμαρτωλὸς ὁ τεθνηκώς, δεῖ δακρύειν· οὐδὲ δακρύειν μόνον, ἀλλὰ ποιεῖν τὰ δυνάμενα τινὰ παραμυθίαν αὐτῷ περιποιῆσαι, ἐλεημοσύνας καὶ προσφοράς*» [1]), ὡς δείκνυται δ' ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5 τῶν ἀνωτέρω χωρίων οἱ κατηχούμενοι, οἵτινες δὲν δύνανται ἄλλως νὰ σωθῶσι, σῴζονται διὰ τῶν ἀγαθοεργιῶν [2]). Ἐκ τούτου καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος παλαιότερον καὶ νῦν κατὰ τὰς κηδείας καὶ τὰ μνημόσυνα διανέμονται χρήματα εἰς τοὺς πένητας, ἐνδύματα, τροφαὶ κτλ. Οὕτως ἐν διαθήκῃ ἐκ Μήλου τοῦ ἔτους 1748 ἀναγινώσκομεν: *Δίδοσθαι δὲ καὶ δώδεκα ἐν Χριστῷ ἀδελφοῖς, γέρουσιν, ἀδυνάτοις καὶ ἀναπήροις καὶ ἐνδεέσιν ἑκάστῳ χρόνῳ ἐν τῷ καιρῷ τῶν μνημοσύνων μου ἀνὰ νόμισμα ἓν καὶ ἀνὰ σίτου μοδίους ἕξ* [3]). Ἐν Ἀδριανουπόλει «*στὸ μνημόσυνο τῶν σαράντα ἡμερῶν ἡ χήρα μοιράζει ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βρώσιμα καὶ τὰ ἑξῆς: μιὰ ὁλόκληρη φορεσιά, ἕνα στρῶμα μὲ προσκέφαλα καὶ ψάθα, ἕνα τραπέζι γεμᾶτο σερβίτσια, μαντήλια, στάμνες, κλπ.* [4])

Ἰδίᾳ τὸ *ὀνομαστὶ* εὔχεσθαι ὑπὲρ νεκροῦ τινος θεωρεῖται παρὰ τῷ λαῷ ὡς ἀποτελεσματικωτέρα μέθοδος διὰ τὴν ἐν τῷ Ἅδῃ ἀνακούφισιν αὐτοῦ. Οὕτω ὁ ἱερεύς, μνημονεύων πάντων τῶν κεκοιμημένων μελῶν οἰκογενείας τινὸς δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν γενικὴν περὶ τούτων εὐχήν, ἀλλ' ἀναφέρει ὀνομαστὶ ἕνα ἕκαστον αὐτῶν. Ὡς δὲ πληροφορούμεθα ἐκ περιγραφῆς τῶν ἐν Κρήτῃ τελουμένων, «*καθ' ὃν χρόνον ἐν τῷ οἴκῳ παρασκευάζονται τὰ πρὸς μνήμην νεκρῶν κόλλυβα, ἡ τοῦτο ποιοῦσα θέτει χωριστὰ μέρη ὠνοματισμένα εἰς τὸν καθένα, προφέρουσα ἑνὸς ἑκάστου τὸ ὄνομα*» [5]). Τὸ αὐτὸ δὲ ἀναφέρεται περὶ τῶν ἐλεημοσυνῶν. Π.χ. εἰς τὰ Κοτύωρα «*στ' ὄνομά τους θᾶδιναν μιὰν ἐλεημοσύνη* [6]). Ὁ ἴδιος δὲ παρηκολούθησα τὴν ἑξῆς σκηνὴν ἔξωθι ναοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Γραῖα τις, διερχομένη πρὸ ἐπαίτου, τὸν ἐπλησίασε καὶ καθ' ἣν στιγμὴν τῷ ἐνεχείριζε νόμισμά τι ἐψιθύρισε καθ' ἑαυτήν: «*Λευτέρης*». Ὁ ἐπαίτης ἀντιληφθεὶς ἀμέσως περὶ τίνος ἐπρόκειτο, ἐφώναξε: «*Ὁ Θεὸς νὰ συχωράῃ τὸ Λευτέρη σου, κυρούλα*». Ἐν προκειμένῳ ὁ λαὸς πιστεύει καὶ ἐκτελεῖ ὅ,τι τὸν ἐδίδαξεν ἡ Ἐκκλησία. «*Εἰπὲ τοὔνομα*» λέγει ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 3 χωρίῳ, «*πάσας κέλευσον ὑπὲρ αὐτοῦ ποιεῖσθαι τὰς δεήσεις*».

---

[1]) Εἰς τὸν Ἰωάννην ξβ', Migne PG 59,348.

[2]) Πρβλ. τὴν νεκρώσιμον Ἀκολουθίαν εἰς κληρικὸν «*Ἂν ἠλέησας, ἄνθρωπε, ἄνθρωπον, ἐκεῖ μέλλει σε ἐλεήσειν*».

[3]) *Κ. Σάθα*, Μεσαιων. Βιβλιοθ. Α' σ. 23. Πρβλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ', 352,2.

[4]) *Μανασσείδης*, ΛΑ 215, 219.

[5]) *Ζωγραφάκης*, ΛΑ 895, Κρήτη.

[6]) *Ξ. Ἄκογλου*, ἔνθ' ἀν. σ. 241.

ζ'. **Εἰκόνες καὶ ἐνδύματα τῶν προσφιλῶν νεκρῶν.**

1. Εἰς τὸν Ματθαῖον λδ', Migne 57,403. — *Εἰ γὰρ καὶ νῦν εἰκόνας διαπλάττοντες ἄνθρωποι, ἐπειδὴ τὸ σῶμα κατασχεῖν οὐκ ἔχουσιν... προσηλωμένοι ταῖς σανίσιν εἰσί...*

2. Εἰς τὸν Ἰωανν. ξε', Migne 59,366. — *Τί δέ; τῶν πολλῶν τὰς εἰκόνας ὅταν ἴδωμεν ἀνακειμένας ἐν ταῖς οἰκίαις, οὐχὶ μᾶλλον θρηνοῦμεν;*

3. Εἰς τὸν μη' ψαλμόν, Migne 55,232. — *Οὐδὲν γὰρ μνήμην ποιεῖ, ἀλλ' ἀρετὴ μόνη· οὐκ οἰκία, οὐκ ἀνδριάς... οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν.*

4. Εἰς τὸν Ἅγ. Βαβύλαν, Migne 50,551. — *Καὶ τί λέγω τόπον καὶ τάφον; Καὶ γὰρ ἱμάτιον μόνον πολλάκις τῶν ἀπελθόντων ὀφθὲν καὶ ῥῆμα εἰς διάνοιαν ἐλθόν, διήγειρε τὴν ψυχὴν καὶ τὴν μνήμην ἀνέστησε διαπίπτουσαν.*

Ἡ ἀνάγκη τῆς διατηρήσεως ζωηρᾶς τῆς μορφῆς τοῦ ἐκλιπόντος οὐ μόνον ἐν τῇ μνήμῃ, ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῶν τῶν ὀφθαλμῶν τῶν οἰκείων ὡδήγησεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν κατασκευὴν εἰκόνων τῶν ἀποθνησκόντων. Ἁπλαῖ προτομαὶ ἢ ἀνδριάντες, ἐκμαγεῖα ἢ ἐζωγραφημένοι πίνακες ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς τοῦτο. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐργασία τοῦ Λυσίππου, ὅστις κατεσκεύασε τοὺς ἀνδριάντας τῶν ἐν Γρανικῷ πεσόντων λαβὼν τὰς ὄψεις αὐτῶν ἐν ἀποτύποις ἐπὶ τῶν πτωμάτων αὐτῶν. Παρὰ Ρωμαίοις ἐλαμβάνετο ὁμοίως κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἡ ὄψις τοῦ νεκροῦ ἐν γύψῳ ἢ ἀργίλῳ, ἐκ ταύτης δὲ κατόπιν ἀπεδίδετο πλήρως ἡ μορφὴ (imago) διὰ κηροῦ. Σειρὰ τοιούτων εἰκόνων τῶν ἑκάστοτε ἀποθνησκόντων ἀπετέλει τὰς imagines maiorum ἑκάστης οἰκογενείας, αἵτινες ἐφυλάσσοντο ὡς ἀναμνηστικὰ κειμήλια μετὰ μεγίστου σεβασμοῦ [1]).

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐπίσης, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ βασιλέως, ἐκαλοῦντο οἱ ζωγράφοι, ἵνα, πρὶν ταφῇ ὁ νεκρός, ζωγραφήσωσι τὴν εἰκόνα αὐτοῦ [2]). Ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις πρόκειται προφανῶς περὶ ἐζωγραφημένων εἰκόνων τῶν νεκρῶν, αἵτινες ἀνέκειντο ἐν τῷ οἴκῳ εἰς ἀνάμνησιν ἐκείνων, ὡς καὶ περὶ ἀνδριάντων. Παρ' ἡμῖν εἶναι γνωστὰ τὰ ψηφίσματα τῶν διαφόρων σωματείων, ἅτινα ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τοῦ θανάτου σημαίνοντος μέλους αὐτῶν, στερεοτύπως ἀποφασίζουσι «*ν' ἀναρτηθῇ ἡ εἰκὼν*» τοῦ μεταστάντος. Διὰ τὸν λαὸν ἐξ ἄλλου ἔσχε μεγίστην σπουδαιότητα ἡ δυνατότης τῆς φωτογραφήσεως. Πόσην ἀπογοήτευσιν αἰσθάνονται οἱ οἰκεῖοι τοῦ νεκροῦ, ὅταν δὲν εὐτυχήσωσι νὰ ἔχωσι φωτογραφίαν

---

[1]) *C. Giussani*, ἔνθ. ἀν. σ. 479.

[2]) *Φ. Κουκουλέ*, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων, Ἐπ. Βυζ. Σπουδ. ΙΕ' σ. 59-60.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ μετὰ θάνατον πολλάκις καλεῖται ὁ φωτογράφος, ἵνα ἀπαθανατίσῃ, ἔστω καὶ νεκράν, τὴν ὄψιν τοῦ προσφιλοῦς των.

Ἀλλὰ καὶ οἱονδήποτε ἄλλο ἀντικείμενον, σχέσιν ἔχον μὲ τὴν φυσιογνωμίαν καὶ τὸν βίον τοῦ νεκροῦ, φέρει εἰς ἡμᾶς ἀναμνήσεις καὶ τὸ διατηροῦμεν μετ᾽ ἄκρου σεβασμοῦ. Διὸ καὶ πλὴν τῶν ἐπὶ τοῖς ἐνδύμασι ἢ ἄλλοις ἀντικειμένοις κατ᾽ ἰδίαν θρήνων τῶν οἰκείων ἔχομεν ἐν Νισύρῳ ἐπίσημον χρῆσιν τῶν ἐνδυμάτων τῶν νεκρῶν, ἅτινα συντιθέμενα εἰς ὁμοίωμα, ἐκφέρονται εἰς τὰς ὁδοὺς κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς Μεγ. Παρασκευῆς καὶ μοιρολογοῦνται ὡς αὐτοὶ οἱ νεκροί [1]).

ϛʹ. ΠΕΝΘΗ

αʹ. Τὸ πενθεῖν, ὡς ἔθιμον καὶ ὡς καθῆκον.

1. Εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας, Migne 61,677. — *Καθάπερ γὰρ οἱ πένθει τινὶ περιπεσόντες ἢ τινὰ τῶν γνησίων ἀποβαλόντες καί τινα τῶν ἀδοκήτων ὑπομένοντες οὔτε νύκτωρ ἡσυχάζουσιν οὔτε μεθ᾽ ἡμέραν, τοῦ πένθους αὐτοῖς τὴν ψυχὴν πολιορκοῦντος...*

2. Περὶ κατανύξεως αʹ, Migne 47,409. — *Ἕως δ᾽ ἂν ἀκμάζῃ τὸ πένθος, οὐδενὸς αὐτοῖς τῶν παρόντων λόγος ἐστί... Καὶ οὐδεὶς ἂν οὔτε τῶν οἰκετῶν, οὔτε τῶν φίλων τολμήσειε τότε ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ... ῥῆξαι φωνήν· πάντα γὰρ ἐκποδὼν γινόμενα παραχωρεῖ τοῖς περὶ φιλοσοφίαν λόγοις... εἷς μόνος κατοικίζεται λογισμός, ὁ τὴν εἰκόνα τοῦ τετελευτηκότος διακρατῶν συνεχῶς.*

3. Αὐτόθι. — *Νῦν δὲ οἱ μὲν παῖδας καὶ γυναῖκας ἀποβαλόντες πρὸς οὐδὲν ἕτερον ἀπασχολοῦσι τὸν νοῦν ἢ πρὸς τὸ φαντάζεσθαι τοὺς ἀποσπασθέντας αὐτῶν.*

4. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Αʹ, Migne 61, 235. — *Ἀλλ᾽ ὅμως... οὕτω πολλαὶ τῶν γυναικῶν ἀναισθήτως διάκεινται, ὡς καὶ τοὺς ἀπίστους παρατρέχειν τῇ τοῦ πένθους ὑπερβολῇ. Καὶ αἱ μὲν ὑπὸ τοῦ πάθους ἐσκοτωμέναι τοῦτο ποιοῦσιν, αἱ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν καὶ ὑπὲρ τοῦ τὰ τῶν ἔξωθεν διαφεύγειν ἐγκλήματα.*

---

[1]) *Γ. Παπαδόπουλος* ΛΑ 207, 28. Πρβλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ*, Ἡμερ. Μ. Ἑλλ. 1929, σ. 372. Ἐπίσης ἐν Μάνῃ (*Νεστορίδης*, ΛΑ 334,30) διὰ τοὺς ἐν τῇ ξένῃ θανόντας «*θέτουσι ὅ,τι ἔνδυμα ἔχει ὁ ἀποθανὼν ἢ ξίφος καὶ ἐπ᾽ αὐτῶν μοιρολογοῦσι*».

5. Περὶ κατανύξεως α', Migne, 47, 409. — *Καὶ ἐκείνων μὲν οὐδείς, κἂν βασιλικωτάτου τύχῃ γένους, τῷ τοῦ πένθους αἰσχύνεται νόμῳ.*

6. Εἰς τὴν προδοσίαν, Migne 59, 720 (ἐκ τῶν νόθων). — *Οὐκ οἶδας πῶς πολλοὶ πολλάκις τῶν μεγάλων μέμψιν ὑπέστησαν ἐπὶ βασιλικῷ πένθει τρυφήσαντες;...*

Τὸ πενθεῖν ἐπὶ τοῖς νεκροῖς ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἐκδήλωσις οὐ μόνον ἐξ ἐσωτερικῶν συναισθηματικῶν λόγων ἐπιβαλλομένη, ἀλλὰ καὶ ἐκ κοινωνικῶν. «*Νόμον*» ὀνομάζει τὴν ἐκδήλωσιν ταύτην ὁ Χρυσόστομος [1]). Οἱ μὴ ἐπαρκῶς πενθοῦντες ἐκ τῶν οἰκείων ὑφίστανται τὴν μομφὴν τῆς κοινωνίας, ὡς μὴ ἐκπληροῦντες τὰ πρὸς τοὺς νεκροὺς καθήκοντα αὐτῶν. Ταῦτα εἶναι τὰ «*ἔξωθεν ἐγκλήματα*», ἅτινα κατὰ τὸν Χρυσόστομον ζητοῦσι νὰ «*διαφύγωσιν*» αἱ πενθοῦσαι γυναῖκες, ὑποκρινόμεναι πολλάκις. Οὕτω καὶ κατὰ τὸν Λουκιανὸν πενθοῦσιν οἱ ἄνθρωποι οὐχὶ τῷ ὄντι ἀλγοῦντες, ἀλλὰ «*νόμῳ καὶ συνηθείᾳ τὴν λύπην ἐπιτρέποντες*» [2]).

Παρ' ἡμῖν αἱ ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας διὰ τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πένθους εἶναι αὐστηρόταται. Πολλάκις ἠκούσαμεν κατακρινομένους τοὺς οἰκείους, ἰδίᾳ τὰς συζύγους, διὰ τὴν μὴ ἐπαρκῆ ἢ ἔκδηλον πένθησιν τοῦ νεκροῦ αὐτῶν. «*Ἥμαρτα! ἀγοῖκον πρᾶμαν πὰ εἶδες; Ἡ τάδενα ξάϊ 'κ' ἐπόνεσεν τὸν ἄντραν ἀτ'ς*» ! [3]).

Τὴν χήραν ὁ λαὸς θέλει πάντοτε βαρυπενθοῦσαν καὶ ἀπέχουσαν πάσης κοσμικῆς χαρᾶς. Τοῦτο ζητοῦσι καὶ οἱ στίχοι:

«Χήρα ποὺ κάθεσαι ψηλά, κατέβα παρακάτω
καὶ κάθισε στὶς ἄσχημες, στὶς λεροφορεμένες» [4]).

Καὶ ἐπειδὴ ἐνταῦθα ὁ λόγος περὶ χηρῶν, παραθέτομεν σχετικὸν χωρίον τοῦ Χρυσοστόμου, ὡς καὶ ἀντίστοιχα τῆς Νεοελληνικῆς δημώδους ποιήσεως. «*Ὄντως ἐλεεινὸν τὸ τῆς χήρας ὄνομα, οἴκτου πεπληρωμένον, δακρύων μεμεστωμένον, συμπαθείας ἐχόμενον*», λέγει ὁ Χρυσόστομος [5]). Καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ἀπομείνασα χήρα περιβάλλεται ὑπὸ πλείστων ἐκδηλώσεων συμπαθείας. Πχ.

«Στέκω καὶ συλλογίζουμαι καὶ διαμετράω στὸ νοῦ μου,
τὸ πῶς περνᾶνε τ' ἀρφανά, τὸ πῶς οἱ μαῦρες χῆρες [6]).

---

[1]) Πρβλ. τὰ διὰ τὸ βασιλικὸν πένθος κεκανονισμένα ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βυζαντίου. (*Φ. Κουκουλὲ* ἐν 'Επ. Βυζ. Σπουδῶν τ. ΙΕ' σ. 73 κ. ἑ.).

[2]) Περὶ πένθους, 1.

[3]) *Ξ. Ἄκογλου.* Λαογραφικὰ Κοτυώρων, σ. 225.

[4]) *Παπαζαφειροπούλου,* Περισυναγωγὴ σ. 190,2.

[5]) Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne PG 61,791.

[6]) *Ν. Λάσκαρη,* Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, Πύργος 1903 - 1910, σ. 555.

«Τῆς χήρας λόγος δὲν περνᾷ καὶ τἄσπρο της δὲν κλίνει.[1]).

«Ὁποιά 'χασε τὸν ἄντρα της, ἔχασε τὴν τιμή της»[2]).

β'. Ἐκδηλώσεις πένθους.

1. Περὶ κατανύξεως α', Migne 47,409.—*Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐδάφους καθιεῖται, καὶ θρηνήσει πικρόν, καὶ τὴν ἐσθῆτα μεταβαλεῖ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα μετὰ πολλῆς ὑποστήσεται προθυμίας...*

2. Εἰς τὸν Ἰώβ., Migne 64,536-7.—*Νῦν μὲν γὰρ ἐφ' ἡμῶν πολλοὶ τῶν πενθούντων τρέφουσι κόμην, ἐκεῖνος δὲ* (ὁ Ἰὼβ) *περιῄρει. Διατί; τῷ πενθοῦντι τὸ σπουδαζόμενον ἦν εἰς τὸ ἐναντίον σχῆμα περιστῆσαι τὴν κατάστασιν. Ὅπου οὖν τιμᾶται κόμη, σημεῖον πένθους τὸ κείρεσθαι.*

3. Σύνοψις τῶν Γραφῶν, Βασιλειῶν Β', Migne 56,347.—*Ἦλθε δὲ καὶ ὁ Μεμφιβαὰλ αὐχμῶν, ρυπαρὰ ἐνδεδυμένος ἱμάτια, κομῶν τὸν μύστακα, ὄνυχας μεγάλους ἐπιδεικνύς, πάντα, ἅπερ ἦν λύπης σημεῖα.*

4. Εἰς τὸν ρη' ψαλμόν, Migne 55,280.—*...καὶ γυναῖκα ἐν χηρείᾳ...καὶ οἰκέτας μελανειμονοῦντας.*

5. Εἰς τὴν Γένεσιν γ', Migne 56,537.—*...περιβεβλημένη, μετὰ θάνατον τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, χιτῶνα χηροσύνης...*

6. Τοῖς ἐπὶ τὸ μονάζειν ἐνάγουσιν, Migne 47,334.—*Περιέβαλον μελαίνῃ στολῇ τοὺς οἰκέτας ἅπαντας, κατέπασα τέφρᾳ τὰς κεφαλάς...*

7. Εἰς νεωτέραν χήραν, Migne 48,605.—*Ἑσμός μοι πολὺς χηρῶν ἐπέδραμεν... αἳ πενθήρη καὶ μέλαιναν περιθέμεναι στολὴν θρηνοῦσι τὸν ἅπαντα χρόνον.*

8 Εἰς τὸν Ματθ. λδ', Migne 57,403. *Πολλοὶ τῶν ἀποβαλόντων τοὺς οἰκείους, τὰς πόλεις ἀφέντες τὰ μνήματα ἔμελλον οἰκεῖν...*

9. Περὶ κατανύξεως α', Migne 47,409.—*Πολλοὺς δ' ἔγωγε οἶδα, μετὰ τὴν τῶν φιλτάτων ἀποβολήν, τοὺς μὲν τὴν ἐν ἀγροῖς δίαιταν τῆς πόλεως ἐναλλαξαμένους καὶ τῶν ἐν ταύτῃ καλῶν, τοὺς δὲ παρὰ τὰ μνήματα τῶν ἀπελθόντων τὰς οἰκίας δειμαμένους καὶ τὸν βίον ἐκεῖ καταλύσαντας.*

10. Εἰς τὸν Ἅγ. Βαβύλαν, Migne 50,551.—*Πολλοὶ δὲ τῶν ἀφορήτως πρὸς*

---

[1]) *Φ. Κουκουλές*, ΛΑ 503,137, Μάνη.

[2]) *Π. Παπαζαφειροπούλου*, Περισυναγωγὴ γλωσσ. ὕλης 1887 σ. 207 (Γορτυνία).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

τὰ πάθη διατεθέντων, παρὰ τοῖς μνήμασι τῶν ἀπελθόντων τὸν ἅπαντα κατῴκισαν ἑαυτοὺς χρόνον, οὐκ ἂν τοῦτο ποιήσαντες, εἰ μή τινα παραμυθίαν ὑπὸ τῆς τῶν τόπων ἐλάμβανον ὄψεως.

Δύο εἶναι αἱ κυριώτεραι ἐκδηλώσεις τοῦ πένθους κατὰ τ' ἀνωτέρω χωρία: περὶ τὴν κόμην καὶ περὶ τὴν ἐσθῆτα. Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2 χωρίῳ ὁ Χρυσόστομος ἐξηγεῖ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας ἐκ τῆς *εἰς τὸ ἐναντίον σχῆμα* τάσεως τῶν πενθούντων. Παραπλήσια δὲ λέγει καὶ ὁ Πλούταρχος διὰ τὰ παλαιότερον ἐθιζόμενα: «*Πένθους μὲν οἰκεῖον τὸ μὴ σύνηθες... Καὶ γὰρ παρ' Ἕλλησιν, ὅταν δυστυχία τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες· ὅτι τοῖς μὲν τὸ κείρεσθαι, ταῖς δὲ τὸ κομᾶν σύνηθές ἐστι*» [1]). Οἱ Βυζαντινοί, οἵτινες ἔκειρον ἐπίσης τὴν κόμην εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον, ἔτρεφον κόμην, ὁσάκις ἐπένθουν. Ἀναλόγως ἔπραττον καὶ οἱ ἄλλοι λαοί. Ὁ Ἰώβ, ἐπειδὴ οἱ Ἑβραῖοι ἔτρεφον κόμην, «*ἐκείρατο τὴν κόμην*» ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τοῦ θανάτου τῶν τέκνων αὐτοῦ [2]). Διὰ τοὺς Αἰγυπτίους ὁ Ἡρόδοτος παρατηρεῖ: «*Τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι νόμος «ἅμα κήδεϊ κεκάρθαι τὰς κεφαλὰς τοὺς μάλιστα ἱκνέεται· Αἰγύπτιοι δὲ ὑπὸ τοὺς θανάτους ἀνιεῖσι τὰς τρίχας αὔξεσθαι, τάς τε ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ γενείῳ, τέως ἐξυρημένοι*» [3]).

Καὶ σήμερον αἱ συνήθειαι αὗται εὑρίσκονται ἀναλλοίωτοι παρ' ἡμῖν. Πρὸς ἔνδειξιν πένθους οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, οἱ μὲν ἄνδρες μένουσιν «*ἀκούρευτοι κι' ἀξύριστοι*», αἱ δὲ γυναῖκες πολλαχοῦ (Κρήτη, Ἤπειρος, Μάνη) κείρουσι τὴν κόμην [4]). Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ ἐν Ἠπείρῳ συνήθεια, καθ' ἣν οἱ πενθοῦντες «*ἔκειρον τὴν χαίτην τῶν ἵππων των, καθ' ὃν χρόνον ἄφηνον μακρὰν τὴν ἰδικήν των κόμην*» [5]).

Ἡ ἑτέρα ἔνδειξις πένθους, τὸ «*μελαίνῃ στολῇ περιβάλλεσθαι*», ὅπερ κατὰ τὸν Χρυσόστομον ἦτο ἡ συνήθεια τῆς ἐποχῆς του, ἀπαντᾶται οὐ μόνον εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα σχεδὸν τὰ ἔθνη [6]). Οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν «*τὰ μαῦρα*» εἶναι τὸ χρῶμα τοῦ πένθους. «*Οἱ γυναῖκες βάφουνε τὰ ροῦχα τους μαῦρα, οἱ ἄντρες βάζουνε μαῦρο ποκάμισο καὶ πολλοὶ καὶ μαῦρο μαντήλι στὸ*

---

[1]) Πλουτάρχου, Ἠθικά, 267 A - B. *Hermann - Blümner*, ἔνθ' ἀν. σ. 370 κ. ἑ.

[2]) Ἰὼβ Β', 20.

[3]) Ἡροδότου 2, 36.

[4]) Πρβλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 356,4 καὶ 359,1. καὶ *B. Schmidt*, ἔνθ' ἀν. 25, 68 κέ.

[5]) *Γ. Παλιουρίτου*, Ἀρχαιολ. Ἑλλην. Β', 262.

[6]) *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ σ. 357 κέ. μετὰ βιβλιογραφίας περὶ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις λαοῖς ἐν τῇ ἀμφιέσει ἐθιζομένων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

κεφάλι» [1]). Ὅτι καὶ ἡ ἔνδειξις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν αὐτὴν κατὰ τὰ πένθη τάσιν τῶν ἀνθρώπων πρὸς *«τὸ ἐναντίον σχῆμα»*, ἄγουσιν ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν τὰ ἀλλαχοῦ περὶ τὴν ἐνδυμασίαν ἐθιζόμενα κατὰ τὸ πένθος. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου *«ἐν Ἄργει λευκὰ φοροῦσιν ἐν τοῖς πένθεσι, ὑδατόκλυστα»* [2]*)*, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ Ρωμαῖαι γυναῖκες [3]). Ὡς δ᾽ εἶναι γνωστόν, καὶ οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες εἰς ἔνδειξιν πένθους καὶ ταπεινώσεως ἔφερον *φαιὰν* [4]*)* ἢ λευκὴν στολήν [5]*)*. Παρ᾽ ἡμῖν τὸ λευκὸν ὡς πένθιμον χρῶμα εὑρίσκει τις ἐν τῇ στολῇ τῶν ἱερέων κατὰ τὰς κηδείας, ὡς καὶ ἐν τῷ διακόσμῳ τῶν νεωτέρας ἡλικίας νεκρῶν. Ἐν τῷ χωρίῳ Τελώνια τῆς Λέσβου αἱ συνοδεύουσαι τὸν νεκρὸν γυναῖκες καὶ μάλιστα αἱ μοιρολογοῦσαι φέρουσιν ἐπὶ τῶν κεφαλῶν των *ἄσπρα φοινίτσα* ἤτοι λευκὰς καλύπτρας [6]). Εἰς τὰ Σφακιὰ Κρήτης *«οἱ ἔξω τῆς οἰκογενείας συγγενεῖς κιτρινοβάφουσι τὴν στολήν των»* [7]*)*. Πλὴν τῆς περὶ τὸ χρῶμα τῆς ἐσθῆτος ἐκδηλώσεως καὶ ἄλλαι πράξεις σχετικαὶ μὲ τὰ πένθη δύνανται ν᾽ ἀναχθῶσιν εἰς τὸ «ἐναντίον σχῆμα». Οὕτως ἐν Θεσσαλίᾳ αἱ γυναῖκες *«ὥσπου νὰ βάψουν μαῦρα τὰ φορέματά τους, τὰ φοροῦν ἀνάποδα»* [8]). Ἐν Εὐβοίᾳ ἡ χήρα φέρει ὡς ἔνδειξιν πένθους *«ἀνεστραμμένον τὸ ἐξωτερικὸν ἔνδυμα»* [9]). Πλεῖσται τέλος ἄλλαι ἐνέργειαι, ὡς ἡ ὕψωσις μεσιστίου σημαίας ἢ τὸ ὑπὸ μάλης ὅπλον τῶν στρατιωτῶν, τῆς τάσεως ταύτης εἰς «τὸ ἐναντίον σχῆμα» εἶναι εὑρήματα.

Ὁ Χρυσόστομος ἐνταῦθα ἀναφέρει καὶ ἰδιάζουσάν τινα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐκδήλωσιν πένθους, οὐχὶ ἄσχετον ἴσως πρὸς τὴν ὅλην αὐτῶν μυστικοπαθῆ τάσιν, τὴν παρὰ τὰ μνήματα οἴκησιν. Πρόκειται περὶ ἐκδηλώσεως ὑπερβολικῆς πρὸς τοὺς ἀπελθόντας στοργῆς, παρατηρουμένης ἴσως περισσότερον εἰς τοὺς ἀπο-

---

Πρβλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ*, Ἐπιβιώσεις ἐθίμων τινῶν ἐν Ἡμερ. Μεγ. Ἑλλάδος 1929 σ. 378.

[1]) *Μ. Λιουδάκη*, Ἡ τελευτὴ στὴν Κρήτη, Ἐπ. Κρητ. Σπ. Β', 425.

[2]) Πλουτάρχου, Ἠθικά, 270, F

[3]) Αὐτ. 270, D *«... λευκὰ φοροῦσιν ἐν τοῖς πένθεσι ... καὶ λευκοὺς κεκρυφάλους»* Πρβλ. καὶ Ἡρωδιανοῦ 14, 3.

[4]) *Φ. Κουκουλές*, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 379.

[5]) *Φ. Κουκουλές*, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων, Ἐπ. Βυζ. Σπ. ΙΕ' σ. 73.

[6]) *Δ. Λουκᾶτος*, ΛΑ 1446 Α' σ. 276. Ἡ γραῖα, τὴν ὁποίαν ἠρώτησα, διατί προτιμῶσι τὸ λευκὸν χρῶμα, μοὶ ἀπήντησε:—*«Ἔ δὸ φοροῦσι ἄλλη βολὰ· τὰ φοινίτσα μας εἶνι χρουματ᾽-στὰ τς ἄλλις τς μέρις»*. Ἐπίσης ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ οἱ ἄνδρες φροντίζουσι νὰ εἶναι *«ξυρισμένοι καὶ καλοχτενισμένοι»*, αἱ δὲ γυναῖκες φοροῦσι τὰ καλά των φορέματα, μεταξωτὰ *πολύχρωμα*, τὰ ὁποῖα θέλουν *νὰ χαροῦν γιὰ τελευταία φορά*. Οὕτω ἡ κηδεία ὁμοιάζει μὲ πανηγυρικὴν πομπήν.

[7]) *Παπαδοπετράκη*, Ἱστορία τῶν Σφακίων σ. 72.

[8]) *Κ. Κασιμάτης*, ΛΑ 660 σ. 10.

[9]) Ἀρχεῖον Εὐβ. μελετῶν, Β', 201.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

μείναντας μόνους ἐν τῷ κόσμῳ οἰκείους. Ἔφευγον ἐκ τῆς πόλεως καὶ κατῴκουν παρὰ τοὺς τάφους, ὅπου καὶ κατέλυον τὸν βίον.

γ΄. Διάρκεια τοῦ πένθους.

1. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,726.—*Μὴ μακρὰς ἡμέρας θρηνήσωμεν...*

2. Εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλ. Ϛ΄, Migne 62,431.—*Εἰ γὰρ ταῦτα πενθεῖς, ἐχρῆν διὰ παντὸς πενθεῖν τὸν ἀπελθόντα. Εἰ δὲ ἐνιαυτοῦ παρελθόντος ἐπιλέλησαι, ὡς οὐδὲ γενομένου τινός, οὐ τὸν ἀπελθόντα θρηνεῖς...*

3. Περὶ μονανδρίας, Migne 48,612-3. — *Καὶ γὰρ καὶ οἰκέται καὶ θεράπαιναι καὶ γεωργοὶ καὶ πάροικοι καὶ γείτονες καὶ συγγενεῖς τοῦ προαπελθόντος κατηφοῦσιν ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ στενάζουσιν.... Καὶ οἱ νομοθέται... πάντα τοῦ δευτέρου γάμου τὰ φαιδρὰ παρῃτήσαντο καὶ οὔτε αὐλός, οὔτε κρότοι... οὔτε ὀρχήματα.*

Ἡ συμπλήρωσις ἑνὸς τοὐλάχιστον ἔτους ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου πρὸς ἄρσιν τοῦ πένθους ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Παρ᾽ Εὐριπίδῃ ὁ Ἄδμητος, διατάσσων γενικὸν πένθος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς Ἀλκήστιδος, λέγει:

«αὐλῶν δὲ μὴ κατ᾽ ἄστυ, μὴ λύρας κτύπος
ἔστω σελήνας δώδεκ᾽ ἐκπληρουμένας [1]).

Καὶ παρ᾽ ἡμῖν ἓν πλῆρες ἔτος εἶναι τὸ κατώτατον ὅριον διαρκείας τοῦ πένθους μιᾶς οἰκογενείας [2]). Πῶς τηρεῖται τοῦτο μᾶς πληροφοροῦσιν αἱ κατωτέρω εἰδήσεις: ἐν Ἀνασελίτσῃ «*γιὰ ἕνα χρόνο δὲν δέχονται ἐπισκέψεις στὶς ὀνομαστικὲς γιορτές, οὔτε αὐτοὶ πηγαίνουν σὲ ἄλλα σπίτια ἐπίσκεψη... Ἡ οἰκογένεια μέσα στὸ χρόνο δὲν φκειάνει βασιλόπιττα, χριστόψωμα κτλ. καὶ τὸ Πάσχα δὲν βάφει κόκκινα αὐγά*» [3]). Ἐν Κρήτῃ «*νηστεύουν τὸ κρέας σαράντα μέρες, πολλὲς μάλιστα καὶ χρόνο ὁλόκληρο. Κάθονται μέσα ἕξη μῆνες ὡς ἕνα χρόνο καὶ δὲν πᾶνε οὔτε στὴν ἐκκλησία*» [4]).

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν περιορισμὸν τῆς χαρᾶς καὶ τῶν διασκεδάσεων κατὰ τὴν τέλεσιν δευτέρου γάμου, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τοῦτο ὡς μίαν εἰσέτι ἐκδήλωσιν τοῦ συνεχιζομένου πένθους ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς πρώτης συζύγου. Εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ προέβαινον εἰς δεύτερον καὶ τρίτον καὶ τέταρτον γά-

---

[1]) Εὐριπ. Ἀλκ. στ. 430-1.

[2]) Πρβλ. *Ν. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ΄ σ. 356.

[3]) *Συγκολίτου*, Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτσῃ. Λαογρ. ΙΑ΄ σ. 405-6.

[4]) *Μ. Λιουδάκη*, Ἡ τελευτὴ στὴν Κρήτη, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 425.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

μον [1]), διὰ τοῦτο δὲ οἱ νομοθέται, ἵνα τὸν πρῶτον μόνον τιμήσωσι, *«πάντα τούτων τὰ φαιδρὰ παρῃτήσαντο»*. Παρ' ἡμῖν ὁ λαός, ἐξ ἰδίας διαθέσεως ἐνεργῶν, ἀποφεύγει ἐπίσης τὰς θορυβώδεις ἐκδηλώσεις κατὰ τὸν δεύτερον γάμον. Οὕτω ἐν Κοτυώροις: *«Ὁ γάμος τῶν χήρων γινότανε χωρὶς πομπές, μᾶλλον δὲ ἀνεπίσημα καὶ χωρὶς θόρυβο, πάντα τὴ νύχτα»* [2]). Τοῦτο δ' ὁ λαὸς πράττει οὐ μόνον πενθῶν τὴν νεκράν, ἀλλὰ καὶ φοβούμενος ταύτην. *«Ὅταν χηρειὸς ξαναπαντρευτῆ, τὴν ὥρα ποὺ στεφανώνεται, πηγαίνει μιὰ συγγενὴς τῆς πρώτης γυναίκας στὸ κοιμητήριο καὶ ρίχνει ἐπάνω στὸν τάφο της ἕνα μαστραπᾶ νερό, γιὰ δροσιὰ καὶ γιὰ νὰ μὴ τὴν κακοφανῆ»* [3]).

Ὁμοίας δεισιδαιμονικὰς πράξεις ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς νεκρᾶς ἀνευρίσκομεν ἐπὶ τῇ τελέσει τοῦ δευτέρου γάμου καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Οὕτως οἱ Ρουμᾶνοι τῆς Τρανσυλβανίας *«νομίζουν ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἡ καρδία τῆς νεκρᾶς καίεται εἰς τὸν τάφον καὶ ζητοῦσι νὰ σβήσωσι τὴν φλόγα»* [4]).

δ'. Ἡ συμμετοχὴ τῶν φίλων εἰς τὸ πένθος.

Ἐπισκέψεις. Εὐχαί.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

1. Εἰς τὴν β' πρὸς Τιμόθ., Migne 62,605.—*Νῦν δὲ τῶν μὲν οἰκείων ἡμῖν τινος τετελευτηκότος, πολλοὶ οἱ παρακαθήμενοι, πολλοὶ οἱ παραμυθούμενοι.*

2. Εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλον. α', Migne 48,599.—*Εἰπέ μοι, ἐάν τίς σοι τῶν οἰκείων ἀπόληται, οὐχὶ τοὺς μὲν γελῶντας ἐπὶ τῇ τελευτῇ καὶ ἀποστρέφῃ καὶ ἐχθροὺς ἡγῇ, τοὺς δὲ δακρύοντας καὶ συμπενθοῦντας φιλεῖς;*

3. Εἰς νεωτ. χήρ., Migne 48,599. —*Καὶ γὰρ καὶ τῶν θεραπαινίδων τὰς ἐν τιμῇ κατατολμᾶν ὑπὲρ τούτων μακροὺς ἀποτείνειν λόγους, τάς τε ἔξωθεν γυναῖκας καὶ τὰς γένει προσηκούσας καὶ τὰς ἄλλως πως ἐπιτηδείως ἐχούσας....*

4. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,345. —*Ἰδοῦσαι γὰρ τὸν Χριστὸν* (αἱ ἀδελφαὶ τοῦ Λαζάρου) *οὐκ εὐθέως εἰς θρήνους, οὐδὲ εἰς κωκυτούς, οὐδὲ ὀλολυγμοὺς ἐκπίπτουσιν, ὅπερ πάσχομεν ἡμεῖς, ἐπειδάν τινας γνωρίμους ἐπεισιόντας ἴδωμεν τῷ πένθει.*

---

[1]) Περὶ τούτου βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Ἐπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπουδ. Β' 24-25.

[2]) *Ξ. Ἄκογλου*, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, σ. 217.

[3]) *Ε. Σαραντῆ*, Ἔθιμα Θράκης, Θρακικῶν Β', 145.

[4]) *Ν. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Β', σ. 277.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

5. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξγ'. Migne 59,349. — *Καὶ γὰρ μετὰ τῆς ἄλλης ταλαιπωρίας αἱ πενθοῦσαι καὶ τοῦτο τὸ νόσημα ἔχουσι, φιλοτιμεῖσθαι ἐπὶ τῶν παρόντων βουλόμεναι.*

6. Εἰς τὰς Πράξεις μβ', Migne 60,301. — *Τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πένθους φύσις. Καὶ δοκοῦσι μὲν παρακαλεῖν τὸν πενθοῦντα, μυρία δὲ φθέγγονται δόγματα, φιλοσοφίας μεστά. Εὐχαὶ εὐθέως, ὥστε μέχρι τούτου στῆναι· καὶ ἱκανοὶ οἱ τὸν πεπονηκότα παραμυθούμενοι· καὶ ἀπαριθμήσεις τῶν τοιαῦτα πενθούντων μυρίαι.*

7. Εἰς τὸν Ἱερεμίαν, Migne 64,836. — *Τίς οὕτω λίθινος, ὡς τὴν γυναῖκα τὴν ἔρημον ἀνδρὸς μὴ ἐλεεῖν; Τίς οὕτως ἀπάνθρωπος, ὡς τὸν ἀπεστερημένον πατρὸς μὴ οἰκτείρειν»;*

8. Εἰς τὴν πρὸς Κολοσσ. ια', Migne 62,378.—*Οἱ γὰρ κλαίοντες δοκοῦσι τοῦ πένθους κοινωνεῖν καὶ μεγάλα χαρίζονται τοῖς πενθοῦσι καὶ τὸ πολὺ τῆς ὀδύνης ἀφαιροῦσι... Ὅσον γὰρ κακὸν τὸ μὴ ἔχειν τοὺς συλλυπουμένους!*

Ἡ συμμετοχὴ τῶν φίλων καὶ τῶν γνωρίμων εἰς τὸ πένθος, ὡς ταύτην ἐξαίρει ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 8 τῶν ἀνωτέρω χωρίων ὁ Χρυσόστομος, θεωρεῖται παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς ἓν τῶν κοινωνικωτέρων καθηκόντων, ὡς καὶ ἡ ἐπὶ τούτῳ καταλλαγὴ καὶ συμφιλίωσις. «*Κι' οἱ συγγενεῖς κι' οἱ φίλοι, οἱ γειτόνοι κι' οἱ γνωστοὶ μπαινοβγαίνουνε στὸ σπίτι... γιὰ νὰ παρηγοροῦνε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ σπιτιοῦ. Σὲ τέθοιες ὧρες φαίνουνται οἱ συγγενεῖς κι' οἱ φίλοι*» [1]. Αἱ σκηναί, τὰς ὁποίας περιγράφει ἐνταῦθα ὁ Χρυσόστομος, ἐνθυμίζουσιν ἀναλόγους τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἰδιαιτέρως αἱ εὐχαὶ καὶ αἱ παραμυθίαι διὰ τῆς *ἀπαριθμήσεως* ὁμοιοπαθῶν προσώπων φέρουσιν εἰς τὸν νοῦν τὰ σημερινὰ ἀνάλογα: «*Καλὴ ὑπομονή. Ἄλλο κακὸ νὰ μὴ δῆτε*» [2]. — «*Χριστέ μ' — ἄλλο κακὸν νὰ μὴ δειξίῃς ἀτ'ς*» [3] ἤ: «*Μεδὰ εἶσαι μονάχη σου; Κανένα σπίτι δὲν εἶναι χωρὶς κορότο*» (= πένθος) [4] καί: «*Ὁ Θεὸς νὰ μὴ σᾶσε ξαναπρικάνῃ*» [5].

---

[1] *Μ. Λιουδάκη*, Ἡ τελευτὴ στὴν Κρήτη, ἔνθ' ἀν. Β' σ. 403.
[2] Ἐν Θράκῃ, Θρακικά, τ. Β' 134.
[3] *Ἄκογλου*, Λαογρ. Κοτυώρων σ. 238.
[4] Ἐν Κεφαλληνίᾳ.
[5] Ἐν Κρήτῃ, *Μ. Λιουδάκη*, ἔνθ' ἀν. σ. 424.

Ζ΄. Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΕΠΙ ΞΕΝΗΣ

α΄. **Αἱ παρὰ τῷ λαῷ δοξασίαι.**

1. Εἰς τὴν μάρτ. Δροσίδα, Migne 50,691. — *Πολλῶν γὰρ ἤκουσα λεγόντων: Κυνὸς ἀτιμότερον ὁ δεῖνα τετελεύτηκεν ἐπ' ἀλλοτρίας, οὐδενὸς τῶν ἐπιτηδείων παρόντος, οὔτε τῇ γῇ παραδιδόντος, ἀλλὰ μόλις ὀλίγων γειτόνων, ἀλλήλους συγκαλούντων, ἐξ ἐράνου τινὸς περισταλείς, οὕτω παρεδόθη ταφῇ.*

2. Εἰς τὴν Γένεσιν ξς΄, Migne 54,566.—*Καὶ μὴ ταλανιζέτω τὸν ἐπ' ἀλλοτρίας τὸν βίον καταλύσαντα, μηδὲ τὸν ἐπ' ἐρημίας τῆς παρούσης ζωῆς μεθιστάμενον... Καὶ μή μοι τὰ ψυχρὰ ἐκεῖνα ρήματα λεγέτω τις: ὁ δεῖνα κυνὸς ἀτιμότερον τετελεύτηκεν, οὐδενὸς τῶν γνωρίμων αὐτῷ παρόντος, οὐδὲ τὰ τῆς ταφῆς αὐτῷ παρασχεῖν δυνηθέντος, ἀλλ' ἐξ ἐράνου καὶ πολλῶν τινων συνεισενεγκόντων, οὕτω τὰ πρὸς τὴν κηδείαν αὐτῷ παρεσχέθη.*

3. Αὐτόθι, σ. 567. — *...μήτε τοὺς ἐπὶ τῆς ξένης τελευτῶντας ταλανίζωμεν, μήτε τοὺς ἐπὶ τῆς οἰκείας καταλύοντας τὸν βίον μακαρίζωμεν...*

4. Πρὸς Σταγείριον β΄, Migne 47,468. — *Οὐ γὰρ τὴν τελευτὴν* (τοῦ Ἰωσήφ), *ἐπένθει μόνον* (ὁ Ἰακώβ), *ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς τελευτῆς... Ὅτι μηδὲ ἐπὶ τῆς οἰκίας, μηδὲ ἐπὶ τῆς κλίνης, μηδὲ παρεστῶτος τοῦ πατρός, μηδὲ εἰπών τι καὶ ἀκούσας, ὅτι μὴ τῷ κοινῷ πάντων θανάτῳ...*

5. Εἰς τὴν Γένεσιν λα΄, Migne 53,287.—*Εἰ δὲ κατὰ μέσην τὴν ὁδὸν συμβῇ με καταλῦσαι τὸν βίον... τίς με περιστελεῖ τὸν γέροντα, τὸν ξένον, τὸν ἄπολιν, τὸν ἄοικον; Ἴσως ἡ γυνὴ τοὺς γείτονας παρακαλέσῃ συμπάθειάν τινα ἐπιδείξασθαι καὶ ἐξ ἐράνου τινὸς καὶ συνεισφορᾶς τὰ καθήκοντα πληρώσει.*

Ὁ ἐπὶ ξένης θάνατος ἐθεωρήθη δυστύχημα παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων [1]). Παρὰ Σοφοκλεῖ ἡ Ἠλέκτρα θρηνεῖ ἔτι περισσότερον τὸν Ὀρέστην, ἀναλογιζομένη τὸν μακρὰν τοῦ πατρῴου οἴκου θάνατον αὐτοῦ:

Νῦν δ' ἐκτὸς οἴκων κἀπὶ γῆς ἄλλης φυγὰς
κακῶς ἀπώλου, σῆς κασιγνήτης δίχα [2]).

Ὁμοίως παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἡ ἔξω τῆς πατρῴας γῆς τελευτὴ ἐθεωρεῖτο κατάρα παρὰ Κυρίου, ὕψιστος δὲ πόθος τῶν ἐπὶ ξένης τελευτώντων ἦτο ἡ ἐν τῇ πατρίδι ταφή [3]).

---

[1]) Βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ΄ σ. 353 - 356.

[2]) Σοφ. Ἠλ. στ. 1136 - 37.

[3]) Πρβλ. Γενέσεως ΜΖ, 29. ΜΘ, 29. Ν, 25.

Οἱ λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου ἐν τοῖς ὑπ᾽ ὄψιν χωρίοις μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ μεγίστην συμφορὰν ἐθεώρουν τὸ *ἐπ᾽ ἀλλοτρίας θνήσκειν* καὶ *ἐταλάνιζον ὡς κυνὸς ἀτιμότερον* τελευτήσαντα τὸν ἐν τῇ ξένῃ ἀποθανόντα. Καὶ παρ᾽ ἡμῖν ὁ ἐπὶ ξένης θάνατος θεωρεῖται τοιοῦτον δυστύχημα, ὥστε μόνον ὡς κατάραν δύναταί τις νὰ τὸν διανοηθῇ: «*Τὰ ξένα χώματα νὰ τοὺν φάν!*», «*Στὰ ξένα νὰ λειώσουν τὰ κόκκαλά τ᾽*» [1]). Ὄχι δὲ μόνον μακρὰν τῆς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ μακρὰν τῆς οἰκίας του ἐὰν ἀποθάνῃ τις, καθ᾽ ὁδὸν ἢ ἐν τῷ ἀγρῷ, «*σ᾽ ἐξοχὴ ἢ σὲ ράχη*», εἶναι τοῦτο δεῖγμα κατάρας τοῦ Θεοῦ. «*Τέτοιος ἦταν· γι᾽ αὐτὸ παρέδωκε τὰ κῶλα στὸ δεῖνα μέρος* [2]).

Τὴν τύχην τοῦ ἐν τῇ ξένῃ θνήσκοντος διεκτραγωδεῖ καὶ ἡ δημώδης ποίησις. Δὲν στερεῖται οὗτος μόνον τοῦ πατρῴου χώματος, ἀλλὰ καὶ τῶν περιποιήσεων τῶν οἰκείων του, τῶν θωπειῶν καὶ τῶν φιλημάτων των, ἀκόμη καὶ τῶν θρησκευτικῶν τιμῶν:

«*Μὴν εἶδαν τὰ ματάκια σου τὸν ξένο πῶς τὸν θάφτουν;*
Οὔδε ἀνάμα καὶ κερί, οὔδε παπᾶς καὶ ψάλτης·
κάνας δὲν ἦταν ἰδικός, κάνας δὲν ἦταν φίλος,
ὅλοι τους ἦταν μακρινοί, ὅλοι τους ἦταν ξένοι [3]).

Καὶ ἀλλαχοῦ:

«*Τὸν πῆγαν καὶ τὸν ἔθαψαν, σὰν τὸ σκυλὶ στὸν τάφο*» [4]).

Τὸ *δι᾽ ἐράνου* ἐξοικονομεῖν τὰ πρὸς τὴν κηδείαν ἀναγκαῖα ἐθεωρεῖτο διὰ τὸν νεκρὸν σημεῖον ἐσχάτης ἐρημίας καὶ ἐγκαταλείψεως. Καὶ παρ᾽ ἡμῖν «*ἀνόσιον θεωρεῖται οἱ γέροντες νὰ μὴν ἔχουν τὰ θανατίκια τους*» (=θαφτικά, τὰ πρὸς ταφὴν ἔξοδα [5]). Πάντως ὁ ἔρανος εἰς τὰς ἀναλόγους περιστάσεις διενεργεῖται παρὰ τῷ λαῷ συνήθως διὰ τοὺς ξένους ὡς καθῆκον κοινωνικόν. «*Ἂν τύχαινε νὰ πεθάνῃ κανένας ξένος, οἱ γείτονες κ᾽ οἱ τυχὸν γνωστοί του φρόντιζαν γιὰ ὅ,τι χρειαζόταν. Ἂν ἤτανε φτωχός, μάζευαν τὰ χρειαζόμενα γυναῖκες «ἔβγανάν ἀτον μαντήλ᾽» καὶ κανόνιζαν ὅλα τὰ τῆς κηδείας*» [6]).

---

[1]) *Σ. Συγκολιτου*, Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτσῃ, Λαογρ. ΙΑ´ σ. 398.
[2]) *Δ. Λουκόπουλος*, ΛΑ 916, 175, Αἰτωλία.
[3]) *Σ. Συγκολίτου*, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 398.
[4]) *Passow*, Carm. popul. Graeciae rec. Lipsiae 1861 σ. 249, 341.
[5]) *Ν. Λάσκαρη*, Ἡ Λάστα κτλ. σ. 520.
[6]) *Ξ. Ἄκογλου*, Λαογρ. Κοτυώρων σ. 232.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

β΄. Ἡ μετακομιδὴ εἰς τὴν πατρῴαν.

1. Εἰς τὸν Ἱερεμ. Migne 64,940. — *Ἐσχάτης δυστυχίας τὸ μηδὲ ἀποθανόντα δυνηθῆναι τῆς πατρίδος ἐπιτυχεῖν...*

2. Εἰς τὴν Δροσίδα, Migne 50,690. — *Καὶ γὰρ πολλοὶ περὶ ταφῆς ἀκριβολογούμενοι, καὶ τοῖς προσήκουσιν ἐπισκήπτοντες, ὅπως κἂν ἀλλαχοῦ τύχωσι τελευτήσαντες, οἴκοι κομίσαντες ἐκεῖνοι αὐτοὺς κατορύξωσιν...*

3. Εἰς τὴν Γένεσ. ξε΄, Migne 54,566. — *Πολλοὶ τῶν μικροψύχων, ἐπειδὰν παραινῶμεν αὐτοῖς μὴ πολὺν ποιεῖσθαι λόγον περὶ ταφῆς, μηδὲ περισπούδαστον πρᾶγμα ἡγεῖσθαι τὸ ἀπὸ τῆς ἀλλοτρίας ἐπὶ τὴν οἰκείαν πατρίδα τῶν τετελευτηκότων τὰ λείψανα ἐπανάγειν, ταύτην ἡμῖν προβάλλονται τὴν ἱστορίαν* [1])...

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. κϛ΄, Migne 63,179. — *Μηδὲν τοίνυν ὑπὲρ τούτου* (τοῦ ἐν τῇ πατρίδι ταφῆναι) *κοπτώμεθα... ὅπου γὰρ ἂν ταφῶμεν, τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.*

5. Περὶ ἐλεημοσ. Migne 64,441. — *Πολλάκις γὰρ καὶ οἱ κληρονόμοι σου ἀνασκάπτουσι τὰ ὀστᾶ, καταρώμενοί σου.*

Ὅ,τι δὲν ηὐτύχησεν ὁ ἐν τῇ ξένῃ ἀποθανὼν ν᾽ ἀπολαύσῃ, τοῦτο ζητεῖ νὰ τῷ παράσχωσι τοὐλάχιστον μετὰ θάνατον, ἐπανάγοντες εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος τὰ λείψανα αὐτοῦ. «*Ἐκόπτοντο*» κατὰ τὸν Χρυσόστομον οἱ χριστιανοὶ τῶν χρόνων του διὰ τοῦτο, φαίνεται δ᾽ ὅτι ἡ ἐπαναγωγὴ τῶν λειψάνων εἰς τὴν πατρίδα ἐγίνετο συχνότατα, ἀφοῦ καὶ εἰδικὴ διάταξις ἐν τοῖς Βασιλικοῖς κελεύει «*Μηδεὶς ἀνθρώπινον σῶμα χωρὶς κελεύσεως βασιλικῆς εἰς ἕτερον τόπον μεταφερέτω*» [2]). Ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι δεῖγμα στοργῆς καὶ τιμῆς πρὸς τὸν ἐπὶ ξένης τελευτήσαντα ἐθεωρεῖτο ἡ εἰς τὴν πατρίδα μετακομιδή. Παρ᾽ Ὁμήρῳ αὐτὸς ὁ Ζεὺς κηδόμενος τοῦ νεκροῦ τοῦ Σαρπηδόνος, πεσόντος ἐν τῇ μάχῃ, παραγγέλλει εἰς τὸν Ἀπόλλωνα νὰ φροντίσῃ, ἵνα οὗτος ταφῇ ἐν Λυκίᾳ,

«ἔνθα ἑ ταρχύσουσι κασίγνητοί τε ἔται τε
τύμβῳ τε στήλῃ τε· τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων».

Ὡς δ᾽ εἶναι γνωστόν, πάντες οἱ ἐν τῇ ξένῃ τελευτήσαντες σπουδαῖοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ὡς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Κίμων κ. ἄ. μετηνέχθησαν εἰς τὴν πατρῴαν κα-

---

[1]) τ. ἔ. τοῦ Ἰακὼβ ἐξαιτουμένου τοῦτο παρὰ τοῦ Ἰωσήφ. Γενέσ. ΜΖ, 29.

[2]) Βασιλικ. τίτλ. Γ΄ 14. Πρβλ. καὶ *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα Καν. Α΄, 209.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

τόπιν εἰδικῶν ψηφισμάτων τοῦ δήμου [1]) Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία προσεπάθησε νὰ πείσῃ τὸν λαόν, ὅτι αἱ τοιαῦται μετακομιδαὶ τῶν λειψάνων ἀπὸ τοῦ ἑνὸς τόπου εἰς τὸν ἄλλον εἶναι ἄσκοποι, καθόσον *«ὅπου ἂν ταφῶμεν, τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς»*. Καὶ κατώρθωσε μὲν ν' ἀπαμβλύνῃ τὸ παλαιὸν αἴσθημα παρὰ τῷ λαῷ, ἀφοῦ καὶ οὗτος ἐσυνήθισε νὰ λέγῃ *«ὅθε γῆς καὶ τάφος»* [2]), οὐχ ἧττον ὅμως καὶ σήμερον, ὅπου τοῦτο εἶναι δυνατόν, μεταφέρομεν τὸ λείψανον ἢ ἔστω τὰ ὀστᾶ εἰς τὴν πατρίδα, ἵνα ἀναπαυθῶσιν ἐν τῷ οἰκογενειακῷ τάφῳ. Ἐν διαθήκῃ τοῦ 1708 ὁ ἐν Ζακύνθῳ ἀποθνήσκων Δ. Χαριτόπουλος, καταγόμενος ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος, παραγγέλλει εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, *«ὅταν ἐλευθερωθῇ τὸ δυστυχισμένο γένος μας, νὰ ξεθάψῃ τὰ κόκκαλά του καὶ νὰ τὰ θάψῃ κοντὰ στὰ κόκκαλα τῶν γονιῶν του εἰς τὴν ἐκκλησία τῆς πατρίδος του»* [3]).

Πλὴν ὅμως τῆς μετακομιδῆς ἔχομεν ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων καὶ τὸ ἔθιμον τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων ἢ τῶν ὀστῶν, εἰς ἣν πιθανῶς ἀναφέρεται τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 τῶν παρατιθεμένων χωρίων [4]).

Η'. ΔΟΞΑΣΙΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

α'. **Οἱ βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντες.**

1. Πρὸς Σταγείριον β', Migne 47,468. — *...ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς τελευτῆς* (ἐπένθει ὁ Ἰακώβ), *ὅτι μὴ τῷ κοινῷ πάντων θανάτῳ...*

2. Εἰς τὸν Λάζαρον β', Migne 48,983. — *Καὶ γὰρ πολλοὶ τῶν ἀφελεστέρων νομίζουσι τὰς ψυχὰς τῶν βιαίῳ θανάτῳ τελευτώντων δαίμονας γίγνεσθαι.*

3. Αὐτόθι, σ. 984. — *Ἕτερον δὲ χαλεπώτατον κατειργάσατο* (ὁ διάβολος), *τοὺς γόητας τοὺς ὑπηρετουμένους αὐτῷ διὰ τούτων πείσας τῶν δογμάτων, πολλῶν νέων ἁπλῶν σώματα κατασφάττειν ἐλπίδι τοῦ δαίμονας ἔσεσθαι καὶ πάλιν αὐτοῖς ὑπηρετεῖν.*

4. Εἰς τὸν Ματθ. κη', Migne 57,353. — *Τί οὖν ἂν εἴποις, ὅταν πολλοὶ τῶν γοήτων παῖδας λαβόντες ἀποσφάττωσιν, ὥστε αὐτοῖς μετὰ ταῦτα*

---

[1]) Βλ. Πλουτάρχου τοὺς σχετικοὺς βίους. Πλείονα περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις μετακομιδῶν βλ. παρὰ *Ν. Γ. Πολίτῃ* ἐν Λαογρ. Συμμ. Γ' σ. 354,2.

[2]) *Ν. Γ. Πολίτου,* Παροιμ. ἐν λέξει τάφος, 4.

[3]) Χρυσαλλὶς Γ', 525.

[4]) Πρβλ. καὶ *Α. Κεραμοπούλλου,* Παλαιαὶ Χριστιανικαὶ καὶ Βυζαντιακαὶ ταφαὶ ἐν Θήβαις, Ἀρχαιολογ. Δελτίον σ. 126.

συμπράττουσαν τὴν ψυχὴν ἔχειν; Καὶ πόθεν τοῦτο δῆλον; Ὅτι μὲν γὰρ ἀποσφάττουσι, πολλοὶ λέγουσιν· ὅτι δὲ αἱ ψυχαὶ τῶν σφαγέντων μετ' αὐτῶν εἰσι, πόθεν ἔγνως; εἰπέ μοι. Αὐτοί, φησίν, οἱ δαιμονιῶντες βοῶσιν, ὅτι ψυχὴ τοῦ δεῖνος ἐγώ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο σκηνή τις καὶ ἀπάτη διαβολική.—Ὥστε γραϊδίων μεθυόντων ταυτὶ τὰ ῥήματα καὶ παίδων μορμολύκεια.

Τὸ «*βιαίῳ θανάτῳ τελευτᾶν*» θεωρεῖται καὶ παρ' ἡμῖν μέγα δεινόν, καὶ διότι οὕτω ὁ θανὼν στερεῖται τῶν περιποιήσεων, αἵτινες θὰ ἐπεδαψιλεύοντο εἰς αὐτὸν κατὰ τὰς ἐσχάτας αὐτοῦ στιγμάς, καὶ ἕνεκα τῶν περὶ τῆς τύχης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ πιστευομένων. «*Γιὰ τὸ σκοτωμένο πάντα ἔχουν μεγάλο φόβο μὴ βγῆ βρουκόλακας, γιατὶ ἔχει πληγὲς στὸ σῶμά του*» [1]). Αἱ δοξασίαι ἐξ ἄλλου, αἱ παρὰ τῷ Χρυσοστόμῳ ἀναφερόμεναι, καθ' ἃς αἱ ψυχαὶ τῶν βιαίῳ θανάτῳ τελευτώντων γίνονται *δαίμονες* [2]), διετηρήθησαν παρ' ἡμῖν εἰς τὰ περὶ *βρικολάκων*, ὡς ἀνωτέρω, πιστευόμενα καὶ εἰς τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν ἡ ἀνθρωποθυσία ἐπιβάλλεται εἰς τὴν στοιχείωσιν γεφυρῶν, κτιρίων κλπ., τὴν σύλησιν θησαυρῶν καὶ τὴν ἐξευμένισιν δαιμονικῶν ὄντων (*ἀράπηδων, στοιχειῶν* [3]). Ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ εἴδους τοῦ θανάτου, κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν, οἱ δαίμονες ἀρέσκονται νὰ ἐμφωλεύωσιν εἰς νεκρὰ σώματα [4]). Εἰς τὴν δοξασίαν αὐτὴν ὀφείλονται καὶ αἱ διάφοροι ἀλεξίκακοι πράξεις, αἵτινες τελοῦνται ἐπὶ τοῦ νεκροῦ σώματος κατὰ τὴν ὥραν τῆς ταφῆς [5]). Οὕτως ἐν Θράκῃ, «*βάζουν στὸ νεκρὸ μιὰ μικρὴ τετράγωνη σοφραΐδα* (= σφραγῖδα), *γιὰ νὰ μὴ γίν' βρικόλακας*» [6]). Ἐν Κρήτῃ «*ἔχυναν σταυρωτὰ ἐπάνω του μιὰ καντηλιὰ λάδι μὲ λίγο κρασί. Τὸ κρασὶ τὸ φοβᾶται ὁ μισησμένος* (= ὁ διάβολος), *γιατὶ κάνουνε νᾶμα*» [7]). Καὶ παρὰ τοῖς Βλαχοφώνοις «*πρὶν ἢ σκεπασθῇ ὁ νεκρὸς ἐν τῷ τάφῳ, τοποθετοῦσιν ἐπ' αὐτοῦ παρὰ τὸν ὀμφαλὸν μικρὰν πλάκα μὲ κεχαραγμένον τὸν σταυρόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δι'*

---

[1]) *Σ. Συγκολίτου*, Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτσῃ, Λαογρ. ΙΑ' σ. 407. Πρβλ. καὶ *Ν. Γ. Πολίτου*, Παραδόσ. Α' 584, ἀρ. 951. Ἐν Κεφαλληνίᾳ παντοῦ, ὅπου διεπράχθη φόνος, χαράττουσιν ἐπὶ λίθου σταυρὸν καὶ ἀποφεύγουσι νὰ διέλθωσι κατὰ τὴν νύκτα ἐκ τοῦ μέρους ἐκείνου. Πιστεύουσιν, ὅτι πλανᾶται ἐκεῖ τὸ φάσμα τοῦ φονευθέντος καὶ ὅτι τὸ αἷμα του *βογγάει* ζητοῦν ἐκδίκησιν. Πρβλ. καὶ *Ν. Γ. Πολίτου*, αὐτ. σ. 565.

[2]) Τὸ αὐτὸ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι. Πρβλ. τοὺς καταδέσμους τοῦ Κουρίου τῆς Κύπρου, οἵτινες ἐπικαλοῦνται «δαίμονας πολυανδρίους καὶ βιαιοθανάτους καὶ ἀώρους καὶ ἀπόρους ταφῆς» (*Α. Κεραμοπούλλου*, Ἀποτυμπανισμός, σ. 55).

[3]) Βλ. περὶ τούτων *Γ. Μέγα*, Παραδόσεις περὶ θησαυρῶν, Λαογρ. Δ' σ. 31.

[4]) Πρβλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Παραδόσ. Α', ΚΓ, ΛΒ, ΛΖ (Βρικόλακες, φαντάσματα, χαμοδράκια).

[5]) Βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ, 336,4.

[6]) Θρακικῶν Β', 132.

[7]) *Μ. Λιουδάκη* ἐν Ἐπ. Κρητ. Σπ. Β, 423.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ἄνθρακος εἶναι γραμμμένα τὰ στοιχεῖα ΙΣ—ΧΣ, διὰ νὰ μὴ βρικολακιάση ὁ νεκρός» [1]). Ὁμοίας προελεύσεως εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Βαλσαμῶνος ἀναφερόμενον ἔθιμον τῶν Βυζαντινῶν, κατὰ τὴν ταφὴν τῶν ἀρχιερέων: *«Τὸ μέντοι χειρίζεσθαι τοῖς ἀρχιερεῦσι μετὰ τελευτὴν ἅγιον ἄρτον καὶ οὕτως ἐνταφιάζεσθαι, νομίζω γίνεσθαι εἰς ἀποτροπὴν τῶν δαιμόνων»* [2]).

Λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἶναι ἐνταῦθα αἱ περὶ γοήτων καὶ σφαγῆς μικρῶν παιδίων εἰδήσεις. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χρυσοστόμου ἀλλεπάλληλοι ἐξαφανίσεις καὶ θάνατοι μικρῶν παιδίων ἐτάρασσον τὴν κοινωνίαν, ἀνάμνησις δ' ἴσως τούτων εἶναι ἡ καὶ σήμερον παρὰ τῷ λαῷ κρατοῦσα πίστις, ὅτι οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ Ἀτσίγγανοι ἁρπάζουν τὰ μικρὰ παιδιά, τὰ σφάζουν καὶ πίνουν τὸ αἷμα των.

β'. **Οἱ αὐτόχειρες.**

1. Εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας, Migne 61,618. — *Οὕτω καὶ ὁ βιαίῳ θανάτῳ καὶ δι' ἀγχόνης ἢ δι' ἄλλων τινῶν καταλύων τὸ ζῆν, οὐκ ἂν εἴη δίκαιος ἐγκαλεῖσθαι καθ' ὑμᾶς. Νῦν δὲ καὶ ὁ Θεὸς τοὺς τοιούτους κολάζει τῶν ἀνδροφόνων μᾶλλον καὶ πάντες βδελυττόμεθα καὶ εἰκότως.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ἡ Ἐκκλησία ἀπέκλεισε τῶν κόλπων αὐτῆς τοὺς αὐτοκτονοῦντας. Εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς τούτους δὲν ἀναγινώσκεται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία οὐδὲ κἂν ἐκκλησιαστικαὶ εὐχαί. Κατὰ τὸν κανόνα Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας, *«ὑπὲρ τοῦ ἀνελόντος ἑαυτὸν οὐκ ἔσται προσφορά, εἰ μὴ ταῖς ἀληθείαις ἔκφρων ἦν»* [3]). Καὶ κατ' ἀπάντησιν, δοθεῖσαν εἰς τὸν Κρῆτα ἱερέα Δραζίνουταν τὸ 1438, *«τὸν τοιοῦτον, ὡς αὐτόχειρα γεγονότα, οὐδὲ ταφῆς ἀξιοῦσθαι δίκαιον οὐδὲ ψαλμῳδίας»* [4]). Ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ἐπέδρασε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐπὶ τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ. Οὕτω πιστεύεται, ὅτι *«ἡ ψυχὴ τοῦ αὐτοκτονοῦντος παραλαμβάνεται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ οἰκοῦντος διαβόλου»* [5]). Διὰ τοῦτο *«αὐτοὺς ποὺ σκοτώνονται μονάχοι τους δὲν τοὺς θάφτουν μὲ παπᾶ οὔτε στὰ μνήματα, ἀλλὰ κάπου ἀλλοῦ ἢ σὲ κανένα ἐξωκκλήσι* [6]) ἢ *«τοὺς θάφτουν σαράντα βήματα μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τάφους»* [7]). Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι ἐπεβάλλοντο

---

[1]) Λαογραφ. Ϛ', 187.

[2]) Βλ. *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα Καν. Β', 496.

[3]) *Ράλλη* καὶ *Ποτλῆ*, Σύνταγμα Καν. Δ' 340.

[4]) *Φ. Κουκουλέ*, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητ. Λαογρ. ἐπὶ Βενετοκρατίας, Ἐπ. Κρητ. Σπ. Γ' σ. 28.

[5]) *Νεστορίδης*, ΛΑ 334, 28, Μάνη.

[6]) Λαογραφ. ΙΑ, 404, Ἀνασελίτσα.

[7]) *Νεστορίδης*, ΛΑ 334, 28, Μάνη.

ὁμοίως τιμωρίαι εἰς τοὺς αὐτόχειρας, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἦτο περισσότερον ποινικὸν παρὰ θρησκευτικόν. Κατὰ τὸν Αἰσχίνη, *«ἐάν τις ἑαυτὸν διαχρήσηται, τὴν χεῖρα, τὴν τοῦτο πράξασαν, χωρὶς τοῦ σώματος θάπτομεν»* [1]).

γ'. **Οἱ μὴ βαπτισθέντες.**

1. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne 62,203.—*Κλαῦσον τοὺς ἀπίστους... τοὺς χωρὶς φωτίσματος ἀπερχομένους, τοὺς χωρὶς σφραγῖδος. Οὗτοι ὄντως θρήνων ἄξιοι, οὗτοι ὀδυρμῶν. Ἔξω τῶν βασιλείων εἰσί μετὰ τῶν καταδίκων μετὰ τῶν κατεγνωσμένων.*

2. Αὐτόθι. — *«Οἱ δὲ κατηχούμενοι οὐδὲ ταύτης καταξιοῦνται τῆς παραμυθίας* [2]*), ἀλλ' ἀπεστέρηνται πάσης τῆς τοιαύτης βοηθείας.*

3. Περὶ πρεσβυτέρου, Migne 61,686. — *Ἐὰν δὲ παιδίον τῇ ἀμελείᾳ τῶν γονέων ἀποθάνῃ ἀβάπτιστον, οὐαί ἐστι τοῖς γονεῦσι τοῦ παιδίου.*

Ἐνταῦθα ἔχομεν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Χρυσοστόμου τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῶν μὴ βαπτισθέντων· αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἀποδιώκονται *τῶν βασιλείων*, ἀποπέμπονται *μετὰ τῶν καταδίκων καὶ τῶν ἀπεγνωσμένων*, μὴ δικαιούμεναι ν' ἀξιωθῶσιν οὐδὲ ἐπιμνημοσύνου δεήσεως. Ἦτο φυσικώτατον λοιπὸν νὰ δημιουργηθῶσιν αἱ παρὰ τῷ λαῷ ἔτι καὶ σήμερον κρατοῦσαι ἀντιλήψεις περὶ τῶν ψυχῶν τῶν μὴ βαπτισθέντων ἢ τῶν μὴ μεταλαβόντων [3]). Ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, σελ. 37 κ. ἑ. *«τὰ ἀβάφτιστα μικρὰ ἢ κεῖνα, ποὺ γεννιοῦνται πεθαμένα, δὲν τὰ θάφτουν μὲ παπᾶ οὔτε στὰ μνήματα, ἀλλὰ κάπου ἀλλοῦ»* [4]). Γενικώτερον διὰ τοὺς ἀβαπτίστους, τοὺς μὴ Χριστιανούς, «τοὺς *Ὀβριοὺς*» ἢ «*μασσώνους*», ὅπως χαρακτηρίζει τούτους ὁ λαός, πιστεύεται ὅτι ἀποθνήσκοντες εἶναι ὁπωσδήποτε προωρισμένοι διὰ τὴν κόλασιν, εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ θλῖψις τοῦ καλοῦ ἱερέως τῆς Βολισσοῦ διὰ τὸν ἀγαπητόν του Ὅμηρον, διότι οὗτος δὲν θὰ εὑρίσκετο μετὰ τῶν δικαίων εἰς τὸν παράδεισον [5]). Διὰ τοὺς μὴ μεταλαβόντας ἐπίσης ἔχει τὰς αὐτὰς προλήψεις ὁ λαός. Θεωρεῖται δυστύχημα νὰ ἀποθάνῃ τις «*ἀμεταλάβητος*» [6]). Ἰδοὺ πῶς ἐκθέτει τὴν περὶ τούτων γνώμην τοῦ

[1]) Αἰσχίνου, Κατὰ Κτησιφ. 636, 7.

[2]) Δηλ. τῶν ἐν' ἐκκλησίαις μνημοσύνων.

[3]) Ὡς εἴπομεν καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τελουμένη μετάδοσις εἰς τὸν θνήσκοντα τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἐπέχει τὴν θέσιν τῆς κατὰ τοὺς Βυζ. χρόνους ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας τελουμένης βαπτίσεως τῶν κατηχουμένων.

[4]) Λαογραφ. ΙΑ, 404, Ἀνασελίτσα.

[5]) *Α. Κοραῆ*, Ὁ Παπατρέχας.

[6]) *Νεστορίδης*, ΛΑ 334, Μάνη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

λαοῦ ὁ Λασκαρᾶτος: «*Νὰ πεθάνῃ, χωρὶς νὰ μεταλάβῃ, εἶναι γιὰ τὸ Ληξουριώτη σὰν νὰ χάσῃ ὅλους του τοὺς κόπους. Δὲν εἶναι δεκτὸς σὲ κανένα μέρος τοῦ ἄλλου κόσμου καὶ ξαναστέρνεται μὲ καταισχύνη σὲ τοῦτον τὸν κόσμο, σὰν βρικόλακας, γιὰ νὰ τρομάζῃ τοὺς ἀπογόνους του*» [1]).

δ΄. Πλανώμεναι ψυχαὶ καὶ φαντάσματα.

1. Εἰς τὸν Ματθ. κη΄, Migne 57,353. — *Τί δήποτε δὲ καὶ τοῖς τάφοις ἐμφιλοχωροῦσιν* (οἱ δαίμονες); *Ὀλέθριον δόγμα τοῖς πολλοῖς ἐνθεῖναι βουλόμενοι, οἷον ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀπελθόντων δαίμονες γίνονται.*

2. Εἰς μνήμην μαρτύρων, Migne 52,833.—*Εἰ δέ ἄλλος τις τῶν καθ᾽ ἡμᾶς ἀποθανόντων ἠγείρετο, ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ θαῦμα συνεσκιάζετο, τῶν μὲν λεγόντων οὗτός ἐστιν ὁ ἀποθανών, τῶν δὲ φασκόντων οὐχ ὁ τεθνεὼς ἐστιν οὗτος, ἀλλὰ δαίμων τις καὶ φάντασμα ὑπάρχει.*

3. Εἰς τὸν Ματθ. κη΄, Migne 57,353. — *Οὐδὲ γὰρ ἔνι ψυχὴν ἀπορραγεῖσαν τοῦ σώματος ἐνταῦθα πλανᾶσθαι λοιπόν.*

4. Αὐτόθι, 354 — *Ὅτι δὲ οὐδὲ αἱ τῶν ἁμαρτωλῶν ψυχαὶ διατρίβειν ἐνταῦθα δύνανται, ἄκουσον τοῦ πλουσίου...*

Ἀγωνίζεται ἐνταῦθα ν᾽ ἀποδείξῃ ὁ Χρυσόστομος πρὸς τὸ δεισιδαῖμον αὐτοῦ ἀκροατήριον, ὅτι μετὰ θάνατον αἱ ψυχαὶ οὔτε δαίμονες ἢ βρικόλακες γίνονται, οὔτε ὡς φαντάσματα ἐμφανίζονται οὔτε καὶ πλανῶνται μεταξὺ τῶν ζώντων. Τὰς τοιαύτας περὶ τῶν ψυχῶν ἀντιλήψεις εἶχον οἱ Βυζαντινοὶ παραλαβόντες ἀπὸ τῶν παλαιοτέρων χρόνων [2]). Καὶ ἡ πρωτόγονος λατρεία τῶν νεκρῶν παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς, ἡ λατρεία τῶν προγόνων παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, αἱ συχναὶ ἐμφανίσεις τῶν νεκρῶν προσώπων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ [3]), εἰς τὰς τοιαύτας ἀντιλήψεις ὀφείλονται. Ὡς δ᾽ εἶναι γνωστόν, δὲν ἦτο εὐχάριστος οὔτε διὰ τοὺς ζῶντας οὔτε δι᾽ αὐτοὺς τοὺς θανόντας ἡ ἐπὶ τῆς γῆς περιπλάνησίς των. Ἐκ τούτου διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἡ ἐπὶ γῆς περιπλάνησις μιᾶς ψυχῆς ἦτο ἀποτέλεσμα ἁμαρτωλοῦ βίου.

Παρ᾽ ἡμῖν πιστεύεται γενικῶς, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποθανόντων οὐ μόνον τῶν ἁμαρτωλῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν δικαίων, πλανῶνται κατὰ τὰς πρώτας τεσσαρά-

---

[1]) *Ἀ. Λασκαράτου,* Αὐτοβιογραφία (Μεταφρ. Χ. Ἀντωνάτου) σ. 61.

[2]) Πρβλ. τοὺς ἀλάστορας τῶν ἀρχαίων ἐν *Κεραμοπούλλου*, Ἀποτυμπαν. σελ. 55 κἑ. Ὁμοίως βλ. *Γ. Μέγα*, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογραφία Ζ΄ σ. 492 κἑ.

[3]) Πρβλ. ἐμφάνισιν Πολυδώρου «*Φάντασμα* δειμαίνουσ᾽ ἐμόν» Εὐριπ. Ἑκάβη, στ. 1–58.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

κοντα ἡμέρας, ἱπτάμεναι ἰδίως περὶ τὸν τόπον, ἔνθα ἀπεχωρίσθησαν τοῦ σώματος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ συνήθεια ν᾿ ἀνάπτωσιν ἐπὶ 40 ἡμέρας κανδήλαν καὶ νὰ παραθέτωσιν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ποτήριον ὕδατος, διὰ νὰ πίνῃ ἡ ψυχή [1]). Κατὰ τοὺς Λημνίους *«ἡ ψυχὴ σὲ σαράντα μέρες γυρίζ᾿ κάτω, στὰ μέρη ποὺ εἶχε πάει ζώντας. Ἕνας ἄγγελος τὴ γυρίζει. Καὶ μετὰ σαράντα μέρες ἀνεβαίνει στοὺς οὐρανούς»* [2]). Τὰ αὐτὰ πιστεύουσιν ἐν Πόντῳ [3]), Κρήτῃ [4]), Κεφαλληνίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ [5]). Περίεργος εἶναι ἡ πίστις, καθ᾿ ἣν τὴν χειραγωγίαν ταύτην τῆς ψυχῆς ἀνὰ τὴν γῆν ποιοῦσιν ἀπὸ κοινοῦ ὁ ἄγγελος καὶ ὁ διάβολος [6]).

Πλὴν ὅμως τῆς πρώτης ταύτης ἀνὰ τοὺς γνωρίμους τόπους περιπλανήσεώς της, ἡ ψυχὴ καὶ περιοδικῶς πλανᾶται, ἐπιτρεπομένης εἰς αὐτὴν τῆς ἐξόδου ἐν τακτῷ χρόνῳ. Οὕτως ἐν Ζαγορίῳ πιστεύεται, ὅτι *«τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποβεβιωκότων περιέρχονται ἐν διαστήματι πεντήκοντα ἡμερῶν εἰς ὅλους τοὺς τόπους, τοὺς ὁποίους οὗτοι περιῆλθον»* [7]). Ὁμοίως πιστεύεται ἀλλαχοῦ, ὅτι *«ἀπὸ τοῦ πρώτου Ψυχοσαββάτου ἢ κατ᾿ ἄλλους ἀπὸ τῆς Λαμπρᾶς μέχρι τῆς Ἀναλήψεως αἱ ψυχαὶ μένουν ἐλεύθεραι»* [8]). Κατὰ τοὺς Θρᾷκας *«γυρίζουν οἱ ψυχὲς καὶ κάθουνται ἐπάνω στὰ δέντρα καὶ τὰ βλαστάρια τοῦ ἀμπελιοῦ. Γι᾿ αὐτὸ δὲν κόφτουν ὡς τότε βλαστάρια. Κάθουνται καὶ στ᾿ ἁπλωμένα ροῦχα τῆς πλύσης, ἰδίως τ᾿ ἄσπρα»* [9]). Ἐν Σερίφῳ φροντίζουσιν, ὥστε, *«πρὶν κατεβάσουν τὸ νεκρὸ στὸν τάφο, νὰ τοῦ λύσουν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, γιὰ νά᾿ ναι λεύτερος νὰ πετᾷ»* [10]).

Ἀλλὰ τῶν ἁμαρτωλῶν ἡ περιπλάνησις εἶναι πάντοτε καταπονητικωτέρα καὶ διαρκεστέρα. *«Ὅσοι ἔκαμαν πολλὲς ἁμαρτίες στὴ ζωή τους δὲν ἀναπαύονται, ἀλλὰ βγαίνουν ἀπὸ τὸν τάφο καὶ γυρίζουν στὰ μέρη ποὺ σύχναζαν ζωντανοί»* [11]). *«Οἱ ἄδικοι κι᾿ οἱ ἀφωρισμένοι γίνονται βρικόλακες»* [12]). Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν

---

[1]) *Μ. Λιουδάκη*, Ἡ τελευτὴ στὴν Κρήτη, ἔνθ᾿ ἀν. σ. Β΄, 424 - 5.

[2]) *Γ. Μέγας*, ΛΑ 1160 Β σ. 53, Λῆμνος.

[3]) *Ξ. Ἄκογλου*, Λαογρ. Κοτυώρων σ. 233.

[4]) *Μ. Λιουδάκη*, ἔνθ. ἀν. Β΄, 425.

[5]) Περὶ τῶν σχετικῶν κατὰ τόπους δοξασιῶν βλ. *Γ. Σπυριδάκη*, Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἕλλησι, Ἀθῆναι 1939, σελ. 27 κέ.

[6]) *Νεστορίδης*, ΛΑ 334,23, Μάνη.

[7]) *Λαμπρίδου*, Ζαγοριακά, Ἀθῆναι 1870 σ. 210.

[8]) *Νεστορίδης*, ΛΑ 334,30, Μάνη. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία: *«Ὅλα τὰ Σάββατα νὰ πᾶσι καὶ νὰ ᾿ρθοῦσι, ἀλλὰ τὸ Σάββατο τοῦ Ρουσαλῆ νὰ μὴν ἔρθῃ»*.

[9]) Θρᾳκικῶν Β΄, σ. 145 - 6.

[10]) *Μ. Λιουδάκη*, ΛΑ 1148,100, Σέριφος.

[11]) *Ν. Γ. Πολίτου*, Παραδόσ. Α΄ 572 καὶ Λαογρ. Σύμμ. Γ, 337.

[12]) *Φ. Κουκουλέ*, Οἰνουντιακά, σ. 118.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

κατόπιν τῶν δοξασιῶν τούτων νὰ βλέπῃ ὁ λαὸς ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ τοὺς βρικόλακας καὶ τὰ φαντάσματα καὶ τὰς ὀπτασίας τῶν νεκρῶν καὶ τῶν τάφων, τῶν ὁποίων βρίθουσιν αἱ νεοελληνικαὶ παραδόσεις [1]).

ε΄. Νεκρομαντεῖαι.

1. Εἰς τὸν Ματθ. λδ΄, Migne 57,403.— ...*ὅπου γε καὶ νῦν οἱ τὰς νεκρομαντείας τολμῶντες πολλὰ τούτων ἀτοπώτερα ἐπιχειροῦσι.*

2. Εἰς τὴν πρὸς Κολοσσ. η΄, Migne 62,360. — *Καὶ Δαυὶδ ὁ βασιλεὺς ἠγάπα τὸ παιδίον καὶ ἐν σάκκῳ μὲν ἐκάθητο καὶ σποδῷ· οὔτε δὲ μάντεις ἤγαγεν οὔτε ἐπῳδούς, καίτοι ἦσαν τότε...*

Συστηματικὴν χρῆσιν τῆς νεκρομαντείας, ὡς αὕτη ἠσκεῖτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους [2]) δὲν συναντῶμεν σήμερον παρὰ τῷ λαῷ, δυνάμεθα ὅμως ν᾽ ἀνεύρωμεν τὴν ἐπὶ τὰς μαντικὰς ἰδιότητας τῶν νεκρῶν πίστιν εἰς πολλὰ τῶν λαϊκῶν ἐθίμων καὶ δοξασιῶν. Οὕτω π. χ. ἐκ φυσιολογικῶν συμπτωμάτων ἢ ἀπὸ τῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ τεκμαίρονται οἱ οἰκεῖοι διάφορα περὶ τοῦ μέλλοντος. *«Ἂν ὁ νεκρὸς ἔχῃ τὄνα του ποδάρι κοντότερο* [3]), *ἂν ἔχῃ ἀνοιχτὰ τὰ μάτια του* [4]), *ἂν εἶναι ὄμορφος ἢ ἂν γελάῃ* [5]) *θὰ πάρῃ γρήγορα κι ἄλλον στὸν τάφο».* Ἐπίσης ἡ πίστις εἰς τὰς καθ᾽ ὕπνους ἐμφανίσεις τῶν νεκρῶν καὶ εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἢ ἀναγνώρισιν προφητικῶν καὶ παντογνωστικῶν ἰδιοτήτων εἰς αὐτούς.

Ἐπερατώθη τὴν 7 Μαΐου 1940.

[Εἶχε περατωθῆ πρὸ πολλοῦ ἡ σύνταξις τῆς ἐργασίας ταύτης, ὅτε ὁ συγγραφεὺς ἔλαβε γνῶσιν τῆς περὶ Βυζαντινῶν νεκρικῶν ἐθίμων μελέτης τοῦ καθηγητοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ, τῆς δημοσιευθείσης ἐν τῷ ΙϚ΄ τόμῳ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, εἰς ἣν καὶ γενικῶς παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης διὰ τὰς ἐξ ἄλλων βυζαντινῶν πηγῶν προερχομένας εἰδήσεις. Ἕνεκα δὲ τῆς στρατεύσεώς του ὁ συγγραφεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ διεξέλθῃ τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια τῆς ἐργασίας του, τὴν διόρθωσιν δ᾽ αὐτῶν ἀνέλαβεν ἡ ἐπίκουρος ταξινόμος παρὰ τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχείῳ δ. Μαρία Ἰωαννίδου, ἣν καὶ ἐπετέλεσε μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς. Σ. τ. Δ.]

---

[1]) Βλ. *Ν. Γ. Πολίτου,* Παραδόσεις Α΄, λζ΄.

[2]) Βλ. *Pauly - Wissowa,* Realenzyklopädie ἐν ἄρθρῳ Nekromantie—. ***Mengis*** ἐν Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens τ. VI (1934) σ. 997 - 1002.

[3]) ΛΑ 51,92, Ἤπειρος.

[4]) *Ζῆκος,* ΛΑ 180,175, Κοζάνη.

[5]) *Γ. Ταρσούλη,* ΛΑ 1378Γ,58, Κορώνη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ... ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΓΑΜΟΝ [1])

Α΄. **Προξενειά.**

1.– Ποῖος ἀναλαμβάνει τὸ ἔργον τοῦ προξενητοῦ; Προξενητὴς (ἢ προξενήτρια) ἐξ ἐπαγγέλματος ἢ κανεὶς ἐκ τῶν συγγενῶν; Ὀφείλει οὗτος νὰ τηρήσῃ ὡρισμένους τινὰς τύπους κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου του; Π. χ. εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θρᾴκης «*ὁ προξενήτης πηγαίνει στὸ σπίτι τῆς νύφης μὲ φανάρι ἀναμμένο· χωρὶς νά ᾽χῃ ἀναμμένο τὸ φανάρι του, δὲν τὸν δέχονται στὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ ὅσο εἶναι αὐτὸς μέσα στὸ σπίτι, τὸ φανάρι δὲν παύει νὰ καίῃ*» (Ἀρχεῖον Θρακ. Θησ. 5,150). Εἰς Ἁγιάσσον Λέσβου ἄλλοτε οἱ προξενῆτρες «*βάζανι μνιὰ φ᾽νίκα* (= μαντήλα) *μαύρ᾽ στοὺ κιφάλ᾽· ἔπιανι στὰ καστάγουνά τς* (= κατωσάγωνα) *ὥς τὴν κουρφὴ τ᾽ κιφαλιοῦ στὴ φ᾽νίκα ἀπουπάν᾽ βάζαν᾽ ἕνα κηρὶ ὄρθιο· τό διναν ἰκεῖ μ᾽ ἕνα σπάγγου ἢ τό ᾽χουναν μέσ᾽ στὴ φ᾽νίκα στοὺ πλάι, γιὰ νὰ παγαίν᾽ μπρὸς ἡ προξινειά· τοὺ κηρὶ εἶνι φώτισ᾽*».

2.– Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες πράξεις, *γιὰ νὰ πιάσ᾽ ἡ προξενειά*. Μερικὰ παραδείγματα: ἡ προξενήτρα φορεῖ *παράταιρες κάλτσες (μιὰ κόκκινη καὶ μιὰ μαύρη), γιὰ νὰ μὴ ματιαστῇ*, ἢ *κρατάει ἀπάνω της μιὰ προσωπίδα* (ἄμνιον,

---

[1] Συνέχεια ἐκ τοῦ Α΄ ἔτ. τῆς Ἐπετηρίδος ταύτης, σ. 149.

Τὸ περὶ γαμηλίων ἐθίμων κεφάλαιον, ὡς καὶ τὸ ἑπόμενον περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευτήν, ἔλαβον ἔκτασιν μεγαλυτέραν τῆς δοθείσης εἰς τὰ προηγούμενα, καὶ διότι εἰς τὰ κεφάλαια ταῦτα τὸ ὑλικὸν ῥέει ἀφθονώτερον, καὶ διότι ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἐπιστηθῇ ἰδιαιτέρως ἡ προσοχὴ τῶν συλλογέων ἐπὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀπεκάλυψεν ἡ συστηματικὴ ἔρευνα, ἡ ἐνεργηθεῖσα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διὰ τῶν ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου. Πρὸς τούτοις διὰ τῆς παραθέσεως πλειόνων παραδειγμάτων καὶ ἡ γνῶσις τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἀφορμᾶται εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ὁ συλλογεὺς λαογραφικῆς ὕλης, πλουτίζεται καὶ τὰ τιθέμενα διὰ τοῦ ἐρωτηματολογίου ζητήματα διασαφοῦνται ὡς οἷόν τε πληρέστερον. Περὶ πολλῶν ἐκ τῶν ζητημάτων τούτων βλ. τὰς περὶ γάμου καὶ τελευτῆς μελέτας τοῦ *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τ. Β΄ σ. 218 – 283 καὶ τ. Γ΄ σ. 232 - 362.

τσίπα) *παιδιοῦ* ἢ κρατεῖ τὰ δάκτυλα τῆς χειρός της κολλημένα μὲ *ἁγιοκέρι* ἢ πτύει εἰς τὸν τοῖχον λέγουσα: *ὅπως κολλάει τὸ σάλιο μου στὸν τοῖχο, νὰ κολλήση κι ὁ λόγος, ποὺ θὰ πῶ.* Ἀκόμη προσέχει *νὰ μὴ σκοντάψη στὸ δρόμο, νὰ μπῆ μὲ τὸ δεξὶ πόδι στὸ σπίτι, συνδαυλίζει τὴ φωτιὰ* κττ. Ποίαν ἀπὸ τὰς πράξεις αὐτὰς ἢ τί ἄλλο συνηθίζουν αἱ προξενήτριαι εἰς τὸν τόπον σας;

Ἄλλαι ἐνέργειαι, *γιὰ νὰ μὴ χαλάση ἡ προξενειά*. Πρβλ. τὴν φράσιν:

> *Βάλε σκούπα καὶ φαράσι,*
> *προξενειὰ νὰ μὴ χαλάση* (Βογατσικόν).

3.– Τυπικαὶ φράσεις διὰ τὴν ἀποδοχὴν ἢ ἀπόρριψιν τῆς προτάσεως. Π. χ. *Ἂν εἶναι τῆς τύχης, θὰ γίν' ἢ ἂν εἶν' ἀπὸ Θεοῦ, καλὴ στερέωση, κι ἂν δὲν εἶναι, ἔδωπα τό εἴπαμε κ' ἔδωπα νὰ μείνη* (Μεσσηνία) ἢ *ὅταν θέλετε σεῖς ἕνα, θέλομε μεῖς δέκα!* ἢ *δὲν ἔχομε καιρὸ* κττ. Ἐκδηλώνουν οἱ οἰκεῖοι τῆς κόρης τὴν δυσαρέσκειάν των, ἂν ἡ γενομένη πρότασις δὲν εἶναι ἀρεστή; Κατὰ ποῖον τρόπον; Πρβλ. τὴν συμβουλήν, ποὺ ἔδιδαν κάποτε πρὸς τὴν προξενήτριαν εἰς τὴν Μεσημβρίαν «*ἅμα πήαινε πούποτα καὶ δὲν ἄρεξαν dὸ γαμbρό, ὅτι δὲν ἔρχουdαν σὲ σκάλα κεῖνος ὁ γαbρός: Μὴ bάης, καμέν', μὴ σκῶσ' νε dὴ bισινὴ σ' καὶ dὴ βάλ'νε στὴ gορφή σ'. (Πισινή,* ἡ ὀπισθία ἄκρα τῆς φούστας).

4.– Συνεννοήσεις *(μιλήματα)* διὰ τὴν προῖκα. Γίνεται συνάντησις συγγενῶν πρὸς τοῦτο; ἢ δίδεται ἁπλῶς διὰ τοῦ προξενητοῦ πρόχειρος σημείωσις τῶν προικώων *(ξώφυλλο* ἢ *ξωφύλλι, φατούρα* ἐν Ἠπείρῳ, *τὸ ἴσο* ἐν Σκύρῳ); Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πότε συντάσσεται τὸ τελικὸν προικοσύμφωνον; Π. χ. ἐν Ἀρτσίστῃ τοῦ Ζαγορίου πρὸ τοῦ δείπνου τῶν ἐπισήμων ἀρραβώνων σχίζεται ἡ *φατούρα* καὶ συντάσσεται τὸ προικοσύμφωνον, τὸ ὁποῖον καὶ ὑπογράφουν οἱ γονεῖς, ὁ ἱερεὺς καὶ τρεῖς μάρτυρες.

5.– Τὰ *τελειώματα*. Πίστωσις τῆς συμφωνίας διὰ τῆς παροχῆς ἐγγυήσεως (*καπάρο*, Ρουμλούκι) ἢ δώρων, τὰ ὁποῖα ὁ μελλόνυμφος ἀποστέλλει διὰ τοῦ προξενητοῦ εἰς τὴν ἐκλεκτήν του (*φλουρὶ* ἢ ἄλλο *σημάδι, λογοσούμαδο* ἢ *πρῶτο κέρασμα* (Θράκη), *χάρες* ἢ *χαρίσματα* (Κάλυμνος, Λιβύσσιον). Π. χ. εἰς τὸν Σκοπὸν ἄλλοτε ἐστέλλετο *γιασμᾶς* (καλύπτρα) καὶ *φλουρὶ* ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ, *μαντήλι* καὶ *πιάτο μὲ χαλβᾶ* καὶ λουλούδια ἐκ μέρους τῆς νύφης, ἐνῷ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Θράκης ἐδίδετο τότε τὸ *μπαμπᾶ χακί*, δηλ. χρήματα εἰς τὸν πατέρα τῆς νύφης. Εἰς τὴν Καστορίαν προσκαλοῦνται οἱ συγγενεῖς, ὁ δὲ πατέρας (ἢ ἡ μητέρα) τοῦ γαμβροῦ ἀνακοινώνει εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀρραβῶνας· τότε ὁ προξενητὴς διαβάζει τὸ *ξεστοίχι* (προικοσύμφωνον) καὶ τὸ παραδίδει μαζὶ μὲ τὸ δακτυλίδι τῆς νύφης εἰς τὸν πατέρα τοῦ γαμβροῦ· κατόπιν παίρνει τὸ δακτυλίδι τοῦ γαμ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

βροῦ καὶ τὸ πηγαίνει εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης. Εἰς τὸ Βογατσικὸν στενοὶ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ἐπήγαιναν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ ἄλλαζαν τὸ *νισάν'* (= σημάδι)· φεύγοντες ἄφηναν μίαν ἀδελφὴν τοῦ γαμβροῦ καὶ αὐτὴ «*ξερρίζωνε 10–15 τρίχες ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς νύφης καὶ τὶς παράδινε στὸ γαμπρό, γιὰ νὰ μὴ τοῦ τὴν ἀλλάξουν*». Ποῦ ἀλλοῦ γίνεται (ἢ ἐγίνετο) τοιοῦτόν τι;

Ρίπτονται τότε πυροβολισμοὶ πρὸς ἀναγγελίαν τῶν ἀρραβώνων;

6. – Μαντικὴ ἢ μαγικὰ μέσα διὰ τὴν σύναψιν συνοικεσίου. Π. χ. εἰς μέρη τινὰ τοῦ Πόντου συνεβουλεύοντο τὸν *ἀστρολό*, ἂν συμπίπτουν τὰ ζῴδια τῶν δύο νέων.

7. – Ἀμοιβαὶ προξενητοῦ ἢ προξενητρίας· π. χ. ἕνα ζευγάρι παπούτσια εἰς τὸ Ρουμλούκι, ἕνα ποσοστὸν ἐπὶ τῆς προικὸς ἀλλοῦ.

Β΄. Ἀρραβών.

α) *Ὀνομασία τοῦ ἀρραβῶνος· λέξεις καὶ ἐκφράσεις σχετικαὶ μὲ αὐτόν.*

Π. χ. *Ἀρραβῶνα, ἀρρεβωνήσια* (Αἰτωλ. Ἀρκαδ. Ἤπ.), *σιάσματα* (Ἤπειρος, Ρόδος, Λῆμνος), *συβάσματα, σώσματα* (Θεσσαλία), *χαρτώματα* (Κύπρος), *σουμάδεμαν* (Πόντος)· *ἀρραβωνιάζω, ἀρραβωνιαστικός· ἁρμάζω, ἁρμαστὸς* (Σάμος, Κάλυμνος)· *συνιβάζω, συνιβασκός, συνβασκὸς* (Σκοπός), *σνιβασκος* (ΝΑ Μακεδονία), *συβασμένος* (Αἰτωλ.), *ἀσύβαστος* (Ἤπειρ.), *σαστικὸς* (Κύμη), *σιαστικὸς* (Μέγαρα, Ἤπειρος, Χίος, Ρόδος, Λῆμνος)· *σουμαδεμένος, σουμαδεμέντσα* (Πόντος), *σεμαδεμένο* (Ἀνακοῦ)· *χαρτωμένος* (Κύπρος), *λογοστεμένος* (Κρήτη) κλ.

Ποία ἡ κοινὴ ὀνομασία τοῦ δακτυλίου ἀρραβῶνος; Π. χ. *δαχλίδ'* (Σιάτιστα), *ἀρρεβῶνα* (Πελοπόνν.), *σημάδ'* (Τζουμέρκα), *σουμάδ', βέρα, βεργέττα* κλ.

β) *Ὁ ἐπίσημος ἀρραβών.*

1. – Μὲ ποίας λέξεις διακρίνεται οὗτος καὶ ποίας ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος ἀπαγορεύεται ἡ τέλεσις αὐτοῦ; (ἡ *ἀρρεβῶνα* ἐν Μεσσηνίᾳ, ἡ *μιγάλ' ἀρραβῶνα* ἐν Θρᾴκῃ, ὁ *χαιρετισμὸς* ἐν Καστορίᾳ, τὸ *μεγάλο μαντήλι* ἐν Βογατσικῷ, τὰ *τρανὰ ἀρραβωνιάσματα* ἐν Σκοπῷ, τὰ *σιάσματα* ἐν Ζαγορίῳ). Προλήψεις: π. χ. εἰς τὸ Τσεπέλοβον ἀρραβὼν δὲν γίνεται τὴν Δευτέραν καὶ Τρίτην, *γιὰ νὰ μὴ διφτιρώσ'ν κὶ τριτώσ'ν* οὔτε τὸ Σάββατον, *γιατὶ εἶνι σώσ'μου τς βδουμάδας.*

2. – Ἡ πομπὴ τοῦ ἀρραβῶνος. Προηγεῖται *κάλεσμα* ἐκ μέρους τῆς νύφης; Πῶς γίνεται τοῦτο; Μετέχουν τῆς συνοδείας τοῦ γαμβροῦ οἱ γονεῖς του; Συνοδεύει ἱερεύς; Εἰς τὸν Σκοπὸν προηγεῖται ὁ προξενητὴς μὲ τὴν γυναῖκα του, κρατοῦντες τὰ *πανέρια* καὶ ἕπονται ὁ γαμβρός, οἱ γονεῖς του, οἱ συγγενεῖς καὶ ἄλλοι καλεσμένοι· ὥρα βραδινή, μὲ τὰ φανάρια ἀναμμένα.

3. – Ἔθιμα κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύφης: σταυρὸς εἰς τὴν θύραν μὲ μέλι, τὸ ὑνὶ καὶ ἕνα ρόδι εἰς τὸ κατώφλι τῆς θύρας κτλ. Εἰς τὴν Μέσα Μάνην χύνουν λάδι σταυροειδῶς εἰς τὸ κατώφλιον, ὁ δὲ γαμβρὸς εἰσερχόμενος ρίπτει 1-2 τάληρα. Χαιρετισμοί. Εὐχαί.

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ γίνεται ὁ ἀρραβὼν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ; Μὲ ποίαν τότε πομπὴν ὁδηγεῖται ἐκεῖ ἡ νύφη καὶ ποῖα τὰ ἔθιμα κατὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τοῦ γαμβροῦ; Π. χ. εἰς τὴν Σκῦρον *«ἐμπρὸς πᾶνε οἱ βιολιτζῆδες τραγουδῶντας καὶ παίζοντας. Ἀπὸ πίσω ἀμέσως ἡ νύφη βαστῶντας στὰ χέρια της ἕνα λαήνι ἢ ἕνα σταμνάκι πλουμιστό, γεμᾶτο νερὸ καὶ λουλούδια. Ἀκολουθοῦν παιδιὰ συγγενικά, ποὺ νὰ ἔχουν τοὺς γονεῖς των, βαστῶντας πιατέλα καλὴ μὲ γλυκά, οἱ γονεῖς κι ὅλο τὸ σόϊ τῆς νύφης, φέρνοντας δῶρα γιὰ τὸ γαμπρὸ καὶ τοὺς συμπεθέρους, ποὺ περιμένουν μπρὸς στὴν πόρτα του. Σὰ φτάσῃ ἡ νύφη μὲ τὸ συμπεθεριό, θὰ σταματήσουν καὶ θὰ τοὺς χαιρετήσουν μὲ τραγούδια-παινέματα τοῦ γαμπροῦ (τραγούδια τῆς πίττας). Ὁ γαμπρὸς καὶ οἱ δικοί του θὰ τοὺς τραγουδήσουν ἄλλα παίνια καὶ καλωσορίσματα, θὰ ράνουν τὴ νύφη μὲ λεπτὰ καὶ ρύζι»*. Εἰς τὸν Κάσπακα τῆς Λήμνου *«μιὰ γυναῖκα μονοστέφανη στέκεται στὴν πόρτα καὶ κρατεῖ ἕνα πιάτο μὲ μέλι, ἀμύγδαλα ξεφλουδιστὰ κ᾿ ἕνα φλουρί. Ἡ νύφη παίρνει μὲ τὸ ἀκροδάχτυλο λίγο μέλι καὶ κάνει τρεῖς σταυροί, ἕναν στὸ ἀνώφλι κι ἀπὸ ἕναν δεξιὰ κι ἀριστερά. Ἔχουν καὶ μιὰ καρπέτα καὶ ποκάτω ἕνα μαχαίρι μαυρομάνικο, γιὰ νὰ γέν᾿ σὰ τὸ σίδερο γερή, ἅμα πατήσ᾿, καὶ ποπάνω ἕνα ρόδ᾿. Ἡ νύφη πατάει πὰ στὸ ρόδ᾿ καὶ τὸ σπάει· τὴν ὥρα κείν᾿ οἱ ἄλλες γυναῖκες σπρώχνουν τὴ νύφ᾿, τὴ χτυποῦν μπουνιές, κοιτοῦν νὰ τὴν πετάξ᾿νε μέσα. Τὴν ταΐζουν καὶ τὸ φλουρί. Κεῖνο τὸ ρόδ᾿ τὸ τρῶνε παλληκάρια, ἄντρες, γιὰ νὰ κάν᾿νε ἀγόρια. Τραπέζι ὕστερα καὶ χορός... Τ᾿ ἀρραβωνιάσματα γίνονται Σάββατο ἢ Κυριακή. Ἄλλη μέρα πάλι πηγαίνουν τὸ γαμπρὸ στῆς νύφης τὸ σπίτι. Καὶ κεῖνος τὰ ἴδια· πατοῦσε πὰ στὸ ρόδ᾿»*. Ποῦ ἀλλοῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια αὐτή;

4. – Ἡ τελετὴ τοῦ ἀρραβῶνος. Ἡ παρουσίασις (τὸ *προσκύνημα*) τῆς νύφης. Ποῖος εἰσάγει τὴν νύφην εἰς τὴν αἴθουσαν καὶ ποῖος εἶναι ὁ στολισμὸς αὐτῆς; Ἀπὸ ποίαν ὕλην εἶναι κατεσκευασμένοι οἱ δακτύλιοι; Ποῖος *ἀλλάζει* τοὺς δακτυλίους; Ὁ ἱερεὺς ἢ ἄλλος τις; – Ὁ μετ᾿ «εὐλογητοῦ» ἀρραβὼν εἰς μέρη τινὰ τοῦ Πόντου ἐθεωρεῖτο *μισοστεφάνωμαν*, ὁ ἄνευ «εὐλογητοῦ» ἀρραβὼν ἐλέγετο ἁπλῶς *σουμάδ᾿*. Εἰς τὴν Ἀρτσίσταν Ζαγορίου τοὺς δακτυλίους *τοὺς βάζουν σ᾿ ἕνα πιάτο μὲ ρύζι* καὶ κατόπιν τοὺς εὐλογεῖ ὁ ἱερεύς. Εἰς τὸ Ἀδραμύττιον *«ἕνας πό᾿χει πατέρα καὶ μάννα σταυρώνει τὰ δαχτυλίδια καὶ τ᾿ ἀλλάζει· τοὺς δίνει κι ἀπό᾿να μπάτσο: ὅπους πουνεῖ οὑ μπάτσους, ἔτσ᾿ νὰ πουνῇς ἰσὺ τοὺν ἄντρα σ᾿ κι αὐτὸς ἰσένα»*. Τί συνηθίζεται ἀλλοῦ;

Τὸ *κέρασμα* τῆς νύφης (τὰ *ξένια* ἐν Λέρῳ, τὰ *ξενιάσματα* ἐν Κυζίκῳ) ἤτοι δῶρα διὰ τὴν νύμφην, ριπτόμενα εἰς τὸν δίσκον. Ἐπιστρέφονται ταῦτα ἐν περιπτώσει διαλύσεως τοῦ ἀρραβῶνος; Τί ἄλλο χαρίζει ὁ γαμβρὸς κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας εἰς τὴν μνηστήν; Πχ. εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τῆς χαρίζει μιὰ ρόκα *μὲ κεντήματα*, εἰς τ' Ἀνώγεια τῆς Κρήτης τῆς χαρίζει μικρὰν καὶ κομψὴν μάχαιραν, τὴν ὁποίαν αὕτη φέρει κατόπιν εἰς τὴν ζώνην. Ποῖον εἶναι τὸ ἔθιμον ἀλλοῦ;

Τὸ *τάισμα* τοῦ γαμβροῦ. Π. χ. εἰς τὴν Λῆμνον *ταΐζουν* τὸν γαμβρὸν μέλι.

Τὸ *φίλημα* τοῦ μνηστῆρος. Εἶναι συνήθεια ὁ μνηστὴρ νὰ φιλῇ τὴν μνηστὴν κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἀρραβῶνος; Π. χ. εἰς τὴν Ἀρτσίσταν τῆς Ἠπείρου «ὁ γαμβρὸς εἰσέρχεται εἰς τὸ δωμάτιον τῆς μνηστῆς καὶ προσπαθεῖ ν' ἀσπασθῇ αὐτήν, ὑποκύπτουσαν εἰς τὴν βίαν». Εἰς τὴν Καστορίαν «*τὴν φιλεῖ μπροστὰ σ' ὅλο τὸν κόσμο*».

5. – Τὸ προικοσύμφωνον (*ἀνεθίβολο, ἀγκλαβή, ἀνεγκλαβή, ἀρεσά, ἀρεσκειά, ξεστοίχι, ἀρραβωνοχάρτι, προικοχάρτι κλπ.*). Πότε συντάσσεται τοῦτο καὶ ὑπὸ τίνος; Τύπος συντάξεως αὐτοῦ καὶ καθομολόγησις ὑπὸ τῶν γονέων. Μάρτυρες. Καταχώρησις εἰς τὸν κώδικα τῆς Μητροπόλεως. Π. χ. εἰς τὴν Λῆμνον ἐπήγαινεν ὁ συμπέθερος εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης μὲ τὸν παπᾶ κ' ἔγραφαν *τ' ἀνεθίβολο*.

Στοιχεῖα ἀπαραίτητα τῆς προικὸς κατὰ τόπους: π. χ. μία κασέλλα, δύο στρῶσες, δύο παπλώματα, ἓξ προσκεφαλάδες, 10–15 ὑποκαμισόβρακα, τζουμπέδες, πεσκίρια, χαλκώματα ἦσαν τ' ἀπαραίτητα προικιὰ διὰ τὴν κόρην τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν (1750)· 10–12 *φορεσιὲς ἀκέριες* εἰς τὸ Ρουμλούκι, *ζυμώτρα σκάφη* καὶ *πλύνουσα σκάφη* εἰς τὴν Λατσίδα Κρήτης, *σπίτι* εἰς τὴν Λῆμνον κ. ἀ. Τοὐναντίον εἰς τὴν Κρήτην κάθε νέος, ποὺ θὰ πανδρευθῇ, πρέπει νὰ ἔχῃ κάμει σπίτι. Εἰς τὸ Ρουμλούκι ὁ γαμβρὸς στέλλει εἰς τὴν νύφην βαμβάκι καὶ μαλλί, διὰ νὰ ὑφάνῃ τὰ ροῦχα της. Ποῖαι εἶναι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἀλλοῦ; Προστίθεται καὶ προγαμιαία δωρεὰ καὶ *παραπροίκι;*

Ποῦ ἀντιθέτως ὁ γαμβρὸς καταβάλλει χρηματικόν τι ποσόν, ὡς ἐξαγορὰν τῆς νύφης; π. χ. *μπαμπᾶ χακὶ* εἰς χωρία τινὰ τῆς Θράκης, *τῆς μάννας τὸ γάλα* (400–1000 δραχμαὶ) εἰς τὸ Ρουμλούκι, χρήματα ἢ βόδι κλπ. εἰς χωρία τινὰ τῆς Μακεδονίας κτλ.

Ποῖος ὁ τύπος τοῦ προικοσυμφώνου προκειμένου περὶ ψυχοκόρης;

Περὶ προικισμοῦ τῆς πρωτοτόκου κόρης βλ. Ζητήματα Λαϊκοῦ Δικαίου, Β, β' ἐν Ἐπετηρίδι ΛΑ 1939 σ. 111.

6. – Συμβολικοὶ λόγοι καὶ πράξεις πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς συμφωνίας. Π. χ. εἰς τὴν Λῆμνον οἱ γονεῖς τῶν μνηστευομένων «*δίναν τὰ χέργια, φέρναν γῦρο καὶ λέγαν*: *Ἀπὸ σήμερα μεροῦ ζ'μπεθέρ' κι ἀχώρ'στ'. Μήτε σὺ ν' ἀκοῦς*

μήτε 'γὼ νὰ γλέπω. Καὶ ζ' d Γιάνν' (νὰ ποῦμε) *νὰ μᾶς ἀξώσ' ὁ Θός!»* Ἐν Χαλδίᾳ Πόντου ὁ πατέρας τοῦ νέου σηκώνεται καὶ ζητεῖ τρὶς τὴν νέαν ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ του· ὁ πατέρας τῆς κόρης ἀπαντᾷ καταφατικῶς καὶ ὁ ἀρραβὼν λήγει. Πρβλ. τὰ ἐν Σκοπῷ ἐθιζόμενα, ἐν Ἀρχ. Θρᾳκ. Θησ. 5,151 κέ.

7. – Κουφέτα. Μελόπιττα (*ἀρραβανόπιττα,* Πόντ.). Συγχαρητήρια καὶ εὐχαί. Εἴς τινα μέρη ἀνακατεύουν τὰ γλυκὰ τῆς νύφης μὲ τὰ γλυκά, ποὺ φέρνει ὁ γαμβρός, εἰς ἕνα δίσκον καὶ κατόπιν τὰ μοιράζουν. Εἰς τὴν Πέτραν τῆς Λέσβου τὴν Κυριακὴν μετὰ τὸν ἀρραβῶνα ἡ νύφη στέλλει εἰς τὸν γαμβρὸν μελόπιτταν στολισμένην μὲ ἀμύγδαλα καὶ ὁ κόσμος μετὰ τὴν ἐκκλησίαν πηγαίνουν *νὰ χαιρετήσ'ν τὴ μελόπ'ττα.*

8. – Ἑστίασις ἀρραβώνων. Δῶρα τοῦ γαμβροῦ διὰ τὸ τραπέζι (ἀρνὶ ἢ ψάρια, πίττες, δίπλες, γλυκά, κρασί). Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας τὰ μεταφέρουν *μέσα σὲ τρεῖς κόφες τρία παιδιὰ μὲ πατέρα καὶ μητέρα* (ἀμφιθαλῆ) μαζὶ μὲ ἄλλα δῶρα διὰ τὴν νύφην (φορέματα, καθρέπτην, κτένα, ψαλίδι). Εἰς τὴν Ἱεράπετραν τῆς Κρήτης ὁ γαμβρὸς στέλλει ἕνα δίσκον γεμᾶτον ψάρια, στολισμένο μὲ χρυσόχαρτα: *ὡς εἶναι τὰ ψάρια ἄφωνα, ἐτσὰ νά 'ναι καὶ τ' ἀντρόγυνο, νὰ μὴ μαλώνῃ.* Εἰς ἄλλα χωρία τῆς Κρήτης *«τὸ πρῶτο δῶρο ἦταν ἕνα ζευγάρι ἄσπρα περιστέρια μὲ τὸν ἀρραβῶνα δεμένο στὸ λαιμό τους ἢ ἄσπρο ἀρνὶ ἢ μιὰ μποτίλια μέλι».* Ποῖον τὸ σχετικὸν ἔθιμον ἀλλοῦ;

Συνήθειαι κατὰ τὸ τραπέζι τῶν ἀρραβώνων. Π. χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας γαμβρὸς καὶ νύφη *«περνοῦν τὸ χέρι τους σὲ μιὰ κουλλούρα καὶ τραυοῦν καθένας πρὸς τὸ δικό του μέρος».* – Πυροβολισμοί. Δῶρα τῆς νύφης πρὸς τοὺς καλεσμένους. Εὐχαὶ κλ.

γ) ***Σχέσεις μεμνηστευμένων.***

Ἡ πρώτη ἐπίσκεψις τοῦ γαμβροῦ, ἡ πρώτη χειραψία. Εἰς τὸν Πόντον ὁ γαμβρὸς προσεκαλεῖτο ἐπισήμως *(γαμπρολάλἂ* ἢ *γαμπροκαλέσματα),* ὅτε καὶ διενυκτέρευε. Εἰς τὴν Θρᾴκην (Καστανιὲς) ὁ ἀρραβωνιαστικὸς *«ἕνα βράδ' ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἑβδομάδα πηγαίν' μ' ἕνα δικό τ' μεγαλύτερο συγγενῆ στὸ σπίτ' τῆς ἀρραβωνιαστικῆς του, γιὰ νὰ φιλήσ' τὸ χέρ' τοῦ πεθεροῦ καὶ τῆς πεθερᾶς. Τὴν πεθερὰ θὰ δώσ' ριγάλο* (δῶρο) *μετζήτ', μισὴ λίρα ἢ μιά, ἀναλόγως τὴ δύναμή τ'».*

Ποῖαι εἶναι κατόπιν αἱ σχέσεις του πρὸς τὴν μνηστήν; Π. χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος ὁ ἀρραβωνιαστικὸς *κρεμάει τὴν καπότα του καὶ τὸ ραβδί του στῆς νύφης,* δηλ. *μπαίνει πιὰ ἐλεύθερα.*

Ἐπισκέπτεται ἡ νύφη τὸ σπίτι τοῦ ἀρραβωνιαστικοῦ; Π. χ. εἰς τὴν Μάνην,

τὴν Σιάτισταν κ. ἀ. τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται. Εἰς τὴν Σκῦρον ἡ μνηστὴ ζυμώνει πίττα καὶ τὴν πάει στὴν *πλαστήρα*· ἔκτοτε εἰσέρχεται ἐλευθέρως.

δ) ***Δῶρα κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἀρραβῶνος.***

Εἰς ποίας ἑορτὰς ἢ ἄλλας περιστάσεις ὁ ἀρραβωνιαστικὸς ἀποστέλλει δῶρα εἰς τὴν μνηστήν; Π. χ. ἀρνὶ καὶ λαμπάδα κατὰ τὸ Πάσχα. Ἐν Σιγῇ τῆς Βιθυνίας τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας, ποὺ θὰ μεταλάβῃ ἡ μνηστὴ διὰ πρώτην φοράν, ὁ γαμβρὸς στέλλει ἕνα μεγάλο σιμίτι καὶ λουκούμια, τὰ ὁποῖα ἐκείνη μοιράζει εἰς τὰς φίλας της, *γιὰ νὰ κολλήσουνε κι αὐτές*. Εἰς τὴν Νίσυρον τὴν 20 Ὀκτωβρίου ὁ ἀρραβωνιαστικὸς προσφέρει εἰς τὴν νύφην ἕνα μαντήλι μὲ μούσμουλα, κάστανα, καρύδια, πορτοκάλλια κλπ.

ε) ***Ἡ προῖκα καὶ ἡ ἑτοιμασία της.***

Πότε ἡ μητέρα ἀρχίζει νὰ ἑτοιμάζῃ τὴν προῖκα τῆς κόρης της; Βοήθεια διὰ τὸ τελείωμα τῶν προικιῶν.

Ποῖαι αἱ συνήθειαι σχετικῶς μὲ τὴν φύλαξιν τῶν προικιῶν; Π. χ. εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε κοντὰ εἰς τὸ *φορτσέρι* μὲ τὰ προικιὰ ἔβαζαν *κουταλῖτες* μὲ τὸ μέλι καὶ ἔλεγαν:

Κόπιασε, κυρὰ νυφίτσα,
φάε, φάε κουταλίτα,
μὴν πειράξῃς τὰ προικιὰ κτλ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ϛ) ***Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι***

1.—πρὸς πρόκλησιν ἀγάπης π. χ. *βρέχουν ροῦχο μὲ μαννόγαλο καὶ μ' αὐτὸ ἐγγίζουν τὸν ἀρραβωνιαστικὸ ἢ ρίχνουν μαννόγαλο στὸ μελάνι καὶ τοῦ γράφουν* (Λοζέτσι Ἠπ.).

2.—πρὸς πρόκλησιν ἔχθρας καὶ διαλύσεως τοῦ ἀρραβῶνος· π. χ. *ρίχτουν ἕνα γάτη κ' ἕνα σκύλο στὶς πόρτες τῶν συμπεθέρων καὶ λένε: ὡς μαλώνει ὁ γάτης μὲ τὸ σκύλο, ἔτσι νὰ μαλώνουν κ' οἱ συμπεθέρες* (Κρήτη).

Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἀλλοῦ;

ζ) ***Βίαια ἀρραβωνιάσματα.***

Π. χ. εἰς τὴν Μάνην ἐνίοτε, ὅταν ἡ πρότασίς τινος ἀποκρουσθῇ, οὗτος πηγαίνει νύκτα ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς νέας καὶ πυροβολεῖ, ἐνῷ ἄλλος τις ἀναφωνεῖ: *ἀρραβωνιάζεται ὁ δεῖνα τὴν δεῖνα*. Πρβλ. τὴν ἁρπαγὴν τῆς μαντήλας ἢ τὸ *κόψιμο τῆς κοτσίδας* ἑνὸς κοριτσιοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκ τούτου ἐθεωρεῖτο ὑποχρεωμένον νὰ ὑπανδρευθῇ τὸν ἅρπαγα, εἰς Μενίδιον κ. ἀ.

Γ΄. Ἡ πρὸ τοῦ γάμου ἑβδομάς.

(Προπαρασκευαστικὰ ἔθιμα)

α) ***Γενικά.***

1. – Λέξεις, φράσεις καὶ παροιμίαι σχετικαὶ μὲ τὸν γάμον. *(Γάμος, χαρά, ἁρμασιὰ* (Κύπρος), *βλόγα, βλόα, βλόημα* (Σίφνος) κλ. — *Ἁρμάζω, στεφανώνω, παστολοῶ, βλογάω* κλ. — *Γαμολόγος, γαμιώτης* (Κύθν. Καστορ.), *γαμουλιώτης* (Κρήτη), *γαμουλιάτης* (Κύθηρα). — Παροιμίαι: Πχ. *Ἔφαγε τὸ κουλλούρι του. — Μιὰ φορὰ μπαίν' ἡ νύφη στὸν παστό. — Κι ὁ μικρὸς γάμος τούμπανα κι ὁ μεγάλος τούμπανα* κλ.

2. – Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὸν χρόνον τῆς τελέσεως τοῦ γάμου καὶ μὲ διαφόρους ἄλλας συμπτώσεις. Π. χ. Ἂν ἡ ἑορτὴ τῆς ἁγίας Μαύρας συμπέση Δευτέραν, εἰς τὴν Ἀράχοβαν *δὲν ξεκινᾶνε τὸν γάμο Δευτέρα· οὔτε πάλι Τρίτη· τὸν ξεκινᾶνε Τετάρτη.* Ἐπίσης *Μάη μῆνα δὲν παντρεύονται, γιατὶ πεθαίνει ἕνας ἀπὸ τοὺς δυό τους. Καὶ ἀπὸ δύο γάμους τὸν ἴδιο χρόνο στὸ ἴδιο σπίτι ὁ ἕνας μόνον θὰ προκόψῃ.* – Ἐξετάζεται ἡ φάσις τῆς σελήνης διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου; Π. χ. εἰς τὴν Σκῦρον *τὸ γάμο δὲν τὸν κάνουν σὲ χασοφεγγαριά, γιὰ νὰ μὴ χαθῇ τὸ ἀντρόγυνο.*

3. – Πότε καθορίζεται ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π. χ. εἰς τὴν Κρήτην «*τὴ βραδειὰ τοῦ ἀρραβῶνα ὡρίζανε καὶ τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου*». Εἰς τὸ Ρουμλούκι ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου ὁρίζεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ ἀρραβῶνος «ὕστερα ἀπὸ 3 - 5 μῆνες τὸ πολύ, καὶ ἡ συμφωνία θεωρεῖται πλέον ἱερά· γι' αὐτό, ἂν τύχῃ καὶ τὰ συμπεθερικὰ πειραχτοῦν τὸν καιρὸ τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τὸ κορίτσι θέλῃ τὸ γαμπρό, εἶναι ἐλεύθερο νὰ πάῃ στὸ σπίτι του» (Ἀγγ. Χατζημιχάλη).

Γίνεται συμβολικὴ ἢ ἄλλη τις εἰδοποίησις τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου; Π. χ. εἰς Τζαΐζι Πυλίας ὁ γαμβρὸς στέλλει εἰς τὴν νύμφην κατὰ τὴν πρὸ τοῦ γάμου Κυριακὴν τὸ «*ντεμπίχι* δηλ. *ἀρνί, κρασί, πίττα, νὰ τὴν εἰδοποιήση, ὅτι τὴν ἄλλη Κυριακὴ θὰ στεφανώσουμε*».

4. – Ὁ παράνυμφος *(κουμπάρος* ἢ *νοῦνος).*

Ποῖος συνήθως ἀνταλλάσσει τοὺς νυμφικοὺς στεφάνους, ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμβροῦ ἢ ἄλλος τις, διοριζόμενος πρὸς τοῦτο; Ποῖαι αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ κουμπάρου; Συμπαραστατεῖ καὶ ἡ κουμπάρα κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ γάμου; Εἰς τί κυρίως μετέχει; Παίρνει ὁ κουμπάρος καὶ *παρακούμπαρο*; Ποῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ διορίζουν τρεῖς ἢ καὶ περισσοτέρους κουμπάρους; Ποῖον τὸ ἔργον ἑκάστου; Π. χ. εἰς τὴν Πυλίαν ὁ παρακούμπαρος βαπτίζει κατόπιν τὸ δεύτερον τέκνον.

5.– Οἱ *παράγαμπροι* ἢ *μπράτιμοι* (οἱ «νυμφαγωγοὶ» ἢ «νυμφευταὶ» ἢ «παράνυμφοι» τῶν ἀρχαίων). Ποία ἡ κατὰ τόπους ὀνομασία των καὶ ἐκ τίνων ἐκλέγονται; Π. χ. ἐν Θεσσαλίᾳ ὁ γαμβρὸς ἐκλέγει ἀπὸ τοὺς σπιτικούς του, ποὺ ἔχουν πιτέρα καὶ μητέρα, δύο *μπρατίμους*. Οὗτοι ἐν Σκοπῷ Θρᾴκης, Ἰκαρίᾳ κ.ἀ. λέγονται *παράγαμπροι*, ἐν Ἠπείρῳ *ἀδιρφουπτοί*, ἐν Καλαβρύτοις κ. ἀ. *μπραζέρηδες*, *βλαμάδες* κλ. Πῶς γίνεται ὁ διορισμὸς καὶ τὸ *κάλεσμα* τῶν παράγαμπρων; Π. χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν *τοὺς καλνοῦν μὲ κουλλοῦρες καὶ μὲ πιάτο φαγί*, εἰς τὸ Ρουμλούκι *μὲ κανίσκια*.

Γίνεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρᾶξίς τις, συμβολίζουσα τὸν ἰδιαίτερον αὐτῶν δεσμὸν πρὸς τὸν γαμβρόν; Π. χ. ἐν Καρυαῖς Καβακλὶ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου περιζωννύονται μετὰ τοῦ γαμβροῦ διὰ τῆς ἁγίας ζώνης, διὸ καὶ λέγονται *ἀδερφοποιτοὶ* ἢ *σταυραδέρφια*, *βλάμηδες* ἢ *μπράτιμοι*. Ποῖα εἶναι τὰ ἔργα των; Ποῖα τὰ ἔργα τοῦ *δέβερα* ἢ *διβερόζ*, ποὺ συνώδευε τὸν γαμβρὸν εἰς τόπους τινὰς τῆς Θρᾴκης; Ποῦ τὸν συνοδεύουν κορίτσια; (ἐν Μεσημβρίᾳ αἱ ἐξαδέλφαι τοῦ γαμβροῦ, *καλῖνες* λεγόμεναι).

6.– *Παραστέκει* τὴν νύμφην γυνὴ *παράνυμφος*; (Πρβλ. τὴν «νυμφεύτριαν» τῶν ἀρχαίων). Π. χ. εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θρᾴκης, τὴν Ἰκαρίαν κ. ἀ. *παράνυφη* λέγεται κόρη ἀμφιθαλής, ἡ ὁποία λούει, κτενίζει καὶ στολίζει τὴν νύμφην, τὴν συνοδεύει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ καὶ συγκοιμᾶται μετ᾽ αὐτῆς τὴν Κυριακὴν βράδυ. Εἰς τὴν Κερασοῦντα τοῦ Πόντου *παρανύφσσα* λέγεται ἡ γραῖα, ποὺ προπορεύεται λαμπαδηφοροῦσα κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς νύμφης ἐκ τῆς πατρικῆς της οἰκίας, *παρανύφισσα* ἐν Σινώπῃ ἡ νουνὰ τῆς νύφης, ἡ ὁποία καὶ τὴν λούει· *ἔγγυα* ἐν Καστορίᾳ «*ἡ γυναῖκα ποὺ τὴν παραστέκει καὶ τὴν δασκαλεύει*» καὶ τέλος τὴν ὁδηγεῖ τὴν Δευτέραν βράδυ *στὸν νυφιάτ᾽κο τὸν οὐντᾶ*· *φλάχτρις* ἐν Παπίγγῳ ἢ *παργέν᾽φες* ἐν Πωγωνίῳ αἱ τρεῖς γυναῖκες, ποὺ μένουν πλησίον τῆς νύμφης καὶ συγκοιμῶνται μὲ αὐτὴν μέχρι τῆς ἑσπέρας τῆς Τρίτης· *στρώστρα* ἐν Καρυαῖς Καβακλὶ ἡ στρώνουσα τὴν νυμφικὴν κλίνην. Ποῦ ἀλλοῦ ὑπάρχει τοιοῦτον ἔθιμον;

7.– Ἄλλα βοηθητικὰ πρόσωπα. Ὁ *καλεστής*, οἱ *παραστεκάμενοι* (Παγγαῖον), ὁ *πρωτοσυμπέθερος* (Πάπιγγον), *ἡ προζύμω* (Καρυαὶ) κτλ. Ἐκ τίνων ἐκλέγονται καὶ ποῖον τὸ ἔργον ἑκάστου;

8.– Μητροπολιτικαὶ ἄδειαι γάμου. Ζητήματα σχετικὰ μὲ τὸν βαθμὸν τῆς συγγενείας ἢ τῆς ἡλικίας τῶν νυμφευομένων. Τὰ σχετικὰ παλαιὰ ἔγγραφα.

β) **Τὰ καλέσματα.**

1.– Κατὰ ποίαν ἡμέραν καὶ μὲ ποῖον τρόπον γίνεται ἡ πρόσκλησις εἰς τὸν

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

γάμον; Γραπτῶς ἢ προφορικῶς; ἢ μὲ τὴν ἀποστολὴν ζαχαρωτῶν ἢ καρπῶν, κουλλουριῶν, κηρίων κλπ.; Γίνεται καὶ *κάλεσμα* τῆς νύφης καὶ τοῦ κουμπάρου καὶ κατὰ ποῖον τρόπον;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἀράχοβαν τῆς Παρνασσίδος «*τὸν γάμο τὸν κινᾶν Δευτέρα. Πέντε ἄντρες, στενοὶ συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ, πᾶνε νὰ καλέσουν τὴ νύφη 2-3 ὧρες τῆς νύχτας μὲ τὸ κάνιστρο. Στὸ κάνιστρο βάζουν ρόϊδο, καρυδομύγδαλα, λουκούμια, ἕνα μπουκάλι κρασί. Κατόπιν πᾶνε στὸν παπᾶ καὶ στὸ νουνὸ τοῦ γαμπροῦ, ποὺ θὰ στεφανώση. Καὶ σ' αὐτοὺς δίνουν γλυκύσματα ἀπὸ τὸ κάνιστρο. Τὴ Δευτέρα πρωῒ πάει ἡ μάννα παντοῦ λέοντα: νὰ 'ρθῆτε σήμερα νὰ στήσουμε τὰ προικιά, τοὺς γίκους. Τὴν Τετάρτη 3 ἢ 5 ἢ 7 παντρεμένες* (*καλεστούδισσες*) *ἔχοντας γαρύφαλλα στὸ κάνιστρο καὶ μπουκαλάκι οὖζο πηγαίνουν καὶ καλοῦν τὸ χωριὸ ἐκ μέρους τῆς νύφης, ἐνῷ στὰ σπίτια τὶς φιλεύουν ρόιδα, καρυδομύγδαλα γιὰ τὴ νύφη. Ὁμοίως τὴν Παρασκευὴ καλεῖ ὁ γαμπρός*». Εἰς τὸ Ρουμλούκι τὸ κάλεσμα γίνεται τὴν Παρασκευὴν μὲ στενοὺς συγγενεῖς «*ἔχουν σ' ἕνα τουρβάδι τὰ καλέσματα, ζαχαρωτὰ διπλωμένα σὲ ἄσπρο χαρτὶ καὶ δεμένα μὲ τὸ χράδι, δηλ. μὲ κόκκινη κλωστή*». Εἰς τὸν Σκοπὸν τὸ κάλεσμα γίνεται μὲ τὴν προξενήτρα «*γυρίζει τὰ σπίτια καὶ δίνει ζαχαρωμένα γαρύφαλα* (*μοσχοκάρυα*), *διπλωμένα στὸ χαρτί, καὶ μαστίχα*». Εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Ἠπείρου τὴν Παρασκευὴν ἕνα παιδὶ «*γυρίζει μὲ τὴν πλόσκα καὶ καλεῖ στὸ γάμο*» (πρβλ. *σήμερο θὰ περάσ' ἡ πλόσκα*), ἐνῷ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Ἠπείρου καλοῦν μὲ μῆλο ἢ πορτοκάλλι ἢ μὲ κουλλούρι. Εἰς τὴν νύφην στέλλεται κουλλούρα καὶ ζαχαρωτὰ μὲ ρύζι καὶ σιτάρι. Εἰς τὴν Σινώπην καὶ τὸν Πόντον τὸ κάλεσμα ἦταν *πίττα* καὶ *κερί*, στελλόμενα τὸ πρωῒ τῆς Πέμπτης (εἰς τὸν Πόντον *κοκκινόκωλον κερίν*), εἰς τὴν Κύπρον λαμπάδα καὶ *γλυσταρκὲς* (*κουλλοῦρες*) τόσαι, ὅσα ἦσαν καὶ τὰ μέλη τῆς προσκαλουμένης οἰκογενείας. Εἰς τὴν Ἁγιάσσον τῆς Λέσβου κορίτσια, φιλαινάδες τῆς νύφης, καλοῦν τὸ Σάββατον μ' ἕνα πιάτο ρύζι μὲ ζάχαρι (*ζερδέ*). Εἰς τὴν Τῆλον ὁ γαμβρὸς μὲ τοὺς παρανύμφους καὶ ἄλλους περιέρχεται τὸ ἑσπέρας τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου μὲ λύρας καὶ ᾄσματα τὸ χωρίον καὶ προσκαλεῖ ὅλους τοὺς χωρικοὺς εἰς τὸν γάμον, ἐνῷ εἰς τὴν Κάσον ἐκαλοῦντο ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς νήσου.

2. – Ποῖος ὁ τύπος τῶν γραπτῶν προσκλητηρίων;

3. – Ποῦ τὸ κάλεσμα τοῦ κουμπάρου καὶ τῶν *παράγαμπρων* (*μπρατίμων*) γίνεται μὲ κανίσκια καὶ πομπήν; Π. χ. εἰς τὸ Ρουμλούκι συνοδεία ἀπὸ κορίτσια, ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῆς μίαν γυναῖκα συγγενῆ τοῦ γαμβροῦ πηγαίνουν τὸ Σάββατον ἀπόγευμα εἰς τὸ σπίτι τοῦ νουνοῦ κανίσκι, διὰ νὰ τὸν προσκαλέσουν εἰς τὸν γάμον, καὶ στήνουν ἐκεῖ χορόν. Ὁμοίως προσκαλοῦνται καὶ τὰ *μπρατίμια*. Ἔχει

ὁ κουμπάρος τὸ δικαίωμα νὰ καλέσῃ καὶ αὐτὸς τοὺς δικούς του εἰς τὸν γάμον;

4. – Εἰς τὴν Σκῦρον ἡ νύφη ὀκτὼ ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου συνοδείᾳ συγγενῶν πηγαίνει εἰς τὸ νεκροταφεῖον καὶ καλεῖ τοὺς προσφιλεῖς της νεκροὺς νὰ παρευρεθοῦν εἰς τὸν γάμον. Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;

γ´) ***Τὸ φλάμπουρο ἢ τὸ μπαϊράκι τοῦ γάμου.***

Ἄλλαι αὐτοῦ ὀνομασίαι: τὸ *σερβελὶ* (Λιβύσσιον), ἡ *μηλιὰ* (Καρυαὶ Θρᾴκης) κλ

Πότε κατασκευάζεται τὸ φλάμπουρο καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Τραγούδια καὶ χοροὶ σχετικοὶ μὲ τὸ φλάμπουρο. Ποῖος στήνει τὸ φλάμπουρο καὶ εἰς ποῖον μέρος τῆς οἰκίας; Ποία εἶναι ἐν γένει ἡ χρῆσις του;

Παραδείγματα. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἵμου τὸ Σάββατον ἔκαμναν τὸ φλάμπουρο: *ἔπαιρναν ἕνα ξύλο, μιὰ ψιλὴ βέργα καὶ στὴν ἄκρα τῆς βέργας ἔδεναν ἕνα μαντήλ᾽ καλὸ κ᾽ ἕνα κομμάτ᾽ παννὶ ἀπὸ τὸ νυφικὸ φουστάν᾽ τῆς νύφης καὶ ξερὸ βασιλικὸ κ᾽ ἔμπηγαν κ᾽ ἕνα λεμόν᾽ στὴν ἄκρα. Τὸν καιρὸ ποὺ τὸν ἔκαμναν τὸν τραγουδοῦσαν κι ὅλα:*

Βασιλικέ μου φλάμπουρε,
τί στέκεσαι καὶ καρτερεῖς;
—Γὼ καρτερῶ νὰ πάρω εὐχή,
νὰ πάρω εὐχὴ ᾽πὸ τὸ Θεὸ
καὶ λόγο ᾽πὸ τὸν κύρη μου....

Ὕστερα τὸν ἔπαιρνε (τὸν φλάμπρουρο) μιὰ πρωταξαδέρφη τοῦ γαμπροῦ, ἔπαιρνε καὶ τὸν γαμπρὸ κοντὰ κι ὅλοι οἱ συγγενεῖς πιάνονταν καὶ χόρευαν τὸν φλάμπρουρο:

Βάϊ, ματάκια μ᾽, γλέπετε καλὰ
δῶ στὴ γειτονιά,
κλέφτες ἂν ἔχουμε,
νὰ τὶς τσακώσετε.
Φέρτε τις ἐδῶ
νὰ τὶς δείρουμε
μὲ βασιλικὸ
καὶ μὲ βάρσαμο.

Εἰς τὴν Λῆμνον κρεμνοῦσαν τὸ *φλάμπλο* ἀπὸ τὴν Τετάρτην: *ἔδεναν σ᾽ ἕνα καλάμι ἕνα μεγάλο μαντήλι κινκᾶτο* (=κόκκινο) *κ᾽ ἔμπηγαν ἀποπάνω ἕνα ρόδι καὶ πολλὲς τρὲς* (=τέλια). *Τὸ κρεμνοῦσαν στὴν ἀξάτα ἢ στὸ παράθυρο καὶ ρῆχναν καὶ τρεῖς ντουφεκιές, νὰ μάθῃ τὸ χωριό, ὅτι ὁ γάμος πιὰ γίνεται. Στὴν ἄκρα τοῦ μαντηλιοῦ ἔδεναν ἕνα νόμισμα καὶ κατόπιν, τὴν Κυριακὴ μετὰ τὴν στέψιν,*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

τὰ παλληκάρια πήγαιναν μὲ τὸ φλάβλο ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ νὰ τὸ παρατρέξνε· ὅποιος ἤθελε παραβγῆ, τὸ ἔπαιρνε. Τρέχουν γυμνοί· ἕνα ποκάμισο κ' ἕνα σώβρακο. Καμιὰ φορά, ἅμα δὲ μέναν σύμφωνοι, τὸ παλεῦαν κιόλα». — Εἰς τὰ Βέντζια τῆς Δυτ. Μακεδονίας τὸ φλάμπουρο εἶναι *ἄσπρο τετράγωνο παννὶ μὲ κόκκινο σταυρὸ εἰς τὸ μέσον, στολισμένο μὲ κόκκινο σκοῦλο* (βαμμένο μαλλὶ) *καὶ μὲ βασιλικό· στὸ σταυρὸ τοῦ κονταριοῦ εἶναι μπηγμένα τρία μῆλα.* Εἰς Βισοκὰ Καλαβρύτων χρησιμοποιοῦν τὴν σημαίαν τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν δένουν ἕνα μαντήλι, εἰς δὲ τὴν αἰχμὴν τοῦ κοντοῦ ἐμπηγνύουν μῆλον. Εἰς τὸ Ρουμλούκι καὶ ὁ νοῦνος καὶ οἱ μπράτιμοι ἔχουν καθένας τὸ δικό του *χλάμπουρο.*

δ) ***Τὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου.***

1. – *Τ' ἀλέσματα.* Ποῖαι αἱ συνήθειαι διὰ τὸ *ἄλεσμα τοῦ γάμου;* Π. χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν τὸ ἄλεσμα *«τὸ πάει στὸ μύλο ἕνα κορίτσι, ποὺ νά 'χῃ πατέρα καὶ μάννα· ὅλα τ' ἀλέσματα θὰ σταματήσουν, γιὰ ν' ἀλέσῃ ὁ γάμος. Τὸ ἄλεσμα τοῦ γάμου δὲν ξαϊάζεται, γιατὶ δὲν προκόβουν τὰ νιόνυφα».* Εἰς τὴν Μάνην τὸ σιτάρι τὸ καθαρίζουν γυναῖκες *καλορίζικες* (ἀμφιθαλεῖς) μὲ τραγούδια.

Ποῦ ἐξακολουθοῦν ν' ἀλέθουν τὸ σιτάρι τοῦ γάμου εἰς τὸν χειρόμυλον; Εἰς τὴν Τῆλον ὁ γαμβρὸς προσκαλεῖ γυναῖκας, διὰ ν' ἀλέσουν εἰς τὸν χειρόμυλον τὸ σιτάρι καὶ τὸ κριθάρι τοῦ γάμου, καὶ τὸ βράδυ παραθέτει εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης δεῖπνον εἰς αὐτὰς μὲ τραγούδια καὶ χορούς.

2. – *Τὸ ἀνάπιασμα τῶν προζυμιῶν. Τὸ ζύμωμα.*

Ποίαν ἡμέραν *ἀναπιάνουν τὰ προζύμια* εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ καὶ ποίαν ἡμέραν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Ποῖαι συνήθειαι ἐπικρατοῦν,

1) *ὅταν φέρνουν νερὸ διὰ τὸ ζύμωμα;* Π. χ. εἰς τὸ Μανιάκι Μεσσηνίας τὴν Τετάρτην πρωῒ *«ντένουν κοριτσίστικα ἕνα ἀγόρι 17 - 18 χρονῶν καὶ τοῦ δίνουν τὸ σταμνί, ποὺ θὰ φέρῃ τὸ νερὸ ἀμίλητο. Ἀπὸ πίσω ἀκολουθοῦν ἄλλοι πολλοί· αὐτοὶ χαλνοῦν τὸν κόσμο, φωνάζουν καὶ τραγουδᾶνε:*

τρέχουν τὰ νερά, τρέχουν κ' οἱ βρύσες,
τρέχει κι ὁ γαμπρὸς νὰ πάῃ στὴ νύφη».

2) *ὅταν κοσκινίζουν τ' ἀλεύρι.* Π. χ. εἰς τὴν Ἀρτσίσταν τῆς Ἠπείρου τὸ ἀλεύρι τὸ κοσκινίζει ἕνα παιδὶ 12 - 15 ἐτῶν (ἀμφιθαλές), ποὺ φορεῖ σελάχι καὶ πιστόλια εἰς τὴν μέσην καὶ μαντήλι εἰς τὸ κεφάλι, εἰς τὴν Αἰτωλίαν τὸ κοσκινίζουν τρία ἀγόρια καὶ τρία κορίτσια ἀμφιθαλῆ, ἀλλαχοῦ τρεῖς *πρωτοστέφανες.* Εἰς τὰ χωρία τῆς Κορώνης *σβήνουν τὰ φῶτα καὶ ὁ ἕνας ἀλευρώνει τὸν ἄλλον· ὅλοι γίνονται ἄσπροι.*

3) *ὅταν ἀναπιάνουν τὸ προζύμι.* Πῶς προμηθεύονται τὸ προζύμι διὰ

τὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου καὶ ποῖος τὸ *ἀναπιάνει;* Ἀσήμωμα τῆς σκάφης. Τραγούδια καὶ χοροί. Εἰς τὴν Ἴμβρον τὸ προζύμι διὰ τὸν γάμον τὸ κρατοῦσαν ἀπὸ τὸν προηγούμενον μῆνα· εἰς τὴν Ἀρτσίσταν τὸ προμηθεύονται ἀπὸ τρεῖς Γιάνναινες. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «*ἔπαιρναν ἕνα κορίτσ', μιὰ καλίνω, μὲ μάννα μὲ μπαμπᾶ· θαλὰ τὴ βάλ'ν ἕνα καλπάκ' κ' ἕνα μαχαίρ' καὶ θαλὰ κάν' τὰ προζύμια. Ὕστερα θαλὰ πάη ὁ γαμπρὸς ἀγκρυφίως νὰ βάλ' μέσ' στὸ προζύμ' ἕναν παρᾶ. Ἐκείν' πάλε θὰ τὸν πατήσ' μιὰ χουφτιὰ ἀλεύρ' στὸ πρόσωπο, γιὰ ν' ἀσπρίσ', νὰ γεράσ'. Τὸ ἴδιο κορίτσ' θαλὰ κάμ' πάλε τὸ προζύμ' στῆς νύφ's τὸ σπίτ'. Κατόπ' γύρω στὸ προζύμ' χορεῦνε τρία τραγούδια*». Εἰς τὴν Λάσταν τὸ προζύμι «*τ' ἀναπιάνει ἕνα σερνικὸ παιδί, ποὺ νά 'χη πατέρα καὶ μάννα*», εἰς τὴν Αἰτωλίαν τρία ἀγόρια καὶ τρία κορίτσια, εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ ἕνα συγγενικὸ κορίτσι (ἡ *προζύμω)*, ἐνῷ δύο κορίτσια, ντυμένα τὸ ἕνα ὡς νύφη καὶ τὸ ἄλλο ὡς γαμβρός, χορεύουν γύρω στὴ σκάφη. Εἰς τὴν Σινώπην ἡ *παρανύφισσα* (νουνὰ τῆς νύφης) *ἔπιανε τὰ προζύμια*, ἐνῷ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ «*ἡ κουμπάρα κάμνισκε τὸ προζύμι*»· κατόπιν «*χορεύανε τὸ προζύμι*». Ποῦ οἱ παριστάμενοι ρίχνουν νομίσματα καὶ ὀπωρικὰ (σῦκα, καρύδια, ἀμύγδαλα) εἰς τὴν σκάφην;

4) *ὅταν ζυμώνουν τὰ κουλλούρια καὶ τὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου.*

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Λευκάδα τὰ κουλλούρια τοῦ γάμου τὰ ζυμώνουν δύο κορίτσια ἀπὸ τὰ ὀμορφότερα τοῦ χωριοῦ, ντυμένα ἀνδρικὰ μὲ πιστόλι εἰς τὴν ζώνην. Εἰς τὴν Λῆμνον τὴν Τετάρτην ζυμώνουν τὰ κουλλουράκια, γιὰ νὰ καλέσουν, καὶ βγάζουν ἔξω στὴν ἀξάτα (ἢ στὸ παράθυρο) τὸ *φλάμπλο*, σημεῖον ὅτι εἶναι γάμος. — Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν καὶ χορεύουν τότε; Π. χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας χορεύουν τὸ σκαφιδάκι:

Σκαφιδάκι στορνεμένο κ' ἐμορφοπελεκημένο ...

εἰς τὴν Λάσταν: *Ἀλεύρια μ' ἀλεσμένα, ψιλοκλισαρισμένα,*
καὶ σύ, προζύμι ἀφρᾶτο .....

Παρασκευὴ εἰδικῶν ψωμιῶν τοῦ γάμου. Ἰδιαίτεραι αὐτῶν ὀνομασίαι: τὸ *κουλλούρι τῆς νύφης (ξεχωριστὸ πλουμᾶτο), τὰ κουλλούρια τῶν προυκολόων* (Δυτ. Κρήτη), ὁ *πρωτόπλαστος* (Μεσημβρία), ὁ *πρόπκαστος* (Σιάτιστα) κτλ.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «*τρεῖς γυναῖκες πρωτοστέφανες πάαιναν τὴν Παρασκευὴ στοῦ γαμπροῦ τὸ σπίτ', θαλὰ κάν' τὸν πρωτόπλαστο καὶ θαλὰ πάν' ἀλόγερα στὸ φοῦρνο ἀποὺ τό 'ψεναν καὶ θαλὰ χορέψνε αὐτὲς οἱ τρεῖς. Εἶχαν καὶ τὸ τραγούδι τς, τοῦ πρωτόπλαστου τὸ τραγούδ'*». Τὸ πρωτόψωμο εἰς τὰ Λακκοβίκια ζυμώνεται τὴν Πέμπτην ἀπὸ ἀμφιθαλῆ παρθένον καὶ τρεῖς πρωτοστέφανες γυναῖκες μὲ τραγούδια. Ἐν Χαλδίᾳ Πόντου ζυμώνουν τὴν Τετάρτην τὰ ψα-

θύρια, κουλλούρια, μὲ τὰ ὁποῖα τὴν ἑπομένην προσκαλοῦν εἰς τὸν γάμον· τότε ζυμώνουν καὶ τὸ *νεγαμοψώμ'*, ψωμὶ μὲ ζάχαριν καὶ βούτυρον, εἰς τὸ ὁποῖον καρφώνουν κλώνους μηλέας, κοπέντας ὑπὸ ἀνυπάνδρου νέου, εἰς τὰ ἄκρα τῶν ὁποίων προσκολλοῦν τεμάχια ζύμης. Εἰς τὸν Κάσπακα τῆς Λήμνου ἡ νύφη ζυμώνει τὴν Πέμπτην εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ «*τὸ πρῶτο ζυμωτό· τῆς βάζουν ἕνα κόκκινο τσεμπέρι καὶ ὀλίγες τρὲς χρυσὲς* (=τέλια) *καὶ τὴν π ε ρ ε χ ο ῦ ν μὲ τὰ κουφέτα. Ἀπὸ κεῖνο τὸ ζυμωτὸ θὰ κάν'νε τὸ κλεφτοψώμ', μὲ ζάχαρη, κανέλλα, μαστίχα κλπ. καὶ θὰ τὸ ψήσουν μ ο ν ά χ ο στὸ φοῦρνο· ὕστερα καλνοῦν κορίτσια, βάζουν στὸ κεφάλι τῆς νύφης ἕνα κόκκινο μπ' γ α σ ὶ* (παννὶ) *καὶ τρεῖς μονοστέφανες γυναῖκες κόβουν τὸ ψωμὶ ἐπάνω στὸ κεφάλι τῆς νύφης σὲ τρία κομμάτια καὶ μοιράζουν ἕνα κομμάτι στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, ἄλλο στὴ γειτονιὰ καὶ τὸ τρίτο τὸ στέλνουν στὸ σπίτι τῆς νύφης. Παίρνει καθένας ἕνα κομματάκι καὶ τὸ βουτᾷ στὸ μέλι· δίνουν καὶ στὴ νύφη ἕνα κομματάκι ἀπὸ τὰ τρία κομμάτια, γ ι ὰ ν ὰ ε ὐ φ ο ρ ή σ' ἡ ν ύ φ'. Κι ὅλοι οἱ καλεσμένοι θανὰ ἔχουν ἀπὸ μιὰ μπουκουνιὰ κλεφτοψώμ' ἀπάνου τς γιὰ 'πὸ κάθε κακό, γιὰ φυλαχτικό. Τ' ἄρμενα ἀρμενιάζουν καὶ προφυλάγουνται οἱ συγγενεῖς, τ' ἀντρόγενο μὲ τὸ κλεφτοψώμ'*». Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας «*τὸ Σάββατον πολὺ πρωΐ κορίτσια μὲ μάννα καὶ πατέρα ζύμωναν στὸ σπίτι τῆς νύφης δύο πρωτόψωμα, ἕνα γιὰ τὸν γαμπρὸ καὶ ἕνα γιὰ τὴ νύφη, καὶ 4 - 5 σινιὰ λεκούμια καὶ τὰ ἔστελναν στὸ φοῦρνο μὲ τὰ ὄργανα. Κατόπιν ὁ παπᾶς ἔβαζε τὸ πρωτόψωμο ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι τοῦ γαμπροῦ, ἐδιάβαζε μιὰ εὐχὴ καὶ τὸ ἔκοβε σταυρωτὰ σὲ τέσσερα κομμάτια καὶ τὰ ἐμοίραζαν· τὸ ἴδιο ἔκαμνε διὰ τὸ πρωτόψωμο τῆς νύφης*». Εἰς τὰ Βέντζια τὸ Σάββατο βράδυ σπάνουν τὸ *πλιόπλαστο* ἐπάνω στὸ κεφάλι ἑνὸς ἀρσενικοῦ παιδιοῦ, ποὺ ἔχει τοὺς γονεῖς του· τότε *χαλνοῦν καὶ ἕνα μελίσσι*.

Σχετικαὶ δεισιδαιμονίαι: π. χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην, «*ὅταν ζυμώνουν γαμοκούλλουρα, δὲν κάνουν παραπίθθια, γιατὶ παίρνουνε τὸ γούρι τῆς νύφης*».

3. – Τὰ ξύλα διὰ τὸν φοῦρνον. Ποῖαι αἱ συνήθειαι, ὅταν πηγαίνουν νὰ κόψουν ξύλα διὰ τὸν γάμον; Εἰς τὸ Τσερβάρι τῆς Ἠπείρου γυναῖκες καλεσμένες πηγαίνουν τὸ Σάββατον νὰ φέρουν *τουρτουριὰ* καὶ ἐπιστρέφουν φορτωμένες μὲ γαμήλια ᾄσματα καὶ μὲ τὸ *μπαϊράκι* ἐμπρός. Συνοδεία μὲ λύρες καὶ ἄλλα ὄργανα ἐκκινεῖ καὶ εἰς τὸ Λιβύσσιον, προηγουμένης τῆς σημαίας τοῦ γάμου *(σερβελί)*. Χοροὶ καθ' ὁδόν, γεῦμα εἰς τοὺς βοηθούς. Καινούργια σχοινιὰ διὰ τὰ φορτώματα κτλ.

4. – Τὸ ψήσιμο τῶν ψωμιῶν. Σχετικαὶ συνήθειαι. Π. χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ νύφη τὴν Παρασκευὴν ἔστελλε εἰς τὸν γαμβρὸν ἕνα μαντήλι καὶ αὐτὸς ἔδενε εἰς τὸ ἄκρον γρόσια καὶ τὸ ἔστελλε εἰς τὸν φοῦρνον *νὰ τὸ κρεμάσνε·* τὰ

χρήματα ἦσαν τὰ ψηστικά. Ἐκεῖ ἔμενε κρεμασμένο ἕως τὴν Δευτέραν, *σημάδι πὄχει χαρά*. Εἰς τὴν Λῆμνον τὰ κορίτσια συνηθίζουν νὰ κλέβουν ἀπὸ τὸν φοῦρνον ἕνα ἀπὸ τὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου καὶ νὰ τὸ μοιράζουν: *τό 'χουν σὲ καλὸ νὰ κλέψουν, γιὰ νὰ γίνουν τὰ παιδιὰ ἔξυπνα (κλεφτοψώμ')*.

ε') ***Παρασκευὴ ζυμαρικῶν καὶ γλυκυσμάτων.***

Πρόσκλησις γυναικῶν διὰ τὸ *κοπάνισμα* ἢ *τρίψιμο τοῦ σταριοῦ*. Π. χ. εἰς τὴν Σινώπην προσκαλοῦν *στὸν τρίφτη*: τρίβουν τὸ σιτάρι, ποὺ θὰ κάμουν τὸ *κατσάκι*, ἕνα εἰδικὸν φαγητὸν τοῦ γάμου.

Γλυκύσματα: *δίπλες, πίττες, χαλβᾶς, πιλάφι* κλ.

ϛ') ***Αἱ τελευταῖαι ἑτοιμασίαι*** (τὰ ξετελέματα) ***καὶ ἡ ἔκθεσις τῶν προικιῶν.***

1. – *Γάνωμα* τῶν χαλκίνων σκευῶν, *πλύσιμο* καὶ *σιδέρωμα* τῆς προίκας, *γέμισμα* στρωμάτων, *καπλάντισμα παπλωμάτων* κλ. Γίνεται ἑορταστική τις συγκέντρωσις δι' αὐτά; Ποῖαι αἱ κατὰ τόπους συνήθειαι; Π. χ. εἰς τὸ Λιβύσσιον τὰ χάλκινα σκεύη γανώνονται, παιζούσης τῆς λύρας καὶ τῶν συγγενῶν ραινόντων τοὺς τεχνίτας. Εἰς τὴν Κορώνην γυναῖκες καὶ κορίτσια πλύνουν τὰ προικιὰ τὴν Δευτέραν καὶ Τρίτην, ὁ δὲ γαμβρὸς *ἀσημώνει τὶς σκάφες*, τὴν Τετάρτην τὰ σιδερώνουν καὶ τὴν Παρασκευὴν ξαίνουν τὰ μαλλιὰ καὶ γεμίζουν τὰ στρώματα. Εἰς τὴν Λάσταν τῆς Γορτυνίας ἡ νύφη τὴν Παρασκευὴν στέλλει κορίτσια νὰ φέρουν φτέρη, *γιὰ νὰ γιομίσουν τὰ προικιὰ (τὰ γιομίδια)*, εἰς τὸ Λιβύσσιον τὰ γεμίζουν μὲ φύλλα δάφνης, τὰ ὁποῖα τρυγοῦν ᾄδοντες ᾄσματα ἐγκωμιαστικὰ τῆς νύφης. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσ. τὸ στρῶμα τῆς νύφης τὸ γεμίζει τὴν Δευτέραν μία *τυχερὴ* γυναῖκα παντρεμένη καὶ κατόπιν κυλίει τρία μικρὰ *τυχερὰ* παιδάκια ἐπάνω στὸ στρῶμα. Εἰς τὴν Λευκάδα τὴν Πέμπτην τὸ ἀπόγευμα γίνονται τὰ *καρφώματα* τῶν στρωμάτων: «ἡ μητέρα τῆς νύφης βάζει μέσα στὸ στρῶμα ἕνα μεγάλο κουλλούρι, τὸ *πρωτόπλαστο*, καὶ συγχρόνως ρίπτει ἀμύγδαλα, καρύδια, φουντούκια, σῦκα, σταφίδες καὶ κουφέτα, ὡς καὶ ὅλοι οἱ προσκεκλημένοι. Τὸ στρῶμα ράπτεται προσωρινῶς, τὸ ἀπόγευμα δὲ τῆς Δευτέρας, ἀφοῦ μοιράσουν τοὺς καρποὺς εἰς τοὺς καλεσμένους, ράπτεται στερεὰ καὶ στρώνεται ἡ νυμφικὴ κλίνη».

2. – Ποίαν ἡμέραν ἡ νύφη *ἁπλώνει* ἢ *κρεμᾷ* ἢ *στένει* τὴν προῖκα καὶ μὲ ποίας πράξεις συνοδεύεται τοῦτο; *(τὰ καρφοπροίκια* ἐν Μεσσηνίᾳ). Παραδείγματά τινα: Εἰς τὴν Κορώνην «*κάνουν πρῶτα δίπλες, τὶς μελώνουν καὶ τρῶνε, γιὰ νὰ χαιρετήσουν τὰ καλορίζικα. Κατόπιν ἁπλώνουν ἕνα σχοινὶ καὶ ρίχνουν ἐπάνω τὰ προικιὰ καὶ στέλνουν καὶ προσκαλοῦν* (μὲ ἕνα γαρύφαλο στὸ χαρτὶ) *τὸν γαμπρό, τὴν πεθερὰ καὶ τὸν πεθερὸ κλ. νὰ πὰν ν' ἀσημώσουν τὰ προικιά· κρατοῦν ἕνα*

σεντόνι τεντωμένο κι ὅποιος ἔρχεται ρίχνει μέσα ἀμύγδαλα, χρήματα κλ. ἐνῷ τραγουδοῦν: Εὐκήσου με, μαννούλα μου, τώρα μέσ᾽ στὰ προικιά μου κτλ. Εἰς τὴν Ἀρτοτίναν τὰ προικιὰ τὰ *γικιάζουν* τὴν Παρασκευήν, *ἀλλὰ ἕνα παιδὶ μὲ μάννα καὶ πατέρα κρημνίζει τὸν γίκο τρεῖς φορές·* τὰ προικιὰ τὰ *σπέρνουν* μὲ κουφέτα καὶ ρύζι, ἀνάμεσα δὲ βάζουν μῆλα καὶ βαμβάκι. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν τὴν Παρασκευὴν ἀπόγευμα ὁ κουμπάρος προσκαλεῖ «*νὰ κοπιάσετε, θὰ πᾶμε νὰ ράνουμε τὰ προικιὰ τ᾽ ἀπόγεμα. Τὰ ραίνουν μὲ λουλούδια καὶ κουφέτα. Στὸ κάνιστρο τῆς νύφης βάζουν καὶ κινὰ καί, ὅταν χορεύουν, ἔχουν ἕνα βαθὺ πιάτο μὲ κινὰ καὶ φεύγοντας βουτοῦν μέσα τὰ δάχτυλά τους*».

3.– Τὰ *μπογαλίκια* (ἀσπρόρρουχα ὡς δῶρα διὰ τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ). Ποῖα ἀφήνονται ἄκοπα καὶ διατί; Π. χ. εἰς τὰς Ἀθήνας παλαιότερα «δὲν ἄνοιγαν *τὶς τραχηλιὲς* τῶν γυναικείων ὑποκαμίσων, πλὴν δύο, ποὺ προωρίζοντο διὰ τὶς Καλοκυράδες».

ζ´) ***Ὁ στολισμὸς τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου*** (*νυφοστόλι, νυφειὸ* (Κωστί, Πόντος), *παστὸς* (Δωδεκάνησος, Μεσημβρ.) ἢ *μπάστος* (Κρήτη), *μναιὸ* κλ.

1.– Πότε καὶ πῶς στολίζεται ὁ παστός; Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν κατὰ τὰ «*παστοπήγια*»; Π. χ. εἰς τὸν Ἀσώματον Ρεθύμνου τὰ κορίτσια τοῦ χωρίου μαζεύονται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ (ἢ τῆς νύφης) καὶ στολίζουν τὸν παστό: «*καρφώνουν ἕνα σεντόνι στὸν τοῖχο, ἔτσι ποὺ ἡ μέση του νὰ εἶναι ἐπάνω στὴ γωνιά· σ᾽ ὅλη τὴν ἐπάνω ἄκρα τοῦ σεντονιοῦ βάνουν βάτο, σὰ γιρλάντα, μὲ τὶς ἄκρες του πρὸς τὰ κάτω καὶ κρεμοῦν τρία μεγάλα κουλλούρια, ἕνα στὴ μέση κ᾽ ἕνα ἀπὸ κάθε ἄκρη. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σεντονιοῦ εἶναι γωνιακὸς καναπὲς ἢ πεζούλα, ὅπου στρώνουν καλὰ ροῦχα καὶ καθίζουν τὴ νύφη. Κατὰ τὸ στρώσιμο τοῦ παστοῦ τραγουδοῦν: Καλὰ νὰ τσῆ τὸ στρώσετε τσῆ νύφης τὸ στρωμάτσο κτλ. καὶ εἰς τὸ τέλος σκορπίζουν ἐπάνω στὸν παστὸ ρύζι, κουφέτα, λεφτά, μπαμπακόσπορο καὶ κυλιοῦν ἐπάνω ἕνα παιδί, ἀγόρι ἢ κορίτσι*» (Μ. Λιουδάκη). Πρβλ. τὰ τραγούδια τοῦ κρεββάτου ἐν Ρόδῳ:

Ἐστέσαμέν τον τὸν παστόν,
ποπάν᾽ καὶ κάτω πλουμιστόν .....

Εἰς τὴν Κερασοῦντα ἡ νύφη ἔμπαινε στὸ *νυφειό*, μίαν γωνίαν τοῦ δωματίου, κλειομένην διὰ παραπετάσματος, ἀπὸ τὴν Πέμπτην.

2.– Ποῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ κρεμοῦν εἰς τὸν παστὸν τὸ λεγόμενον *κλουβί;* Π. χ. εἰς τὸ Κωστὶ τῆς Θράκης «*περιτυλίσσουν λεπτὲς βέργες κυδωνιᾶς μὲ κόκκινο καὶ ἄσπρο βαμπάκι, τὶς δένουν σταυρωτά, ὥστε ν᾽ ἀποτελέσουν μίαν*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

στεφάνην καὶ ἀπὸ τὰ ἄκρα των κρεμοῦν ἁρμαθιὲς (μπρουλιὲς) ἀπὸ σταφίδες μὲ ἕνα καρύδι εἰς τὸ ἄκρον καὶ ἕνα λεμόνι εἰς τὴν μεσαίαν μπρουλιάν. Τὶς μπρουλιάζουν τὰ κορίτσια εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης μὲ τραγούδια καὶ τὰ παλληκάρια μεταφέρουν τὸ κλουβὶ τὴν Κυριακὴ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μαζὶ μὲ τὸ προυκιὸ τῆς νύφης καὶ τὸ κρεμοῦν ἐκεῖ ποὺ στέκεται ὁ γαμπρός».

3. – Πότε καὶ ὑπὸ τίνων στρώνεται ἡ νυμφικὴ κλίνη; Π. χ. εἰς τὴν Κύπρον τὴν Πέμπτην συγκαλοῦνται συγγενεῖς καὶ φίλοι νὰ στρώσουν τὸ κρεββάτι, μεθ᾽ ὃ γίνεται τὸ *πλούμισμα*. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε τὸ νυμφικὸ κρεββάτι τὸ ἔστρωναν γυναῖκες *μονοστέφανες* καὶ *ἀπίκρατες*· τὸ ἔρραιναν μὲ ζαχαρωτὰ καὶ ἔβαζαν κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι ἐννέα ἀμύγδαλα, ἀνάμεσα δὲ στὰ στρώματα ἕνα ψαλίδι ἀνοικτὸ καὶ ἕνα κομμάτι ἀπὸ παλαιὸ δίκτυ *γιὰ τὰ μάγια*» (Δ. Καμπούρογλου). Εἰς τὰς Κυδωνίας προσκαλοῦσαν τὸ ἀπόγευμα τῆς Παρασκευῆς τὶς φιλαινάδες τῆς νύφης, ποὺ εἶχαν ἐν ζωῇ τοὺς γονεῖς των, καὶ ἔστρωναν τὸ νυμφικὸ κρεββάτι καὶ κατόπιν ἐχόρευαν.

η´) ***Τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην.***

1. – Μὲ ποίαν λέξιν διακρίνεται κατὰ τόπους ἡ ἀποστολὴ τῶν δώρων αὐτῶν; (Π. χ. τὸ *σινὶ* ἢ τὰ *σινιὰ* (Δυτ. Μακεδονία), τὰ *πανέρια* (Λῆμνος), τὰ *κανίσκια*, οἱ *χάρες*, τὰ *προβοδήματα*, τὰ *μποχτσαλίκια*, τὰ *θώρετρα* (Σωζούπολις), τὰ *γανήλᾶ* (Πόντος).

Εἰς τί συνίστανται τὰ δῶρα ταῦτα καὶ κατὰ ποίαν ἡμέραν στέλλονται; Π. χ. εἰς τὰς παλαιὰς Ἀθήνας ὁ γαμβρὸς ἔστελλε τὴν Πέμπτην μέσα εἰς τὸ σινὶ λουτρίκια, ταμπακέρα ἀσημένια μὲ χτένι, τσιμπιδάκι, σαπούνι, κινὰ καὶ χρήματα. Εἰς τὴν Λῆμνον στέλλονται τρία πανέρια: τὸ ἕνα ἔχει τὰ νυφικὰ *(κατρέφτ᾽, ἁρμαθιὰ ἀπὸ φλουριά, φόρεμα, παπούτσια)*, τὸ ἄλλο τὰ *ζβεθερκᾶτα* (τ᾽ πεθεροῦ *π᾽ κάμσο* κλ.) τὸ ἄλλο ρακί, κρασὶ κλ. Εἰς τὸν Πόντον ὁ γαμβρὸς στέλλει τὴν ἑσπέραν τῆς Πέμπτης τὰ *συμπόσᾶ* (δισάκκιον μὲ φαγητὰ καὶ ποτὰ) καὶ τὰ *κανόνᾶ* (8 γρόσια διὰ τὴν πενθεράν, 1 γρόσιον διὰ τὸ *ποδοπλύσιμαν* τῆς νύφης, 1 γρόσιον διὰ τὸ ράψιμον τοῦ φορέματος, 1 ζεῦγος ὑποδημάτων καὶ ἓν *ψαθύρ᾽* (πίττα), τὴν ὁποίαν κόπτει ὁ ἱερεὺς καὶ διανέμει εἰς τὸν πενθερὸν καὶ τὸν παράνυμφον. – Ποῖοι τὰ μεταφέρουν καὶ μὲ ποίαν πομπήν; Ὑποδοχὴ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, χοροὶ καὶ ἄλλα ἔθιμα. Π. χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν ἕνας ἀδελφὸς τῆς νύφης σπάζει εἰς τὸ κεφάλι του μιὰ κουλλούρα *(μπουγάτσα)* καὶ τὴν μοιράζει εἰς τοὺς καλεσμένους. Φεύγοντες οἱ *μπράτιμοι* φορτώνονται τὰ σινιά, γεμᾶτα δῶρα διὰ τὸν γαμβρόν.

2. – Στέλλονται μὲ τὸ σινὶ καὶ χρήματα ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν

νύμφην ἢ πρὸς τὸν πενθερὸν καὶ πῶς λέγονται ταῦτα; Π. χ. εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ ὁ γαμβρὸς μαζὶ μὲ τὰ γαμήλια δῶρα θέτει εἰς τὸ σινὶ καὶ τὸ *ἀγαρλίκ'*, δηλ. ποσόν τι χρημάτων (70 – 150 φράγκα), δῶρον πρὸς τὸν πενθερὸν ὡς ἐξαγορὰν τῆς νύμφης. (Πρβλ. τὰ *θέρετρα* ἐν Σινώπῃ, *θώρετρα* ἐν Σωζουπόλει, *θεώρετρα* ἐν Πόντῳ).

Ποῦ στέλλεται καὶ κερὶ εἰς τὴν νύφην καὶ ποία ἡ σημασία τούτου;

3. – Τί στέλλεται εἰς ἀνταπόδοσιν ἐκ μέρους τῆς νύφης;

θ΄) *Τὸ λουτρὸν τῶν μελλονύμφων. Τὸ πλέξιμο τῆς νύφης.*

1. – Πότε λούεται ἡ νύφη καὶ πότε ὁ γαμβρός; Πῶς καταρτίζεται ἡ συνοδεία τῆς νύφης, ὅταν τὴν ὁδηγοῦν εἰς τὸ λουτρόν, καὶ πῶς ἡ συνοδεία τοῦ γαμβροῦ; Τί τραγουδοῦν καθ' ὁδὸν καὶ τί εἰς τὸ λουτρόν; Π. χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν τὰ κορίτσια συνώδευαν τὴν νύφην τὴν νύκτα τῆς Παρασκευῆς εἰς τὸ λουτρὸν μὲ τὰ ὄργανα καὶ ἐξερχόμενα *ἐχόρευαν γύρω εἰς τὸ λουτρόν*. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὸ Σάββατον πρωῒ ἡ *προσκαλέστρα* προσκαλοῦσε τὶς φιλαινάδες καὶ τοὺς συγγενεῖς τῆς νύφης καὶ ὅλοι μαζὶ τὴν συνώδευαν εἰς τὸ λουτρόν· προηγεῖτο γυναῖκα μὲ *βενέτικο* πανέρι, ὅπου τὰ λουτρικά, καὶ ἠκολούθει τὸ *γαμοστόλι*, δηλ. οἱ προσκεκλημένοι μὲ τὰ παιγνίδια. Τραγούδια κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λουτροῦ, χοροὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸ σπίτι. Τὸ βράδυ τοῦ Σαββάτου μὲ ὁμοίαν πομπὴν συνωδεύετο καὶ ὁ γαμβρὸς εἰς τὸ λουτρόν. Ὁμοίως εἰς τὴν Σινώπην ἐπροσκαλοῦσαν κόσμον μὲ τὸν *πρωτόγερο* καὶ συνώδευαν εἰς τὸ λουτρὸν πρῶτα τὸν γαμβρὸν καὶ κατόπιν τὴν νύφην, τὴν ὁποίαν ἔλουε ἡ *παρανύφισσα*, δηλ. ἡ νουνά της.

2. – Πῶς γίνεται τὸ λουτρὸν τῶν μελλονύμφων, ὅπου δὲν ὑπάρχει δημόσιος λουτρών; Ποῖος μεταφέρει τὸ νερὸ καὶ ποῖος λούει τὴν νύφην; Π. χ. εἰς τὴν Ἴμβρον τὸ Σάββατον δύο κορίτσια φέρουν τὸ νερὸ ἀπὸ τὴν βρύσιν καὶ τὸ παραδίδουν εἰς τὸν γαμβρόν, ὁ ὁποῖος τὸ χύνει εἰς τὸ καζάνι. Κατόπιν λούονται μαζὶ μὲ τὴν νύφην, ἡ ὁποία τοὺς χαρίζει τὸ ὑποκάμισον καὶ τὸ *μποῦστο* της. Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης τὴν λούουν ἐπίσης τὸ Σάββατον πολὺ πρωῒ τρία κορίτσια «ἀμφιθαλῆ», συλλουόμενα καὶ αὐτά, καὶ κατόπιν τὴν *πλέγνε* τραγουδῶντας:

Σάββατο βραδὺ μὲ διῶξαν οἱ γονιοί μου,
ποὺ τὰ σπίτια τσου...

Εἰς τὴν Σκῦρον τ' *ἀπολ'σίδια* ἤτοι «*τὰ νερά, ποὺ λούστηκαν ὁ γαμπρὸς κ' ἡ νύφη, τὰ ρίχνουν στὴν ἴδια λεκάνη. Τὰ φυλᾶνε τρεῖς μέρες κ' ὕστερα τὰ χύνουν στὶς τέσσερις γωνιὲς τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ κάνουν ἀγόρια*».

3. – Πότε γίνεται τὸ *πλέξιμο* τῆς νύφης καὶ ποῖοι τὴν *πλέκουν*; Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; Π.χ. εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τὸ Σάββατον «*συνοδεία ἀπὸ τὴν συντέκνισσα καὶ τὶς καλῖνες* (ἐξαδέλφες τοῦ γαμβροῦ) *ἐπήγαινε μὲ τὰ τέλια καὶ τὶς πλέχτρες* (κορδέλλες μὲ φλουρὶ) *καὶ μὲ τὴ gáida στῆς νύφης τὸ σπίτι νὰ πλέξουν τὴ νύφη. Οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἔκλειναν τὴν πόρτα καὶ ἀπὸ μέσα ἐστέκονταν 2-3 παλληκάρια, τἀξαδέρφια τῆς νύφης, καὶ ζητοῦσαν τραγούδια ἀπὸ τὶς καλῖνες, γιὰ ν' ἀνοίξουν. Ἀφοῦ τραγουδοῦσαν τραγούδια τῆς νύφης καὶ τῶν παλληκαριῶν, ἄνοιγεν ἡ πόρτα. Πρῶτα ἔκαμναν τὸ προζύμ': μιὰ πρωταξαδέρφη τοῦ γαμπροῦ ἐκοσκίνιζε τ' ἀλεύρι φορῶντας καλπάκι στὸ κεφάλι καὶ μαχαίρι στὴ ζώνη, ἔπειτα ἐκοσκίνιζαν καὶ δύο παλληκάρια, ἀναποδογυρίζοντας τρεῖς φορὲς τὴν πυκνάδα. Μετὰ τὸ κορίτσι ἐζύμωνε τὸ προζύμι, ἐνῷ οἱ καλῖνες τραγουδοῦσαν: Μαννέ μου, τὴν εὐκή σου στὸ πρῶτο τὸ προζύμι κτλ. Ὕστερα ἡ συντέκνισσα ἄναφτεν ἕνα κερὶ καὶ πήγαινε κ' ἔπαιρνε τὴ νύφη ἀπὸ τὴν κάμαρα καὶ τὴν ἐκάθιζε νὰ τὴν πλέξῃ· τὸ πρόσωπο τῆς νύφης ἦταν σκεπασμένο μ' ἕνα τσεμπέρι βυσσινύ. Πρῶτα ἔπλεκεν ἡ συντέκνισσα, κατόπι τοῦ γαμπροῦ οἱ συγγενεῖς ὅλοι τῆς ἔκαναν 40 πλεξούδια, ἐνῷ οἱ καλῖνες τραγουδοῦσαν:*

Φέρτε νερὸ ροδόσταμο καὶ φιλντισένιο χτένι
νὰ πλέξουμε τὴ νύφη μας τὴν καλοκαρδισμένη...

ἢ *Μὲ πούλησες, μαννέ μου, γιὰ ἕνα δαχτυλίδι·*
δῶσ' το, μαννέ μου, πίσω καὶ ξαναγόρασέ με... κλ.

Τὸ κερὶ πάντα ἀναμμένο. Ὕστερα ἐκάρφωναν στὰ πλεξούδια τὰ τέλια καὶ τὶς κορδέλλες». Πῶς λέγονται ἀλλοῦ τὰ κορίτσια, ποὺ λούζουν καὶ κτενίζουν τὴν νύφην;

4. – Εἰς τὰ ὀρεινὰ χωρία τῆς Πυλίας τὰ *λούσματα* τοῦ γαμβροῦ γίνονται ὡς ἑξῆς: καθίζουν τὸν γαμβρὸν εἰς ἕνα βαρέλι τοῦ νεροῦ καὶ τοῦ βάζουν εἰς τὰ γόνατα ἕνα ταψὶ γεμᾶτο νερὸ μὲ λεμονόφυλλα καὶ ἄλλα μυριστικά· κατόπιν οἱ παριστάμενοι τὸν *σταυρώνουν* ἕνας - ἕνας *στὸ κούτελο*, δηλ. τὸν κερνοῦν ἕνα τάληρο ἢ περισσότερα, ρίχνοντάς τα στὸ ταψί. Οἱ ἀνύπαντροι κατόπιν πίνουν ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ βαρελιοῦ, «*γιὰ νὰ στρέξῃ στὸ κεφάλι τους*». Ποία εἶναι ἡ σχετικὴ συνήθεια ἀλλοῦ;

ι') Ἡ κινὰ ἢ τὰ κινιάσματα.

Αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι: τὰ *κινάγματα* (Πόντος), τὸ *κνιάσιμο* (Κωστί), τὸ *σχένιασμαν* (Κύπρος), τὸ *ἀλειχάνισμα* (Ρεῖσδερε) κττ. *Κινὰ* ἢ *ἀλειχάνη*, κοκκίνη βαφή, μὲ τὴν ὁποίαν βάφονται μαλλιὰ καὶ νύχια τῆς νύφης κλπ. Ποῖαι

αἱ συνήθειαι κατὰ τὰ *κινιάσματα;* Πῶς χορεύουν τὴν *κινά;* μὲ ποῖα τραγούδια; Π. χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν «*ἐκαλοῦσαν τὸ Σάββατο βράδυ κορίτσια καὶ παλληκάρια νὰ χορέψουν τὴν κινά, νὰ κινιάσουν τὴ νύφη. Αἱ γυναῖκες ἐζύμωναν τὴν κινὰ καὶ κατόπιν τὰ παλληκάρια τὴν ἔπαιρναν στὰ χέρια, ἄναβαν πέντε κεριὰ καὶ τὴν ἔτρεχαν λόγερα· τὴν ἀσήμωναν καὶ τὴν ἐχόρευαν: τὴν βαστοῦσε στὸ χέρι ὁ πρόβοδος καὶ χόρευε· κατόπιν ἔβαφαν τὰ δάχτυλα τῆς νύφης κι ὅλοι οἱ καλεσμένοι ἔβαφαν τὸ δάχτυλό τους τὸ μολογὸ*» (= μικρό). Εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων τὸ Σάββατον τὰ μεσάνυκτα «ἐκκινεῖ συνοδεία ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μὲ φανούς, προηγουμένης τῆς νουνᾶς, ἡ ὁποία κρατεῖ *γάβανον*, δηλ. βαθὺ πινάκιον μὲ κινάν. Ἡ νύφη σκεπασμένη μὲ καλύπτραν κάθηται εἰς τὸ μέσον τοῦ δωματίου, ἐνῷ πλησίον της τοποθετεῖται ἡ κινὰ μὲ τρία κηρία καίοντα εἰς τὰ χείλη τοῦ γαβάνου. Κάθε καλεσμένος ῥίπτει νόμισμα εἰς τὸν γάβανον καὶ ἐμβαπτίζει εἰς τὴν κινὰν τὸν δάκτυλον, τὸν ὁποῖον ἡ νύφη περιδένει μὲ τεμάχιον ἐκ τῆς καλύπτρας της. Ἀφοῦ *κνιαστοῦν* ὅλοι, *χορεύουν τὴν κινά*· αὐτὸς δηλ. ποὺ σέρνει τὸν χορὸ κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα τὸν γάβανον μὲ τὴν κινὰν καὶ τὰς ἀναμμένας λαμπάδας. Τὴν νύφην τὴν *κ'νιάζει* ἡ νουνά. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ οἱ καλεσμένοι προσπαθοῦν νὰ κλέψουν ὅ,τι ἠμποροῦν καὶ νὰ τὰ μεταφέρουν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ». Εἰς Ρεΐσδερε τῆς Σμύρνης ἔβαζαν τὴν ἀλειχάνη σὲ μιὰ μεγάλη σουπιέρα καὶ εἰς τὸ μέσον ἕνα κομμάτι ζύμη μ' ἕνα φλουρί.

ια΄) ***Τὰ σφαχτὰ τοῦ γάμου.***

Πότε σφάζονται τὰ ζῷα διὰ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου καὶ ποῖαι αἱ κατὰ τὴν σφαγήν των συνήθειαι; Π.χ. εἰς τὴν Λευκάδα τὸ Σάββατον σφάζουν τράγον καὶ πυροβολοῦν πρὸς ἀναγγελίαν, ὅτι «αἱματώθη», ἤρχισεν ὁ γάμος. Εἰς τὴν Μάνην τὰ σφαχτὰ πρέπει νὰ εἶναι ἄρρενα (κριοὶ ἢ τράγοι) καὶ νὰ εἶναι μονὰ (3, 5, 7), προσφέρονται δὲ ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ, ἀλλ' ἕνα ἀπὸ αὐτὰ πρέπει νὰ ἐπιστραφῇ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ. Ταῦτα, ὡς καὶ δέκα ἄρτους *(χαρόπιττες)* κατὰ σφακτόν, μεταφέρουν τὸ Σάββατον συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ *καλορίζικοι* (δηλ. ἀμφιθαλεῖς), *κανισκαραῖοι* λεγόμενοι.

ιβ΄) ***Εἰδικὰ φαγητὰ καὶ γλυκύσματα.***

Ποῖα τὰ ὀνόματά των καὶ ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των; Π.χ. εἰς τὴν Λέσβον συνηθίζεται τὸ *κεσκέκι*, κρέας βρασμένον μὲ κοπανισμένον σῖτον. Εἰς τὴν Μάνην τὸ σφαχτὸ βράζει ὁλόκληρον ἐντὸς λέβητος μὲ σιτάρι. Ὁ *χόντρος* ἐν Μέσα Μάνῃ γίνεται μὲ σιτάρι κοπανισμένο καὶ μὲ *λεῖο*, δηλ. τεμάχια ἐντέρων, σπληνὸς κλ. ἐπιπασσόμενα ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸ βράσιμο τοῦ χόντρου τραγουδοῦν:

Σιδεροστιές μου μπρούτζινες, κακάβια μ' ἀσημένια,
σταράκι μ' ἀλεξαντρινό, βράσε καὶ καλοβράσε,
νὰ φάγ' ἡ νύφη κι ὁ γαμπρὸς....

Τὸ *ρεσιὸ* ἐκ σίτου κοπανισμένου, κρέατος, λίπους, τυροῦ τετριμμένου καὶ μυρωδικῶν (Κύπρος), ὁ *συλὸς* (χυλὸς) ἐκ σίτου (Ἀνακοῦ Καππαδοκίας) κλ.

ιγ´) ***Τὰ κανίσκια τῶν καλεσμένων,*** ἤτοι δῶρα στελλόμενα διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου (τὰ *καλαθιάτικα,* Σκῦρος). Π. χ. εἰς τὰ ὀρεινὰ τῆς Πυλίας ὅλοι οἱ χωρικοὶ χαρίζουν εἰς τὸν γαμβρὸν ἀπὸ ἕνα πινάκι σιτάρι διὰ τὸ ἄλεσμα τοῦ γάμου, εἰς δὲ τὴν Ἀρτοτίναν τῆς Αἰτωλίας στέλλουν τὴν Παρασκευὴν ἢ τὸ Σάββατον ἕνα φόρτωμα ξύλα καὶ πετοῦν ἐπάνω εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης κλάδους δένδρων. Εἰς τὴν Μάνην, τὴν Κρήτην κ. ἀ. κάθε καλεσμένος στέλλει εἰς τὸν γάμον 2-3 ψωμιά, πατάτες, λάδι καὶ πολλάκις ὁλόκληρο σφαχτό, κρασὶ κλ. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὰ δῶρα τῶν καλεσμένων (ἀρνιά, κρασιά, γαλοποῦλες, γλυκύσματα) τὰ ἔπαιρναν ἀπὸ κάθε σπίτι μὲ τὰ παιχνίδια. Ποία ἡ συνήθεια ἀλλοῦ;

ιδ´) ***Ἡ προικοπαράδοσις.***

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

1. – Πότε καὶ μὲ ποίαν πομπὴν παίρνουν τὰ προικιά; Ποῖοι στέλλονται πρὸς τοῦτο καὶ πῶς τὰ μεταφέρουν; Ἐξετάζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀλόγων; Τραγουδοῦν εἰδικὰ τραγούδια κατὰ τὴν μεταφοράν των; Ραντίσματα, δεισιδαίμονες πράξεις. — Παραδείγματα: Εἰς τὰς παλαιὰς Ἀθήνας ἔπαιρναν τὰ προικιὰ τὸ Σάββατον μὲ τὰ ὄργανα· «*τὰ ἐφόρτωναν εἰς ἄσπρα ἢ κόκκινα ἄλογα, περιττοῦ πάντοτε ἀριθμοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα ἔδιδαν ψωμὶ μὲ μέλι. Εἰς τὰ ἄλογα ἐκάθιζαν παιδιὰ ἄρρενα, ἀμφιθαλῆ, καθ' ὁδὸν δὲ ἔρραιναν τὰ προικιὰ μὲ ρύζι καὶ βαμβακόσπορο*» (Δ. Καμπούρογλου). Εἰς τὸ Λασήθι τῆς Κρήτης οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης πᾶνε τὰ *προυκιὰ* εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ τὴν Παρασκευήν: *ἐμπρὸς τὸ εἰκόνισμα, κατόπιν τὰ προυκιὰ κ' ἕνα σταμνὶ γεμᾶτο στάρι,* εἰς δὲ τὸν δρόμον τὰ ραίνουν μὲ καλορίζικα (λουλούδια, ρύζι, σιτάρι, ροβίθια). Ἀφοῦ τ' *ἁπλώσουν,* χορεύουν καὶ γλεντοῦν. Εἰς τὴν Δυτ. Κρήτην εἰς τὴν κασέλλα βάζουν καὶ πέτρες «*γιὰ νά 'ναι γεροὶ καὶ δυνατοὶ ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύφη*» καὶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ «*μπάζουν πρῶτο-πρῶτο τὸ σίδερο*». Εἰς τὴν Καστορίαν τὰ προικιὰ τὰ παίρνουν οἱ *παραστεκάμενοι* τὴν Κυριακήν, ὀλίγον πρὶν πάρουν τὴν νύφην, μὲ τραγούδια καὶ βιολιά. Εἰς τὴν Κερασοῦντα ὅμως τὸ σεντούκι τῆς νύφης μὲ τὰ προικιὰ ἐστέλλετο τὴν Τρίτην πρωῒ καὶ ἠνοίγετο ἐνώπιον πολλῶν συγγενῶν καὶ φίλων, συνηθροισμένων πρὸς τοῦτο.

2. – Πότε μετρεῖται τὸ *τράχωμα* καὶ ὑπὸ τίνος; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν ὁ

πενθερὸς ἐπήγαινε τὴν Παρασκευὴν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ καὶ ἐμετροῦσε τὸ τράχωμα. Εἰς τὸ Μεσοχώρι Πυλίας «*τὰ μετρητὰ* (φλουριά, τάλαρα, σφάντζικες) *τὰ ἔκαναν ἁρμολογιὰ καὶ τὰ κρεμοῦσαν στὸ λαιμὸ τοῦ ἀλόγου, ὅπου καθόταν ἡ νύφη. Ἔτσι ἔδειχναν πόσο τράχωμα εἶχε πάρει*».

3. – Πῶς γίνεται ἡ παράδοσις προικῴας οἰκίας εἰς τὸν γαμβρόν; Π.χ. εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε ὁ προικοδότης ἔπαιρνε χῶμα ἀπὸ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς οἰκίας, τὸ ἔθετε μέσα εἰς ἕνα μαντήλι καὶ τὸ παρέδιδεν εἰς τὸν γαμβρὸν λέγων: *Σοῦ παραδίνω τὸ σπίτι, ἀνώγια, κατώγια καὶ μ᾽ ὅλη τὴν ἀφουσία του,* δηλ. περιοχή, παραρτήματα κτλ. Εἰς τὴν Λῆμνον ἡ μητέρα τῆς νύφης κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν νεονύμφων ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν παραδίδει εἰς τὸν γαμβρὸν τὸ κλειδὶ τοῦ σπιτιοῦ της.

ιε΄) ***Ἄλλα ἔθιμα τῆς πρὸ τοῦ γάμου ἑβδομάδος.***

1. – Τὰ *ἀλείμματα.* Εἰς τὸν Βελβενδὸν ὁ γάμος ἀρχίζει τὴν Τετάρτην μὲ τὰ *ἀλείμματα*: γυναῖκες καὶ κορίτσια ἀσπρίζουν τὸ σπίτι τραγουδῶντας. Κάθε ἄνδρας ἐμφανιζόμενος ἐκεῖ ἀλείφεται μὲ ἀσβέστη.

2. – Ἔθιμα τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου.

Ἡ πίττα τοῦ γαμβροῦ καὶ ἡ πίττα τῆς νύφης. Μὲ ποίαν πομπὴν στέλλονται; Ἑστίασις καὶ χοροὶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ ἢ τῆς νύφης. *Καθένας καὶ μὲ τὸ ἔξοδό του;* Εὐχαί, χαρίσματα κλπ. Ὑπάρχει τὸ ἔθιμον ὁ γαμβρὸς νὰ πηγαίνῃ μὲ συνοδείαν τὸ Σάββατον βράδυ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ νὰ ξημερώνωνται μὲ χοροὺς καὶ ξεφαντώματα;

3. – Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες πράξεις πρὸς ἀποσόβησιν κακοῦ καὶ ἐπίτευξιν εὐτυχίας, τελούμεναι κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου.

Παραδείγματα. Εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον τοῦ Πηλίου ὁ παπᾶς πηγαίνει τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου μὲ τὸν γαμβρὸν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ «*ἀλλάζει τρεῖς φορὲς τὰ δαχτυλίδια· κατόπιν ἡ μάννα τῆς νύφης φέρνει ἕνα ζουνάρι καὶ ζώνει τὸν γαμπρὸ καὶ τὴ νύφη, γιὰ νὰ μὴ χωρίσῃ τ᾽ ἀντρόγυνο*». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν ἡ νύφη τὸ Σάββατον παίρνει 3 ἢ 5 ἢ 7 μικρὰ *τυχερὰ* παιδιά, ἀγόρια τριῶν ἕως δέκα ἐτῶν, καὶ τὰ λούζει μονάχη.

4. – Ἡ τελευταία νύκτα τῆς νύφης εἰς τὸ πατρικό της σπίτι. Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Θεσπρωτίας ἡ νύφη τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου της κοιμᾶται εἰς τὸ κατώι, εἰς τὰ Βέντζια τῆς Μακεδονίας κοιμᾶται μ᾽ ἕνα μικρὸ ἀγόρι. Ποία ἡ συνήθεια ἀλλοῦ;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Δ΄. Ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου.

α΄) *Τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ.*

Πότε γίνεται καὶ ποῖαι αἱ κατ' αὐτὸ συνήθειαι; Τί τραγουδοῦν, ὅταν ξυρίζεται ὁ γαμβρός; Ποῦ ἀπορρίπτονται τὰ νερὰ καὶ αἱ τρίχες τοῦ ξυρίσματος;

Παραδείγματα. Εἰς τὴν Λάσταν πηγαίνουν τὴν αὐγὴν τῆς Κυριακῆς εἰς τὴν βρύσιν καὶ φέρουν νερό, διὰ νὰ λούσουν καὶ ξυρίσουν τὸν γαμβρόν· αὐτὸς κάθεται εἰς ἕνα βαρέλι τοῦ νεροῦ καὶ κρατεῖ ἐμπρός του ἕνα ταψὶ μὲ νερό, μὲ λεμονόφυλλα μέσα, οἱ δὲ παριστάμενοι τὸν ἀσημώνουν. Εἰς τὰ Βέντζια «*τὸ νερὸ τὸ φέρνει ὁ μικρότερος, ὁ ἀνύπαντρος μπράτιμος· ὁ νουνὸς λούζει καὶ ξυρίζει τὸν γαμπρό, ἐνῷ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν· τὸ νερὸ καὶ τὴ σαπουνάδα τὰ ρίχνουν σὲ τρεχάμενο νερό, ἀφοῦ πρῶτα δώσουν στὸ γαμπρὸ νὰ πιῇ μιὰ σταλιά*». Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ὁ γαμβρὸς κάθεται εἰς τὸ *νεγαμοσκάμν'*, ὁ δὲ παράνυμφος τυλίσσει τὴν κεφαλήν του σταυροειδῶς μὲ ἐρυθρὸν μεταξωτὸν νῆμα. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ὁ κουρεὺς σπάνει ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι τοῦ γαμβροῦ ἕνα ἀβγὸ καὶ προσέχουν νὰ μὴ πέσουν τρίχες ἀπὸ τὰ γένεια καταγῆς· τὰς μαζεύουν καὶ τὰς κρύβουν· κατόπιν τὴν Πέμπτην μετὰ τὸν γάμον πρωΐ, «*προμὴ νὰ ξημερώσ', γαμπρὸς καὶ νύφη παίρνουν τὴν πετσέτα, ποὺ ξουρίσκεν ὁ γαμπρός, μὲ τὰ ξουρίσματα μέσα, θέτουν μέσα καὶ προζύμ'* (ἀπὸ τοῦ γάμου τὸ προζύμ') *καὶ πᾶνε μὲ τὸ δέβερο* (πρωτεξάδελφο τοῦ γαμπροῦ) *νὰ τὸ ρὴξ'νε στὸ ρέμα*». Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἀλλοῦ καὶ ποῖοι λόγοι φέρονται πρὸς δικαιολόγησιν αὐτῶν;

β΄) *Τὸ ντύσιμο τοῦ γαμβροῦ.*

1.— Ποία ἦτο ἄλλοτε ἡ ἐνδυμασία τοῦ γαμβροῦ; Π.χ. εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ὁ γαμβρὸς ἐφόρει μακρὸν ποδῆρες ἐπανωφόριον *(τελμίν)*, ἐκρέμα σπάθην εἰς τὸ πλευρὸν *(καράουλὰκ)* καὶ περιέδενε τὴν κεφαλὴν μὲ μεταξίνην ζώνην καὶ μανδήλιον *(τσινέαν)*. Τώρα τὴν σπάθην φέρει ὁ παράνυμφος. Εἰς τὴν Ὕδραν ἐφόρει *μπινίσι*, τὸ ὁποῖον ἦτο κτῆμα τῆς Κοινότητος, ἐκρέμα σπάθην εἰς τὸ πλευρὸν καὶ μίαν μεγάλην κουλλούραν, ζυμωμένην μὲ μέλι, εἰς τὸν δεξιὸν ὦμον. Τί διατηρεῖται σήμερον εἰς τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὴν παλαιὰν συνήθειαν εἰς διαφόρους τόπους;

2. Ποῖος ἐνδύει καὶ στολίζει τὸν γαμβρόν; (Π.χ. εἰς τὴν Λῆμνον ὁ κουμπάρος, εἰς τὴν Μεσημβρίαν τρία παλληκάρια). Μὲ ποίας πράξεις συνοδεύεται τὸ ντύσιμο τοῦ γαμβροῦ καὶ μὲ ποῖα τραγούδια; Π.χ. εἰς τὴν Μάνην τραγουδοῦν:

Γαμπρέ μ', ὄντες στολίζεσαι καὶ δένεις τὰ κουμπιά ζου,
χρυσὲς λαμπάδες στέκουσι κοντὰ στὴν ἀφεντιά ζου.

Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης «*βάζουν τὸ γαμπρὸ νὰ πατήση μέσα σ' ἕνα σιδεροσίνι, ὅπου ἔχουν ρίξει κουφέτα, ρύζι, δεκάρες καὶ φλουριά. Προτοῦ φορέσουν τὸ σακκάκι του, περνοῦν ἕνα ἀτσαλένιο μαχαίρι καὶ στὸ ἕνα καὶ στὸ ἄλλο τὸ μανίκι τρεῖς φορές, γιὰ νὰ εἶναι ἀτσαλένιος καὶ πάντα νικητὴς νὰ βρίσκεται ὁ γαμπρός. Μετὰ τὸ ντύσιμο 4-5 φίλοι τὸν σηκώνουν ψηλὰ (τὸν ἀξώνουν) καὶ ὁ γαμπρὸς τάζει*». Εἰς τὴν Κύζικον σπάνουν ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι του ἕνα ψωμί, *γιὰ νὰ στερεώση τὸ στέφανον*. Εἰς τὸ Καρατσόλι τοῦ Τιρνάβου αἱ γυναῖκες, πρὶν στολισθῇ ὁ γαμβρός, χορεύουν τὰ *γαμπριάτικα* (ἐνδύματα), κρατοῦσαι κάθε μία ἕνα ἀπὸ αὐτά. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν τὸ Σάββατον βράδυ τραγουδοῦσαν τὰ ροῦχα τοῦ γαμπροῦ :

Τοῦ γαμπροῦ μας τὰ ρουχίτσια
δίπλες, τρίπλες διπλωμένα....

3.– Ποῦ ὁ γαμβρὸς ὑποχρεοῦται, προτοῦ ἐνδυθῇ, νὰ πίῃ ἀπὸ τὰ ἀποπλύματα τῶν χειρῶν τῶν γονέων του ; Πῶς ἐξηγεῖται τοῦτο ;

4.– Ποῦ τὰ φορέματα τοῦ γαμβροῦ εἶναι δῶρον τῆς νύφης ; Π. χ. εἰς τὸ Λιβύσσιον ἡ νύφη ἔστελλε τὸ πρωῒ τῆς Κυριακῆς τὰ *γαμπρίκια* (ἐσώρρουχα, σαλβάρι, κοντογούνι κλπ.) ἐν πομπῇ ἐπροπορεύετο ὁ ἱερεὺς καὶ δύο παιδία, κρατοῦντα ἐντὸς μανδηλίων τὰ γαμπρίκια, καὶ ἠκολούθει ἡ συνοδεία μὲ λύραν καὶ ᾄσματα. Ὁ ἱερεὺς θυμιᾷ καὶ εὐλογεῖ τὰ γαμπρίκια, ἐκφωνῶν τὰ *καλορίζικα*, οἱ δὲ οἰκεῖοι τὰ *ἀσημώνουν*. Κατόπιν ὁ γαμβρὸς ἐνδύεται, ἐνῷ οἱ οἰκεῖοι τραγουδοῦν ᾄσματα ἐπαινετικά.

5.– Τί φοροῦν τοῦ γαμβροῦ, *γιὰ νὰ μὴ πιάσουν τὰ μάγια, νὰ μὴ τὸν ἀμποδέσουν*; (*παλιὸ σώβρακο ἢ ἄπλυτη φανέλλα ἢ τὸ μπρὸς πίσω τῆς φανέλλας* κλ. *ἕνα κομμάτι δίχτυ ἢ ρύζι καὶ σουσάμι μέσα στὸ παπούτσι, κλειδαριὰ κλειδωμένη* κλ.).

γ') ***Τὸ στόλισμα τῆς νύφης.***

1.– Ποῦ στολίζεται ἡ νύφη ; Π.χ. εἰς χωρία τινὰ τῆς Πυλίας «*τὴ νύφη τὴν ἀλλάζουν σὲ ἄλλο σπίτι, ὄχι στοῦ πατέρα της, κι ἀφοῦ ντυθῇ, τὴν κρύβουν στὸ ρωγὸ* (μέρος τοῦ κατωγιοῦ, ὅπου φυλάγουν τὸ σανό)». Ποία ἡ αἰτιολογία τούτου ;– Διαρρυθμίζεται καταλλήλως ἡ θέσις, ὅπου θὰ στολίσουν τὴν νύφην ; (*νυφοστόλι, παστός, τέντα* κλ.). Εἰς τὸ Βλαχώρι Θεσπρωτίας τὴν νύφην τὴν στολίζουν πίσω ἀπὸ ἕνα σεντόνι.

2.– Ἡ νυμφικὴ ἐνδυμασία.

Τὸ *ράψιμο τοῦ νυφικοῦ*. Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου τὸ νυφικὸ φόρεμα τὸ *ράβουν 7 μονοστέφανες γυναῖκες*. Εἰς τὴν Κύθνον τὴν νύφην βοηθοῦν νὰ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ράψη τὰ νυφικά της μερικὰ κορίτσια, αἱ λεγόμεναι *νυφοστόλοι*. Εἰς τὰ Τελώνια τῆς Λέσβου «*στὰ προυτ᾽νὰ τὰ χρόνια κάθι σόϊ εἶχι κ᾽ ἕνα βρακὶ γιὰ ḍ᾽ νύφ᾽. Μιὰ μιὰ ποὺ γίνταν νύφ᾽, φοροῦσι τοὺ βρακὶ αὐτό. Βαστοῦσι 30-40 χρόνια. Τὸ κρατοῦσαν τρεῖς λεύτερις κὶ βρακῶναν ḍὴ νύφ᾽*». Ἐπικρατεῖ ἀλλοῦ ἡ συνήθεια αὐτή; Ποῖος δαπανᾷ διὰ τὴν νυμφικὴν ἐνδυμασίαν; ὁ γαμβρὸς ἢ ὁ πατέρας τῆς νύφης; Μὲ ποίαν πομπὴν στέλλεται αὕτη ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ;

3. – Ποῖος *στολίζει* τὴν νύφην; Εἰδική τις *στολίστρα* ἢ νέαι ἀμφιθαλεῖς (*κοπέλλες μανναδοκυρουδᾶτες* ἐν Ἀν. Κρήτῃ); Ποῖαι συνήθειαι τηροῦνται κατὰ τὸν στολισμὸν τῆς νύφης;

Παραδείγματα: Εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τὴ νύφη «*τὴν ἔντυνε ἡ συντέκνισσα μὲ τὶς καλῖνες* (ἐξαδέλφες τοῦ γαμβροῦ). *Ἡ συντέκνισσα μὲ τὸ κερὶ ἀναμμένο πήγαινε κ᾽ ἔπαιρνε τὴ νύφη ᾽πὸ τὰ κορίτσια, ποὺ τὴν εἶχαν κρυμμένη· τὶς ἔδινε μπαξίσ᾽ καὶ τὴν ἔπαιρνε καὶ τὴν ἔντυνε, ἐνῷ οἱ καλῖνες τραγουδοῦσαν:*

Νύφη μ᾽, γιατὶ στολίζεσαι;
— Τιγὰρ ἐγὼ στολίζομαι;
Γὼ καρτερῶ νὰ πάρω εὐκή,
νὰ πάρω εὐκὴ ᾽πὸ τὸ Θεὸ
καὶ λόγο ᾽πὸ τὸν κύρη μου...

Κατόπιν τὴν χόρευεν ἡ συντέκνισσα μὲ τὴ λαμπάδα ἀναμμένη». Εἰς τὸ Βογατσικὸν οἱ συγγενεῖς, «*πρὶν ἀλλάξουν τὴ νύφη, πᾶνε γλυκὰ καὶ θρέβουν τὴ νύφη*». Εἰς τὰς Κυδωνίας «*βάζανε τὴ νύφη νὰ πατήσῃ στὸ σινὶ καὶ τὴ ντύνανε, γιὰ νά ᾽ναι σιδερένια*». Εἰς τὸ Ρουμλούκι «*κάτω ἀπὸ τὴν ψάθα, ὅπου κάθεται ἡ νύφη καὶ τὴν ἀλλάζουν, ἔχουν βαλμένο τὸ σιδερένιο λουρὶ τοῦ ἀλετριοῦ, γιὰ νὰ στεριώσῃ σὰν οὑ σίδηρους. Ἔπειτα τρεῖς πρωτοστέφανες γυναῖκες παίρνουν τὸ λουρί, ποὺ σκαλώνεται τὸ ἀλέτρι, καὶ τὸ περνοῦν τρεῖς φορὲς στὸ σῶμα τῆς νύφης, γιὰ νὰ μὴν ἀρμενιάζεται* (νὰ μὴ ματιάζεται) *καὶ νὰ εἶναι σβέλτα, σὰν τὸ λουρί. Τὰ ροῦχα της τὰ βάζουν μέσα στὸ κόσκινο μὲ ζαχαρωτά, ρύζι κλ. καὶ τὰ ρίχνουν ὅλα τρεῖς φορὲς ἐπάνω της* (Ἀγγ. Χατζημιχάλη). Εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων, ἀφοῦ ἀλλάξουν καὶ μαντηλίσουν τὴ νύφη, «*τὴν ραντίζουν στὸ πρόσωπο μὲ νερὸ καὶ ἁλάτι, βουτῶντας βασιλικὸ καὶ λέγοντας: ὅ,τ᾽ εἴπαμε νερὸ κι ἁλάτι.*» Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας «*τὴν δεξιὰ κάλτσα τῆς φοροῦσεν ὁ πατέρας της, βάζοντας μέσα ἕνα χρυσὸ νόμισμα, τὴν ἀριστερὴ ἡ μητέρα*». Τί συνηθίζεται ἀλλοῦ;

4. – Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν, ὅταν ντύνουν καὶ στολίζουν τὴν νύφην;

Π.χ. *Νύφη μ᾽, ὅντες γεννιούσανε, ὁ ἥλιος ἐκατέβη,*
καὶ ζοῦ ᾽δωκε τὴν ἐμορφιὰ καὶ πίζου πάλ᾽ ἀνέβη (Μάνη).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

5.– Τί φοροῦν τὴν νύφην, *γιὰ νὰ μὴ τὴν πιάνουν τὰ μάγια;* Π.χ. *ἕνα λιγδερὸ ροῦχο κατάσαρκα* (Πυλία) ἢ *μιὰ σακκοράφα στὸ ζουνάρι* (Βλαχώρι) ἢ *ἕνα ψαλιδάκι ἀνοιχτὸ στὸ δεξιὸ παπούτσι, γιὰ νὰ κοποῦν οἱ κακὲς οἱ γλῶσσες* ἢ *σταυρὸ μὲ κατράμι, γιὰ νὰ πατήσῃ τὸν τρισκατάρατον* (Ἀθῆναι) ἢ *ἀχυλιὰ καὶ ἀβγότσεφλα στὸ παπούτσι της* (Λῆμνος).

6.– Ὁ νυμφικὸς πέπλος καὶ ὁ ἄλλος στολισμὸς τῆς νύφης. Ποῖα τὰ κατὰ τόπους ὀνόματα τῆς νυμφικῆς καλύπτρας; Π.χ. *παρθενικὸ* (Λιξούρι), *μπόλια* (Ὕδρα, ὅπου αὕτη ἐλαμβάνετο ἀπὸ τὴν Κοινότητα), *μαφόρι* (Οἰνόη Πόντου), *φ'νίκα* (Λέσβος), *τσίπα*, *βέλο* κλπ. Ἀπὸ ποῖον ὕφασμα γίνεται ἡ καλύπτρα αὐτὴ καὶ τίνος χρώματος εἶναι; Ποῦ συνηθίζεται νὰ εἶναι κοκκίνη;

Ὁ ἄλλος στολισμός: γιρλάντα ἀπὸ ἄνθη λεμονέας, κέρινα σκουλαρίκια καὶ καρφίτσα ὁμοίως ἀπὸ ἄνθη λεμονέας, τὰ ὁποῖα ἐνιαχοῦ φέρει μαζὶ μὲ ἄλλα δῶρα ὁ κουμπάρος. Ταῦτα εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης λέγονται *νυφοστόλια* καὶ εἶναι δῶρα τοῦ γαμβροῦ, στελλόμενα ἐν κανίστρῳ. Ἐκεῖ ἄλλοτε τὰ βλέφαρα τῆς νύφης ἐχρίοντο μὲ ἀσπράδι ἀβγοῦ, *«γιὰ νὰ μὴν παίζουν»*.

δ') Ἔναρξις τῆς τελετῆς τοῦ γάμου. – Ἡ ἐπίσκεψις πρὸς τὸν παράνυμφον καὶ ἡ παραλαβὴ αὐτοῦ.

Γίνεται ἐκκλησιασμὸς καὶ μετάληψις τῶν μελλονύμφων τὴν πρωΐαν τῆς Κυριακῆς; — Μὲ ποίαν πομπὴν γίνεται ἡ ἐπίσκεψις πρὸς τὸν παράνυμφον καὶ ἡ παραλαβὴ αὐτοῦ;

Παραδείγματα: Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἵμου ὁ γαμβρός, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν *παράγαμπρο*, τὶς *καλῖνες* (ἐξαδέλφες του) καὶ τὸν ὀργανοπαίκτην, ἐπήγαινεν εἰς τοῦ *σύντεκνου* τὸ σπίτι μὲ τὸ *κανίσ': ἕναν ταβᾶ,* ὅπου εἶχε ἕνα πιάτο φαγὶ καὶ ἕνα ψωμάκι μὲ σταφίδες καὶ μιὰ *βούκλα* (πλόσκα) κρασί. Ὁ γαμβρὸς ἔβανε τὸ κανίσ' μπροστὰ στὸ σύντεκνο, τοῦ φιλοῦσε τὸ χέρι καὶ ὅλη ἡ συνοδεία ἐκάθητο εἰς τὸ τραπέζι. Εἰς τὸ Πάπιγγον ὁ γαμβρός, συνοδευόμενος ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς *ἀδερφοπτούς*, ἐπισκέπτεται τὸν νουνόν, φιλεῖ τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ τῆς νουνᾶς καὶ δέχεται τὰς εὐχάς των. Μόνον δὲ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν αὐτὴν ὁ *πρωτοσυμπέθερος* στήνει τὸ *μπαριάκι*. Εἰς τὴν Καστορίαν ὁ γαμβρὸς πηγαίνει μὲ τὰ ὄργανα καὶ μὲ ὅλους τοὺς καλεσμένους εἰς τοῦ νουνοῦ καὶ τὸν παραλαμβάνει μὲ τὸ *κανίσκι* του, δηλ. ἕνα σφαχτό, στολισμένο μὲ λουλούδια καὶ μῆλα χρυσωμένα εἰς τὰ κέρατα, καὶ σινὶ μὲ τὸ *στεφανομάντηλο*, τὶς λαμπάδες κλπ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ε΄) **Ἡ πομπὴ διὰ τὴν παραλαβὴν τῆς νύμφης.**

1. – Πῶς καταρτίζεται ἡ συνοδεία (τὸ *ψίκι*, ὁ *γαμόστολος* (Πόντος), τὸ *γαμοστόλι* (Σιγὴ Βιθ.), τὸ *συμπεθεριακὸ* (Σιάτιστα), οἱ *γαμουλιῶτες* (Κρήτη) κλπ); Πᾶνε ὅλοι *καβάλλα στ' ἄλογα*, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ νύφη εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιον χωρίον; Μὲ τί στολίζουν τ' ἄλογα; Ποῦ πατεῖ ὁ γαμβρός, διὰ νὰ καβαλλικέψῃ; (στὸ *ὑνί*, εἰς τὰ Βέντζια). Προηγεῖται κανεὶς σημαιοφόρος; Τί σημαίαν κρατεῖ; Τί συνηθίζεται, πρὶν ὁ γαμβρὸς ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν οἰκίαν του; Π. χ. εἰς τὸν Ναίμονα «*μιὰ γυναῖκα τραυοῦσε φωτιὰ ἀπὸ τὸ τζάκι κι ὁ γαμπρὸς περνοῦσε ἀποπάν' ἀπ' τὴ φωτιά*».

Ἄλλα παραδείγματα: Εἰς τὸ Λασήθι τῆς Κρήτης τῆς πομπῆς προηγοῦνται δύο παιδιὰ μὲ τὰ στέφανα καὶ μὲ τὶς λαμπάδες, κατόπιν ἔρχεται ὁ γαμβρὸς μὲ τὸν κουμπάρο καὶ ἀκολουθοῦν ὅλοι οἱ ἄλλοι μὲ λύρα ἢ βιολί· τὸν μὲν γαμβρὸν κρατοῦν ἀπὸ τὰ χέρια δύο παλληκάρια, τὸν δὲ κουμπάρο δύο κοπέλλες. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ὁ γαμβρὸς εἶναι ἔφιππος σὲ *γρίβο* ἄλογο, εἰς δὲ τὸ Βογατσικὸν ἱππεύει ὁ νοῦνος μὲ μιὰ πλόσκα κρασὶ καὶ μιὰ κουλλούρα εἰς τὸ δισάκκι. Εἰς τὴν Ἀμισὸν γυναῖκες καὶ παρθένοι πεπλοφοροῦσαι συνοδεύουν τὸν γαμβρὸν (*παρανυφσάδες*), ἀλλ' εἰς ἄλλα μέρη τοῦ Πόντου «αἱ *παρανύφσαι*, ὅταν ἐκκινῇ ὁ *γαμόστολος*, χορεύουν τεταγμέναι εἰς γραμμὴν ἕνα πρωτότυπον χορόν, λεγόμενον *μαντήλια*, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὁδοῦ, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐπάνοδον». Εἰς τὰ Βέντζια «δυὸ *σχαργιάτες* τρέχουν καλπάζοντες πρὸς τὸ σπίτι τῆς νύφης· ὅταν φθάσῃ τὸ συμπεθεριακὸ μὲ τὸ φλάμπουρο ἐμπρὸς καὶ ἐνῷ ὅλοι εἶναι καβάλλα, ὁ γαμπρὸς ρίχνει ἕνα μῆλο στὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸ περάσῃ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐνῷ ἡ νύφη *τὸν πολεμάει ἀπ' τὸ παράθυρο μὲ ρεβίθια*. Ὁ πατέρας τῆς νύφης πηγαίνει τότε καὶ κατεβάζει τὸ γαμπρὸ ἀπὸ τ' ἄλογο καὶ τὸν δέχεται στὴν ἀγκαλιά του· ἐκεῖνος τοῦ φιλεῖ τὸ χέρι». Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἠπείρου τῆς ἐφίππου συνοδείας προηγεῖται ὁ *βλάμης*, κρατῶν τὸ *μπαεράκι* ἤτοι σημαίαν μὲ σταυρὸν ἐπὶ τοῦ κοντοῦ, εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ὁποίου εἶναι καρφωμένα ἕνα ρόδι, ἕνα μῆλο κ' ἕνα πορτοκάλι καὶ τέσσερα μαντήλια κρεμασμένα.

2. – Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν καθ' ὁδὸν καὶ ποῖα ἀπέξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς νύφης;

3. – Ποῦ ὁ γαμβρὸς εὑρίσκει κλειστὴν τὴν θύραν τῆς οἰκίας τοῦ πενθεροῦ; Ποῖα τραγούδια τραγουδεῖ τότε ἡ συνοδεία τοῦ γαμβροῦ; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ ἐνέργειαι καὶ πράξεις, διὰ ν' ἀνοίξῃ ἡ θύρα; Π. χ. εἰς τὴν Ὕδραν ὁ γαμβρὸς ἱστάμενος πρὸ τῆς ἐξωθύρας κτυπᾷ τρεῖς φορὰς τοὺς *πράκους* τῆς πόρτας μὲ τὸ σπαθί, ποὺ φέρει κρεμάμενον εἰς τὸν ὦμον· τέλος κόβει μὲ τὸ σπαθὶ μιὰ κουλλούρα σὲ τέσσερα κομμάτια καὶ τὰ πετᾷ μέσα στὸ σπίτι. Εἰς τὰ Ρεβενοχώρια τῆς Θεσσαλίας ὁ γαμβρὸς ὁρμᾷ ἔφιππος καὶ κτυπᾷ μὲ τὴν μάχαιραν τὴν θύραν

τῆς πενθερικῆς οἰκίας, ἐνῷ εἰς τὰς Φερὰς τῆς Θρᴁκης καταφέρει κατ' αὐτῆς λάκτισμα. – Κατὰ ποίους ἄλλους τρόπους ἐπιτυγχάνεται ἡ εἴσοδος τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς συνοδείας του εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθεροῦ; (Πρβλ. *τάματα* τοῦ κουμπάρου, *πορτιάτικο* (Γιάνιτσα Καλαμῶν), δῶρα *στὶς ζυμῶτρες* (Λακκοβίκια) κλ.). Εἰς τὴν Στενήμαχον ὁ γαμβρός, προτοῦ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, ρίπτει μῆλον ἢ ῥόδι εἰς τὴν στέγην, ἡ δὲ νύφη κατόπιν δένει μαντήλι μὲ τρεῖς κόμπους γύρω εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ νουνοῦ.

4. – Ποῦ οἱ γονεῖς τῆς νύφης ὀφείλουν νὰ *τάξουν* δῶρα εἰς τὸν γαμβρόν, διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπίτι (*μπατίκια*); Εἰς τί συνίστανται τὰ δῶρα αὐτά; Εἰς τὴν Κάρπαθον οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἐξέρχονται καὶ παραλαμβάνουν τὸν γαμβρόν.

5. – Τὰ τελούμενα κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ γαμβροῦ. Π. χ. οὗτος θέτει πρῶτον τὸν δεξιὸν πόδα εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας.

ς') ***Ἡ γαμήλιος πομπή, ὅταν παίρνουν νύφη ἀπὸ ἄλλο χωριό.***

1. – Πῶς ὀνομάζεται κοινῶς ἡ πομπὴ αὐτή; Ποῖαι συνήθειαι ἐπικρατοῦν κατ' αὐτήν; Π. χ. ἄλογο κόκκινο διὰ τὸν γαμβρὸν μὲ κόκκινο μαντήλι εἰς τὸ καπίστρι, τὸν δὲ γαμβρὸν *κατεβάζουν ἀπ' τὸ κεφάλι* τοῦ ἀλόγου, «*γιὰ νὰ πάῃ ἐμπρός*» (Λῆμνος). Εἰς τὴν Κύπρον οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἀπαιτοῦν νὰ *ξεπεζέψῃ* ὁ γαμβρὸς καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ χωρίον πεζός. – Τὰ *συχαρίκια*· ὁ *σχαριάτης* (Ἄμφισσα), ὁ *συχαρικιάρης* (Καλάβρυτα), οἱ *συχαριάτηδες*, δηλ. ἀγγελιαφόροι (Βογατσικὸν) κλ.

2. – Πῶς φέρεται ἡ νύμφη; Π. χ. εἰς τὴν Κύπρον ἱππεύει εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ ἀλόγου τοῦ γαμβροῦ, εἰς τὴν Θρᴁκην φέρεται ἐφ' ἁμάξης συρομένης ὑπὸ βοῶν.

3. – Ποία ἡ συνήθεια, ὅταν περνοῦν ἀπὸ βρύσιν ἢ ἄλλο *τρεχούμενο νερό*; Ποία, ὅταν περνοῦν ἀπὸ ἄλλο χωριό; Π. χ. εἰς τὰ Βέντζια «*βάζουν μιὰν ἡλικιωμένη γυναῖκα νὰ κεράσῃ τὴ νύφη καὶ νὰ τὴν ξεσκεπάσῃ. Ἂν δὲν ξεσκεπαστῇ ἡ νύφη, πιστεύουν, ὅτι σίγουρα θὰ πέσῃ χαλάζι σ' αὐτὸ τὸ χωριό*».

4. – Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας, μετὰ τὴν στέψιν, ὅτε ἔμελλον οἱ νεόνυμφοι νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὸ χωρίον, τὰ παλληκάρια ἐμαζεύοντο εἰς τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, «ἔπιαναν ἁλυσίδα καὶ δὲν ἄφηναν νὰ φύγῃ ἡ νύφη, ἂν ὁ γαμπρὸς δὲν τοὺς ἐπλήρωνε τὸ *πρακπαστί*. Ἔτσι ἔλυναν τὴν ἁλυσίδα καὶ περνοῦσεν ἡ νύφη». Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζεται τοιοῦτόν τι;

ζ') ***Τὸ πάρσιμο τῆς νύφης*** (τὸ *νυφόπαρμαν*)

Λαϊκαὶ συνήθειαι, *ὅταν παίρνουν τὴν νύφην ἀπὸ τὸ πατρικό της*.

1. – Ὑποδοχή, ζώσιμον καὶ ράπισμα τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὴν Ὕδραν π. χ., τὴν Δωρίδα, τὸ Βογατσικόν, τὸν Ναίμονα κ. ἄ. ἡ πενθερὰ ὑποδεχομένη καὶ ἀσπα-

ζομένη τὸν γαμβρὸν τοῦ καταφέρει ράπισμα, εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ *ζώνει* τὸν γαμβρὸν καὶ συγχρόνως τὸν ραπίζει, εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἠπείρου τὸν κτυπᾷ τρὶς ἐλαφρὰ εἰς τὸν ὦμον. Ποῦ τὸ ράπισμα τοῦ γαμβροῦ γίνεται ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν ἢ ἀπὸ μίαν θείαν τῆς νύφης;

2. – Τὰ *παπούτσια* τῆς νύφης. Ποῖος τὰ φέρνει καὶ ποῖος τὰ φορεῖ εἰς τὴν νύφην; Π. χ. εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Ἠπείρου τὰ παπούτσια τὰ φέρνει μέσα εἰς ἕνα *τροβᾶ* ἡ ἀδελφὴ τοῦ γαμβροῦ, ἀλλὰ τὴν *ποδένουν* οἱ βλαμάδες. Εἰς τὴν Λάσπην τῆς Αἰτωλίας ἡ νύφη ἐκεῖνον, ποὺ θὰ τῆς φορέσῃ τὰ παπούτσια, *τὸν χτυπᾷ μιὰ γροθιά*. — Πολλαχοῦ τὰ κορίτσια γράφουν τ' ὄνομά τους εἰς τὰ παπούτσια τῆς νύφης. Διατί;

3. – Ἡ παράδοσις τῆς νύφης. Ποῖος τὴν *ξεβγάνει* καὶ εἰς ποῖον τὴν παραδίδει; Ποῖα τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ (ἢ τοῦ παρανύμφου), διὰ νὰ πάρῃ τὴν νύφην;

Παραδείγματα: Εἰς τοῦ Σαρατσᾶ τῆς Πυλίας τὴν νύφην παραδίδει ὁ ἀδελφός της εἰς τὸν γαμβρόν, ὁ ὁποῖος τοῦ δίδει ἕνα τάληρον, (τὰ *βυζαστικὰ* ἢ *παραδοτικὰ* ἐν Μάνῃ). Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου «ὁ γαμβρὸς γονυπετεῖ παρὰ τὴν ἑστίαν, τοῦ καθίζουν δ' εἰς τὰ γόνατα ἕνα μικρὸ ἀγόρι. Ἀφοῦ γευματίσουν, ἡ μητέρα κρατοῦσα τὴν νύμφην ἐκ τῆς χειρὸς τὴν παραδίδει εἰς τὸν γαμβρὸν λέγουσα: *«ἐσὲν ἐδῶκα τὸν Θεὸν κι ἀτὲν ἐδῶκα ἐσέν»* (τρίς). Ὁ γαμβρὸς ἀσπάζεται τὴν χεῖρα τῆς πενθερᾶς, δίδων εἰς αὐτὴν νόμισμά τι (*σοὺτ χακὶ* = τὰ βυζαστικὰ) καὶ κρατῶν τὴν νύμφην ἐξέρχεται». Εἰς τὴν Πυλίαν ὁ γαμβρὸς *«χτυπᾷ τὴ νύφη μὲ λεπτά»*. Ἀλλοῦ ὁ γαμβρὸς δίδει *κέρασμα* (χρυσὸ ἢ χάρτινο παρᾶ ἢ κόσμημα) εἰς τὴν νύφην ἢ εἰς τὶς κοπέλλες, ποὺ τὴν τριγυρίζουν (*τραγουδίστρες*), καὶ παίρνει τὴν νύφην. Πῶς λέγεται κατὰ τόπους τὸ *κέρασμα* αὐτὸ καὶ εἰς τί συνίσταται; (Π. χ. *ἀγριλίκι* εἰς Καταφύγιον).

4. – Ἄλλαι συνήθειαι, *προτοῦ πάρουν τὴ νύφη*. Π. χ. εἰς τὴν' Αράχοβαν Παρν. *«ἡ πεθερὰ παίρνει τὸ γαμπρὸ καὶ τὴ νύφη σὲ ἰδιαίτερο δωμάτιο καὶ τοὺς ραντίζει μὲ ἁλάτι, «γιὰ νὰ λειώσουν οἱ κατάρες»*. Εἰς τὴν Λάσπην τῆς Αἰτωλίας μέσα εἰς τὸ παπούτσι τῆς νύφης χύνουν κρασί, ἡ δὲ νύφη τὸ ροφᾷ καὶ τὸ πτύει εἰς τὸ μαντήλι της, *«γιὰ νὰ μὴν ἀβασκαίνεται»*. Εἰς τὴν Αἶνον πίνει μιὰ σταγόνα νεροῦ ἀπὸ τὴν λεκάνην, ὅπου οἱ γονεῖς της ἔπλυναν τὰ χέρια των. Εἰς τὴν Λάσταν γαμβρὸς καὶ νύφη, πρὶν ξεκινήσουν διὰ τὴν στεφάνωσιν, τρώγουν εἰς τὸ κατώγι ἕναν κόκορα *«μὲ ἕνα κουτάλι καὶ ἕνα πιρούνι»*. Συνηθίζεται τοιοῦτον τι εἰς τὸν τόπον σας καὶ διὰ ποῖον λόγον γίνεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο;

5. – Ἡ ἔξοδος τῆς νύφης ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας καὶ ὁ ἀποχαιρετισμὸς αὐτῆς. Ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τῶν οἰκείων.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ἡ νύφη ἐσταμάτα πρὸ τοῦ κατω-

φλίου τῆς πατρικῆς οἰκίας καὶ ἐστερέωνεν ἐπ' αὐτοῦ τὸν πόδα, ὥστε ὁ νέος μόλις διὰ τῆς βίας ἠδύνατο νὰ τὴν ἐξαγάγῃ, ἐνῷ ἡ μουσικὴ ἀνέκρουε τὸν *ἐχπαστὸν* (=ἐξόδιον), αἱ δὲ *παρανύφσαι* ἐχόρευον. Εἰς μέρη τινὰ τῆς Μακεδονίας ἡ νύφη, ἐνῷ κατέρχεται τὴν κλίμακα τῆς πατρικῆς οἰκίας, σταματᾷ, στρέφεται πρὸς Α καὶ προσκυνεῖ τρίς, ἐνῷ δὲ ἐξέρχεται εἰς τὴν αὐλήν, χύνουν πρὸ τῶν ποδῶν της νερό. Εἰς 'Αλμαλὶ Μαλγάρων, ἀφοῦ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸ σπίτι, «γυρίζει καὶ προσκυνεῖ τρὶς πρὸ τῆς θύρας, ἐνῷ γυναῖκες περιτρέχουσαι τὴν οἰκίαν ὀλολύζουν εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας της». Εἰς τὴν 'Αράχοβαν τῆς Παρνασσίδος «ἡ νύφη κάνει τρεῖς μετάνοιες: *ἀφήνει γειὰ στὸ σπίτι,* καὶ περνῶντας ἀπὸ τὴ βρύση θὰ πετάξῃ μέσα στὸ νερὸ λεπτὰ καὶ θὰ κάνῃ πάλιν τρεῖς μετάνοιες στὴ βρύση». Εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας, «ὅταν ἡ νύφη βγαίνῃ ἀπὸ τὸ πατρικό της σπίτι, ἡ συντέκνισσα κρατεῖ ἐμπρὸς ἕνα κερὶ ἀναμμένο». 'Αλλοῦ ἡ νύφη βγαίνοντας ἀπὸ τὸ πατρικό της σκορπᾷ ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω χρήματα, ποὺ τῆς δίδει ἡ μητέρα της. Εἰς τὴν Μέσα Μάνην ὁ πατέρας παραδίδει τὴν κόρην του εἰς τὸν γαμβρόν, γαμβρὸς δὲ καὶ νύφη κρατούμενοι ἀπὸ τὰς χεῖρας πατοῦν μὲ τὸν δεξιὸν πόδα εἰς μίαν πέτραν *ριζιμιάν.* Ποία ἡ σχετικὴ συνήθεια ἀλλοῦ;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

η') *Ἡ μετάβασις εἰς τὴν ἐκκλησίαν.*

1.—Πῶς καταρτίζεται ἡ *πομπὴ* πρὸς τὴν ἐκκλησίαν; Ποῖος προηγεῖται τῆς πομπῆς καὶ ποῖοι ὁδηγοῦν τὴν νύμφην καὶ τὸν γαμβρόν; 'Ακολουθοῦν τὴν πομπὴν καὶ τὰ κορίτσια (οἱ *τραγουδίστρες* ἢ *καλῖνες*); Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; Π.χ. εἰς τὴν Κερασοῦντα προπορεύεται μία γραῖα λαμπαδηφοροῦσα, *παραμάννα* ἢ *παρανύφσα* καλουμένη, εἰς τὸν 'Επτάλοφον Δυτ. Μακεδονίας μία κόρη, ἡ *ἀδερφοφτή,* προηγεῖται κρατοῦσα κλάδον. Εἰς τὴν Ἄνδρον τὴν νύμφην συνοδεύει μία παρθένος, ἡ *παράνυφη,* εἰς τὸ Πογώνι τῆς 'Ηπείρου τρεῖς γυναῖκες, οἱ *παργένυφες* τὴν συνοδεύουν ἕως τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, παραμένουσαι ἐκεῖ ἕως τὴν ἐπαύριον τοῦ γάμου. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὴν νύμφην ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ πατέρας της ἢ ὁ ἀδελφός της, τὸν δὲ γαμβρὸν μία ἀδελφὴ ἢ πρωτεξαδέλφη του. 'Αλλαχοῦ τὴν νύμφην ὁδηγεῖ ἡ συντέκνισσα ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος καὶ ἡ ἀδελφὴ ἢ ἐξαδέλφη τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὸ ἄλλο.

2.—Ποῦ ἡ νύμφη ὁδηγεῖται εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἔφιππος ἢ ἐφ' ἁμάξης; Ποῦ ὁλόκληρος ἡ νυμφικὴ πομπὴ εἶναι ἔφιππος; Π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν καὶ τὸ Βογατσικὸν παλαιότερα ἡ νύφη ἐπήγαινεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καβάλλα εἰς ἄλογο, τὸ ὁποῖον ὡδηγοῦσαν οἱ *μπράτιμοι,* βαδίζοντες ὅλο δεξιά, ὅταν δ' ἔφθαναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν κατέβαζεν ἀπὸ τὸ ἄλογον ὁ πενθερός της. Εἰς τὰ χωρία 'Ανασελίτσης, ὅταν πλησιάσουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, περιφέρουν τὴν νύμφην τρὶς περὶ αὐτήν.

3.—Τί συνηθίζεται κατὰ τὸ ξεκίνημα τῆς νύφης καὶ τί, ἕως ὅτου φθάσῃ ἡ συνοδεία εἰς τὴν ἐκκλησίαν; Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, ὅταν ἡ νύφη ξεκινάῃ ἀπὸ τὸ σπίτι της, πετάει ἕνα καρφὶ ἐπάνω εἰς τὴν στέγην καὶ *σπέρνει* κουφέτα. Εἰς τὸ Ρουμλούκι «ἕνας μπράτιμος βοηθεῖ τὴν νύφην ν᾿ ἀνέβῃ στὸ ἄλογο (ἕνα *ἄσπρο ἄτι,* τὸ ὁποῖον πρωτύτερα τὸ τρέχει ἐπὶ μίαν ὥραν ἕνας καβαλλάρης, διὰ νὰ τὸ κουράσῃ). Ἡ νύφη ὀρθία ἐπάνω στὸ ἄλογο προσκυνάει τρεῖς φορὲς τὸν ἥλιο. Κατόπιν βγάζει ἀπὸ τὴν τσέπη της ἕνα *κλίκι,* μικρὸ πρόσφορο, τὸ σπάει στὴ μέση καὶ τὸ ἕνα κομμάτι ρίχνει στὰ κεραμίδια τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὸ ἄλλο τὸ κρύβει στὸν κόρφο της — θὰ τὸ ρίξῃ ἀργότερα στὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μέσα στὸ σακκὶ μὲ τ᾿ ἀλεύρι, γιὰ νὰ τοῦ φέρῃ *μπερεκέτι.* — Οἱ γύρω τὴν ραντίζουν μὲ γέννημα καὶ ρύζι, ἐνῷ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν: *Τί στέκεσαι χρυσὴ μηλιά; Τί δὲν κινᾶς; / Παραπονῶ τὴ μάννα μου καὶ δὲν κινῶ* ..... Πρὶν ξεκινήσουν, ὁ γαμπρός, χωρὶς νὰ κοιτάζῃ τὸ σπίτι τῆς νύφης, σηκώνει τὸ χέρι του καὶ ρίχνει πρὸς τὰ ὀπίσω του τὸ τσεκούρι του τρεῖς φορές, γιὰ νὰ προκόψουν. Ὅταν φθάσουν στὴν ἐκκλησία, πάλιν ἡ νύφη προσκυνάει τρεῖς φορὲς τὸν ἥλιο καὶ ρίχνει ψηλὰ στὸν ἀέρα ἕνα μῆλο ἢ ἕνα ρόδι. Κατόπιν τῆς φέρνουν ἕνα μικρὸ ἀγοράκι, τὸ παίρνει στὰ γόνατά της, τὸ ἀγκαλιάζει καὶ τοῦ δίνει ζαχαρωτά. Ἕνας πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ γαμπροῦ κατεβάζει τὴ νύφη ἀπὸ τὸ ἄλογο καὶ τὴν σηκώνει ψηλὰ τρεῖς φορές· *τὴν ἀξιώνει*» (Ἀγγ. Χατζημιχάλη). Εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε, πρὶν ξεκινήσῃ ἡ νύφη διὰ τὴν ἐκκλησίαν, ἐρράντιζαν τὸν δρόμον μὲ *ἀμίλητο* νερό, ποὺ περιεῖχεν ἁλάτι, «*γιὰ νὰ λειώσουν οἱ κατάρες*». Εἰς τὴν Ἀργυρούπολιν τοῦ Πόντου ἡ γαμήλιος πομπή, ὅταν ἔφθανεν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, ἐσταματοῦσε, ὁ δὲ γαμβρὸς ἔσειε τρεῖς κώδωνας καὶ κατόπιν ἐρωτοῦσε τὴν νύφην: *Γιὰ τίναν ἔπλασέν σε ὁ Θεός;* Καὶ ἐκείνη ἀπήντα: *Γιὰ τ᾿ ἐσὲν τὸν κωδωνιάτεν.* — Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἀλλοῦ; Ποῦ οἱ συνοδεύοντες τὴν πομπὴν κρατοῦν λαμπάδας ἢ δαδιὰ ἀναμμένα; Μὲ τί ραίνουν τοὺς μελλονύμφους ἀπὸ τὰ σπίτια, ποὺ περνᾷ ἡ γαμήλιος πομπή;

4. Ποῖα ἀπαντήματα καθ᾿ ὁδὸν θεωροῦνται ὡς κακοὶ οἰωνοί; *Ἀσημώνει* ἡ νύφη κάθε νερὸ ποὺ θὰ περάσῃ;

θ΄) ***Ἡ στέψις*** *(τὰ στεφανώματα).*

1.—Ποῦ γίνεται ἡ στέψις; εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ ἀντιλήψεις;

2.—Ἡ εἴσοδος τῆς νύφης εἰς τὸν ναόν. Ποῖαι συνήθειαι προηγοῦνται; Δύο παραδείγματα: Εἰς τὸ Βογατσικὸν «πρὶν ἀρχίσῃ τὸ μυστήριον, ὁ παπᾶς ἐξομολογεῖ τοὺς μπρατίμους, τὸν γαμπρὸ καὶ τὸ μπρατιμούλι· φιλιοῦνται ἀναμεταξὺ

τους στὸ στόμα κ᾿ ἔτσι γίνονται πιὰ ὅλοι ἀδελφοὶ (ἀδελφοποιΐα). Τότε τὸ μπρατιμούλι μὲ τὸν παπᾶ πηγαίνουν καὶ φέρνουν τὴ νύφη ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς ἐκκλησίας· ἡ νύφη δίνει τοῦ παιδιοῦ ἕνα μῆλο κι αὐτὸ τῆς τραυάει τὴ σκέπη· τότε ὁ παπᾶς τὴν παραλαμβάνει καὶ τὴν ὁδηγεῖ δίπλα στὸ γαμπρό». Εἰς τὰ Βέντζια, ὅταν ἡ νύφη ἔρχεται ἀπὸ ἄλλο χωριό, τὴν φέρνουν τρεῖς φορὲς γύρω στὴν ἐκκλησία τραγουδῶντας:

Νικκλησίτσα φουντωτή, φουντωτὴ καμαρωτή,
πῶς ἀδέχκις τὰ κηριά, νὰ δεχτῇς κι αὐτὴν τὴ νιά.

Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζονται ταῦτα;

3. – Θέτει ὁ ἱερεὺς ἐρώτημα εἰς τοὺς μελλονύμφους, ἂν ὁ ἕνας θέλῃ τὸν ἄλλον;

4. – Τὰ *στέφανα*. Ἀπὸ ποίαν ὕλην κατασκευάζονται ταῦτα καὶ ὑπὸ τίνων; Π. χ. ἀπὸ *κλῆμα ἑφτάκοιλο* ἢ *ἑφτακοίλι* (Λῆμνος), ἀπὸ κλάδον ἐλαίας ἢ δάφνης, ἀπὸ ἄνθη πορτοκαλλέας ἢ ἀπὸ χρυσοειδῆ σύρματα κλ.

Τηροῦνται κανόνες καὶ τύποι ὡρισμένοι κατὰ τὴν στεφανηπλοκίαν; Π. χ. εἰς τὰ Κύθηρα, τὴν Θήραν κ. ἄ. τὰ κλήματα διὰ τοὺς στεφάνους κόπτονται ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῶν μελλονύμφων μὲ πομπὴν καὶ ᾄσματα καὶ πυροβολισμούς, πλέκονται δὲ ὑπὸ παρθένων ἀμφιθαλῶν, αἱ ὁποῖαι τὰ στολίζουν μὲ πολυτελεῖς ταινίας, ᾄδουσαι γαμήλια δίστιχα εὐχετικά.

Ποῦ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν στέψιν *στέφανα* ἀργυρᾶ τῆς ἐκκλησίας; Μήπως καμία οἰκογένεια ἔχει ἰδιαίτερα, «πατρῷα» στέφανα;

5. – Τὸ κοινὸν ποτήριον. Ποῖοι πίνουν ἀπὸ τὸ κοινὸν ποτήριον, τρώγοντες καὶ τὸν ἐμβαπτιζόμενον ἄρτον; Μόνον οἱ νυμφίοι; ἢ καὶ ὁ παράνυμφος καὶ παῖς τις ἀμφιθαλής; Ποῦ τὸ ὑπόλοιπον πίνουν οἱ ἄγαμοι ἐκ τῶν κεκλημένων (Ζάκυνθος, Μαυρομάτι Ἑλικῶνος, Κύθηρα, Λιξούρι) ἢ καὶ ὅλοι οἱ κεκλημένοι (Κύζικος, Ἀρτάκη); Εἰς τὴν Ἀπολλωνίαν Προύσης ὁ ἱερεύς, πρὶν μεταδώσῃ οἶνον καὶ ἄρτον τῆς λειτουργίας εἰς τοὺς νυμφίους, ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς καρύδια καὶ μέλι, τὰ ὁποῖα ἔφερεν ἡ κουμπάρα. Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἠπείρου ἀντὶ ποτηρίου οἴνου παρεῖχεν ὁ παράνυμφος δοχεῖον πλῆρες μέλιτος καὶ ἄρτου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔτρωγον οἱ νεόνυμφοι, ὁ παράνυμφος καὶ οἱ *βλάμηδες*. Εἰς Παρπαριὰν τῆς Χίου προσφέρουν εἰς τοὺς παρευρισκομένους *καρυδόμελο*. Ποῦ μετὰ τὴν στέψιν παρατίθεται κοινὴ τροφὴ εἰς τοὺς νεονύμφους;

Ποῦ ὑπάρχει τὸ ἔθιμον νὰ θραύῃ ὁ ἱερεὺς (ἢ ὁ παράνυμφος) τὸ ποτήριον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔπιον οἱ νυμφίοι, ρίπτων αὐτὸ ἐπὶ τοῦ πατώματος; Οἰωνισμοὶ διὰ τὴν τεκνογονίαν ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν τεμαχίων, εἰς τὰ ὁποῖα θραύεται τὸ ποτήριον. Εἰς τὸ Ρουμλούκι «ἡ νουνὰ βάζει τὸ φλιντζανάκι, ποὺ εἶχε τὸ κρασί,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

κάτω ἀπὸ τὴ βελέντζα, γιὰ νὰ τὸ σπάσῃ ὁ γαμπρὸς στὸ γῦρο τοῦ Ἠσαΐα».

6. – Ὁ χορὸς τοῦ Ἠσαΐα. Ποῖον τὸ κοινόν του ὄνομα; Π.χ. *ἁγία χοραφία* (Σύμη). Τὰ καταχύσματα. Μὲ τί ραίνουν τοὺς νεονύμφους κατὰ τὸν χορὸν καὶ κατόπιν; (ρύζι, κριθάρι, ἄνθη, νομίσματα, βαμβακόσπορον).

7. – Τὸ φίλημα τῶν στεφάνων καὶ τὰ κατ' αὐτό. Τὰ *δῶρα* πρὸς τοὺς νεονύμφους μετὰ τὴν λύσιν τῶν στεφάνων *(κεράσματα, χάρες, χαρίσματα* κτλ.).

Π.χ. εἰς τὴν Μεγαλόπολιν, Λάσταν κ.ἀ. αἱ φίλαι καὶ συγγενεῖς τῆς νύφης, ἐνῷ φιλοῦν τὰ στέφανα, δωροῦν ἕνα μεταξωτὸν μανδήλιον εἰς τὸν γαμβρόν, συνοδεύουσαι τὸ δῶρον των μὲ ἓν ράπισμα. Εἰς Τζαΐζι Πυλίας, Δελφοὺς κ.ἀ. *τοῦ χτυποῦν τὰ χέρια μπρὸς στὰ μοῦτρα του*. Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ρούμελης θέτουν δίσκον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύφης καὶ ἐπ' αὐτοῦ οἱ παρευρισκόμενοι ρίπτουν νομίσματα, τὰ ὁποῖα κατόπιν ἡ νύφη τρυπᾷ καὶ στολίζει μὲ αὐτὰ τὸν λαιμόν της. Ὅσαι γυναῖκες φοροῦν μαῦρα εἰς τὸ κεφάλι, βάζουν ἐπάνω κάτι ἄσπρο καὶ ἔτσι φιλοῦν τὰ στέφανα.

8. – Τὰ δῶρα τοῦ κουμπάρου μὲ τὰς τοπικάς των ὀνομασίας: *στεφανιάτικο* (Κύζικος), *στεφανοσκέπασμα* (Θεσπρωτία), *στεφανορίξιμο* (Αἶνος), *κρεμασίδι* (Θήρα), *ἀναβόλι* κτλ.

9. – Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν στέψιν. Μέσα πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ *δεσίματος*. Τί φοροῦν ἐπάνω των οἱ στεφόμενοι πρὸς τοῦτο; Π.χ. εἰς τὸ Λασήθι ἡ νύφη «*βαστᾷ πάνω της μιὰ σαρανταποδαροῦσα μέσα σ' ἕνα μασούρι*», ἀλλοῦ *ζώνεται μὲ δίχτυ* κλπ. ἢ ἀφήνουν *ξεκλείδωτη* τὴν κλειδαριὰ τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «*στὰ στήθια τῆς νύφης βάζουν ψωμί, λίγα τρίμματα*». Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Θεσπρωτίας, ὅπου ἡ στεφάνωσις γίνεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, «*βγάζουν ὅλον τὸν κόσμο ὄξω καὶ κλείνουν τὶς πόρτες τοῦ σπιτιοῦ*». Συνήθειαι, ὅταν ἐκφωνῆται τὸ «ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα» κτλ.

Τί θεωρεῖται κακὸς οἰωνὸς κατὰ τὴν στέψιν; Π.χ. ἡ πτῶσις τῶν στεφάνων ἢ τοῦ δακτυλίου ἀρραβῶνος.

10. – Συνήθειαι κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ ναοῦ. Π.χ. ἐν Οἰνόῃ Πόντου ἔθραυον ἓν σκεῦος παρὰ τοὺς πόδας τῶν νεονύμφων ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ ναοῦ.

11. – Αἱ λαμπάδες τῆς στέψεως. Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὰς συνήθειαι καὶ προλήψεις; Π.χ. εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας μία γυναῖκα ἔκοπτε εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης τὰ φυτίλια τῶν λαμπάδων καὶ τὰ παρέδιδε εἰς τὴν μητέρα τῆς νύφης, «*γιὰ νὰ μὴ δέσουν τ' ἀντρόγυνο*». Ποῖοι κρατοῦν τὰς λαμπάδας εἰς τὴν ἐκκλησίαν;

12. – Ποῖαι αἱ συνήθειαι, ὅταν ἡ στεφάνωσις γίνεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Π.χ. εἰς τὴν Εὐρυτανίαν «*στεφανώνουν σὲ στερεὸ μέρος νὰ μὴν*

εἶναι πάτωμα μὲ σανίδια, ἀλλὰ ἰσόγειο μὲ χωματένιο ἔδαφος». Εἰς τὴν Μάνην ἡ στεφάνωσις γίνεται τὸ Σάββατον βράδυ· ὁ γαμβρὸς πηγαίνει ἔχων δεξιὰ ἕνα νέον (τὸν *κούζουνον*) καὶ ἀριστερὰ μίαν νέαν (τὴν *κουζούναν* ἢ *κουζόναν*), εἰσερχόμενος δ᾽ εἰς τὸ σπίτι τοῦ πενθεροῦ κάθεται ἐπάνω εἰς ἕνα σάκκον πλήρη σίτου ἢ ἀλεύρου. Ὁ γάμος ὅμως, δηλ. ἡ παραλαβὴ τῆς νύφης, γίνεται τὴν ἑπομένην μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν.

13.—Οἰωνισμοὶ ἀπὸ *κουφέτα* τῆς στέψεως ἢ ἀντικείμενα τῆς στολῆς τῶν νεονύμφων. Π.χ. εἰς τὴν Κεφαλληνίαν πιστεύουν, «ὅτι ἡ νέα ποὺ θὰ πρωταρπάξῃ ὅ,τι τύχῃ νὰ πέσῃ ἀπὸ τὴν στολὴν τῆς νύφης (κατὰ τὴν στέψιν) παντρεύεται κι αὐτὴ μέσα στὸ χρόνο».

ι᾽) *Ἡ ἐπιστροφὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν.*

1.—Πῶς σχηματίζεται ἡ πομπὴ μετὰ τὴν ἔξοδον τῶν νεονύμφων ἐκ τοῦ ναοῦ; Ποῖαι αἱ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν συνήθειαι; Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὸ Πάπιγγον «μετὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ ναοῦ ὁ νουνός, οἱ νεόνυμφοι, οἱ ἀδερφοπτοὶ καὶ ὅλοι οἱ συγγενεῖς πιάνονται εἰς τὸν χορόν, τὸν ὁποῖον *σέρνει ὁ πρωτοσυμπέθερος*, κρατῶν τὸ *μπαϊράκι*, ἀφοῦ δὲ φέρουν ἕνα - δύο γύρους διευθύνονται ἐν χορῷ, βαστάζοντες ἀνημμένας λαμπάδας, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας ἀναμένει βουβαλάμαξα, εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ τὴν ἔξοδόν των ἐπιβαίνουν οἱ νεόνυμφοι μὲ τοὺς συγγενεῖς. Τῆς πομπῆς προηγεῖται ἡ σημαία τοῦ γάμου (ἡ *μηλιὰ* ἢ τὸ *κές*), ἡ γκάϊντα καὶ νέοι καὶ νέαι συγκαθίζοντες, ἐνῷ αἱ ἐπιβαίνουσαι τῆς ἁμάξης γυναῖκες τραγουδοῦν γαμήλια ᾄσματα. Εἰς τὸ Βλαχώρι Θεσπρωτίας «*κόβουν στὴ μέση τοῦ δρόμου μιὰ μπογάτσα καὶ κάθε καλεστὸς παίρνει ἕνα κομμάτι*». Καταχύσματα ἀπὸ τὰς παροδίους οἰκίας κλπ.

Δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Π.χ. εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Θεσπρωτίας «*δὲν βγαίνουν ἀπὸ τὴν πόρτα ποὺ μπῆκαν στὴν ἐκκλησία, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν παραθύρα καὶ πᾶνε ἀπὸ ἄλλον δρόμον*».

2.—Τί *τραγούδια* τραγουδοῦν, ὅταν πηγαίνουν πρὸς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ; Ποῦ συνηθίζεται νὰ γυρίζουν σπίτι μὲ τὰς λαμπάδας ἀναμμένας; Εἰς τὴν Λῆμνον φθάνοντες εἰς τὸ σπίτι *τὶς σβήνουν μὲ τὸ δεξὶ πόδι.*

3.—Τί γίνεται, ἂν καθ᾽ ὁδὸν συναντηθοῦν δύο συμπεθεριά; Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν «*μπουμπουλώνουν τὶς νυφάδες μὲ τὰ μαντήλια τους κι ἀλλάζουν καὶ τὰ δαχτυλίδια τους· εἰδεμή, ἀπάνω στὸ χρόνο ἡ μία θὰ πάθῃ κακό*». Εἰς τὴν Ὕδραν ἡ μία μουντζώνει τὴν ἄλλην, εἰς τὴν Σπάρτην «*βάζουν νερὸ στὸ στόμα τους καὶ ἡ μιὰ μπουχάει τὴν ἄλλη*», ἐνῷ εἰς τὴν Μάνην λέγουν:

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Καλορίζικη κ᾽ ἐσύ, καλορίζικη κ᾽ ἐγώ,
παϊδὰ κ᾽ ἐσύ, παϊδὰ κ᾽ ἐγώ.

4.– Συνοδεύουν τὴν πομπὴν αὐτὴν καὶ οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης; Ποῦ ἡ γαμήλιος πομπὴ διευθύνεται πρῶτον εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Ποῖαι ἐθιμοτυπίαι γίνονται ἐκεῖ καὶ πότε οἱ νεόνυμφοι ὁδηγοῦνται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ; Γίνεται τότε ἀποχωρισμὸς ἢ παράδοσις τῆς νύφης ὑπὸ τῶν συγγενῶν της;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μεθώνην γυρίζουν πρῶτα στὸ σπίτι τῆς νύφης, *γιὰ νὰ φάῃ ἡ νύφη* (τὰ *πιστρόφια*), καὶ κατόπιν διευθύνονται εἰς τοῦ γαμβροῦ. Τότε εἰς ἕνα *τρίστρατο* γίνεται ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τοὺς σπιτικοὺς τῆς νύφης (τὰ *ξεπίστροφα*). Τότε εἰς μὲν τὴν Λάσταν τῆς Γορτυνίας ὁ στενώτερος συγγενὴς τοῦ γαμβροῦ τοὺς ἔδιδεν ἕνα ἀσημένιο νόμισμα, εἰς δὲ τὴν Μεγαλόπολιν ὁ γαμβρὸς ἔρριπτε κατὰ πρόσωπον τῆς νύφης χάλκινον νόμισμα, τὸ *χαράτσι*. Εἰς τὴν Μάνην ἡ συνοδεία, πρὶν φθάσῃ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, σταματᾷ κοντὰ εἰς μίαν *πέτραν ριζιμιάν*, οἱ δὲ νεόνυμφοι θέτουν ἐπ᾽ αὐτῆς τὸν πόδα· τότε ὁ πατέρας ἢ ὁ ἀδελφὸς παραδίδει τὴν νύμφην εἰς τὸν γαμβρὸν εὐχόμενος νὰ ζήσουν κλπ. ὁ δὲ γαμβρὸς *κερνᾷ* τοὺς συγγενεῖς αὐτῆς τὰ λεγόμενα *παλληκαριάτικα*.

5.– Ἀγὼν δρόμου ἢ πάλης. Ἔπαθλα. Πρβλ. τὴν συνήθειαν τῆς Λήμνου διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ φλάμπουρου, ἀνωτέρω σελ. 128, κ.ἑ. Εἰς τὸ Ἀλμαλὶ τῶν Μαλγάρων ἐγίνετο ἀγὼν πάλης μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς ἐκκλησίας, παρισταμένου τοῦ γαμβροῦ. Ὁ νικήσας τρεῖς κατὰ διαδοχὴν ἀντιπάλους ἐκηρύσσετο νικητὴς καὶ ἐλάμβανεν ὡς ἔπαθλον μανδήλιον τοῦ γάμου· ἐγίνετο δὲ καὶ ἀγὼν ἐφίππων. Ἀπαντᾶται ἀλλοῦ ἡ συνήθεια αὐτή;

ια´) *Ἡ εἴσοδος τῶν νεονύμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ. Οἰωνισμοὶ καὶ μαντικὴ κατ᾽ αὐτήν.*

1.– Τί *τραγουδοῦν* ἔξω ἀπὸ τὴν θύραν ἢ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύμφης; Παράδειγμα:

Ἔβγα, κυρὰ καὶ πεθερά,
νὰ καρτερέσῃς τὰ παιδιά·
φέρε μέλι, φέρε γάλα
νὰ μελώσουμε τὴ νύφη,
νὰ τὴ μπάσουμε στὸ σπίτι.

Τί ἄλλο συνηθίζεται εἰς τὴν αὐλὴν πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύμφης; Π.χ. εἰς τὴν Μάνην *ρίχνουν τὰ κεράσματα τῆς νύφης* (χρήματα, φορέματα, μανδήλια) σ᾽

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ἕνα πιάτο, τὸ ὁποῖον κατόπιν θραύουν ἢ εἰς ἕνα κόσκινο, τὸ ὁποῖον πυροβολοῦν, ρίπτοντες αὐτὸ εἰς τὸν ἀέρα.

2.– Ἐξορκισμοὶ τοῦ κακοῦ καὶ θυσίαι *(κουρμπάνια)* γινόμεναι πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν. Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν ἐπαρχίαν Ἄρτης ἡ πενθερὰ ἢ ἄλλος τις ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν τῆς νύμφης «*κάνει στὸ ἐπάνω πορτόξυλο τρεῖς κοψές, λέγοντας: Κόβω, κόβω. Ἄλλος τὴν ἐρωτᾷ: Τί κόβεις; —Τὴν ἀστέρα τῆς νύφης*». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ κάποιος ἀπὸ τοὺς παρευρισκομένους κτυπᾷ διὰ πελέκεως ἕνα στῦλον τῆς οἰκίας τρεῖς φορὰς καὶ ἔτσι ἐξορκίζει κάθε κακόν, ἐνῷ εἰς τὴν Λευκάδα ἡ ἰδία ἡ νύφη καταφέρει διὰ πελέκεως τρία κτυπήματα εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῆς θύρας.

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ σφάζουν ἀρνὶ ἢ πετεινὸν πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας; Π.χ. ἐν Κύπρῳ, Τήνῳ κ.ἀ. ὁ γαμβρὸς σφάζει ἐπὶ τοῦ κατωφλίου ὄρνιθα, ἐν Ἀπολλωνιάδι Προύσης, Ζαγορίῳ κ.ἀ. πρόβατον ἢ πετεινόν.

3.– Ὑποδοχὴ τῆς νύμφης ὑπὸ τῆς πενθερᾶς. Κατὰ ποίους τρόπους ὑποδέχεται αὕτη τὴν νύμφην; Δῶρα καὶ ἄλλαι προσφοραί. Εὐχαί.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ πενθερὰ χαιρετίζει τὴν νύφην μὲ τὸ *καλῶς ωὑρίστε*, τῆς χαρίζει ἕνα δαχτυλίδι καὶ τῆς προσφέρει λουκούμι καὶ νερὸ ἢ ἕνα ποτήρι κρασί, κατόπιν δὲ τῆς δίδει εἰς τὰ χέρια ἕνα μικρὸ ἀγοράκι. Προηγουμένως ἡ νύφη ρίπτει εἰς τὴν στέγην τοῦ σπιτιοῦ ἕνα καρφί. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἵμου ἡ πενθερὰ (ἢ ἡ ἀνδραδέλφη) ὑποδέχεται τὴν νύφην «*μ' ἕνα κόσκινο στὸ κεφάλι· μέσα τὸ κόσκινο ἔχει κριθάρι· ἀρχίζει τότε ἡ πεθερὰ νὰ χορεύῃ καὶ νὰ χουγιάζῃ καὶ νὰ κλωτσάῃ τὴν πόρτα, γιὰ νὰ κάνῃ τὴ νύφη νὰ γελάσῃ, νὰ μπῇ γελαστὴ μέσα. Ὅσο δὲ γελοῦσε ἡ νύφη, ἐκείνη χόρευε. Ὕστερα ἔστρωνε ἡ πεθερὰ ἕνα παννὶ καὶ περνοῦσε τὴ νύφ' μέσα στὸ σπίτ'*». Εἰς τὰ Βέντζια «ἡ πεθερὰ στέκεται στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ μ' ἕνα ἀσημένιο νόμισμα στὰ χείλη. Ἡ νύφη, ἀφοῦ προσκυνήσῃ τὴν πεθερά της, παίρνει μὲ τὰ χείλη της ἀπὸ τὰ χείλη τῆς πεθερᾶς της τὸ νόμισμα». Εἰς τὴν Περίστασιν τῆς Θράκης ἡ πεθερὰ ὑποδέχεται τὴν νύφην εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας κρατοῦσα μὲ τὸ ἕνα χέρι χαλινάρι καὶ ψωμὶ καὶ μὲ τὸ ἄλλο πέλεκυν καὶ τὴν καλεῖ ὅπως τὰς ὄρνιθας: *κός-κός!*». Εἰς τὸ Βογατσικὸν «*στὴν εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ στέκουν οἱ μπράτιμοι μ' ἕνα μαχαίρι καὶ ἀνάμεσά τους ἡ μητέρα τοῦ γαμπροῦ μὲ δυὸ ψωμιὰ στὰ χέρια· ὅταν ἔλθουν οἱ νεόνυμφοι, ἀκκουμπάει τὰ ψωμιὰ πάνω στὰ στέφανα καὶ τὰ χαιρετάει*». Ποῖον εἶναι τὸ ἔθιμον ἀλλοῦ;

4.– *Τάματα τῆς πεθερᾶς* (ἢ *τοῦ πεθεροῦ)*, διὰ νὰ πεζέψῃ ἡ νύφη ἢ διὰ νὰ ἔμβῃ εἰς τὸ σπίτι: ἀμπέλι ἢ χωράφι, χάλκινον σκεῦος, ἀγελάδα, πρόβατον κλπ. *(μπατίκια)*. Πρβλ. τὸ ᾆσμα τῆς Ἀρτσίστης:

«Πέζα, νύφη. — Δὲν πεζεύω,
θέλω τάγμα νὰ πεζέψω,
τάγμα ἀπὸ τὸν πεθερό μου......

5.- Ποῖαι αἱ συνήθειαι, ὅταν ἡ νύμφη ὁδηγῆται ἔφιππος εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ; Ποῖος τὴν *κατεβάζει* ἀπὸ τὸ ἄλογο καὶ τί συνηθίζεται, πρὶν *ξεκαβαλλήση* ἡ νύφη; Παράδειγμα: Εἰς τὸ Τζαΐζι τῆς Πυλίας ἡ νύφη κρατεῖ ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι της ἕνα ποτήρι μὲ νερὸ καὶ σκύβοντας ἐμπρός, ὀπίσω, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ χύνει ἀπὸ ὀλίγο· κατόπιν βάζει ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι της ἕνα ψωμί, τὸ σπάνει καὶ πετᾷ τὰ κομμάτια πάλιν πρὸς τὰς τέσσαρας διευθύνσεις· ἔπειτα παίρνει ἐπάνω εἰς τὸ ἄλογο ἕνα ἀγοράκι καὶ τὸ ἀσπάζεται. Τέλος ὁ πενθερὸς τὴν παίρνει ἀγκαλιά, τὴν γυρίζει τρεῖς φορὲς γύρω στὸ ἄλογο καὶ κατόπιν τὴν ἀφήνει νὰ πατήσουν τὰ πόδια της χάμω.

6.- Τί συνηθίζεται, ὅταν ἡ νύμφη φέρεται ἐφ᾿ ἁμάξης; Ποῦ συνηθίζουν νὰ σπάνουν τὸν ἄξονα τῆς ἁμάξης; Π. χ. εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ «ἡ πενθερά, κρατοῦσα ἄρτον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τρία ἀνημμένα κηρία εἰς τὴν δεξιάν, περιτριγυρίζει τρὶς τὴν ἅμαξαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπιβαίνουν οἱ νυμφίοι. Τότε ὁ πενθερὸς τῆς νύμφης ἐξαγγέλλει τὰ δῶρα της, ὁ δὲ νουνὸς τὰ καταγράφει. Συγχρόνως κάποιος διὰ πελέκεως κτυπᾷ τρὶς τὸν στῦλον τῆς οἰκίας, ἐξορκίζων πᾶν κακὸν πνεῦμα ἐκ τῆς οἰκίας. Τότε ἔθραυον καὶ τὸν ἄξονα τῆς ἁμάξης. (Πρβλ. ὅμοιον ἔθιμον τῆς Βοιωτίας, ἀναφερόμενον ὑπὸ Πλουτάρχου, Κεφ. καταγρ. Ρωμ. 29). Ἐν 40 Ἐκκλησίαις ἔκλεπτον τὸν ζυγὸν ἢ ἕνα τῶν τροχῶν τῆς ἁμάξης. Ἐν Ζαγορίῳ συντρίβουν τὸ *σάγμα* τῆς ἡμιόνου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐφέρετο ἡ νύμφη.

7.- Τὸ *θρέψιμο* ἢ τὸ *μέλωμα* τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμβροῦ.

Μελόπιττα ἢ *παστέλλι ἀπὸ σουσάμι, μέλι καὶ καρύδια* προσφέρονται εἰς τοὺς νεονύμφους ὑπὸ παρθένου, συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ, κατὰ τὴν εἴσοδόν των εἰς τὴν οἰκίαν *«γιὰ νὰ περάσουν γλυκασμένοι τὴ ζωή τους»* (Γορτυνία, Κρήτη) ἢ *τοὺς ταΐζουν μέλι καὶ καρύδι* (Ἁβία Μάνης). Εἰς τὸν δῆμον Μαλευρίου ἡ πενθερὰ *ἀλείφει* διὰ τῶν δακτύλων τὸ στόμα τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμβροῦ μὲ μέλι. Εἰς τὰ χωρία τῆς Πύλου αὕτη παρουσιάζει τεμάχιον ἄρτου, ἐκ τοῦ ὁποίου πρέπει οἱ νεόνυμφοι νὰ φιάγουν, πρὶν εἰσέλθουν εἰς τὴν οἰκίαν (εἰς τὰς 40 Ἐκκλησίας προσφέρει ἄρτον μὲ ἅλας). Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ πενθερὰ προσέφερεν εἰς τὴν νύμφην *«ἕνα πιάτο προζύμι (γιὰ μπερεκέτ᾿) κ᾿ ἕνα ποτήρι γλυκὸ τριαντάφυλλο μὲ κυδώνι ἐπάνω στὸ προζύμι, γιὰ νά ᾿ναι γλυκειὰ ἡ νύφη»*.

8.- Τὸ *σταύρωμα* τῆς θύρας.

Μὲ τί ἡ νύφη (ἢ ὁ γαμβρὸς) *σταυρώνει*, δηλ. ἀλείφει σταυρωτά, τὴν θύραν, τὸ ἀνώφλιον ἢ τὸ κατώφλιον τῆς οἰκίας; Μὲ μέλι ἢ μὲ βούτυρον; ἢ μὲ

ζύμην (ὡς εἰς τὸν Πόντον); Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ ἡ νύφη, ἀφοῦ ἀλείψῃ μὲ βούτυρον τοὺς παραστάτας τῆς θύρας, ρίπτει ὄπισθέν της τὸ πινάκιον μὲ δύναμιν καὶ τὸ θρυμματίζει. Ποῖον τὸ ἔθιμον ἀλλοῦ; Γίνεται *σταύρωμα* καὶ τῆς ἑστίας;

9.—Ἄλλαι πράξεις καὶ ἐνέργειαι τῆς νύφης κατὰ τὴν εἴσοδόν της. Τί πατεῖ εἰσερχομένη; *(σίδερο; ὑνὶ ἢ ἄξιναν;* ἢ χάλκινον σκεῦος; *ρόδι;)* Εἰς τὸν Ταξιάρχην (Αἰτωλ.) *«τυλίγουν τὸ ὑνὶ καὶ τὸ στατέρι σ' ἕνα μπάλωμα μαῦρο, τὰ βάνουν στὴν πόρτα καὶ θὰ τὰ δρασκελίσῃ ἡ νύφη»*. Ποῦ ἀλλοῦ γίνεται τοῦτο; Μήπως σκορπίζει ἡ νύφη ρόδι εἰς τὴν αὐλὴν ἢ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας; Τί πιστεύουν διὰ τὰ σπειριὰ τοῦ ροδιοῦ αὐτοῦ ὅσοι τὰ τρώγουν; Εἰς τὸ Πάπιγγον ἡ νύφη σκορπίζει εἰς τὴν αὐλὴν ρύζι ἢ σιτάρι, εἰσέρχεται δὲ εἰς τὴν οἰκίαν ὑπερπηδῶσα τὴν προῖκα της, τὴν ὁποίαν ἔχουν ἐκφορτώσῃ εἰς τὸ κατώφλιον τῆς ἐσωθύρας.

Ἄλλαι ἐνέργειαι τῆς νύφης. Π.χ. πετᾷ εἰς τὴν στέγην τῆς οἰκίας ἕνα καρφὶ ἢ μιὰ κουλλούρα, ποὺ φέρνει ἀπὸ τὸ σπίτι της. Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἠπείρου κλωναράκια δάφνης καὶ ἐλαίας, περασμένα εἰς κλωστήν, φράσσουν τὴν θύραν τοῦ σπιτιοῦ· ἡ νύφη τὰ διασπᾷ καὶ τὰ ρίχνει *πισώπλατα*. Ἀλλοῦ ἡ νύφη *«μπαίνει μὲ τὸ χρυσολάγηνο γεμᾶτο νερό, παρμένο κατὰ μαγικὸν τρόπον»*. Εἰς τὴν Λευκάδα ἡ νύφη εἰσερχομένη χύνει νερό, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἔπιε, εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀναποδογυρίζει λαγήνι γεμᾶτο νερό, διὰ νὰ φέρῃ τὸ *ποδαρικό* της ἀφθονίαν. Ποῦ ἡ νύφη εἰσερχομένη ἀσπάζεται τὸν δεξιὸν παραστάτην τῆς θύρας ἢ τὸ κατώφλιον αὐτῆς; Ποῦ εἰσερχομένη φιλεῖ τὸ πόδι τῆς πενθερᾶς ἢ πίνει νερὸ ἀπὸ τὸ παπούτσι τῆς πενθερᾶς, ποὺ τὸ ἔχουν βαλμένο εἰς τὸ κατώφλι; ἢ χτυπᾷ τὸ κεφάλι της εἰς τὸν τοῖχον;

10.—Τρόποι εἰσαγωγῆς τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν. Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὸ Τζαΐζι τῆς Πυλίας ἡ πενθερὰ *«δένει νύφη καὶ γαμπρὸ μ' ἕνα τσεμπέρι καὶ τοὺς τραβᾷ μέσα στὸ σπίτι»*, ἐνῷ ἕνα ἀγοράκι ἀφήνεται εἰς τοὺς ὤμους των (*καβάλλα*). Ποῦ ἡ πενθερὰ δένει τοὺς νεονύμφους μὲ τὰ *νιόλουρα* ἢ μὲ τὰ ἡνία τῶν ἵππων καὶ τοὺς εἰσάγει οὕτως ἐξευγμένους; Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν *«τῆς κρεμάγανε τῆς νύφης ἀπὸ τὸ νῶμο τὰ λουριά, ποὺ δένει ὁ γαμπρὸς τὰ βόδια του, καὶ τῆς δίνανε στὰ χέρια τὸ ἀλέτρι, ἐνῷ ὁ γαμπρὸς ἐσταύρωνε τὸ ἀνώφλι μὲ μαυρομάνικο μαχαίρι»*. Εἰς τὰ Σύλατα καὶ τὴν Σινασσὸν ἡ νύφη εἰσήρχετο βιαίως, ὠθοῦσα ὁρμητικῶς τὴν θύραν τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ καὶ ἔχουσα βρέφος εἰς τὰς ἀγκάλας. Ποῦ συνηθίζεται νὰ εἰσέρχεται ἡ νύφη ἀνάρπαστος, διὰ νὰ μὴ πατήσῃ κἂν τὸ κατώφλιον τῆς θύρας; Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἠπείρου ἡ νύφη εἰσέρχεται ὑπερπηδῶσα κόσκινον ἢ σωρὸν ἀπὸ φλοκωτά. Εἰς τὰς Καρυὰς Καβα-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

κλὶ οἱ νεόνυμφοι πατοῦντες ἐπὶ τάπητος σύρονται βιαίως ἐντός, χωρὶς νὰ θέσουν τὸν πόδα των ἐπὶ τῆς γῆς. Ποῖον τὸ ἔθιμον ἀλλοῦ;

11. – Καταχύσματα κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς εἰσόδου. Π. χ. εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων ἡ μητέρα τοῦ γαμβροῦ ραντίζει τοὺς νεονύμφους μὲ σιτάρι, ἡ δὲ νουνὰ ρίπτει βαμβακόσπορον.

12. – Τὰ μετὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης.

Παραδείγματά τινα: Εἰς τὸ Ρουμλούκι ὁ γαμβρὸς *«παραμονεύει πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ δωματίου καὶ χτυπᾷ τὴ νύφη τρεῖς φορὲς στὴν πλάτη μ' ἕνα παπούτσι. Ἡ νύφη κατόπιν μπαίνει στὰ δωμάτια καὶ ψάχνει νὰ βρῇ τὸ ὑνί, ποὺ εἶναι κρυμμένο πίσω ἀπὸ μιὰ πόρτα. Ἔπειτα διευθύνεται στὸ μέρος, ὅπου εἶναι τὸ σακκὶ μὲ τ' ἀλεύρι, καὶ ρίχνει μέσα τὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ κλίκι, ποὺ ἔφερεν ἀπὸ τὸ πατρικό της σπίτι μέσα στὸν κόρφο της»*. Εἰς τὸ Βογατσικὸν *«ἡ πεθερὰ πιάνει τὴ νύφη ἀπ' τὸ χέρι, τὴν ὁδηγεῖ στὴν παρστιά, τὴν φέρνει μπροστὰ στὸ τζάκι καὶ τῆς χτυπάει τὸ κεφάλι στὸ μπουχαρί, ἔτσι γιὰ νὰ εἶναι στερεωμένη καὶ ν' ἀγαπάῃ τὸ καινούργιο σπιτικό της»*. Ὁμοίως εἰς τὴν Βήσαγην καὶ τὸ Πογώνι τῆς Ἠπείρου ἡ νύφη εἰσερχομένη εἰς τὸ σπίτι ὁδηγεῖται εἰς τὴν ἑστίαν (ἢ εἰς τὸν φοῦρνον) καὶ τὴν προσκυνεῖ, ἐνῷ εἰς τὴν Ἀνδρίτσαιναν προσκυνεῖ τὰ εἰκονίσματα τῶν ἁγίων. Εἰς τὴν Ἀρτσίσταν τῆς Ἠπείρου «ἡ νύφη ὁδηγεῖται ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῶν *ἀδερφοπτῶν* εἰς ἕνα δωμάτιον, ὅπου προσέρχονται καὶ *οἱ φ'λάχτρες*, ἡ δὲ πενθερὰ κρατοῦσα εἰς μὲν τὴν δεξιὰν *λαένι* πλῆρες οἴνου, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν δᾷδα ἀνημμένην προσφέρει εἰς τοὺς νεονύμφους *τρεῖς κουταλιὲς* βραστῆς ὀρύζης». Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζονται ταῦτα; Χορεύεται εὐθὺς μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεονύμφων κανεὶς εἰδικὸς χορός; Βλ. κατωτέρω σ. 159, Χοροί.

13. – Οἰωνισμοὶ διὰ τὸ πρῶτον τέκνον τοῦ ἀνδρογύνου. Π.χ. τὸ *πανέρι τῆς νουνᾶς* ρίπτεται ἐπὶ χαμηλῆς τινος στέγης καὶ παρατηροῦν ἂν θὰ πέσῃ *τ' ἀπίστομα* (ἀγόρι) ἢ *τ' ἀνάσκελα* (κορίτσι). Εἰς τὸ Ρουμλούκι κυλίουν εἰς τὴν αὐλὴν τρεῖς φορὰς τὸ κόσκινο, ποὺ εἶχε μέσα τὴν ζώνην τοῦ γαμβροῦ καὶ διάφορα ραντίσματα, καὶ παρατηροῦν, ἂν θὰ πέσῃ μὲ τὴν βάσιν ἐπάνω ἢ κάτω.

14. – Ποῦ ἀποτίθενται τὰ *στέφανα* καὶ ποῦ αἱ *λαμπάδες* τῆς στέψεως; Μαντικὴ ἐκ τῶν λαμπάδων. Π. χ. εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων τὰ στέφανα τοποθετεῖ ὁ νουνὸς ἐπάνω εἰς τὴν *δίπλαν* (μεσοδόκην τῆς οἰκίας) καὶ συγχρόνως κτυπᾷ τρὶς διὰ μαχαίρας τὴν δοκόν· τὸν ἐρωτοῦν: *Τί κόβ'ς; — Τς νύφ'ς τὴ γαστέρα*, ἀπαντᾷ. *Τὰ κεριὰ τῆς στεφάνωσης* εἰς πολλὰ μέρη *τὰ μπήγουν στὰ ψωμιὰ τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ καὶ τ' ἀφήνουν νὰ καῖνε. Ὅποιο κερὶ καιγότανε πιὸ μπροστά, ἦταν σημάδι πὼς θὰ πεθάν' πιὸ μπροστὰ ἀπ' τὸν ἄλλονα.* (Ναίμονας). Εἰς τὴν Ἰθάκην τὰ πλέκουν σὰν στεφάνι καὶ τ' ἀφήνουν ἐπάνω εἰς τὴν νυμφικὴν κλίνην.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ιβ') ***Ἡ νύφη στὸ νυφοστόλι ἢ στὸν παστό.***

1. – Πῶς λέγεται κατὰ τόπους τὸ μέρος, ὅπου ὁδηγεῖται ἡ νύφη μετὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, καὶ πῶς τοῦτο καταρτίζεται; (*Νυφοστόλι* (Γορτυνία), *παστὸς* (Μεσημβρία, Δωδεκάν.), *μπάστος* (Κρήτη), *νυφεῖον* ἢ *νυφειὸ* (Πόντος), *ἀγκωνὴ* (Ἤπειρος) κλ. Στέκει ἐκεῖ ὀρθὴ καὶ *προσκυνᾷ* ἢ τὴν καθίζουν ἐπάνω σὲ βαρέλι (Γορτυνία) ἢ σὲ σάκκον ἀλεύρου (Μάνη); ἢ ποῦ ἀλλοῦ;

2. – Ποῖος ἀποκαλύπτει (*ξεμπουμπουλώνει*) τὴν νύμφην; ὁ πενθερὸς ἢ ὁ μεγαλύτερος ἀνδράδελφος; Ποῖαι αἱ συναφεῖς πράξεις; Π. χ. εἰς τὴν Λάσταν ὁ πενθερὸς βγάζει τὴν σκέπη ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς νύφης, αὐτὴ δὲ παίρνει ἀπὸ τὸ στόμα του μὲ τὸ στόμα της ἕνα ἀσημένιο νόμισμα. Εἰς τὴν Σινώπην ἡ νύφη «τοποθετεῖται ὀρθία εἰς τὴν πρὸς Α κόχην τῆς παστάδος, ὁ δὲ γαμβρὸς ἔρχεται καὶ τῆς ἀφαιρεῖ τὴν καλύπτραν, θέτων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της πολύτιμόν τι».

3. – Ποῖοι μένουν πλησίον τῆς νύμφης ὡς συνοδοί; Π. χ. ἕνα κορίτσι, ἡ λεγομένη εἰς τὴν Ἰκαρίαν *παράνυφη* ἢ δύο κορίτσια, λεγόμενα *παραστόλια* εἰς μέρη τινὰ τῆς Μακεδονίας· μία γυναῖκα ὕπανδρος ἐν Καστορίᾳ, λεγομένη *ἔγγυα* ἢ γυναῖκες συγγενεῖς τῆς νύφης (μάννα, νουνὰ) λεγόμεναι *φ'λάχτρις* εἰς τὸ Πάπιγγον, Δοξέτσι κ.ἄ. μένουν μαζί της εἰς ἰδιαίτερον δωμάτιον ἕως τὴν ἑσπέραν τῆς Τρίτης καὶ συγκοιμῶνται μετ' αὐτῆς τὰς νύκτας τῆς Κυριακῆς καὶ τῆς Δευτέρας.

4. – Ποῖα τραγούδια ἢ μαντινάδες (δίστιχα) τραγουδοῦν, ὅταν ἡ νύφη καθίσῃ εἰς τὸν παστόν; Οἱ *κουνιάδες* ἢ ἄλλος τις; Πρβλ. τὰ *παστικὰ* τῆς Κρήτης.

5. – Διανομὴ κουφέτων ἢ ξηρῶν καρπῶν (καρύων, ἀμυγδάλων) ὑπὸ τῆς νύφης. Εἰς τὴν Μάνην ἡ νύφη τὰ διανέμει καθημένη ἐπάνω εἰς σάκκον πλήρη ἀλεύρου. Ἀλλοῦ ἡ νύφη τυλίγει τὰ κουφέτα εἰς τεμάχια ἀπὸ τὸν πέπλον της καὶ τὰ μοιράζει εἰς τὰς φίλας της, *«γιὰ νὰ ὀνειρευτοῦν ποιὸν θὰ πάρουν»*. Εἰς τὴν Παρπαριὰν τῆς Χίου ὁ ἱερεὺς μοιράζει τὰ *στεφανοκόλλικα*, εἰς τὴν Κάρπαθον τὰ *παρθενόκουκκα*. Εἰς Βισοκὰν Καλαβρύτων περιφέρουν ἀγγεῖα μὲ μέλι, σῦκα καὶ οἶνον. Ποία ἡ συνήθεια ἀλλοῦ;

6. – Τὸ πρῶτον κοινὸν γεῦμα τῶν νεονύμφων. Τί τρώγουν οἱ νεόνυμφοι, ἀφοῦ καθίσουν εἰς τὸν παστόν; Π. χ. εἰς τὴν Χαλδίαν ὁ γαμβρὸς εἰσερχόμενος εἰς τὸ νυμφεῖον συντρώγει μετὰ τῆς νύμφης τὸ *νεγαμοψωμ'*. Εἰς τὰς 40 Ἐκκλησίας οἱ καλεσμένοι ἐνεπήγνυον εἰς ἕνα ἄρτον νομίσματα ἀντὶ δώρων, ὁ ἄρτος δ' αὐτὸς προσεφέρετο μετὰ ἅλατος εἰς τὴν νύμφην, ἡ ὁποία ἔτρωγεν ἀπὸ αὐτὸν μιὰ *βούκα,* ἄλλην δὲ βούκα προσέφερεν εἰς τὸν γαμβρόν. Εἰς τὸ Πάπιγγον γαμβρὸς καὶ νύμφη γεύονται διὰ κοινοῦ κοχλιαρίου ὄρυζαν βραστήν, πίνουν δὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου. — Ποῦ παρατίθενται ὡς δεῖπνον εἰς τοὺς νεονύμφους

περιστεραί; Ποῦ ἀπαγορεύεται εἰς τὴν νύμφην νὰ φάγῃ ὅ,τιδήποτε τὴν πρώτην ἡμέραν εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἀνδρός της; Διατί;

7.– Διανέμει ἡ νύμφη δῶρα εἰς τὰ *πεθερικὰ* καὶ τοὺς λοιποὺς οἰκείους της μετὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὸ σπίτι; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι;

ιγ΄) ***Τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου.***

1. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια, πρὶν καθίσουν οἱ καλεσμένοι εἰς τὸ τραπέζι, νὰ κάμνουν ἕνα ἢ τρεῖς γύρους πέριξ τῆς τραπέζης; Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ τοὺς γύρους αὐτοὺς ἔκαμνεν ὁ νοῦνος μὲ ὅλους τοὺς καλεσμένους. — Δίδεται σύνθημα ὅτι ἤρχισε τὸ γλέντι; (π.χ. εἷς πυροβολισμὸς εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας). Ὑποχρεώνεται ἡ νύμφη, πρὶν ἀρχίσῃ τὸ συμπόσιον, νὰ ἐκστομίσῃ ἄσεμνόν τινα φράσιν;

2. Ποῦ τὸ γαμήλιον γεῦμα γίνεται ἐξ ἐράνου; Πρβλ. *τὶς προυβέντις* ἤτοι ἄρτους καὶ φαγητά, ποὺ προσκομίζουν οἱ κεκλημένοι εἰς τὸ τραπέζι (Αἰτωλία κ.ἀ.)

3.– Ποῖος ἔχει τὸ *πρόσταγμα* εἰς τὸ τραπέζι τοῦ γάμου; Ποῖοι βοηθοῦν καὶ πῶς λέγονται κοινῶς; (Π.χ. *παραστεκάμενοι* ἐν Καστορίᾳ κ.ἀ., *τατζῆδες* ἐν Αἰτωλίᾳ, *ἀδερφουπτοὶ* ἢ *βλαμάδες* ἐν Ἠπείρῳ). Ὁρίζεται κανεὶς ἐπὶ τῆς διανομῆς τοῦ οἴνου; Παρακάθηνται αἱ γυναῖκες εἰς τὴν ἰδίαν τράπεζαν μὲ τοὺς ἄνδρας ἢ εἰς χωριστὴν τράπεζαν;

4.– Ποία ἡ θέσις τοῦ κουμπάρου εἰς τὴν τράπεζαν; Ποία ἡ τῶν καλεσμένων τοῦ κουμπάρου; (πρβλ. τοὺς *μουζούρηδες* τῆς Δυτ. Κρήτης). Τί προσφέρεται εἰς τὸν κουμπάρον ἐκ τοῦ ψητοῦ; Πλάτη ἢ κεφάλι;

5.– Προπόσεις (*ἐντολὲς*) καὶ εὐχαί. Π.χ. εἰς μέρη τινὰ καθένας μὲ τὴν σειράν του *ἀξιώνει ἕνα κουπάρι* εἰς ὑγείαν ἄλλου, λέγων εὐχήν τινα ἢ τραγούδι, ἐκεῖνος δ᾽ ἀπαντᾷ: «*Καλῶς ὥρισε τὸ γιομᾶτο σας, κύριε νοῦνε! Τὸ πίνω τοῦτο ...... καὶ ποιόνε νὰ βρῶ;*» Ἄλλη πρόποσις:

Ἐδῶ σὲ τοῦτ᾽ τὸ ποτηράκι
εἶναι ἕνα πουλάκι
καὶ λαλεῖ καὶ κελαϊδεῖ:
τίρι λίρι τιριλί,
νὰ ζήσουν τὰ νεόνυμφα!

Ἀστεῖοι διάλογοι (κῶμοι). Π.χ. κατὰ τὸ δεῖπνον μερικοὶ *ξετιμᾶνε* τοὺς παρευρισκομένους, δηλ. τοὺς λέγουν *ὅ,τι σέρνει ἡ σκούπα*· δῶρον εἰς τὸν *ξετιμητή*.

6.– Τὸ *ψητὸ τοῦ κουμπάρου*. Πότε προσφέρεται; Ἀστεῖοι διάλογοι κατὰ τὴν προσκόμισιν. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν π.χ. τὸ φέρουν τρεῖς μετημφιεσμένοι μ᾽ ἕνα χαρτὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀρνιοῦ, περιέχον ἀστείαν τινὰ φράσιν· διάλογος τῶν μετημφιε-

σμένων πρὸς τοὺς συμποσιάζοντας. Εἰς τὴν Λῆμνον τὸ *κουμπαριάτικο* (σφαχτὸ) τὸ ἔβραζαν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ τὸ *μοίραζαν* τὴν Δευτέραν· τὸ ἔλεγαν *ξερόβραστο* καὶ ἐχαιρετοῦσαν «ἄξιος ὁ κουμπάρος».

7. – Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν εἰδικῶς εἰς τὸ τραπέζι τοῦ γάμου; Τραγούδια ἐγκωμιαστικὰ τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ. Ἰδιαίτερα τραγούδια διὰ τὸν κουμπάρον. Εἰς τὴν Σκῦρον «*τὸ πρῶτο τραγούδι, ποὺ θὰ ποῦν στὸ τραπέζι τοῦ γάμου καὶ στὸ χορό, θὰ εἶναι γιὰ τοὺς πεθαμένους*».

8. – Δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὸ τραπέζι τοῦ γάμου. Π.χ. εἰς τὴν Μάνην *ἡ τάβλα δὲν κλείνει*, δηλ. δὲν κάθεται κανεὶς εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς τραπέζης. Ποῦ τὸ γαμήλιον γεῦμα δὲν γίνεται τὴν Κυριακήν, ἀλλὰ τὴν ἑπομένην ἢ ἄλλην ἡμέραν;

ιδ′) ***Χοροί.***

Ποῖοι οἱ εἰδικοὶ χοροὶ τοῦ γάμου καὶ πότε χορεύεται ἕκαστος; Ποία ἡ ὀνομασία ἑκάστου καὶ μὲ ποῖα τραγούδια καὶ ποίας πράξεις συνοδεύεται ἕκαστος χορός; Π. χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Μεθώνης μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεονύμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ «*βάζουν στὴν μαντήλα τὴν πίττα, ποὺ ἔφερεν ἡ νύφη ἀπὸ τὸ σπίτι της, καὶ τὴν χορεύουν, ἐνῷ ἡ πεθερὰ τραγουδεῖ: Τῆς νύφης μας ἡ τάβλα*...» Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου γίνεται τότε τὸ *θύμισμαν*: ὁ ἱερεὺς φορῶν τὸ πετραχήλι του καὶ κρατῶν θυμιατὸν πιάνεται πρῶτος εἰς τὸν χορὸν μὲ ἑπτὰ μονοστέφανα ζεύγη καὶ μὲ τοὺς νεονύμφους· οἱ χορευταὶ κρατοῦν κηρία ἀνημμένα, ὁ δὲ ἱερεὺς ᾄδει μὲ ἀργὸν ρυθμόν: *Ἀρχὴν ὅταν εὐλόγησεν κύριος ὁ Θεός μας*... Τότε γίνεται καὶ τὸ λεγόμενον *ἀποκαμάρωμαν*, δηλ. ὁ ἱερεὺς ἀνασηκώνει τὸν πέπλον καὶ ἔκτοτε ἡ νύμφη ἀποκαλύπτει τὸ πρόσωπον. Τότε καὶ δῶρα δίδονται εἰς αὐτήν. Εἰς τὴν Λευκάδα ὀφείλουν ὁμοίως ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι νὰ συγχορεύσουν μετὰ τῶν νεονύμφων τοὺς λεγομένους *τρεῖς γύρους* ᾄδοντες: *Ἔχω γιὸ κάνω χαρά,/κάν' ἡ νύφη μας παιδιά*... Εἰς τὴν Σιάτισταν τὸ ἀπόγευμα χορεύεται εἰς ἀνοικτὸν μέρος ὁ λεγόμενος *τρανὸς χορός*, εἰς τὸν ὁποῖον πιάνονται καὶ τὰ δύο συμπεθεριά, ἐξάρχοντος τοῦ νούνου (*νουνίτικος* χορὸς ἐν Βογατσικῷ). Εἰς τὴν Λῆμνον ἀργὰ πρὸς τὰ μεσάνυκτα χορεύεται ὁ *ζβεθεριακός*: *ὁ κουμπάρος παίρνει τὸ γαμπρὸ κ' ἡ κουμπάρα τὴ νύφη καὶ πᾶνε νὰ τοὺς ἀνταμώσουν καὶ λένε τὸ τραγούδ': Χέρι μὲ χέρι πιάσανε καὶ ἡ καρδιά τσου τρέμει*...

ιε′) ***Τὸ ξεπροβόδισμα τοῦ νούνου καὶ τῶν καλεστῶν.***

Πότε γίνεται καὶ μὲ ποῖα τραγούδια συνοδεύεται τοῦτο; Π.χ. *Ἄιστε, παιδιά, νὰ φύγωμε*... ἢ *Κατέβαιναν οἱ Τσαρσινοὶ*.... (Καστορία).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ις΄) ***Ἡ πρώτη νύκτα τοῦ γάμου.***

1. – Ποῖος στρώνει τὴν νυμφικὴν κλίνην; Π.χ. εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ μιὰ γυναῖκα πρωτοστέφανη (ἡ *στρώστρα*) στρώνει τὸ κρεββάτι καὶ τὸ πρωῒ λαμβάνει ὡς δῶρον τὰ χρήματα, ποὺ ρίπτονται εἰς τὸ στρῶμα. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἔστρωνεν ἡ *προξενήτρα*, εἰς τὸ Βογατσικὸν ἡ μητέρα τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὴν Λῆμνον ὁ νουνὸς τὴν Δευτέραν βράδυ «*χαλνᾷ τὸ νυφοστόλ΄* (*τὴ γιοῦκερ*), *ἐνῷ κάποιος ἄλλος σπάζει ἕνα λαγήν΄, κατόπιν στρώνει καὶ κυλᾷ ἕνα ἀγόρι πάνω στὸ στρῶμα*. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. στρώνει γυναῖκα, ποὺ ἔχει ἀρσενικὰ παιδιά.

2. – Ποῦ ἡ νυμφικὴ κλίνη δὲν στρώνεται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, ἀλλὰ εἰς ἄλλο σπίτι; Ποία ἡ διδομένη ἐξήγησις τούτου; Π.χ. εἰς Τζαΐζι Πυλίας «*τὸ κρεββάτι τὸ στρώνουν δυὸ γυναῖκες ἀπὸ τὴ σειριὰ τοῦ γαμπροῦ σ᾿ ἕνα ἄλλο σπίτι καὶ βάνουν ἕνα παιδὶ σερνικό, μὲ μάννα καὶ πατέρα, καὶ κυλιέται ἐπάνω στὸ κρεββάτι· κατόπιν ἡ κουμπάρα ξεντύνει τὴ νύφη, ἐνῷ ἄλλη γυναῖκα ὁδηγεῖ τὸν γαμπρὸ εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον*». Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἀλλοῦ;

3. – Ποῦ ἡ νύφη δὲν κοιμᾶται τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου μὲ τὸν γαμβρόν, ἀλλὰ τὴν δευτέραν ἢ τὴν τρίτην νύκτα; Μὲ ποῖον συγκοιμᾶται αὕτη ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ; (Μὲ τὴν πενθερὰν ἢ μὲ τὴν νουνάν; ἢ μὲ τὶς *φυλάχτρες*;) Εἰς τὴν Καστορίαν κοιμᾶται μὲ τὴν *ἔγγυα*, γυναῖκα ποὺ «*τὴν παραστέκει καὶ τὴν δασκαλεύει καὶ ὅλη τὴ Δευτέρα τὴν ταΐζει*», ἀφοῦ δὲ γίνῃ τὸ *γλύκαιμα* τῆς νύφης μὲ τὰ γλυκὰ ποὺ φέρνουν τὴν Δευτέραν τὸ ἀπόγευμα οἱ καλεσμένοι, ἡ ἔγγυα ὁδηγεῖ τὴν νύφην *στὸν νυφιάτικο τὸν ὀντᾶ*.

4. – Ποῖαι ἄλλαι πράξεις προηγοῦνται κατ᾿ ἔθιμον τῆς ἀποχωρήσεως τῶν νυμφίων εἰς τὸν κοιτῶνα; Π. χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν, ἀφοῦ ἔφευγε τὸ πολὺ τὸ πλῆθος, ἔθεταν ἐπάνω εἰς τὸ τραπέζι διάφορα φροῦτα (ἀμύγδαλα, καρύδια, σταφίδες) καὶ *μουσταλαμπάδες* καί, ἐνῷ ὁ γαμπρὸς κερνοῦσε, ἡ νύφη ἔδινε τὰ φροῦτα εἰς τοὺς καλεσμένους. Ἔπειτα τὰ παλληκάρια ἔθεταν στὰ γόνατα τοῦ γαμπροῦ ἕνα ἀπὸ τὰ μαξιλάρια τῆς νύφης καὶ ὁ γαμπρὸς ἔρριχνε γρόσια, *γιὰ νὰ κάμουν τεσιλὶμ τὴ νύφ᾿* (= νὰ τοῦ παραδώσουν τὴ νύφη). Μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ ἔκαναν τὴν ἑπομένην *μπουγάτσα*. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἵμου «*τὴν ὥρα ποὺ ἤθελαν νὰ φύγουν ἡ συδέκνισσα κ᾿ ἡ συμπεθέρα, χόρευαν τὸ χορὸ τῆς νύφ᾿ς, γυρνοῦσαν τρεῖς φορὲς ἀλόγερα κι ὁ γαμπρὸς ἔκλεφτε τὴ νύφ᾿ καὶ πάγαινε στὸν ὀντᾶ. Ἡ συδέκνισσα πάγαινε μέσα, ξέντυνε τὴ νύφ᾿ καὶ τὴν ἄφηνε*». Εἰς χωρία τινὰ τοῦ Διδυμοτείχου τρεῖς γραῖαι παραλαμβάνουν τὴν νύφην καὶ μετὰ ἔλεγχον τῆς παρθενίας αὐτῆς τὴν παραδίδουν εἰς τὸν γαμβρόν. Ποῦ κατὰ τὴν ἀποχώρησιν εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον γυναῖκες ἔξωθεν αὐτοῦ τραγουδοῦν εἰδικὰ τραγούδια;

5. – Ποῖαι αἱ δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ὥραν τῆς κατακλίσεως; Π. χ.

ὅπλον χρησιμεῦσαν εἰς φόνον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὰς Κυδωνίας ἡ νύφη ἔδενε τὸ κεφάλι της μὲ ἄσπρο τουλπάνι, ὁ δὲ γαμβρὸς ἐφοροῦσε ἄσπρο σκοῦφο, *γιὰ νὰ γίνουν γέροι.*

6. – Ὑπάρχει ἡ περίπτωσις νὰ γίνεται μὲν τὸ στεφάνωμα, ἀλλ᾽ οἱ νεόνυμφοι ἐπ᾽ ἀρκετὸν διάστημα νὰ μὴ συζοῦν; Διατί;

ιζ´) ***Συνήθειαι, σχετικαὶ μὲ τοὺς ἐρχομένους εἰς δεύτερον γάμον.***

Παραδείγματα: Εἰς τὰ Κοτύωρα *«ὁ γάμος τῶν χήρων γινότανε χωρὶς πομπές, πάντα τὴ νύχτα»*. Εἰς τὴν Σκῦρον, *«ἅμα ξαναπαντρεύουνταν χῆρος ἢ χήρα, τὸ στεφάνι τὸ ἔβαζαν στὸν ὦμο καὶ ὄχι στὸ κεφάλι»*. Εἰς τὸ Πάπιγγον ἡ στέψις εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν γίνεται εἰς τὸ σπίτι καὶ μάλιστα εἰς τὸ μαγειρεῖον, ποὺ εἶναι λιθόστρωτον, καὶ ὄχι εἰς σανιδόστρωτον δωμάτιον, *γιὰ νὰ εἶναι ὁ γάμος στερεός*. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν *«ζώνουν τὴ νύφη μὲ βάτο, ποὺ ἔχει ρίζες, ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ φουστάνι, γιὰ νά 'ναι ριζοβολημένη καὶ ρίχνουν μιὰ δεκάρα χάλκινη στὴν πόρτα νὰ τὴν ἀδρασκελίσ᾽ ἡ νύφ᾽»*. Εἰς τὴν Μάνην ἡ νύφη δὲν εἰσέρχεται διὰ τῆς θύρας, ὁπόθεν ἐξῆλθε τὸ λείψανον τῆς πρώτης, ἀλλὰ διὰ τοῦ παραθύρου.

Ποῖαι πράξεις ἐνεργοῦνται τότε ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς νεκρᾶς; Π. χ. εἰς τὴν Θράκην *«ὅταν χηρειὸς ξαναπαντρευτῇ, τὴν ὥρα ποὺ στεφανώνεται πηγαίνει μία συγγενὴς τῆς πρώτης γυναίκας στὸ κοιμητήριο καὶ ρίχνει ἐπάνω στὸν τάφο της ἕνα μαστραπᾶ νερὸ γιὰ δροσιὰ καὶ γιὰ νὰ μὴ τὴν κακοφανῇ»* (Θρᾳκικὰ Β 145).

ιη´) ***Διαπόμπευσις*** ἀταίριαστου γάμου, ἐκδίκησις ἀντεραστοῦ κλ. Π. χ. εἰς τὴν Νάξον *τοὺς χτυποῦν τὰ κούρταλα* (τενεκέδες ἢ κουδούνια) κττ.

Ε´) Τὰ μετὰ τὸν γάμον.

α´) ***Ἡ πρωϊνὴ ἔγερσις.***

1. – Συνηθίζεται νὰ τραγουδοῦν ἔξω ἀπὸ τὸν νυμφικὸν θάλαμον, διὰ νὰ ἐξυπνήσουν τοὺς νεονύμφους; Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; (τὰ *ξυπνητούρια* ἐν Κύθνῳ, τὸ *παραξύπνημα* ἐν Κύπρῳ). Π. χ.

Ξύπνα, νιὲ καὶ νιόγαμπρε,
καὶ ξημέρωσε . . . . .

2. – Δίδει ὁ γαμβρὸς ἢ οἱ οἰκεῖοι καὶ φίλοι του εἰς τὴν νύμφην δῶρόν τι τὴν αὐγὴν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου; Τοῦτο εἰς τὴν Κύπρον λέγεται *ξημέρωμα*. Εἰς τὴν Κάρπαθον ἡ πενθερὰ δίδει εἰς τὸν γαμβρὸν δῶρόν τι, συνήθως ἀγρὸν *(τ᾽ ἀνοιχτίκι)*, καὶ οὕτω οἱ παράνυμφοι ἀνοίγουν τὸν νυμφικὸν θάλαμον. Εἰς τὴν

Μεσημβρίαν *«ό γαbρὸς τὴ Δευτέρα θὰ dὸ χύσ᾽ ἡ νύφ᾽ νὰ πλυθῇ καὶ θὰ dὴ ρίξ᾽ μπαχτσίσ᾽* (δῶρον) *μιὰ λίρα, δυὸ λίρες καὶ τὸ λέγανε τῆς λεκάνης μπαχτσίσ᾽».*

3. – Τί παρατίθεται ὡς φαγητὸν εἰς τοὺς νεονύμφους τὴν πρωΐαν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου; (πετεινὸς ἢ ψητὰ περιστέρια (ἄλλοτε ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Καλάμαις), γεμιστὴ ὄρνιθα (ἐν Κυζίκῳ, Καρπάθῳ κ.ἀ.). Εἰς τὰς Ἀθήνας τὰς κεφαλὰς τῶν πιτσουνιῶν, ποὺ ἔτρωγαν οἱ νεόνυμφοι μετὰ τὴν πρωϊνὴν ἔγερσίν των, τὰς ἔδεναν εἰς ὕφασμα καὶ τὰς ἐκρέμων εἰς τὸ εἰκόνισμα τῆς Παναγίας.

β′) *Ἁγνείας ἔλεγχος καὶ ἡ εὐωχία τῆς Δευτέρας.*

1. – Ἐπίδειξις τοῦ ὑποκαμίσου ἢ σινδονίου καὶ περιφορὰ αὐτοῦ μέσα σ᾽ ἕνα κόσκινο (Καστελλόριζον) ἢ ἐπὶ δίσκου ἀνθοστολίστου (Τσιβέρι Ἄργους) ἢ εἰς τὴν κορυφὴν σημαίας (Λευκὰς) κτπ. Πυροβολισμοὶ καὶ κεράσματα τοῦ ὑποκαμίσου (Μάνη). Ἄλλοι συμβολισμοί· π.χ. *«ἅμα ἦταν ἡ νύφ᾽ ταχτικιά, τὸ ρακὶ μέσ᾽ στὸ μπουκάλ᾽ τὸ ἔβαφαν κόκκινο»* (Ναίμονας).

2. – Ἑστίασις καὶ εὐθυμία, διότι ἡ νύφη *βγῆκε ταχτικιὰ* ἢ *μὲ τὴν τιμή της.* Διαλάλησις τοῦ γεγονότος. Ἀστεῖαι πράξεις καὶ ἀσεμνολογίαι κατὰ τὴν διασκέδασιν: κρέμασμα τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ καὶ τῶν καλεσμένων· σαμάρωμα τοῦ νούνου, δικαστήριον καὶ ἀστεῖαι ποιναί.

Ποῦ εἰς τὴν τράπεζαν τῆς Δευτέρας παρακάθηνται μόνον γυναῖκες ὕπανδροι, διασκεδάζουσαι μὲ πότους καὶ ἄσεμνα ᾄσματα; *(κρεμνοῦν ἡ μιὰ στὴν ἄλλη κρεμμύδια, σκόρδα, μεταμφιέζονται, περιφέρουν φαλλὸν* κ.τ.τ.).

3. – Ἄλλαι συνήθειαι: π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν τὴν Τρίτην κάνουν λαλαγγῖτες καὶ στέλλουν εἰς τὴν μητέρα καὶ τὴν γειτονιά, *«γιατὶ ἡ νύφη ἦταν ἐν τάξει».*

4. – Ποῖα τὰ ἐπακόλουθα, *ἂν ἡ νύφη δὲν βγῇ μὲ τὴν τιμή της;*

5. – Τὰ δῶρα τῆς νύφης πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀνδρός της. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν τὰ δῶρα τῆς νύφης τὰ διένεμον τὴν Δευτέραν ἢ τὴν Τρίτην τὰ παλληκάρια μὲ τὰ ὄργανα.

γ′) *Ἡ πρώτη ἔξοδος τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τὰ πρῶτα ψώνια.*

Πότε γίνεται τοῦτο καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν τρία παλληκάρια, μὲ μάννα καὶ πατέρα, παίρνουν τὴν Τετάρτην τὸν γαμπρὸ καὶ τὸν *κατεβάζουν στὴν ἀγορά,* ὅπου κάνει τὰ *πρῶτα ψώνια γιὰ τὸ σπίτι του.*

Γίνεται καὶ περιφορὰ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π.χ. εἰς τὴν Πέτραν τῆς Λέσβου περιφέρουν τὸν γαμβρὸν τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου μ᾽ ἕνα φανάρι καὶ ἕνα *πεσκίρι* εἰς τὴν ἐξοχήν, *«γιὰ νὰ τὸν νίψουν· τὸν πιλαλοῦν, τοῦ ρίχνουν χώματα, μὲ ἕνα λόγο, τὸν παιδεύουν».*

δ΄) ***Ἡ ἐπίσκεψις τῆς νύφης εἰς τὴν βρύσιν ἢ εἰς τὸ πηγάδι.***

1.—Ποίαν ἡμέραν γίνεται καὶ μὲ ποίαν πομπήν; Ἀσημώνει ἡ νύφη τὸ νερό; Κατὰ ποῖον τρόπον; Κάμνει καὶ ἄλλας τυχὸν προσφορὰς εἰς τὴν πηγήν;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ νύφη τὴν Δευτέραν πηγαίνει εἰς τὴν βρύσιν καὶ τὴν ἀλείφει μὲ βούτυρον, ρίπτει δὲ εἰς τὸ νερὸν νομίσματα καὶ ψωμί. Εἰς τὴν Ἤπειρον τὴν νύφην συνοδεύουν κορίτσια μὲ τραγούδια τὴν τρίτην ἡμέραν καί, ὅσο νὰ φθάσουν εἰς τὴν βρύσιν, ἡ νύφη χύνει εἰς τὸν δρόμον νερὸ ἀπὸ ἕνα *μπρίκι*. Ὅταν φθάσουν ἐκεῖ, σπέρνει ρύζι γύρω εἰς τὴν βρύσιν καὶ κατόπιν ρίπτει εἰς τὸ νερὸ τρία κομμάτια ψωμί. Κατόπιν γεμίζει τὸ *μπρίκι* της νερὸ καὶ γυρίζει μὲ κλαδιὰ κρανιᾶς εἰς τὸν ὦμον καὶ χύνει τοῦ πεθεροῦ καὶ τῆς πεθερᾶς της νὰ νιφθοῦν. Εἰς τὸν Ναίμονα ἡ νύφη τὴν Πέμπτην τὰ χαράματα *«παίρνει ἕνα μικρὸ μαζί της καὶ πάει μὲ τὰ μπακίρια σ᾿ ἕνα πηγάδ᾿ νὰ φέρ᾿ νερό. Γυρνάει τρεῖς φορὲς γύρω γύρω στὸ πηγάδ᾿ καὶ ἀφήν᾿ ἐκεῖ τὸ προζύμ᾿ ποὺ ἔκαναν τὸ Σάββατο σπίτι της, πρὶν τὴν πλέξουν. Τὸν παλιὸ καιρὸ πήγαινε στὴ θάλασσα καὶ πετοῦσε τὸ προζύμ᾿ μέσ᾿ στὴ θάλασσα»*. Εἰς τοῦ Σαρατσᾶ τῆς Πυλίας οἱ συνοδεύοντες τὴν νύφην φοροῦν κάποιο ἀπὸ τὰ ρουχικά της καὶ τρέχουν *«ἄλλος μὲ κουδούνια καὶ ἄλλος μὲ μαγκοῦρες σὰν τραγιὰ καὶ σὰν τσοπάνοι!»*.

2.—Ποῖαι πράξεις ἐπακολουθοῦν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς συνοδείας εἰς τὴν οἰκίαν; Π. χ. εἰς τὸ Ἀλμαλὶ τῶν Μαλγάρων ἡ νύφη ραντίζει τὸ σπίτι μὲ τὸ νερό, ποὺ φέρνει ἀπὸ τὴν βρύσιν, χύνουσα ἐξ αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ σπιτιοῦ. Κατόπιν ἡ νουνὰ δίδει ρόκα καὶ βαμβάκι εἰς τὴν νύφην, ἡ ὁποία κάθεται κάτω ἀπὸ τὴν μεσοδόκην τοῦ σπιτιοῦ καὶ γνέθει τρεῖς κλωστές· ἅμα τὶς γνέσῃ, πετᾷ τὴ ρόκα ἐπάνω ἀπὸ τὴ μεσοδόκη· ἂν ἡ κλωστὴ δὲν κοπῇ, τὸ ἀντρόγυνο θὰ ζήσῃ πολλὰ χρόνια. Ὑπάρχει ἀλλοῦ ἡ συνήθεια αὐτή; Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ ἐπίσκεψις εἰς τὴν βρύσιν ἐγίνετο τὴν Πέμπτην. Ὕστερα *«ὁ σύdεκνος θανὰ πάρ᾿ ἕνα ζευγάρ᾿ κακάβια κ᾿ ἤθελ᾿ ᾿ὰ τὰ γεμίσ᾿ μὲ γέννημα καὶ νὰ προσκαλέσ᾿ dὴ νύφ καὶ τὸ γαbρὸ καὶ τὶς τὰ ἔκανε δῶρο μὲ dὴ δοξάγα τς. Τὸ γέννημα κεῖνο τό ᾿σπερνεν ὕστερα γαbρὸς νὰ δοῦν τὸ τυχερό τς»*.

3.—Ποῦ ἡ ἐπίσκεψις εἰς τὴν βρύσιν γίνεται καὶ τὴν πρωῒαν τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς πρὸ τῆς στέψεως καὶ μὲ ποίαν συνοδείαν; Π. χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν ἡ νύφη συνοδευομένη ἀπὸ κορίτσια καὶ γυναῖκες πηγαίνει μὲ τὸν *μπράτιμο* εἰς τὴν βρύσιν, προσκυνάει τρεῖς φορὲς καὶ ρίχνει εἰς τὸ νερὸ ἀπὸ τὸ στόμα της ἕνα νόμισμα, ἐνῷ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν: *Βρύση μου, βρυσούλα μου, | ἦρθα πρωΐ, τὸ πρωϊνό, | νὰ πάρω κρύο κρυὸ νερό, | νὰ πάω σπίτ᾿ τὴ μάννα μου καὶ τὸν πατέρα μου, | γιατὶ κόμα σήμερα εἶμαι στὴ μάννα μου | καὶ στὸν πατέρα μου, | νὰ τοὺς δροσίσω κτλ.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ε') ***Τὸ νίψιμον τῶν ποδιῶν.***

Εἰς Ρεΐσδερε «ἡ νύφη τὴν Δευτέραν μὲ μιὰ ἀπὸ τὶς κουνιάδες ἢ τὶς συννυφάδες της γυρίζει ὅλα τὰ σπίτια τῶν συγγενῶν τοῦ γαμπροῦ καὶ τοὺς πλένει τὰ πόδια καὶ τοὺς χαρίζει ἀπὸ ἕνα ζεῦγος κάλτσες, τὶς ὁποῖες καὶ τοὺς φορεῖ». Εἰς τὴν Χαλδίαν Πόντου τὰ *ποδαρονεψίματα* ἐγίνοντο τὴν Τετάρτην ἢ τὴν Πέμπτην.

ϛ') ***Τὰ πιστρόφια*** (*πστόφια, πιστροφίκια, γυρίσματα, γαμπροκάλεσμαν* κλπ.)

Ποίαν ἡμέραν ἡ νύφη ἐπιστρέφει εἰς τὸ πατρικό της σπίτι καὶ μὲ ποίαν συνοδείαν καὶ ποῖα τραγούδια; Πόσον διαρκεῖ ἡ παραμονή της ἐκεῖ καὶ ποῖαι αἱ σχετικαὶ ἐθιμοτυπίαι; Π. χ. εἰς τὴν Σιάτισταν τὴν Τρίτην βράδυ συνοδεία ἀπὸ τοὺς σπιτικοὺς τοῦ γαμβροῦ ἐκκινεῖ μὲ τὰ ὄργανα πρὸς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ μὲ τραγούδια: *Ἔβγα, μάννα καὶ πεθερά, νὰ δεχτῆς τὰ νιόγαμπρα·* ὑποδοχή, δεῖπνον κλπ. Ἐκεῖ οἱ νεόνυμφοι παραμένουν ἕως τὸ Σάββατον βράδυ. Εἰς τὸν Σκοπὸν τὴν Παρασκευὴν τὸ ἀπόγευμα ἡ προξενήτρα παραλαμβάνει τὴν νύφην καὶ τὴν ὁδηγεῖ εἰς τὸ πατρικό της, ὁ δὲ γαμβρὸς ἔρχεται μὲ τοὺς γονεῖς του τὸ βράδυ. Ποῦ προσέχουν ν' ἀποτελῇ ἡ συνοδεία περιττὸν ἀριθμὸν (3, 5, 7 κἑ.); Εἰς τὸ Λοζέτσι Ἠπείρου ἡ μάννα δίνει στὴν κόρη της, ὅταν φεύγῃ, *μιὰ μαύρη κόττα γιὰ νά 'χη καλὴ τύχη* (πρβλ. τὴν παροιμίαν: «*μαύρη κόττα ἄσπρη μοῖρα*»).

ζ') ***Τὸ πρῶτον μετὰ τὸν γάμον λουτρόν.***

Πότε γίνεται καὶ μὲ ποίαν συνοδείαν καὶ τάξιν; Π. χ. εἰς τὴν Σινώπην ἡ *παρανύφισσα* τὸ πρῶτον Σάββατον ὡδηγοῦσε τὴν νύφην εἰς τὸ λουτρὸν κρατῶντας ἕνα κερὶ ἀναμμένο. Εἰς τὸ Βογατσικὸν ἡ νύφη τρία Σάββατα, τὸ ἀπόγευμα, πηγαίνει εἰς τὴν μητέρα της καὶ λούζεται. Εἰς τὴν Ἀπολλωνιάδα Προύσης ἑωρτάζοντο *οἱ σαράντα τοῦ λουτροῦ*.

η') ***Ὁ ἀντίγαμος*** ἢ ***ἡ ἀντίχαρα*** (τὰ *γιομίσια* (Σιάτιστα), τὰ *σιργιανίσματα* (Βογατσικόν), τὰ *ἑφτὰ* (Πόντος), τὰ *ὀχτώμερα* (Ἀθῆναι), ἡ *ἀντίχαρα* (Λῆμνος).

Εἰς τί συνίσταται καὶ πότε γίνεται ὁ *ἀντίγαμος;* Π.χ. εἰς τὴν Κύζικον τὴν πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὸν γάμον οἱ νεόνυμφοι πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὁ δὲ ἱερεὺς εἰς τὸ τέλος τῆς λειτουργίας τοὺς διαβάζει μίαν εὐχήν· διὰ νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, «*πρέπει νὰ ρίξουν παράδες εἰς τὸ κόκκινο ζουνάρι, ποὺ κρατοῦν στὴν πόρτα δυὸ παλληκάρια*». Κατόπιν κάνουν ἐπισκέψεις εἰς συγγενικὰ καὶ φιλικὰ σπίτια. Εἰς τὴν Λῆμνον οἱ νεόνυμφοι πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν συνοδευόμενοι ἀπὸ τὸν κουμπάρον καὶ βαδίζοντες *ὅλο δεξιά*. Εἰς τὸ Λο-

ζέτσι (Ἠπ.) ὁ ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας προσφέρει εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύφην ἀπὸ ἕνα *φιόρο*.

θ') ***Προλήψεις καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι τῆς πρώτης ἑβδομάδος ἢ τῶν πρώτων 40 ἡμερῶν, σχετικαὶ μὲ τοὺς νεονύμφους.***

Παραδείγματα: Εἰς πολλὰ μέρη ἡ νύφη καθ' ὅλην τὴν ἑβδομάδα δὲν σκουπίζει, ὁ γαμβρὸς δὲν βγαίνει ἀπὸ τὸ σπίτι (Ὕδρα).— Πότε ἡ νύφη ἀρχίζει τὶς δουλειές; Εἰς τὸ Βλαχώρι Ἠπ. εὐθὺς τὴν ἑπομένην τοῦ γάμου «*πάει μὲ τὴν πεθερὰ καὶ ζαλώνεται τὸ μεγαλύτερο ζαλίκι, ποὺ μπορεῖ*».— Ἂν δύο γάμοι γίνουν συγχρόνως, δὲν πρέπει ἡ μία νύφη νὰ ἰδῇ τὴν ἄλλην, πρὶν περάσουν ὀκτὼ (Γιάνιτσα Καλαμῶν) ἢ 40 ἡμέραι (Σίφνος). Ἂν τυχὸν συναντηθοῦν, σκεπάζουν τὸ πρόσωπόν των μὲ μαντήλι καὶ ἀσπάζονται ἡ μία τὴν ἄλλην λέγουσαι: *Νὰ χαίρεσαι τὸν ἄντρα σου κ' ἐγὼ τὸν ἐδικόν μου*. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ νεοπαντρεμένη ἐπὶ 40 ἡμέρας «*δὲν πάει ν' ἀλέσῃ στὸ μύλο*». Εἰς τὰ Ἄγραφα ἡ νύφη «*ἕως τὶς σαράντα πηγαίνοντας γιὰ νερὸ μὲ τὴ βαρέλλα, περνάει κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ καὶ προσκυνάει*». Εἰς τὴν Λῆμνον ὁ γαμβρὸς δὲν βγαίνει ἔξω τὴν Τρίτη, γιατὶ εἶναι *κατσποδιασμένος* (= γρουσούζης). Ὁ γαμβρὸς δὲν πρέπει νὰ χύσῃ νερὸ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τὴν νύκτα οὔτε νὰ δώσῃ ἀπάντησιν, ἂν ἀκούσῃ τὴν νύκτα τὸ ὄνομά του (Πόντος) κλ.

ι') ***Προλήψεις καὶ συνήθειαι, ἀφορῶσαι τοὺς νεονύμφους καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους.***

Π. χ. ἡ νύφη νὰ μὴν ἰδῇ ἄλλη νύφη ἢ λείψανο καὶ νὰ μὴ βαφτίσῃ παιδί, *πρὶν χρονιάσῃ*. Εἰς τὸ Βογατσικὸν «*προτοῦ χρονίσῃ ἡ νύφη, δὲν βάζουν κλῶσσα, δὲν φυτεύουν λουλούδια καὶ δὲν κάνουν κουκούλια, γιατὶ χάνεται ἡ εὐτυχία τοῦ σπιτιοῦ*». Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἠπείρου οἱ νυφάδες τοῦ ἔτους μαζεύονται τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου καὶ ξεκινοῦν μὲ τραγούδια διὰ τὸ βουνόν, ὅπου μαζεύουν βάγια διὰ τὴν ἐκκλησίαν· κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των «*τὶς χτυποῦν μὲ βάγια*» ἐπευχόμενοι *μὲ γειά*». Καὶ τὸ μεσημέρι τῆς Λαμπρῆς οἱ νύφες *ἀλλάζουν πασκαλιὰ μὲ τὴ μάννα τους καὶ τὴ νουνά τους* (Λοζέτσι Ἠπείρου). Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσ. οἱ *νιόπαντρες γυναῖκες* τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων τηροῦν ἀργίαν, «*γιατὶ κοιλοπονάει ἡ Παναγία*, καθὼς καὶ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, γιατί:

τ' ἅγιο Θυμιοῦ θυμήσου με, κλήρα γιὰ νὰ σ' ἀφήσω».

Εἰς τὴν Ἀγχίαλον συνήθιζον τὴν ἑορτὴν τοῦ Προδρόμου (7 Ἰαν.) νὰ ρίπτουν τοὺς νεονύμφους εἰς τὴν θάλασσαν, τὰς δὲ νεονύμφους γυναῖκας νὰ βρέχουν μὲ *θαλασσινὸ νερὸ* «*γιὰ γερωσύν'*». Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἀλλοῦ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΗΝ

Α΄ Τὰ πρὸ τῆς τελευτῆς.

α΄) *Προγνωστικὰ τοῦ θανάτου κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ.*

1. – Προμηνύματα ἐκ τῶν πτηνῶν ἢ ἄλλων ζῴων.

Ποίων ζῴων αἱ φωναὶ θεωροῦνται κακὸς οἰωνός; Τί λέγουν καὶ τί κάμνουν, διὰ ν᾽ ἀποτρέψουν τὸ κακόν; Π.χ. εἰς τὴν Κομοτηνήν, ὅταν φωνάζῃ ἡ κουκουβάγια λέγουν τρεῖς φορές:

Ὅσα ρέματα περνᾷς,
μαῦρο αἷμα νὰ ξερνᾷς·
ψαλίδι στὴν οὐρά σου,
κόκκαλο στὸ λαιμό σου,

καὶ φτοῦν τρεῖς φορές. Ἐξετάζουν καὶ πόσες φορὲς θὰ φωνάξῃ ἡ κουκουβάγια; Π.χ. κατὰ τοὺς Κρῆτας, *«ἂν φωνάξῃ ἡ ζάρα μιὰ φωνὴ στὴ στέγη τοῦ ἀρρώστου, θὰ πεθάνῃ»*, κατὰ τοὺς Κεφαλλῆνας, ἂν φωνάξῃ 1, 3, 5 φορές, εἶναι καλὸς οἰωνός, ἂν φωνάξῃ 2 ἢ 4 φορές, κακός. Τί λέγουν καὶ τί κάμνουν, ὅταν *οὐρλιάζῃ ὁ σκύλος* ἢ *λαλῇ ἡ κόττα σὰν κόκορας;*

Ποῖον εἶναι τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς κουκουβάγιας κατὰ τόπους; Π.χ. *χαροπούλι* (Ἀράχοβα Παρν.), *νεκροπούλι* (Νάξος), *στριγγλοπούλι* (Ζάκυνθ., Κεφαλλ.), *κακοπούλι* (Κεφ.) *καόνι* (Κύθηρα).

2. – Ἐξ ἐξηγήσεως ὀνείρων.

Παραδείγματα: Ἂν ἰδῇ κανείς, ὅτι καίεται ὁ *καβαλλάρης*, δηλ. τὸ κορυφαῖον ξύλον τῆς οἰκίας, σημαίνει, ὅτι θ᾽ ἀποθάνῃ ὁ νοικοκύρης. «Ἂν γυνὴ ἴδῃ καθ᾽ ὕπνους, ὅτι ἐκουρεύθη, θ᾽ ἀποθάνῃ ὁ σύζυγός της».

3. – Ἐξ ὡρισμένων κινήσεων ἢ ἐκφράσεων τοῦ ἀσθενοῦς.

Π.χ. εἰς τὸ Λασήθι *«ἅμα ὁ ἄρρωστος ἀνεμαζώνει τὰ ροῦχα του, καταλαβαίνουνε πὼς θὰ πεθάνῃ»*. Εἰς τὸν Ἀπόσκεπον τῆς Καστορίας *«ὅταν τοῦ βαριὰ ἀσθενοῦς τὸ ἀριστερὸ μάτι δακρύζῃ, σημαίνει, ὅτι κλαίει ἡ ψυχή του καὶ θὰ πεθάνῃ»*. Εἰς τὰς Κυδωνίας πιστεύουν, ὅτι *«τρεῖς ἡμέρες* (ἢ καὶ 10-15 ἡμέρες) *πρωτύτερα ὁ ἄρρωστος χαροσκιάζεται, βλέπει τὸ Χάρο καὶ σταματᾷ τὸ μάτι. Ἅμα τὸν δῇ καλό, γελᾷ, ἅμα τὸν δῇ ἄγριο, φοβᾶται καὶ κλαίει»*.

4. – Ἐξ ἄλλων φαινομένων, παρατηρουμένων ἐπὶ τοῦ ἀσθενοῦς.

Π.χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην πιστεύουν, ὅτι *«σὲ μερδικοὺς ἀνθρώπους, ὀντὸ*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

σιμώνη ὁ θανατός τως, ἀνοίγει τὸ ψειριό ντως, δηλ. ἕνα μῆνα, δυὸ μῆνες, πέντε μῆνες παραμπρὸς γεμίζουνε ψεῖρες, συρμός· ἀλλάσσου τζοις τὴν ταχινὴ κι ἀργὰ εἶναι πάλι γεμᾶτοι. Τσοὶ μέρες ἀποὺ σιμώνει ὁ θάνατός τως, χάνονται ὅλως διόλου οἱ ψεῖρες». Ποῦ ἀλλοῦ πιστεύεται τοῦτο ἢ κάτι παρόμοιον;

5.–Ποῖοι μαντεύουν τὸν θάνατον; Π.χ. κατὰ τοὺς Κρῆτας ὁ παπᾶς τῆς ἐνορίας καὶ «αὐτοὶ ποὺ θωροῦνε τσ' ἀποθαμένους» ξέρουν ἂν θὰ πεθάνη ἢ ὄχι ὁ ἄνθρωπος, πρὶν ἀκόμη ἀρρωστήση. *«Σαράντα μέρες πρωτύτερα τόνε βαστοῦνε οἱ ἀποθαμένοι καὶ τόνε γυρίζουνε. Δὲν τὸ μολογοῦνε ὅμως, γιατὶ τρῶνε ξύλο ἀπὸ τσ' ἀποθαμένους».* Ποῦ ἀλλοῦ ὑπάρχει ἡ πίστις αὐτή;

β') ***Συγχώρησις. Ἡ εὐχὴ πρὸς τὰ τέκνα καὶ τὰ κατ' αὐτήν.***

Παραδείγματα: Εἰς τὰ ὀρεινὰ χωρία τῆς Πυλίας *«πρὶν κοινωνήση ὁ παπᾶς τὸν ἄρρωστο, τὸν ἀλλάζουν, τοῦ βάνουν τὰ καλά του. Ὕστερα θὰ μαζωχτοῦν παιδιὰ κι ἀγγόνια γύρω του νὰ τὰ σχωρέση καὶ νὰ τοὺς δώκη τὴν εὐκή. Θὰ τοῦ φέρουν ἕνα λιοφτόκλαρο* (κλαρὶ ἀπὸ ἐλιὰ) *κ' ἕνα ποτήρι μὲ νερὸ καὶ θὰ τὸ βουτᾶ μέσα καὶ θὰ ρεντίζη τὸν καθένανε σταυρωτὰ στὸ κεφάλι, ὅπως στὸν ἁγιασμό, λέγοντάς του: «Σχωρεμένος νά εἶσαι, τὴν εὐχή μου νά 'χης».* Εἰς τὴν Μύκονον, τὴν Κάρπαθον κ.ἄ. ὁ ἑτοιμοθάνατος τοὺς ραντίζει μὲ νερὸ κι ἁλάτι, λέγοντας: *«Ὡς λειώνει τὸ ἁλάτι, νὰ λειώσουν οἱ κατάρες μου».* Εἰς τὰς Κυδωνίας κ.ἄ. *«ἄμα ἔχη* (ὁ ἑτοιμοθάνατος) *κακὴ καρδιὰ μὲ κανένα, τὸν φωνάζουν καὶ κεῖνον νὰ σχωρεθοῦνε. Φέρνουνε ὕστερα τὸν παπᾶ καὶ μεταλαβαίνει ὁ ἄρρωστος».*

γ') ***Ἡ μετάληψις τοῦ ἑτοιμοθανάτου.***

1.–Μὲ ποίαν συνοδείαν καὶ τάξιν πηγαίνει ὁ ἱερεύς, διὰ νὰ κοινωνήση τὸν ἄρρωστον; Κατὰ τὸν Λασκαρᾶτον *«μὲ ἀναμμένες τὲς λαμπάδες καὶ μὲ μιὰ καμπάνα, ποὺ τὴν κουβαλοῦν μαζὶ καὶ τὴ σημαίνουν νεκρώσιμα».* Ποῦ γίνεται τοῦτο;

2.–Τί κάμνουν, ἂν δὲν προφθάσουν νὰ μεταλάβουν τὸν ἄρρωστον; Π.χ. εἰς τὰ Κοτύωρα *«τὸν μεταλαβαίνουν οἱ σπιτικοὶ μὲ τὸν ἁγιασμό, ποὺ ἔχουνε φυλαγμένον ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῶν Φώτων».* Εἰς τὸ Ρέθυμνον *«ὅταν πεθάνη κάποιος καὶ δὲν προφθάσουν νὰ τὸν μεταλάβουν, ἄμα τὸν θάψουν, παίρνουν ἕνα καντήλι ἀπὸ τὴν εἰκόνα μπροστὰ καὶ τὸ χύνουνε σταυρωτὰ ἐπάνω του».*

3.–Τί πιστεύουν διὰ τὸν ἄνθρωπον, ποὺ ἀπέθανε *ἀμετάλαβος (ἢ ἀμεταλάβητος;)* Γίνεται βρικόλακας; ἢ τί ἄλλο;

δ') ***Τὸ ψυχορράγημα.***

1.–Λέξεις καὶ ἐκφράσεις δηλοῦσαι, ὅτι ὁ ἀσθενὴς πνέει νὰ λοίσθια· π.χ. *ψυχομάχημα, ψυχομάχισμα* (Κρήτη), *ἀγκομαχητὸ* (Μάνη), *χαροπάλεμα* (Κάρπα-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

θος)· ὁ ἄρρωστος *ἀγγελοσκιάζεται, στένει τὸ μάτι* (Κρήτη), *ἀγγελοκρίνεται* ἢ *ἀγγελοφοριέται* (Μάνη), *ἀγγελοκρούεται* (Βλάστη Μακεδ.), *βλέπει, εἶδε τὸν ἄγγελό του* (Καστ.), *ἀγγελοκόβεται· ἐσήκωσε ρόχο* (Λάστα Γορτ.), *εἶναι στὸ ζύγι* (Ἤπειρ.), *εἶναι ἔζυγος* (Κύθηρα)· *εἶναι στὰ δύο* (Σηλυβρία, Στενήμαχος), *εἶναι στὰ δίχωτα* (Πόντος)· *ὁ δεῖνα γέρος ἐλαχτοκόπησε τὸ Χάρο* (=τὸν ἐκλώτσησε, διέφυγε) κτλ.

2.—Δοξασίαι σχετικαὶ μὲ τὸ ψυχομάχημα. Διηγήσεις περὶ φοβερῶν ὄψεων, τὰς ὁποίας βλέπει ὁ ψυχορραγῶν. Χάρος, χαροπάλεμα. Ἄγγελος, ψυχοστασία *(ζύγισμα τῆς ψυχῆς)*. Ἄλλαι ἀόρατοι σκηναί, συμβαίνουσαι περὶ τὴν κλίνην τοῦ ἀσθενοῦς (Βλ. Ἐπ. ΛΑ 1940, σ. 44 κ. ἑ.).

Παραδείγματα: «*Πρὶν πεθάνῃ ὁ ἄρρωστος, ἀρχίζει νὰ τόνε τραυάῃ ὁ Χάρος καὶ τότε γριλώνει τὸ μάτι του*» (Γρίζι Πυλίας). «*Ὁντὸ ψυχομαχῇ ὁ ἄθρωπος, περνᾷ ἀπὸ ἐφτὰ δικαστήρια, μὰ τὸ ὕστερο εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο. Ἐκειὰ ἀποφασίζεται ποιὸς θὰ κερδίσῃ τὴν ψυχή, ὁ δαίμονας γῆ ὁ ἄγγελος* (Ἀν. Κρήτη). «*Ὁντὸ ψυχομαχῇ ὁ ἄθρωπος, πᾶνε οἱ γι - ἀποθαμένοι καὶ τσοὶ θωρεῖ ὁ ἀρρωστάρης καὶ τῶσε μιλεῖ καὶ τῶσε γελᾷ, μ' ἀνὲν τσοὶ μολογήσῃ, βουβαίνεται*» (Ἀν. Κρήτη). «*Ἄμα ἔχῃς καλὴ καρδιά, ξεψυχᾷς σὰν τὸ πουλὶ* (Καστορία).

3.—Εἰς ποῖα αἴτια ἀποδίδεται ἡ παράτασις τῆς ἀγωνίας τοῦ θανάτου; Τί κάμνουν, *γιὰ νὰ ἀναπαυτῇ ὁ ἄρρωστος γρηγορώτερα*; Παραδείγματα:

1ον «*Δὲ βγαίνει ἡ ψυχὴ ἑνός, ποὺ ἔχει κατάρα ἀπὸ γονικά. Τὸν ραντίζουν μὲ νερό, πὄχει ἁλάτι μέσα λειωμένο, καὶ λένε: Θέ μ', λέουσέ τουν, νὰ γέν' νιρὸ κι ἁλάτι ἡ κατάρα πὄχ'! Ἔτσι ξεψυχάει*» (Αἰτωλία).

2ον «*Ἂν ἀδίκησε κανένα καὶ τυχαίνῃ νὰ εἶναι πεθαμένος, παίρνουν ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὸ ροῦχο του, τὸ καῖνε καὶ καπνίζουν μ' αὐτὸ τὸν ἄρρωστο*» (Κυκλάδ.).

3ον «*Ἄμα ἕνας ἔχ' κάψ' ζ'γό* (ζυγό), *δὲ βγαίν' ἡ ψ'χή τ'. Τότε βάζουν ἕνα κομμάτ' ζ'γὸ κάτ' ἀπ' τὸ μαξ'λάρ' τ'* (Λῆμνος, Λέσβος), ἢ *κάτω ἀπὸ τὸ κρεββάτι του* (Κίμωλος), ἢ *ἀκκουμποῦν τὸ ζυγὸ πάνω στὸν ἄρρωστο* (Σκῦρος) ἢ *τοῦ βάνουν τὸ ζυγὸ στὸ λαιμό, γιατὶ ἔχει κατάρα* (Σέριφος.) *Ἔτσι βγαίνει ἡ ψυχή του*». Ὁμοίως «*ἀπ' τὸ ὠμὸ τὸ μετάξ' (πρὶν τὸ ψήσ'ς) δὲ gάν' νὰ ράψ' ς, γιατὶ δὲν ξεψυχᾷς· γιὰ νὰ ξεψ'χήσ', θὰ τ' θέσ'ς στὸ προσκέφαλο ὠμὸ μετάξ'*» (Λέσβος).

4ον «*Ὅποιος ξεστραλικώνει* (=βγάζει τὰ *στραλίκια*, δηλ. τὶς πέτρες ποὺ χωρίζουν τὰ σύνορα) *δὲν ξεψυχᾷ· γιὰ νὰ ξεψυχήσῃ, τοῦ βάνουν κάτω ἀπ' τὸ μαξιλάρι ἕνα κομμάτι στραλίκι καὶ ξεψυχᾷ* (Δυτ. Κρήτη).

5ον «*Ἄμα ὁ ἄρρωστος περιμένῃ κανένα ξενιτεμένο, ἀργεῖ νὰ ξεψυχήσῃ· τότε τοῦ δίνουμε τὴ φωτογραφία του ἢ τοῦ ρίχνουμε ἕνα ροῦχο τοῦ ξενιτεμένου ἐπάνω του*». Ἂν τὸ πρόσωπον αὐτὸ εἶναι μὲν παρόν, ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑποστῇ ψυχικὰς συγκινήσεις, τότε παίρνει μὲ τὴν παλάμην τρεῖς φορὰς νερὸ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

καὶ τὸ χύνει εἰς ἕνα ποτήρι· αὐτὸ δίδεται εἰς τὸν ψυχορραγοῦντα (Ἀδριαν.).

6ον «*Ὅταν κανεὶς ξεψυχᾷ καὶ οἱ γύρω του κλαῖνε, τυραννιέται ἡ ψυχή του· γι' αὐτὸ βγάζουν τὴ μάννα ἔξω ἀπ' τὸ δωμάτιο τοῦ ἀρρώστου*». Πρβ. τὴν φράσιν: *αὐτὸς τραύαγε ἀπὸ χτές, ἀλλὰ τὸν ἀντισκόψανε* (=ἐμποδίσανε) (Καλάβρυτα).

7ον «*Ὅποιος ἄκουσε τὸ ψαλτήρι* (δηλ. τὴν εὐχὴν διὰ ψυχορραγοῦντα) *δὲν ξεψυχᾷ, ἂν δὲν τοῦ τὸ διαβάσουνε*» (πολλαχοῦ).

8ον «*Καμιὰ φορὰ λείπεται ζάλα* (=δὲν ἔχει κάμει ὅσα βήματα χρειάζεται) *καὶ γι' αὐτὸ τυραννᾶται· τότε τόνε σηκώνουνε καὶ περπατεῖ λίγο καὶ 'πομένει σὰν τὸ πουλάκι*» (Κρήτη).

4.–Ἄλλαι πράξεις ἢ μαγγανεῖαι πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ἀγωνίας τοῦ θνήσκοντος. Π.χ. γυρίζουν τὸν ψυχορραγοῦντα *κατὰ ἥλιοῦ* (Καστορία), *ἀνετολικὰ* (Λασήθι) ἢ *νεκρικὰ* (μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς δυσμὰς) (Σύμη)· λύουν τοὺς κόμβους τῶν ἐνδυμάτων ἢ τῆς μανδήλας του, τὴν ζώνην του κλ., βγάζουν τὰ καρφιὰ ἀπὸ τοὺς μανδάλους τῶν θυρῶν (Χίος) κλ. Εἰς τὴν Κύπρον «ἅμα ἐννοήσουν, ὅτι ὁ ἀσθενὴς ἀποθνήσκει, καταβιβάζουν αὐτὸν καταγῆς καὶ θέτουν ἐπὶ ἁπλοῦ σακκίου». Ποῦ ἀλλοῦ γίνεται τοῦτο καὶ ποία ἡ διδομένη ἐξήγησις; Εἰς τὴν Καστορίαν «*τοῦ δίνουν κρασὶ καὶ λάδι, γιὰ νὰ μαλακώσουν τὰ μέσα του*».

5.–Ἐπικλήσεις ἁγίων, π.χ. τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου ἐν Κοτυώροις: *Ἅε Λευτέρ' ι-μ', γιὰ δὸς γιὰ ἔπαρ'* (=ἢ δῶσε ἢ πάρε).

6.–Ἀνάγνωσις εὐχῆς. «*Παρακαλοῦν τὸν παπᾶ νὰ τὸν διαβάσ' γιὰ νὰ πεθάν'*» (Ἀδριαν.). Ποία ἡ εὐχὴ αὕτη καὶ πῶς λέγεται κοινῶς; Ποῖα τὰ ἐθιζόμενα κατ' αὐτήν; Π.χ. *Ψυχορραοῦσα* (Κύθνος), *ψ'χολαλοῦσα* (Λῆμνος), *ψ'χολογοῦσα* (Λέσβ. Μάδυτος), *ἀναπαψιμάρι*, (Ζάκυνθος), *παραστάσιμο* (Λασήθι), *ἀγγελοδιάβαση* (Θράκη), *ἐλευτεροχάρτ'* (Κοτύωρα) κλ. Εἰς τὸ Βλαχώρι Ἠπείρου «*ὁ παπᾶς τοῦ διαβάζει τὸ τετραβάγγελο καὶ τὸ ψαλτήρι· κατόπιν βγάζει τὸ παπούτσι του καὶ τὸν πατᾷ στὸ μέτωπο, στὸ στῆθος καὶ στὴν κοιλιά*».

7.–Ἄλλαι ἐνέργειαι τῶν οἰκείων κατὰ τὸ ψυχορράγημα. Π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν «*ἀνάβουν κερὶ καὶ τὸ δίνουν νὰ τὸ κρατάῃ, γιὰ νὰ φωτίζεται ἡ ψυχή του, ποῦ θὰ βαδίσῃ*». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλὶ «συγγενής τις ἢ φίλος λαμβάνει τὸν ψυχορραγοῦντα ἐπὶ τῶν γονάτων, ἕως ὅτου παραδώσῃ τὸ πνεῦμα, κρατῶν λαμπάδα ἀνημμένην».

ε') ***Πρόσκλησις τοῦ Θανάτου.***

Ἐνέργειαι ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ τοῦ βίου. Ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ἅμα γηράσουν πολύ, «*βγάζουν τὸ τσιαμπέρι τς ἢ τοὺ φέσι τς ἀπουπάν' ἀπ' τοὺν μπατζᾶ* (καπνοδόχην), *γιὰ νὰ τὶς δγῇ ἡ Θιὸς κὶ νὰ τὶς πάρ'*».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Β΄. Τὰ μετὰ τὴν τελευτήν.

α΄) ***Λέξεις, ἐκφράσεις καὶ παροιμίαι*** σχετικαὶ μὲ τὴν τελευτήν. Π.χ. *ἔμεινε, ἐβούλωσε, μᾶς ἄφησεν ὑγεῖες, πάει στὴ συχώρεση, τό 'πιε τὸ ποτήρι του, σώθ'κε τὸ λάδι του, τό 'φαγε τὸ ψωμί του, ἐγλύτωσε, ὕπνωσε* ('Ανακοῦ Καππ.) κτλ. Κατάραι: π.χ. *Νὰ τὸν γράψουνε στὸ βήσσαλο* (Κύμη) κτλ.

β΄) ***Αἱ πρῶται μετὰ τὴν ἐκπνοὴν ἐνέργειαι τῶν οἰκείων.***

1. – Ἀναγγελία τοῦ θανάτου διὰ γοερῶν κραυγῶν. Π.χ. εἰς τὴν Σύμην «αἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ θανόντος παρευρεθεῖσαι συγγενεῖς καὶ φίλαι γυναῖκες, λυσίκομοι καὶ τὰ στήθη τύπτουσαι ἐξέρχονται ἐπὶ τοῦ δώματος ἢ τοῦ ἐξώστου τῆς οἰκίας καὶ διὰ γοερῶν θρηνολογιῶν διαδίδουσι τὴν εἴδησιν τοῦ δυστυχήματος». Ἐν Καρπάθῳ «μόλις ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος, οἱ παριστάμενοι συγγενεῖς *σύρνου τὸ μονόφωνο*, δηλ. ἐκβάλλουν γοερὰς κραυγὰς καὶ ὁ κόσμος λαμβάνων εἴδησιν τρέχει εἰς τὸ σπίτι τοῦ πένθους». Ὁμοίως εἰς τὴν Χίον. Πρβλ. τὴν φράσιν τῶν Σαμοθρακῶν «*Ἀπόψι τὰ μισάνυχτα γαργαρίξαν*, ἐπὶ τῶν ἀγρίων κραυγῶν, τὰς ὁποίας ἐκβάλλουν ἐξερχόμεναι εἰς τὴν θύραν οἱ συγγενεῖς τοῦ νεωστὶ ἀποθανόντος, ὅπως ἀναγγείλουν τὸν θάνατον εἰς τοὺς συγχωριανούς των».

2. – Ἄνοιγμα τῶν παραθύρων καὶ τῶν θυρῶν. Διὰ ποίαν αἰτίαν γίνεται τοῦτο; Π.χ. εἰς τὴν Σύμην «ἵνα μὴ κατακλεισθῇ ὁ ἄγγελος». Ποῦ τοὐναντίον κλείονται θύραι καὶ παράθυρα καὶ διὰ ποῖον σκοπόν; Π.χ. εἰς τὴν Στρωμίνιανην Ναυπακτίας «*ἅμα πεθάνῃ κανένας, βουλώνουν καλὰ πόρτες καὶ παράθυρα, γιὰ νὰ μὴ βγῇ ὄξω ὁ Χάρος. Τότε ἕνας σπιτικὸς φωνάζει: Χάρο, ἄφ' το* (τὸ παιδί, τὸν γέροντα). *Ποῦ τὸ πᾷς; Τὸ ἐπαναλαμβάνει πολλὴ ὥρα, γιὰ ν' ἀκούσῃ ὁ Χάρος, μήπως καὶ τ' ἀφήσῃ, καὶ γιὰ νὰ μὴ τολμήσῃ ἄλλη φορὰ νὰ πάρῃ κανένα ἀπὸ τὸ σπίτι*». Εἰς τὴν Μάνην «κλείοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ νεκροῦ κλείουσι συγχρόνως τὰ παράθυρα καὶ τὴν θύραν, ἕως οὗ ἔλθῃ ὁ ἱερεὺς καὶ ἀναγνώσῃ τὴν εὐχήν, τὴν λεγομένην ψυχαμπόλησιν».

3. – Ἄλλαι ἐνέργειαι τῶν οἰκείων. Π.χ. «*Μόλις ξεψυχήσῃ ἄνθρωπος, τὸν γυρνοῦν ἀντήλια, τὸ πρόσωπο νὰ βλέπῃ τὸν ἥλιο, ἀνοίγουν ὅλα τὰ παράθυρα καὶ τὶς πόρτες, ἀνάφτουν κερὶ πάν' ἀπ' τὸ κεφάλι του καὶ θυμιάζουν μὲ θυμιατὸ ἢ μὲ κεραμίδα τοῦ σπιτιοῦ* (Τσανδώ). Εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «*χύνουν ἀμέσως τὸ νερὸ τοῦ σταμνιοῦ καὶ πᾶνε καὶ φέρνουνε ἄλλο, γιατὶ στὸ νερὸ ποὺ εἶχε τὸ σταμνὶ ἤπλυνεν ὁ ἄγγελος τὸ σπαθί ντου, ὄντὸν ἤσφαξε τὸν ἀποθαμένο*». Πολλαχοῦ σκεπάζουν ἢ ἀντιστρέφουν τὸν καθρέπτην κλ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

γ') ***Αἱ πρῶται περιποιήσεις τοῦ νεκροῦ.***

1. – *Τὸ κλείσιμο τῶν ματιῶν καὶ τοῦ στόματος.* Ποῖος κλείνει τὰ μάτια καὶ τὸ στόμα τοῦ ἀποθανόντος; Τὰ παιδιά του ἢ ἄλλος κανεὶς καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π. χ. εἰς τὴν Ἀνατ. Κρήτην «*σαλιώνουν τὰ δυὸ μεγάλα δάχτυλα, σκύβουν χάμαι στὴ γῆ, τὰ τρίβουν στὸ χῶμα καὶ λέν: Τούτ' ἡ γῆς ποὺ σ' ἔθρεψε, τούτη θὰ σὲ φάῃ. Κατόπι μ' ἐκεῖνα τὰ δάχτυλα τὸν καλύβγουν*», δηλ. τοῦ κλείνουν τὰ μάτια. – Περιδένονται αἱ σιαγόνες τοῦ νεκροῦ διὰ μανδηλίου;

2. – Διὰ ποῖον σκοπὸν γίνεται τὸ κλείσιμο τῶν ματιῶν; Ποία ἡ πρόληψις, ἂν τυχὸν δὲν κλείσουν καλὰ τὰ μάτια τοῦ νεκροῦ;

3. – Σχηματισμὸς τοῦ λειψάνου. Φροντὶς νὰ *τεντωθῇ* ὁ νεκρός, ἐφ' ὅσον εἶναι ζεστός: *νὰ ἰσιώσουν τὰ πόδια του, νὰ σταυρωθοῦν τὰ χέρια του, νὰ πάρῃ τὸ σχῆμα του τὸ λείψανο.*

δ') ***Λοῦσις, ἄλειψις, σαβάνωμα.***

1. – Ποῖος ἐκδύει, λούει καὶ σαβανώνει τὸν νεκρόν; Κανεὶς ἐκ τῶν οἰκείων ἢ ξένη γυναῖκα; Πῶς προσονομάζεται αὕτη; (π. χ. *ἀλλάχτρια, νεκραλλάχτρια, σαβανώτρα, λαζαρώτρα*).

Πῶς ἐκδύεται ὁ νεκρός; Π. χ. εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας «*ἅμα ξεψυχοῦσε, τοῦ σκίζαμε τὰ ροῦχα (μὲ τὸ χέρι, ὄχι μὲ ψαλίδι) καὶ τὰ ρίχταμε στὴ θάλασσα*». Εἰς τὰς Κυδωνίας «*τὰ νεκρόρρουχα τά 'σκιζε ἡ νεκραλλάχτρια καὶ τά 'βγαζε ὄχι ἀπ' τὸ κεφάλι, ἀλλὰ ἀποκάτω· τά 'παιρνεν ἡ νεκραλλάχτρια*». Εἰς τὴν Νάξον «*τῶν πεθαμένων τὰ ροῦχα τὰ βγάζουνε βιάστικα καὶ τὰ βγάζουνε ἀνάποδα*».

2. – Πῶς γίνεται ἡ λοῦσις τοῦ νεκροῦ; Μὲ νερὸ ἢ μὲ κρασὶ ἢ μὲ ξίδι; Εἰς τὴν Ζάκυνθον τὸ νερὸ τὸ βράζουν μὲ φύλλα λεμονέας ἢ πορτοκαλέας καὶ μὲ ἄλλα μυρωδικὰ χόρτα. – Πλύνεται ὅλον τὸ σῶμα ἢ μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ; ἢ ἁπλῶς ἐπιχρίονται ὡρισμένα μέρη τοῦ σώματός του; Ποῦ ἀπορρίπτεται τὸ δοχεῖον μὲ τὸ κρασὶ ἢ τὸ νερό;

Παραδείγματα. Εἰς τὴν Ἀνατ. Κρήτην «*πλύνουν ὅλο τὸ σῶμα μὲ μιὰν ἄσπρη πετσέτα, ποὺ τὴν βουτοῦν στὸ κρασί. Μέσα στὸ κρασὶ ἔχουνε βάλει καὶ μερικὲς σταγόνες λάδι. Λεκανίδα καὶ πετσέτα τὰ ρίχτουν μέσα στὸν τάφο, ὅταν τὸν θάψουν*». Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν «*βουτοῦν ἕνα κομμάτι βαμπάκι μέσα σὲ κρασὶ καὶ τὸν πλύνουν τὸ πρόσωπο*». Εἰς τὰς Κυδωνίας ἡ ἀλλάχτρια «*τοῦ κάνει σταυρὸ μὲ κρασί, μὲ λάδι στὴν πλάτη, στὸ στῆθος, στὰ χέρια καὶ στὰ πόδια. Τὸ κουπάκι, ποὺ ἔχει τὸ κρασὶ καὶ τὸ λάδι, τὸ πετοῦν στὴ θάλασσα*».

3. - Σάβανον (*ἀνεβόλι* (Κρήτη), *μύζαρον*, (Κύπρος). Σαβάνωμα, σαβανωτής.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Τί ὕφασμα μεταχειρίζονται διὰ σάβανον καὶ πῶς γίνεται τὸ σαβάνωμα;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σέριφον «*ἡ σαβανώτρα παίρνει τρεῖς πῆχες ἀμερικάνικο παννί, τὸ διπλώνει σὲ δύο καὶ μὲ τὸ κερί, ποὺ καίει στὸ κεφάλι τοῦ νεκροῦ, τὸ καίει στὴ μέση καὶ κάνει τὴν τρῦπα ποὺ θὰ περάσῃ τὸ κεφάλι του (ἀνοίγει λαιμουδιά). Ψαλίδιδὲν ἐπιτρέπεται*». Καὶ εἰς τὴν Καστορίαν «*στὸ σάβανο δὲν βάζουν ποτὲ ψαλίδι· τὸ σκίζουν μὲ τὸ χέρι, ἀφοῦ κάμουν ἀρχὴ μὲ δυὸ πέτρες· βάζουν τὴ μιὰ ἀποκάτω καὶ μὲ τὴν ἄλλη χτυποῦν καὶ κάνουν ἀρχή, γιὰ νὰ κοπῇ τὸ παννί. Ὅταν τὸν σηκώσουν, ἐκεῖ ποὺ εἶχαν τὸν νεκρὸ ἀφήνουν τὶς δυὸ πέτρες καὶ ψωμί. Ὅταν γυρίσουν ἀπ' τὸ θάψιμο, παίρνουν τὰ ροῦχα, ποὺ ἦταν ξαπλωμένος ὁ νεκρός, καὶ τὰ πετοῦν, καθὼς καὶ τὶς πέτρες καὶ τὸ ψωμί*». Εἰς τὰς Κυδωνίας «*τὸ σάβανο εἶναι ἀπὸ κάμποτ παννί. Κόβουμε λουρίδες ἀπὸ τὰ πλάγια τοῦ σάβανου καὶ τὸ δένουμε μὲ μιὰ θελιά. Δὲ δένουμε κόμπο, γιατὶ δένεται ὁ νεκρὸς καὶ δὲ λειώνει. Ὅ,τι νὰ τὸν ράψῃς ἐκείνη τὴν ἡμέρα τὸν νεκρό, κόμπο δὲν κάνουμε*». Καὶ εἰς τὴν Κρήτην «*τόνε δένουνε* (τὸν νεκρὸ) *στὴ μέση μὲ λουρίδες, ποὺ σκίζουνε ἀπὸ τὰ ἄκρα ἀπὸ τ' ἀνεβόλι. Ἀπὸ αὐτὸ κόβουνε λουρίδες καὶ δένουνε τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Τώρα οἱ πιὸ πολλοὶ τὰ δένουν μὲ κορδέλλες*». Εἰς τὴν Κύπρον δένουν χεῖρας καὶ πόδας τοῦ νεκροῦ διὰ καννάβιδος. Εἰς τὴν Κορώνην *θεωροῦν μυστήριο νὰ δώκῃ κανεὶς σάβανο γιὰ ξένον τρεῖς πῆχες παννί. Ἀλλὰ οἱ γέροι τό 'χουν τὸ σαβανό τους ἕτοιμο στὴν κασσέλλα τους.* Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ προσφέρῃ τὸ ὕφασμα διὰ τὸ σάβανον ὅποια ἔχει παννὶ στὸν ἀργαλειό;

ε') *Ἔνδυσις καὶ στολισμός. Στέφανοι καὶ ἄνθη. Νεκρικὸς δακτύλιος.*

1.– Ποῖα ἐνδύματα ἐνδύουν τὸν νεκρὸν καὶ μὲ ποίαν λέξιν τὰ διακρίνουν; (π.χ. *νεκρικᾶτα* (Ἀράχοβα), *θανατίκια* (Καλάβρυτα), *χωμαΐσο, τὸ πουκάμισο, ποὺ ἔχουνε γιὰ τὸ θάνατο* (Λιανοκλάδι). Πῶς στολίζουν τὸν νεκρόν, ἂν εἶναι νέος ἢ γέρων, ἄγαμος ἢ ἔγγαμος;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Πυλίαν κ. ἄ. «*οἱ γέροι ἔχουν ἀφόρηγη ἀλλαξά, ποὺ τὴν φυλᾶνε γι' αὐτὴ τὴ δουλειὰ* (*δηλ. γιὰ νὰ ταξιδέψῃ μὲ δαῦτα ὁ νεκρὸς στὸν κάτω κόσμο*). *Ἂν εἶναι καμιὰ νιόνυφη, τῆς φοροῦνε τὰ νυφιάτικά της*». Εἰς τὸ Ἰνναχώριον τῆς Κρήτης «*τοῦ βάνουν τὸ σάβανο καὶ ἀπέξω τοῦ βάνουν ἀφόρετα ποὺ ἢ τά 'χει ἐπίτηδες ραμμένα πρωτύτερα ἢ τοῦ τὰ ράβουν ἐκείνη τὴν ὥρα· τὴ βελόνα ποὺ τὰ ράβουν, τὴν καρφώνουνε σ' ἕνα μαξιλάρι γεμᾶτο νεραντζόφυλλα καὶ τὴν παίρνουν οἱ πεθαμένοι μαζί των*». Εἰς τὴν Σέριφον «*τοῦ βάζουν τὰ ἄλλα ροῦχα, ἀλλὰ δὲν τὰ κουμπώνουν, γιὰ νὰ μπορῇ νὰ πετᾷ στὸν οὐρανό*».

Εἰς τὴν Σπάρτην «*ἅμα εἶναι ἀνύπαντρος, τοῦ βάζομε στεφάνι νυφιάτικο·*

Τοῦ τὸ φέρνει ὁ νονός. Ἂν εἶναι παντρεμένος, τοῦ βάζομε τὰ στεφάνια τοῦ γάμου του. Ὅποιος ἔρθη κρατάει λουλούδια καὶ τὰ βάζει ἐπάνω στὴν κάσσα». Εἰς τὴν Λάσταν Γορτυνίας «*τοῦ βάζουν στὸ κεφάλι στεφάνι ἀπὸ κλῆμα, τριγυρισμένο μὲ ἄσπρο χαρτί, ἂν ὁ πεθαμένος εἶναι ἀνύπαντρος*». Εἰς τὸ Λιβύσσιον, ἂν ὁ νεκρὸς ἦτο νέος ἄγαμος, «ᾔδοντο γαμήλια ᾄσματα».

Μὲ ποῖα ἄνθη στολίζουν κατ᾽ ἐξοχὴν τὸν νεκρόν; Π.χ. εἰς τὴν Νάξον τὸν στολίζουν μὲ βασιλικό· «*τὸν βασιλικὸ ποτὲ δὲν τὸν μεταχειρίζονται σὲ γάμο*».

2. – *Νεκροπάπουτσα.* Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «*τοῦ φοροῦν καινούργια παπούτσια χωρὶς πρόκες, γιὰ νὰ μὴν ἔχη βάρος τὸ σῶμα*». Γενικῶς τὰ *παπούτσια* (ἢ οἱ *παντόφλες*) εἶναι ἀπαραίτητα «*γιατὶ τὸν κόσμο, ποὺ γύρ᾽σε, θὰ τὸν γυρίσ᾽ πάλε· δὲν κάν᾽ νά ᾽ναι ἀξπόλ᾽τους, νὰ πατῇ στ᾽ ἀγκάθια*».

3. – Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὸ ἄλλαγμα τοῦ νεκροῦ. Π.χ. «*Ὅσες θὰ βοηθήσουν στὸ ἄλλαγμα παίρνουν νερὸ καὶ πλύνουν τὰ χέρια τους· κατόπιν τὸν ραντίζουν καὶ λένε: Χαλάλι ὅ,τι σ᾽ ἔκανα, καὶ τοῦ βάζουν τὰ ροῦχα*» (Κυδωνίαι). Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης αἱ γυναῖκες, ποὺ ἔλαβαν μέρος στὸ ἄλλαγμα τοῦ νεκροῦ, κόβουν ἀπὸ τὸ σάβανον ἕνα τετράγωνον τεμάχιον, τὸ ὁποῖον κατόπιν ράπτουν ἐπὶ τοῦ χιτῶνος των, *γιὰ νὰ μὴ τρέμουν τὰ χέρια τους*. Εἰς τὴν Ἴμβρον «*κόβουν στὴ μέση μιὰ λειτουργιὰ ζεστὴ καὶ βάζουν τὰ δάχτυλά τους, τὰ νύχια τους, μέσα ὅσες ἔπιασαν τὸ νεκρό*».

ϛʹ) ***Ἡ εὐχὴ καὶ τὰ κατ᾽ αὐτὴν τελούμενα.***

Π.χ. εἰς τὴν Κρήτην« *ἀφοῦ ἀνεβολιάσουν* (= σαβανώσουν) *καὶ ἀλλάξουν τὸν νεκρὸν, ἔρχεται ὁ παπᾶς καὶ διαβάζει τὸ συχωρετικό, γιὰ ν᾽ ἀναπαύσῃ ὁ Θεὸς τὴν ψυχή του. Τότε χύνουνε τὸ νερὸ ποὺ ἔχει τὸ σταμνὶ τοῦ σπιτιοῦ καὶ πᾶνε στὴ βρύση καὶ φέρνουνε ἄλλο, γιατὶ στὸ νερὸ αὐτὸ ἔπλυνεν ὁ ἄγγελος τὸ σπαθί του, σὰν ἔσφαξε τὸν ἀποθαμένο*». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσ. «*ὅταν διαβάσῃ ὁ παπᾶς τὸ νεκρό, σπάζουν ἐκεῖ ἐμπρὸς ἕνα πιάτο*».

Ποῖοι ὀφείλουν νὰ παρευρίσκωνται κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς εὐχῆς; Τί κάμνουν, ἂν ἐξ ἀνάγκης ἀπουσιάσῃ κανεὶς κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ταύτης;

ζʹ) ***Τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου*** *(τὸ διαλάλημα).*

Πῶς ἐγίνετο τοῦτο ἄλλοτε καὶ πῶς σήμερον; Π.χ. Εἰς τὴν Τσανδὼ Θράκης «*ὁ καντηλανάφτης ἐγύριζε τὸ χωριὸ καὶ διαλαλοῦσε: ὁ ἀοίδιμος.... ἀπέθανε καὶ νὰ ὁρίσετε εἰς τὴν κηδείαν του*». Εἰς τὴν Σπάρτην, ὅταν ἀναγγέλλουν τὸν θάνατόν τινος λέγουν: *Χαρὰ τὸ σπίτι σας, ὁ τάδε πέθανε*». Εἰς τὴν Ἀγχίαλον ὁ *κράχτης* κρατῶν ξύλινον κρόταλον περιήρχετο τοὺς δρόμους κρούων αὐτό.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

η') *Ἡ πρόθεσις τοῦ νεκροῦ.*

1. – Ποῦ ἀποθέτουν τὸν νεκρόν, ἀφοῦ τὸν ἐνδύσουν; Εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης ἢ ἔξω εἰς τὸ προστῷον *(χαγιάτι)*; Ποῦ τὸν τοποθετοῦν; Ἐπάνω εἰς σανίδας ἢ εἰς τὸ νεκροκρέββατο ἢ κάτω εἰς τὸ ἔδαφος; Π. χ. εἰς τὴν Σπάρτην «*ὅσο νὰ φέρουνε τὴν κάσσα, βάζουνε τὸν νεκρὸ σ' ἕνα σανίδι ποὺ ἀκκουμπᾷ σὲ δυὸ καρέκλες*». Εἰς τὴν Ὕδραν «*παλαιότερα κάθε ἐνοριακὴ ἐκκλησία εἶχε ἕνα νεκροκρέββατο. Ἅμα ἐτελείωνε τὸ σαβάνωμα, ἔβαζαν τὸν νεκρὸ στὸ νεκροκρέββατο*». Εἰς τὴν Κορώνην «*θὰ στρώσουν χάμω ἕνα σεντόνι καὶ θὰ τὸν ξαπλώσουν ἐπάνω στὸ σεντόνι καταλιακοῦ* (τ. ἔ. πρὸς Α.)

2. – Σχηματισμὸς τῆς σοροῦ. Πῶς τοποθετεῖται ὁ νεκρός; Μὲ τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολὰς ἢ πρὸς δυσμὰς ἢ πρὸς τὴν αὔλειον θύραν; Ποία ἡ ἐξήγησις τούτου; Σκεπάζεται τὸ πρόσωπον καὶ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ ἢ ἀφήνεται ἀκάλυπτον; Πῶς σχηματίζονται αἱ χεῖρες; Ποίου χρώματος εἶναι αἱ ταινίαι, μὲ τὰς ὁποίας δένονται αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες τοῦ νεκροῦ;

3. – Τὸ νεκρικὸν προσκεφάλαιον. Μὲ ποίαν ὕλην γεμίζεται τοῦτο; π. χ. εἰς τὴν Σπάρτην μὲ πορτοκαλόφυλλα, εἰς τὴν Βαμβακοῦ μὲ καρυδόφυλλα, εἰς τὰ Βρέσθαινα, τὰ Σφακιὰ κ. ἄ. μὲ φύλλα ἐλαίας, εἰς Βασσαρᾶν μὲ ἄχυρα. Εἰς τὴν Θρᾴκην ὡς νεκρικὸν προσκεφάλαιον χρησιμοποιεῖται τὸ γαμήλιον, πλῆρες ἀνθέων τοῦ γάμου, ἐπιμελῶς φυλασσόμενον. Εἰς Τσανδῶ Θρᾴκης «*τὰ λουλούδια, ποὺ εἶναι ἐπάνω στὸ νεκρό, θὰ τὰ βάλουν στὸ μαξιλάρι ἀπὸ τὸ σπιτικὸ λινὸ παννί· σ' αὐτό, ὅσες γυναῖκες εἶναι ἐκεῖ, θὰ βάλουν ἀπὸ δυὸ-τρεῖς βελονιές. Δὲν κάνει νὰ τὸ ράψῃ μιά. Θὰ τὸ βάλνε στὰ πόδια του μέσα στὸ κιβούρι καὶ στὸν τάφο ἡ σαβανώτρα θὰ ρίξῃ μέσα στὸ μαξιλάρι καὶ λίγο χῶμα καὶ θὰ τὸ βάλῃ*».

4. – Νεκρικαὶ λαμπάδες, ἀκοίμητο καντήλι, λιβάνι, εἰκόνισμα.

Εἰς τὴν περιφέρειαν Ἀδριανουπόλεως «μετροῦν τὸ ἀνάστημα τοῦ νεκροῦ μὲ βαμβακερὴ κλωστὴ καὶ τὴν μεταποιοῦν εἰς λαμπάδα, τὴν ὁποίαν καὶ ἀμέσως ἀνάπτουν ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν κ. ἄ. «*παίρνουνε μέτρο μ' ἕνα φιτίλι ἴσια μὲ τὸ μπόϊ τοῦ νεκροῦ καὶ μ' αὐτὸ φκειάνουνε τὸ κερὶ μὲ τὰ ἴσια του. Ὕστερα τὸ μαζώνουν κουλλούρα καὶ τὸ βάζουν πάνω στ' ἀστήθι τοῦ νεκροῦ. Ὅσο κερὶ ἀπ' αὐτὸ μείνῃ ἄκαγο, τὸ κόβουν σὲ τρία κεριὰ καὶ τὸ βράδυ βράδυ, τρεῖς μέρες στὴν ἀράδα, τὸ φέρνουν καὶ τ' ἀνάβουν μέσα στὸ κιβούρι καὶ ρίχνουν καὶ νερό*».

5. – Τί ἄλλο θέτουν πλησίον τοῦ νεκροῦ ἢ εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἐξεψύχησεν οὗτος; Π. χ. εἰς τὴν Κύπρον «θέτουν πινάκιον πλῆρες σίτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στήνουσι σταυροειδῶς δύο ἐσβεσμένα κηρία ἢ δύο μικρὰ καλά-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

μια». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀδριανουπόλεως «παρὰ τὴν λαμπάδα θέτουν ποτήριον πλῆρες ὕδατος, ἵνα πίνη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ καί τινες προσέχουν εἰς τὸ ὕδωρ νὰ ἴδουν, ἂν ταράσσεται τοῦτο, καθ' ἣν ὥραν θὰ πίνη ἡ ψυχή». Εἰς τὴν Καστορίαν *«βάζουν ἕνα ποτήρι νερὸ κ' ἕνα ποτήρι κρασί. Ὅποιο λιγοστέψη πρῶτα, αὐτὸ ἐζήτησεν ἡ ψυχή του νὰ πιῆ».* Εἰς τὴν Λέσβον *«βάζουν στὸ πλευρό του ψωμί, λάδι, κρασί· θὰ τὰ πάρ' μαζί τ'».* Εἰς τὴν Ἴμβρον *«βάζουν μιὰ πέτρα κ' ἕνα ποτήρ' νερό».* Ποῦ ἀλλοῦ γίνεται τοῦτο; Πόσας ἡμέρας ἀφήνονται ταῦτα ἐκεῖ καὶ διατί; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὰς συνηθείας αὐτὰς δοξασίαι περὶ ψυχῆς;

6. – Ἄλλαι προσφοραὶ πρὸς τὸν νεκρὸν ἐν τῇ προθέσει, ὡς προσφορὰ τῆς κόμης ὑπὸ συγγενῶν γυναικῶν, καρπῶν κλ. ὑπὸ ξένων γυναικῶν. Τὰ *χαιρετίσματα.* Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἴμπρο τῶν Σφακίων *«μόλις ξεψυχήση ὁ ἄνθρωπος, οἱ ἀδελφές του, ἡ σύζυγος καὶ ἡ μητέρα του κόβουν τὰ μαλλιά τους καὶ σκεπάζουν τὸν νεκρὸ (ἢ τυλίγουν μ' αὐτὰ τὸν λαιμὸ τοῦ νεκροῦ). Οἱ μακρινὲς συγγενεῖς ξεπλέκουνε τὰ μαλλιά τους καὶ κλαῖνε καὶ τὰ τραυοῦνε κι ὅσα βγοῦνε τὰ δίδουνε στὸ νεκρό».* (Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;) Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας *«ἂν εἶναι καμιὰ πικραμένη, θὰ τοῦ πάη μαντζέττο* (ἀνθοδέσμην), *κυδώνι, πορτοκάλι, νὰ πάη τὰ χαιρετίσματα ἀπὸ τὸν ἀπάνω κόσμο».* Εἰς τὴν Στενήμαχον *«βάζουν ἀνάμεσα στὰ πόδια τοῦ νεκροῦ μῆλο ἢ ἄλλο φροῦτο, γιὰ νὰ τὸ δώση στὸν κάτω κόσμο στοὺς νεκροὺς συγγενεῖς ἢ γιὰ νὰ τὸ φάη ὁ ἴδιος στὸ ταξίδι του».* Εἰς τὴν Ἴμβρον *«ὅποιος θέλει νὰ στείλη κάτι τι στοὺς δικούς του ποὺ πέθαναν ἐκεῖνον τὸν χρόνο, θὰ στείλη εἴτε ἕνα πιάτο σιτάρι εἴτε ζάχαρη εἴτε καρύδια ἢ ἀμύγδαλα. Τὰ θέτουν τριγύρω στὸ νεκρό, καθὼς καὶ ἄνθη, κεργιὰ καὶ λίβανο».* Δίδουν καὶ γράμμα πρὸς μεταβίβασιν; (πρβλ. *μαζεύει ὑπογραφὲς (ἢ γράμματα) γιὰ τοὺς πεθαμένους).*

7. – Ὀβολός. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ θέτουν νόμισμα (ἀργυροῦν ἢ χαλκοῦν;) εἰς τὸ στόμα ἢ εἰς τὸ θυλάκιον ἢ εἰς τὸ ὑπόδημα τοῦ νεκροῦ; Πότε γίνεται τοῦτο; ὅταν ὁ νεκρὸς εὑρίσκεται ἐν τῇ προθέσει ἢ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ; Πῶς ὀνομάζεται τὸ νόμισμα τοῦτο καὶ διὰ ποῖον σκοπὸν δίδεται εἰς τὸν νεκρόν; Π.χ. *περατίκι* (= διὰ πέραμα, Μ. Ἀσία), *πέραντρο, «γιὰ νὰ δώση τὸν ἄγγελο καὶ νὰ περάση τὸ γιοφύρι»* (Τσανδῶ). Οἱ Κρῆτες *«μέσα στὸ παπούτσι τοῦ νεκροῦ βάνουν ἕνα νόμισμα, μιὰ δραχμή, γιὰ νὰ πληρώση τὸ μνῆμα ποὺ δὰ κείτεται»* (Σητεία). Οἱ Λήμνιοι *«βάζουν στὴν τσέπη τοῦ νεκροῦ ἕνα μαντήλι μὲ λεφτὰ μέσα, 5 – 10 φράγκα, ἴσως χρωστᾷ πούπετα, νά 'χ' νὰ πλερώσ'».* Ποῦ μαζὶ μὲ τὸ νόμισμα δίδουν εἰς τὸν νεκρὸν καὶ ἕνα κλειδί, *«γιὰ ν' ἀνοίξη τὴν θύρα τοῦ παραδείσου;»*

8. – Νεκρικὸς δακτύλιος μὲ τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου. Ποῦ συνηθίζεται οὗτος;

θ') ***Ἐπικήδειος θρῆνος. Μοιρολόγημα.***

1. – Λέξεις καὶ φράσεις σχετικαὶ μὲ τὸν ἐπικήδειον θρῆνον καὶ τὸ μοιρολόγημα. Π.χ. *Κόφτουνται, ρίχνουν τὰ μάγουλά τους, μαγουλοσέρνουνται, τραυμαγουλίζονται, τζαγκουρνομαδιοῦνται, στηθοδέρνεται, στηθοκρούγεται, σκοτώνουν τὰ γόνατά τους, σιάχτες πάνω της κττ. Ἀρχινῶ ἢ στιῶ τὸ μοιρολόγι, πιάνω ἢ παίρνω τὸ μοιρολόγι ἢ καταλόγι ἢ ἀνακάλημαν* (Κύπρος) ἢ *σύθρηνο* (Νάξος) κτλ. *Λέει τὰ 'γκώμια του* (Ἀράχοβα), *ἀρχίζουν νὰ 'γκωμνιάζνα* (= νὰ μοιρολογοῦν) (Σκοπὸς) κτλ. Χαιρετισμὸς πρὸς τὸν νεκρὸν (Μάνη: *ἀδέρφι, ἀδέρφι*) καὶ εὐχαὶ πρὸς τοὺς πενθοῦντας: *Ζωὴ σὲ λόγου σας. Ὁ Θεὸς νὰ σᾶς χαρίσῃ τὴν ὑπομονή. Ἄλλο κακὸ νὰ μὴ δῆτε. Νὰ σᾶς ζήσουν τ' ἀποδέλοιπα. Τὴν εὐχή του νά 'χουμε κττ.*

2. – Τρόπος μοιρολογήματος. Κατὰ ποίαν διάταξιν κάθηνται αἱ μοιρολογοῦσαι γυναῖκες; Καταγῆς ἢ ἐπὶ χαμηλῶν σκαμνίων ἢ ἐπὶ τῶν γονάτων ἢ ἐπὶ πετρῶν; Ἀποτελοῦν ἕνα χορὸν ἢ διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχόρια; Ποία ἀρχίζει τὸ μοιρολόγι καὶ κατὰ ποῖον τρόπον συνεχίζεται τοῦτο; Ρυθμικαὶ κινήσεις, ἐκφωνήσεις, θρῆνοι καὶ κοπετοί: στηθοκοπήματα, τραύηγμα μαλλιῶν κττ. Χαιρετισμοί.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας *«ὅταν μοιρολογοῦν, μπαμπουλώνουνται σφιχτά, νὰ μὴ φαίνουνται οὔτε τὰ μάτια τους. Τὸ ἴδιο μοιρολόγι τὸ λένε ὅλοι. Πιάνει πρῶτα μιὰ καὶ τὸ λέει καὶ ὕστερα τὸ πιάνουν κι ὅλοι οἱ ἄλλοι μαζί. Ὕστερα πιάνει ἄλλος καὶ λέει ἄλλο, καθένας μὲ τὴ σειρά του»*. Εἰς τὴν Σπάρτην *«τὸ πρῶτο μοιρολόι τὸ λέει ἡ μάννα τοῦ νεκροῦ ἢ κάποιος ἄλλος καὶ ἀπαντοῦν οἱ ἄλλες ποὺ εἶναι θλιμμένες... Ἂν τύχῃ καὶ πῇ* (ἡ ξένη) *μέσα στὸ μοιρολόι τὸ ὄνομα τῆς μάννας, π.χ. «Τὴ μάννα σου ποῦ τὴν ἀφήνεις;» θὰ πιάσῃ τὸ χέρι τῆς μάννας νὰ τὴν χαιρετήσῃ. Ὁ χαιρετισμὸς γίνεται πάνω ἀπὸ τὸ φέρετρο. Τὸ ἴδιο θὰ κάνῃ καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους ποὺ θὰ πῇ τ' ὄνομά τους μέσα στὸ μοιρολόι· χαιρετιῶνται πάνω ἀπὸ τὸ φέρετρο»*. Εἰς τὴν Σάμην Κεφαλληνίας αἱ μοιρολογοῦσαι κρατούμεναι ἀπὸ τὰς χεῖρας σχηματίζουν ἅλυσιν. Εἰς τὰ Βρέσθαινα τῆς Λακωνίας διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχόρια, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει μίαν ἔξαρχον τοῦ θρήνου. Ἡ ἔξαρχος τοῦ ἡμιχορίου ἀρχίζει τὸ μοιρολόγι, τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται πρῶτον μὲν ἀπὸ τὰς γυναῖκας τοῦ ἡμιχορίου της, ἔπειτα δὲ ἀπὸ ὅλας μαζὶ τὰς γυναῖκας τοῦ ἄλλου ἡμιχορίου. Εἰς Ρεΐσδερε *«οἱ πιὸ στενοὶ συγγενεῖς, ποὺ πᾶνε στὸ νεκρό, κρατοῦνε ἀπὸ ἕνα μπρίκι καφὲ ἢ ματζουράνα καὶ δίνουνε στοὺς πενθισμένους: «Ναί, πιέ τονε ν' ἀντέχῃς. Κ' ἡ Παναγία τό 'παθε καὶ νά 'χῃς ὑπομονή»*.

3. – Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ προσλαμβάνεται ξένη γυναῖκα, διὰ νὰ κλαύσῃ

τὸν νεκρόν *(μοιρολογίστρα)*; Π.χ. εἰς τὰς Κυδωνίας *«τὴν πλήρωναν καὶ τραγουδοῦσε μὲ ξέπλεκα μαλλιά»*. Ποία ἡ ἀμοιβή της;

4. – Συνηθίζουν αἱ γυναῖκες νὰ τραγουδοῦν μοιρολόγια καὶ ἐν γένει νὰ ἀσκοῦνται εἰς τὸ μοιρολόγημα κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἐργασίας των εἰς τὸ χωράφι ἢ εἰς τὸν ἐργαλειόν;

5. – Αἱ μοιρολογοῦσαι αὐτοσχεδιάζουν κατὰ τὴν περίστασιν ἢ τραγουδοῦν τὰ γνωστὰ δίστιχα μοιρολόγια; Ποῖα ἄλλα τραγούδια τραγουδοῦν κατὰ τὸ μοιρολόγημα; Π.χ. *«Ἡ Ἀρετὴ καυκίστηκε πὼς Χάρο δὲ φοβᾶται»* κτλ.

ι΄) ***Ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ*** *(τὸ ξενύχτισμα, ἡ παραμονή).*

Διὰ ποίους λόγους *παραμένουν ὅλη νύχτα*· ἤτοι *ξενυχτοῦν τὸν νεκρό*; Ἐξακολουθοῦν καὶ τὴν νύκτα οἱ θρῆνοι; Διατὶ ὄχι; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν φύλαξιν τοῦ νεκροῦ συνήθειαι;

Παραδείγματα: Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας *«τὸν νεκρὸ πάντα τὸν ξενυχτᾶνε· κάθουνται γύρω-γύρω καὶ τόνε φυλᾶνε. Προσέχουνε νὰ μὴ δρασκελίσῃ τίποτε τὸν πεθαμένο, ἔτσι καθὼς τὸν ἔχουνε χάμω, οὔτε γάτα οὔτε σκυλὶ οὔτε ἄνθρωπος ἀκόμη, γιατὶ βουρκολακιάζει»*. Εἰς τὸ Λοζέτσι Ἠπείρου *«τὴ νύχτα δὲ μοιριολογᾶνε. Μὲ τὸ βασίλεμα τοῦ ἡλιοῦ παύουνε τὰ μοιριολόγια καὶ τὰ κλάιματα, γιατὶ ὁ Χάρος πάει τοὺς νεκροὺς μὲ τὸ βασίλεμα νὰ πιοῦνε νερὸ καὶ τοὺς θολώνουν τὸ νερὸ τὰ κλάιματα»*. Εἰς τὴν Καστορίαν, Αἰτωλίαν κ. ἀ. *«βάζουν φροῦτα τοῦ καιροῦ, μῆλα, καϊσιά, γιὰ νὰ ξενυστάξουν· λένε αἰνίγματα, παραμύθια, γιὰ νὰ περάσῃ ἡ βραδειά»*. Εἰς τὴν Ὕδραν *«σκεπάζουνε τὸ πρόσωπο τοῦ πεθαμένου μ' ἕνα μαντηλάκι ὥς τὸ πρωΐ. Τὸ μαντηλάκι αὐτὸ ὕστερα τὸ φυλᾶνε. Ἂν εἶναι γονιὸς ὁ πεθαμένος, τὸ μαντηλάκι αὐτὸ εἶναι ἡ εὐχή, κρατάει μέσα τὴ σκέπη τοῦ προσώπου του»*. Μὲ τί σκεπάζουν τὸν νεκρὸν ἀλλοῦ; Εἰς τὴν Τσανδὼ Θράκης *«ὁ νεκρὸς πρέπει νὰ μείνῃ μιὰ βραδειὰ στὸ σπίτι, νὰ γίνῃ ἡ π α ρ α μ ο ν ή του καὶ τῆς Παναγίας τὸ π ι κ ρ ο β ο ύ κ ι. Παραμονὴ εἶναι τὸ τραπέζι, ποὺ γίνεται τὸ βράδυ στὴν κάμαρα ποὺ πέθανε. Ὁ νεκρὸς εἶναι στὴ μέση σκεπασμένος καὶ γύρω κάθουνται καὶ τρώγουν κ α τ α γ ῆ ς. Ὅλοι οἱ συγγενεῖς καὶ γειτόνοι θὰ πᾶνε στὸ πικροβούκι τῆς Παναγίας. Ὁ καθεὶς θὰ πάγῃ ὅ,τι θέλει: φασούλια, ρύζι, ἐλιές, κρασί, ρακί, ὅλο νηστήσιμα· τὰ περισσεύματα δὲν τὰ σ η κ ώ ν ο υ ν, τὰ σκεπάζουν μὲ τὸ ταβλομέσαλο, γιὰ νὰ ἔλθουν νὰ φάγουν τὴ νύχτα οἱ ψυχές»*. Καὶ εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας *«τὸ βράδυ ἔστρωναν γύρω ἀπὸ τὸ νεκρὸ χάμω τραπεζομάντηλα, ἔβαζαν τὰ φαγητὰ ἐπάνω κ' ἐκάθιζαν ὅλοι ὅσοι θὰ ξενυχτοῦσαν τὸν νεκρό. Ἔτρωγαν κ' ἔπιναν κ' ἔκαναν συχώριο»*. Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;

Ἂν παρ' ὅλην τὴν προσοχὴν ποὺ καταβάλλουν, πηδήσῃ ἐπάνω ἀπὸ τὸν νε-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

κρὸν γάτα, τί κάνουν, διὰ ν᾿ ἀποτρέψουν τὸ κακὸν ποὺ φοβοῦνται; Διατὶ φοβοῦνται ἰδιαιτέρως τὸ πήδημα τῆς γάτας;

ια΄) ***Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν κακοῦ,*** ἐφ᾿ ὅσον ὁ νεκρὸς εὑρίσκεται ἀκόμη ἐν τῇ προθέσει.

1. – Διὰ νὰ μὴ βρικολακιάσῃ ὁ νεκρός. Π.χ. ἡ σαβανώτρα τοῦ φράσσει τὸ στόμα μὲ βαμβάκι ἢ τοῦ ἐπιθέτει κήρινον ἢ ξύλινον σταυρὸν εἰς τὸ στόμα.

2. – Διὰ νὰ μὴν πάρῃ μαζί του ὁ νεκρὸς τὴν τύχην του. Π.χ. εἰς τὴν Σκῦρον, τὴν Ζάκυνθον, τὴν Θράκην «*παίρνουν μὲ μιὰ κλωστὴ ἢ μ᾿ ἕνα σπάγγο τὸ μέτρο τοῦ πεθαμένου, πόσο εἶναι τὸ μάκρος του. Αὐτὸ τὸ χώνουν μέσα σὲ μιὰ τρῦπα τοῦ τοίχου πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ ν᾿ ἀφήσῃ τὴν τύχη του ὁ πεθαμένος, νὰ μὴν τὴν σηκώσῃ καὶ τὴν πάρῃ ἀπὸ τὸ σπίτι*». Εἰς τὴν Καστορίαν «*ἅμα πεθάνῃ ὁ νοικοκύρης, ὁ πατέρας, παίρνουν λίγες τρίχες ἀπὸ τὰ μαλλιά του, κόβουν κ᾿ ἕνα νυχάκι, τὰ τυλίγουν σβῶλο σὲ κερὶ καὶ τὰ κρύβουν στὰ θεμέλια, στὸ ὑπόγειο τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ μείνῃ ἀπὸ τὸ νοικοκύρη κάτι μέσ᾿ στὸ σπίτι*». Εἰς τὰ χωρία τῆς Ἀνασελίτσης αἱ γυναῖκες ποὺ ἀλλάζουν τὸν νεκρὸν «*τοῦ κόβουν τὰ νύχια ἀπὸ τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, τὰ μπήγουν μέσα σ᾿ ἕνα κομμάτι κερὶ καὶ τὰ ρίχνουν στὸ ἀμπάρι μὲ τ᾿ ἀλεύρι, γιὰ νὰ μὴν πάρῃ μαζί του τὸ κισμέτ ὁ πεθαμένος, ἀλλὰ νὰ μένῃ στὸ σπίτι*». Εἰς τὰ χωρία τῆς Λευκάδος, *ἂν ὁ νεκρὸς ἀφήνῃ μικρὰ παιδιά, τοῦ βάζουν ἐπάνω στὸ στῆθος ἢ στὸ δεξὶ χέρι ὀλίγο ψωμὶ καὶ παρακινοῦν τὰ παιδιά του νὰ τὸ πάρουν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ νὰ τὸ φάγουν*. Εἰς τὰ περίχωρα Ἀδριανουπόλεως «ἐνῷ ὁ νεκρὸς εἶναι ἐκτεταμένος μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας, περιφέρουν πέριξ αὐτοῦ τρεῖς φορὰς τεμάχιον ἄρτου, τὸ ὁποῖον ἔπειτα φυλάττουν ἐν κιβωτίῳ, ὅπως ἡ ἀφθονία τοῦ σίτου μείνῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ».

3. – Διὰ νὰ δέσουν ἢν ὰ καρφώσουν τὸν Χάρον. Ἐξορκισμοί, κατάδεσμοι, καταπατταλεύσεις. Π. χ. εἰς τὴν Καστορίαν «*μόλις πεθάνῃ κανείς, δένουν ἕνα μαντήλι στὸ κάγκελλο τῆς σκάλας, γιὰ νὰ δέσουν τὸ κακό*». Εἰς τὴν Τρίπολιν καὶ τὰ χωρία τῆς Μαντινείας «κόπτουν ἐκ τοῦ σαβάνου μακρὰν λωρίδα, τὴν ὁποίαν ἀναρτῶσι πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας ἢ εἰς τὴν δοκὸν τῆς στέγης, «*γιὰ νὰ δέσουν τὸν Χάρο, ἂν ξανάρθῃ*». Εἰς τὰ χωρία τοῦ Διδυμοτείχου «*ὄντα σηκώνουμι τοὺν πιθαμένουν ἀπ᾿ καταῇ, κροῦμι ἕνα καρφὶ κεῖ ἀπ᾿ θὰ τιλειώσ᾿ κὶ τοὺ σκιπάζμι στὴ γῆς [1]), νὰ μὴν πιθάν᾿ ἄλλους*». Εἰς τὸ χωρίον Γρίζι «*μπήγουνε μιὰ πρόκα χάμου*», εἰς τὴν Μεσημβρίαν *τρία καρφιὰ κάτω ἀπὸ τὸ κρεββάτι*. Εἰς τὴν Σκῦ-

---

[1]) Τὸ δάπεδον τοῦ σπιτιοῦ εἶναι χωμάτινον.

ρον *«τὸν παλιὸ καιρό, σὰν πέθαινε ἡ μάννα ἢ ὁ πατέρας, ἔπαιρναν τὸ μεγαλύτερο παιδί, τὸ ἔγδυναν θεόκωλο καὶ τὸ ἔβγαζαν ἔξω στὴν πόρτα, στὸ σκαλοπάτι, νὰ τὸ δῇ ὁ Χάρος, νὰ φοβηθῇ καὶ νὰ φύγῃ, νὰ μὴν ξαναρθῇ. Ἐκεῖ πάνω στὸ κατώφλι τὸ ἔλουζαν καὶ τ' ἀπόνερα τὰ ἔρριχναν στὶς τέσσερες γωνιὲς τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ ξορκίσουν τὸ Χάρο»*.

4.—Ἄλλαι σχετικαὶ συνήθειαι: ἕνα χρόνο δὲν φυτεύουν εἰς τὸ σπίτι τοῦ πεθαμένου τίποτε, γιὰ νὰ μὴ ρίξῃ μαζὶ μὲ τὸ φυτὸν ρίζες καὶ ὁ θάνατος Ποία εἶναι ἡ συνήθεια, ἂν εἰς τὸ ἴδιον σπίτι ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀποθάνῃ καὶ ἄλλο πρόσωπον; Π.χ. εἰς τὴν Ζάκυνθον βάζουν ἐπάνω εἰς τὸ λείψανον μιὰ κλειδαριά, εἰς τὴν Κορώνην *«ἂν ἔχουν πεθάνει δυὸ στὸ χρόνο μέσα στὸ ἴδιο σπίτι, βάνουν στοῦ δεύτερου τὴν τσέπη μιὰ κουτσούνα* (κούκλα) *καὶ τὴ θάφτουνε μαζί του, γιὰ νὰ μὴν τριτώσῃ»*.

Γ´) Ταφή.

α´) **Ἡ ἐκφορὰ** (τὸ ξόδι ἢ τὸ σήκωμα τοῦ νεκροῦ).

1.—Τὸ φέρετρον. Ποῖαι αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι του; Π.χ. *νεκροκρέββατο, ξυλοκρέββατο* (Κεφαλλ. Ἀδριαν.), *κιβοῦρ'* (Πάνορμος), *κάσσα, νεκρόκασσα* (Νάξος, Πυλία), *καδελέττο* (Ἀν. Κρήτη), *καντελέττο* (Ἀμοργός), *καντηλόττο* (Παξοί), *λαττέρα* (Χίος, Σάμος, Μεσσηνία), *λιττέρα* (Σέριφος), *τσιβέρα* (Σίφνος), *στάγκα* (Κύθνος), *τέμπλα* (Ἀρτοτίνα), *ταππούτιν* (Κύπρος) κτλ.

Ποῦ μεταχειρίζονται ἓν κοινὸν φέρετρον, ἀνῆκον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, διὰ τὴν ταφὴν ὅλων τῶν ἐνοριτῶν (ἢ μόνον τῶν πτωχοτέρων); Πῶς ἐνταφιάζεται ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ νεκρός; Χωρὶς κάσσα; Π.χ. εἰς τὸ Λοζέτσι Ἠπ. *«στὸν τάφο στρώνουν κυπαρίσσια κ' ἕνα μαξιλάρι μὲ χῶμα καὶ θάφτουν τὸ νεκρό. Οἱ παλιοὶ ἄφηναν κατάρα: «Μή με θάψετε σὲ κάσσα! θέλω ἐκεῖ κάτω στὸ χῶμα νὰ μὲ θάψετε». Καὶ μοσκοβολάει ὁ τάφος ἀπ' τὰ κυπαρίσσια»*.

Σχῆμα καὶ τρόπος κατασκευῆς τοῦ φερέτρου. Π.χ. εἰς τὴν Τσανδὼ Θράκης *«τὸ κιβοῦρι τὸ κάνουν ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ νεκροῦ· τὸ μέτρο τὸ παίρνουν μὲ ἄγρια κληματσίδα καὶ τὴν βάζουν μέσα στὸν τάφο»*. Εἰς τὴν Ἀρτοτίναν *«παλιότερα ἔπαιρναν τοὺς ἀνθρώπους στὴν τέμπλα, φορεῖο ἀπὸ ξύλα, καὶ πάγαιναν καὶ τοὺς ἔθαφταν· σήμερα τοὺς βάνουν στὴν κάσσα· παίρνουν μέτρο ἀπ' τὸ λείψανο μὲ μιὰ βέργα ἀπὸ βάτο. Μ' αὐτὸ μετρᾶνε τὰ σανίδια καὶ τὰ κόβουνε ἴσια ἴσια. Ἂν τὴν φκιάσουνε μεγαλύτερη, πεθαίνει κι ἄλλος ἀπ' τὸ σπίτι· τὸ μέτρο αὐτό, δηλ. τὸ βάτο, τὸ κόβουν καὶ τὸ κάνουν τρεῖς σταυροὺς καὶ τοὺς πετᾶνε μέσα στὴν κάσσα, ἕναν στὸ κεφάλι, ἕναν στὴ μέση κ' ἕναν στὰ πόδια, πρὶν*

τὸν χώσουν». Εἰς τὸ Γύθειον «ἡ κάσσα περιβάλλεται διὰ λευκοῦ ὑφάσματος, ἂν ὁ ἀποθανὼν κατέλιπε τέκνα ἄρρενα, ἄλλως περιβάλλεται διὰ μέλανος».

2. – Ποῖοι σηκώνουν τὸν πεθαμένο; Οἱ συγγενεῖς του (τὰ παιδιά του, τ' ἀδέλφια του) ἢ εἰδικοὶ νεκροφόροι ἐπ' ἀμοιβῇ (*σηκωτάδες* ἐν Χίῳ); Συνοδεύουν τὴν ἐκφορὰν ὑποχρεωτικῶς τὰ μέλη τῆς συντεχνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκεν ὁ ἀποθανών;

3. – Σκεπάζεται τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἢ μένει ἀκάλυπτον; Διὰ ποῖον λόγον; Π. χ: ἐν Μάνῃ ὁ νεκρὸς καλύπτεται, «ἵνα μὴ πάθωσιν αἱ ἔγκυοι βλέπουσαι τυχὸν αὐτόν». Ποῖοι οἱ φερόμενοι λόγοι ἀλλοῦ;

4. – Ποῖον ἔθιμον ἐπικρατεῖ, ὅταν βγάζουν τὸν νεκρὸν ἀπὸ τὴν πόρταν τοῦ σπιτιοῦ; Π.χ. σπάνουν τὸ πιάτο (ἢ τὴν λεκάνην) ποὺ εἶχαν τὸ κρασὶ ἢ τὸ ξίδι, μὲ τὸ ὁποῖον ἔπλυναν τὸν νεκρόν, ἢ μίαν στάμναν μὲ νερὸ ἢ ἕνα ποτήρι ἢ τὴν κεραμίδα, ποὺ εἶχαν τὸ θυμίαμα ἢ ὅ,τι ἄλλο ποὺ σπάει. Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν «*χύνουν ὅσο νερὸ ἔχουν στ' ἀγγειὰ καὶ πηγαίνουν στὴ βρύση καὶ παίρνουν καινούργιο*». Εἰς τὸ χωρίον Γρίζι τῆς Πυλίας «*τσακᾶνε ἕνα κανάτι, σπάζουν τὸ χουλιάρι του καὶ μπήγουνε καὶ μιὰ πρόκα χάμου*». Ὁμοίως εἰς Ραβδᾶν τῆς Μεσημβρίας «*ὅταν βγάζουν τὸν νεκρό, χτυποῦνε ἕνα καρφὶ κεῖ, ποῦ 'ταν ὁ νεκρὸς καὶ σπᾶνε κ' ἕνα αὐγὸ καταγῆ*». Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «*ὅταν σηκῶν'νε τὸ νεκρὸ καρφῶν'νε τρία καρφιὰ πάμ' στὰ σανίδια ποκάτ' πὲ τὸ κρεββάτ'. Πὰ στὸ στρῶμα ρίχν'νε ἕνα σίδερο, χύν'νε καὶ κομμάτ' νερό, πλύν'νε τὸ πάτωμα τοῦ σπιτιοῦ οἱ ἄνθρωποι, νὰ εἶναι κρυωσυνοί*». Εἰς τὰ Μάλγαρα «ἅμα ἐκφέρουν τὸν νεκρὸν τῆς οἰκίας, ρίπτουν ἀμέσως εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ τὴν πυροστιὰν ἀνάποδα (ἀπὸ τῆς θύρας πρὸς τὴν ἑστίαν), ρίπτουν τὰ νεκρικὰ ἐνδύματα ἔξω τῆς οἰκίας καὶ τὰ φέρουν πρὸς πλύσιν». Τί συνηθίζεται ἀλλοῦ;

Ποῖος θραύει τὸ ἀγγεῖον; στενός τις συγγενὴς ἢ φίλος τοῦ ἀποθανόντος; ἢ κάποια γυναῖκα ἡλικιωμένη; Διατὶ ἀπαγορεύεται τοῦτο εἰς νέον; Ποία ἐξήγησις δίδεται διὰ τὴν θραῦσιν τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ; (π.χ. *γιὰ νὰ σκιάξουνε τὸ Χάρο — νὰ τ' ἀκούσῃ ὁ Χάρος καὶ νὰ μὴν ξανάρθῃ, νὰ ξεσπάσῃ τὸ κακὸ στὸ κεφάλι τοῦ Χάρου* ἢ ἄλλο τι;) Τί ἐπιλέγει ὁ θραύων τὸ ἀγγεῖον; (π.χ. *νά 'ναι σιδερένιοι οἱ πισινοί!* ἢ *ἕνανε μᾶς ἐπῆρες, μωρὲ Χάρε, νάντοτος! Ἄλλονε δὲ μᾶς παίρνεις, ἤ, ὅπως σπάζει τὸ κεραμίδι, ἔτσι, ρὲ Χάρο, νὰ σπάσῃ τὸ κεφάλι σου, ἂν ξανάρθῃς*). Ποία ἡ σχετικὴ συνήθεια ἀλλοῦ;

β') ***Ἡ νεκρώσιμος πομπή.***

1. – Πῶς καταρτίζεται ἡ πομπὴ αὕτη; Ποῖος προηγεῖται; Π.χ. εἰς τὴν Σίφνον «προηγεῖται παῖς κρατῶν τὸ *κάντι*, ὄργανον χαλκοῦν ἐν εἴδει κώδωνος

ἀνεστραμμένου, τὸ ὁποῖον κρούει πενθίμως». Εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων «τῆς νεκρικῆς πομπῆς προηγεῖται γυνὴ κρατοῦσα ἐπὶ κεφαλῆς *σιδ'ροσίν'* περιέχον πέντε *φλαγοῦνες* (= ἄρτους πεπατημένους ὡς πίττες) καὶ τυρὸν ἢ ἐν νηστησίμοις ἡμέραις κουκιὰ νερόβραστα, λέγονται δὲ *σχώριο*». Εἰς τὴν Ἀρτοτίναν *«ἅμα ξεκίναγαν νεκρὸ ἀνύπαντρο, τουφέκαγαν. Μπροστὰ ἀπ' τὴν κηδεία πάϊνι ὁ μαῦρος φλάμπουρας. Στὸ σταυρό, ποὺ ἦταν στὴν κορφὴ στὸν φλάμπουρα, ἔμπηγαν τρία μῆλα. Τὸν φλάμπουρα τὸν ἔμπηγαν στὸν τάφο καὶ γύριζαν»*. Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;

Εἰς τὴν Τσανδῶ τῆς Θρᾴκης *«μπροστὰ πηγαίνει τὸ κιβουροκάπακο, οἱ κουλίκες, τὰ κουφέτα καὶ οἱ ἐλιὲς* (διὰ τὸ σχώριο), *ὁ Σταυρός, τὰ Ἑξαπτέρυγα, ὁ παπᾶς καὶ κατόπι τὸ λείψανο. Ἀπὸ πίσω πρῶτα οἱ ἄντρες καὶ μετὰ οἱ γυναῖκες»*. Ποῖος χρησιμεύει ὡς *σταυροφόρος* κατὰ τὴν κηδείαν; Π. χ. ἐν Λακωνίᾳ τὸν σταυρὸν φέρει ὁ τελευταῖος πενθῶν, δηλ. ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου τελευταῖον ἀπέθανεν οἰκεῖός τις.

2. – Τιμαὶ ἀπονεμόμεναι εἰς τὸν νεκρόν. Ἐξετάζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν συνοδευόντων ἱερέων; (3-5-7-9, δηλ. πάντα μονός;) Ποῦ εἰς τὰς κηδείας μεταχειρίζονται τὸ *πέπλο* καὶ τὶς *ντόλτσες*; Π. χ. εἰς τὰς Κυδωνίας *«μετὰ τὰ Ἑξαπτέρυγα καὶ τὸν Σταυρὸν ἀκολουθοῦσε τὸ πέπλο, ἕνα μεγάλο μαῦρο βελοῦδο μὲ μιὰ χρυσῆ νεκροκεφαλὴ καὶ δυὸ κόκκαλα εἰς τὸ μέσον, καὶ ἀγγελούδια εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας. Τὸ πέπλο τὸ κρατοῦσαν τέσσαρες καὶ δύο κρατοῦσαν τὶς ντόλτσες, μεγάλες ἄσπρες λαμπάδες. Καὶ τὰ δύο τὰ ἔπαιρναν ἐπὶ πληρωμῇ ἀπὸ τὴν Μητρόπολιν»*.

3. – Παρακολουθοῦν αἱ γυναῖκες τὴν κηδείαν καὶ μάλιστα αἱ νέαι, ἢ ἀναμένουν εἰς ὡρισμένον μέρος, διὰ ν' ἀσπασθοῦν τὸν νεκρόν; Π. χ. εἰς τὴν Χίον αἱ γυναῖκες κάθηνται εἰς τὴν ὁδὸν καὶ μοιρολογοῦν, ἕως ὅτου ἡ νεκρικὴ συνοδεία ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν πρὸς τὴν οἰκίαν· ἐκεῖ, ἔξωθεν τῆς οἰκίας, δίδεται τρισάγιον, αἱ δὲ οἰκεῖαι ἀσπάζονται τὸν νεκρὸν καὶ ἡ συνοδεία ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν της ἕως τὴν ἔξοδον τοῦ χωρίου. Εἰς τὴν Μάνην αἱ γυναῖκες παραμένουν ἐκτὸς τοῦ ναοῦ μοιρολογοῦσαι, καθ' ὃν χρόνον ἐντὸς αὐτοῦ ψάλλεται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία, εἰς δὲ τὴν Νίσυρον σχηματίζουσαι κύκλον εἰς τὸν νάρθηκα ἐξακολουθοῦν νὰ μοιρολογοῦν. Ὁμοίως εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου, *«οἱ γυναῖκες δὲν μπαῖναν πρῶτα μέσα* (στὴν ἐκκλησία). *Κάντανε στὸ πρόκλιτο καὶ ντὴ μπαργορούσανε μὲ ρακιὰ ποὖταν λιγοθυμισμέν'»*.

4. – Παρακολουθοῦν τὸ λείψανον οἱ γονεῖς, ὅταν εἶναι ὁ πρῶτος νεκρὸς τῆς οἰκογενείας; Π. χ. εἰς τὴν Λακωνίαν ὁ πατὴρ δὲν παρακολουθεῖ τὴν κηδείαν ἄρρενος τέκνου του, διότι ἄλλως δὲν ἔχει ἐλπίδα νὰ γεννήσῃ ἄλλο ἄρρεν. Εἰς τὴν Χίον οἱ οἰκεῖοι δὲν συνοδεύουν τὸ λείψανον μέχρι τοῦ τάφου, ἀλλ' ἐπι-

στρέφουν ἀπὸ τὸ ἥμισυ τῆς ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας μέχρι τοῦ τάφου εἰς τὴν οἰκίαν.

5. – Εἰς τὴν Μάνην κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ *«σπεύδουν ταχέως»* πρὸς τὸν ναόν. Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο καὶ πῶς ἐξηγεῖται ἡ σπουδὴ αὐτή;

γ´) ***Ἡ περιφορὰ διὰ τῶν ὁδῶν.***

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ περιφέρουν τὸν νεκρὸν ἀνὰ τὰς κεντρικὰς ὁδοὺς καὶ τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως ἢ τοῦ χωρίου; Ἐξακολουθοῦν οἱ θρῆνοι καὶ οἱ κοπετοὶ τῶν γυναικῶν καθ᾽ ὅλην τὴν διαδρομήν; Τί συνηθίζουν νὰ κάμνουν οἱ περίοικοι κατὰ τὴν διέλευσιν τῆς νεκρικῆς πομπῆς;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος τὸν νεκρὸν μετὰ τὴν ἐκκλησίαν *«τὸν περνοῦν βόλτα κι ἀπὸ τὴν ἀγορά»*, εἰς δὲ τὴν Ὕδραν *«τοῦ κάνουν μεγάλη βόλτα· ἂν εἶναι μάλιστα νέος, τὸν περνᾶνε ἀπὸ τὰ σπίτια τῶν φίλων, ἀπὸ τοὺς δρόμους ποὺ πέρναγε, ἀπὸ τὸ μαγαζί του»*. Εἰς τὴν Κορώνην καὶ τὰ πέριξ χωρία *«τὸ λείψανο τὸ περνοῦν ἀπ᾽ ὅλο τὸ χωριό· ἀπ᾽ ὅποιο σπίτι κι ἂν περάσῃ μπροστὰ σφαλοῦνε τὰ παράθυρα καὶ τὶς πόρτες καὶ χύνουνε στὸ δρόμο τὸ νερὸ ποὺ εἶναι μέσα στὸ κανάτι, καὶ πᾶνε ὕστερα στὴ βρύση καὶ φέρνουν ἄλλο»*. Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο καὶ διὰ ποῖον λόγον; Εἰς τοὺς Ἐπιβάτες τῆς Θράκης *«ρίχνουν ἀπὸ τὸ παράθυρο τὸ νερὸ τῆς κάμαρας, γιὰ νὰ δροσιστῇ ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ καὶ νὰ πιοῦν οἱ πεθαμένοι»*. Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, ἂν τύχῃ νὰ διέλθῃ λείψανον πρὸ τῆς οἰκίας, χύνουν ὅλον τὸ ὑπάρχον ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ νερὸ εἶναι *θράσιο* (θρασὺ) ἤτοι ἀκάθαρτον, ἄχρηστον, μίασμα τῆς οἰκίας καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ χυθῇ ἀμέσως, διὰ νὰ καθαρισθῇ ἡ οἰκία, *γιατὶ σκουληκιάζει τὸ νερό,* ὅταν διέλθῃ τὸ λείψανον. Εἰς τὴν Σκῦρον *«βγαίνουν καὶ χύνουν νερὸ ἔξω ἀπὸ τὶς πόρτες, γιὰ νὰ γλιστρήσῃ ὁ Χάρος, νὰ μὴ μπῇ καὶ πάρῃ κανένα»*. Ποία ἐξήγησις ἐπικρατεῖ εἰς τὸν τόπον σας σχετικῶς μὲ τὸ ἔθιμον αὐτό; Μήπως συνηθίζουν νὰ ρίπτουν καὶ συντρίβουν εἰς τὸν δρόμον τὸ πήλινον ἀγγεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχυσαν τὸ νερόν;

Ἄλλαι συνήθειαι κατὰ τὴν περιφορὰν τοῦ νεκροῦ. Π.χ. εἰς τὴν Χίον ἡ νεκρικὴ συνοδεία ὀφείλει νὰ κάμῃ πάντοτε δεξιὰ τὸν γῦρον, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ νεκροταφεῖον. Εἰς τὴν Κορώνην πρέπει *νὰ σταυρώσουν τὸ δρόμο,* δηλ. κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸ νεκροταφεῖον νὰ μὴ διέλθουν ἐκ τῆς ἰδίας ὁδοῦ, ἀλλὰ νὰ τὴν τάμουν μόνον ἐγκαρσίως. Εἰς τὴν ΝΑ Μακεδονίαν *«ὅταν περνᾷ κηδεία, ὅλοι παίρνουν στὰ χέρια των ἕνα κομμάτι σίδερο ἢ ἕνα σιδερένιο ἐργαλεῖο, γιὰ νὰ εἶναι γεροὶ σὰν τὸ σίδερο»*. Ποῦ ἀλλοῦ ὑπάρχουν αἱ συνήθειαι αὐταί;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

δ΄) ***Ὁ ἐνταφιασμός.***

1. – Ὁ τάφος. Ὑπάρχουν τάφοι οἰκογενειακοὶ εἰς τὸ νεκροταφεῖον (ὡς ἐν Μάνῃ) ἢ εἰς τὸ ὑπόγειον ἰδιοκτήτου ἐκκλησίας, (*γονικὸν* ἐν Χίῳ, *θαφτικὸ* ἐν Ἰθάκῃ);

Ποῖαι διατυπώσεις τηροῦνται, ὅταν ἀνοίγουν παλαιὸν τάφον, διὰ νὰ θάψουν ἄλλον νεκρόν; Π. χ. εἰς τὴν Κρήτην «*τὶς τέσσερεις πρῶτες σκαπεθιὲς πρέπει νὰ τὶς παίξῃ σταυρωτὰ ὁ παπᾶς· ἀλλοιῶς εἶναι κίνδυνος νὰ γραντίσῃ* (= νὰ πειραχτῇ ἀπὸ τὰ κακὰ πνεύματα) *κεῖνος ποὺ θὰ τὸν ἀνοίγῃ. Κι ὅσοι θέλουν νὰ βλέπουν τοὺς πεθαμένους πιάνουνε χῶμα ἀπὸ τὶς τέσσερεις αὐτὲς σκαπεθιές*».

Τὸ μέτρημα διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου. Π. χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν «*μὲ μιὰ βέργα παίρνουν τὰ ἴσια τοῦ νεκροῦ καὶ μετρᾶν κάτω στὴ γῆ*».

Ἄλλοι τρόποι κατασκευῆς τοῦ τάφου· π. χ. εἰς τὴν Τατάρναν Ἀγράφων «*μπήχνουν πλάκες ἀπὸ τὶς τέσσερεις πλευρὲς τοῦ τάφου, τὶς φυλάχτρες, καὶ ὕστερα πλακοστρώνεται ἀπὸ πάνω ὁ τάφος σὰν ἁλώνι*».

2. – Τὸ κατέβασμα τοῦ νεκροῦ ἐντὸς τοῦ τάφου καὶ ἡ κατάθεσίς του ἐν αὐτῷ. *Λύσιμο* χειρῶν καὶ ποδῶν, *ἐπιθέματα* ἐπὶ τοῦ στόματος κλ.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σέριφον «*τοῦ λύνουν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, γιὰ νά 'ναι ἐλεύθερος νὰ πετᾷ. Γράφει κατόπιν ὁ παπᾶς πάνω σ' ἕνα γλαστράκι* (κεραμίδι) *μίαν πεντάλφα καὶ τοῦ τὸ βάζει στὸ στόμα, γιὰ νὰ μὴ βρικολακιάσῃ*». Εἰς τὴν Τσανδὼ Θράκης «*ἡ σαβανώτρα θὰ κατέβῃ στὸν τάφο νὰ πάρῃ τὰ ροῦχα του, θὰ τὸν σκεπάσῃ καὶ τὸ πρόσωπο μὲ τὸ παννί, ποὺ τὸν σκέπασαν στὴν παραμονή, θὰ λύσῃ τὰ χέρια, τὰ πόδια καὶ τὸ σαγόνι, θὰ πάρῃ τὸ μαξιλάρι μὲ τὰ μαλλιὰ καὶ θὰ βάλῃ τὸ μαξιλάρι μὲ τὰ λουλούδια (ἢ μὲ τὸ χῶμα)*». Εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν ὁ ἱερεὺς «πλάττει μικρὸν σταυρὸν ἐκ κηροῦ καὶ εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ βάλλει βῶλον λιβάνου, προσαρμόζει δὲ τὸν σταυρὸν εἰς τὰ χείλη τοῦ νεκροῦ. Ἐπίσης ἐπὶ κεραμιδίου, εἰλημμένου ἐκ τῆς στέγης τῆς οἰκίας τοῦ νεκροῦ, χαράττουσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μὲ τὰ γράμματα ΙΣ-ΧΣ-ΝΙΚΑ καὶ τὸ ἐπιθέτουν ἐπὶ τοῦ κηρίνου σταυροῦ, ἵνα μὴ βρικολακιάσῃ». Εἰς τὴν Κύμην ὁ ἱερεὺς «ἐγγράφει εἰς *βήσσαλον* (= ὄστρακον) τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ καὶ τὸ ρίπτει εἰς τὸν τάφον».

Ἐπαναλαμβάνεται τὸ μοιρολόγημα, ὅταν ὁ νεκρὸς τοποθετῆται παρὰ τὸν τάφον; Κατά τινα ἀνακοίνωσιν «εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν εἰς τὴν Πάνορμον ὑπῆρχαν μοιρολογίστρες καὶ τὰ *βιολιὰ ἔπαιζαν πένθιμα*». Εἶναι ἀκριβὴς ἡ πληροφορία αὐτή;

3. – Ποία ἡ ἐνέργεια τοῦ ἱερέως, ὅταν ἐκφωνῇ τὸ «*Γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσει;*» Τί ἐπιχέει ἐπὶ τοῦ νεκροῦ; ὕδωρ ἢ οἶνον ἢ ἔλαιον; ἢ πηλόν, τὸν ὁποῖον κατασκευάζει ἐπὶ τοῦ πτύου; Θραύεται τότε καὶ ἡ λάγηνος ἢ τὸ ἀγγεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ «χοὴ» αὕτη; Ὑπάρχει ἡ συνήθεια ἀντὶ ἀγγείου νὰ θραύεται

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ἐπὶ τοῦ τάφου ἕνα κεραμίδι; Ποῦ ἀπορρίπτονται τὰ θραύσματα; ἐντὸς τοῦ τάφου; Τί κάμνουν τότε καὶ ὅλοι οἱ συνοδεύοντες τὴν κηδείαν;

Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὴν Μάνην «ὁ ἱερεὺς λέγων: Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ... θραύει τὴν ἔχουσαν τὸ ὕδωρ λάγηνον καὶ ρίπτει αὐτὴν ἐν τῷ τάφῳ», ἐνῷ ἀλλοῦ (Τσανδώ, Κίος, Ἀμισός, Ρεΐσδερε) χύνει σταυρωτὰ οἶνον ἐκ φιάλης ἐπὶ τοῦ νεκροῦ. Εἰς τὰς Κυδωνίας «*ὁ παπᾶς χύνει λίγο λάδι σταυρωτὰ πάνω στὸ νεκρό, λειώνει κατόπιν χῶμα μαζὶ μὲ κρασὶ ἐπάνω στὸ φκυάρι, τὸ χύνει ἐπάνω στὸ νεκρὸ καὶ λέει: «Χοῦς εἶ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει»*. Εἰς τὸ Γρίζι τῆς Πυλίας «*ὁ παπᾶς παίρνει χῶμα ἀπὸ χάμω καὶ λάδι ἀπὸ τὸ καντήλι τῆς Παναγίας καὶ τ' ἀνακατεύει, νὰ γίνῃ λάσπη, καὶ ἀλείφει τὰ μάτια τοῦ πεθαμένου νὰ χορτάσουνε, γιατὶ τὸ μάτι εἶναι ἀχόρταγο. Τὴν ὥρα ποὺ τὸ κάνει αὐτὸ λέει: Χοῦς εἶ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει*». Εἰς τὸ Ἀδραμύττιον «*ὁ παπᾶς ἤθελ' ὰ μνημονέψ' κ' ἔπαιρνε μὲ τὸ φκυάρ' χῶμα κ' ἔρριχνε ἀπάν' τὸ λάδ' σταυρὸ καὶ τὸ σκόρπαγε ὅλο ἀπάν' στὸ σῶμα τ' πεθαμέν' κ' ἔλεγε*:

Χόρτασ', ἀχόρταγε,
χώρησ', ἀχώρηγε,
αἰωνία σου ἡ μνήμη! (τρὶς)

Ὕστερα ἔπαιρνε ἕνα κεραμίδ', χάραζε ἀπάνου ΙΣ-ΧΣ-ΝΙΚΑ, οὖλα τὰ κακὰ σκορπᾷ κὶ τό 'δινε τὸ νεκροθάφτ' κὶ τὸ 'βαζε στὸ στόμα τ' πεθαμέν'. Ὕστερα βάζαν τὸ καπάκ' κ' ἡ κόσμους θὰ νά 'ριχνε χῶμα τρεῖς φορὲς καὶ θὰ νὰ τὸν σχωρνοῦσε». Εἴς τινα μέρη, ἀφοῦ τοποθετήσουν τὸν νεκρὸν ἐντὸς λάκκου, ρίπτουν ἐπ' αὐτοῦ *ἀναμμένους ἄνθρακας*, ἐπιχύνοντες καὶ κανδήλιον. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου, ἀφοῦ θάψουν τὸν νεκρόν, ὅλοι οἱ συνοδεύοντες ρίπτουν ὀλίγον χῶμα καὶ λέγουν: «*Οὔτι σύ 'πὲ μένα, οὔτε γὼ 'πὲ σένα*», εἰς δὲ τὴν Ἀμισὸν «πίνοντες οἶνον (διὰ *συχώριο*) σπένδουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου, τρώγοντες καὶ κόλλυβα».

4. – Ἄλλαι προσφοραὶ πρὸς τὸν νεκρόν. Τροφαί, ποτά, κοσμήματα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, συνθαπτόμενα μετὰ τοῦ νεκροῦ ἢ τιθέμενα ἐπὶ τοῦ τάφου.

Παραδείγματα: Εἰς χωρία τῆς Ἀδριανουπόλεως «συνθάπτουσι τὸ σταμνίον τοῦ ὕδατος πλῆρες, ἵνα πίνῃ ὁ νεκρὸς κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ὁδοιπορίαν», ὁμοίως εἰς τὰς Καρυὰς Θρᾴκης «μετὰ τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ κλείουσι λάγηνον πλήρη ἡγιασμένου ὕδατος καὶ λοιπά», εἰς δὲ τὰ Σβέρδια Λήμνου «*βάζουν ἕνα ποτήρ' νερὸ μέσ' στὸ χῶμα*». Εἰς τὴν Κύπρον «ρίπτουν μετὰ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον καὶ τὸ πινάκιον ἐκεῖνο μετὰ τοῦ σίτου, ὅπερ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἔφερον ὡς προσφορὰν εἰς τὸν νεκρόν». Εἰς τὴν Στενήμαχον, μόλις χωθῇ τὸ φέρετρον, οἱ παριστάμενοι «*ρίχνουν πάνω στὸν τάφο κόλλυβα, κρασί, κι ἂν*

εἶναι νέος, γλυκύσματα». Εἰς τὴν Θράκην «*τοῦ ρίχνουν καὶ λεφτά, γιὰ νὰ πληρώση τὸ ταξίδι του στὸν κάτω κόσμο*». Εἰς τὴν Μάνην «συνθάπτουν μετὰ τοῦ νεκροῦ πολλάκις πράγματα προσφιλῆ εἰς αὐτὸν καὶ τὰς τιλλομένας τρίχας ρίπτουσιν εἰς τὸν τάφον»· ἡ χήρα κόπτουσα μέρος ἐκ τῆς ἐρυθρᾶς ταινίας τῆς ἐσθῆτος της, τὸ ρίπτει εἰς τὸν τάφον. Εἰς τὴν Λέσβον, «*ἅμα εἶναι γριά, βάζουν* (μέσα στὸν τάφο) *ἀδράχτ᾽, γιὰ νὰ κάν᾽ κ᾽ ἐκεῖ ἀδράχτ᾽*», εἰς τὰ χωρία δὲ τῆς Πυλίας «*τὰ παλιὰ χρόνια, ἂν τύχαινε νὰ πεθάνῃ κανεὶς μεγάλος, τοῦ βάνανε στὰ χέρια του τὸ δερπάνι, πὼς εἶναι ζευγολάτης, γιὰ νὰ πάῃ νὰ θερίσῃ στὸν κάτω κόσμο*». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος «*σὲ νέες γυναῖκες βάζουν τσατσάρα καὶ γυαλί, σκουλαρίκια, δαχτυλίδια*», εἰς δὲ τὰς Καρυὰς Θράκης «ἐὰν ὁ νεκρὸς εἶναι μαθητής, θέτουσι πλησίον τοῦ προσκεφαλαίου βιβλία, ἐὰν γέρων, κομβολόγιον», ὁμοίως εἰς τὴν Μακεδονίαν τὰ παιγνιδάκια ἑνὸς παιδιοῦ, τὰ βιβλία καὶ τὸ μελανοδοχεῖον ἑνὸς μαθητοῦ κλπ. Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζεται κάτι παρόμοιον; Τοποθετοῦνται τροφαὶ καὶ ἐπάνω εἰς τὸν τάφον ἅμα τῷ ἐνταφιασμῷ;

5. – *Σχώριο* (*ἢ μακαριὰ*) παρὰ τὸν τάφον. Τί συνηθίζουν νὰ μοιράζουν εἰς τοὺς παρευρισκομένους εἰς τὴν ταφήν; *κόλλυβα* ἢ ψωμάκια, εἰδικῶς παρασκευαζόμενα πρὸς τοῦτο; Πῶς ὀνομάζονται καὶ ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των; Π. χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. «*μοιράζουν ψυχούδια ἢ λουκούμια· κάνουν* δηλ. *πιτταλιές, τὶς κόβουν τετράγωνα καὶ βάζουν κανέλλα καὶ σουσάμι ἀπάνω καὶ τὶς ρίχνουν στὸ φοῦρνο· βράζουν καὶ στάρι καὶ ὅταν σηκώσουν τὸ νεκρό, παίρνουν μαζί τους δύο καλάθια ψυχούδια καὶ δύο μικρὰ χειροκόφινα στάρι βρασμένο· μόλις χώσουν τὸ λείψανο στὸ νεκροταφεῖο, δίνουν στὸν κόσμο δυὸ ψυχούδια καὶ μιὰ φούχτα στάρι*». Εἰς τὴν Κίον μοιράζουν τὸ *ζεστό*, μικρὰ ψωμάκια μὲ κανέλλα ψιλοτριμμένη ἐπάνω, ποὺ τὰ βουτοῦν στὸ κρασί, εἰς τὴν Σινώπην τὸ *χλιὸ ψωμί*, εἰς τὴν Χίον τὸ *ψυχοπίττι*, εἰς τὴν Κρήτην τὸ *ψυχικό*, εἰς τὴν Λέσβον *βλογίδια*, εἰς τὴν Ἴμβρον *παραβγαστικὰ* κἑ. Εἰς τὰ χωρία τῆς Τήνου μοιράζουν *ξεροτήγανα*, λεπτὰ φύλλα ζύμης, τὰ ὁποῖα περιπτύσσουν κυλινδροειδῶς καὶ τηγανίζουν μὲ λάδι. Εἰς τὸ Γρίζι «*μόλις σκεπάσουν τὸ μνῆμα, κάνουν τὸ σχώριο πάνω ἀπὸ τὸν τάφο. Ζυμώνανε ψωμὶ στὸ σπίτι καί, ἂν ἐκεῖνος ποὺ πέθανε ἦταν ζευγολάτης, τὸ σταυρῶναν πάνω ἀπὸ τὰ χέρια του, τὸ κόβαν σὲ κομματάκια καὶ τὸ μοιράζαν ἕνα γῦρο, γιὰ νὰ τὸν σχωρέσουν. Μοιράζαν ἀκόμα καὶ κρασὶ καὶ στάρι*». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀδριανουπόλεως, «*ἂν ὁ ἀποθανὼν εἶναι ἄγαμος, μοιράζουν ζαχαρωτὰ χρυσωμένα καὶ παξιμάδια, ἂν ἔγγαμος, μόνον παξιμάδια*». *Ὁ ἱερεὺς βουτᾷ στὸ κρασὶ ἕνα παξιμάδι, τὸ τρισαγιάζει καὶ τὸ δίδει εἰς τὸν πλησιέστερον συγγενῆ τοῦ ἀποθανόντος, τὸ ὁποῖον τρώγει πίνων καὶ ἐκ τοῦ οἴνου· ἐκ τοῦ ἰδίου ποτηρίου πίνουν καὶ ὅλοι οἱ συγγενεῖς, κατόπιν δὲ μοιράζουν παξιμάδια καὶ κρασὶ εἰς ὅλους*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

τοὺς παρισταμένους». Εἰς Μουσταφᾶ πασᾶ, «μετὰ τὴν ταφὴν κάθηνται παρὰ τὸ μνῆμα καὶ διανέμονται ὁ ἄρτος, τὰ κόλλυβα καὶ τὰ ζαχαρωτά, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ ρίπτονται καὶ ἐπὶ τοῦ μνήματος, ἵνα φάγωσι καὶ οἱ κόρακες». Εἰς τὴν Μάνην εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας τὴν κηδείαν παρέχεται ἡ *πιάτα,* πλήρης βραστῆς φάβας, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐμβάπτει τεμάχιον ἄρτου καὶ *σχωρνᾷ* τὸν νεκρόν». Πρέπει δὲ ἀπὸ τὰ *σχώρια* νὰ πάρουν ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι εἰς τὸ νεκροταφεῖον, *«γιὰ νὰ μὴ χολιάση ὁ πεθαμένος».* Ποῖον εἶναι τὸ σχετικὸν ἔθιμον εἰς τὸν τόπον σας;

6. – Διευθέτησις τοῦ τάφου. Σύμβολα ἐμφαίνοντα τὸ φῦλον, τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ. Λαϊκὰ ἐπιγράμματα ἐπὶ τῶν τάφων, δίστιχα κλπ. Σταυρός, λίθος κλ. σήματα τῶν τάφων.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν *«ἅμα ὁ νεκρὸς ἦταν λεύτερος, στένουν ἀπάνω στὸν τάφο του ἕναν μαῦρο φλάμπουρα».* Εἰς τὸν δῆμον Οἰνοῦντος «ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ νέου τίθεται τὸ λεγόμενον *μπαϊράκι* ἤτοι σταυρός, εἰς οὗ τοὺς τρεῖς βραχίονας ἐμπηγνύονται πορτοκάλια, μῆλα, ἄνθη καὶ ἐξαρτῶνται μισσῆνες ἤτοι μανδήλια μεταξωτά». Ἐν Βασσαρᾷ θέτουν τεμάχιον ὑφάσματος, *γιὰ νὰ κάνῃ ἡ τσούπα τὰ προικιὰ στὸν ἄλλον κόσμο»,* εἰς δὲ τὰ χωρία τῆς Ἀρκαδίας *«στοὺς τάφους τῶν νέων βάνουν κόκκινο μαντήλι, στῶν γερόντων σκοῦρο καὶ στῶν κοριτσιῶν ἄσπρο, σὰ σημαῖες».* Εἰς τὴν Ὕδραν *«ἄσπρος σταυρός, ἂν ὁ νεκρὸς ἦτο νέος, μαῦρος σταυρός, ἂν ἦτο γέρος». Μαρτοῦρι,* ὁ λίθος, ὁ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ τιθέμενος (Κρήτη).

Εἰς τὴν Κορώνην *«τὸ ταφεῖο τὸ κάνουν μακρουλὸ σὰν νεκρόκασσα, μὲ πεζουλάκι γύρω-γύρω· βάνουν καὶ κεφάλι καὶ κάνουν καὶ ντουλαπάκι γιὰ τὸ καντήλι. Τὸ κεφάλι γίνεται χτιστό, ψηλότερο ἀπὸ πίσω καὶ χαμηλότερο κατὰ μπρὸς καὶ ἀπάνω βάνουν πλάκα καὶ ζωγραφίζουν σταυρό, κυπαρίσσια, ταφεῖο, ἐκκλησία, ὅ,τι θέλει ὁ καθένας καὶ γράφουν ἀποκάτω καὶ τ' ὄνομα τοῦ πεθαμένου, τὴν ἡλικία του καὶ πότε πέθανε. Τὸ ντουλαπάκι ἀνοίγει στὸ πίσω μέρος ἢ στὸ μπρὸς κ' ἔχει πορτούλα σανιδένια ἢ τζαμένια. Μέσα βάνουν κ' ἕνα φαναράκι, ὅπου καίει τὸ καντήλι. Δίπλα ἢ μέσα βάνουν ἕνα λαηνάκι μὲ τρούπιο πάτο γιὰ τὰ κεριά. Ἂν δηλαδὴ ἀνάψουν κερὶ καὶ φυσάῃ ἀέρας ἢ βρέχῃ, γιὰ νὰ μὴ σβήσῃ, τὸ σκεπάζουν ἀποπάνω μὲ τὸ λαηνάκι καὶ βαστάει».*

Σύμβολα ἐγχάρακτα ἐπὶ τῆς πλακὸς ἢ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ: ψαλὶς διὰ ράπτην, κώπη ἢ πλοιάριον διὰ ναυτικόν, ζυγαριὰ διὰ παντοπώλην, ἀδράχτι διὰ γραῖαν κτλ. Ἐπιτάφια ἐπιγράμματα, δίστιχα κλ.

Π. χ. *Τί μὲ κοιτᾷς, ὦ διαβάτα;*
Ὅπου εἶσαι ἤμουν καὶ ἐδῶ ποὺ ἦλθον, θὰ ἔλθῃς».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ε') ***Μέτρα κατὰ τῆς τυμβωρυχίας.***

Π.χ. σχίζουν τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ πλέον ἡ χρησιμοποίησίς των, στέκουν ἕως τὸ τέλος, διὰ νὰ μὴ τοῦ πάρουν τὰ παπούτσια κλ.

ϛ') ***Καῦσις νεκρῶν.***

Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ καίουν τοὺς νεκρούς; Π. χ. εἰς τὸ Κωστὶ τῆς Θράκης ἔθαπτον τοὺς νεκρούς, ἀλλὰ τὴν νύκτα «*στὰ κρυφὰ ξέθαβαν τὸν νεκρὸ οἱ συγγενεῖς του, τὸν μετέφεραν ἔξω ἀπ' τὸ χωριό, στὸ δάσος, καὶ τὸν κρεμοῦσαν ἀπὸ ἕνα δέντρο· ὕστερα ἔμπηγαν ἀνάμεσα στὰ δάχτυλά του* (τῶν ποδιῶν καὶ χειρῶν) *δαδιὰ κομματάκια καὶ τ' ἄναβαν. Ἔτσι ἔπαιρνε φλόγα ὅλο τὸ κορμὶ καὶ γινόταν στάχτη, ποὺ τὴ μάζευαν σ' ἕνα σταμνὶ καὶ τὴν ἔκρυβαν σὲ μυστικὸ μέρος τοῦ σπιτιοῦ*». (Ἀρχ. Θρακ. Θησαυροῦ, 4,71). Ποῦ ἀλλοῦ γίνεται τοιοῦτόν τι;

ζ') ***Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι νεκροθαπτῶν. Μαντικὴ διὰ τῶν σκαπτικῶν ὀργάνων.***

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μάνην «πρὶν ἐξέλθουν ἐκ τοῦ τάφου οἱ θάπτοντες τὸν νεκρόν, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὰς γυναῖκας νὰ κλαίουν, μετὰ δὲ τὴν ταφὴν θέτουν ἀξίνην καὶ πτυάριον σταυροειδῶς, εἴς τινα δὲ μέρη ὁ ἱερεὺς χύνει ἐπ' αὐτῶν ὕδωρ, μὲ τὸ ὁποῖον καὶ οἱ νεκροθάπται πλύνουν τὰς χεῖρας των». Εἰς τὴν Λῆμνον «*τὰ ἐργαλεῖα ποὺ θὰ σκάψουν τὸν τάφο, τ' ἀφήν'νε τρεῖς μέρες ἐκεῖ*». Εἰς τὸ Σαμοκόβιον Ἀν. Θράκης «*οἱ νεκροθάφτες φεύγοντας ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ πεθαμένου παίρνουν μιὰ λωρίδα παννὶ καὶ τὸ κρύβουν κάπου, ἔξω στὴν αὐλή τους. Μετὰ 40 ἡμέρες τὸ παίρνουν πάλι, τὸ πλύνουν καὶ τὸ βάζουν γιὰ μπάλωμα σ' ἕνα ροῦχο τους, γιὰ νὰ μὴ πιαστοῦν τὰ χέρια τους*». Τί συνηθίζεται ἀλλοῦ ἀπὸ τοὺς νεκροθάπτας;

η') ***Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὴν κηδείαν ἐν γένει.***

1.–Νὰ μὴ πταρμισθῇ ἢ χασμηθῇ κανεὶς τὴν ὥραν τῆς κηδείας. Παράδειγμα: «*Ἀνὲ φθιαρμιστῇ κιανεὶς τὴν ὥρα τῆς κηδείας, θὰ ποθάνῃ κι αὐτὸς ὀγλήγορα. Γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὸ θάνατο, βγάνει ντελόγο ἕνα ροῦχο ἀποπάνω του ἢ κόβγει ἕνα κομμάτι ροῦχο ντου καὶ τὸ πετᾷ μέσα στὸ καδελέττο* (νεκροκράββατο) *τ' ἀποθαμένου*. (Ἱεράπετρα. Ἡ ἰδία πρόληψις εἰς Καστορίαν, Ὕδραν, Σωζόπολιν, Ἀμισόν). Κακὸς οἰωνὸς θεωρεῖται καὶ τὸ νὰ χασμηθῇ κανεὶς ἐνώπιον λειψάνου.

2.–Νὰ μὴ γυρίσῃ κανεὶς νὰ ἰδῇ πίσω τὴν ὥραν τῆς κηδείας. «*Ἂν ὁ παπᾶς γυρίσῃ καὶ ἰδῇ πίσω του, πεθαίνει ἀμέσως καὶ ἄλλος ἄνθρωπος*». (Μυτιλήνη,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ἀδριανούπολις). «*Οἱ γυναῖκες ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ λείψανο δὲν πρέπει νὰ γυρίζουν νὰ κοιτᾶν πίσω τους, γιατὶ θ' ἀπομείνουν ξερὲς ἢ θὰ πεθάνῃ κανένας συγγενής τους*» (Νάξος). Εἰς τὴν Ἴμβρον οἱ συγγενεῖς, ὅταν φεύγουν ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον, παίρνουν ἀπὸ μιὰ *πέτρα καὶ τὴν ρίχνουν πίσω των*, «*χωρὶς νὰ γυρίσουν νὰ δοῦνε. Αὐτὸ τὸ κάνουν τρεῖς φορές, ὅσο νὰ γυρίσουν στὸ σπίτι. Λένε ὅτι χτυποῦνε τὸ Χάρο μ' αὐτὲς τὶς πέτρες, νὰ μὴν ξαναπάῃ πιὰ σ' αὐτὸ τὸ σπίτι*».

3. – Νὰ μὴ ἐπιστρέψουν ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον εἰς τὸ σπίτι των, ἀλλὰ εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἀποθανόντος, «*διὰ νὰ πάρουν πίσω τὰ ἄμποδα τοῦ ἀγγέλου*· διότι νομίζουν ὅτι ἄλλως ὁδηγοῦν τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον εἰς τὴν οἰκίαν των» (Σύμη). Ὁ ἐπιστρέφων ἐκ κηδείας πρέπει νὰ καθίσῃ ἐπὶ λίθου, πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν οἰκίαν του (Μάνη). Οὔτε πρέπει νὰ ρίψῃ οὗτος βλέμμα εἰς μεταξοσκώληκας, εἰς λεχώ, εἰς ἀσθενῆ, διότι τοὺς βλάπτει μὲ τὸ μάτι του. Κακὸν εἶναι ἐπίσης νὰ ἀνοίξῃ κανεὶς κιβώτιον τὴν ἡμέραν ἐκείνην (Κύπρος).

4. – «*Ὅσην ὥρα εἶναι νεκρὸς στὸ χωριό, δὲν παρασύρνουνε* (σαρώνουνε) *οἱ νοικοκεράδες τὰ σπίθια ντως, γιατὶ ἔρχουνται ὅλοι οἱ χωριανοὶ ἀποθαμένοι καὶ πάει καθαεὶς στὸ σπίτι ντου νὰ δῇ τσοὶ συγγενεῖς του καὶ ἀνὲ δῇ νὰ παρασύρνουνε, φεύγει ντελόγο, γιατὶ θαρρεῖ, πὼς δὲν τόνε θέλουνε. Γι' αὐτὸ καὶ βάνουνε ὅλοι λιβάνι, γιὰ ν' ἀποδεχτοῦνε τσ' ἀποθαμένους τως*» (Ἱεράπετρα). Ἀλλοῦ δὲν σκουπίζουν, ἅμα φύγῃ ὁ νεκρός, «*γιὰ νὰ μὴ σύρῃ κι' ἄλλους*» καὶ «*ἂν σαρώσουν, τὰ σαρίδια μένουν εἴς τινα γωνίαν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας*».

5. – «*Ἀπὸ σπίτι νεκροῦ ἐννιὰ μέρες ὕστερα ἀπ' τὸ θάνατο δὲ στέλνουν ν' ἀλέσουν στὸ μύλο*» (Αἰτωλία). Διατί;

6. – «*Ὅποιος πάει πρώτη φορὰ σὲ μνῆμα, ὅταν κηδεύουν, θὰ πάρ' ἕνας ἄλλος, καμμιὰ συγγενής, χῶμα καὶ θὰ τοῦ ρίξ' τρεῖς φορὲς ἀπ' τὸ κεφάλ' σιακάτ' χῶμα. Λένε, πὼς γιὰ νὰ μὴ φοβᾶτι τὸ κάμν'ν*» (Σβέρδια Λήμνου).

7. – Ποῖαι προλήψεις ἐπικρατοῦν

1) ἅμα τὸ λείψανο εἶναι γελαστό,

2) ἅμα ὁ πεθαμένος εἶναι ὄμορφος στὴν κάσσα του,

3) ἂν κουνηθῇ τὸ κεφάλι του, τὴν ὥρα ποὺ βάζουν τὸ νεκρὸ στὴν κάσσα,

4) ἂν βρέχῃ στὴν κηδεία καὶ βραχῇ τὸ λείψανο,

5) ἂν ἔχῃ ὁ νεκρὸς τὸ ἕνα ἢ καὶ τὰ δυό του μάτια ἀνοιχτά,

6) ἂν κανεὶς πεθάνῃ Τρίτη,

7) ὅταν ὁ νεκρὸς *τριμηνίζῃ*, τ.ἔ. ἀποθάνῃ 23ην τοῦ μηνὸς καὶ μέχρι τῶν 40 παίρνῃ ἡμέρας ἀπὸ τρεῖς μῆνας, κττ.

8. – Δεισιδαίμονες συνήθειαι, ἂν μετὰ θάνατον μέλους τινὸς τῆς οἰκογενείας

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

συμβαίνη ν' ἀποθνήσκουν ἀλλεπαλλήλως καὶ ἄλλοι. Π. χ. εἰς τὴν Ἄνω Ἀμισὸν *«λέγουν ὅτι ὁ νεκρὸς δὲν κεῖται ὅπως πρέπει εἰς τὸν τάφον ἢ ὅτι δαγκάνει τὸν δάκτυλόν του ἢ ὅτι βυζαίνει τὸν δάκτυλόν του. Τότε ἀνασκάπτουν τὸν τάφον καὶ ἂν εὕρουν τὸν νεκρὸν νὰ κεῖται ὄχι κανονικὰ ἢ νὰ δάκνῃ τὸν δάκτυλόν του ἢ νὰ ἔχῃ εἰς τὸ στόμα του ἄκραν τινὰ τοῦ σαβάνου του, ἀποκόπτουν τὴν κεφαλήν του καὶ τὴν θέτουν εἰς τὰ ὀπίσθιά του μέρη».*

9. – Γίνεται ἀνασκαφὴ τῶν ὀστῶν ἢ ἐπισώρευσις λίθων ἐπὶ τοῦ τάφου ἀτόμου πολλὰ ἀδικήσαντος τὸ κοινὸν (δηλ. *ἀνάθεμα*);

10. – Ἄλλαι δεισιδαιμονίαι: Νὰ μὴν κοιμᾶται κανεὶς εἰς ὥραν κηδείας, νὰ μὴ ἐργασθοῦν ἓξ ἡμέρας, νὰ μὴ σφάξουν τὸ γουρούνι, ἂν πεθάνῃ ὁ νοικοκύρης κ.τ.τ.

Δ') Τὰ μετὰ τὴν ταφήν.

α') *Ὁ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ καθαρμός.*

1. – Ἀπόνιψις χειρῶν. Ποῦ γίνεται αὕτη; Ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος, ὅταν ἐπιστρέφουν εἰς αὐτήν; Π. χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν *«στέκονται ὅλοι γύρω στὸν τάφο καὶ νίβονται ἀπλώνοντας τὸ δεξὶ χέρι τους μὲ κρασὶ καὶ νερό».* Εἰς τὴν Λῆμνον *«κεῖνοι, ποὺ ἀλλάζουν τὸν νεκρό, πλύνουν τὰ χέρια τους σὲ μιὰ κούπα μὲ κρασί· ὕστερα θὰ πλυθοῦν καὶ μὲ νερὸ καινούργιο ἀπὸ τὴ βρύση. Κι ὅταν φύγουν ἀπ' τὸν τάφο, ὅλοι θὰ περάσουν ἀπ' τὴ βρύση καὶ θὰ πλύνουν τὰ χέρια τους».* Ἀλλοῦ τὸ νίψιμο τῶν χειρῶν γίνεται πλησίον τῆς ἐξωθύρας ἢ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ ἀποθανόντος· εἰς μέρη τινὰ τῆς Θράκης *«εἰς τὸ νερό, μὲ τὸ ὁποῖον νίπτονται, σβήνουν ἕνα ἀναμμένο κάρβουνο»* ἢ ἔχουν ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα σὲ κεραμίδα λίγα ἀναμμένα κάρβουνα καὶ ὅσοι γυρνοῦν ἀπὸ τὸ μνῆμα πλύνονται ἐπάνω σ' αὐτήν. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια οἱ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὴν κηδείαν, ἀφοῦ πλυθοῦν καὶ χωρὶς νὰ σκουπίσουν τὰ χέρια των, νὰ ἐγγίζουν τρεῖς φορὲς φλόγα φωτὸς ἢ πυρᾶς ἀνημμένης; Ποῖος ὁ σκοπὸς τῶν πράξεων αὐτῶν; Ποῦ νίπτουν ὄχι μόνον τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ μαντήλι καὶ τὸ *τσεμπέρι* των;

2. – Καθαρμὸς τῶν ἐνδυμάτων, τῆς οἰκίας κλπ. Π. χ. εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας *«ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο ὁ παπᾶς θὰ γυρίσῃ στὸ σπίτι. Θὰ ἔχουν σαρωμένα καὶ τὰ σαρίδια μαζωμένα στὴ μέση τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ ἴδιο καὶ τὰ ροῦχα τοῦ πεθαμένου, ἐκεῖνα ποὺ φοροῦσε τὴν ὥρα ποὺ ξεψύχησε, τὰ ἔχουν καμωμένα ἕνα σωρὸ στὴ μέση τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὰ διαβάζει ὁ παπᾶς καὶ τὰ λιβανίζει· ἔχουνε λιβάνι καὶ καίει. Θὰ διαβάσῃ ὁ παπᾶς τὴν εὐχὴ κ' ὕστερα θὰ νιφτῇ. Τὸ νερό, ὅσο μείνῃ στὸ κανάτι, πρέπει νὰ τὸ χύσουν, γιατὶ ὅποιος τὸ πιῇ θὰ πεθάνῃ μέσα*

στὸ χρόνο. Τὴν ἴδια μέρα ἢ στὶς τρεῖς πᾶνε καὶ τὰ πλένουν σὲ τρεχούμενο νερὸ κ' ἐκεῖνα ποὺ φόρηγε καὶ τὰ στρωσίδια του οὖλα. Ὕστερα τὰ μοιράζουν στοὺς φτωχούς, γιὰ νὰ συχωρέσουν». Εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «*ἅμα γυρίσουν ἀπὸ τὴν κηδεία, δὲν βάνουν μέσα τὰ ροῦχα ποὺ εἶχαν σκεπασμένο τὸν ἀποθαμένο· τ' ἀφήνουν ὄξω καὶ καλοῦν τὴ σαραντίστρα* (= γητεύτρα) *καὶ τὰ σαραντίζει: παίρνει νερό, βουτᾷ τὰ δάχτυλά της μέσα, τὰ ραντίζει καὶ λέει: σαράντα, τριάντα, εἴκοσι, δέκα, ἕνα, κιανένα. Κατόπι τὰ βάζουν μέσα*». Εἰς Ρεΐσδερε Σμύρνης «*μόλις φύγῃ ὁ νεκρὸς ἀπὸ τὸ σπίτι, πλύνουν τὰ νεκρόρρουχα ἀμέσως γιὰ ν' ἀλαφρώσῃ ἡ ψυχή*», εἰς τὴν Σκῦρον τὰ πλύνουν τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ «*ἂν δὲν προλαβαίνουν ὅλα, πλύνουν ἕνα τοὐλάχιστο*». Πολλαχοῦ «*σὰ σηκώσουν τὸ λείψανο, σαρώνουν ἀνάποδα*» (ἀπὸ τὰ ἔξω πρὸς τὰ μέσα)· εἰς τὴν Αἰτωλίαν «*τὰ σαρίδια πᾶνε καὶ τὰ ρίχνουν στὰ δίστρατα, ὄχι ἀλλοῦ· δὲν κάνει!*»

3. – Ἀνανέωσις τοῦ ὕδατος ἢ τοῦ πυρός. Διὰ ποῖον λόγον γίνεται αὕτη; Π. χ. εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην χύνουν ὅλο τὸ νερὸ τοῦ σπιτιοῦ «*μήπως καὶ ὁ ἄγγελος ξέπλυνε μέσα σ' αὐτὸ τὸ σπαθί του*». Μετὰ τὴν κηδείαν φέρνουν ἀπὸ τὴν βρύσιν *καινούργιο νερό*. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ σβήνουν ἐπί τινας ἡμέρας κάθε φωτιὰ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος καὶ νὰ ἀνάπτουν νέαν φωτιάν;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

β') ***Περίδειπνα*** (*Μακαριά, παρηγοριά, (παληγοριά, περιβοργιά), νεκρόδειπνο, τάφος, κοινό, πορθιάτικο, συχώριο, στερνάρα κλπ*).

1. – Πῶς ὀνομάζεται κοινῶς τὸ γεῦμα, ποὺ παρατίθεται μετὰ τὴν κηδείαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος; Φέρει καθεὶς τὸ φαγητόν του ἢ γίνεται ἑτοιμασία ὑπὸ τῶν οἰκείων τοῦ ἀποθανόντος; Εἰς μερικὰ μέρη ἐπί τινας ἡμέρας δὲν ἀνάπτουν πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος. Ἐπὶ πόσας ἡμέρας ἐξακολουθοῦν τότε οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι νὰ στέλλουν φαγητὰ ἢ γλυκὰ εἰς τὴν πενθοῦσαν οἰκογένειαν; καὶ πῶς λέγονται ταῦτα; (Π. χ. *παρηγοριὲς* ἐν Χίῳ καὶ Ἑπτανήσῳ, *πικροφάγια* ἐν Φολεγάνδρῳ).

Ποῖα τὰ φαγητὰ τῆς παρηγοριᾶς; Ἀπαγορεύεται τὸ κρέας; Ὑπάρχουν εἰδικὰ πρὸς τοῦτο φαγητά; Π. χ. εἰς τὴν Σκῦρον μαγειρεύουν τὸ *μάτσι*, μιὰ σούπα μὲ ζυμαρικά, ποὺ βράζουν μὲ μέλι καὶ κανέλλα καὶ τὴν στέλλουν οἱ συγγενεῖς. Εἰς τὴν Καστορίαν, Ἄρταν κ. ἄ. «*τρῶνε μόνο ψαρικό*· εἰς Ρεΐσδερε κ. ἄ. «*κάναν ψαρόσουπα μὲ τὸ λεμονάκι, μακαρόνια καὶ τὰ ἔστελναν στὸ σπίτι τοῦ νεκροῦ οἱ παραέξω. Κρέας δὲν ἔτρωγαν ὡς τὶς σαράντα. Τζάκι δὲν ἄναβαν ὀχτὼ μέρες*». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «*μόλις πεθάνῃ κανείς, τὸ κρέας, ἂν τύχῃ νά 'χουν μέσα στὸ σπίτι, τὸ βγάζουν ὄξω ἀπ' τὸ δωμάτιο*». Τοὐναντίον εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας

«σφάχνουν σφαχτό, φτειάχνουν καὶ φάβα· ἡ φάβα ἀπαραίτητη». Ὁμοίως εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κουρέντων τῆς Ἠπείρου, ὅπου τὸ περίδειπνον λέγεται *κοινό*, σφάζουν ἕνα ἢ περισσότερα σφαχτὰ καὶ κάθε συγγενικὴ οἰκογένεια φέρνει *κανίσκι*, δηλ. μιὰ τυρόπιττα, ψωμὶ καὶ κρασί. Εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «*στὸ πορθιάτικο* (= φαγητὸ τοῦ νεκροῦ), *ψήνουνε φασουλόριζο, κουκιά, χόντρο· ζυμώνουν ἐπίτηδες κρίθινα ψωμιά, ὄχι κουλλοῦρες»*.

2. - Τὸ τραπέζι τῆς μακαριᾶς. Ποῦ ἀποτίθενται τὰ φαγητά; εἰς συνήθη ὑψηλὴν τράπεζαν ἢ εἰς χαμηλὰ τραπεζάκια ἢ καταγῆς, εἰς τὸ πάτωμα; Π.χ. εἰς τὴν Σινώπην *«στρώνουν χάμω ἀπάνω στὸ χαλὶ πεσκίρια ἁγιοταφίτικα, καθίζουν ὅλοι γύρω-γύρω καὶ τρῶν τὴ σούπα (φασόλια, ὅ,τι δήποτε)*. Εἰς τὴν Ἀταλάντην *«δὲν στρώνουν τραπέζι, ἀλλὰ κάθουνται χάμω καὶ τρῶνε. Τρώγοντας ἀφήνει ὁ καθένας στὴ μέση τοῦ τραπεζιοῦ ἀπὸ ἕνα ψίχουλο ἢ κάτι παρόμοιο γιὰ τὸ νεκρό»*. Ὁμοίως εἰς Λοζέτσι Ἠπείρου *«ὀχτὼ μέρες στὴ σειρὰ ὅλοι οἱ συγγενεῖς, οἱ νονοί, οἱ γνωστοί, κάθε πρωϊνὸ κάνουν τηγανῖτες, πᾶνε στὸ σπίτι τοῦ νεκροῦ, τὶς βάζουν καταῆς καὶ τρῶνε. Δὲ στρώνουν τάβλα στὸ νεκρό· στρώνουν μιὰ πετσέτα καταῆς, τὶς βάζουν ἐπάνω, κάθονται κι αὐτοὶ κάτω καὶ μοιριολογοῦν μαζί:*

«Τί κάθεσαι, νοικοκυρά, καὶ ξυλοκουβεντιάζεις;
— Φίλοι, καλῶς ὡρίσεταν κ' ἐμᾶς κακῶς μᾶς βρῆταν......

Εἰς χωρία Ἀδριανουπόλεως *«δὲν ἔτρωγαν διὰ περόνης ἢ κοχλιαρίου, ἀλλὰ διὰ τῆς χειρός, διὰ νὰ μὴ χουλιαρίσ' ὁ θάνατος καὶ ἄλλους»*. Ποῦ ἀλλοῦ γίνονται ταῦτα;

3. – *Ἡ μακαριὰ μὲ τὸ κρασί.* Ἐκτὸς τῶν φαγητῶν τί ἄλλο παρατίθεται ἐπὶ τῆς τραπέζης; Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν *«ἕνα ποτήρι μὲ κρασὶ γιομᾶτο τὸ βάνουν καὶ στέκεται στὴ μέση στὸ τραπέζι. Ἀπ' αὐτὸ κανένας δὲν πίνει· εἶναι τοῦ νεκροῦ. Τὸ κοιτᾶνε. Κάποτε ἔρχεται μιὰ μυῖγα παρδαλούλα καὶ πετάει γύρω στὸ ποτήρι. Αὐτή, λένε πὼς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου*. Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν *«βάζουν καταγῆς τραπέζια χωρὶς τραπεζομάνδηλα καὶ πετσέτες. Πάνω στὰ τραπέζια βάζουν ἕνα ποτήρι κρασί, ἕνα καρβέλι ψωμὶ ἁλάκερο κ' ἕνα πιάτο βρασμένο σιτάρι καὶ κηριά... Ἀφοῦ μαζευτοῦν ὅλοι, ἕνας ἀπὸ τοὺς σπιτικούς, τοὺς πιὸ κοντινοὺς τοῦ πεθαμένου, πίνει τὸ ποτήρι τὸ κρασί. Ἂν εἶναι παιδὶ ἢ κορίτσι ἀνύπαντρο, πίνει τὸ κρασὶ ἡ μάννα, ἂν ἄντρας, ἡ γυναῖκα του* κλπ. (Πρβλ. «*πικρὸ πουτήρ' ἤπια ἡ μαύρη μ'*»).

Εἰς τὴν Σινώπην *«οἱ παραστεκάμενοι τοῦ σπιτιοῦ ἔχουν ἑτοιμάσει στὸ δωμάτιο ποὺ πέθανεν ὁ ἄνθρωπος ἕνα τραπέζι· ἔχουν κόψει φέτες ψωμί, βάζουν καὶ κρασὶ σὲ μιὰ σουπιέρα. Ὁ παπᾶς διαβάζει τρισάγιο καὶ κατόπιν κορίτσια παίρ-*

νουν κομματάκια ψωμί, τὰ βουτοῦν μέσα στὸ κρασὶ καὶ δίνουν σὲ καθένα ἀπὸ ἕνα κομμάτι. Αὐτὸς τὸ παίρνει, τὸ τρώει καὶ λέει: ὁ Θεὸς σχωρέσοι τονε. Ἄμα τελειώση ἡ μακαριά, φεύγουν ὅλοι οἱ ἄλλοι καὶ μένουν οἱ στενοὶ συγγενεῖς καὶ οἱ φτωχοὶ καὶ τρῶνε τὴ σούπα». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀδριανουπόλεως, πρὶν παρακαθίσουν εἰς τὴν *μακαριάν*, ρίπτουν τεμάχια ἄρτου εἰς μέγα ποτήριον οἴνου καὶ πίνουν ἐκ τοῦ ἰδίου ποτηρίου ὅλοι ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος. Κατόπιν τρώγουν πιλάφι, τυρὶ καὶ κρόμμυα καὶ ἐν νηστείᾳ ἐλαίας. Ἀφοῦ δὲ *φάγουν τὴ μακαργιά*, θέτουν ἕνα κάρβουνον εἴς τι ποτήριον πρασίνου χρώματος καὶ τεμάχιον σιδήρου, διὰ νὰ σβήση ἡ θλῖψις». Ποῦ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἱερέως ἀπὸ τὴν παρηγοριὰν θραύουν ὄπισθεν αὐτοῦ κεραμίδα;

4. – Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ γίνεται ἡ παρηγοριὰ εἰς τὸ νεκροταφεῖον, πλησίον τῆς ἐκκλησίας; Π. χ. εἰς χωρία τινὰ τῆς Ζακύνθου εὐθὺς μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν στήνουν τραπέζια καὶ πάγκους πλησίον τῆς ἐκκλησίας τοῦ νεκροταφείου *γιὰ τὸ συχώριο*. Ποῦ μετὰ τὴν μακαρίαν συνήθιζον νὰ ρίπτουν τὸ λιθάρι ἢ νὰ τρέχουν ἀγωνιζόμενοι ποιὸς θὰ προσπεράση;

5. – Γίνονται νεκρικὰ δεῖπνα καὶ κατὰ τὰ μνημόσυνα (*παπαδοφιλέματα* ἐν Μάνῃ, *ψαλμὸς* ἐν Κοτυώροις, *μακαριὰ* ἐν Ἄρτῃ); Π. χ. ἐν Μαλιτζίνα Μακεδονίας οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι πηγαίνουν μὲ ἑτοιμασίαν φαγητῶν καὶ τὴν 9ην μετὰ τὸν θάνατον ἡμέραν εἰς τὴν οἰκίαν καί, πρὶν εἰσέλθουν εἰς αὐτήν, φωνάζουν ἔξωθεν, μοιριολογοῦν καὶ κατόπιν τρώγουν. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου «*τὴ μακαριὰ τ᾽ γκάνεις ὅποτι θέλ᾽ς, στὶς σαράντα, στὶς τρεῖς μῆνες. Σφάζεις μιὰν ὄρθα, ἕνα ζουντανὸ κὶ καλαίνεις τὶς συγγενεῖς κὶ τρῶσι*».

γ΄) *Ἐλεημοσύναι ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ.*

Διανομὴ σίτου, ἐνδυμάτων, χρημάτων κλπ. εἰς τοὺς πτωχούς.

Π. χ. εἰς τὰς Κυδωνίας «*τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ τὰ πλύνουν καὶ τὰ μπαλώνουν καὶ κατόπιν τὰ μοιράζουν στοὺς φτωχούς. Μόνο μιὰ φορεσιὰ κρατοῦν νὰ τὴν δώσουν στὰ σαράντα. Τὰ ροῦχα τὰ δίνουν πλυμένα, μπαλωμένα· ὅπως θὰ τὰ δώσης, ἔτσι θὰ τὰ βρῇ ὁ νεκρός σου*». Πρέπει δὲ τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ νὰ μὴν τὰ ἰδῇ τὸ φεγγάρι καὶ νὰ μὴ τὰ δρασκελίση γάτα (Ἀδριανούπολις).

Εἰς τὴν Κορώνην «*τὸ πρῶτο πιάτο τοῦ φαγιοῦ, ποὺ θὰ βγάνουν ἀπὸ τὸ τσουκάλι ἀνήμερα τ᾽ Ἁγιοβασιλειοῦ, τὸ δίνουν σὲ φτωχὰ παιδάκια, γιὰ νὰ σχωρεθοῦνε οἱ πεθαμένοι. Ἂν δύνεται κανείς, μεράζει καὶ περισσότερα*».

Ἡ ἐλεημοσύνη δίδεται εἰς τὸ ὄνομα ὡρισμένου ἐκ τῶν ἀποθανόντων; Π. χ. εἰς τὰ Κοτύωρα «*στ᾽ ὄνομα τοῦ πεθαμένου θά ᾽διναν μιὰν ἐλεημοσύνη, θὰ ἔντυναν ἕναν φτωχό, θ᾽ ἀναλάμβαναν τὴν διατήρηση μιᾶς φτωχῆς οἰκογενείας*» κλ.

δ΄) *Ἄλλαι νεκρικαὶ συνήθειαι τῶν τριῶν ἢ σαράντα πρώτων ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου καὶ αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὰς δοξασίαι περὶ ψυχῆς.*

Λύχνος ἢ ἀκοίμητο καντήλι, προσφοραὶ σίτου ἢ ἄρτου καὶ ὕδατος εἰς τὸν νεκρὸν ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ εἰς τὴν θέσιν, ὅπου οὗτος ἐξέπνευσεν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Τὸ *καλημέρισμα* τοῦ νεκροῦ κτλ.

Παραδείγματα: Εἰς Ἑξαμίλιον Θράκης «*τὴν πρώτη βραδειὰ μετὰ τὴν κηδείαν μαζεύονται οἱ συγγενεῖς εἰς τὸ σπίτι τοῦ κηδευθέντος, ὅπου γεμίζουν ἕνα πιάτο νερὸ καί, ἀφοῦ στήσουν εἰς τὰ χείλη του τρία κηρία, τὸ τοποθετοῦν εἰς τὸ μέρος, ὅπου ὁ νεκρὸς ἐξεψύχησε. Πέριξ αὐτοῦ κάθηνται οἱ συγγενεῖς, μέχρις ὅτου λειώσουν τὰ κηρία καὶ σβήσουν μόνα των. Κατόπιν ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ ἐν λόγῳ πιάτου πίνουν ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι, πρῶτα οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς καὶ κατόπιν ὅλοι οἱ ἄλλοι. Αὐτὸ διαρκεῖ τρεῖς νύχτες καὶ λέγεται ξενύχτι*». Εἰς Ἁγιάσσον Λέσβου «*στὸ μέρος ποὺ πέθανε ὁ νεκρὸς τρεῖς βραδειὲς χύνουν νερὸ καὶ πλύνουν τὸ μέρος, κρεμοῦν καὶ μαρχαμᾶ* (=πετσέτα) *στὴν πόρτα, νὰ σφουγγίξ᾽ τὸ μαχαίρ᾽ ὁ ἄγγελος, νὰ φύγουν τὰ αἵματα. Λέσι πὼς βλέπουν αἵματα καὶ τὰ πλύνουν*». Εἰς τὴν Τσανδῶ «*τρεῖς βραδειὲς στὸ μέρος ποὺ ξεψύχησεν ὁ νεκρὸς βάζουν μιὰ πράσινη πινάκα μὲ νερὸ καὶ τρεῖς βοῦκες ψωμί, ἀνάφτουν τὴ λαμπάδα, ποὺ ἔκαιε στὸ κεφάλι τοῦ πεθαμένου, καὶ θυμιάζουν τὸ νερό. Ἡ ψυχὴ θὰ ἔλθη νὰ πιῇ νερό· μιὰ μυγίτσα λογυρίζει καὶ λένε πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ ψυχή του, ποὺ τρεῖς βραδειὲς ὅλο ἐκεῖ τρογυρνᾷ. Ὁ ἄγγελος ὣς τὰ σαράντα τὴν τρέχει δῶ καὶ κεῖ· θὰ πάρῃ τὰ κόλλυβά της κ᾽ ὕστερα θὰ πάγ᾽ στὸν τόπο της, ἀφοῦ πρῶτα ζυγισθῇ. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀέρας*». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, «*λένε πὼς ὁ πεθαμένος διψάει ὣς τὶς τρεῖς μέρες κεῖ μέσα ποὺ εἶναι θαμμένος. Τοῦ φέρνουν λοιπὸν ὣς τὶς τρεῖς μέρες ἀράδα κάθε βράδυ ἀπὸ ἕνα τσουκάλι νερὸ καὶ τὸ χύνουν στὸ κεφάλι του, γιὰ νὰ πιῇ*». Ὁμοίως εἰς τὸ Ἀλμαλὶ Μαλγάρων «ἓν ἢ δύο κοράσια πηγαίνουν τρεῖς κατὰ σειρὰν ἡμέρας περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου εἰς τὸν τάφον καὶ ποτίζουν τὸν τεθαμμένον, ἂν δ᾽ εἶναι λεχώ, ποτίζεται σαράντα κατὰ σειρὰν ἡμέρας».—Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ χύνουν ἐντὸς τοῦ τάφου οἶνον δι᾽ ὀπῆς ἐπίτηδες ἀνοιγμένης;

Εἰς τὴν Νάξον «*ἀφήνουν τὸ σπίτι τρεῖς μέρες ἀσκούπιστο, γιατὶ ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου τριγυρνάει ἐκεῖ καὶ μπορεῖ νὰ τὴν πετάξῃς μὲ τὰ σκουπίδια*». Εἰς τὴν Περιστερὰν Θράκης «*ἂν πεθάνῃ βρέφος, ἡ μητέρα του κοιμᾶται τρεῖς νύκτες εἰς ἄλλο σπίτι, διότι τὴν ζητεῖ καὶ κλαίει*». Εἰς τὰ Σφακιὰ ὁλόκληρον 40ήμερον ἀπὸ τοῦ θανάτου «ἡ χήρα ἢ ἡ μήτηρ τοῦ νεκροῦ θέτει ἐπὶ τῆς τραπέζης ὅλα τὰ ἑτοιμασθέντα φαγοπότια καὶ ὕδωρ, ἀνάπτει κηρίον ἢ λύχνον, εἶτα θυμιάζει ἐπ᾽ αὐτῶν λέγουσα:

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Ἐκεῖ ποὺ δείπνησ' ὁ Χριστὸς κ' οἱ Δώδεκ' Ἀποστόλοι
νὰ τρώῃ καὶ νὰ χαίρεται, ἄντρα μου, ἡ ψυχή σου.

Ταῦτα πράττει καὶ λέγει ἡ γυνὴ καὶ εἰς ὅλα τὰ νενομισμένα μνημόσυνα τοῦ ἔτους. Ταῦτα διανέμονται εἰς πτωχὰς οἰκογενείας».

Πῶς γίνεται τὸ *καλημέρισμα* τοῦ νεκροῦ τὴν ἑπομένην τοῦ ἐνταφιασμοῦ του; Τί τοῦ πηγαίνουν; Π.χ. εἰς τὴν Σινώπην «*οἱ συγγενεῖς πολὺ πρωῒ ἔπαιρναν ἕνα πανέρι μεγάλο, γεμᾶτο φροῦτα, σῦκα, μῆλα κλ. καὶ πήγαιναν στὸ νεκροταφεῖο. Ἐκεῖ διάβαζεν ὁ παπᾶς τρισάγιο καὶ μοίραζαν τὰ φροῦτα στοὺς φτωχούς*».

Ε΄. – Μνημόσυνα.

α΄) *Τὰ κατ' ἰδίαν μνημόσυνα.*

1. – Κατὰ ποῖα χρονικὰ διαστήματα γίνονται ταῦτα καὶ πῶς διακρίνονται; Π.χ. τὰ *τρίμερα* ἢ τὰ *τρίτα*, τὰ *νιάμερα* ἢ τὰ *ἐννιᾶτα* (Γρίζι), τὰ *εἴκοσι* ἢ τὰ *εἰκοστὰ* (Κίος), τὰ *σαράντα*, τὰ *τριμήνια*, τὰ *ξαμήνια*, τὰ *ἐννιαμήνια*, τὰ *χρόνια*, τὰ *διπλόχρονα* (Κύθνος), τὰ *τριπλόχρονα* (Νάξος). Γίνεται μνημόσυνον καὶ καθ' ἑκάστην ἐπέτειον τοῦ θανάτου; (τὰ *συναπαντήματα* ἐν Ἰνναχωρίῳ Κρήτης, τὰ *χρονογύρια* ἐν Οἰνόῃ Πόντου).

Ποῖαι ἄλλαι διακρίσεις γίνονται μεταξὺ μνημοσύνων; Π.χ. ἐν Σινασσῷ Καππαδοκίας τὰ μνημόσυνα διεκρίνοντο εἰς μικρὰ *(ἄμωμες)* καὶ μεγάλα, τὰ ὁποῖα ἐλέγοντο *κανίσκια* μέν, ὅταν διενέμοντο καὶ τροφαὶ εἰς πτωχούς, *μνημόσυνα* δέ, ὅταν μόνον κόλλυβα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἔπειτα γεῦμα ἐν τῇ οἰκίᾳ. Ἐπίσης ἐν Χίῳ λέγεται τὸ μνημόσυνον *ταγιστόν*, ὅταν γίνεται μὲ ζαχαρωτὰ καὶ φαγητά.

2. – Πῶς γίνεται ἡ πρόσκλησις εἰς μνημόσυνον; Π.χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. «*στὶς σαράντα, στὶς ἕξ μῆνες καὶ στὸ χρόνο ρογεύουν στὰ σπίτια στάρ', δηλ. μοιράζουν κόλλυβα μ' ἕνα πιατέλλο ἀπὸ τὸ καλάθι. Παρασκευὴ βράδυ θὰ ρογέψῃς τὸ στάρ' γιὰ νά ρθουν τὸ Σάββατο στὸ μνημόσυνο*». Εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας «*ἡ σαβανώστρα στὰ σαράντα μοίραζε στὰ σπίτια κεσεδάκια μὲ κολλυβοζούμι κ' ἔλεγε σὲ ποιὰ ἐκκλησία θὰ γίνῃ τὸ μνημόσυνο*». Ὁμοίως εἰς τὰ Κοτύωρα «μιὰ γυναῖκα ἢ παιδιὰ μὲ κόλλυβα μέσα σὲ πιάτα ρηχὰ τοῦ φαγητοῦ προσκαλοῦσαν στὸ μνημόσυνο τοὺς φίλους».

3. – Ποῖον ἐκ τῶν μνημοσύνων τούτων θεωρεῖται μεγάλο μνημόσυνον καὶ ποῖα τὰ ἐθιζόμενα κατ' αὐτὸ α) ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ β) ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ; Χοαὶ ὕδατος ἢ οἴνου καὶ προσφοραὶ τροφίμων εἰς τὸν νεκρόν. Ἑστίασις πτωχῶν, ἐλεημοσύναι καὶ ἀγαθοεργίαι ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ. Διανομὴ κολλύβων, ἄρτων ἢ γλυκυσμάτων.

Παραδείγματά τινα: Εἰς τὴν Σέριφον «*στὶς τρεῖς μέρες ἀπὸ τὸ θάνατο*

κάνουν ἕνα πιάτο κόλλυβο, τὸ πᾶνε ἐπάνω στὸν τάφο, τὸ μνημονεύει ὁ παπᾶς καὶ κατόπιν σποῦνε τὸ πιάτο ἐπάνω στὸν τάφο καὶ σκορπίζονται τὰ κόλλυβα, γιὰ νὰ φᾶνε οἱ πεθαμένοι». Εἰς τὴν Τσανδῶ τῆς Θράκης «*τὴν τρίτη μέρα πολὺ πρωΐ, ποὺ ἀκόμα τὸ ἄστρο εἶναι στὸν οὐρανό, οἱ σπιτικοὶ θὰ πᾶνε στὸ μνῆμα νὰ τρισαγιάσνε. Ἀνάφτουν κεριά, θὰ θυμιάσουν τὸν τάφο ὅλοι μὲ τὴν ἀράδα μὲ τὴν κεραμίδα τοῦ σπιτιοῦ, θὰ χύσουν τὸ νερὸ τῆς πινάκας ἐπάνω στὸ μνῆμα νὰ δροσιστῇ ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου, τὶς τρεῖς βοῦκες παραχώνουν ἐπάνω στὸν τάφο καὶ τὴν πινάκα ἀφήνουν μπρούμυτα ἢ τὴν σπάνουν ἐπάνω στὸ μνῆμα, καθὼς καὶ τὸ πινάκι, ποὺ εἶχε τὸ κρασί*». Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν Μακεδονίας «*στὶς τρεῖς μέρες τὸ πρωῒ φέρνουν στὸ μνῆμα πίττα, γλυκό, λαγγῖτες καὶ φροῦτα, σταφύλια, ἀπίδια, πορτοκάλια, κυδώνια κ. ἄ. καὶ τὰ μοιράζουν μεταξύ τους οἱ γυναῖκες*». Εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν «τὴν 40ὴν ἡμέραν μετὰ τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μνημόσυνον πηγαίνουν εἰς τὸ μνῆμα καὶ ἐπιχέουν ὕδωρ. Πάλαι συνήθιζον νὰ σφαγιάζωσι θύματα (*κουρμπάνια*) καὶ νὰ τὰ διανέμουν κατὰ μερίδας μετὰ τῶν κολλύβων καὶ ἄρτου εἰς τὰς οἰκίας». Ὁμοίως εἰς τὴν Σκῦρον «*κάνουν καὶ κουρμπάνι, φαῒ μὲ κρέας καὶ ρύζι, καὶ τὸ μοιράζουν στοὺς φτωχοὺς σὲ μονὰ σπίτια (3, 5, 7, 9) γιὰ τὸ σχώριο*». Εἰς Ρεΐσδερε Σμύρνης «*στὰ τρίμερα καὶ στὰ νιάμερα κάνανε κόλλυβα, στὰ σαράντα καὶ στὰ ξάμηνα, στὰ νιάμηνα καὶ στὰ χρόνια κάνανε πίττες· ἀραιώναμε μέλι καὶ βουτούσαμε κομμάτια πίττες κ' ἠβγαίναμε στσοὶ δρόμοι βράδυ βράδυ, ποὺ γύριζεν ἡ ἀργατειὰ ἀπὸ τὴ δουλειά, καὶ τοὺς δίναμε κ' ἔπαιρναν νὰ σχωρέσουν*». Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν μνημοσύνων χύνουν οἶνον ἐντὸς τῶν τάφων δι' ἐπίτηδες ἀνοιγμένης ὀπῆς. (Ποῦ ἀλλοῦ γίνεται τοῦτο;) Χύνουν οἶνον ἐκ ποτηρίου πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ;

Εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας «*στὰ σαράντα βράζανε λεβέτια ὁλάκερα μὲ στάρι καὶ μὲ φαγητὰ διάφορα, σφάχνανε σφαχτό, μαγειρεύανε φάβα, ρύζι, κάθε λογῆς φαγιά. Στρώνανε τραπέζια ὄξω σὲ πλατώματα καὶ μαζευούτανε ὅλο τὸ χωριό. Ὕστερα δὲν κάνανε τραπέζια, μονάχα φαῒ μοιράζανε στὰ σπίτια. Τώρα δὲ μοιράζουνε παρὰ τὸ στάρι*». Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἠπείρου «*στὰ σαράντα πηγαίνει ὅλο τὸ χωριὸ καὶ τρώει, ἕνας ἀπὸ κάθε σπίτι. Καθένας ὅμως κρατάει καὶ τὶς πίττες του καὶ τὴ ρακή του*». Εἰς Μουσταφᾶ Πασᾶ κατὰ τὸ μνημόσυνον τῶν σαράντα «ἑτοιμάζεται τράπεζα, ἐπὶ τῆς ὁποίας τοποθετοῦνται μία φιάλη μὲ ρακήν, δύο πινάκια πλήρη φαγητῶν, ἓν βαθὺ πινάκιον μὲ κολλυβόζωμον, σταμνίον πλῆρες ὕδατος, προσφορά, κόλλυβα, ἄρτοι, μία πετσέτα καὶ μία πλήρης ἐνδυμασία. Οἱ προσκεκλημένοι φέρουν φαγητὰ καὶ ἄρτον καὶ κάθηνται περὶ τὴν τράπεζαν. Ὁ ἱερεὺς ἔρχεται καὶ ψάλλει τὸν Ἄμωμον ἐκτενῶς μετ' Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελίου νεκρωσίμων, μεθ' ὃ ἡ οἰκοδέσποινα προσφέρει εἰς τὸν ἱερέα σταμνίον ὕδατος, ὅστις

ἐκχέει ἐξ αὐτοῦ ὀλίγον ὕδωρ, τὸ αὐτὸ δὲ κάμνουν ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι, ἐκχέοντες ὕδωρ ἐκ τοῦ αὐτοῦ σταμνίου. Ἡ οἰκοδέσποινα διανέμει τεμάχια ἄρτου καὶ φαγητὰ εἰς τοὺς παρευρισκομένους καὶ προσφέρει εἴς τινα ἐξ αὐτῶν ὁλόκληρον τὴν ἐνδυμασίαν (ὑποκάμισον, ἐσώβρακον, βρακίον, περικνημίδας, ὑποδήματα, ἐπενδύτην, πῖλον, πετσέταν καὶ πρόσφορον). Ἂν μνημονεύεται γυνή, γυναικείαν ἐνδυμασίαν. Εἰς ἄλλον προσφέρει ψάθαν, στρῶμα, προσκέφαλον καὶ πρόσφορον· εἰς ἄλλον τὴν τράπεζαν μὲ ὅλα τὰ ἐπ᾽ αὐτῆς. Ἔπειτα τρώγουν καὶ φεύγουν οἱ ἐλεηθέντες». Ἐπίσης εἰς τὴν Σινώπην «*στὶς ἐννιὰ μέρες τὸ πρωῒ πηγαίνουν οἱ συγγενεῖς στὸ σπίτι τοῦ νεκροῦ καὶ ζυμώνουν ψωμάκια ἑκατοδραμίστικα, τὰ ψήνουν καὶ τὰ ἔχουν τὸ μεσημέρι ἕτοιμα. Ἄλλες μαγειρεύουν, ψήνουν κρέας μὲ ροβίθια, πιλάφι, κλ. Τὸ μεσημέρι καλοῦν ὅλους τοὺς φτωχούς, μένουν κ᾽ οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, στρώνουν χάμω ἐπάνω στὸ χαλὶ τ᾽ ἁγιοταφίτικα πεσκίρια, βάζουν ἐπάνω τὰ φαγητὰ καὶ κρασὶ μὲ ζάχαρη, καθίζουν καὶ ὅλοι γύρω, παίρνει καθένας τὸ ψωμάκι του (τὸ χλίο ψωμί), τὸ κόβει μὲ τὸ χέρι, ὄχι μὲ μαχαίρι, βουτᾷ πρῶτα ἕνα κομμάτι στὸ κρασὶ καὶ εὔχεται: Θεὸς σχωρέσοι τονε. Ἄλλο κακὸ νὰ μὴ δῆτε. Καλὴ παρηγοριά*».

Γίνονται γεύματα παρὰ τοὺς τάφους κατὰ τὰ μνημόσυνα;

Τί ἄλλο μοιράζεται μετὰ τῶν κολλύβων εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὴν οἰκίαν κατὰ τὰ μνημόσυνα; Π.χ. εἰς τὴν Ἤπειρον μοιράζονται *ἀναπαψ᾽μα*, τεμάχια ἄρτου τετράγωνα, βουτηγμένα εἰς κρασὶ ἢ εἰς μέλι, *ψυχούδια* ἐν Δημητσάνῃ, *ἁπαλεριὰ* ἐν Χίῳ, *φουγάσα* ἐν Τήνῳ, *βλογίδια* εἰς Ἁγιάσσον Λέσβου, *κουμπανάκια* ἐν Ἱεραπέτρᾳ, *ψυχόπιττες* ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των;

4.–Λειτουργίαι τελούμεναι ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος (*ψυχολειτουργιὰ* ἐν Ἀραχόβῃ, *μακάριση* ἐν Ἀρτοτίνᾳ, *σαραντάρι* ἐν Κρήτῃ, *συλλείτουργο* πολλαχοῦ). Π. χ. εἰς τὴν Ἀρτοτίναν «*τὶς μεγάλες σαρακοστάδες φκειάν᾽νι μακάρισ᾽* (=μεγάλη λειτουργία), *φκειάν᾽νι στάρ᾽, ψ᾽χούδια* (ψωμάκια) *πᾶνι στ᾽ν ἐκκλησιὰ καὶ κρασὶ στ᾽ς τσίτσις, ρακὶ στὰ παγούρια, φασούλια... γιὰ σχώριον*». *Σαραντάρι* ἐν Κρήτῃ εἶναι 40 λειτουργίαι εἰς τὴν σειρὰν «*γιὰ νὰ μνημονεύουνε τὰ πεθαμένα*», *Σαββατόχρονο* δὲ εἰς τὴν Νάξον ἡ ἐπιμνημόσυνος λειτουργία, ἡ τελουμένη κάθε Σάββατον ἐπὶ ἓν ὁλόκληρον ἔτος ἀπὸ τοῦ θανάτου τινός.

5.–Μνημόσυνα τελούμενα ἐκτάκτως κατόπιν ἐνυπνίου ἢ ὀπτασίας. Πρβλ. τὰς φράσεις Κοτυωριτῶν τοῦ Πόντου: «*ὁ σχωρεμένον ὁ πάππο μ᾽ ἐρωματίασέ με*» ἢ «*ἴστεα ἐκάθουμνε κ᾽ ἔπλεκα ἡ σχωρεμέντσα ἡ μάννα μ᾽ ἔρθεν σ᾽ ὀμμάτιά μ᾽ ἀπάν᾽ ἢ ἐφάνθε με*».

6.–Πρόνοια περὶ τελέσεως μνημοσύνων καὶ κολλύβων, περὶ ἀμοιβῆς ἱερέων κλπ. ἐξόδων ἐν διαθήκαις. Πρβλ. τὰ *ἱκανὰ* ἐν διαθήκαις Χίου, τὸ *ψυχομοίρι* ἢ *ψυχομερίδιον* Κύθνου, *γιὰ τὸ μακάριο* Τήνου κλ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

β´) ***Γενικὰ μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν ψυχῶν (Ψυχοσάββατα).***

1. – Ποῖα εἶναι τὰ Σάββατα τῶν ψυχῶν; Εἶναι τὰ Σάββατα τῶν Ἀπόκρεω ἢ τὰ πέντε πρῶτα Σάββατα τῆς Μεγ. Σαρακοστῆς; Ποῖον ἐξ αὐτῶν θεωρεῖται τὸ κατ' ἐξοχὴν Σάββατον τῶν ψυχῶν;

2. – Ποῖα τὰ ἐθιζόμενα κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Ψυχοσαββάτων (τὰ *Ψυχοπαράσκευα*) ἐπὶ τῶν τάφων ἢ κατ' οἶκον; Π.χ. κάμνουν κόλλυβα καὶ προσφορὲς διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Σαββάτου καὶ διὰ τὸ μνῆμα. Εἰς τὴν Θρᾴκην «*μαγειρεύουν ριζόγαλο* (κατὰ τὰ Ψυχοσάββατα τῆς Ἀποκριᾶς) ἢ *φασούλια καὶ λαθύρι, βάζουν μαῦρο πιπέρι καὶ μοιράζουν στὰ σπίτια γιὰ σχώρεση στὰ πιάτα. Θὰ πᾶνε καὶ στὴν ἐκκλησία κρασὶ καὶ τὸ μεριδοχάρτι*». Εἰς τὴν Μάνην τὴν παραμονὴν τοῦ Ψυχοσαββάτου χύνουν ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι κρασὶ καὶ νερὸ ἢ θέτουν ψωμί, κερί, *σπερνὰ* καὶ συγχρόνως χύνουν κρασὶ καὶ νερό». Ποῦ ἀλλοῦ γίνεται τοῦτο;

3. – Ποία ἡ ὀνομασία τῆς ἱεροτελεστίας, ποὺ γίνεται κατὰ τὰ Ψυχοσάββατα; (*Συλλείτουργο, δωδεκαλείτουργο* ἢ *σκουτέλι, σαραντάρι* ἢ *σαρανταλείτουργο* κλ.). Ποῖαι αἱ συνήθειαι κατὰ τὰ Σάββατα ταῦτα; Π.χ. εἰς τὴν Χίον τὸ Σάββατον τῆς Τυρινῆς «*μοιράζουν εἰς τὴν γειτονιὰν λαγάνες μὲ τυρὶ καὶ κρασί, γιὰ νὰ μακαρίσουν τὰ πεθαμένα*». Εἰς τὴν Φιλιππούπολιν μοιράζουν τὴν *κρασοψυχιά*, δηλ. τεμάχια ἄρτου σχήματος ρόμβου, ἐπιχριόμενα μὲ μέλι καὶ κανέλλαν καὶ διαβρεχόμενα δι' οἴνου.

4. – Ποῦ τὸ Σάββατον τῆς Πεντηκοστῆς λέγεται *τοῦ Ρουσαλιοῦ* καὶ πῶς ἑορτάζεται; Ποῖαι δοξασίαι περὶ ψυχῶν ἀναφέρονται εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Ρουσαλιοῦ; Ποῦ τὰ Ρουσάλια γίνονται τὴν ἑβδομάδα τῆς Διακαινησίμου καὶ ποίαν ἡμέραν ταύτης; Γίνεται τότε καμία πανήγυρις ἢ ἐπικρατοῦν ἔθιμα ἰδιάζοντα; Π.χ. εἰς τὸ Κωσταράζι Καστορίας «*τῆς Πεντηκοστῆς σκύβουν στὴν ἐκκλησία, γονατίζουν, γιατὶ περνοῦν οἱ πεθαμένοι. Πρέπει νὰ σκύψουν μὲ κλεισμένα τὰ μάτια· βάζουν στὰ μάτια φύλλα ἢ τριαντάφυλλα, γιὰ νὰ μὴ βλέπουν καθόλου· ἐπειδή, ἂν τὴν ὥρα, ποὺ περνοῦν οἱ πεθαμένοι, ἔχουν ἀνοιχτὰ τὰ μάτια, τοὺς γνωρίζουν, κλαῖνε καὶ λυπιοῦνται καὶ δὲ θέλουν νὰ πᾶνε μὲ τοὺς ἄλλους στὴ σειρά*». Εἰς τὴν Φράγκαν, συνοικισμὸν ποιμένων παρὰ τὸ Αἴγιον, «ἡ ἑορτὴ τῶν Ρουσαλιῶνε ἑορτάζεται τὸ Σάββατον τῆς Πεντηκοστῆς οὕτω: Συναθροίζονται οἱ κάτοικοι ἀπὸ πρωΐας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, κομίζοντες τυρὸν καὶ κρέατα ἑψημένα κατατεμαχισμένα, ἐν οἷς καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ σφαγέντος θύματος, ἰδίᾳ ἀρνίου, καὶ αὐτὴ ἑψημένη. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἱεροτελεστίας ἐξέρχονται οἱ ἐκκλησιασθέντες καὶ κάθηνται ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας κατὰ σειρὰν καὶ κατὰ ἡλικίαν. Αἱ γυναῖκες τότε διανέμουν τὰ τεμάχια τοῦ κρέατος ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ ἱερέως, εἰς τὸν ὁποῖον δίδουν τὴν κεφαλήν, εἰς δὲ τὸν κατόπιν τοῦ ἱερέως καθήμενον βοηθὸν αὐτοῦ ἢ

ψάλτην δίδουν τὴν πλάτην. Κατόπιν ἄρχεται ἡ διανομὴ τοῦ τυροῦ». Ἂν ἠκολούθει χορὸς ἢ διασκέδασις δὲν ἐνεθυμεῖτο ὁ ἀνακοινώσας τὰ ἀνωτέρω (Λαογραφ. Δ΄, 324). Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζεται ἡ ἑορτὴ αὐτή; Ποία ἡ ἔννοια τῆς φράσεως: «*Τοῦ Ρουσαλιοῦ τὸ Σάββατο ποτέ του νὰ μὴν ἔρθη*» καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως κάθε ἐργασίας κατὰ τὰ Ψυχοσάββατα;

5. – Σκοπὸς καὶ ὠφέλεια τῶν μνημοσύνων κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ. Π.χ. «*Εὐτοῦνα πᾶνε κανίσκια στὸ Θεό. Τὰ παίρνει ὁ ἄγγελος καὶ τὰ πάει στὸ Θεό, γιὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξη. Ἅμα δὲν τοὺς κάνης στάρι καὶ λειτουργία, ἔρχονται στὸν ὕπνο σου καὶ σοῦ τὰ ζητᾶνε*» (Κορώνη). «*Τὸ στάρι τὸ βράζουν, γιὰ νὰ χτυπήση ὁ ἀχνὸς ἀπάνω στὸ Θεό*» (Καστορία). Εἰς τὰς Κυδωνίας τὰ σαράντα γίνονται 2 - 3 μέρες πιὸ πρίν, «*γιὰ νὰ πάη τὸ κόλλυβο στὸν ἄλλον κόσμο, πρὶν ἀπὸ τὸ νεκρό. Γιατὶ ὁ νεκρὸς γυρίζει 40 μέρες κι ἀπάνω στὶς 40 πάει στὸν ἄλλον κόσμο καὶ βρίσκει τὰ κόλλυβα*». «Ἂν περνοῦσαν οἱ κανονισμένες ἡμέρες (3, 9, 40), χωρὶς τὸ μνημόσυνο, ὁ πεθαμένος *θά ᾽παιρνε κι ἄλλον σπιτικό του στὸν τάφο*» (Κοτύωρα).

γ΄) ***Κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς*** (Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Μεγ. Παρασκευήν, Πάσχα, τῆς Ἀναλήψεως, τοῦ Σταυροῦ).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Δεήσεις (*τρισάγιασμα*) ἐπὶ τῶν τάφων, χοαὶ καὶ προσφοραὶ τροφῶν εἰς τοὺς νεκροὺς ἢ εἰς πτωχούς. Π. χ. εἰς Ρεΐσδερε Σμύρνης «*κάθε Μεγάλη Παρασκευὴ καθένας ποὺ εἶχε πεθαμένα ἔκανεν ἕνα στεφάνι, ἔπαιρνε καὶ μιὰ λαμπάδα μεγάλη μὲ κορδέλλα καὶ πααίναμε στὰ μνήματα καὶ ὅσην ὥρα λένε τὰ μοιρολόγια τοῦ Χριστοῦ, ἐμοιριολογούσαμε κ᾽ ἐμεῖς, καθένας τὸ νεκρό του*». Εἰς τὴν Νίσυρον «τὸ Μέγα Σάββατον λίαν πρωῒ κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Ἐπιταφίου στολίζουν τὸν (ὑποτιθέμενον) νεκρὸν μὲ τὰ ἐναπολειφθέντα αὐτῷ ἐνδύματα ἔν τινι κεντρικωτέρᾳ ὁδῷ, δι᾽ ἧς μέλλει νὰ διέλθῃ ὁ Ἐπιτάφιος. Πέριξ τοῦ ὑποτιθεμένου νεκροῦ μητέρα, ἀδελφαὶ καὶ πολλαὶ ἄλλαι γυναῖκες συγγενεῖς μοιρολογοῦν». Εἰς τὴν Καστανιὰν τῆς Λακεδαίμονος «πλεῖσται οἰκογένειαι μετὰ τὴν νυκτερινὴν ἀκολουθίαν τῆς Ἀναστάσεως, παραλαμβάνουσαι μεθ᾽ ἑαυτῶν ᾠὰ πασχαλινά, τυρὸν καὶ ἄρτον, μεταβαίνουσιν εἰς τὸ κοιμητήριον καὶ ἀποθέτουσι ταῦτα ἑκάστη ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἰδίων αὐτῆς οἰκείων. Τὰ τρόφιμα ταῦτα συλλέγουσιν ὕστερον πτωχοὶ καὶ παιδία». Εἰς χωρία τινὰ τῆς Μάνης τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα γίνονται τὰ λεγόμενα *παραστασίματα*: οἱ ἱερεῖς ἐνδεδυμένοι τὰς ἱερατικὰς στολάς, προηγουμένων σταυρῶν, οὓς φέρουν οἱ λεγόμενοι *σταυροφόροι* (οὗτοι δ᾽ εἶναι οἱ συγγενεῖς τῶν νεωστὶ ἀποθανόντων), καὶ σημαιῶν καὶ πολλοῦ πλήθους παρακολουθοῦντος, πορεύονται εἰς τὰ νεκροταφεῖα καὶ κάμνουν δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων. Τὰ ἐπὶ τῶν τάφων ἀβγά, τὰ ὁποῖα θέτουν οἱ συγγενεῖς, λαμβάνουν οἱ

ἱερεῖς καὶ οἱ σταυροφόροι». Εἰς τὴν Θράκην «*ξημέρωμα τῆς Ἀναλήψεως πηγαίν'νε στὸ νεκροταφεῖο καὶ ρίχνουν ἐπάνω στοὺς τάφους ἕνα μαστραπᾶ νερό, δροσιὰ γιὰ τὶς ψυχές. Ὅλοι τῆς Ἀναλήψεως θὰ κάν'νε γαλατόπιττες· τὶς πᾶνε στὴν ἐκκλησία καὶ τὶς προσφέρουν ὑπὲρ τῶν νεκρῶν*». Εἰς τὰ Κοτύωρα «τὸ Σάββατο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος *(τ' ἀεπνευμάτονος)* πηγαῖναν οἰκογενειακῶς στὰ νεκροταφεῖα μὲ φαγώσιμα ἀπὸ τὸ πρωῒ καὶ διημέρευαν ἐκεῖ». Περιγραφὴν νεκροδείπνων ἐν νεκροταφείῳ Κων/πόλεως τὴν 14 Σεπτεμβρίου βλ. ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ 1926 σ. 131 κἑ.

δ') ***Τὰ κόλλυβα καὶ ὁ κολλυβόζωμος.***

1. – Αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι των καὶ ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των: *Σπερνὰ* ἢ *κουκκιὰ* ἐν Καλαβρύτοις, *μπούλια, συχώρια* καὶ *σπερνὰ* ἐν Ἀρκαδίᾳ, *σχωρέτια* παρὰ Σαρακατσαναίοις, *πικρὰ* ἐν Σίφνῳ· *κολλυβόζουμο* (Εὔβοια), *κολλυβόχ'λε* (Σκῦρος), τὸ *ψυχὸ* (Κυδωνίαι) κλ. Ἐν Σιγῇ τῆς Βιθυνίας «*πλύνουν τὸ στάρι τρία νερὰ καὶ τὸ παστρεύουν τρεῖς φορές, κατόπιν τὸ στήνουν καὶ βράζει· τὸ πρωῒ τὸ στραγγίζουν σ' ἕνα πανέρι καὶ τὸ περχύνουν μὲ κρύο νερὸ γιὰ δροσιὰ τῆς ψυχῆς. Ὕστερα ἀνάβουν τὸ κερί, βάζουν λιβάνι στὸ λιβανιστήρι καὶ ἔπειτα τ' ἁπλώνουν σ' ἕνα τραπέζι ἢ καὶ χάμω πάνω σ' ἕνα παννὶ καὶ κάνουν τρεῖς μετάνοιες καὶ παρακαλοῦν νὰ συχωρεθοῦν οἱ ψυχές. Ὕστερα ἑτοιμάζουν τὸ κόλλυβο· μὲ τὴ ζάχαρη ἀνακατεύουν καὶ καρύδ', ἀλεύρι καβουρντισμένο στὸ φοῦρνο, ρόδι, ἀμύγδαλα, καρύδια, σταφίδες, κουκουνάρια, ζαχαρᾶτα*» κλπ. Εἰς τὴν Τσανδὼ Θράκης «*τὸ κόλλυβο ποὺ βράζει δὲν τὸ σκεπάζνε, γιὰ νὰ πάγ' ὁ ἀχνὸς στὶς ψυχές. Ὕστερα στρῶνε θλιμμένο τραπέζι καταγῆς καὶ φιλεῦνε ὅσες εἶναι ἐκεῖ, γιὰ νὰ δῶσνε σχώρεση στὰ πεθαμένα*». Εἰς τὴν Κορώνην «*στὶς ὀχτὼ μέρες τὸ μεσημέρι, σὰ βράση τὸ στάρι, τὸ ἁπλώνουν. Ἔχουν ἐπάνω σ' ἕνα μεγάλο τραπέζι στρωμένο ἕνα σεντόνι καὶ ἁπλώνουν τὸ στάρι. Τὸ κάνουν σὰν ἄνθρωπο, χωρίζουν χέρια, πόδια, κεφάλι, καρφώνουν κ' ἐπάνω στὸ κεφάλι ἕνα κερὶ ἀναμμένο καὶ ὕστερα κάθονται γύρω καὶ τὸ μοιρολογᾶνε, σὰ νά εἶχανε τὸν πεθαμένο μπρός τους. Σὰν τελειώση τὸ μοιρολόγι, συγυρᾶνε τὸ στάρι: βάνουν μέσα σταφίδες, μαϊντανό, κανέλλα, ροϊδιὲς κτλ. Στὶς σαράντα γίνεται τὸ μεγάλο μνημόσυνο. Πρέπει νὰ γίνουν σαράντα πατήματα,* (δηλ. μὲ τὴν σφραγῖδα τῆς προσφορᾶς)· *γι' αὐτὸ πλάθουν σαράντα προσκομιδάκια καὶ τὰ μεράζουνε σὲ σπίτια φτωχικά, ποὺ νά 'χουνε μικρούλια ποὖναι ἀγγελουδάκια. Στέλνουνε καὶ στὸ νεκροθάφτη ἕνα πιάτο κόλλυβα καὶ τὸ προσκομίδι του*». Ὅταν ἡ νοικοκυρὰ ἑτοιμάζῃ κόλλυβα διὰ τὶς ψυχές, θέτει χωριστὰ μέρη ὠνοματισμένα εἰς τὸν καθένα, προφέρουσα ἑκάστου νεκροῦ τὸ ὄνομα;

Εἰς τὴν Χίον μέρος ἀπὸ τὸ σιτάρι τὸ βράζουν πολύ, ρίχνουν μέσα καὶ σταφίδες, κοπανισμένα ἀμύγδαλα, καρύδια, μέλι καὶ ζάχαρη, ἀνακατεύουν καὶ

ὀλίγο ἀλεύρι καὶ ὅλα ψήνονται μαζὶ καὶ γίνονται χυλός. Εἰς τὰς Κυδωνίας «τὴν Παρασκευὴ πρωῒ τῶν Ψυχῶν ἔσμιγαν οἱ συγγενεῖς, 4-5 νοικοκυρές, ἔβαζε καθεμία λίγο σιτάρι κ᾽ ἔψηναν μαζὶ τὰ κόλλυβα· μὲ τὸ ζουμὶ ἔκαναν τὸ *ψυχό*: ἔβαζαν μέσα ζάχαρη, ἀλεύρι, καρύδια, κουκουνάρια καὶ γίνονταν πηχτό».

Πότε καὶ εἰς ποίους μοιράζεται ὁ χυλὸς τῶν κολλύβων;

2.– Ὁ δίσκος τῶν κολλύβων καὶ ὁ στολισμὸς αὐτοῦ. Ποῖα δοχεῖα μεταχειρίζονται διὰ τὰ κόλλυβα καὶ πῶς λέγονται κατὰ τόπους; Π.χ. *νάπφος* ἐν Ἀμοργῷ λέγεται μεγάλη ξυλίνη λεκάνη, μονοκόμματη, ἐντὸς τῆς ὁποίας θέτουν τὰ κόλλυβα. Ἐν Ρόδῳ διὰ τὰ κόλλυβα μεταχειρίζονται χαλκίνους ταβάδες, οἱ ὁποῖοι λέγονται *νοχιοί*· ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας των ἀπεικονίζονται ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὔα, τὸ δένδρον τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ ὁ Ἅδης. Ἀλλοῦ τὰ κόλλυβα τὰ μεταφέρουν εἰς ἕνα πανέρι ἢ κάνιστρον, τὸ ὁποῖον εἰς μερικὰ μέρη *«ντύνουν ἀπόξω μὲ παννὶ ἄσπρο, ἂν εἶναι νέος ὁ πεθαμένος, ἢ μὲ μαῦρο, ἂν εἶναι ἡλικιωμένος»*. Εἰς τὴν Καλλίπολιν «ἡ ζωγραφία τῶν κολλύβων λέγεται *στόρισμα*· καθεὶς ἐκ τῶν παρισταμένων θέτει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν κολλύβων ζάχαριν χρωματισμένην, μὲ τὴν ὁποίαν στέλλει εἰς τὸν πεθαμένον *χαιρετίσματα*».

3.– Τὰ *ζωντανὰ κόλλυβα* ἢ *σπερνά*, ποὺ στέλλουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὰς ἑορτάς, διὰ νὰ μνημονευθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ἑορτάζοντος. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, τὴν Δωρίδα κ. ἄ. *«τὰ σπερνὰ γιὰ τοὺς ζωντανοὺς τὰ βάνουν δεξιὰ τῆς ὡραίας Πύλης, κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας· γιὰ τοὺς πεθαμένους τὰ συχώρια τὰ βάνουν ἀριστερά, κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ»*. Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;

ε΄) ***Μεριδοχάρτι* ἢ *ψυχοχάρτι* ἢ *ἀναματολόι*.**

Π. χ. εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας *«εἶχαν ἕνα τετραδιάκι μικρὸ μ᾽ ἕναν σταυρὸ ἀπέξω κ᾽ ἔγραφαν μέσα τὰ ὀνόματα τῶν πεθαμένων ὅλης τῆς οἰκογενείας. Τὸ εἶχαν φυλαμένο στὸ εἰκονοστάσι. Ἅμα ἤτανε καμιὰ ἡμέρα τῶν νεκρῶν ἢ εἶχαν λειτουργία, ἔπαιρναν καὶ τὸ ἀναματολόι, τὸ ἔδιναν στὸν παπᾶ κ᾽ ἐμνημόνευε τὰ πεθαμένα». Ὕστερα τὸ ἔπαιρναν πίσω καὶ τὸ φυλάγανε στὸ εἰκονοστάσι»*.

ϛ΄) ***Ψυχοκέρι* ἢ *νεκροκέρι*.**

Τρόπος παρασκευῆς καὶ χρῆσις. Π. χ. εἰς τὴν Χαλκίδα *«ὅσες ψυχὲς λείπουν ἀπὸ τὸ σπίτι, ὅσους γράφουν δηλ. στὸ ψυχοχάρτι (τὸ νουνό, τὴ νουνά, τὸν πατέρα, τὴ μητέρα κλπ.), τόσες μπαμπακερὲς κλωστὲς διάζονται, ὅπως διάζονται τὸ παννί, καὶ κάθε μιὰ τὴν ὀνοματίζουν: αὐτὴ εἶναι τοῦ πατέρα, αὐτὴ εἶναι τῆς μάννας κτλ. Ὕστερα ὅλες μαζὶ τὶς κλωστὲς αὐτὲς τὶς στρίβουν καὶ τὶς βουτοῦν σὲ ἀναλυμένο κερὶ καὶ κάνουν ἕνα τουπάκι (κουβάρι) ὥς μισὴ ὀκά, τὸ ψυχοκέρι.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Αὐτὸ τὸ ψυχοκέρι τὸ ἀνάβουν στὴν ἐκκλησία σὲ ὅλους τοὺς ἑσπερινοὺς καὶ τὶς ἀκολουθίες τῆς Μεγάλης Σαρακοστῆς, μὰ καὶ κάθε φορὰ ποὺ θὰ πᾶνε στὴν ἐκκλησία τὸ παίρνουν μαζί τους καὶ τὸ ἀνάβουν, ἢ ἂν μείνουν σπίτι τους τὴν ὥρα τοῦ ἑσπερινοῦ, τὸ ἀνάβουν μπρὸς στὸ εἰκονοστάσι καὶ τὸ ἀφήνουν νὰ κάψῃ ὥς μία σπιθαμὴ ἐπάνω - κάτω καὶ ὕστερα τὸ φυλᾶνε». Εἰς τὴν Ὕδραν τὴν Μεγ. Πέμπτην καὶ τὴν Μεγ. Παρασκευὴν *«ὅλα τὰ σπίτια στέλνουν ἀπὸ μιὰ λαμπάδα γιὰ τὶς ψυχὲς ποὺ ἔχει τὸ καθένα τους».* Εἰς τὴν Κορώνην *«ὅταν ἀνάψουν τὸ κερί τους ἀπὸ τ' ἅγιο φῶς, ὅσοι ἔχουν πεθαμένο, πηγαίνουν καὶ ἀνάβουν κι ἀπὸ ἕνα κερὶ γιὰ κάθε πεθαμένο μπροστὰ στὸ Χριστό, γιὰ νὰ κάνῃ κι αὐτὸς Ἀνάσταση στὸν Κάτω κόσμο».*

ϛ΄) Πένθη.

α΄) *Τὸ πένθος τῶν οἰκείων. Ἐκδηλώσεις καὶ διάρκεια πένθους.*

1. – Ἐνδείξεις πένθους περὶ τὴν κόμην καὶ τὴν στολήν. Ποῦ συνηθίζεται (ἢ συνηθίζετο) ἡ σύζυγος, ἡ μητέρα καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ νεκροῦ ν' ἀποκόπτουν τὴν κόμην των, νὰ μὴν ἀλλάσσουν ἀσπρόρρουχα ἐπὶ ἓν ἔτος ἢ ἐπὶ 40 ἡμέρας, νὰ φοροῦν ἀνάστροφα τὰ φορέματά των ἐπί τινας ἡμέρας; Π. χ. εἰς Ρεΐσδερε Σμύρνης (ὡς καὶ εἰς Σφακιὰ καὶ Κοτύωρα), μόλις *«πέθαινεν ὁ ἄνθρωπος, ἂν ἤτανε νέος, ἡ χήρα γυναῖκα του ἢ ἡ μάννα του ἠκόβανε τὰ μαλλιά τους. Ἀκόμα, ἅμα ἤτανε νέος, ἠβάφανε πουκάμισο καὶ βρακιὰ καὶ τὰ φορούσανε τρία χρόνια. Βάφανε μαῦρα καὶ τὰ τραπεζομάντηλα καὶ τὰ μπαουλοσκεπάσματα».* Εἰς τὸ Γαρδίκι Λαρίσης (ὡς καὶ εἰς τὰ Σφακιὰ) οἱ ἄνδρες φοροῦν 40 ἡμέρας *ἀνάποδα* τὰ φορέματά των, ὕστερα *μαυροφοροῦν.* Εἰς τὴν Σκῦρον *«τὰ παλιὰ χρόνια οἱ γυναῖκες δὲν ἄλλαζαν ἕνα χρόνο γιὰ θλίψη, τώρα τὸ φυλᾶνε μόνο 40 μέρες. Οἱ ἄντρες στὴ θλίψη φοροῦνε τὸ μαντήλι μαουλίκα (= γυναικεῖα,* δηλ. *διπλωμένο τριγωνικὰ καὶ δεμένο κάτω ἀπὸ τὸ σαγόνι)».* Τοὐναντίον εἰς τὴν Ἐπάνω Σκάλαν τῆς Θεσπρωτίας αἱ γυναῖκες ποὺ πενθοῦν *φοροῦν τὸ σιγγούνι* ἀνάποδα καὶ δένουν ἔτσι τὸ μαντήλι, ὥστε ὁλόκληρος ἡ κεφαλή των μένει ἀκάλυπτος, δηλ. τὸ δένουν ὡς ζώνην περὶ τὸ μέτωπον, σχηματίζουσαι ὄπισθεν κατὰ τὸ ἰνίον κόμβον, ἐκ τοῦ ὁποίου κατέρχονται τὰ ἄκρα. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν κηδείαν φοροῦν *«τὰ πιὸ καλά τους ροῦχα, ἔστω καὶ ἂν εἶναι πολύχρωμα, καὶ εἰς τὸ κεφάλι θὰ βάλουν ἀπαραιτήτως ἄσπρο φοινίτσι. Ἀπὸ αὔριο ὅμως τὰ βάφουν ὅλα ἴσαμε τρία χρόνια».* Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί, «ἡ χήρα παρακολουθοῦσα τὴν κηδείαν (τοῦ ἀνδρός της) ἐνδύεται νυμφικῶς καὶ στολίζεται δι' ἀνθέων».

2. – Ἄλλαι ἐνδείξεις πένθους. Πένθος εἰς τὰ πράγματα τοῦ σπιτιοῦ (τὸν

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

καθρέπτην, τὰς εἰκόνας καὶ φωτογραφίας), τὴν ἀλληλογραφίαν κλπ. Εἰς τὴν Ὕδραν «*μπογιατίζουνε μαύρη τὴν ὀξώπορτα καὶ τὸν τοῖχο τοῦ δρόμου σὲ ὕψος ἑνὸς μέτρου τοὐλάχιστον*». Ὁμοίως εἰς τὴν Ἰκαρίαν βάφεται ὅλη ἡ οἰκία ἔξωθεν μαύρη ἢ τοὐλάχιστον χαράσσεται ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς της ὄψεως ταινία μαύρη. Εἰς τὴν Σκῦρον «*ὡς νὰ περάσουν τρία χρόνια δὲν ἀσβεστώνουν καὶ δὲν ἀποσαίρουν τὰ σπίτια καὶ ὅσο βαστᾷ τὸ πένθος σκεπάζουν τοὺς καθρέφτες*». Εἰς τὴν Θρᾴκην «*τὸ γράμμα ποὺ θὰ στείλουν καίουν τὴν ἄκρη τοῦ χαρτιοῦ καὶ τοῦ φακέλλου*». Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ κόπτουν οἱ πενθοῦντες τὴν χαίτην τῶν ἵππων των;

3. – Διάρκεια πένθους. Π. χ. εἰς τὰς Κυδωνίας «*οἱ χαροκαμένες ἕνα χρόνο δὲν βγαῖναν πουθενά, οὔτε στὴν ἐκκλησία δὲν πήγαιναν κ' ἕνα χρόνο τὶς μεγάλες γιορτές, Χριστούγεννα, Ἀρχιχρονιά, Πάσχα, δὲν κάνανε χριστόψωμα, οὔτε γλυκά, οὔτε κολλίκια τὸ Πάσχα. Τὰ μαῦρα τὰ φοροῦσαν τρία χρόνια. Σαράντα μέρες οἱ χαροκαμένες δὲν ἔτρωγαν κρέας, μόνον ψάρι, γιατὶ ἔλεγαν πὼς τρῶνε τ' ἀπεθαμένου τὰ κρέατα*».

β') ***Συμμετοχὴ γειτόνων καὶ φίλων εἰς τὸ πένθος. Ἐπισκέψεις, δῶρα, εὐχαί.***

Π. χ. εἰς τὰ Σφακιὰ οἱ ἔξω τῆς οἰκογενείας συγγενεῖς «*κιτρινοβάφουν τὴν στολὴν των*». Εἰς τὰ Κοτύωρα «*γυναῖκες ἡλικιωμένες, φίλες ἢ γειτόνισσες, μένανε καὶ κοιμόντανε μὲ τὴ χήρα, ποὺ πενθοῦσε, ἐννιὰ μέρες τοὐλάχιστον, γιὰ νὰ τὴν παρηγοροῦν καὶ νὰ τῆς κρατοῦν συντροφιά*». Εἰς τὰς Κυδωνίας «*κ' οἱ γειτόνισσες 40 μέρες δὲν πήγαιναν στὴν ἐκκλησία. Καὶ τὶς γιορτές, ποὺ οἱ χαροκαμένες δὲν κάνουν γλυκὰ οὔτε βασιλόπιττα, τοὺς πηγαίνουν ἀπέξω οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι*».

Ζ') Τελευτὴ παίδων.

α') Συνήθειαι κατὰ τὴν ***θανὴν*** καὶ τὴν ***κηδείαν*** βρέφους ἢ νηπίου.

Π. χ. εἰς τὴν Ἤπειρον «*ἅμα πεθάνῃ μωρό, τὸ παίρνει ἡ νονὰ καὶ τὸ πάει στὴν ἐκκλησία κι ἀπὸ κεῖ πάλι μόνη της στὸ νεκροταφεῖο καὶ τὸ θάφτει ὁ παπᾶς*». Εἰς τὴν Μεθώνην «*σὲ μικρὸ παιδί, ἂν τύχῃ καὶ πεθάνῃ, οὖλα τὰ ἔξοδα, ροῦχα, κεριά, παπάδες, εἶναι τοῦ νουνοῦ. Λένε πὼς πάει τὸ παιδάκι καὶ τοῦ ἑτοιμάζει τὴ θέση του στὸν παράδεισο*».

β') Γίνεται ***μνημόσυνον*** δι' ἀποθανὸν νήπιον; Π. χ. εἰς τὴν Σιγὴν Βιθυνίας «*ἅμα πέθαινε μικρὸ παιδί, δὲν τοῦ ἔκαναν μνημόσυνα. Μονάχα στὰ σαράντα ἔκαναν ψωμάκια μικρά, τὰ σφράγιζαν μὲ τὸ σουφραϊστὸ* (= σφραγῖδα) *καὶ τὰ μοίραζαν στὰ παιδιά. Αὐτὰ ἦταν τὰ λειτουργούδια*».

γ') ***Ἀνακομιδή.*** Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν «*τὰ πρῶτα παιδιὰ κάθε οἰκογενείας,*

ὅταν τὰ θάψουν, δὲν τὰ ξεθάφτουν, γιὰ νὰ κρατᾶν τὴν πλάκα τους καὶ νὰ μὴν πάρουν καὶ ἄλλα παιδιὰ τῆς οἰκογενείας στὴ μαύρη γῆ».

Η΄) **Τελευτὴ ἱερέων.**

Ποῖοι ἐνδύουν τὸν ἱερέα καὶ εἰς ποίαν στάσιν τὸν θάπτουν;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σπάρτην «*ἅμα πεθάνῃ παπᾶς, μπαίνουνε μέσα τρεῖς παπάδες καὶ τὸν ἀλλάζουνε. Κλειοῦνε· δὲν κάνει νὰ μπῇ κανεὶς ἄλλος· δὲν κάνει νὰ τὸν δῇς πεθαμένο. Τὸν κηδεύουν σκεπασμένο*». Εἰς μερικὰ χωρία τῆς Κρήτης «*ἅμα ἑτοίμαζαν τὸ νεκρό, ἔπιαναν γύρω του οἱ ἑφτὰ παπάδες κ᾽ ἡ παπαδιὰ μπροστὰ καὶ ἔκαναν τὸν «ἀγγελικὸ χορό». Ἔψαλλαν τὰ εὐλογητάρια καὶ σήκωναν τὸν παπᾶ μὲ τὴν καρέκλα τέσσερεις παπάδες*». Εἰς τὴν Κορώνην «*τὰ πρῶτα χρόνια τοὺς παπάδες τοὺς θάφταν καθιστούς. Τώρα ρωτοῦν τὴν παπαδιά, ἂν θὰ ξαναπαντρευτῇ· ἂν πῇ ναί, τὸν θάφτουν ἴσιο, ὅπως καὶ τοὺς κοσμικούς· ἂν πῇ ὄχι, τὸν θάφτουν καθιστό, ὅπως τὸν δεσπότη*». Ὁμοίως εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τὴν Ἀνασελίτσαν, «*ἂν ὅμως ἡ παπαδιὰ ἀργότερα ἀλλάξῃ ἰδέα καὶ πάρῃ τὴν ἀπόφαση νὰ παντρευτῇ, πρέπει νὰ πάῃ στὸ μνῆμα καὶ νὰ τὸ κλωτσήσῃ τρεῖς φορές. Ἔτσι ὁ παπᾶς ξεθρονιάζεται*».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Θ΄) **Ἀνακομιδὴ τῶν ὀστῶν.**

(Τὸ *ξέχωμα* ἢ *ξεχωμάτιασμα*, τὰ *ξεχώσματα*, τὸ *ξεχώνιασμα*).

1. – Μετὰ πόσα ἔτη καὶ κατὰ ποίαν ἡμέραν γίνεται ἡ ἀνόρυξις τοῦ τάφου; Αἱ σχετικαὶ περὶ ψυχῶν καὶ νεκρῶν δοξασίαι. Π.χ. εἰς τὴν Ὕδραν ἡ ἀνακομιδὴ γίνεται ἢ «*στὰ τρία ἢ στὰ πέντε χρόνια. Προτιμᾶνε δὲ ἡμέρα Σάββατο, γιατὶ λένε πὼς τότε ἔχουνε οἱ ψυχὲς πιὸ ἀνάπαυση*». Εἰς τὸ Γρίζι τῆς Πυλίας «*ξεχώνουν στὰ δυὸ χρόνια, στὰ τρία τὸ πολύ. Δὲν κάνει νὰ μπῇ στὰ τέσσερα μὲ κανέναν τρόπο. Καμπόσοι τοὺς βγάζουν καὶ στὸ χρόνο ἐπάνω, γιατὶ λένε πώς, ἅμα ἔχῃ κανεὶς καλὴ ψυχή, λειώνει γλήγορα κι ὅσο μένει μέσ᾽ στὴ γῆς τόνε βαραίνει τὸ χῶμα, ποὺ τὸν πλακώνει*». Τοὐναντίον εἰς Τσανδῶ Θράκης τοὺς ξεχωματιάζουν «*στὰ ἑπτὰ χρόνια τὸ Σάββατο μετὰ τὸ μεσημέρι*». Θεωρεῖται ἀπαραίτητος ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ὀστῶν καὶ διατί;

2. – Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τοῦ τάφου. Π. χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην, «*ὅταν ἀνοίγουνε τὸ μνῆμα, παίζει πρῶτα ὁ παπᾶς τέσσερεις σκαπεθιές. Ὅποιος θέλει νὰ θωρῇ τσ᾽ ἀποθαμένους (δηλ. τὶς ψυχὲς τῶν νεκρῶν) πιάνει ἀπὸ τὴν πρώτη σκαπεθιὰ τοῦ παπᾶ μιὰ χουφθιὰ χῶμα καὶ τὸ ρίχτει μπροστά του ἢ πίσω του*».

3. – Ἡ τελετὴ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν ὀστῶν. Ποῦ ἀποτίθενται τὰ ὀστᾶ; Εἰς τὸ ὀστεοφυλάκιον (*κοκκαλίστρα* ἐν Ἀβίᾳ Μάνης) ἢ ἐπαναθάπτονται εἰς τὸν τάφον;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Τσανδὼ Θράκης «*οἱ συγγενεῖς τὸ Σάββατο μετὰ τὸ μεσημέρι παίρνουν τὸν παπᾶ καὶ πᾶνε στὸ κοιμητήριο, δίνε τρισάγιο καὶ τὸν ξεχωματιάζνε. Πλένουν τὰ κόκκαλα μὲ κρασὶ καὶ τὰ βάζουν σὲ πανέρι σκεπασμένο μὲ ἄσπρο μπόγο καὶ τὰ πᾶνε στὸ σπίτι. Συγγενεῖς καὶ γειτόνοι πᾶνε ἐκεῖ κεριά, λουλούδια, θυμιάμα, ὅπως καὶ στὸν νεκρὸ καὶ κάνουν κόλλυβα. Τὸ βράδυ τρεῖς, τέσσερεις γυναῖκες παίρνουν τὸ πανέρι καὶ πᾶνε στὴν ἐκκλησία καὶ τ' ἀφήνουν ἔξω ἀπ' τὰ Δημόθυρα, μπροστὰ στὴν καντήλα τοῦ Χριστοῦ· θὰ κοιμηθοῦν μιὰ βραδειὰ στὴν ἐκκλησία καὶ τὸ πρωῒ μετὰ τὴν λειτουργία τὰ κάμνε κηδεία. Ὁ παπᾶς φορεμένος θὰ τὰ διαβάσῃ καὶ μὲ τὰ ἑξαπτέρυγα, τὶς ψαλμῳδίες καὶ μὲ ὅλο τὸ πλῆθος θὰ πᾶνε στὸ νεκροταφεῖο καὶ θὰ τὰ ταφιάσνε στὸν ἴδιο τάφο. Θὰ μοιράσνε καὶ κόλλυβα καὶ ψωμί*». Εἰς τὸ Χατζηγύριον Κεσσάνης «*τὸν πεθαμένο τὸν ξεχώνουν τὸ Σάββατο τῶν Ψυχῶν πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς. Τὰ ὀστᾶ τὰ πλύνουν μὲ κρασί, τὸ δὲ κρανίον τὸ δένουν μὲ ἄσπρον κεφαλόδεμα καὶ τὸ στολίζουν μὲ λουλούδια τῆς ἐποχῆς, τὸ βάζουν μέσα σὲ κόσκινο μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ στὴν ἐκκλησία καὶ ὁ παπᾶς τὸ τρισαγιάζει. Ἔπειτα μοιράζουν κομμάτια γαλατόπιττα καὶ κρασὶ καὶ μακαρίζουν*». Ποία εἶναι ἡ σχετικὴ συνήθεια ἀλλοῦ;

4. – Τί πιστεύουν, ἂν ὁ πεθαμένος εὑρεθῇ ἄλειωτος (ἀδέξιος ἐν Λακωνίᾳ); Πρβλ. τὴν φράσιν «*δὲν τὸν δέχτηκεν ἡ γῆ*». Τί συνηθίζουν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει; Π.χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «*στὰ μνήματα τῶν ἄλειωτων κάνουνε ἐφταπάπαδο· ἐφτὰ παπάδες γονατίζουν ἀπάνω στὸν τάφο, πότε ὁ ἕνας καὶ πότε ὁ ἄλλος καὶ διαβάζουνε εὐχές, γιὰ νὰ λειώσῃ ὁ ἄλειωτος*». Εἰς τὴν Σκῦρον «*ἔβαζαν ἄλλοτε τὸν νεκρὸ μέσα σ' ἕνα τσουβάλι ἢ σ' ἕνα στρωματόντυμα καὶ τὸν γύριζαν 40 μέρες σὲ 40 ἐκκλησίες, ἔστηναν τὸν νεκρὸ πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν λειτουργοῦσαν σαράντα φορὲς γιὰ νὰ λειώσῃ*».

5. – Μαντικὴ ἐκ τῶν λειψάνων. Π. χ. *ἂν τὰ κόκκαλα εἶναι κίτρινα, ἦταν καλὸς ὁ ἄνθρωπος* (Σπάρτη). Τοῦ ἐπιόρκου ἡ χεὶρ εὑρίσκεται ἄλειωτη, τοῦ συκοφάντου αἱ τρίχες ἄλειωτοι κτλ.

6. – Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ἀνακομιδήν. Π. χ. ἂν ἕνας δυστυχῇ συνεχῶς μετὰ τὸν θάνατον πατρός, μητρὸς ἢ ἄλλου στενοῦ συγγενοῦς, πιστεύεται ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ πατρικῆς ἢ ἄλλης ἀρᾶς· διὸ κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν τὸ ἐκ τῆς πλύσεως τῶν ὀστῶν ὕδωρ δίδεται εἰς τὸν δυστυχοῦντα, ἵνα πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου (Ἀδριανούπολις).

Ι΄) Ὁ θάνατος ἐπὶ ξένης.

1. - Τὸ μοιρολόγημα καὶ τὸ μνημόσυνον τοῦ ἐν τῇ ξένῃ ἀποθανόντος.

Π. χ. εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου *«ὅταν πεθάν' κανεὶς μακριά, βάζουν τὰ ροῦχα του καὶ τὴ φωτογραφία του καὶ τὸν καταλογιάζουν»*. Ὁμοίως εἰς τὴν Μάνην *«τό 'χουνε συνήθειο, σὰν πεθάνῃ κανεὶς στὴν ξενιτειά, ὅταν θὰ τοῦ κάμουν τὶς σαράντα, νὰ βάλουνε τὰ ροῦχα του κάτω, νὰ τὰ στολίσουνε καὶ νὰ τὰ μοιριολογήσουνε, σὰν νά 'χουνε τὸν ἴδιο τὸν πεθαμένο μπροστά τους»*.

2. - Κηδεία ξένου. Διάφοροι συνήθειαι. Π. χ. εἰς τὴν Ἱεράπετραν *«ἅμα εἶναι ξενομπάτης* (= ἀπὸ ξένο χωριὸ) *ὁ ἀποθαμένος, τοῦ ρίχνανε λεφτὰ στὸν τάφο, γιὰ νὰ πλερώσῃ τὸ χῶμα ποὺ τὸν σκεπάζει, γιὰ νὰ μὴν τοῦ εἶναι βάρος στὴν ψυχή»*. *Ξενοταφειὸ* ἐν Κρήτῃ ὁ ἰδιαίτερος χῶρος, ὁ πρὸς ταφὴν τῶν ξένων.

ΙΑ΄) Δοξασίαι καὶ παραδόσεις περὶ ψυχῶν καὶ νεκρῶν καὶ περὶ Ἅδου.

1. - Ἐπιφάνεια ψυχῶν καὶ νεκρῶν. Π. χ. «τὴν στιγμὴν ποὺ ἀποθνήσκει ὁ ἀσθενής, ἡ ψυχή του μεταβαίνει εἰς τοὺς οἰκείους καὶ εἰς τοὺς στενοὺς φίλους καὶ κρούει τὴν θύραν ἢ ἐκπέμπει ἄναρθρον φωνήν. Τοῦτο λέγεται πρόφασις: *ἔκαμε πρόφαση*, λέγουν. Οἱ ἀκούοντες τὸν κρότον ρίπτουν τεμάχιον ἄρτου» (Μάνη). *«Ὅταν ἀκούεται λιβανι ἀστὸ δρόμο, χωρὶς νά 'χουνε λιβάνι βαρμένο, περνᾷ ἀποθαμένος κι ὅλοι λένε: Ὁ Θεὸς σχωρέσοι τον ποὺ περνᾷ»* (Ἱεράπετρα). Εἰς τὴν Αἰτωλίαν πιστεύουν ὅτι *«ἡ ψυχὴ παρουσιάζεται πολλὲς φορὲς σὰ μυῖγα καὶ τὴν βλέπουν μόνον οἱ καθαροί. Αὐτὴ ἡ μυῖγα εἶναι ἄσπρη, σὰν τὴ μελισσούλα»*. Εἰς τὴν Καστορίαν *«μέσ' στὶς 40 μέρες περιμένουν ν' ἀκούσουν βήματα, πόρτες, γιατὶ θὰ 'ρθῇ ὁ νεκρὸς νὰ γυρίσῃ ὅλο τὸ σπίτι, δὲν ἀφήνει ἄκρη. Μετὰ 40 μέρες φεύγει πιὰ ἡ ψυχὴ γιὰ τὸν ἄλλον κόσμο»*. Αἱ σχετικαὶ διηγήσεις.

2. - Οἱ βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντες. Βρέφη ἀποθνήσκοντα ἀβάπτιστα. Παραδόσεις περὶ βρικολάκων. Τί εἶναι οἱ βρικόλακες; Πῶς ἐμφανίζονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ποίας βλάβας προκαλοῦν εἰς αὐτούς, εἰς τὰ πράγματα τοῦ σπιτιοῦ, εἰς τὰ πρόβατα, εἰς τὰ σπαρτὰ κτλ.; — Ποῖα μέσα μεταχειρίζονται οἱ ἄνθρωποι, διὰ ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ βρικόλακα; Ἐξορκισμοί, καρφώματα, ξέχωμα καὶ ἐξορισμὸς ἢ καῦσις τοῦ πτώματος.

3. - Δοξασίαι περὶ νεκρῶν καὶ Ἅδου. Π. χ. *«Στὶς τρεῖς ἡμέρες ποὺ θὰ θάψουνε τὸν ἄνθρωπο πάει τὸ φίδι καὶ τοῦ βγάνει τὰ μάτια καὶ τὰ τρώει* (Κορώνη). *«Στὸν ἄλλο κόσμο οἱ ψυχὲς πίνουν τὸ νερὸ τ' Ἀλήσμονα καὶ ξεχνοῦν τὰ περασμένα· δὲ γνωρίζουν καθόλου ἡ μιὰ τὴν ἄλλη»* (Σκῦρος).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1940

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος εἰργάσθησαν ἐν τῷ Ἀρχείῳ πλὴν τοῦ Διευθυντοῦ καὶ τῆς γραφέως Γεωργίας Ταρσούλη οἱ δυνάμει τοῦ Α. Ν. 250 ἀπεσπασμένοι εἰς αὐτὸ λειτουργοὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως Μαρία Ἰωαννίδου, Δημήτριος Λουκᾶτος καὶ Μαρία Λιουδάκη. Ἀλλ᾽ ἐκ τούτων ἡ μὲν Μαρία Λιουδάκη, ἀρθείσης τῆς ἀποσπάσεως αὐτῆς, ἀπεχώρησε τῆς ὑπηρεσίας ἡμῶν τὴν 20 Σεπτεμβρίου, ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ἐργασθεῖσα ἀόκνως συνετέλεσεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἰς τὸν πλουτισμὸν τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου, ὁ δὲ Δ. Λουκᾶτος ἐκλήθη τὴν 22 Νοεμβρίου εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑψίστου πρὸς τὴν Πατρίδα καθήκοντος.

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κυρία ἡμῶν φροντὶς ὑπῆρξεν ἡ ἀποθησαύρισις νέας λαογραφικῆς ὕλης καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ κατάταξις αὐτῆς.

Α΄. - Συλλογὴ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ.

1. - Ἡ ταξινόμος Μ. Λιουδάκη συνεχίζουσα τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς λαογραφικῆς ὕλης παρὰ προσώπων ἐγκατεστημένων ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν Ἀθηνῶν συνέλεξε παρὰ γυναικῶν ἐξ Ἠπείρου καὶ Ἀμοργοῦ καταγομένων ὕλην 874 σελίδων, ἣν κατέθηκεν εἰς τὸ Ἀρχεῖον ὑπ᾽ ἀριθ. χειρογράφων 1422 καὶ 1438.

Ἐπίσης ἡ γραφεὺς Γεωργία Ταρσούλη μεταβᾶσα εἰς τὸν συνοικισμὸν Μπραχαμίου συνέλεξε παρὰ γραίας, ἐκ Σύρου καταγομένης, λαογραφικὴν ὕλην 100 σελίδων, ἣν κατέγραψεν εἰς τὸ ὑπ᾽ ἀρ. 1378 Γ΄ χειρόγραφον αὐτῆς.

2. - Ἄλλαι ἀποστολαὶ τοῦ προσωπικοῦ πρὸς συλλογὴν λαογραφικῆς ὕλης ἐγένοντο αἱ ἑξῆς:

α) Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου μεταβὰς τὴν 10 Μαΐου εἰς Θεσσαλίαν ἐπὶ μηνιαίᾳ ἀποστολῇ ἠρεύνησε τὴν λαϊκὴν οἰκίαν καὶ αὐλὴν εἴς τε τὰς πεδινὰς καὶ τὰς ὀρεινὰς περιοχὰς αὐτῆς, κατήρτισε δὲ σχέδια κατόψεων 88 ἐν ὅλῳ οἰκιῶν, ὧν αἱ πλεῖσται διώροφοι, καταμετρήσας καὶ φωτογραφήσας αὐτάς. Τὰ σχέδια ταῦτα καὶ αἱ φωτογραφίαι κατετέθησαν εἰς τὸ Ἀρχεῖον ὑπ᾽ ἀριθ. 1436, θὰ δημοσιευ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

θῶσι δὲ μετὰ τῆς σχετικῆς μελέτης εἰς τὸν Γ' τόμον τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

β) Ὁ ταξινόμος Δημ. Λουκᾶτος μετέβη τὴν 1 Αὐγούστου εἰς Λέσβον διατρίψας δ' ἐπὶ ἕνα μῆνα ἐν αὐτῇ ἠρεύνησεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐρωτηματολογίων τοῦ Ἀρχείου τὴν Λαογραφίαν τῶν ἐν Μυτιλήνῃ ἐγκατεστημένων Ἀδραμυττηνῶν, ἐπισκεφθεὶς δὲ καὶ τὰ χωρία Ἁγιάσσον, Καλλονήν, Τελώνια, Πέτραν, Πετρί, Σκουτάρο, κατήρτισε συλλογὴν λαογραφικὴν ἐκ 1074 σελίδων, ἥτις κατεγράφη εἰς τὰς συλλογὰς τοῦ Ἀρχείου ὑπ' ἀριθ. 1446.

Τρεῖς ἄλλαι μηνιαῖαι ἀποστολαὶ τοῦ προσωπικοῦ, ἐγκριθεῖσαι ὑπὸ τῆς Συγκλήτου τῆς Ἀκαδημίας 1) εἰς Σφακιὰ Κρήτης, 2) εἰς Φθιώτιδα καὶ 3) εἰς Κουτσοβλαχικὰ χωρία τῆς Πίνδου ἐματαιώθησαν, ἡ μὲν πρώτη λόγῳ τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ἡμῶν τῆς δ. Μ. Λιουδάκη, ἥτις εἶχεν ἀναλάβει αὐτήν, ἡ δὲ δευτέρα ἕνεκα ἀσθενείας τῆς δ. Γεωργίας Ταρσούλη, ἡ δὲ τρίτη ἕνεκα στρατεύσεως τοῦ κ. Νικ. Σβορώνου, συντάκτου τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας, εἰς ὃν ἔχει ἀνατεθῆ ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα εἰς τὰ Κουτσοβλαχικὰ χωρία.

3. – Εἰς τοὺς προκηρυχθέντας διὰ τὸ ἔτος τοῦτο λαογραφικοὺς διαγωνισμοὺς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑπεβλήθησαν δέκα ἐν ὅλῳ ἐργασίαι, ὧν αἱ δύο ἐκπροθέσμως.

Καὶ τοῦ μὲν ὑπ' ἀριθ. 22 βραβείου 5000 δραχμῶν ἔτυχεν ἡ συλλογὴ ᾀσμάτων, παραμυθίων κλπ. τῆς ἐκ Βεροίας Ἑλένης Ψωμᾶ, τοῦ δὲ ὑπ' ἀριθ. 24 βραβείου 5000 δραχμῶν ἡ περὶ τοῦ παιδίου πραγματεία τοῦ ἐκ Μαυρατζαίων τῆς Σάμου δημοδιδασκάλου Ν. Δημητρίου. Ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ διὰ τὸ αὐτὸ βραβεῖον ὑποβληθεῖσαι ἐργασίαι ἐκρίθησαν ἄξιαι ἐπαίνου καὶ χρηματικῆς ἀμοιβῆς, ἀνήκουσαι εἰς τοὺς κυρίους Κ. Καραπατάκην, δημοδιδάσκαλον Καστανοφύτου Γρεβενῶν, Ἰω. Παπαϊωάνου, δημοδιδάσκαλον Βόλου, Ἀστέριον Ζαμπούραν, ἰατρὸν ἐκ Κρουσόβου Μακεδονίας καὶ Θεοδ. Ἀνθόπουλον ἐκ Φλοητῶν Καππαδοκίας. Τὰ χειρόγραφα ταῦτα δωρηθέντα ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας κατετέθησαν εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον ὑπ' ἀριθ. 1424 - 1429. Εἰς τὸ Ἀρχεῖον περιῆλθον δι' ἀγορᾶς καὶ δύο ἐκπροθέσμως ὑποβληθεῖσαι ἐργασίαι, καταγραφεῖσαι ὑπ' ἀριθ. 1430 καὶ 1431. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν, σταλεῖσα διὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 22 βραβεῖον, περιεῖχε 91 δημοτ. ᾄσματα, συλλεγέντα ὑπὸ τοῦ ἐκ Σιατίστης δημοδιδασκάλου Κων. Μπέντα, ἡ δὲ ἑτέρα, πραγματευομένη ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς περιφερείας Μετρῶν τῆς Ἀνατολ. Θράκης, ἐγράφη διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 23 βραβείου ὑπὸ τοῦ καὶ ἐξ ἄλλων αὐτοῦ λαογραφικῶν συλλογῶν γνωστοῦ διδασκάλου Καλλισθένους Χουρμουζιάδου, θανόντος τὴν 18 Δεκεμβρίου 1939. Διὰ τὸν πλοῦτον τῶν παρεχομένων εἰδήσεων καὶ τὴν ἀρτιότητα τῶν περιγραφῶν ἡ ἐργασία αὕτη ἠγοράσθη ἀντὶ 5000 δραχμῶν.

Διὰ δαπάνης δὲ ἑτέρων 2000 δραχμῶν ἀπεκτήθησαν δύο ἕτεραι συλλογαί,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

περιέχουσαι παραμύθια, ἡ μὲν ἠπειρωτικὴ τοῦ ἔτους 1870, ἡ δὲ σαμιακὴ τοῦ παρελθόντος ἔτους (ἀριθ. χειρογρ. 1456 καὶ 1457).

4. – Προσέτι ἐδωρήθησαν ὑπὸ φίλων τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 18 χειρόγραφα, ὡς ἑξῆς:

2	(ὑπ᾽ ἀριθ. 1409 καὶ 1410)	ἐκ σελίδων	100	ὑπὸ Δ. Λουκάτου,
1	(» » 1411)	ἐκ δελτίων	372	ὑπὸ Ἀχ. Τζαρτζάνου,
1	(» » 1412)	ἐκ σελίδων	123	» Ἀν. Διαμάντη,
1	(» » 1414)	» »	19	» Αἰκ. Βουλιέρη,
1	(» » 1418)	» »	10	» Ἐμ. Γρίβα,
1	(» » 1419)	» »	9	» Γεωργίας Ταρσούλη,
1	(» » 1423)	» »	130	» Ἀγγελ. Χατζημιχάλη,
3	(» » 1433-35)	» »	126	» Μαρίας Στρουμπούλη,
1	(» » 1437)	» »	40	» Κ. Δημητριάδου,
1	(» » 1445)	» »	52	» Χ. Παπασταματίου,
1	(» » 1447)	» »	50	» Εὐθ. Γουβέλη,
1	(» » 1451)	» »	3	» Ἀντ. Κεραμοπούλου,
1	(» » 1452)	» »	25	» Κ. Γουβέλη,
1	(» » 1453)	» »	111	» Hedwig Lüdeke,
1	(» » 1455)	» »	2	» Ἰω. Δρίλλη.

4. – Πρὸς τούτοις δύο χειρόγραφα, περιέχοντα μύθους καὶ παραμύθια γραφέντα διὰ τὸ Ἀρχεῖον ὑπὸ μαθητῶν, ἀπεστάλησαν ἡμῖν τὸ μὲν ἓν ἐκ σελίδων 80 ὑπὸ τῶν δημοδιδασκάλων Σκοπῆς τῆς Σητείας Ἰω. Ροδανάκη καὶ Αἰκ. Ψωμαδάκη, τὸ δὲ ἕτερον ἐκ σελ. 34 ὑπὸ τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ δημοτ. Σχολείων Ρεθύμνου. Ταῦτα κατεγράφησαν ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὑπ᾽ ἀριθ. 1444 καὶ 1454.

5. – Τέλος ἐσταχυολογήθη ἡ λαογραφικὴ ὕλη, ἡ περιεχομένη εἰς 15 χειρόγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ. Αὕτη κατεγράφη ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὑπ᾽ ἀριθ. 1413. 1415-17. 1420-21. 1439-1443. 1448-1450 καὶ 1458.

Ὅθεν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰσῆλθον εἰς τὸ Ἀρχεῖον

ἐξ ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ. . . .	χειρόγραφα	5	ἐκ σελίδων	2272
ἐκ βραβείων τῆς Ἀκαδημίας	»	6	» »	614
ἐξ ἀγορᾶς.	»	4	» »	796
ἐκ μαθητικῶν συλλογῶν . . . . (ἐγκυκλ. Ἀκαδημίας 10287/31-1-36)	»	2	» »	114
ἐκ δωρεῶν	»	18	» »	1175
ἐξ ἀποδελτιώσεως χφ. Ἱστ. Λεξικοῦ. .	»	15	» »	3185
ἐν ὅλῳ . . .	»	50	» »	8156

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Ἡ περιεχομένη εἰς τὰ χειρόγραφα ταῦτα ὕλη εἶναι ποικίλη, ἀναφερομένη εἰς πάντα σχεδὸν τὰ εἴδη τῆς λαογραφικῆς ἐρεύνης. Ἀλλ᾽ ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὑπόκεινται εἰς ἀρίθμησιν, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰσήχθησαν εἰς τὸ Ἀρχεῖον ᾄσματα 1246, παιδικὰ ᾀσμάτια 363, δίστιχα 1333, παροιμίαι 4295, παραδόσεις 69, ἐπῳδαὶ 59, αἰνίγματα 281, καθαρογλωσσήματα 33, παραμύθια 126, εὐτράπελοι διηγήσεις 54, παιδιαὶ 246, εὐχαὶ καὶ κατάραι 782, τοπωνύμια 563, παρωνύμια 322.

Β΄. Ἀποδελτίωσις καὶ ταξινόμησις λαογραφικοῦ ὑλικοῦ.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπεδελτιώθησαν ἐν τῷ Ἀρχείῳ 42 χειρόγραφα, συγκείμενα ἐξ 6808 σελίδων. Ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων 15 μέν, ἐκ 3185 σελίδων, ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ ἀνήκουν εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται ἐξ ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐξετελέσθη ὑπὸ τῶν ταξινόμων τοῦ Ἀρχείου ὡς ἑξῆς.

Ἡ δ. Μ. Ἰωαννίδου ἀπεδελτίωσεν ἓξ χειρόγραφα ἐκ 216 σελίδων, τὰ ὑπ᾽ ἀριθ. 1310-1313, 1448 καὶ 1450, ὁ κ. Δ. Λουκᾶτος δέκα χειρόγραφα ἐκ σελίδων 2239, τὰ ὑπ᾽ ἀριθ. 1104 Δ΄, Ε΄ καὶ Ϛ΄, 1355, 1410, 1415, 1420, 1421, 1423 καὶ 1446 Α΄, ἡ δ. Μ. Λιουδάκη δέκα χειρόγραφα ἐκ σελίδων 2328, τὰ ὑπ᾽ ἀριθ. 1381 Α΄ καὶ Β΄, 1413, 1416, 1422, 1432, 1438-41 καὶ ἡ δ. Γ. Ταρσούλη ὀκτὼ χειρόγραφα ἐκ σελίδων 850, τὰ ὑπ᾽ ἀριθ. 1378 Β΄ καὶ Γ΄, 1412, 1417, 1418, 1442, 1443 καὶ 1449. Τέλος ὀκτὼ χειρόγραφα, συγκείμενα ἐκ 1175 σελίδων καὶ προερχόμενα ἐκ συλλογῶν τῆς δ. Μ. Ἰωαννίδου, (τὰ ὑπ᾽ ἀριθ. 1100-1103, 1128, 1129 καὶ 1153 Γ΄ καὶ Δ΄), ἀπεδελτιώθησαν διὰ δαπάνης 3521 δραχμῶν ὑπὸ δακτυλογράφου ἐκτὸς τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἀρχείου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Εἰς τὴν ἀντιβολὴν καὶ τὴν τελικὴν κατάταξιν τοῦ ἐκ τῆς ἀποδελτιώσεως ταύτης προελθόντος ὑλικοῦ, καθὼς καὶ εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἀποδελτιώσεως ἐνίων τῶν χειρογράφων τούτων, εἰργάσθη ἡ ταξινόμος Μ. Ἰωαννίδου.

Ὅθεν, συνυπολογιζομένης καὶ τῆς λαογραφικῆς ὕλης, τῆς σταχυολογηθείσης ἐξ ἐντύπων τινῶν, ὡς τοῦ Α΄ τόμου τῶν Κυπριακῶν Γραμμάτων καὶ μερῶν τοῦ Α΄ καὶ Β΄ τόμου τῶν Θρᾳκικῶν καὶ τοῦ Ε΄ τόμου τοῦ Ἀρχ. Θρᾳκ. Θησαυροῦ ἡ ἀποδελτιωθεῖσα κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ὕλη, πλὴν ποικίλων εἰδήσεων ἀναφερομένων εἰς τὰς κατὰ παράδοσιν πράξεις καὶ ἐνεργείας τοῦ λαοῦ, περιλαμβάνει ᾄσματα 1019, παιδικὰ ᾀσμάτια 80, δίστιχα 756, ἐπῳδὰς 73, παραδόσεις 183, παροιμίας 252, παραμύθια 43, εὐτραπέλους διηγήσεις 26, αἰνίγματα 252, παιδιὰς 80, εὐχὰς καὶ κατάρας 542, τοπωνύμια 931, παρωνύμια 132.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀποδελτιωτικὴν ἐργασίαν ἐχώρησε καὶ ἡ ἐπιστημο-

νικὴ κατάταξις καὶ ἐπεξεργασία τῆς ἀποθησαυρισμένης ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὕλης. Καὶ ἡ μὲν ταξινόμος Μαρία Ἰωαννίδου, συνεχίζουσα τὸ ἔργον τῆς συστηματικῆς κατατάξεως τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, κατέταξε 560 ᾄσματα, ἐπεμελήθη δὲ καὶ τῆς κατατάξεως τοῦ ἀποδελτιωθέντος καταλόγου ᾀσμάτων τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου, ὁ δὲ ταξινόμος Δ. Λουκᾶτος κατέταξε συστηματικῶς 7953 παροιμίας καὶ ἀνεθεώρησε τὴν κατάταξιν τμήματος τῶν κατατεταγμένων ἤδη παροιμιῶν ἀπὸ τῆς λ. *ΕΛΙΑ* μέχρι τῆς λ. *ΕΧΩ*. Τέλος ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου ἠσχολήθη εἰς τὴν συστηματικὴν κατάταξιν τῆς ὕλης, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰ γαμήλια ἔθιμα, καὶ συνέταξε διεξοδικὸν περὶ αὐτῶν ἐρωτηματολόγιον, ἐπεξειργάσθη τὰς παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀδελφῆς πρὸς παροχὴν πληροφοριῶν εἰς τὸ Deutsches Volksliedarchiv καὶ ἠσχολήθη εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Α′ τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου καὶ τὸν καταρτισμὸν ἀπανθίσματος ἐκλεκτῶν παραμυθίων πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν κατόπιν εἰδικῆς ἐντολῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Θρησκευμάτων καὶ τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας.

Γ′. **Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.**

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεπληρώθη ἡ ἔκδοσις τοῦ πρώτου τόμου τῆς Ἐπετηρίδος, ὅστις περιέλαβε μελέτας τοῦ Διευθυντοῦ καὶ τῆς ταξινόμου Μ. Ἰωαννίδου, ἐγένετο δ᾽ ἔναρξις τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ Β′ τόμου, στοιχειοθετηθέντων μέχρι τοῦδε δύο τυπογραφικῶν φύλλων.

Δ′. **Ἐθνικὴ Μουσικὴ Συλλογή.**

Δυστυχῶς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ λειτουργήσῃ τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦτο ἵδρυμα. Καὶ προσελήφθη μὲν δι᾽ ἔκτακτον ἐν αὐτῷ ὑπηρεσίαν ὁ κ. Θρασ. Γεωργιάδης, ὑποδιευθυντὴς τοῦ Ὠδείου Ἀθηνῶν, καὶ ἀπεφασίσθη ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ μετὰ τοῦ φωνοληπτικοῦ μηχανήματος εἰς Δυτ. Μακεδονίαν καὶ Πίνδον πρὸς συλλογὴν δημωδῶν μελῳδιῶν, ψηφισθείσης καὶ τῆς σχετικῆς πιστώσεως, ἀλλὰ τεχνικαὶ κατὰ πρῶτον δυσχέρειαι καὶ ἡ ἐκ τοῦ πολέμου προελθοῦσα κατόπιν κατάστασις ἠμπόδισαν τὴν ἐγκαινίασιν τῶν ἐρευνῶν καὶ μελετῶν τοῦ ἐθνικωτάτου τούτου ἱδρύματος.

Ε′. **Χρησιμοποίησις συλλογῶν.**

Τὰς συλλογὰς τοῦ Ἀρχείου ἐχρησιμοποίησαν εἰς μελέτας των οἱ καθηγηταὶ Ι. Ἀποστολάκης καὶ Φαίδων Κουκουλές, ἡ κυρία Ἀθηνᾶ Ταρσούλη, ἡ δ. Χρυσηῒς Καλλάρη, ἡ δ. Πέπη Δαράκη, οἱ κύριοι Ὅμ. Γεωργακᾶς, Εὐ. Τζάτζος, Μιχ. Κιτρομηλίδης, Ἀν. Δρίβας κ. ἄ.

Ϛ΄. Βιβλιοθήκη.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀρχείου ἐπλουτίσθη διὰ 82 βιβλίων καὶ φυλλαδίων (ἀπέναντι τῶν 134 τοῦ παρελθόντος ἔτους). Ταῦτα κατεγράφησαν εἰς τὸ βιβλίον εἰσαγωγῆς ὑπ᾿ ἀριθ. 1479 - 1560, προέρχονται δὲ 44 μὲν ἐξ ἀγορᾶς, 38 δὲ ἐκ δωρεῶν, ὡς ἑξῆς: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 10, Λαογραφικὴ Ἑταιρεία 2, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων 2, Μπάγκειος Ἐπιτροπὴ 2, Ὑπουργεῖον Τύπου καὶ Τουρισμοῦ 3, Ὑπουργεῖον Γεωργίας 2, Θρακικὸν Κέντρον 2, Κ. Ρωμαῖος 2, Δ. Ξανάλατος 2, Γ. Πολίτης 2, Δ. Λουκόπουλος 1, Β. Φανίτσης 1, Γ. Μέγας 1, Μ. Ἰωαννίδου 1, Γ. Ταρσούλη 1, Τζούλιο Καΐμης 1.

Ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ προηγούμενα ἔτη τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς τοῦ ἀθησαυρίστου λαογραφικοῦ πλούτου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ὑστέρησε καὶ ἕνεκα τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ἡμῶν τῆς διδασκαλίσσης Μαρίας Λιουδάκη, ἥτις, ὡς γνωστόν, εἶχεν ἀφοσιωθῆ εἰς τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἔργον, καὶ ἕνεκα τῆς διαταραχῆς, ἣν ἐπέφερε καὶ εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου ἡ ἐκ τοῦ πολέμου δημιουργηθεῖσα κατάστασις. Τοὐναντίον ἡ ἀντιγραφικὴ καὶ ἀποδελτιωτικὴ ἐργασία παρουσιάζει αὔξησιν, ἀποδελτιωθέντων 42 χειρογράφων ἐξ 6808 σελίδων (ἔναντι 14 χειρογράφων ἐκ 4653 σελίδων τοῦ παρελθόντος ἔτους). Ἐπίσης αὔξησιν παρουσιάζει ὁ ἀριθμὸς τῶν καταταχθεισῶν παροιμιῶν (7953 ἔναντι 2036 τοῦ παρελθόντος ἔτους), ἡ αὔξησις δ᾿ αὕτη θὰ καταστῇ εἰς τὸ μέλλον σταθερωτέρα, ἂν ὁ παρ᾿ ἡμῖν ἀπεσπασμένος καθηγητής, ὅστις εἰδικεύθη ἤδη εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐπιστημονικῆς κατατάξεως τῶν παροιμιῶν, ἀφεθῇ νὰ συνεχίσῃ ἐπὶ ἔτη τινὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην ἐργασίαν παρ᾿ ἡμῖν.

Ἀτυχῶς οὐδεμία τῶν ἐλλείψεων καὶ τῶν ἄλλων ἀναγκῶν τοῦ Ἀρχείου, περὶ τῶν ὁποίων εἰς προηγουμένας ἡμῶν ἐκθέσεις ἐγένετο λόγος, ἐθεραπεύθη κατὰ τὸ λῆγον ἔτος. Ἀλλ᾿ ὑπάρχει ἐλπὶς ν᾿ ἀνατείλῃ νέα περίοδος κατανοήσεως καὶ ἀκμῆς καὶ διὰ τὸ Ἀρχεῖον ἡμῶν, ὡς καὶ διὰ τὰς ἐπιστήμας, αἵτινες ὑποκείμενον ἔχουν τὴν σπουδὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 28ῃ Δεκεμβρίου 1940

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου

Γ. Α. ΜΕΓΑΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

Ἀβία Μάνης 154, 204
Ἁγιάσσος 77, 118, 127, 193
Ἁγ. Γεώργιος Πηλίου 139
Ἅγ. Εὐστράτιος 27
Ἁγ. Σοφία Λήμνου 5
Ἄγραφα 165, 183
Ἀγχίαλος 165, 173
Ἀδραμύττιον 121, 184
Ἀδριανούπολις 43, 98, 169, 174, 175, 178, 183, 184, 188, 191, 192, 195, 203, 204
Ἀθῆναι 98, 122, 124, 133 134, 138, 139, 143, 148, 162
Αἶνος 146
Αἰτωλία 40, 52, 82, 84, 109, 129, 130, 144, 146, 148, 151, 153, 158, 161, 163, 165, 168, 173, 174, 177, 183, 186, 188, 189, 190, 191, 193, 200, 205
Ἀλαγονία 64, 91
Ἀλμαλὶ Μαλγάρων 56, 137, 142, 147, 152, 156, 163, 180, 181, 193
Ἀμισὸς Πόντου 87, 144, 184, 187, 189
Ἀμοργὸς 27, 28, 200
Ἄμφισσα 145
Ἀνακοῦ Καππαδοκίας 138
Ἀνασελίτσα 36, 42, 49, 79, 90, 91, 105, 109, 112, 113, 114, 147, 171, 178, 180, 191, 195, 203
Ἀνδρίτσενα 156
Ἄνδρος 147
Ἀντίπαρος 27
Ἀνώγεια Κρήτης 122
Ἀπολλωνιὰς Προύσης 149, 153, 164,
Ἀπόσκεπος Καστορίας 166
Ἀράχοβα Παρνασσίδος 54, 71, 74, 77, 123, 125, 127, 132, 133, 139, 146, 147, 160, 165, 173, 182, 185, 194
Ἀργυρόπολις 148
Ἀρκαδία 76, 84, 155, 182, 186, 202
Ἄρτα 153, 190
Ἀρτοτίνα 66, 133, 138, 181, 196
Ἀρτσίστα 119, 121, 122, 129, 130, 153, 156
Ἀσώματος Ρεθύμνου 133
Ἀταλάντη 191

Βάρος Λήμνου 5
Βασαρᾶς 186
Βελβενδὸς 139
Βέντζια Μακεδονίας 129, 131, 139, 140, 144 145, 149, 153
Βήσανη Ἠπείρου 156
Βιθυνία 40, 54, 79, 87
Βισοκὰ Καλαβρύτ. 129, 157
Βλαχῶρι 139, 141, 143, 144 146, 150, 151, 155, 165, 169, 195
Βογατσικὸν 119, 120, 126, 134, 142, 144, 145, 147 148, 153, 156, 159, 160, 163, 164, 165
Βρέσθενα Λακωνίας 176

Γιάνιτσα Καλαμῶν 145, 165
Γορτυνία 76, 102, 154, 157,
Γρίζι Πυλίας 64, 77, 176, 178, 180, 185, 189, 190, 195, 203
Γύθειον 180

Δελφοὶ 149
Διδυμότειχον 160, 179
Δωρὶς 145, 200

Ἐπιβάτες Θράκης 182
Ἑπτάλοφος Δ. Μακεδ. 147
Εὔβοια 104
Εὐρυτανία 150

Ζαγόριον 116, 119, 153, 154
Ζάκυνθος 171, 178, 179, 192

Ἤπειρος 65, 90, 91, 103, 117, 119, 126, 127, 149, 155 165, 191, 202

Θεσσαλία 104, 126, 155
Θήρα 27, 149
Θράκη 40, 49, 54, 55, 62, 72, 77, 78, 106, 107, 112, 116, 119, 120, 122, 123, 128 145, 161, 174, 178, 185, 189, 190, 193, 197, 199, 202,

Ἱεράπετρα 123, 187, 188, 205,
Ἰκαρία 126, 157, 202
Ἴμβρος 28, 64, 130, 135, 173, 175, 185, 188
Ἴμπρος Σφακίων 175
Ἰνναχώριον Κρήτης 172

Καλάβρυτα 126, 145, 157, 169
Καλάμαι 154, 162,
Καλλίπολις 200
Κάλυμνος 119
Καμίνια Λήμνου 5
Καππαδοκία 85

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Καρατσόλι Τυρνάβου 141
Καρδάμυλα Χίου 61
Κάρπαθος 58, 64, 145, 157, 161, 162, 167, 170,
Καρυαί Καβακλί 126, 128, 130, 135, 146, 151, 153, 154, 155, 158, 160, 169 185, 201,
Κάσος 127
Κάσπακας Λήμν. 11,121,131
Καστανιά Λακεδαίμ. 198
Καστελλόριζον 162
Καστορία 119, 122, 126, 138, 143, 147, 157, 158, 159, 160, 161, 168, 169, 172, 175, 177, 178, 187, 190, 197, 205
Κατάλακκος Λήμνου 5
Καταφύγιον Μακεδ. 146
Κερασοῦς 95, 126, 133, 138, 147
Κεφαλληνία 35, 36, 38, 42, 47, 50, 52, 54, 55, 56, 70, 71, 74, 79, 82, 107, 112, 116, 151, 166, 176
Κίμωλος 27, 168
Κίος Βιθυνίας 54, 171, 178, 184, 185, 194
Κοζάνη 90, 117
Κομοτηνὴ 166
Κοντοβράκι 4
Κορώνη 56, 117, 129, 132, 172, 174, 179, 182, 186, 192, 198, 199, 201, 203, 205
Κοτύωρα Πόντου 38, 49, 50, 66, 74, 76, 98, 101 106, 107, 109, 116, 161 167 169, 192, 194, 196, 199, 201, 202
Κρήτη 40, 44, 47, 48, 50, 52, 55, 58, 62, 74, 78, 82, 84, 90, 91, 98, 103, 104, 105, 107, 112, 116, 122, 124, 125, 130, 131, 138, 142, 154, 166, 167, 168 169, 170, 171, 172, 173, 175, 183, 185, 186, 190, 191, 203, 204
Κυδωνίαι 36, 45, 48, 64, 67, 87, 134, 142, 161, 166, 167, 171, 172, 173, 176, 181, 184, 192, 198, 202
Κύζικος 141, 162, 164
Κύθηρα 149
Κύθνος 27, 72, 141, 161
Κυκλάδες 168
Κύμη 183
Κύπρος 49, 50, 77, 90, 127, 134, 138, 145, 153, 161, 169, 172, 184, 188
Κωστὶ Θράκης 133, 187

Λακκοβίκια Μακ. 130, 145
Λακωνία 181, 204
Λασήθι 138, 144, 150, 166, 169
Λάσπη Αἰτωλίας 146
Λάστα Γορτυνίας 75, 101, 109, 130, 140, 146, 150, 152, 157, 173
Λέσβος 77, 84, 137, 142, 143, 162, 168, 175, 181, 184, 185, 187, 192, 201, 205
v Λευκὰς 130, 132, 137, 155, 159, 162, 178
Λῆμνος 3, 78, 90, 116, 121, 122, 128, 130, 132, 134, 139, 140, 145, 149, 151, 152, 159, 164, 165, 168, 175, 184, 187, 188, 189
Λιβύσσιον 119, 128, 131, 132, 141, 173
Λιξούρι 143
Λοζέτσι Ἠπείρου 124, 127, 146, 151, 157, 164, 165, 177, 179, 191

Μακεδονία 77, 122, 147, 157, 183, 185, 190, 192
Μαλεύριον Λακων. 154
Μάνη 38, 46, 60, 61, 64, 66, 69, 72, 95, 100, 102, 103, 113, 114, 116, 121, 123, 124, 129, 137, 138, 140, 142, 146, 147, 151, 152, 154, 157, 159, 161, 162, 170, 176, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 197, 205
Μανιάκι 129
Μεγαλόπολις 150, 152
Μεθώνη 152, 159, 202
Μενίδιον 124
Μεσημβρία 119, 126, 130, 131, 135, 137, 138, 140, 141, 150, 154, 160, 162, 163, 178, 180
Μεσοχώρι Μεθώνης 139
Μεσσηνία 42, 65, 119, 120
Μῆλος 65, 96, 98
Μικρὸς Αἶμος 128, 143, 153, 160
Μικρα Ἀσία 40, 48, 67
Μουσταφᾶ Πασᾶ 77, 186, 195
Μύκονος 167
Μύτικα Εὐβοίας 87
Μυτιλήνη (βλ. Λέσβος)

Ναίμονας Μεσημβρίας 122, 136, 142, 144, 145, 147, 156, 162, 163
Νάξος 161, 171, 173, 188, 193, 196
Νίσυρος 95, 98, 124, 181, 198

Οἰνόη Πόντου 90, 143, 150
Οἰνοῦς Λακωνίας 64, 116

Παγγαῖον 126
Πάνορμος 183
Παξοὶ 62
Πάπιγγον 126, 143, 151, 155, 157, 161

Παρπαριὰ Χίου 149, 157
Περίστασις Θράκης 153,
Περιστερὰ Θράκης 193
Πέτρα Λέσβου 128, 162
Πλάκα Λήμνου σ. 10
Πογώνιον 126, 147, 156
Πόντος 95, 116. 121, 123, 127, 134, 135, 155, 165
Πυλία 51, 64, 74, 77, 78, 123, 125, 130, 136, 138. 141, 143, 146, 150, 154, 155, 158, 160, 163, 167, 168, 172, 175, 176, 177, 184, 185, 189

Ρεβενοχώρια 144
Ρέθυμνον 167
Ρεϊσδερε Σμύρνης 137, 164, 177, 184, 190, 195, 198, 201
Ρόδος 91, 133, 200
Ρουμλούκι 119, 120, 122, 125, 126, 127, 129, 142, 148, 149, 156

Σαμοθράκη 27, 64, 170
Σάμος 65
Σαράντα Ἐκκλησίαι 154, 157
Σαρατσᾶ Πυλίας 146, 163
Σβέρδια Λήμνου 3
Σέριφος 116, 168, 172, 183, 194
Σιάτιστα 124, 130, 159, 164
Σιγὴ Βιθυνίας 124, 131, 135, 138, 142, 145, 147, 150, 199, 200, 202
Σινασσὸς 155, 194
Σινώπη 64, 126, 127, 130, 135, 157, 164, 185, 191, 193, 196
Σίφνος 165
Σκανδάλη Λήμνου 3, 5
Σκοπὸς Θράκης 118, 120, 123, 126, 127, 135, 143, 164, 173
Σκῦρος 27, 119, 121, 124, 128, 135, 159, 161, 168, 178, 179, 182, 190, 195, 201, 202, 204, 205
Σπάρτη 151, 172, 173, 174, 176, 203, 204
Στενήμαχος 73, 145, 175
Σύλατα Καππ. 96, 155
Σύμη 58, 169, 170, 188
Σύρος 64
Σφακιὰ 62, 80, 104, 193, 201, 202
Σωζόπολις 135, 187

Ταξιάρχης Αἰτωλίας 155
Τατάρνα Ἀγράφων 85
Τελώνια Λέσβου 104
Τῆλος 127, 129
Τῆνος 153. 185
Τρίπολις 178
Τσανδὼ Θράκης 170, 174, 177, 179, 181, 183, 184, 193, 195, 199, 203, 204
Τσεπέλοβον 120
Τσερβάρι Ἠπείρου 131
Τσιβέρι Ἄργους 162

Ὕδρα 140, 143, 144, 145, 151, 165, 174, 177, 182, 186, 187, 201, 202

Φεραὶ 145
Φιλιππούπολις 65, 197
Φλογητὰ Καππαδοκίας 85
Φράγκα Αἰγίου 197
Φυσίνη Λήμνου 3, 5, 7

Χαλδία Πόντου 123, 130, 140, 141, 146, 157, 159, 164
Χαλκιδικὴ 65
Χαλκὶς 200
Χίος 50, 58, 69, 96, 149, 157, 169, 170, 180, 181, 182, 185, 197, 199

ΠΙΝΑΞ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ἀποστολ. Διαταγαὶ 74, 89, 92, 93, 96
Βαλσαμὼν 113
Βασιλικὰ 67, 82, 84, 85, 87, 93, 110
Γένεσις 49, 108, 110
Γρηγόριος Νύσσης 68, 87
Δαμασκηνὸς 43
Δημοσθένης 69
Ζωναρᾶς 39, 87
Ἡσύχιος 63
Θουκυδίδης 72
Ἰωάννης Εὐαγγελιστὴς 79
Κύριλλος Ἀλεξανδρείας 38
Λουκιανὸς 52, 54, 57, 63, 80, 90
Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης 96
Νικηφόρος Ὁμολογητὴς 36
Παῦλος Ἀπόστολος 39
Πλούταρχος 42, 103, 104, 111
Πολυδεύκης 90
Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα Κανόνων 36, 38, 39, 82, 87, 110, 113
Σουΐδας 45
Τιμόθεος Ἀλεξάνδρ. 113
Χρυσόστομος 30 κέ.

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ἀβάπτιστον παιδίον 36 κέ.
ἀγαρλίκ' 135
ἀγγαρεῖαι κεχαγιάδων 3 κέ.
ἄγγελοι ψυχοπομποὶ 43 κέ.
ἁγνείας ἔλεγχος 162
ἀγούδουρας, ἀγδούρ, οἱ, 10, 11
ἀγριλίκι 146
ἀγὼν δρόμου, πάλης 152, 192
ἀδελφοποιΐα 149
ἀδέξιος 204
ἀδόκητα βλ. συνταγαὶ
ἀκονιζὲς 11
ἅλας 146, 148, 167
ἀλείμματα 139
ἄλειψις νεκροῦ 47 κέ. 171
ἄλειωτος 204
ἀλέσματα γάμου 129
ἀλιχάνη 136
ἀλλάχτρια 48, 171
ἀμετάλαβος, ἀμεταλάβητος 38, 167
ἀμιλτάκ' 11
ἀμύητος 37 κέ.
ἀναγγελία θανάτου 170, 173
ἀνακαλεστὴς 61
ἀνάκλημα 61
ἀνακομιδὴ ὀστῶν 203
ἀναματολόϊ 200
ἀνανίδα 11
ἀναπαψιμάρι 45, 169
ἀνάποδα, 104, 190
ἀνάστροφα 104, 201
ἀναφοραὶ ἅγιαι 96
ἀνεβόλι 50, 78, 171
ἀνεφράκια (ἀναφράγια) 18
ἀντίγαμος 164
ἀντίχαρα 164
ἀντραγίδα 11
ἀξάιτο 16, 18 κέ.
ἀξάτα 5, 16
ἀποκάλυψις νύμφης 157
ἀπόνιψις χειρῶν 189
ἀποχωρισμὸς νύμφης 146, 152
ἄραμνος 11
ἀρραβὼν 120 κέ.
ἀσαμακιὲς 11
ἀσήμωμα σκάφης 130
ἀσπόρδολας 11
ἀστιβιὲς 11

βάπτισμα ἑτοιμοθανάτου 37
βλισκούν' 11
βοϊδόξ'λα 11
βρικόλακες 112, 205

γαμόστολος 144
γαργαρίζω 170
γκώμνια, γκωμνιάζω 61, 62
γωνιὰ 7 κέ. 13

δακτύλιος ἀρραβῶνος 120, 121, νεκρικὸς 172
δεισιδαίμονες συνήθειαι 124, 131, 139, 143, 150, 151, 160, 161, 165, 173, 178, 187, 203, 204
δέσιμο Χάρου 178
διαθῆκαι 35 κέ. 196
διαλάλημα θανάτου 173
διαπόμπευσις γάμου 161
δίπτυχα 96
δῶρα 119, 124, 134, 150, 158

ἔγγυα, ἡ 126, 157, 160
ἐγκώμια 59, 61, 62
εἰσαγωγὴ νύμφης 155
εἴσοδος γαμβροῦ καὶ νύμφης 121, 152 κέ.
ἐκφορὰ νεκροῦ 179
ἐλεημοσύναι ὑπὲρ νεκρῶν 97 κέ. 192
ἐνδυμασία γαμβροῦ 140, νύμφης 141
ἔνδυσις καὶ στολισμὸς γαμβροῦ 140, νύμφης 141 κέ., νεκροῦ 50 κέ. 172
ἐντάφια 47, 49, 78
ἐνταφιασμὸς 183 κέ.
ἐνταφιαστὴς 47, 49
ἐντολὲς 158
ἐξιτήριοι εὐχαὶ 45
ἐξόδιον βλ. ξόδι
ἔξοδος νύμφης 146 κέ.
ἐξορκισμοὶ 153, 178, 205
ἐπικλήσεις ἁγίων 169
ἐπίσκεψις νύμφης εἰς βρύσιν 163
ἐπιστροφὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν 151
ἐπιφάνεια ψυχῶν καὶ νεκρῶν 205
ἑστίασις ἀρραβώνων 123, παραμονῆς γάμου 139, ἡμέρας γάμου 158, Δευτέρας 162
εὐχὴ πρὸς τέκνα 167
εὐχὴ νεκρώσιμος 173

ζύγισμα ψυχῆς 168
ζύμωμα 129
ζώσιμον γαμβροῦ 145

θανατίκια 109
θεώρετρα 134, 135
θολοσκέπαστος οἰκία 27

θραῦσις ἀγγείων 77, 79, 80 149, 180
θραῦσις ἄξονος ἁμάξης 154
θρέψιμο νύφης καὶ γαμβροῦ 154
θρηνῳδοὶ 62 κἑ.
θυσίαι 153

ἱερέων τελευτὴ 203
ἱκετηρίαι 97

καθαρμὸς ἀπὸ νεκροῦ 189 κἑ
καλέσματα 120, 126
καλημέρισμα νεκροῦ 193
καλῖνες 136, 142
κανιὰ 9
κανίσκια 138
καντήλι ἀκοίμητο 174
καπνοδοῦχος 8, 13
καπρούλια 6, 9
κάρφωμα Χάρου 178
καταχύσματα 150, 151, 156
κατέβασμα νεκροῦ 183
κατηχούμενος 39
κατοθυρίδα 9
κατρακάζα 13
κατσνουπόδια 11
καῦσις νεκρῶν 187
κειρίαι 47, 48, 49
κέρασμα νύφης 122, 150, 152
κινὰ καὶ κινιάσματα 136
κλεφτοψώμι 132
κλουβὶ 133
κοιμητήρια 81 κἑ. 93
κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους 94, 198
κοινὸ 91, 190
κοινὸν ποτήριον 149
κοινὸν γεῦμα 157
κοκκαλίστρα 204
κόλλυβα 98, 199, ζωντανὰ κἑ. 200
κολλυβόζωμος 199
κόμης ἀποκοπὴ 103, 201
κουβούκλ' ἢ κβούκιλ 16
κουλλούρι νύφης 130
κουμ'διὰ 6
κουρμπάνια 153
κρατούνα 13
κρυβτσάνες 14
κστελιάτ'κο 14
κτερίσματα 77, 184 κἑ.

λαζάρωμα 50
λαζαρώτρα 171
λανουστάτ'ς 8
λάρναξ 76, 81, 84, 85
λαμπάδες στέψεως 150, 156
λαττέρα 65
λίχνος, λιχνῶ 7
λοῦσις νεκροῦ 48, 171
λούσματα γαμβροῦ 136
λουτρὸν μελλονύμφων 135, πρῶτον λ. 164

μακαριὰ 91, 185, 190
μαντικὴ 120, 156, 187, 204
μαρτούρι 84, 186
μαρτύρια 81
μελόπιττα 123
μέλωμα νύφης καὶ γαμβροῦ 122, 154
μερίδες 96
μεριδοχάρτι 96, 200
μετάληψις ἑτοιμοθανάτου 38, 167
μνημόσυνα 92, 96, 194 κἑ.
μοιρολόγημα 58,61, 176
μοιρολογίστρια 63, 64, 177
μοσκοβούλ', μοσκογούλ' 11
μπαϊράκι 128, 144, 151
μπατίκια 153
μπαμπᾶ χακὶ 119, 122
μπινίσι 140
μπράτιμος 126, 127, 163
μύησις 38

νεκρόδειπνον 91, 190
νεκροθάπται 187
νεκροκέρι 200
νεκροκρέββατο 65
νεκροπάπουτσα 173
ντάμι 28
ντόλτσες 67, 181
νυφοστόλι 133, 157

ξάνοισμα τὸ, 44
ξεκίνημα νύφης 148
ξένος, κηδεία ξ. 205
ξενύχτι, ξενύχτισμα 55, 177, 193
ξεπίστροφα, τὰ 152
ξεπροβόδισμα νούνου 159
ξετελέματα 132
ξέχωμα 203
ξημέρωμα 161
ξόδι 55, 65, 75
ξύλα διὰ γάμον 131
ξύρισμα γαμβροῦ 140

ὀβολὸς 175
οἰωνισμοὶ 151, 152, 156

παίδων τελευτὴ 202
παπούτσια νύφης 146, νεκροῦ 173
παράγαμπρος 126, 127
παράδοσις νύφης 146, 152
παρακούμπαρος 125
παραμονὴ 177
παράνυμφος 125
παράνυφη, παρανύφισσα 126, 157, 164
παράσπιτο 11, 16, 27
παρασπόρ' 3 κἑ.
παραστάσιμο 45, 95, 198
παραστεκάμενοι 126, 158, 191
παραστόλια 157
παραφτέρωση 6, 14
παρηγοριὰ 91, 190
παρθενόκουκκα 157
πάρσιμο τῆς νύφης 145 κἑ.
παστοπήγια 133
παστὸς 133, 157
πένθη 100 κἑ. 201 κἑ.
πέπλο (νεκρικὸ) 67, 181
πέπλος νυμφικὸς 143, 157

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

περασὰ 23
πέραντρο 175
περατίκι 175
πέργιορας 10
περίδειπνον 90, 91, 190 κέ.
περιποιήσεις νεκροῦ 46, 171
περιφορὰ νεκροῦ 182
περιφορὰ νύμφης 149
πικροβούκι τῆς Παναγίας, τὸ 177
πιστρόφια 164
πλατυμέτωπος οἰκία 28
πλέξιμο νύφης 136
ποδαρονεψίματα 164
πομπὴ γαμήλιος 144, 145, 147, 152
πομπὴ νεκρώσιμος 180
πορτιάτικο 91, 175
προγνωστικὰ θανάτου 166
προζύμια 129
πρόθεσις νεκροῦ 174
προίκα, ἑτοιμασία 124, 132, ἔκθεσις προικιῶν 132
προικοπαράδοσις 138
προικοσύμφωνον 119, 122
προλήψεις νεκροθαπτῶν 187
προξενειὰ 118 κέ.
προξενητής, προξενήτρια 118, 160
προπόσεις 158
προσκεφάλαιον νεκροῦ 174
πρόσκλησις θανάτου 169
προσφοραὶ εἰς νεκρὸν 175, 184, 198
προυβέντις 158
πρώτη ἔξοδος γαμβροῦ 162
πρῶτον λουτρὸν νύμφης 164
πρώτη νύκτα γάμου 160
πρωτόπλαστος 130, 132
πρωτοσυμπέθερος 143

ραντισμὸς 40, 146, 167
ράπισμα γαμβροῦ 145
ρεσιὸ 138
ρόδι 121, 155

σάβανον 50, 171
σαβάνωμα 171
σαρανταλείτουργο 96, 196
σῆμα 75, 83, 84
σήματα ἐπιτάφια 186
σίδερο 155
σιδεροσίνι 141, 155, 182
σινὶ ἢ σινιὰ 134
σκέπα μὲ δύο (ἢ τρία ἢ τέσσαρα) ἀκιντιὰ 9, 14, 18
σκεπαστὴ 12
σοφᾶς 22
σταυροφόροι 171, 198
σταύρωμα θύρας 154
στέγασις 5 κέ.
στέγωση 10
στενομέτωπος οἰκία 26
στέφανα 149, 156
στέφανοι καὶ ἄνθη 172
στεφανοκόλλικα 157
στέψις 148
στόλισμα νύφης 141
στρώστρα 126, 160
συγχώρησις 43, 56, 167
συλλείτουργα 93
σύμβολα ἐπιτάφια 186
συμπόσιον γάμου 158
σύνδειπνα 90
συνοδοὶ νύμφης 157
συνταγαὶ περὶ τῶν ἀδοκήτων 41
συχώριο 91, 185
σφαχτὰ τοῦ γάμου 137
σφνάδκους 7
σχηματισμὸς λειψάνου 46, 52, 171
σχηματισμὸς σοροῦ 174

τάφος 81, 83, 85, 91, 183, 186
τέμπλα 66, 179
τημσάρκα 3
τράχωμα 138 κέ.
τυμβωρυχία 86, 87, 187

ὑνὶ 144, 155, 156
ὑποδοχὴ νύμφης 153

φαγητὰ γάμου 137
φεγγίτης 14
φέρετρον 179
φίλημα μνηστῆρος 122
φίλημα στεφάνων 150
φκέντρ' 16
φλάμπουρο 128, 144
φ'λάχτρις 126, 157
φ'νίκα 118
φοῦρνος 11, 16
φύλαξις νεκροῦ 54 κέ. 177

χαγιάτι 5, 10
χαιρετίσματα 175, 200
χαμόγειο σπίτι 7
χαμουλιοὶ 11
χαροπάλεμα 168
χλιαροθήκ' 13
χοαὶ 193, 194 κέ. 198
χοροὶ 151, 156, 159, 160
χορὸς 'Ησαΐα 150

ψίκι 144
ψυχοκέρι 200
ψυχολαλοῦσα 45, 169
ψυχομαχητὸ 36, 167 κέ.
ψυχοπαράσκευα 95, 197
ψυχορράγημα 43, 168 κέ.
ψυχορραοῦσα 45, 169
ψυχοσάββατα 197 κέ.
ψυχοχάρτι 200
ψωμαδιὸ 11, 16
ψωμιὰ γάμου 129 κέ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου .... Σελ. 3

Δ. Σ. Λουκάτου, Λαογραφικαὶ περὶ τελευτῆς ἐνδείξεις παρὰ Ἰωάννῃ τῷ Χρυσοστόμῳ .... » 30

Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας:

Κεφάλ. Ε΄ Ζητήματα σχετικὰ μὲ τὸν γάμον .... » 118

» ϛ΄ Τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν .... » 166

Γ. Α. Μέγα, Ἔκθεσις τῶν ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου πεπραγμένων κατὰ τὸ ἔτος 1940 .... » 206

Πίναξ τοπωνυμίων .... » 212

Πίναξ συγγραφέων .... » 214

Πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων .... » 215

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

Ἀβία Μάνης 154, 204
Ἁγιάσσος 77, 118, 127, 193
Ἁγ. Γεώργιος Πηλίου 139
Ἅγ. Εὐστράτιος 27
Ἁγ. Σοφία Λήμνου 5
Ἄγραφα 165, 183
Ἀγχίαλος 165, 173
Ἀδραμύττιον 121, 184
Ἀδριανούπολις 43, 98, 169, 174, 175, 178, 183, 184, 188, 191, 192, 195, 203, 204
Ἀθῆναι 98, 122, 124, 133 134, 138, 139, 143, 148, 162
Αἶνος 146
Αἰτωλία 40, 52, 82, 84, 109, 129, 130, 144, 146, 148, 151, 153, 158, 161, 163, 165, 168, 173, 174, 177, 183, 186, 188, 189, 190, 191, 193, 200, 205
Ἀλαγονία 64, 91
Ἀλμαλὶ Μαλγάρων 56, 137, 142, 147, 152, 156, 163, 180, 181, 193
Ἀμισὸς Πόντου 87, 144, 184, 187, 189
Ἀμοργὸς 27, 28, 200
Ἄμφισσα 145
Ἀνακοῦ Καππαδοκίας 138
Ἀνασελίτσα 36, 42, 49, 79, 90, 91, 105, 109, 112, 113, 114, 147, 171, 178, 180, 191, 195, 203
Ἀνδρίτσενα 156
Ἄνδρος 147
Ἀντίπαρος 27
Ἀνώγεια Κρήτης 122
Ἀπολλωνιὰς Προύσης 149, 153, 164,
Ἀπόσκεπος Καστορίας 166
Ἀράχοβα Παρνασσίδος 54, 71, 74, 77, 123, 125, 127, 132, 133, 139, 146, 147, 160, 165, 173, 182, 185, 194
Ἀργυρόπολις 148
Ἀρκαδία 76, 84, 155, 182, 186, 202
Ἄρτα 153, 190
Ἀρτοτίνα 66, 133, 138, 181, 196
Ἀρτσίστα 119, 121, 122, 129, 130, 153, 156
Ἀσώματος Ρεθύμνου 133
Ἀταλάντη 191

Βάρος Λήμνου 5
Βασαρᾶς 186
Βελβενδὸς 139
Βέντζια Μακεδονίας 129, 131, 139, 140, 144 145, 149, 153
Βήσανη Ἠπείρου 156
Βιθυνία 40, 54, 79, 87
Βισοκὰ Καλαβρύτ. 129, 157
Βλαχώρι 139, 141, 143, 144 146, 150, 151, 155, 165, 169, 195
Βογατσικὸν 119, 120, 126, 134, 142, 144, 145, 147 148, 153, 156, 159, 160, 163, 164, 165
Βρέσθενα Λακωνίας 176

Γιάνιτσα Καλαμῶν 145, 165
Γορτυνία 76, 102, 154, 157,
Γρίζι Πυλίας 64, 77, 176, 178, 180, 185, 189, 190, 195, 203
Γύθειον 180

Δελφοὶ 149
Διδυμότειχον 160, 179
Δωρὶς 145, 200

Ἐπιβάτες Θράκης 182
Ἑπτάλοφος Δ. Μακεδ. 147
Εὔβοια 104
Εὐρυτανία 150

Ζαγόριον 116, 119, 153, 154
Ζάκυνθος 171, 178, 179, 192

Ἤπειρος 65, 90, 91, 103, 117, 119, 126, 127, 149, 155 165, 191, 202

Θεσσαλία 104, 126, 155
Θήρα 27, 149
Θράκη 40, 49, 54, 55, 62, 72, 77, 78, 106, 107, 112, 116, 119, 120, 122, 123, 128 145, 161, 174, 178, 185, 189, 190, 193, 197, 199, 202,

Ἱεράπετρα 123, 187, 188, 205,
Ἰκαρία 126, 157, 202
Ἴμβρος 28, 64, 130, 135, 173, 175, 185, 188
Ἴμπρος Σφακίων 175
Ἰνναχώριον Κρήτης 172

Καλάβρυτα 126, 145, 157, 169
Καλάμαι 154, 162,
Καλλίπολις 200
Κάλυμνος 119
Καμίνια Λήμνου 5
Καππαδοκία 85

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Καρατσόλι Τυρνάβου 141
Καρδάμυλα Χίου 61
Κάρπαθος 58, 64, 145, 157, 161, 162, 167, 170,
Καρυαί Καβακλί 126, 128, 130, 135, 146, 151, 153, 154, 155, 158, 160, 169 185, 201,
Κάσος 127
Κάσπακας Λήμν. 11,121,131
Καστανιά Λακεδαίμ. 198
Καστελλόριζον 162
Καστορία 119, 122, 126, 138, 143, 147, 157, 158, 159, 160, 161, 168, 169, 172, 175, 177, 178, 187, 190, 197, 205
Κατάλακκος Λήμνου 5
Καταφύγιον Μακεδ. 146
Κερασοῦς 95, 126, 133, 138, 147
Κεφαλληνία 35, 36, 38, 42, 47, 50, 52, 54, 55, 56, 70, 71, 74, 79, 82, 107, 112, 116, 151, 166, 176
Κίμωλος 27, 168
Κίος Βιθυνίας 54, 171, 178, 184, 185, 194
Κοζάνη 90, 117
Κομοτηνὴ 166
Κοντοβράκι 4
Κορώνη 56, 117, 129, 132, 172, 174, 179, 182, 186, 192, 198, 199, 201, 203, 205
Κοτύωρα Πόντου 38, 49, 50, 66, 74, 76, 98, 101 106, 107, 109, 116, 161 167 169, 192, 194, 196, 199, 201, 202
Κρήτη 40, 44, 47, 48, 50, 52, 55, 58, 62, 74, 78, 82, 84, 90, 91, 98, 103, 104, 105, 107, 112, 116, 122, 124, 125, 130, 131, 138, 142, 154, 166, 167, 168 169, 170, 171, 172, 173, 175, 183, 185, 186, 190, 191, 203, 204
Κυδωνίαι 36, 45, 48, 64, 67, 87, 134, 142, 161, 166, 167, 171, 172, 173, 176, 181, 184, 192, 198, 202
Κύζικος 141, 162, 164
Κύθηρα 149
Κύθνος 27, 72, 141, 161
Κυκλάδες 168
Κύμη 183
Κύπρος 49, 50, 77, 90, 127, 134, 138, 145, 153, 161, 169, 172, 184, 188
Κωστὶ Θράκης 133, 187

Λακκοβίκια Μακ. 130, 145
Λακωνία 181, 204
Λασῆθι 138, 144, 150, 166, 169
Λάσπη Αἰτωλίας 146
Λάστα Γορτυνίας 75, 101, 109, 130, 140, 146, 150, 152, 157, 173
Λέσβος 77, 84, 137, 142, 143, 162, 168, 175, 181, 184, 185, 187, 192, 201, 205
Λευκὰς 130, 132, 137, 155, 159, 162, 178
Λῆμνος 3, 78, 90, 116, 121, 122, 128, 130, 132, 134, 139, 140, 145, 149, 151, 152, 159, 164, 165, 168, 175, 184, 187, 188, 189
Λιβύσσιον 119, 128, 131, 132, 141, 173
Λιξοῦρι 143
Λοζέτσι Ἠπείρου 124, 127, 146, 151, 157, 164, 165, 177, 179, 191

Μακεδονία 77, 122, 147, 157, 183, 185, 190, 192
Μαλεύριον Λακων. 154
Μάνη 38, 46, 60, 61, 64, 66, 69, 72, 95, 100, 102, 103, 113, 114, 116, 121, 123, 124, 129, 137, 138, 140, 142, 146, 147, 151, 152, 154, 157, 159, 161, 162, 170, 176, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 197, 205
Μανιάκι 129
Μεγαλόπολις 150, 152
Μεθώνη 152, 159, 202
Μενίδιον 124
Μεσημβρία 119, 126, 130, 131, 135, 137, 138, 140, 141, 150, 154, 160, 162, 163, 178, 180
Μεσοχώρι Μεθώνης 139
Μεσσηνία 42, 65, 119, 120
Μῆλος 65, 96, 98
Μικρὸς Αἶμος 128, 143, 153, 160
Μικρα Ἀσία 40, 48, 67
Μουσταφᾶ Πασᾶ 77, 186, 195
Μύκονος 167
Μύτικα Εὐβοίας 87
Μυτιλήνη (βλ. Λέσβος)

Ναίμονας Μεσημβρίας 122, 136, 142, 144, 145, 147, 156, 162, 163
Νάξος 161, 171, 173, 188, 193, 196
Νίσυρος 95, 98, 124, 181, 198

Οἰνόη Πόντου 90, 143, 150
Οἰνοῦς Λακωνίας 64, 116

Παγγαῖον 126
Πάνορμος 183
Παξοὶ 62
Πάπιγγον 126, 143, 151, 155, 157, 161

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Παρπαριὰ Χίου 149, 157
Περίστασις Θράκης 153,
Περιστερὰ Θράκης 193
Πέτρα Λέσβου 128, 162
Πλάκα Λήμνου σ. 10
Πογώνιον 126, 147, 156
Πόντος 95, 116. 121, 123, 127, 134, 135, 155, 165
Πυλία 51, 64, 74, 77, 78, 123, 125, 130, 136, 138. 141, 143, 146, 150, 154, 155, 158, 160, 163, 167, 168, 172, 175, 176, 177, 184, 185, 189

Ρεβενοχώρια 144
Ρέθυμνον 167
Ρεΐσδερε Σμύρνης 137, 164, 177, 184, 190, 195, 198, 201
Ρόδος 91, 133, 200
Ρουμλούκι 119, 120, 122, 125, 126, 127, 129, 142, 148, 149, 156

Σαμοθράκη 27, 64, 170
Σάμος 65
Σαράντα Ἐκκλησίαι 154, 157
Σαρατσᾶ Πυλίας 146, 163
Σβέρδια Λήμνου 3
Σέριφος 116, 168, 172, 183, 194
Σιάτιστα 124, 130, 159, 164
Σιγὴ Βιθυνίας 124, 131, 135, 138, 142, 145, 147, 150, 199, 200, 202
Σινασσὸς 155, 194
Σινώπη 64, 126, 127, 130, 135, 157, 164, 185, 191, 193, 196
Σίφνος 165
Σκανδάλη Λήμνου 3, 5
Σκοπὸς Θράκης 118, 120, 123, 126, 127, 135, 143, 164, 173
Σκῦρος 27, 119, 121, 124, 128, 135, 159, 161, 168, 178, 179, 182, 190, 195, 201, 202, 204, 205
Σπάρτη 151, 172, 173, 174, 176, 203, 204
Στενήμαχος 73, 145, 175
Σύλατα Καππ. 96, 155
Σύμη 58, 169, 170, 188
Σῦρος 64
Σφακιὰ 62, 80, 104, 193, 201, 202
Σωζόπολις 135, 187

Ταξιάρχης Αἰτωλίας 155
Τατάρνα Ἀγράφων 85
Τελώνια Λέσβου 104
Τῆλος 127, 129
Τῆνος 153. 185
Τρίπολις 178
Τσανδὼ Θράκης 170, 174, 177, 179, 181, 183, 184, 193, 195, 199, 203, 204
Τσεπέλοβον 120
Τσερβάρι Ἠπείρου 131
Τσιβέρι Ἄργους 162

Ὕδρα 140, 143, 144, 145, 151, 165, 174, 177, 182, 186, 187, 201, 202

Φεραὶ 145
Φιλιππούπολις 65, 197
Φλογητὰ Καππαδοκίας 85
Φράγκα Αἰγίου 197
Φυσίνη Λήμνου 3, 5, 7

Χαλδία Πόντου 123, 130, 140, 141, 146, 157, 159, 164
Χαλκιδικὴ 65
Χαλκὶς 200
Χίος 50, 58, 69, 96, 149, 157, 169, 170, 180, 181, 182, 185, 197, 199

ΠΙΝΑΞ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ἀποστολ. Διαταγαὶ 74, 89, 92, 93, 96
Βαλσαμὼν 113
Βασιλικὰ 67, 82, 84, 85, 87, 93, 110
Γένεσις 49, 108, 110
Γρηγόριος Νύσσης 68, 87
Δαμασκηνὸς 43
Δημοσθένης 69
Ζωναρᾶς 39, 87
Ἡσύχιος 63
Θουκυδίδης 72
Ἰωάννης Εὐαγγελιστὴς 79
Κύριλλος Ἀλεξανδρείας 38
Λουκιανὸς 52, 54, 57, 63, 80, 90
Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης 96
Νικηφόρος Ὁμολογητὴς 36
Παῦλος Ἀπόστολος 39
Πλούταρχος 42, 103, 104, 111
Πολυδεύκης 90
Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα Κανόνων 36, 38, 39, 82, 87, 110, 113
Σουΐδας 45
Τιμόθεος Ἀλεξάνδρ. 113
Χρυσόστομος 30 κέ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ἀβάπτιστον παιδίον 36 κέ.
ἀγαρλίκ' 135
ἀγγαρεῖαι κεχαγιάδων 3 κέ.
ἄγγελοι ψυχοπομποὶ 43 κέ.
ἁγνείας ἔλεγχος 162
ἀγούδουρας, ἀγδούρ, οἱ, 10, 11
ἀγριλίκι 146
ἀγὼν δρόμου, πάλης 152, 192
ἀδελφοποιΐα 149
ἀδέξιος 204
ἀδόκητα βλ. συνταγαὶ
ἀκονιζὲς 11
ἅλας 146, 148, 167
ἀλείμματα 139
ἄλειψις νεκροῦ 47 κέ. 171
ἄλειωτος 204
ἀλέσματα γάμου 129
ἀλιχάνη 136
ἀλλάχτρια 48, 171
ἀμετάλαβος, ἀμεταλάβητος 38, 167
ἀμιλτάκ' 11
ἀμύητος 37 κέ.
ἀναγγελία θανάτου 170, 173
ἀνακαλεστὴς 61
ἀνάκλημα 61
ἀνακομιδὴ ὀστῶν 203
ἀναματολόϊ 200
ἀνανίδα 11
ἀναπαψιμάρι 45, 169
ἀνάποδα, 104, 190
ἀνάστροφα 104, 201
ἀναφοραὶ ἅγιαι 96
ἀνεβόλι 50, 78, 171
ἀνεφράκια (ἀναφράγια) 18
ἀντίγαμος 164
ἀντίχαρα 164
ἀντραγίδα 11
ἀξάιτο 16, 18 κέ.
ἀξάτα 5, 16
ἀποκάλυψις νύμφης 157
ἀπόνιψις χειρῶν 189
ἀποχωρισμὸς νύμφης 146, 152
ἄραμνος 11
ἀρραβὼν 120 κέ.
ἀσαμακιὲς 11
ἀσήμωμα σκάφης 130
ἀσπόρδολας 11
ἀστιβιὲς 11

βάπτισμα ἑτοιμοθανάτου 37
βλισκοὺν' 11
βοϊδόξ'λα 11
βρικόλακες 112, 205

γαμόστολος 144
γαργαρίζω 170
γκώμνια, γκωμνιάζω 61, 62
γωνιὰ 7 κέ. 13

δακτύλιος ἀρραβῶνος 120, 121, νεκρικὸς 172
δεισιδαίμονες συνήθειαι 124, 131, 139, 143, 150, 151, 160, 161, 165, 173, 178, 187, 203, 204
δέσιμο Χάρου 178
διαθῆκαι 35 κέ. 196
διαλάλημα θανάτου 173
διαπόμπευσις γάμου 161
δίπτυχα 96
δῶρα 119, 124, 134, 150, 158

ἔγγυα, ἡ 126, 157, 160
ἐγκώμια 59, 61, 62
εἰσαγωγὴ νύμφης 155
εἴσοδος γαμβροῦ καὶ νύμφης 121, 152 κέ.
ἐκφορὰ νεκροῦ 179
ἐλεημοσύναι ὑπὲρ νεκρῶν 97 κέ. 192
ἐνδυμασία γαμβροῦ 140, νύμφης 141
ἔνδυσις καὶ στολισμὸς γαμβροῦ 140, νύμφης 141 κέ., νεκροῦ 50 κέ. 172
ἐντάφια 47, 49, 78
ἐνταφιασμὸς 183 κέ.
ἐνταφιαστὴς 47, 49
ἐντολὲς 158
ἐξιτήριοι εὐχαὶ 45
ἐξόδιον βλ. ξόδι
ἔξοδος νύμφης 146 κέ.
ἐξορκισμοὶ 153, 178, 205
ἐπικλήσεις ἁγίων 169
ἐπίσκεψις νύμφης εἰς βρύσιν 163
ἐπιστροφὴ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν 151
ἐπιφάνεια ψυχῶν καὶ νεκρῶν 205
ἑστίασις ἀρραβώνων 123, παραμονῆς γάμου 139, ἡμέρας γάμου 158, Δευτέρας 162
εὐχὴ πρὸς τέκνα 167
εὐχὴ νεκρώσιμος 173

ζύγισμα ψυχῆς 168
ζύμωμα 129
ζώσιμον γαμβροῦ 145

θανατίκια 109
θεώρετρα 134, 135
θολοσκέπαστος οἰκία 27

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

θραῦσις ἀγγείων 77, 79, 80 149, 180
θραῦσις ἄξονος ἁμάξης 154
θρέψιμο νύφης καὶ γαμβροῦ 154
θρηνῳδοὶ 62 κέ.
θυσίαι 153

ἱερέων τελευτὴ 203
ἱκετηρίαι 97

καθαρμὸς ἀπὸ νεκροῦ 189 κέ
καλέσματα 120, 126
καλημέρισμα νεκροῦ 193
καλῖνες 136, 142
κανιὰ 9
κανίσκια 138
καντήλι ἀκοίμητο 174
καπνοδοῦχος 8, 13
καπρούλια 6, 9
κάρφωμα Χάρου 178
καταχύσματα 150, 151, 156
κατέβασμα νεκροῦ 183
κατηχούμενος 39
κατοθυρίδα 9
κατρακάζα 13
κατσνουπόδια 11
καῦσις νεκρῶν 187
κειρίαι 47, 48, 49
κέρασμα νύφης 122, 150, 152
κινὰ καὶ κινιάσματα 136
κλεφτοψώμι 132
κλουβὶ 133
κοιμητήρια 81 κέ. 93
κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους 94, 198
κοινὸ 91, 190
κοινὸν ποτήριον 149
κοινὸν γεῦμα 157
κοκκαλίστρα 204
κόλλυβα 98, 199, ζωντανὰ κέ. 200
κολλυβόζωμος 199
κόμης ἀποκοπὴ 103, 201
κουβούκλ' ἢ κβούκιλ 16
κουλλούρι νύφης 130
κουμ'διὰ 6
κουρμπάνια 153
κρατούνα 13
κρυβτσάνες 14
κστελιάτ'κο 14
κτερίσματα 77, 184 κέ.

λαζάρωμα 50
λαζαρώτρα 171
λαηνουστάτ'ς 8
λάρναξ 76, 81, 84, 85
λαμπάδες στέψεως 150, 156
λαττέρα 65
λίχνος, λιχνῶ 7
λοῦσις νεκροῦ 48, 171
λούσματα γαμβροῦ 136
λουτρὸν μελλονύμφων 135, πρῶτον λ. 164

μακαριὰ 91, 185, 190
μαντικὴ 120, 156, 187, 204
μαρτούρι 84, 186
μαρτύρια 81
μελόπιττα 123
μέλωμα νύφης καὶ γαμβροῦ 122, 154
μερίδες 96
μεριδοχάρτι 96, 200
μετάληψις ἑτοιμοθανάτου 38, 167
μνημόσυνα 92, 96, 194 κέ.
μοιρολόγημα 58,61, 176
μοιρολογίστρια 63, 64, 177
μοσκοβούλ', μοσκογούλ' 11
μπαϊράκι 128, 144, 151
μπατίκια 153
μπαμπᾶ χακὶ 119, 122
μπινίσι 140
μπράτιμος 126, 127, 163
μύησις 38

νεκρόδειπνον 91, 190
νεκροθάπται 187
νεκροκέρι 200
νεκροκρέββατο 65
νεκροπάπουτσα 173
ντάμι 28
ντόλτσες 67, 181
νυφοστόλι 133, 157

ξάνοισμα τὸ, 44
ξεκίνημα νύφης 148
ξένος, κηδεία ξ. 205
ξενύχτι, ξενύχτισμα 55, 177, 193
ξεπίστροφα, τὰ 152
ξεπροβόδισμα νούνου 159
ξετελέματα 132
ξέχωμα 203
ξημέρωμα 161
ξόδι 55, 65, 75
ξύλα διὰ γάμον 131
ξύρισμα γαμβροῦ 140

ὀβολὸς 175
οἰωνισμοὶ 151, 152, 156

παίδων τελευτὴ 202
παπούτσια νύφης 146, νεκροῦ 173
παράγαμπρος 126, 127
παράδοσις νύφης 146, 152
παρακούμπαρος 125
παραμονὴ 177
παράνυμφος 125
παράνυφη, παρανύφισσα 126, 157, 164
παράσπιτο 11, 16, 27
παρασπόρ' 3 κέ.
παραστάσιμο 45, 95, 198
παραστεκάμενοι 126, 158, 191
παραστόλια 157
παραφτέρωση 6, 14
παρηγοριὰ 91, 190
παρθενόκουκκα 157
πάρσιμο τῆς νύφης 145 κέ.
παστοπήγια 133
παστὸς 133, 157
πένθη 100 κέ. 201 κέ.
πέπλο (νεκρικὸ) 67, 181
πέπλος νυμφικὸς 143, 157

περασὰ 23
πέραντρο 175
περατίκι 175
πέργιορας 10
περίδειπνον 90, 91, 190 κέ.
περιποιήσεις νεκροῦ 46, 171
περιφορὰ νεκροῦ 182
περιφορὰ νύμφης 149
πικροβούκι τῆς Παναγίας, τὸ 177
πιστρόφια 164
πλατυμέτωπος οἰκία 28
πλέξιμο νύφης 136
ποδαρονεψίματα 164
πομπὴ γαμήλιος 144, 145, 147, 152
πομπὴ νεκρώσιμος 180
πορτιάτικο 91, 175
προγνωστικὰ θανάτου 166
προζύμια 129
πρόθεσις νεκροῦ 174
προῖκα, ἑτοιμασία 124, 132, ἔκθεσις προικιῶν 132
προικοπαράδοσις 138
προικοσύμφωνον 119, 122
προλήψεις νεκροθαπτῶν 187
προξενειὰ 118 κέ.
προξενητής, προξενήτρια 118, 160
προπόσεις 158
προσκεφάλαιον νεκροῦ 174
πρόσκλησις θανάτου 169
προσφοραὶ εἰς νεκρὸν 175, 184, 198
προυβέντις 158
πρώτη ἔξοδος γαμβροῦ 162
πρῶτον λουτρὸν νύμφης 164
πρώτη νύκτα γάμου 160
πρωτόπλαστος 130, 132
πρωτοσυμπέθερος 143

ραντισμὸς 40, 146, 167
ράπισμα γαμβροῦ 145
ρεσιὸ 138
ρόδι 121, 155

σάβανον 50, 171
σαβάνωμα 171
σαρανταλείτουργο 96, 196
σῆμα 75, 83, 84
σήματα ἐπιτάφια 186
σίδερο 155
σιδεροσίνι 141, 155, 182
σινὶ ἢ σινιὰ 134
σκέπα μὲ δύο (ἢ τρία ἢ τέσσαρα) ἀκιντιὰ 9, 14, 18
σκεπαστὴ 12
σοφᾶς 22
σταυροφόροι 171, 198
σταύρωμα θύρας 154
στέγασις 5 κέ.
στέγωση 10
στενομέτωπος οἰκία 26
στέφανα 149, 156
στέφανοι καὶ ἄνθη 172
στεφανοκόλλικα 157
στέψις 148
στόλισμα νύφης 141
στρώστρα 126, 160
συγχώρησις 43, 56, 167
συλλείτουργα 93
σύμβολα ἐπιτάφια 186
συμπόσιον γάμου 158
σύνδειπνα 90
συνοδοὶ νύμφης 157
συνταγαὶ περὶ τῶν ἀδοκήτων 41
συχώριο 91, 185
σφαχτὰ τοῦ γάμου 137
σφνάδκους 7
σχηματισμὸς λειψάνου 46, 52, 171
σχηματισμὸς σοροῦ 174

τάφος 81, 83, 85, 91, 183, 186
τέμπλα 66, 179
τημσάρκα 3
τράχωμα 138 κέ.
τυμβωρυχία 86, 87, 187

ὑνὶ 144, 155, 156
ὑποδοχὴ νύμφης 153

φαγητὰ γάμου 137
φεγγίτης 14
φέρετρον 179
φίλημα μνηστῆρος 122
φίλημα στεφάνων 150
φκέντρ' 16
φλάμπουρο 128, 144
φ'λάχτρις 126, 157
φ'νίκα 118
φοῦρνος 11, 16
φύλαξις νεκροῦ 54 κέ. 177

χαγιάτι 5, 10
χαιρετίσματα 175, 200
χαμόγειο σπίτι 7
χαμουλιοὶ 11
χαροπάλεμα 168
χλιαροθήκ' 13
χοαὶ 193, 194 κέ. 198
χοροὶ 151, 156, 159, 160
χορὸς Ἠσαΐα 150

ψίκι 144
ψυχοκέρι 200
ψυχολαλοῦσα 45, 169
ψυχομαχητὸ 36, 167 κέ.
ψυχοπαράσκευα 95, 197
ψυχορράγημα 43, 168 κέ.
ψυχορραοῦσα 45, 169
ψυχοσάββατα 197 κέ.
ψυχοχάρτι 200
ψωμαδιὸ 11, 16
ψωμιὰ γάμου 129 κέ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου .... Σελ. 3

Δ. Σ. Λουκάτου, Λαογραφικαὶ περὶ τελευτῆς ἐνδείξεις παρὰ Ἰωάννῃ τῷ Χρυσοστόμῳ .... » 30

Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας:

Κεφάλ. Ε´ Ζητήματα σχετικὰ μὲ τὸν γάμον .... » 118

» ϛ´ Τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν .... » 166

Γ. Α. Μέγα, Ἔκθεσις τῶν ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου πεπραγμένων κατὰ τὸ ἔτος 1940 .... » 206

Πίναξ τοπωνυμίων .... » 212

Πίναξ συγγραφέων .... » 214

Πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων .... » 215

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ